114.874

Dr GRGA NOVAK

JADRANSKO MORE U SUKOBIMA I BORBAMA KROZ STOLJEĆA

VOJNO DELO

IZ RATNE PROŠLOSTI NAŠIH NARODA

KNJIGA ČETRDESET PRVA

REDOVNA IZDANJA

KNJIGA DVADESET TREĆA

UREĐIVAČKI ODBOR

PETAR BRAJOVIĆ, MILINKO ĐUROVIĆ, VELJKO KOVAČEVIĆ, VIKTOR KUČAN, NIKOLA LJUBIČIĆ, PETAR MATIĆ, BRANKO PEROVIĆ, MILOŠ ZEKIĆ, MILISAV PEROVIĆ – odgovorni urednik

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA „VOJNO DELO“

INV. BR. 114.274

Dr GRGA NOVAK

JADRANSKO MORE U SUKOBIMA I BORBAMA KROZ STOLJEĆA

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA

BEOGRAD 1962

DIO PRVI

OD PRETHISTORIJSKIH VREMENA DO RUŠENJA SALONE

GLAVA I

NAJSTARIJI STANOVNICI OBALA JADRANSKOG MORA I NJIHOVI ODNOSI SA STANOVNICIMA OBALA SREDOZEMLJA

Raščlanjena kao malo koja, sa tisuću otoka i otočića, istočna obala Jadranskog mora bila je nastanjena još u ranom neolitu od sjevera do juga. Istina, mi ne možemo utvrditi tačan datum kad je čovjek prvi put došao na našu obalu, ali možemo bez svake sumnje ustanoviti da je to bilo prije 4000 godina prije n. e., jer već u četvrtom tisućljeću prije n. e. stanovnici današnjih naših obala stupaju u saobraćaj sa nekim drugim krajevima Sredozemnog mora. Vrlo je vjerojatno da je nekoliko hiljada godina prije toga došao čovjek na ovu obalu, možda još u staro kameno doba — dakle negdje oko 20 000 godina prije n. e., da se na njoj postepeno razvijao i usavršavao svoju kulturu. Iako na samoj ovoj obali nisu nađeni ostaci paleolitskog čovjeka, oni su nađeni gotovo do nje.

Odakle je čovjek došao na našu obalu: kopnenim putem ili morem? Nema sumnje da je došao kopnom, probijajući se polagano i rječnim dolinama i planinskim klancima prema sunčanim žalima Jadrana. Morem je mogao doploviti pojedinac ili njih malo, ali ne može se nikako uzeti da je u ono davno doba postojalo neko prevozno sredstvo za više ljudi. Tek su u srednjem neolitu, negdje u petom tisućljeću, vještina građenja brodova i plovidba usavršene tako da u četvrtom tisućljeću one postižu u

Egiptu visoki stupanj; grade se brodovi većeg kapaciteta i toliko sposobni za plovidbu morem, da plove otvorenim morem iz Egipta u Siriju i obrnuto, na što nas upućuju libanonski cedri koji su se upotrebljavali pri gradnjama grobnica tinitskih vladara u Egiptu (3315—2895. god. prije n. e.).

Još su u starom vijeku pričali Grci o davnim stanovnicima naših krajeva, i obale Jadranskog mora ušle su u sklop grčkog mitološkog pripovijedanja o Iliriju, o Kadmu i Harmoniji, o Argonautima i Odiseju.

Priča o Iliriju (Illyrios) sasvim je slična drugim pričama koje govore o praocima nekoga naroda. Ilirije je — prema priči — sin Polifema i Galateje, a njegovi su sinovi Ahilej, Autarije, Dardan, Med, Taulant i Pereb, koji su praoci ilirskih plemena.

Drugačija je priča o Kadmu i Harmoniji. Po priči, Kadmo je sin feničkog kralja Agenora i brat Evrope, koju je Zevs bio oteo. Poslan da traži svoju sestru, stiže u Grčku gdje se oženi Harmonijom i sagradi grad Kadmeju (Thebe). Prisiljen da ostavi Tebu bježi u Ilirik, gdje postade vladar. I Kadma i njegovu ženu Harmoniju pretvara Zevs u zmije i šalje ih u podzemni svijet. Priča o Kadmu i Harmoniji, spočetka ograničena na Grčku, dobila je svoje mjesto i na Jadranu. Na jadranskim obalama Kadmo traži Evropu. Već su stari pisci spominjali pećine Kadma i Harmonije na našoj obali kod Risna (Rhizon). To čini Pseudoskilaks u IV st. prije n. e. (Kalimah i Strabo govore da su stijene Kadma i Harmonije kod Pule).

Za poznavanje naših obala od strane Grka svakako je interesantna priča o Argonautima, vezana uz priču o zlatnom runu, koja je bila jedna od najomiljenijih u starom vijeku.

U najstarijem obliku priče o Argonautima nema ni spomena o našim krajevima. Prema priči, krenuo je Jazon na brodu „Argo" s pedeset vesala, negdje oko 1200. godine prije n. e. iz Grčke preko Helesponta u Crno more, u Kolhidu, da tamo ugrabi zlatno runo ovna na kojem su pobjegli Friks i Hela. Jazon i drugovi stigoše poslije raznih pustolovina u Kolhidu. Kad su se Argonauti, kako su nazvali Jazona i drugove, domogli pomoću Medeje zlatnog runa, oni otpłoviše. Na povratku u Grčku razne verzije priče vode Argonaute raznim putevima, od kojih je za nas interesantan onaj kojim su Argonauti prešli i preko Jadranskog mora. Taj put je išao preko Crnoga mora u Dunav, iz Dunava u Savu, i onda jednim rukavcem Save (Dunava) u Jadransko more. Iz Jadranskog mora ušli su Argonauti u Pad i uzvodno došli do Tirenskog mora, da onda pređu dalje i da se preko Sredozemnog mora vrate u Grčku. Kad su, međutim, Grci saznali da Dunav nema vodenog

spoja sa Jadranskim morem, promijenili su tu verziju priče utoliko što su Argonauti, kad nisu više mogli dalje rijekom, uzeli lađu na leđa i ponijeli je, odnosno je dokotrljali na okruglim drvenim gredama do jedne rijeke, a onda tom rijekom uplovili u Jadran.

Međutim, ova verzija priče o Argonautima je kasnijeg datuma, tek iz III st. prije n. e., a izmislio ju je Apolonije Rodijski, pisac i pjesnik aleksandrijski (265–260. god. prije n. e.), dakle daleko poslije najstarijih kontakta Grka sa Jadranskim morem. U vrijeme kad Apolonije Rodijski piše o Jadranu, postoje već preko stotinu i pedeset godina grčke kolonije Isa (Issa), Faros (Pharos), Korkira (Korkyra) Melaina, Herakleja (Herakleia) i druge.

Mnoge epizode lutanja Odiseja poslije propasti Troje, opjevane u Homerovoj „Odiseji", gotovo su se uvijek postavljale u Tirensko i Jonsko more. Danas, poslije najnovijih istraživanja na našoj obali, potrebno je i to temeljito revidirati. Nema nikakve sumnje da je u „Odiseji" na mnogo mjesta opisana naša obala i ljudi na njoj.

Međutim, sve što smo dosada spomenuli samo su priče koje imaju relativnu vrijednost, i to toliku koliku im daje poznavanje naših krajeva od strane grčkog svijeta od VIII stoljeća prije n. e. naovamo.

Do prije samih dvadeset godina nije nam bilo od Istre na jug gotovo ništa poznato o stanju na našoj obali prije VI st. prije n. e., a i ono što nam je bilo poznato iz VI i V stoljeća bilo je suviše malo da bi nam moglo dati jednu jaču bazu na kojoj bismo gradili poznavanje naših krajeva u to vrijeme. Međutim su iskopavanja, koja sam započeo 1936. god. u Grapčevoj špilji na otoku Hvaru i nastavio ih sve do 1952. god. uz prekid za vrijeme od 1940. do 1946. god., bacila sasvim novo i puno svjetlo na historiju naših krajeva od početka trećeg tisućljeća prije n. e. a i od posljednjih stoljeća četvrtog tisućljeća, dakle oko 3500. godine pa sve dalje do u IV stoljeće prije n. e.

Od ovoga vremena nadalje mi možemo danas promatrati materijalni život tadanjih stanovnika zapadne obale Jadranskog mora, a kako je u posljednje vrijeme arheološka nauka napredovala i u Italiji i u Grčkoj, možemo ove naše krajeve postaviti unutar tadanjeg svijeta Sredozemnoga mora i tačno im odrediti historijski po-

ložaj i kulturno stanje. Iz mnogobrojnih nalaza moguće je sagledati način života tih prvih stanovnika, ustanoviti čime su se hranili i šta su radili, s kim su izmjenjivali svoje produkte i kakvi su ti produkti bili. Moja istraživanja poslije oslobođenja pokazala su da je ta ista kultura bila proširena na cijelom otoku Hvaru, što su potvrdili istovremeni obilni nalazi u špilji Pokrivenik i Markovoj špilji, koje sam iskapao za vrijeme od 1952. do 1961. god. Dalje sam utvrdio postojanje iste kulture obojene keramike kasnog neolita i na otocima Korčuli i Lastovu. U najnovije vrijeme utvrđena je ista kultura na obali Neretve u Hercegovini i u Danilu kod Šibenika.

Tadanji stanovnici naše jadranske obale stajali su u vezama robne razmjene sa onima na Egejskom moru, na južnim obalama Balkanskog poluotoka, napose sa Peloponezom, Sicilijom, Kretom, vjerojatno i sa Sirijom i Egiptom a, kako je u posljednje vrijeme utvrđeno, i sa obalama južne Italije, jer je prirodno bilo da će stanovnici naših obala, kad su upoznali more, nastojati da upoznaju i krajeve koji se vide sa naših gora i otoka. Sigurno je utvrđena veza između obala današnje naše Dalmacije i Istre i preko nje između srednjedalmatinskih obala, a napose Hvara sa Ljubljanskim Barjem, do same Ljubljane, i sa okolicom Postojne. Već u ova davna vremena, u trećem tisućljeću prije n.e., poduzimljivi ljudi, trgovci — kako bismo ih mi nazvali, posredovali su pri izmjeni robe između naših krajeva i ostalog svijeta. Slika broda, urezana na jednoj vazi koju sam iskopao u Grapčevoj špilji i koja svakako pripada trećem tisućljeću prije n. e., pokazuje koliko su veliki brodovi plovili tada Jadranom. Nisu to bili brodovi sa naših obala koje, po mom mišljenju, nisu još tada imale tako velikih i za otvoreno more uređenih brodova, nego egeokretijski, koji su tada, u trećem tisućljeću, plovili po Egejskom moru i oko obala Peloponeza, u Jadransko more, u južnu Italiju i na Siciliju. Sigurno je utvrđeno da je i na Siciliju, kao i na Hvar, kultura obojene keramike došla gotovo iz istog vrela, sa obala Egejskoga mora. A to je slučaj i na obalama južne Italije.

Na osnovu iskopanih predmeta i njihovog položaja, ostataka stanovanja, hrane, životinjskih kostiju, divljih i

već pripitomljenih životinja, ostataka ognjišta, boja, morske faune (ribljih kostiju, školjki i pužića, lupara) i sličnog, može se mnogo zaključiti, ukoliko se to odnosi na domaći život prethistorijskog stanovnika naših obala. Isto je tako iz predmeta, koji nisu domaće provenijencije, kao što su poneke posude, a i poneki kameni predmeti, mogućno saznati s kojim su krajevima, posredno ili neposredno, tadanji stanovnici naših obala dolazili u doticaj. Ali, da li se uvijek taj saobraćaj odvijao mirnim i sporazumnim putem ili je dolazilo do nasilja i sukoba, iz dosada nađenog ne možemo ništa ustanoviti. Najvjerojatnije je da se taj saobraćaj odvijao na miran način, kada su prispjeli moreplovci pristupali na ove obale kao mirni trgovci i sa tadanjim njihovim stanovništvom izmjenjivali svoju robu. Ali nema sumnje da je, pored mirnih trgovaca, bilo tada mnogo onih koji su išli u pljačku i napadali mirno stanovništvo, odvodili stoku i hvatali ljude za roblje. U najstarijem grčkom eposu, Ilijadi, govori se sa pohvalom o tim pljačkašima i oni se smatraju junacima čiji zanat nije nipošto sramotan.

Ali je protiv takvih moreplovaca organiziran otpor i na kopnu i na moru i došlo je do prvih sukoba na Jadranskom moru, u kojima su domoroci branili svoje žene, djecu i imetak od pljačkaša koji bi ih napali ili htjeli napasti. Nema nikakve sumnje da je takvih sukoba bilo mnogo kroz duga stoljeća i tisućljeća. Nisu li možda prelomljene ljudske kosti, koje smo iskopali u špiljskim slojevima, ostaci uhvaćenih, žrtvovanih i ritualno pojedenih napadača? Nikakav drugi trag nas ne upućuje na to, ali nema nikakve sumnje da je takvih napadaja bilo i kod nas, kao što ih je bilo po svim obalama Sredozemnog i ostalih mora, na obalama koje su lako pristupne.

Kada su staro stanovništvo južnog dijela Balkanskog poluotoka zamijenili Grci i kada su se dali na more, prodiru i oni do obala Jadranskoga mora.

Na temelju potpuno sigurno utvrđenih nalaza na raznim mjestima današnjeg našeg primorja, od Tršćanskog zaliva pa sve do Ulcinja, možemo utvrditi da su još u VII, a onda u VI i V. st. prije n. e. postojali odnosi i veze između ove obale i obala tadanjeg grčkog svijeta u južnoj Italiji i na obalama Egejskog i Jonskog mora.

Predmeti iz ovih krajeva nađeni su na našim otocima Visu, Korčuli i Braču, u Solinu, u Vrgorcu, u Ninu, na dalmatinskom kopnu, u Visačama kraj Pule, u današnjoj našoj Istri.

Ne možemo, međutim, ništa kazati o tome da li su ti odnosi bili uvijek susjedske i mirne trgovačke prirode, ili su došljaci nastupali neprijateljski, nasilno i u borbama sa starosjediocima, koji su u to vrijeme bili razna ilirska plemena: Istri, Liburni, Japodi, Hilijci, Bulini, Manijci, Ardijejci.

PRVA DOKUMENTARNO UTVRĐENA POMORSKA BITKA NA JADRANU

Da ti odnosi nisu bili uvijek mirne prirode, nego da je ponekad dolazilo i do sukoba, i to ne samo prilikom iskrcavanja na obale Jadranskog mora, nego i na njemu samome, pokazuje nam *crtež pomorskog boja* na jednom nadgrobnom spomeniku nađenom u *Novilari kod Pesara* (Pesaro), na zapadnoj obali Jadrana. Spomenik je iz VIII, a možda i iz IX st. prije n. e., dakle iz vremena kada je u Novilari, pod jakim utjecajem tadanje grčke kulture, cvjetala starija željezna kultura.

Crtez prikazuje ne samo tadanji tip borbenog broda na Jadranskom moru, nego i način borbe. Glavni (najveći) brod ovog crteža je na jedra i na vesla i u njemu su veslači i borci; ostali su brodovi samo na vesla. Dva broda su se sukobila pramcima. Borci su naoružani kopljima i strelama, a brodovi imaju oštar i bez sumnje metalom obložen kljun za probijanje neprijateljskih brodova. Sudeći po broju i položaju veslača brod je velik, oko dvadeset metara dug, dok su ostali za polovicu manji. Hvarski neolitski brod je bez svake sumnje teretni, dok su ovi brodovi iz VIII i VII st. prije n. e. u najmanju ruku načinjeni i za borbu, ukoliko nisu u prvom redu borbeni brodovi. Crtež prikazuje momenat borbe: oko velikog broda, a i oko lijevog manjeg donjeg su strijelice i koplja, a ova se oružja vide kako lete kroz zrak na neprijatelja. Donja dva broda nacrtana su u momentu kad su im se pramci sukobili, a svi borci vitlaju oružjem, ili su ga bacili prema neprijatelju.

Tko su ovi borci nemoguće je kazati, ali je moguće nagađati i približiti se istini. Oko današnjeg Pesara živjeli su Piceni, pleme kojemu još nije tačno pronađeno porijeklo, jer ih jedni smatraju potomcima starih ligurosikulskih plemena, koji su ostali na svom teritoriju još iz neolitskih vremena, drugi ih pripisuju indoevropskim Italicima, nosiocima bronzane kulture, a postoji i treće mišljenje — da su i oni došli sa istočne obale Jadranskog mora i da su u srodstvu sa Liburnima. Kad bi ovo posljednje bilo tačno, i nacrtani brodovi novilarskog spomenika pripadali ovom plemenu, mi bismo mogli pratiti razvoj od ovih brodova do kasnijih liburna. I doista, ako uporedimo liburne rimskog vremena sa novilarskim slikama, vidimo da gotovo i nema razlike u njihovom osnovnom izgledu. Možda je prizor nacrtan na novilarskom spomeniku upravo prikaz jednog sukoba Liburna sa stanovnicima oko Novilare, dakle brodova sa istočne i zapadne obale Jadranskog mora. U svakom slučaju brodovi prikazani na novilarskom spomeniku su borbeni brodovi na Jadranskom moru, kakvi su bili u IX i VIII st. prije n. e., a bez sumnje i nekoliko stotina godina ranije, jer se ni tip ni način gradnje nije tako brzo mijenjao, tim manje što već nekoliko stotina godina prije toga nije došao na Jadransko more neki nov narod. Razumije se da je i na gradnju brodova, a i na njihov oblik i borbenu opremu uticao i poneki drugi narod, s kojim su stanovnici jadranskih obala bili u vezi, a u prvom redu oni narodi čiji su brodovi zalazili u Jadransko more.

Od rijeke Pada na sjever, obalu Jadranskog mora na Apeninskom poluotoku nastanjivali su Veneti, jedno ilirsko ili Ilirima srodno pleme koje Herodot u V st. prije n. e. ubraja direktno među Ilire. Ovi su dopirali na istoku do rijeke Soče, a od nje prema istoku i na cijelom Istarskom poluotoku živjeli su Istri, također ilirsko pleme. I sva ostala plemena, koja su nastanjivala istočnu obalu Jadrana od Istre sve do u Epir, bila su ilirska. I zapadnu obalu Jadranskog mora, na južnom dijelu Apeninskog poluotoka, nastanjivala su dva ilirska plemena: Mesapijci i Japigi, koji su prekrili čitav kraj i obalu od Garganskog poluotoka sve do Brindizija i Taranta. Ovi su, kao i oni Iliri s druge strane Jadranskoga mora, vladali Otrantskim

vratima. Jadransko more je bilo u to vrijeme ilirsko more. Ja sam već na drugim mjestima istakao, na osnovu arheoloških nalaza koje sam vršio, da su Iliri donosioci metalne kulture u naše krajeve i da je krivo vezivati njihov dolazak na jadranske obale sa početkom željeznog doba, i za vrijeme oko 1000. god. prije n. e., nego da treba to pomaknuti daleko unatrag i postaviti njihov dolazak na Jadransko more odmah poslije 2000. god. prije n. e. Malo iza toga, a svakako još u drugom tisućljeću prešli su Iliri i na Apeninski poluotok, na sjeveru doprli sve do Pada, a na jugu brodovima preko Otrantskih vrata, gdje ih nalazimo u historijsko doba pod imenom Mesopijaca i Japiga. Vjerojatno je i to, da su ovi Japigi bliži plemenski srodnici Japodima (Japudima) koji su u historijsko doba nastanjivali današnji sjeverozapadni dio Jugoslavije, tj. današnju sjeverozapadnu Hrvatsku (u Lici, Krbavi, Gorskom kotaru i na Velebitu).

GLAVA II

STAROGRČKO MOREPLOVSTVO I KOLONIZACIJA

TALASOKRATIJE

Vidjeli smo da je u mlađe kameno doba postojao jak doticaj između obala Sredozemnog mora i jadranskih otoka i našeg primorja, a i to da je takav saobraćaj postojao između grčkog svijeta u VI i V st. prije n. e. i ilirskih plemena na istočnim jadranskim obalama. Štaviše, mi smo na Korčuli našli dokaza da je i u rano bronzano doba postojao saobraćaj između naših obala i Sicilije. U špilji Rasohatici, na Korčuli, našli smo komad jedne posude koja je, bez sumnje, iz krajeva izvan Jadranskog mora, najvjerojatnije sa Sicilije. Mislim da je to fragment posude iz prve polovine drugog tisućljeća prije n. e. Kod nas nije bilo podataka o pomorskim vezama između naše obale i zemalja na Sredozemnom moru za doba između 1500. i 700. god. prije n. e. Najnoviji moji nalazi u srednjim slojevima Markove špilje na Hvaru ukazuju da su stare veze i u ovom razdoblju postojale. To se očito vidi iz keramike, koja je import iz raznih krajeva.

Stari jantarski put, kojim su u kasnom neolitu išle neke posude, identične onim nađenim u Grapčevoj špilji, išao je preko Jadranskog mora i u ovo doba. Taj je put: Otrantska vrata — Hvar — Trst — Postojna — Ljubljansko Barje i dalje na sjever. Sa sjevera dolazila je roba, jantar (ćilibar), na jug istim putem, preko Kvarnerskih otoka,

koji su se i nazivali „elektrides“, tj. jantarski od „elektron“ (jantar), sve do u stari centar jantarske trgovine — Pilos na Peloponezu. Utvrđeno je da je taj put postojao još oko 1500. god. prije n. e.

Od Egeokretijaca, čija je snaga bila slomljena dolaskom Dorana, preuzeli su tu trgovinu fenički trgovci i brodari i držali je dugo u svojim rukama, sve dok se nisu pojavili novi gospodari mora — razna grčka pomorska plemena. To je vrijeme tzv. „talasokratije“[1] grčkih plemena.

Grčka tradicija poznaje nekoliko talasokratija. Te talasokratije pojedinih grčkih plemena i gradova nisu bile univerzalne i nisu gospodovale cijelim Sredozemnim, pa ni Egejskim ni Jonskim morem, nego su bile ograničene na izvjestan prostor unutar kojega su oni bili glavni trgovci i brodari.

Jedno je vrijeme u nauci vladala teorija da su Feničani ne samo dolazili svojim brodovima u naše krajeve, nego da su se na nekim tačkama i naselili. Ali mi danas nemamo nikakve potvrde za takvu tvrdnju, jer na našoj obali nigdje nije nađen nikakav trag tog feničkog naseljivanja. Potrebno je naglasiti da je nauka danas postavila na pravo mjesto i feničku kolonizaciju i feničku trgovinu. Prije 1000. godine Feničani uopće ne zalaze u krajeve oko Sredozemnog mora izvan njegovog istočnog dijela, ograničenog Egiptom, Sirijom, Palestinom, južnom obalom Male Azije i Kiprom, a već u VIII stoljeću počinje grčka kolonizacija u Italiji i na Siciliji.

Redosljed talasokratija, koji je kroz cijelu historiografiju do naših dana dominirao, je sasvim proizvoljan. Taj je redoslijed talasokratije sastavio u doba Cezarevo historiograf Kastor iz Rodosa, i označio i tačne datume počinjući padom Troje koji on datira 1184. godinom. Tu je Apolodorovu listu preuzeo Diodor, od Diodora Eusebije, od njega Sinkelos (Synkelos). Po njima je prva talasokratija bila Minosova, tj. kretska, za vladanja legendarnog kralja Minosa na tom otoku. Poslije njega su vladali morem Lidijci i Meonci (92 god.), Pelasgi (85 god.),

---

[1] thalatta = more, krateo = vladam, thalasso–krateo = vladam morem

Tračani (79 god.), Rodijci (23 god.), zatim Frigijci (25 god.), Kiprijci (35 god.), pa Feničani (45 god.), iza njih Egipćani, a zatim redom pojedine grčke države, i to sve do godine 480. Te su grčke države bile po redoslijedu talasokratije (prema Hronici Eusebija): Milesijci, Karijci (61 god.), Lesbijci, Fokejci (44 god.), Samijci, Lakedemonci (2 god.), Narijci (10 god.), Eretrijci (15 god.) i Eginjani (10 god.). Kako sam gore istakao, ovo je sve proizvoljno iskonstruirano i kao historijski dokumenat ne vrijedi ništa. Ali je potrebno na to upozoriti, jer je ovakvu podjelu mogućno naći u mnogim knjigama. Ona potiče iz vremena kad se historijska nauka nije dovoljno naučno obrađivala i provlači se sve do najnovijih dana.

Po toj podjeli ove bi zemlje i ovi gradovi vladali morem od pada Troje do „prelaska Aleksandra Velikog preko mora", dakle od 1184. do 334. god. prije n. e. Međutim, sve je to u gotovo najvećem dijelu netačno. Tu nema ni spomena o Atenjanima, koji su doista vladali morem od pobjede nad Persijancima kod Salamine pa do katastrofalnog poraz pred Sirakuzom, dakle punih 80 godina. Krivo je prikazano i vladanje morem Lakedemonaca, a nije spomenuto ni vladanje Sirakuze, koja je krajem V i početkom IV stoljeća prije n. e. bila najmoćnija grčka pomorska država.

GRČKI MOREPLOVCI ULAZE U JADRAN

Ne uzimajući u obzir iskonstruiranu talasokratiju mi možemo, na osnovu sigurnih i nesumnjivih arheoloških nalaza, utvrditi da je najkasnije u VII stoljeću prije n. e. postojala živa razmijena robe između grčkog svijeta i onoga na objema obalama Jadranskog mora.

Da li su grčka plovidba i trgovina na Jadranu započele mirno i bez sukoba sa Feničanima, koji su do tada plovili Jadranskim morem, ne možemo, bar za sada, ništa kazati, ali je vrlo vjerojatno da Feničani nisu prepustili Grcima Jadransko more, tj. eksploataciju bogastava, a da nije došlo do nekog sukoba.

U VII stoljeću postojala su naselja u Numani i Ankoni. U to vrijeme, a svakako u VI stoljeću, u rukama

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA
INV. BR. 114.874

Etrušćana nalaze se Pisaurum (Pesaro), Ariminum (Rimini) i Ravena. U njihovim su rukama i Adria i Spina. Grci su poznavali dobro ove krajeve i njihovi pisci VI stoljeća ih spominju,.

U VII stoljeću grčki pjesnik Alkman spominje jadranske Enete. Iz toga vremena, tj. VII stoljeća, je i vijest Herodotova da su Fokejci bili prvi Heleni koji su pošli u Jadransko more.

Već u VI stoljeću Grci su uveliko plovili po Jadranu i zalazili sve do njegovih najsjevernijih krajeva. Grčki pisac VI stoljeća Hekatej spominje i Istru i Istre, koji su na Jadranskom moru.

Pored Hekateja potvrđuje nam i pjesnik Pindar (518—442) da su Grci VI stoljeća, bar njihovi građanski i pomorski krugovi, poznavali Jadransko more. Pišući o njemu, polovinom V stoljeća, Herodot ga toliko dobro poznanje da razlikuje jadranske Enete, u sjevernom Jadranu, od onih Eneta koji su bili sjeverni susjedi Grka.

I grčki pjesnici V stoljeća: Eshil, Sofokle, Helanik, Ferekid iz Lera i Lisija, spominju, direktno ili indirektno, Jadransko more i na njemu poneko mjesto ili pleme.

Ali iz arheoloških nalaza mi doznajemo mnogo više o tim pomorskim vezama između grčkog svijeta na Sredozemnom moru i stanovnika jadranskih obala. Ovi nam nalazi bez ikakve sumnje pokazuju da su i u V i u VI st. prije n. e. postojali pomorski saobraćaj i trgovina između jadranskih obala i obala Sredozemnog mora. Oni nam ukazuju i na VII stoljeće, osobito na obalama sjeverozapadnog Jadrana i Istre. Grčki uticaj ili grčki import u VII stoljeću je izvan svake sumnje, i on nije mogao doći putem Tirenskog mora, i preko cijelog poluotoka i Apenina, nego morskim putem. Novilarska stela[2] i nalazi u Vizačama su nam za to sigurni svjedoci.

PRVE GRČKE KOLONIJE NA JADRANU

Pred samim vratima koja spajaju Jadransko more sa Jonskim nalazi se otok Krf, stara grčka Korkira. Grci

[2] Stela: uspravna mramorna ploča, ukrašena reljefima ili slikama, kao nadgrobni spomenik kod starih Grka.

ovoga vremena nisu razlikovali Jadransko od Jonskog mora. Osmo stoljeće je još uvijek doba kada se, po mogućnosti, plovilo uz obalu, ili bar tako da se u daljini nazrijevaju konture obale. Od Ahilove Itake do Krfa lako je doći, a da se nikada ne izgubi iz vida ili neki otok ili obala Epira. Ali na Krf nisu došli njemu najbliži Grci, jer oni nisu ni bili moreplovci, nego Eubejci, upravo onako kao što su 2500. godine prije toga njihovi susjedi — Diminijci na uskom kanalu između Eubeje i kopna u zalivu Vilo predali svoju dragocjenu robu, trihromno ornamentirane posude, nekim moreplovcima, možda istim Eubejcima, koji su onda došli u Jadransko more i na današnji Hvar da tu robu prodaju tamošnjim stanovnicima. Eubejci su u VIII stoljeću doplovili u Jonsko more i naselili Krf. Ali, malo iza toga, još uvijek u prvoj polovini VIII stoljeća, doploviše do Krfa Korinćani i protjeraše Eubejce, pa na tom otoku osnovaše svoju koloniju. Ubrzo nova kolonija uveliko procvatje. Korinćani posadiše vinovu lozu na plodnim poljima i odlično vino prodre brže od ikoje robe među Ilire na kopnu zapadnog Balkana, a s njim i amfore, i one proste i one plemenitije tvorevine. Vrlo brzo je Krf postao i brojem stanovnika toliko velik, da se moglo misliti i na kolonizaciju — i u svrhu rasterećenja od stanovništva, i u trgovačke svrhe.

Tada su Korint i Krf osnovali zajedno nekoliko kolonija na zapadnoj obali Balkanskog poluotoka, od kojih su najvažnije bile: Halkis i Molikreion u Etoliji[3], Leukade, Solion (Sollion) i Anaktorion u Akarnaniji[4], Ambrakija u dolini donjeg Arahtosa u Epiru[5], a na Jadranskom moru, unutar ilirske zemlje, Epidamnos[6] — osnovan godine 627. prije n. e., i Apolonija[7] (Apollonia) nekako u isto vrijeme. Prema tome bi Epidamnos i Apolonija bile najstarije grčke kolonije na Jadranskom moru, na sjeveru Otrantskih vrata.

Ali nam najstariji grčki pisci, a i grčka tradicija, kažu da su Eubejci, još prije osnivanja Krfa, sjeverno od njega

---

[3] Patraski zaliv
[4] Zaliv Arta u Grčkoj
[5] Današnja Arta (južni Epir)
[6] Drač
[7] Nedaleko od današnje Valone

osnovali koloniju Orikos. To bi bilo početkom VIII stoljeća prije n. e., malo prije nego što su se naselili na Krfu. Orikos je bio u to vrijeme na malenom otočiću u Valonskom zalivu. U doba Plinija Sekunda (I stoljeće n. e.) taj je otočić nasipavanjem spojen s kopnom. Kad je u istom zalivu osnovana Apolonija, Orikos je sasvim izgubio svoju važnost.

Mada su Grci dobro poznavali i zapadnu obalu Otrantskih vrata — jer su Ahejci još oko 700. god. prije n. e. osnovali Tarent koji je samo nekoliko kilometara udaljen od Jadranskog mora, a da se do njega dođe trebalo je obići Japigijski rt (Santa Maria di Leuca) — oni ipak nisu naselili tu obalu koja za naseljenje nije nipošto bila povoljna, pored toliko drugih, daleko povoljnijih.

Arheološki nalazi na istočnoj, našoj obali Jadranskog mora nesumnjivo dokazuju da je u V, VI, a i u VII stoljeću postojao pomorski saobraćaj između grčkog svijeta i ovih obala.

U današnjem mjestu Vizače kraj Pule — starom Nesakciju — iskopani su predmeti koji pokazuju utjecaj grčke arhajske plastike iz VII i VI stoljeća, zatim razne grčke vaze geometrijskog stila. Sasvim je pogrešno mišljenje da je taj utjecaj došao iz Italije, jer je i tadanja obala sjeveroistočne Italije bila pod istim grčkim utjecajem i bilo bi nepravilno misliti da su Grci uvozili svoju robu u Italiju, koja je prekoputa Istre, a da nisu ulazili u mnogo pristupačnije krajeve za pomorce, kao što su kvarnerski otoci, pogotovo što je ovaj morski put bio poznat mediteranskim brodarima još prije 3000 godina.

Utjecaj grčke kulture ovog vremena pružio se i dalje na sjever i dopro sve do Vača u Sloveniji, gdje je nađena jedna bronzana situla[8], rađena pod jakim utjecajem grčke arhajske umjetnosti. Možda ovdje taj utjecaj i nije bio direktan, ali ako nije dolazio sa naših obala, dolazio je svakako sa druge jadranske obale, bez sumnje pod istim okolnostima, tj. u vezi sa grčkom umjetnošću.

Nije moguće dati siguran odgovor na pitanje kojim su putem dolazili produkti etruščanske metalurgije, u krajeve današnje Bosne, jer su oni mogli doći isto tako kopnom, kao i morem, mada pretpostavljamo da se to događalo morskim

[8] situla = amper, sič

putem, pa dolinom Neretve, koja je još iz neolitskih vremena bila značajan prometni put iz Sredozemnog i Jadranskog mora, u krajeve Hercegovine i Bosne. Bronzana kaciga etruščanskog oblika iz Gradine Čungara kod Cazina, kao i druga, mlađa od ove, kaciga etruščanskog oblika sa Vrankamena kod Krupe, svakako su uvezene. Onu prvu stavljamo u V ili VI stoljeće prije n. e.

Drugačije je sa grčkim uvozom u naše krajeve u zaleđu jadranske obale. U Ararevoj gromili kod Čavarina iskopana je jedna kaciga koja spada među tzv. korintske kacige i pripada VI st. prije n. e. Iz istog su vremena i grčkog porijekla bronzane posude iz Čitluka, Brezja, Iljaka, bronzane potkoljenice iz Čitluka, mnoge posude u obliku grčkog skifosa (skyphosa) i srebrni reljef krmka iz Zagrađa. Bilo bi neodrživo misliti da su npr. korintske kacige dolazile u današnju Bosnu i Hercegovinu kopnenim putem, tim manje što su one najvjerojatnije dolazile iz korintske kolonije Korkire ili zajedničkih kolonija Epidamnosa ili Apolonije.

Nalaz kod Novog Pazara, od kojega je jedan dio bez sumnje porijeklom iz grčkih gradova južne Italije, a ima karakter grčkog arhajskog stila V st. prije n. e., ukazuje na pomorsku vezu preko Jadrana.

Rijeka Neretva, odnosno njena dolina, kako nam pokazuju predmeti iskopani u Lisičićima na Neretvi, bio je davni put, upotrebljavan još u mlađe kameno doba, kojim je išla trgovačka roba sa Jadrana u krajeve današnje Bosne i Hercegovine.

Međutim, na raznim mjestima Dalmacije i na otoci ma nađeni su predmeti grčkog uvoza, odnosno utjecaja, iz VI I V st. prije n. e., pored onih nađenih u Vizačama kraj Pule. U arheološkom muzeju u Splitu nalazi se jedan korintski aribalos (aryballos) koji pripada VI stoljeću prije n. e., a nađen je negdje u Dalmaciji. U Ninu su nađeni fragmenti jedne atičke vaze sa crvenim figurama na crnom polju, a jedan lekitos (lekytos) sa crnim figurama nađen je na otoku Visu. Sa ovog su otoka i korintski aribalos, jedna mala amfora atičke provenijencije i jedan lekitos, koji su se nalazili sve do 1943. god. u zadarskom muzeju — sve predmeti grčkog porijekla iz VI, odnosno iz V stoljeća prije n. e. I na otoku Korčuli, kod Blata, na-

đena je jedna grčka vaza korintskog tipa, koja je najvjerojatnije iz VI stoljeća. Na otoku Braču, u Vičjoj luci, na zapadnoj obali prema otoku Šolti, nađeno je bakrenih goljenica i drugih predmeta koji su grčkog izvora iz VI ili V stoljeća prije n. e. Iz istog doba je i jedan šljem nađen u Labinu. Sve su to nesumnjivi ostaci pomorskih veza i trgovačkih odnosa između grčkog svijeta i istočnih jadranskih obala, dakle između krajeva u današnjoj Grčkoj, onih na Egejskom i Jonskom moru, kao i krajeva koji su bili od Grka kolonizirani u južnoj Italiji i na Siciliji.

Nema nikakve sumnje da se taj saobraćaj i te veze nisu uvijek mirno odvijali, ali mi nemamo nikakvih indicija za bilo kakve sukobe, osim onog koji je nacrtan na novilarskoj steli. Isključeno je, međutim, da nije dolazilo do sukoba ne samo između domaćeg stanovništva i stranaca, već vjerojatno i između pojedinih grčkih moreplovaca koji su neke krajeve smatrali kao svoje interesne sfere, a drugi im to osporavali. Međutim, sve do početka IV stoljeća mi ne možemo bilo što, ni pozitivno ni negativno, o tome kazati, jer je pred nama u tom pogledu zavjesa još uvijek nepodignuta.

Istočno jadransko primorje je čitavo jedno tisućljeće (III prije n. e.) živjelo u sređenim prilikama i bez većih poremećaja — ukoliko mi to možemo ustanoviti iz arheoloških ostataka nađenih u Grapčevoj špilji na Hvaru — u stalnoj izmjeni robe sa dalekim zemljama na Sredozemnom moru, a naročito onim u njegovom istočnom bazenu. Brodovi iz dalekih krajeva prolazili su Jadranom i svraćali u njegove luke, prenoseći razna dobra, a onda i skupocjeni jantar sa obala Sjevernog i Baltičkog mora.

Tada, negdje oko godine 2.000. prije n. e. provališe u ove krajeve, kao i na Balkanski poluotok uopće, indoevropski narodi, a napose jedna njihova skupina koja, poslije Grka, nahrupi i zaposjedne naročito zapadne krajeve i obale. Bili su to Iliri ili, kako ih neki nazivaju, Prailiri. Ovi uništiše staru civilizaciju i, ukoliko mi to možemo konstatirati, zatriješe svaki njezin trag toliko, da nije ostalo od nje ništa. Divljaci, sa primitivnim poznavanjem lončarije, bez velikog znanja poljoprivrede i bez poznavanja pomorskog ribarenja, a bez ikakvog znanja o moru,

ostadoše takvim nekoliko stoljeća. Ali i oni, živeći na moru, u doticaju sa pomorcima, počeše se sve više prilagođavati moru i upoznaše pomorstvo i brodogradnju toliko, da su sagradili poseban tip broda koji je u kasnija vremena bio toliko čuven pod nazivom „liburna".

Grci, nasljednici Egeokretijaca, dođoše mnogo stoljeća kasnije, tek negdje oko 1000—900. god. prije n. e., u doticaj s ilirskim plemenima na obalama Jadrana, dok su s njihovim najjužnijim srodnicima bili u neposrednom susjedstvu, pripadajući, kao i oni, indoevropskom stanovništvu.

Kako su se razvijali najraniji odnosi Grka i ilirskih plemena na Jadranskom moru ne možemo ni po čemu doznati, jer se za ta vremena možemo osloniti samo na grčke priče, budući da nemamo nikakvih pisanih grčkih izvora. Nema, međutim, nikakve sumnje da poneki dio priča iz Odiseje potiče iz događaja koji su se zbili na Jadranskom moru. Ono je, vjerojatno, domovina mnogih junaka iz priča, koja se prije tražila na Tirenskom moru ili drugdje.

Sigurne tragove veza grčkog svijeta sa jadranskim obalama nalazimo tek od VIII stoljeća pa dalje, i to najprije veze sa onim najjužnijim obalama koje danas pripadaju Albaniji, a tek kasnije sa sjevernijim.

Korint i Krf, tražeći uporišta za svoju trgovinu i svoje stanovništvo, osnovaše u zajednici nekoliko kolonija u zapadnoj Grčkoj i na istočnoj obali Jadranskoga mora, unutar ilirskog teritorija. Te su kolonije, kako je ranije rečeno, na Jadranskom moru bile Apolonija i Epidamnos, i one su prve sigurno utvrđene grčke kolonije na Jadranu.

Trgovačke veze, koje su postojale već nekoliko stoljeća, podstaknuše Grke da osnuju i na srednjem i sjevernom dijelu Jadranskog mora svoje kolonije koje će biti sigurna sidrišta i skloništa njihovim brodovima u slučaju nevolje. Možda su još u VI stoljeću osnovali Knidijci jednu svoju koloniju na otoku Korčuli, staru Korkiru Melainu (Corcyra Nigra = Crna Korčula), a možda je isto tako u to vrijeme ili u V st. prije n. e. osnovana i kolonija Herakleja, za koju još nije sigurno utvrđeno gdje se nalazila, ali je najvjerojatnije bila na poluotoku koji zatvara s juga Kaštelanski a sa sjevera Šibenski za-

liv. Pseudoskilaks, grčki pisac koji je pisao oko god 335. prije n. e., spominje i zna još za taj grčki grad, čiji su nam se novci sačuvali, ali ga inače ne spominje nijedan drugi pisac. U to je vrijeme (VI—V st. prije n. e.) postojalo na ušću rijeke Neretve jedno jako trgovačko naselje koje se vjerojatno sastojalo od Grka i Ilira. Tu je bio centar trgovine između pomorskih krajeva i unutrašnjosti na obalama Neretve. Tim su putem još u trećem tisućljeću prije n. e. prolazili trgovci sa svojom robom, sa mora u unutrašnjost i obrnuto. To je bilo staro ilirsko naselje Narona (današnji Vid), u koje su Grci uveli i svoje trgovce, i tu, bez sumnje, sagradili magacine za robu i prenoćišta za trgovce. Vjerojatno su sve dotle dolazili brodovi koji su preko Otrantskih vrata ulazili u Jadransko more.

STVARANJE SIRAKUŠKOG IMPERIJA NA JADRANU

Osnivanje novih kolonija na Jadranu davalo bi jaku podršku grčkoj trgovini i mogućnost naseljenja suviška njihovog stanovništva. To je dobro uočio sirakuški tiranin Dionizije Stariji (410—367. prije n. e.) i odlučio da i na Tirenskom, Jonskom i Jadranskom moru proširi i učvrsti svoj imperij. Njemu je uspjelo da osvoji stari umbrijski, kasnije etruščanski grad Adriju (Hatriju), na zapadnoj obali Apeninskog poluotoka, zatim je postao gospodar Ankona (Ancona) koji su, prema nekima, osnovale izbjeglice iz Sirakuze. Konačno je on imao u svojim rukama i Numanu, koju su osnovali Sicilci. Svoja osvajanja na Jadranu krunisao je Dionizije Stariji osnivanjem Ise[9], pošto je to staro ilirsko naselje osvojio, u nj uselio Sirakužane i postavio tu svoju posadu s eparhom na čelu.

Akcija Dionizija Starijeg na Isi morala je biti vrlo jaka, što zaključujemo po njenoj efikasnosti. Isa je u V stoljeću, a možda i u VI, bila jak centar Ilira. U njoj je u VI ili V stoljeću vladao domaći kralj Jonije koji je, prema grčkim piscima, proširio svoju vlast i na Jonskom moru. To je more, kako oni kažu, po njemu i dobilo svoje ime. U ovo vrijeme neki grčki pisci nazivaju i Jadransko more Jonskim. Izgleda, međutim, da je država Jonijeva,

[9] Isa na o Visu

odnosno njegova roda, krajem V stoljeća uveliko oslabila, a svakako joj nije bilo ni traga na Jonskom moru. To je, naime, doba pune historijske svjetlosti. Tada je bio već završen peloponeski rat, Sparta se nalazila na čelu grčkoga svijeta, a Atena je bila potpuno slomljena i ponižena. Dionizijeva flota bila je u to vrijeme najjača mornarica grčkoga svijeta, a Egejsko more sasvim pod kontrolom njegove flote i brodova njegovih prijatelja i saveznika.

U to je vrijeme, tj. u prvom deceniju IV stoljeća, Dionizije Stariji započeo svoju veliku osvajačku i kolonizatorsku akciju na Jadranskom moru. To je doba velike borbe Sparte sa Perzijom u Aziji, sa Beotijom i koalicijom Korinta, Argosa, Megare, Eubeje, zapadne Lokride, Akarnanije, tračkih Halkidana i Atene. Dionizije, koji nije udovoljio molbama Atene da pređe na njenu stranu, priđe Sparti i posla joj kao pomoć 20 svojih trijera.[10] Ove su Dionizijeve trijere uveliko doprinijele da Spartanci prisile Atenjane na Antalkidin mir (357/6. god. prije n. e.).

U ovakvim prilikama, kad je njegova flota bila toliko jaka i odlučivala u grčkom svijetu, Dionizije Stariji počeo je svoje prodiranje u Jadransko more i osnovao, odnosno osvojio spomenute gradove i Isu. Isejski Iliri nisu se mogli oprijeti velikom i sjajno opremljenom ratnom brodovlju Dionizijevom, izvježbanom u najklasičnijem pomorskom ratovanju, opremljenom najsavršenijim tadanjim spravama i oružjem, koje je okupilo u sebi tradicije iz peloponeskog rata i u njemu stečena iskustva. Kad je Dionizije Stariji Sirakuški učvrstio svoje pozicije na Jadranskom moru, a napose utvrdio Isu i u njoj uredio bazu za svoju jadransku flotu, smatrao je da je nastupio pogodan momenat da proširi svoj uticaj i svoju vlast prema dalmatinskom kopnu.

U Isi je stolovao Dionizijev eparh sa stalnim odredom tada najboljih trijera, a na visokom Humu (585 m) usred otoka bdjela je Dionizijeva straža, koja je zahvatala pogledom sve do visine Zadra i Dubrovnika i do istočne obale Apeninskog poluotoka. Nijedan brod nije mogao preći Jadran od juga na sjever ni od sjevera na jug, a da ne bude zapažen od straže na Humu, osim za nevremena, kada je vidljivost oslabljena. Cijela obala od Šibenika do

[10] Brod na vesla sa 3 reda vesala, jedan iznad drugog

Dubrovnika stajala je pod budnim okom Dionizijeve straže na Jadranu, koja bi svaku sumnjivu pojavu javljala eparhu, uvijek spremnom za dejstva.

PRVA TAČNO DATIRANA POMORSKA BITKA NA DANAŠNJOJ NAŠOJ OBALI 383. GODINE

U takvim prilikama pomogao je Dionizije Stariji jednoj grupi Grka sa otoka Parosa u Egejskom moru da se 385/4. god. prije n. e. naseli na otok Faros (Pharos) na Jadranskom moru. Ta je grupa Parana došla na taj otok, današnji Hvar, i na njemu se, pomognuta od Dionizijeve flote, ustalila i sagradila grad, na mjestu današnjeg Starigrada. Ilirski starosjedioci nisu smetali Grcima da se nasele, nego se povukoše u svoja brda i svoje zaseoke. Ne znamo da li su oni dopustili Paranima da se nasele na njihov otok, ili su to učinili pod pritiskom Dionizijevih vojnika. Poznato je samo da su spočetka Iliri pustili Grke na miru. Međutim, moralo se dogoditi nešto što je Ilire izazvalo. Možda je to bilo presizanje Grka, možda proširivanje na teritorij koji im Iliri nisu ustupili, što je najvjerojatnije. Plodna dolina, koja se pružala od Starigrada do Jelse, isuviše je bila primamljiva za poljoprivrednika da bi je dobrovoljno ustupio. U dolini se dizao nov grčki grad, dok su se na visinama okupljali Iliri, nezadovoljni dolaskom stranaca, i odlučili da pozovu u pomoć svoje sunarodnjake sa susjednog kopna, između Cetine i Neretve, da im oni pomognu istjerati mrske strance. To je prvi revolt domaćeg življa na istočnoj obali Jadrana protiv nadirućeg stranog elementa, koji nam je povijest zabilježila.

Iliri sa susjedne obale odazvaše se pozivu Ilira sa Hvara i na stotinama malih lađa njih 10 000 dođoše im 384. god. prije n. e. u pomoć, sa namjerom da istjeraju Grke. U borbi uspješe mnoge Grke pobiti i zarobiti, a grad im opsjednuše.

Ali Iliri nisu dovoljno računali s time da je grčka kolonija na Hvaru pod zaštitom Dionizijeve flote na Isi. Hvarski Grci brzo javiše Dionizijevom eparhu za nevolju u kojoj su se nalazili, i još težu koja im prijeti ako Iliri osvoje grad. Ubrzo su već kretale Dionizijeve trijere

prema Hvaru, gdje napadoše ilirske brodice, potapajući ih i zarobljujući. Ali Iliri su se hrabro borili i nisu napuštali borbu. Koliko je ona bila žestoka vidi se iz pripovijedanja Diodora Sikulskog, koji nam je ovo i zabilježio. Prema njegovom pripovijedanju poginulo je u borbi 5 000 Ilira, a 2 000 ih bješe zarobljeno. Bijaše to borba sitnih i nenaoružanih brodica sa odlično opremljenim trijerama, neoklopljenih Ilira sa oklopljenim Grcima, ilirskog junaštva i grčke ratne vještine.

Bio je to, kako rekoh, prvi otpor domaćeg stanovništva protiv stranaca, koji nam je povijest zabilježila. Otada do danas vodila se stoljećima stalna borba između domaćeg elementa i raznih prodiranja s mora. To je srž cijele povijesti naših obala kroz vjekove i tisućljeća. Bilo je vremena kad se strani elemenat, dolazeći s mora, uspio ustaliti, ali ga je onda domaći, malo-pomalo, ali stalnim pritiskom, uspio potisnuti ili asimilirati.

Pomorska pobjeda Dionizijeve flote kod Hvara, kao i odreda koji su se iskrcali na istom otoku, učvrstila je umnogome Dionizijevu vlast i njegov ugled na Jadranskom moru. Iliri nisu više pokušali da sa svojim sitnim lađicama napadaju grčke koloniste ni na Hvaru ni na Visu, sve dogod je živio Dionizije Stariji. Kakvi su bili odnosi između grčkih kolonija i Ilira poslije smrti Dionizija Starijeg (367. god. prije n. e.) nije nam poznato, jer naši izvori ništa o tome ne govore. Mi pak mislimo da su ti odnosi bili dobri kroz cijelo IV i prvu polovinu III st. prije n. e. i da se nisu pomutili kad je vlast u Sirakuzi preuzeo Dionizije Mlađi, iako je u doba njegove vlade uzelo maha gusarenje, naročito na južnom Jadranu i Otrantskim vratima, i trgovci iz Sredozemnoga mora nisu se usuđivali ulaziti u Jadransko. Da bi osigurao plovidbu kroz Otrantska vrata, Dionizije Mlađi osnovao je u Apuliji dva grada i naredio svom admiralu Filistosu (Philistos) da krstari po Jadranskom moru jednim odredom sirakuške flote. Ali te mjere nisu bile dovoljno efikasne, u prvom redu zbog nestalnosti Dionizijeve vlasti i unutrašnjih nemira u Sirakuzi i na Siciliji, koji su i srušili njegovo carstvo. Grčke kolonije na Jadranskom moru postadoše samostalni polisi, tj. sasvim nezavisne grčke državice.

Grčke kolonije na Jadranskom moru ostadoše potpuno nezaštićene pošto ih više nije čuvala svojom flotom sirakuška država. One na italskom kopnu dođoše pod vlast Gala, koji su se na početku IV stoljeća uselili u Padsku nizinu i doprli do mora. Herakleja i Dimos[11], a vjerojatno i Korkira Melaina[12], bili su u to vrijeme, a možda još i prije, ali svakako poslije 335. god. kad Pseudoskilaks spominje Herakleju, osvojeni od susjednih Ilira i vjerojatno porušeni, jer Herakleji, a ni Dimosu, nema više traga. Oni dalje ne kuju svoje novce, i prema tome svakako više nisu samostalni polisi.

U ovo vrijeme, u IV stoljeću, posve u sporazumu sa ilirskim stanovnicima Korčule, osniva Isa jedno svoje veliko i bedemima opkoljeno naselje, dakle grad, na istočnom kraju otoka Korčule, na mjestu današnje Lumbarde.

Međutim, drugačije izgledaju odnosi Hvara sa nekim Ilirima. U istom su ovom stoljeću hvarski Grci došli u oružani sukob sa drugim nekim Ilirima — Jadasincima, koje su pobijedili i zaplijenili im nešto oružja. Sačuvao nam se i natpis o tom sukobu, koji glasi: „Pharani posvećuju oružje, koje su zaplijenili Jadasincima i njihovim saveznicima.“ Da su ti Jadasinci ilirsko ili liburnijsko pleme na dalmatinskom kopnu, u to nema nikakve sumnje. Ali se ne može sigurno utvrditi gdje su se oni nalazili. Jedni misle da su to bili stanovnici Zadra (Jadera, Jadassa), dok su drugi iznijeli mišljenje da su Jadasinci ilirsko pleme koje je živjelo oko današnje rijeke Jadro, u okolini Salone (Solina).

BRODARSTVO STARIH GRKA

Brod iz mlađeg kamenog doba, tačnije iz vremena najdonjih slojeva hvarske obojene keramike (oko 3 000. god. prije n. e.), ucrtan na jednoj glinenoj posudi, iskopanoj u Grapčevoj špilji na Hvaru, najvjerojatnije je plovno sredstvo na kome su mornari sa Egejskoga mora plovili Jadranskim morem, možda sve do njegovih sje-

[11] Možda na mjestu današnjeg grada Hvara
[12] Korčula

vernih obala, noseći sobom plodove svoga zanatstva, u prvom redu keramike, a odnoseći robu ovih krajeva. Nije isključeno da je taj brod urezala u meku glinu ruka nekog primorca sa istočne obale Jadrana, koji je vidio kad je takav brod pristao u neku njezinu luku, jer su ostali urezani ornamenti na toj posudi isti kao i na toliko drugih, koji su sigurno u današnjim našim krajevima rađeni i nađeni su ili u Grapčevoj špilji ili u kojem drugom prethistorijskom mjestu Hvara. Ali je moguće i to da je ta posuda sa urezanim brodom importirana sa obala Egejskog mora. U svakom slučaju ona je, pored ostalih nalaza, najrječitiji primjer tadanjeg saobraćaja i većim brodovima po Jadranskom moru.

Od toga će vremena proći dvije hiljade godina do crteža na steli iz Novilare[13], gdje ćemo sa sigurnošću moći da utvrdimo tadanja jadranska plovna sredstva.

U Ilijadi i u Odiseji, čiji su najstariji dijelovi iz XI stoljeća prije n. e., ali im je redakcija iz VIII stoljeća, nalazimo mnogo opisa tadanjih grčkih brodova. Grci su i došli pod Troju na svojim brodovima; oni su ih izvukli na kopno i logorovali uz njih, njima se i vraćaju, a Odisej je lutao njima po morima.

U Homerovim pjesmama vidi se da su već tada Grci dijelili brodove u tri glavne vrste: ratne, trgovačke i male brodice i čamce. Glavna je razlika između ratnih i trgovačkih brodova bila ta, što su ratni bili u prvom redu na vesla, a jedra su im služila samo izvan borbe, kad je bilo vjetra, dok su trgovački bili isključivo jedrenjaci, a vesla su im služila samo kao pomoć, da okrenu brod prema vjetru, a tek ponekad i za njegovo pokretanje.

Iz Homerovih pjesama doznajemo da je u njegovo doba bilo brodova koji su imali 20, 50 a i 118 vesala. Ovi brodovi sa 118 vesala bili su, vjerojatno, dikrote (bireme), tj. brodovi sa dva reda vesala. U ovo su doba, tj. oko 700. godine prije n. e. Feničani imali bireme, i vrlo je vjerojatno da su Grci preuzeli ovu vrstu ratnih brodova od njih. Stari su Feničani imali i trijere (trireme), tj. brodove sa tri reda vesala. Od njih su ih preuzeli u VII stoljeću prije n. e. Egipćani. Nekako u isto vrijeme sagradili su, kako nam tvrdi Tukidid, Korinćani prve grčke trijere. Još

[13] Vidi str 7

prije trijera Korinćani i stanovnici otoka Samosa su oko 700. god. načinili prve ratne grčke brodove. Ali nema sumnje da su Grci u VI stoljeću gradili svoje trijere i da su u bici u zalivu Salamine, 480. godine prije n. e., upravo trijere odlučile bitku u korist Atenjana i ostalih Grka. U V stoljeću su Grci na Siciliji i na Krfu imali mnogo trijera, a imali su ih i drugi grčki gradovi. Pored trijera bilo je i brodova na dva reda vesala (dijera). Diodor, koji je istina pisao između 60. i 30. godine prije n. e., ali ponajviše savjesno ekscerpirao starije pisce, kaže da je godine 398. prije n. e. sirakuška flota imala brodove sa četiri i pet redova vesala. Atena je od godine 330. prije n. e. imala brodove sa četiri reda vesala, a do godine 325. prije n. e. i sa pet. To je, naime, vrijeme za koje nam je sigurnim natpisima to potvrđeno. Možda ih je Atena i prije ovog vremena imala, ali nam to nije od suvremenika zapisano. Prema starim piscima kasnijeg vremena (Plinije), četvero, petero i šesteroveslice gradili su Halkedon, Salamina i Sirakuza. Aleksandar Veliki imao ih je i sa deset redova vesala.

Stariji su pisci, iz kojih je crpao Diodor, zabilježili da je u pomorskom boju kod Kipra, godine 306. prije n. e. između brodova Demetrija, Poliokreta i Ptolomeja Sotera, u floti Demetrijevoj bilo brodova sa šest i sedam redova vesala, dok je kod Ptolomeja najviše bilo peteroveslica. Demetrijev otac Antigon, godine 314. prije n. e. imao je brodove sa devet i deset redova vesala.

Gradnja brodova sa deset redova vesala je bila već vrlo komplicirana, ali su nam stari suvremeni pisci ostavili zapisane podatke o tome da je bilo brodova sa još mnogo više redova vesala. Kaliksenes i Filostefanos, pisci iz III stoljeća prije n. e. zapisali su da je Ptolomej Filadelf (285—247. god. prije n. e.) imao takvih brodova koji su imali do trinaest redova vesala, jedan sa 20, a jedan sa 30 redova, a da je Ptolemej Filopator (222—205. god. prije n. e.) imao jedan sa 40 redova vesala. Ako su nas ovi pisci tačno izvijestili, bilo je na brodu sa 40 redova vesala 4 000 veslača, ako računamo po 100 u svakom redu. Da je takvih brodova doista bilo potvrđuje nam, osim spomenutih pisaca, i jedan natpis na Kipru. Sirakuški vladar Hiero II sagradio je, uz pomoć Arhimeda, brod sa 20 redova vesala.

Taj je brod imao 8 tornjeva, velike sale, šetališta, vrtove i biblioteku. On je dovršen 250. godine prije n. e. i poslat pun žita u Egipat.

Spomenuti kolosalni brodovi sigurno nisu nikada upotrebljeni u ratne svrhe, i bili su izuzetak. Oni su služili helenističkim vladarima, a napose aleksandrijskim, za luksuz i razonodu, ali je sasvim neopravdano poricati da su oni postojali, kad su nam sačuvani o njima čak i suvremeni natpisi.

Atenske trijere (trireme) imale su 200 vesala sa 200 ljudi, a pentere (brodovi sa pet redova vesala) — 310 ljudi. Međutim su trijere sasvim prevladale i postale klasičan tip grčkog ratnog broda.

Trijere su bile redovito 150 stopa duge (oko 50 m), a 20 stopa (6—7 m) široke i isto toliko visoke. Najveći brod ovoga vremena imao je 10 000 talenata tonaže, tj. 250 tona, čemu bi danas odgovaralo 175 tona neto ili 400 tona bruto deplasmana. Ratni su brodovi bili mnogo lakši od trgovačkih, tako da ratni brod od deset redova vesala nije imao ni 3 000 talenata (75 tona). Za dvoveslice (dijere) i troveslice (trijere) sačuvali su nam se crteži i slike na kojima se može vidjeti kako su bili položeni ti redovi vesala i veslači. Donji veslači (talamiti) imali su najkraća vesla, oni u drugome redu (zigiti) nešto dulja, još dulja imali su oni u trećem redu (traniti), i od njih dulja oni u četvrtom redu (tetreriki), a najdulja oni u petom redu (penteriki), ako je brod bio pentera. Ako je bio trijera, najdulja su vesla imali oni u trećem redu. Oni iz donjeg reda imali su i najmanju plaću, a svaki viši red veću. Jedna veslačka klupa bila je udaljena od druge tri do četiri stope. Red klupa povrh donjeg reda stajao je između dvije donje klupe, i tako naviše. Pored toga, pošto su vesla bila dulja, to je i veslač u višem redu sjedio udaljenije od boka broda, a to je bilo omogućeno i time, što su gornja vesla imala ne samo duži list, nego i držala, da bi se postigla ravnoteža između jednog i drugog dijela vesla. Ta je ravnoteža znatno olakšavala veslanje. Kod gornjih i najdužih vesala, da se ta ravnoteža postigne a da držala ne budu preduga, dodavalo se na strani držala olovo.

Na čelu veslača stajao je heleust, koji im je ne samo zapovijedao, nego i određivao takt po kojemu su trebali

veslati. To je on radio glasom, svirkom ili šipkom. Kad bi glavar htio da se odmori od davanja takta, naredio bi veslačima da zapjevaju pjesme koje su bile spjevane za podržavanje takta. Veslači su morali veslati tačno po taktu, jer bi se inače vesla zaplela. Veliki su brodovi imali osim heleusta još i njegova pomoćnika, trijeraula. I heleust i trijeraul bili su odabrani mornari, jer je kod ratnih brodova najveća njihova snaga bila u strogom i tačnom veslanju i u pravilnom iskorišćavanju veslačeve snage.

Već u VI stoljeću prije n. e. Grci razlikuju ratne od trgovačkih brodova. Vremenom ta razlika biva sve jača, pa se na početku V stoljeća ovi tipovi oštro razlikuju. I jedni i drugi usavršavaju se sve više i tehnički i estetski. Osnovna razlika — da su trgovački bili jedrenjače, a ratni u prvom redu veslarice, ne mijenja se, ali se sve više mijenja oblik ratnih brodova i sve više udaljuje od oblika trgovačkih. Pramac trgovačkih brodova išao je prema moru ukoso, a pramac ratnih bio je tup. Ratni su brodovi imali uvijek na pramcu oštar „kljun", sa tom svrhom da ga pri sukobu zabodu u bok neprijateljskom brodu. Da taj kljun bude što efikasniji, cijeli pramac ratnog broda bio je tome adaptiran. Sam je kljun bio redovito od bronze i imao tri zuba (trozub). Da bi se spriječilo duboko zabadanje kljuna u trup neprijateljskog broda, na objema su njegovim stranama bile epotide, tj. od njega nešto kraće grede koje su mu spriječavale preduboko ulaženje u bok neprijateljskog broda, čime se omogućilo da se kljun nakon sudara mogao ponovo izvući.

I ratni i trgovački brodovi imali su redovito na pramcu s jedne i druge strane po neki reljef ili neku sliku koja je odgovarala imenu broda. Na krmi su imali kipove, po čemu su se razlikovali brodovi raznih plemena i naroda: atenski su imali npr. kip Palade. Pored toga, sa svake je strane pramca bilo jedno veliko oko, spočetka samo kao ornament, a kasnije se pretvorilo u otvor za prolaz sidrenog konopa, što je ostalo trajno uobičajeno sve do danas.

Trijere i ostali grčki ratni brodovi imali su željezna sidra. Poneki trgovački i mali brodovi imali su željezno sidro, ali se kod većine kao sidro upotrebljavao kamen vezan užetom, ili komad teškog tvrdog balvana, košara puna kamenja i sl.

Kormilarenje je i u vrijeme grčkih klasičnih trijera i ostalih brodova ostalo isto kakvo je bilo i u doba hvarskog neolitskog broda i u doba staroegipatskih brodova u trećem tisućljeću prije n. e., tj. kormilarilo se sa dva velika vesla koja su imala nešto šire listove od redovitih vesala. Ta dva vesla su bila na krmi i pomicala su se ili povrh boka na krmi ili su u tu svrhu bila načinjena dva otvora, po jedan sa svake strane. Ova dva vesla su imala često na vrhu po jednu prečku za lakše upravljanje. Bilo je brodova kojim se moglo upravljati i sa krme i sa pramca, što se radilo onda kad nije bilo moguće promijeniti smjer vožnje ili kad za to nije bilo vremena (sl. 1, 1a i 2).

Egipatski brodovi dvanaeste dinastije imali su jedan ili dva jarbola, a oni iz Homerova vremena jedan jarbol. U VI stoljeću prije n. e. atenske su trijere i kvadrireme imale jedan jarbol, jedan deblenjak i jedno jedro. Malo kasnije trireme su imale jedan veliki jarbol, jedan veliki deblenjak, mali jarbol i mali deblenjak, jedna velika i jedna mala jedra. Položaj malog prednjeg jarbola mijenjao se u razno doba. Većinom se nalazio sasvim blizu pramca, a katkada čak na samom pramcu, i služio za svrhu za koju služi današnji kosnik. Za vrijeme bitke ratni bi brodovi spuštali veliki jarbol, osim komandnog broda koji je bio u borbi, da se na njemu mogu izvjesiti razni signali. Trgovački brodovi su imali dva do tri jarbola, a na njima su često bili koševi u kojima su mogla stajati dva do tri mornara, koji su odatle branili svoj brod strijelama od napadaja gusara.

Deblenjak je bio od jednog ili od dva komada, zajedno čvrsto vezana. Jedra su bila u najstarije doba od kože, zatim od konoplje, pa od vune, a naposljetku od platna. U Egiptu su se upotrebljavala vlakanca papirusa i lan, ali i platno. Jedra su bila na krajevima kožom obrubljena, a uzimala se najradije koža hijene i tuljana, jer su mornari vjerovali da kože ovih životinja brane od groma. Užeta su bila najprije od kožnog remenja, a kasnije su pravljena i od vlakanaca papirusa, konoplje, vrbovog pruća i lana. I Egipćani i Feničani i Grci rado su bojadisali jedra. Crna je boja bila znak žalosti, purpurna ili crvenkasta je označavala da je na lađi admiral ili vladar. Bilo je jedara sa naslikanim natpisima i devizama.

Kao i Egipćani, Feničani i Egeokretijci, stari su Grci, nasljednici Egeokretijaca, veliku pažnju posvećivali brodogradnji i njenom usavršavanju. U tome se naročito istakao osnivač kolonija na Jadranskom moru Dionizije Stariji Sirakuški, koji je sabrao u svojim brodograditeljištima u Sirakuzi ponajbolje brodograditelje tadanjega grčkog svijeta. Pri gradnji brodova osobito se mnogo pazilo na drvo od koga se brod gradio. U prvom je redu za trup broda dolazila u obzir jelovina i cedrovina, a onda borovina i čempresovina. Za ratne brodove dolazila je u obzir samo jelovina i cedrovina. Velika je pažnja posvećivana odabiranju drvene građe i njenom prepariranju, savijanju još u zelenom stanju da bi odgovarala mjestu na koje će se postaviti. Napose se mnogo pazilo kod ratnih brodova na kobilicu, da bude što čvršća. Nju su pravili od hrastovine. Razlog je tome bio taj što su ratni brodovi u načelu svakog dana izvlačeni na kraj obale. Razumije se da je to bilo nemoguće kad su brodovi plovili u nesigurnim krajevima i kad su bili u akciji protiv neprijatelja. Jarbole, deblenjake i vesla izrađivali su od borovine ili jelovine. Pojedine su dijelove građe i trenice pričvršćivali željeznim ili bronzanim čavlima. Kod ratnih i kod većih brodova uopće upotrebljavani su gotovo isključivo bronzani čavli. Kad bi trup broda bio gotov, onda su između pojedinih trenica umetali vosak, smolu i kučinu, a potom cio trup premazivali gustom tekućinom, načinjenom od voska, smole i neke boje, što je istovremeno čuvalo drvo i davalo boju kakvu su željeli. Grci su bojadisali brodove raznim bojama, ponajviše živim: crvenom, zelenom, plavom, modrom, bijelom i sivkasto-plavom.

Svaki brod je imao na vrhu jarbola zastavu, a admiralski brod specijalni znak. Noću se na to mjesto podizalo svjetlo. Admiralski brod je imao svjetlo na krmi. Za vrijeme borbe svi su brodovi vijali svoju zajedničku državnu zastavu, da bi se razlikovali od neprijateljskih. Znak za početak borbe, za promjenu kursa, zaustavljanje, obuhvat neprijateljske flote, iskrcavanje četa, itd. davao se, bez sumnje, zastavicama.

Cjelokupnom atenskom ratnom mornaricom komandovao je u mirno doba „arhon polemarhos", a u ratnim akcijama za to izabrani strateg. Pojedinom trijerom zapo-

vijedao je „trijerarh". Uz njega je bio „kubernet" koji je vodio brigu o navigaciji. Starješina brodske posade bio je „proret". Svaka je trijera, kao i svaki ratni brod, imala svoga pisara (gramateus), stolara (tiharh) i kuhara (eshareos).

Veslači su spavali na svojim klupama, mornari i borci — gdje su našli mjesta, a brodski oficiri na sagu koji su mogli prostrijeti ako su htjeli. Disciplina na ratnom brodu bila je gvozdena. Oni koji bi je prekršili bili su oštro kažnjavani. Bjegunac s broda kažnjavan je smrću kao izdajica domovine: bio bi vezan, bačen u more i vučen brodom dogod se ne udavi, ili bi ga, vezanog s jedne strane broda provukli ispod kobilice na drugu stranu, dok ga ne bi mrtva izvukli.

Prije bitke admiral je saopćavao komandantima pojedinih brodova borbeni poredak. Najobičnija su bila dva poretka: onaj u obliku polumjeseca i onaj u obliku isturenog kuta. Za vrijeme borbe naređenja su izdavana zastavicama. Podignuta crvena zastavica bio je znak napada na neprijatelja. Spuštanje te zastavice bio je znak ili za povlačenje ili za prekid borbe. I jedno i drugo naređivalo se zastavicama drugih boja, odnosno drugog položaja, što je sve bilo neposredno prije početka bitke saopćeno trijerarsima, kako neprijatelj ne bi saznao za signale i po njima se ravnao.

Grčka pomorska taktika je bila na velikoj visini. I Atena i Sparta i Korint i Sirakuza i Korkira i Argos i tolike druge grčke države na Balkanskom, Pirinejskom, Apeninskom i Maloazijskom poluotoku i otocima, kao i Faros i Isa, natjecali su se u gradnji brodova i u vještini kako će u sukobu neprijatelja napasti, zaskočiti, obmanuti, prevariti i onda ga pobijediti. Proboj neprijateljske linije i obilazak neprijateljskog brodovlja bili su obični taktički potezi koje je svaki od suparnika dobro znao. Naći nešto novo, nešto što neprijatelj ne očekuje, to je bilo nastojanje svakog admirala u svakoj bici. A tih je bilo vrlo mnogo, na stotine za vrijeme od 700. pa do 146. godine prije n. e., kad su i posljednji Grci izgubili svoju slobodu i postali rimski podanici (sl. 3).

GLAVA III

ILIRSKA DRŽAVA I NJENI GUSARI. ODNOSI RIMA PREMA JADRANSKOM MORU

Oko polovine III stoljeća prije n. e. uspjelo je ilirsko pleme Ardiejaca da okupi oko sebe nekoliko ilirskih plemena na istočnoj jadranskoj obali i u njenom zaleđu, i da zavlada Jadranskim morem. Nova ilirska država javlja se sada u koncertu balkanskih država, miješajući se u komplikovane grčke prilike i sklapajući saveze. Već se kralj Pleurat pročuo po grčkom svijetu. Njegovu politiku nastavi njegov sin Agron, koji podvlasti sve grčke polise (kolonije) na današnjoj našoj obali, osim Ise. To je doba kad je propala snaga i ugled Epira, i kad je Makedonija oslabljena u borbi sa Etolskim i Ahejskim grčkim savezima na jugu, a sa Dardancima na sjeveru. U tim borbama pozove makedonski kralj Demetrije II ilirskog kralja Agrona u pomoć protiv Etolaca (231. godine prije n. e.). Iliri uspješe da pobijede Etolce i sklopiše savez s Akarnancima. Ova pobjeda nad tako moćnim neprijateljem podiže uveliko ponos i borbenost Ilira, koja se ne smanji ni Agronovom smrću slijedeće, 230. godine prije n. e.

Agronova se vlast protezala od Krke na sjeveru do Epira na jugu i obuhvatala cijelu istočnu obalu Jadrana od granice Liburna do južne granice današnje Albanije, osim grčkih kolonija u današnjoj Albaniji — Apolonije i Epidamnosa.

Da bi svoj posjed zaokružio i na moru, trebalo je da Agron osvoji i otok Vis, na kojem se nalazila sirakuška kolonija Isa. Agron je napao i opsjedao Isu, ali se ona čvrsto držala i branila, zaštićena svojim bedemima i svojim brodovljem. Duža odbrana, međutim, nije bila tako laka, jer je Isa bila sa svih strana okružena ilirskim teritorijem, a podvlašteni Grci, koji su preuzeli vodstvo u ilirskoj mornarici, sve više su usavršavali tu mornaricu, približujući je nivou ostalih naprednijih mornarica na Sredozemnom moru. Međutim su ilirski gusari također onemogućavali snabdijevanje Ise, jer su pljačkali odreda koga su stigli, ne gledajući pri tome mnogo na porijeklo broda i mornara, ukoliko nisu bili ilirski.

U takvim prilikama Isejci poduzeše diplomatske korake u Rimu, kome ponudiše svoje savezništvo, uz uslov da im pomogne u borbi za slobodu protiv Ilira, tj. da ih najprije oslobodi Agronove opsade.

Rim sve do toga vremena, mada je već bio u posjedu dijela istočne obale Jadranskog mora, poslije borbe sa Tarentom i Pirom, i poslije osvajanja apulijske obale, kao i one na jugu Padske doline, nije još bacio svoje poglede na posjed Jadranskog mora, a ni na njegove komplicirane probleme koji bi ga doveli i do miješanja u balkanske prilike. Na tužbe italskih trgovaca, koji su se nalazili pod rimskom vlašću, da ih ilirski gusari pljačkaju i da bi ih trebalo zaštititi, Rim se nije mnogo obazirao, jer je do 241. godine bio zauzet prvim ratom sa Kartagom, zatim osvajanjem Sardinije i uopće pitanjima u zapadnom bazenu Mediterana. Tu je još imala prevlast Kartaga, koja je svoje interese, izgubljene na Siciliji i na Sardiniji, prebacila na Pirinejski poluotok, sa ciljem prodiranja u Galiju i Italiju.

Uto je godine 230. prije n. e. umro ilirski kralj Agron. Naslijedila ga je njegova udovica Teuta, ambiciozna i energična žena koja je u svemu prihvatila spoljnu politiku svoga pokojnoga muža i na Jadranskom moru i prema Grčkoj i Makedoniji.

Njena vojska napadne Epir, zauzme mu glavni grad Fojnike (Phoinike) i prisili Epir da sklopi savez s Ilirima. Teuta je sada svakako htjela da svoj teritorij sasvim oči-

sti od svakoga koji nju nije priznavao za gospodaricu. To su bili grčki gradovi unutar njenog teritorija: Isa, Epidamnos, Apolonija i Korkira.

Prva na udaru bila je Isa koju je još Agron opsjedao i koju je ilirska mornarica još uvijek blokirala. Teuta naredi da se opsada nastavi.

Očito je da ni Teuta ni njeni najbliži savjetnici, a pogotovo ilirski gusari, nisu bili svjesni koliko je snažna bila u to vrijeme rimska mornarica. Nikla u najžešćoj borbi sa Kartagom, rimska je mornarica postala jaka i odlično organizirana. Sami Rimljani nisu imali u to vrijeme mnogo smisla za more. Ali su se u njihovoj državi nalazili već od IV stoljeća italski Grci, dakle cijela obala južne Italije, koji su imali dugu i odličnu pomorsku tradiciju. Sada pak, poslije prvog punskog rata, nalazili su se u rimskoj floti i Grci sa Sicilije, u prvom redu najbolji pomorci i graditelji brodova, Sirakužani. Iako je i Sirakužanima, kao i ostalim Grcima na Siciliji, rimsko gospodstvo, koje im je nametnuto poslije prvog punskog rata, bilo isto tako mrsko koliko i kartaško, koje su oni imali prilike da mnogo puta iskušaju, grčki su brodari i mornari trebali zarade i posla i rado su ulazili u redove rimske mornarice, gdje im se pružalo mnogo mogućnosti, tim više što sami Rimljani nisu za to bili nimalo pogodni. A i na Siciliji gotovo je svako grčko mjesto, kao i u južnoj Italiji, imalo svoja brodogradilišta koja su već u doba Dionizija I Starijeg Sirakuškog bila postigla najveće savršenstvo u brodogradnji na svijetu.

Kad je Rim u IV stoljeću prije n. e. postao gospodar zapadne obale Jadranskog mora od Padske doline pa dalje na jug, bio je silom prilika uvučen u sferu pitanja i interesa na ovom moru. Geografske su prilike nalagale Rimu da postane gospodar i ovog mora, kad je cijela jedna strana njegove obale bila posredno ili neposredno u njegovoj vlasti.

Obale Jadranskog mora upućene su jedna na drugu i nije moguće da budu sasvim odijeljene. U ratu i u miru vrlo je lako od jedne obale doći na drugu. Tako je bilo još u prethistorijsko doba, u vrijeme kad navigacija u današnjem smislu nije ni postojala. A otkako su Grci u VI,

V odnosno IV stoljeću osnovali na njegovoj istočnoj obali nekoliko svojih ranije spomenutih kolonija, nastala je živa trgovina između istočne i zapadne obale Jadrana i Jonskog mora, a i jadranskih obala sa ostalim svijetom Mediterana.

Drugi važan geografski faktor na Jadranu je sasvim drugačija konfiguracija njegove zapadne i istočne obale. Zapadna je obala potpuno ravna, nerazuđena i bez zaliva, zatona i otoka ispred nje, dok je istočna puna luka, zaliva, kanala, pred kojima se nagomilala sila otoka i otočića, praveći pred njom čvrst zid ne samo protiv navale valova i vjetrova, nego i protiv napada neprijatelja. Osim toga, ova je obala kao stvorena da se iza njenih otoka i otočića i u kanalima sakriju eventualni gusarski brodovi, da bude odlična zaštita ratnom brodovlju, a njezine luke da prime trgovačke brodove koji u njima mogu uvijek da nađu zaštitu protiv nepogoda.

Pored toga, Otrantska vrata predstavljaju važan strategijski faktor za Jadransko more. Široka samo 80 km, jedini su ulaz iz Sredozemnog u Jadransko more i ona država u čijim su rukama obale ovog tjesnaca vlada ulazom i izlazom iz Jadrana i u mogućnosti je da spriječi svaki saobraćaj između Jadrana i zemalja na Sredozemnom moru ako raspolaže nadmoćnim pomorskim snagama.

Ilirski gusari, koji su prije gusarili po Jadranu, postali su siloviti i počeli su nemilice da napadaju trgovačke brodove koji su plovili u krajeve koji nisu pripadali njihovoj državi. Rimski podanici i saveznici na Jadranskom moru obraćali su se i ranije na Rim tužeći se na napade ilirskih gusara i moleći da ih on zaštiti. Rim u početku nije uvažavao molbe italskih trgovaca, smatrajući, vjerojatno, gusarenje kao redovitu pojavu u ovom moru. Prilike su se, međutim, tako izmijenile da je Rim, koji je sve do malo godina prije toga bio bez moći na moru, uspjesima u prvom punskom ratu postao jaka pomorska sila. Ukoliko u tu promenu prilika možda nisu bili upućeni Iliri, za to su vrlo dobro znali isejski trgovci. Kad su sada Iliri, u svojoj osvajačkoj politici, htjeli da osvoje i Vis i na njemu grad Isu, a Isejci se obratili Rimu i zamolili ga da ih primi kao svoje saveznike, ovaj to i učini.

Kad su ponovo došle tužbe italskih trgovaca na ilirske gusare, Rim je, podstaknut od tih trgovaca, Isejaca, a osjećajući se dovoljno jakim, poslao poslanstvo ilirskoj kraljici Teuti, tražeći da ona svojim podanicima zabrani pljačkanje po Jadranu i da opozove svoje brodovlje koje je blokiralo Isu. Teuta, ne poznavajući snagu Rima, nije htjela da dozvoli da se on miješa u njene poslove, i obeća poslanicima samo to da se rimskim poslanicima neće od strane ilirske države ništa dogoditi. Ujedno ona izjavi tim istim rimskim poslanicima da ne može svojim podanicima zabraniti gusarenje po Jadranu jer je to njihova privatna dobit. Rimski poslanici se nisu ovim njenim odgovorom zadovoljili, i jedan od njih, kako nam je to jedan stari, gotovo suvremeni pisac (Polibije) zabilježio, odgovori Teuti da će Rimljani sami zaštititi svoje podanike od tog gusarenja i nju prisiliti da takav zakon mijenja.

Odgovor Teutin, koja je precjenjivala svoju snagu, odgovarao je tadašnjoj situaciji na Balkanu, na kojem je ilirska država, u savezu sa Makedonijom, doista odlučivala.

Rimu je takav odgovor samo dobro došao. Trebalo je samo još udesiti sve da da se i narod, koji je tek nedavno izašao iz dugotrajnog prvog punskog rata, privoli na nov rat. I tome se našlo pomoći. Prilikom povratka od Teute jedan je rimski poslanik bio ubijen. U Rimu je rečeno da je taj poslanik potajno ubijen po naređenju Teute, dok je ona to odlučno porekla. Vjerojatno je da su to učinili gusari ili neki drugi Iliri, a da pri tome Teuta nije doista imala nikakva udjela. Ali, Rimski Senat je htio rat sa Ilirima, svjestan da će u njemu pobijediti i tom pobjedom riješiti pitanje prevlasti na Jadranu. Zato je smrt poslanika dobro došla da se pred narodom opravda rat u kojem je trebalo kazniti barbare za njegovo ubistvo.

Međutim je Teutu zadesio težak udarac. U Makedoniji je umro njen saveznik Demetrije II, a prijestolje je ostalo maloljetnom sinu Filipu, mjesto kojega je preuzeo regenstvo Antigon, nazvan Doson. U toj neprilici je Teuta poslala poslanstvo u Rim ne bi li kako izgladila nesporazum koji je nastao poslije rimskog poslanstva upućenog njoj. Istovremeno je nastojala da svoje posjede na Jad-

ranu i u Jonskom moru učvrsti i proširi. U tu svrhu je nastavila sa opsadom Ise, a na jug posla veliko brodovlje od kojeg jedan dio izravno na Krf a drugi u Epidamnos, pod izgovorom da se brodovlje opskrbi vodom i živežnim namirnicama.

NAPAD ILIRSKIH BRODOVA NA EPIDAMNOS. POMORSKA BITKA KOD O. PAKSOSA

Teuta je naredila svojim komandantima da se na bilo koji način domognu Epidamnosa. Ilirski mornari su se iskrcali u Epidamnosu bez oružja, ali su ga sakrili u svojim vazama za vodu. Međutim, kad su se iskrcali napadoše stražu glavnih gradskih vrata i posjedoše ih. Odmah poslije toga došlo je pojačanje sa brodova, koje zauze najveći dio bedema. U borbi, koja se rasplamsala između ilirskih mornara i Epidamnićana, uspješe ovi posljednji potisnuti Ilire koji se vratiše na svoje brodove. Poslije toga se ovaj dio brodovlja spojio sa drugim djelom i s njim krenuo na Krf. Kad je ilirska mornarica prispjela u krfsku luku, pristupi odmah snažnom iskrcavanju. Njihovoj navali Korkirejci ne mogoše odoljeti i, potučeni, povukoše se u grad. Tada je ilirska vojska, uz sadejstvo mornarice, opsjela grad Korkiru (sl. 4).

U toj nevolji obrate se Epidamnos, Apolonija i Korkira Etolcima i Ahejcima a i Rimljanima za pomoć. Etolci i Ahejci poslaše odred od 10 velikih brodova koji su sa ukrcanom vojskom krenuli da oslobode Korkiru od ilirske opsade. Kad su Iliri doznali da ahejski brodovi kreću na Korkiru, poslaše im u susret svoje brodovlje, kojem se pridružilo i sedam velikih brodova koje su im Akarnanci prema ugovoru poslali. Ovaj se akarnanski mornarički odred sukobi kod Paksosa sa ahejskim. Bitka se svršila neodlučno i bez gubitaka sa obije strane.

Međutim je sukob s Lirima bio drugačiji. Oni su običavali da prikvače četiri po četiri svoja broda jedan uz drugi prije nego bi stupili u borbu, a onda su napadali pružajući neštedimice bokove svojih brodova neprijateljskim udarcima, čime su, kako piše Polibije, sami olakšavali da budu probijeni. Ali kad su ahejski brodovi — pripovijeda dalje Polibije — istim udarcem kojim su probili

brodove svojih neprijatelja, zakvačili u njih svoje ključnove, postali su nepokretni. Tada Iliri u velikim masama prodriješe na mostove ahejskih brodova i pobijediše. Iliri zaplijeniše četiri četveroveslice (quadriremes)[14], a jednu peteroveslicu potopiše sa svom njenom posadom. S druge strane, oni ahejski brodovi koji su se borili sa akarnanskim, kad su vidjeli pobjedu Iliraca, pobjegoše zahvaljujući pogodnom vjetru.

Poslije ove pobjede bijahu Iliri naročito ohrabreni i još čvršće nastaviše opsadu Korkire. Pod jakim napadima Ilira klonuše i Korkirejci i, poslije otpora od još nekoliko dana, predadoše se i primiše u svoj grad jednu ilirsku posadu pod komandom Demetrija Hvaranina. Drugi ilirski komandanti otploviše put Epidamnosa, da ga ponovno opsjednu.

DEMETRIJE HVARANIN

Demetrije Hvaranin, hvarski Grk koji je kod Ilira zauzimao visok vojnički položaj, vjerojatno je bio i zapovjednik njihove flote. On je bio dobro upućen u snagu rimske flote i znao je dobro da ilirska flota, koja je svojom brojnom nadmoći mogla da pobijedi male grčke pomorske odrede, nije u stanju da se uspješno suprotstavi rimskoj floti koja je pobijedila Kartažane. Kad je dakle Demetrije Hvaranin saznao da je velika rimska flota od dvije stotine lađa, nakrcana i kopnenom vojskom pod komandom oba konzula, Kneja Fulvija i Aula Postumija, isplovila iz Tirenskog mora i da kreće prema Krfu, shvatio je odmah da je svaki otpor uzaludan i da je ilirska stvar na Jadranu izgubljena. Ne smije se pri tom zaboraviti ni to, da je Demetrije Hvaranin bio Grk i da ni on, kao ni ostali Grci njegovog vremena, nije mogao da predvidi da Rim ne rješava sada samo pitanje slobodne plovidbe po Jadranu i Jonskom moru, nego da sada stupa na Balkan da bi se na njemu učvrstio. Osim toga, Grci su mrzeli Ilire, koji su ih podvrgli svojoj vlasti i, kako smo kazali, oni su čak i pozvali Rimljane u pomoć protiv Ilira. Hvarski Grk, kojemu su Iliri oteli njegov rodni grčki Faros,

[14] Brod na vesla sa četiri reda vesala, jedan nad drugim

vidio je sada priliku da svoj rodni otok i ostale oslobodi ilirskog gospodstva. Nije to bio nikakav nacionalizam u modernom smislu te riječi, već, s jedne strane svijest o pripadnosti grčkom svijetu, a s druge prezir kulturnog Grka prema barbarima koji su sve više prodirali u grčki svijet. Zbog svega toga Demetrije Hvaranin stupi u pregovore sa Rimljanima, koji su i s kopnenom vojskom došli u Brundusijum, današnji Brindizi, da tu vojsku prebace u današnju Albaniju, nedaleko od Valone. Demetrije Hvaranin predade Rimljanima Krf, a za njim se predade Apolonija, pa Epidamnos. Rimska vojska koja je došla iz Brindizija pod komandom konzula Postumija zauze okolinu ovih mjesta, a rimska flota pod komandom drugog konzula, Kneja Fulvija, otplovi na sjever. Tamo oslobodi Isu opsade, a Faros joj se bez ikakvog otpora predade.

U takvim prilikama, kad je jedna poveća rimska vojska stajala u današnjoj Albaniji, spremna da nastupi dalje prema sjeveru, a more bilo sasvim u rimskim rukama, Teuta, koja se nalazila u utvrđenom Rizonu u Boki Kotorskoj, zamoli mir. Rimljani pristadoše na mir pod uslovom da im Iliri plaćaju danak i da više ne smiju ploviti južno od Lisosa (Lissos, današnji Lješ) sa više od dva broda koji ne smiju biti naoružani. Rimljani priznadoše Isu, Epidamnos (Dyrrhachium) i Apoloniju kao svoje saveznike. Nekako je slično bilo i sa Korkirom. Znači, Rim im je ostavio unutrašnju autonomiju, nisu plaćali nikakav danak, ali su morali da pomažu Rim u ratu koji bi on vodio u tim područjima i, ako ustreba, da prime u svoje gradove rimsku posadu. Isto su tako Rimljani primili kao svoje saveznike i ilirska plemena Partine i Atintance, koja su živjela u današnoj Albaniji. Hvar i mnoga ilirska plemena predadoše Rimljani Demetriju Hvaraninu da njima vlada kao samostalan vladar, saveznik Rima.

Kada su ovako skršili ilirsku državu, koja je otada obuhvatala samo malen teritorij oko boke Kotorske, otprilike od današnjeg Lješa do Dubrovnika, zahvatajući i Crnu Goru i Hercegovinu u unutrašnjosti, Rimljani poslaše poslanike u grčke gradove javljajući im da su oslobodili Jadransko more od ilirskog gospodstva, na korist i italskih i grčkih pomoraca. Grci su bili oduševljeni ovom rimskom pobjedom nad Ilirima i u znak zahvalnosti dozvoliše Rim-

ljanima da učestvuju na istmijskim igrama — priznadoše dakle Rimljane za civiliziran narod. Niko nije tada u Grčkoj ni slutio kuda će dovesti ovaj prvi korak Rimljana na Balkanski poluotok i niko se nije uzrujavao što je Jadransko more došlo pod punu vlast Rimljana koji su bili sada gospodari obeju obala Otrantskih vrata.

DEMETRIJE HVARANIN U SUKOBU S RIMOM

Demetrije Hvaranin, vladar nove države, koja je osim otoka Hvara obuhvatala, vjerojatno, još Lješ i njegovu okolicu, Brač, Korčulu i susjedno kopno, nije nikako bio zadovoljan tadašnjim stanjem svoje države, te je nastojao da stvori takvu državu, s kojom je trebalo računati. Zato je pomalo osvajao prema jugu i, čini se, pod svoju vlast podvrgao cijelu obalu današnje Albanije, osim Apolonije i Drača. Pošto je ojačao svoju vojsku i mornaricu, osjećajući se sada potpuno balkanskim vladarem, on sklopi savez sa Antigonom Dosonom koji je još stajao na čelu Makedonije i nastojao da ponovo uspostavi njeno vodstvo kod Grka. Kao njegov saveznik pomogao mu je u borbi protiv Spartanaca 222. godine. Istovremeno bio je u uskoj vezi sa Skerdilaidom koji je u to vrijeme bio najuticajniji čovjek u ilirskoj državi, u kojoj je vladao malodobni sin Agronov, Pines. I napokon je Demetrije Hvaranin znao da nađe načina da dođe do odlučujuće riječi u samoj Pinesovoj državi. On se, naime, oženi majkom malodobnog Pinesa — Triteutom, prvom ženom Agronovom, i posta skrbnik Pinesu. Rimljani, zauzeti u ratu sa Galima (225—222. god.), nisu davali važnosti ovom djelovanju Demetrija Hvaranina, a on je opet, sa svoje strane, nastojao da iskoristi upravo ovu situaciju Rima.

Godine 220. pošli su Skerdilaida i Demetrije Hvaranin, protiv ugovora koji je određivao da ilirski brodovi ne smiju ploviti južnije od Lješa, sa jednom velikom flotom od 90 lađa na jug, i pokušali da osvoje Pilos u Meseniji, dakle na krajnjem jugu Peloponeza. Poslije ovoga krene Demetrije Hvaranin u Egejsko more, ali morade uzmaknuti pred Rođanima u korintsku luku Kenkreu, a onda prevede brodove preko Korintske prevlake, da bi pomogao Ahajcima protiv Etolaca. Ali, kako su njegovi grčki

saveznici odlučili da odgode rat za proljeće, on se vrati natrag u svoju državu.

Ovakvo držanje Demetrija Hvaranina zabrinulo je Rim. On je otvoreno pokazao da ne misli više poštovati ugovor s Rimom i da hoće da bude sasvim samostalan. I ne samo što je stvorio znatnu vojsku i mornaricu, nego je svoju državu, koju je Rim naročito stvorio da pocijepa staru ilirsku, združio u čvrst savez sa državom ilirskog kralja Pinesa.

Najviše je pak smetao Rimu savez Demetrija Hvaranina sa Makedonijom. U Rimu su jasno vidjeli da bi pomoću takvog saveza mogla Makedonija jednog dana, zajedno sa Demetrijem Hvaraninom, da im oduzme novostečenu prevlast na Jadranu.

U Rimu su znali da treba brzo raditi. Oni pozvaše Demetrija Hvaranina da dođe u Rim da se opravda, ali on to ne učini, misleći da ga Rimljani, kojima je prijetio nov sukob sa Kartagom, neće napasti. Nema sumnje da Demetrije Hvaranin nije započeo svoju akciju 220. godine bez ikakvog sporazuma s drugim državama, u prvom redu s Makedonijom, a onda i sa Kartagom. Ne može se pretpostaviti da bi on napadao ilirske gradove koji su bili podložni Rimljanima, pljačkao ih i sebi podvrgavao, da bi javno prekršio ugovor i pljačkao u Egejskom moru, a pri tom mislio da će Rim sve to mirno gledati. On je očekivao reakciju od strane Rima, ali se uzdao u svoje saveznike i povoljnu međunarodnu situaciju, i odvažno je izazvao Rim. Ali je ipak prenaglio. Momenat koji je on izabrao za uzbunu radi oslobođenja Balkana od rimskih uljeza, nije bio nimalo pogodan. Upravo sada, poslije Demetrijeve ekspedicije u Egejsko more, umro je u Makedoniji njegov saveznik Antigon Doson, a vladavinu je preuzeo sedamnaestogodišnji Filip V. S druge strane, Kartažani su se spremali na rat, i u proljeće 219. god. Hanibal krenu na Sagunt[15].

Rimljani su sada shvatili da treba da se riješe svake opasnosti sa balkanske strane, tim prije što su dobro znali da je smrću Antigona Dosona Demetrije Hvaranin izgubio svog vjernog saveznika i da će ostati usamljen.

---

[15] Sadašnji Sagunto — 15 Nm NNE od Valencije (Španija)

Zbog toga, odmah u proljeće 219. god. prije n. e., krenuše na Demetrija oba rimska konzula, L. Emilije Paulus i M. Livije Salinator sa flotom i kopnenom vojskom.

Demetrije je očekivao rimski napad i spremio se za odbranu. On učvrsti svoje gradove, a naročito Dimal (koji se nalazio negdje blizu Skadarskog jezera, ali mu danas nema traga), povjeri ih svojim najvjernijim oficirima da ih brane, i odstrani iz njih silom svoje protivnike. Sam pak sa 6 000 vojnika pođe da brani Faros. Rimski konzul krene sa svojom vojskom najprije na Dimal, uvjeren da će, ako mu pođe za rukom da taj najčvršći Demetrijev grad osvoji, protivnikova vojska izgubiti vjeru u uspjeh. I doista, poslije sedam dana napadaja sa odličnom vojskom, izvježbanom u galskom ratu, Rimljani uzeše Dimal na juriš. Poslije pada Dimala ostvarilo se rimsko očekivanje: svi se okolni gradovi bez borbe predadoše Rimljanima na milost i nemilost. Kad su Rimljani tako brzo osvojili južni dio Demetrijeve države, otploviše na sjever put Hvara, gdje se nalazio sam Demetrije sa odabranom vojskom. Znajući dobro da je grad Faros čvrst i dobro opskrbljen i da bi ga opsadom teško mogli osvojiti, Rimljani se poslužiše varkom. Oni doploviše noću na Hvar, pa iskrcaše na jednoj strani otoka najveći dio vojske koja se sakri u dolinama obraslim gustim šumama, a onda sam konzul otplovi ujutro sa 20 brodova i manjim dijelom vojske prema luci koja se nalazi najbliže gradu Farosu. Kad Demetrije opazi tako mali broj brodova, izađe sa svojom vojskom iz grada i pođe prema mjestu gdje je vojska imala da se iskrca sa namjerom da spriječi iskrcavanje. Započe oštra bitka. Demetrijevi su vojnici hrabro napadali i sve ih je više izlazilo iz grada u borbu. Kad je izgledalo da će pobijediti, navali na Demetrija onaj dio rimske vojske koji se bio iskrcao na drugoj strani otoka i spriječi braniocima povlačenje u grad. Demetrije nije izgubio prisebnost i uspje da sredi svoje redove za novu borbu, svjestan da će Rimljane potući. Ali tada su Rimljani, izašavši iz svojih skloništa, napali sa svih strana, a napose s leđa. Među Demetrijevim vojnicima nasta zbrka, najveći se dio razbježa, a sam Demetrije, kome bijaše presječen povratak u grad, pobježe na jedan brod i krenu na susjedno kopno, a onda preko ilirskog zemljišta pođe k novom mladom

makedonskom kralju Filipu V. Rimljani zauzeše Faros i porušiše mu bedeme.

Padom Farosa 219. god. prije n. e. rat je bio završen, a Rimljani osiguraše i učvrstiše svoju vlast na Balkanu i Jadranskom moru.

Ali Demetrije Hvaranin nije mirovao. On je odmah poslije prvog ilirskog rata 229. god. uočio opasnost koja prijeti Balkanu od Rima i od onda je polagano i stalno radio na tome da istisne Rimljane sa Balkana, poučen gorkom sudbinom koja je snašla Grke i u južnoj Italiji i na Siciliji, koji su izgubili svoju slobodu i pali pod vlast Rimljana. Poslije gubitka svoje države bio je još ogorčeniji i nepomirljiviji neprijatelj Rima.

Njegov prijatelj i saveznik, makedonski kralj Antigon Doson, uzeo je sebi u zadaću da uspostavi helensko jedinstvo. U tom ga je radu svim silama podupirao Demetrije. Ali upravo u momentu kad je Demetrije stupio u odlučnu akciju, umro je Antigon, a Demetrije, osamljen, morao je sam da izdrži napad Rimljana koji su mu pomrsili planove i oduzeli državu.

U proljeće 219. god. prije n. e., kad je Demetrije bio slomljen, a Sparta i Etolci, protivnici makedonske hegemonije, sve jače dizali glavu, izgledalo je da je misao o ujedinjenju svih Grka pod makedonskim vodstvom pokopana. Međutim, Demetrije je došao k mladom osamnaestogodišnjem kralju Filipu V koji je ionako bio raspoložen da pođe stopama svoga prethodnika Antigona Dosona. Demetrije uspje da u njemu još više pojača volju da pođe slavnim stopama velikih makedonskih vladara i da učini sve kako bi se sa Balkana protjerali Rimljani koji su bili najopasniji njegovi protivnici. Pod uticajem Demetrija, počeo je sada Filip V da vodi politiku velikoga stila. Nastali su pregovori između njega, Hanibala i Sirakuze. Stvarala se velika mediteranska koalicija protiv Rima. Kad su pak Rimljani pretrpjeli strahovit poraz kod Kane 216. god. prije n. e., sklopio je Filip V 215. god. s Hanibalom formalni savez. U tom saveznom ugovoru kaže se, između ostalog: „Ako pak bogovi u ratu protiv Rimljana i njihovih saveznika budu skloni nama i vama i ako budu Rimljani tražili da se sklopi mir i prijateljstvo, to ćemo mi sklopiti samo takav ugovor, da isto takovo prijatelj-

stvo ima da postoji između njih i vas, i da se uglavi, da oni nikada ne smiju da rat protiv vas započnu, i da ne smiju da budu gospodari Korkire, Apolonije, Epidamnosa, Farosa, Dimala, kao ni da vladaju nad Partinima i Atintanima. Isto tako, oni moraju da Demetriju Hvaraninu vrate sve podanike, koji se nalaze unutar rimske države."

Ovaj ugovor između Kartage i Filipa bio je sasvim jasan: Rim je trebalo da izgubi sve ono što je pod bilo kojim naslovom posjedovao na istočnoj obali Jadrana i Jonskog mora.

Da je ovaj ugovor bio popraćen i jakom akcijom od strane Filipa Makedonskog i Kartažana, nema sumnje da bi oni, poduprti i od strane Grka na Siciliji i u Italiji, uspjeli. Ali Filip ne samo da nije poslao veliku vojsku u Italiju (on to nije učinio vjerojatno zbog toga da ne bi morao da prepusti vodstvo Hanibalu), već nije pomogao Sirakužane ni onda kad su mu se obraćali moleći ga za hitnu pomoć. Mjesto velikih poteza Filip se zadovoljavao manjim napadajima na Rimljane na istočnoj obali Jadrana i Jonskog mora, što velikoj stvari nije donosilo gotovo nikakve koristi.

Demetrije Hvaranin, koji je dalekovidno shvaćao prilike, svjetovao je Filipa da se izmiri sa svojim neprijateljima u Grčkoj — Etolcima i da napadne Rimljane u samoj Italiji. Istrajnim nagovaranjem i uvjeravanjem Demetrije je u tom uspio, i Filip se nosio mišlju da tako i učini. Ali su, međutim, prevladali drugi obziri i druga taktika.

Dok se u Italiji još vodio drugi punski rat, poginuo je Demetrije Hvaranin, 213. god. prije n. e., uvijek u nadi da će veliki Kartažanin Hanibal, uz pomoć Filipa, svladati Rim i da će ponovo sav Balkan pripasti Balkancima.

JADRAN ZA VRIJEME I I II MAKEDONSKOG RATA

Isa, koja je u samoodbrani, videći da neće moći odoljeti ilirskom napadu, zamolila 230. god. i dobila pomoć od Rima, ostala je i dalje njegov vjeran saveznik. U postojećim prilikama to je tada mogla da bude jedina politika Ise. Jedino u savezu sa Rimom mogla se odbraniti od Ilira, Demetrija ili Makedonije. Istovremeno je Isa isto toliko koristila Rimu; ona je bila zapravo njegova predstraža

prema sjeverozapadnom Balkanu i onda kad Rim nije mogao paziti na svoje interese u tim krajevima.

Demetrije Hvaranin, na dvoru Filipa Makedonskoga, neumorno je odgajao mladoga kralja za borbu protiv Rima. Pobjeda Filipa u eventualnom ratu protiv Rima značila bi i konac Ise i njene slobode. Zbog toga su interesi Rima i Ise bili toliko povezani. Isa se sada nije morala bojati ilirske države. Tamo je, poslije smrti Pinesove, vladao Skerdilaida koji je bio „saveznik" Rima, što je bila samo ljepša riječ za pojam vazal.

Međutim se Filip Makedonski, podstaknut sigurno od Demetrija Hvaranina, odlučio na akciju u Jadranskom moru i u tu svrhu sagradio flotu od 100 lemba, namjeravajući da pokori Ilire, tada rimske saveznike. Rimljani su shvatili kolika im opasnost prijeti od Filipa pa su, da bi njegovu akciju paralizirali, okupili oko sebe njegove neprijatelje. Videći to, sklopi Filip s Rimljanima 205. god. mir u Fojnike (Phoinike). Ali mir nije dugo potrajao jer su Rimljani, poznavajući Filipove namjere, pošto su sretno svršili drugi punski rat, počeli 201. god. nov rat s Filipom i prisilili ga 197. god. na mir u Tempe (u Tesaliji) kojim on izgubi mnogo teritorija, a Rimljani proširiše svoj sve do Ohrida.

Isa, znajući dobro kakva joj pogibelj prijeti od Filipa, pomagaše svom snagom svog saveznika — Rim. Tako je jedanput u ovome, drugom, makedonskom ratu, poslala Rimu u pomoć dvadeset brodova koji su se pridružili rimskoj floti kod Prasije u Atici. Rimljani su tada poslali brodove Ise da opljačkaju okolicu Karistusa (Carystus) na o. Eubeji. Kad su se Isejci povratili sa uspjelog poduhvata, pošla je cijela flota mimo otoka Skirosa (Skyros) na o. Ikus (sl. 5).

Prilikom ovoga rata, na skupštini Ahejaca u Sikjonu prvi ahejski govornik Aristenos kazao je u svom govoru da se oko Peloponeza nalazi 100 brodova sa palubom, 50 lakših nenakrivenih i 30 isejskih i da je ova flota spremna da opljačka obale Peloponeza. Aristenos je napose spomenuo samo isejski odred odvojeno od ostale rimske flote, iako je u floti bilo brodova koje su poslali drugi grčki gradovi, koji su s Rimom bili u nekoj vezi. Iz toga se vidi da je Isa imala prema Rimu sasvim nezavisan položaj.

Kad je u ljeto 197. god. u Tesaliji, kod Skotuse, na gorskom lancu Kinoskefalaj (Kynoskephalai) Filip bio potpuno poražen, došlo je uskoro do mira kojim on izgubi sve što je u prošlom ratu osvojio. Osim toga, morao je da preda Rimljanima najveći dio svoga brodovlja. Na to je Rim, kao novi zaštitnik Grčke, proglasio na Istmijskim igrama 196. god. prije n. e. da su svi evropski Heleni, koji su bili dotada podložni Makedoniji, slobodni i autonomni, što je izazvalo veliko oduševljenje kod Grka.

Međutim je sirski kralj Antioh zauzeo godine 198. Celesiriju, a slijedeće godine neka egipatska mjesta na južnoj obali Male Azije. Ali, kad je on zauzeo Efezos (Ephesos)[16] i Abidos (Abydos)[17], a 196. god. prešao Helespont i osvojio neka tračka mjesta koja su Rimljani prošlim mirom već uzeli za sebe, sukobi se s Rimom. Rimljani, koje su i onako već pozvali u pomoć neki gradovi Male Azije strahujući da će ih Antioh podvlastiti, stupiše s njime u pregovore. Ali kad se Antioh, nagovoren od Etolaca i drugih nekih Grka, 192. god. iskrcao u Grčku i napao Rimljane, dođe do rata.

U ovom ratu Isa je ponovo pomagala Rim. Njene pomoćne čete, koje su bile sa flotom kojom je komandovao C. Livije, godine 190, na hridinama luke Fenikunta (Phoenikuntos)[18], prve su napale neprijatelja i borile se zajedno sa četama Smirne, dok su dobile pojačanje, tako da su Rimljani konačno pobijedili[19].

PONOVNO ILIRSKO GUSARENJE NA JADRANU. PROPAST ILIRSKOG KRALJEVSTVA

Upravo onakvu, gotovo odlučujuću ulogu koju je Isa imala za početak prvog rimsko-ilirskog rata, imala je ona i u posljednjem ilirsko-rimskom ratu koji je zauvijek riješio sudbinu ilirske države i Isu oslobodio opasnog neprijatelja i donekle i zaštitnika gusara koji su ponovo uveliko smetali isejskoj trgovini na Jadranu.

Čim je Gentije stupio na prijestolje i pokazao da nema namjere da kroti svoje podanike koji su se bavili gusar-

[16] Mala Azija – SE od Smirne
[17] Na Helespontu
[18] Nedaleko od Patare, grada u SN Maloj Aziji
[19] Livius A U C XXXVII, 16

stvom, ponovo se razvilo na Jadranu gusarenje kao ono za doba Agrona i Teute. Zbog toga je Rim 180. god. prije n. e. izabrao Lucija Duronija (L. Duronius) da kao pretor pođe sa 10 brodova u Jadransko more i očisti ga od gusara. Kad se vratio bacio je svu krivicu zbog gusarenja na Gentija, tvrdeći da su svi brodovi koji su pljačkali po Jadranu dolazili iz njegova kraljevstva. Duronije je isticao kako je poslao zbog toga poslanstvo Gentiju, ali ono nije bilo uopće kralju pripušteno. Uostalom, Gentije drži na Korčuli zarobljene čak i rimske građane. Međutim su došli i poslanici Gentijevi u Rim i izjavili da Gentije nije mogao primiti rimske poslanike, jer se u to vrijeme nalazio upravo u mjestima svoga kraljevstva koja su od mora najudaljenija, i da zbog toga rimski poslanici nisu mogli k njemu.

U Rimu se u to vrijeme raspravljalo kako da se balkansko pitanje riješi i definitivno uništi makedonski kralj Perzej koji se spremao da istjera Rimljane sa Balkanskog poluotoka. Upravo je tada došlo u Rim jedno poslanstvo iz Ise, koje se potužilo na Gentija i njegove podanike. Isejci su se tužili na Gentija da im je po drugi put opljačkao njihove krajeve, ali su istovremeno podigli na njega još jednu optužbu koja je na Rimljane daleko više djelovala nego to što je on Isejcima opljačkao njihov teritorij. Oni su izjavili da su pozitivno saznali da ilirski i makedonski kralj žive u vrlo tijesnom prijateljstvu, da se po zajedničkom planu spremaju za rat protiv Rima i da pod krinkom jednog poslanstva drže u Rimu ilirske uhode koji su ovamo poslani po nagovoru Perzeja da doznaju šta se u Rimu dešava.

Kad se Rim spremao i diplomatski i vojnički, započe 171. god. prije n. e. rat protiv Perzeja. Za taj rat skupljala se rimska flota u Epidamnosu. Isa pošalje rimskoj floti u Epidamnos dvanaest svojih brodova, a Gentije 54.

Gentije svejedno nije bio Rimljanima pouzdan. I upravo zbog toga Rim je, u dogovoru sa Isom, a sigurno prema saveznom ugovoru, odlučio da Isu učvrsti kao bazu za eventualne operacije protiv Gentija na sjevernom dijelu Jadrana, a svakako da ga nadzire. U tu svrhu posla Rim u Isu legata Gaja Furija koji preuze komandu i nad dva isejska broda. Malo zatim posla senat Gaju Furiju iz Brindizija pojačanje od 8 brodova sa 2 000 momaka.

Sigurno je već u saveznom ugovoru između Ise i Rima bilo istaknuto da će, u slučaju potrebe, Isa primiti među svoje bedeme rimsku vojsku i rimsku komandu, da brane i Rim i nju od zajedničkog neprijatelja.

Uskoro se vidjelo da je Rim s pravom sumnjao u Gentija, jer je ovaj 168. god. prešao na stranu Perzejevu, baš u momentu kada nije bilo nikakve nade da bi Perzejeva ma koliko plemenita stvar mogla pobijediti. Isuviše je Rim bio opkolio Perzeja svojim saveznicima i njegovim neprijateljima, isuviše su Grci bili zagrijani partikularizmom, da bi mogli vidjeti da će propašću Perzejevom propasti i Makedonija, posljednji branitelj balkanske samostalnosti, a njome i grčke, i da će Rim malo kasnije i njima svima ukinuti nezavisnost. Poslije poraza Gentijevog kod Skadra rimski je vojskovođa i pobjednik Gentijev proglasom obećao Ilirima 167. god. da će biti slobodni i da neće plaćati nikakva danka svi oni koji su prešli Rimljanima prije Gentijevog poraza, dok svim ostalim Ilirima Rimljani nametnuše polovinu danka. I napokon proglasi L. Anicije podjelu Ilirika u tri dijela.

Poslije poraza Gentijevog kod Skadra, iza kojeg je slijedio i poraz Perzejev kod Pidne (Pydna)[20], bili su Rimljani potpuni gospodari situacije. Neka plemena propale ilirske države postadoše rimski saveznici, dok su druga postala njegovi puni podanici.

RIMSKO DELMATSKI RAT 156. GODINE PRIJE N. E. GUSARENJE ARDIEJACA

Međutim, Rimljani nisu ni sada pokorili ona ilirska plemena koja su živjela na sjeveru Neretve, u prvom redu Ardiejce i Delmate. A upravo su se unutar delmatskog teritorija nalazile isejske kolonije Tragurion i Epetion (Trogir i Stobreč). Delmati nisu mnogo poštovali isejsku snagu — oni su od vremena do vremena napadali isejske gradove na kopnu. Isejci su nekoliko puta poslali svoja poslanstva u Rim, tužeći se da Delmati napadaju njihov teritorij i njihove gradove Tragurion i Epetion. Isto su se tako potužili na Delmate i Daorsi, koji su živjeli na lijevoj

[20] Na zapadnoj obali Solunskog zaliva

obali Neretve. Napokon je rimski senat, kad je smatrao da je došlo vrijeme da intervenira, poslao jedno poslanstvo u te krajeve, kojemu je bio na čelu Gajo Fanije. Kad je ovaj tražio od Delmata da ne napadaju Isejce i Daorse i da im dadu zadovoljštinu, ovi ne samo da to odbiše, nego ga nisu htjeli ni saslušati. Poručiše mu da oni nemaju s Rimljanima nikakva posla i postupiše vrlo negostoljubivo s njegovim poslanicima. Zbog toga Rim odluči da Delmate napadne. Rat započe 156. godine prije n. e. konzul G. Marcije. Potučen najprije od Delmata, provali on ponovo u njihovu zemlju i popali im glavni grad Delminij. Rat je završio njegov nasljednik-konzul Kornelije Nasika koji zauze Delminij i mnoga druga delmatska mjesta i konačno prisili Delmate na mir.

Isa je tako osigurala svoj posjed na delmatskom (dalmatinskom) kopnu.

Vrlo je vjerojatno da su Isejci bili povod i za rat koji su Rimljani godine 135. prije n.e. poveli protiv Ardiejaca. Ardiejci su, naime, počeli ponovo da gusare po Jadranu, što je bez sumnje u prvom redu pogađalo isejske interese, jer su Isejci i njihovi posjedi bili prvi na udaru ovih gusara. Nastanjeni na ušću Neretve i po današnjem Makarskom primorju, Ardiejci su izlazili na otvoreno more Bračkim, Hvarskim i Korčulanskim kanalom. Prvi na udaru su im bili brodovi isejskih trgovaca, koji su plovili u Salonu, Tragurion, Epetion, ili pak u samu Isu i na Korčulu. Osim gusarenja po Jadranu, Ardiejci su vjerojatno napadali i svoje susjede, rimske podanike Daorse. Zbog tih ardiejskih pljačkaških napada poveli su Rimljani rat protiv njih i njihovih susjeda i saveznika Plerejaca. Kad je konzul Fulvije Flako pobijedio i Ardiejci bili slomljeni, Rimljani su odlučili da jednom zauvijek dokrajče njihovo gusarenje — preselili su Ardiejce sa morske obale u unutrašnjost i prisilili ih da obrađuju zemlju. Međutim je taj kraj, u koji su ih preselili (vjerojatno današnja Hercegovina), bio „opor i neplodan i nepogodan za poljoprivredu, tako da su oni kroz jedno stoljeće" — u doba Strabona, koji nam je to zabilježio — „potpuno propali, i skoro izumrli".

Tako je nestalo sa Jadranskog mora starog i ratobornog gusarskog plemena Ardiejaca, koje je uspjelo da stvori ilirsku državu, da se nametne najvećem dijelu Ilira i

zavlada morem. Isa je mogla sada mirno i bez straha od gusara da razvija svoju trgovinu, u savezu sa Rimom čije je interese svugdje pomagala, sigurna da će i on pomagati njene, kako je to već u nekoliko navrata učinio.

Ako na sve to pogledamo pada nam u oči da je Isa i isejska država bila zapravo trn u tijelu domaćeg, ilirskog življa na istočnoj obali Jadrana. Stranci, Grci, osnovaše Isu, doniješe sobom svoju visoku kulturu, razviše trgovinu i uspješe stvoriti jednu lijepu i cvatuću državu. Povezana sa kulturnim grčkim svijetom, ona se nije dala asimilirati, nego je, čuvajući svoju slobodu, unutar domaćeg elementa, dozivala na ilirsku obalu strance, Rimljane. Štiteći svoje interese, Isa je možda najviše škodila ilirskoj slobodi koja je značila slobodu istočne jadranske obale od stranaca — zavojevača. Cijela istočna obala Jadrana, od Tergesta[21] pa do krajnjeg juga, bila je tada u rimskoj vlasti. Jedino je Isa ostala slobodna država i rimski saveznik. Položaj njen bio je odista vrlo povoljan. Imala je punu zaštitu svojih interesa na moru, koje je cijelo pripadalo Rimu, a nije zato bila obavezna ni na kakva podavanja, osim da u slučaju rata pomogne Rim svojim brodovima.

---

[21] Trst

GLAVA IV

MORNARICE CEZARA I POMPEJA U SUKOBIMA NA JADRANU GODINE 49—47. PRIJE NAŠE ERE. OKTAVIJANOVI RATOVI U ILIRIKU I PANONIJI

Kad je Cezar 59. god. kao prokonzul dobio zajedno sa Galijom i Ilirik, postade provincijom i Ilirik koji do tada nije bio organiziran kao provincija. Cezar je odmah, da bi osigurao rimsku vlast u Iliriku, naselio, sigurno u sporazumu s Isom, u Salonu nekoliko rimskih porodica, i onda od njih i onih rimskih građana koji su se prije nalazili u Saloni, obrazovao „conventus", tj. skup rimskih građana u mjestu koje nije bilo rimsko, ili nije imalo rimsko građansko pravo. U to je vrijeme dio Salone pripadao Isi. Još prije, tj. krajem II ili početkom I stoljeća prije n.e. Isa je u Saloni, pored starog ilirskog grada, zapadno od njega, podigla svoje naselje, koje je opasala bedemom i koje je politički bilo od nje zavisno. Bojeći se da naseljavanje rimskih građana u Saloni ne krije druge ciljeve i da time Cezar ne okrnji njen teritorij i njenu vlast u Saloni i njenom ostalom kopnenom posjedu, posla Isa k Cezaru, koji se tada nalazio u Akvileji, svoje poslanike koji istakoše položaj svoga grada, govoreći o „slobodi Isejaca i o prijateljstvu Rimljana i Isejaca" i zamoliše Cezara da im zajamči da će poštovati njihov posjed na dalmatinskom kopnu. Cezar to i učini, na što Isa dade da se ukleše Cezarev odgovor, i postavi te natpise na javnom trgu u Saloni, a vjerojatno i u samoj Isi i drugim isejskim gradovima.

Uto se 49. godine prije n.e. rasplamsao veliki građanski rat između Cezara i Pompeja. Cezar je u sjeverni dio Jadranskog mora poslao C. Antonija sa jednim flotnim odredom, da s te strane štiti Italiju. Međutim su Pompejevi legati L. Skribonije Libo i M. Oktavije, koji su skupili na Jadranu veliko brodovlje, napali Antonija kod o. Krka i potukli ga. Tada je Libo otišao iz sjevernog dijela Jadrana, a u ovim je krajevima ostao Oktavije. On je pridobijao za Pompeja onaj dio istočne obale Jadrana koji je ostao vjeran Rimljanima, a sa otpalim Ilirima sklopio sporazum. Pošto je svakako trebalo osigurati istočnu obalu Jadrana, Oktavije je prijetnjama i obećanjima pridobio mnoge gradove za Pompeja, a među njima i Isu — „najodličniji grad ovih krajeva", kako ga naziva Cezar.

Međutim su, uza sva ta Cezarova obećanja, rimski kolonisti u Saloni uzeli maha i radili ono što su htjeli, ne obazirući se mnogo na ono što je Cezar Isejcima garantirao. Isejci su uskoro uvidjeli da je Salona de facto za njih izgubljena. To je i bio razlog što su oni pristali uz Pompejevog vojskovođu Oktavija.

S druge strane „salonski konvent", tj. rimski građani u Saloni, nije se nikako dao odvratiti od Cezara. Zbog toga odluči Oktavije da Salonu silom zauzme. On doplovi sa svojom flotom u Salonski zaliv i opsjedne Salonu u kojoj su se „rimski građani" zajedno sa oslobođenim robovima junački branili dok su im žene od kosa plele tetive za lukove. Rimskih je građana svjedno bilo malo. Naposljetku, kad ih je već bila pritisnula glad, uspješe da jednim vještim i naglim ispadom iz grada odbiju neprijatelja a samog Oktavija prisile da se vrati na brod. Na to Oktavije, uvidjevši da prije zime neće zauzeti Salonu, prekine opsadu i otplovi sa cijelom flotom u Dirahij (Dyrrachium — zvao se u predrimsko doba Epidamnos — današnji Drač) k Pompeju.

Međutim se rat između Cezara i Pompeja na svim frontovima nastavio.

Poslije Pompejevog poraza na kopnu kod Farsala (6. juna 48. god. prije n.e.) povuče se Oktavije sa velikom flotom u Jadransko more. S druge strane, dolazili su u Ilirik kopnom mnogi ratnici koji su poslije bitke kod Farsala pobjegli iz Makedonije. Zbog toga naredi Cezar Gabiniju

da sa novoregrutiranim legijama krene u Ilirik, da se tamo spoji sa Kv. Kornificijem da mu, ukoliko zatreba, bude od pomoći, a inače da krene u Makedoniju.

Gabinije se u toku zime 48/47. god. teško provlačio kroz istočno jadransko primorje, u neprestanim okršajima sa domaćim življem i nakon mnogo gubitaka približavao se Saloni, gdje se nadao da će mu se čete odmoriti. Međutim upravo pred Salonom, kod Sinodijuma (Sinodium) zaskočiše ga Delmati i do nogu potukoše. Preko 2 000 vojnika, 37 centuriona i 4 tribuna pokriše bojno polje, a slavne rimske orlove ponesoše Dalmati pobjedonosno u svoje zagorske kolibe. Gabinije se skloni u Salonu.

U takvim se prilikama nadao Oktavije da će Ilirik dobiti u svoju vlast, jer je Kornificije bio bez dovoljno vojske, a i ta je bila preslabo opskrbljena. Udružen sa Liburnima i Ilirima, Oktavije, vladajući morem, napadao je svojom flotom one gradove koji su pristajali uz Cezara, a Liburni i Iliri udarali su na njih kopnenom vojskom. U toj nevolji obrati se Kornificije Vatiniju, koji se nalazio u Brunduziju (u današnjem Brindiziju — Brindisi). Vatinije, iako je bio jako bolestan i nije se nalazio u najboljim prilikama, odluči poći Kornificiju u pomoć. Kako nije imao dovoljno ratnih brodova, posla pismo Kv. Kalenu (Q. Calenus) u Ahaju, moleći ga da mu pošalje ratno brodovlje. Međutim je shvatio da će predugo trajati dok ta pomoć stigne i da će do tada gradovi pasti u ruke Oktavija. U takvim prilikama on smjesta opremi ratne brodove za borbu, a kako je imao mnogo teretnih brodova veliki broj pretvori u ratne, metne im „rostra" (kljunove) i, ne gubeći vreme, krene u Ilirik. Tamo su se već mnogi primorski gradovi predali Oktaviju, pa je usput Vatinije pozvao te gradove da se vrate Cezaru. One, koji su ga poslušali, primio je on ponovo među Cezareve prijatelje, a koji to nisu htjeli ostavljao je za sada na miru i plovio dalje, nastojeći da se sukobi sa Oktavijevom flotom. Oktavije je upravo opsjedao Epidaur,[22] s kopna i s mora u kojem se nalazila Cezareva posada, ali kad je čuo za dolazak Vatinijev, uzmaknu prema sjeveru. Međutim je Oktavije doznao kakav je loš bio sastav Vatinijeve flote i, siguran u pobjedu, odluči da stupi u borbu i zato se usidri u luci oto-

[22] Cavtat

ka Tauris (Šćedro na južnoj strani otoka Hvara). Vatinijeva flota krene prema sjeveru za njim ne sluteći da se on nalazi na Šćedru. Tako dođe na uskom prostoru u kanalu između otoka Šćedra i Hvara do velike pomorske bitke. Sam Vatinije udari svojom peteroveslicom u bok Oktavijeve četveroveslice i razbije joj kljun. Nastade opća gužva; Vatinijevi vojnici skakahu na neprijateljske brodove i razvi se borba prsa u prsa. Oktavijev brod potone, a on pređe na drugi. Kljunovi su bušili bokove neprijateljskih brodova, oni su tonuli ili bivali zarobljavani. Vodila se krvava i ljuta bitka, u kojoj su vatinijevci bili daleko hrabriji i jači, sve dok nije noć prekinula borbu. Bitka je odlučena u korist Vatinija, a Oktavije je noću, po velikoj oluji ali uz povoljan vjetar, umakao sa nekoliko svojih brodova u Isu. Vatinije uplovi tada sa svojom flotom u luku Šćedra, u kojoj je prije bila usidrena Oktavijeva flota. Sobom je vodio i zarobljene brodove: jednu penteru, dvije trireme i osam dikrota.[23] Tu je najprije popravio svoje brodove, koji su također u boju stradali, a i zarobljene Oktavijeve, a poslije tri dana otplovio u Isu, jer je mislio da se Oktavije tamo sklonio. Isa je bio „najodličniji grad onih krajeva i vrlo odan Oktaviju" (nobilissimum regionum earum oppidum). Isejci, koji su se bili jako izložili za Oktavija uplašiše se mnogo kad vidješe da im se od Šćedra približava Cezareva flota, a još ih veći strah obuze kad je ta flota ušla u isejsku luku. Oni su znali vrlo dobro da im sada nikakvo lukavstvo ne može pomoći i predadoše se pobjedniku Vatiniju na milost i nemilost, moleći ga da im se smiluje. U isejskoj luci nije Vatinije zatekao Oktavija koji je sa nekoliko malih brodica iskoristio povoljan vjetar i krenuo najprije u Grčku, potom na Siciliju i onda u Afriku.

Pobjednik Vatinije se na to vrati u Brunduzij, pošto je Jadransko more očistio od neprijateljskog brodovlja i cijelu provinciju vratio Kornificiju (sl. 6).

Kad su Rimljani godine 229. prije n. e. započeli rat sa Ilirima, u prvom redu htjeli da na istočnoj obali Jadrana osvoje nekoliko uporišta, s kojih će prodirati na Balkanski poluotok, a preko njega i dalje na istok. Ilirski su

[23] Brod na vesla sa dva reda vesala

krajevi bili tada već vrlo dobro poznati u Italiji ne samo zbog gusara, koji su pljačkali italske brodove po Jadranu, nego i zbog rudnog bogatstva. Rimu, koji je koračao čvrstim koracima u osvajanju tuđih teritorija, trebalo je oružja, dakle željeza, pa zatim bakra za pravljenje bronze. I jednoga i drugoga bilo je premalo na Apeninskom poluotoku, a obilno u ilirskim krajevima, najviše u današnjoj Bosni s kojom su stanovnici Apeninskog poluotoka trgovali još nekoliko stoljeća ranije. Oko godine 1000. prije n.e. razvila se na Glasincu, istočno od današnjeg Sarajeva, velika željezna kultura koja je u svom zamahu i svojim umjetničkim oblicima ravna tadanjoj halštatskoj (Hallstatt) i koju su neki kao halštatsku označili. Ova je željezna kultura zahvatila golem teritorij, dopirući s jedne strane u današnju Srbiju, a s druge sve do mora. Istovremeno bila je ona u živom kontaktu sa tadanjim apeninskim stanovništvom s jedne strane, a s druge sve do na jug Balkanskog poluotoka. Za vrijeme daljnjih stoljeća ova se kultura razvijala, a dolazak Kelta u naše krajeve poslije 400. god. prije n. e., koji je donio nove elemente — t. zv. latensku kulturu, preuzevši tekovine glasinačke kulture, pojačava njeno značenje i istovremeno težnju onih koji nemaju dovoljno željeza da do tih krajeva dođu. Željezo, bakar, srebro i zlato krili su se iza onih ciljeva koje je Rim pred svijet postavljao kad je poduzimao ratne pohode na Balkanski poluotok, kad je napao Perzeja, makedonskog kralja, i Gentija, ilirskog, kao i onda kada je započeo rat protiv Delmata, Ardiejaca i njihovih susjeda Plerejaca.

Slomom Gentijevog otpora 167. god. prije n.e. nestalo je ilirske države kao takve, ali su ilirska plemena i dalje živjela samostalnim životom i Rim je teškom mukom tokom II i I stoljeća prije n.e., korak po korak, u teškim borbama uspijevao da se približi ilirskim rudokopima i centrima metalne industrije Ilira i Iliro-Kelta. Dvije stotine godina trajala je ova očajna i herojska borba Ilira i Iliro-Kelta za slobodu i protiv nastojanja Rimljana da ih slome i iskoriste njihova rudna blaga i ostala bogatstva, a Rim se još nikako nije mogao smatrati gospodarem ovih krajeva.

To je stanje htio riješiti Oktavijan lično. On odluči da pokori sva ilirska plemena na zapadnom dijelu Balkanskog

poluotoka od Tergesta do Epira. Pokorivši primorska plemena, pođe Oktavijan godine 36. prije n.e. da pokori Japode (u današnjoj Lici i Krbavi) i Panonce. U Japodiji opre mu se junački i žestoko grad Metulum.[24] U jednom jurišu na grad bješe ranjen i sam Oktavijan, ali je grad konačno osvojen. Skršivši otpor Japoda pođe Oktavijan na Panonce i opsjedne Sisciju, današnji Sisak. Nakon 30 dana opsade Siscija morade kapitulirati, a u isto se vrijeme predadoše i Panonci između Drave i Save. Slijedeće godine, 35. prije n.e., krene Oktavijan na neukrotive Delmate. Poslije sjajne i junačke odbrane morade mu se predati Promon (danas Teplju kraj Drniša), zatim redom ostali gradovi, svi poslije junačke borbe. Tek su godine 33. Delmati, izgladnjeli, zamolili za mir, na što Oktavijan i pristade, ali uz uvjet da dadu 700 dječaka za taoce, povrate orlove, tj. rimske zastave koje su bili zaplijenili rimskom vojskovođi Gabiniju, kad su ga godine 47. kod Sinodija do nogu potukli, i da plate danak koji im je bio odredio Julije Cezar. Od plijena što ga je dobio u tom ratu, sagradio je Oktavijan u Rimu jedan portik i jednu biblioteku koja dobi ime, po njegovoj sestri „Oktaviana".

Rimljani su tako postali gospodari svih krajeva od Drave na sjeveru pa sve dalje na jug do najjužnijeg rta Balkanskog poluotoka, a time i gospodari ilirskih rudnika, i imali su u svojim rukama sve glavne izvore ilirske privrede. Iskorišćavanje ovih krajeva, od kojih je zapadni i jugozapadni dio postao sada rimska provincija Dalmacija, a sjeverni rimska provincija Panonija, započeto je sada na širokoj osnovi i svim onim sredstvima koja su Rimljani kroz dva stoljeća iskušali i usavršili u Hispaniji i Africi, i u svim onim krajevima koje su podvrgli pod svoju vlast.

Pokorivši, kako je on mislio, definitivno Ilire i ostale narode na ovom teritoriju, Oktavijan je naredio dalmatinskom namjesniku Vibiju da prisili Delmate da kopaju rudu i ispiraju zlato. Vibije je prisilio mnoge od njih na rad u rudnicima i oni su morali cijelog života ostati rudari, a to su, prema rimskom zakonu, morala biti i njihova djeca i potomci. I tako su odmah stvoreni polurobovi-rudari.

---

[24] Vjerojatno kod današnjeg ogulinskog Čakovca

Tome se poslu odmah pristupilo, pa je već Plinije, pedesetak godina poslije Oktavijana, u svojoj „Naturalis Historia" mogao zabilježiti da se u Dalmaciji nalazi zlato, često na površini zemlje, a da se za vladanja Neronova u toku jednog dana znalo naći i po 50 libara.

Dalmacija (koja je u to doba dopirala na istoku gotovo do Morave u današnjoj Srbiji) postala je u Rimu znamenita sa svoga zlata, kome su i pjesnici, kao Stacije, pjevali. „Štogod izbacuje Iberija iz zlatom bogatih rudnika, što se god blista u dalmatinskom gorju i što se zgrće od afričkih žetvi... sve je povjereno upravi jednog službenika", pjeva Stacije u eklogi „Consolatio ad Claudium Etruscum". U drugoj pjesmi „Epithalamion in Stellam et Violentillam", opisujući sjaj koji vlada u kući, kaže: „Stan je dostojan božice i ne zaostaje za sjajnim zvijezdama. Ovdje je libijski i frigijski mramor, ondje tvrdi lakonski kamen, zelenkastog sjaja; ovdje vigasti oniks i žile kamena, kojem često može zavidjeti i lakonski grimiz i majstor tirskog mjedenog kotla. Spuštaju se zabati naslonjeni na nebrojene stupove, sja hrastovina bogato ukrašena dalmatinskom kovinom."

Pod udarcima rimskih legionara, prisiljeni Delmati i ostali Iliri i Iliro-Kelti, morahu da vade zlato za rimske gospodare, da kopaju željeznu rudu za rimske mačeve, da vade bakar za rimske posude i oružje, pa i za sjaj rimskih kuća i vila. Prisiljeni od rimskog osvajača, morahu Iliri i Iliro-Kelti da grade ceste, koje je trebao Rim za svoju vojsku i za svoje trgovce. Natjeravani od rimskih legionara, morahu Iliri i ostali stanovnici tih krajeva da hrane rimsku vojsku koja je bezobzirno pljačkala po njihovoj zemlji. U trijumfalnoj povorci, koju je Oktavijan poveo godine 29. prije n.e., išli su svezani vođi delmatskih boraca za slobodu, ali i gomile zlata i srebra, oružja i drugog materijala, a biblioteka „Oktaviana" (Octaviana), načinjena od opljačkanog blaga ilirske zemlje, nije svojom kulturnom misijom unutar Rima nipošto mogla da izbriše način na koji je nastala.

Kroz stoljeća, neukrotivi borci Iliri bili su pokoreni, ali postupak Rimljana, kao gospodara, bunio je njihove duhove. A kad su Rimljani počeli uzimati u svoju vojsku silom i njihovu djecu da se na drugoj strani bore za rim-

ske interese, plane u Iliriku takav ustanak, kakav se u Rimu ni zamisliti nije mogao. Donedavna ne samo politički nego i socijalno slobodan narod nije mogao podnijeti da ga od slobodnog čovjeka pretvaraju u roba, nije se dao upregnuti u robovlasnički sistem koji on do tada nije poznavao. Povrijeđen i potlačen, bio je on zreo da ustane čim mu se prilika pruži.

Tako se desilo da je godine 6. n.e., kad su Rimljani uzimali kod ilirskog plemena Desitijata mladiće za vojsku, planuo ustanak pod vodstvom hrabrog i vanredno sposobnog Batona. Ustanak se brzo proširio, digoše se Delmati i druga ilirska plemena. U Panoniji pobune se Breuci i, vođeni od jednog drugog Batona, pristadoše uz Batona Desitijata.

Sva ilirska plemena pristadoše uz Batona. Od Drave i Drine do mora sve je bilo u plamenu. U Rimu zavlada golem strah. Govorilo se — kako su zabilježili rimski pisci — da je bilo oko 800 000 pobunjenika, od kojih 200 000 pješaka ratnika i 9 000 konjanika, a mnogi su od njih bili izvježbani na rimski način. Baton Desitijat krene na Salonu i navali na nju, a kad bi teško ranjen opustoši svu obalu sve do današnje Valone u Albaniji. Sve se to događalo na granicama Italije, pa je sam Oktavijan govorio u senatu da bi neprijatelji, ako se ne poduzmu potrebne mjere, mogli za deset dana biti pred Rimom. Zbog toga naredi svom pastorku Tiberiju, koji je vodio operacije na sjeveru Dunava protiv Markomana i Kvada, da sklopi s Morbodom mir i da krene na Ilire.

Uto je Baton Desitijat krenuo na sjever, da prodre u Italiju. Opre mu se Valerije Mesalin, tadanji carski namjesnik u Iliriku. U prvom sukobu porazi ga Baton. Međutim, prilikom ponovnog sukoba spriječi on Batonu napredovanje. Baton Breuk je uto posjeo Sirmium (Mitrovicu), ali kad je Sirmijumu došao u pomoć Cecina Sever, namjesnik Mezije, Baton Breuk se povuče, a zatim bježe od Cecine potučen. Uto stiže Tiberije sa deset legija i ulogori se u Sisciji. Uskoro je on imao oko 100 000 pješaka i konjanika, sve najboljih četa.

Ustanak se sve više širio, a Tiberije nije napadao. On se nije htio upuštati u borbu, nego je pustio da Delmati i Panonci osjete sami posljedice svog pustošenja, osobito

glad. U Rimu pak nisu bili zadovoljni ovom Tiberijevom taktikom, pa Oktavijan posla iduće, 7. godine Tiberijeva nećaka Germanika za pomoćnika Tiberiju. Nagomilavši još pet legija i mnogo tračkog konjaništva, potukoše Rimljani u borbama Vuke, u današnjoj Slavoniji, združenu vojsku obojice Batona. Istočno od Vrbasa potuče Germanik drugu ilirsku vojsku. Povlačenje Batona Breuka nije slomilo ustanak. Baton Desitijat stiže iz Dalmacije, napadne otpadnika, zarobi ga i osudi na smrt. Ali je Panonija bila pokorena i Tiberije se vrati u Rim.

Rat u Dalmaciji vodio je iduće godine Germanik. Kako je on teško uspijevao, posla Oktavijan Tiberija u Ilirik, da ga zajedno sa Germanikom umiri. Krajevi južno od Save bili su sada u centru sukoba. Napadnut sa toliko strana, nastojao je Baton da izmiri neprijatelja, ali ga konačno Tiberije zatvori u Andetrij (Muć) koji je bio jako učvršćen, s dobrom posadom i dobro opskrbljen. Baton je shvatio težinu svog položaja i, vidjeći da mu je gotovo cijela domovina u vlasti Rimljana, a sam on da je preslab da Rimljane savlada, zamoli pregovore o miru. Ali njegovi drugovi nisu htjeli ni čuti da predadu grad, koji onda Baton ostavi. Juriš Tiberijev na grad bio je dugo uzaludan, jer su se Delmati očajno branili. Tek poslije silne borbe i kad su Rimljani svojom daleko većom snagom prodrli, predadoše se i posljednji branioci.

I posljednji bedem ilirske slobode — Ardubu (Vranduk?) — osvojiše Rimljani poslije legendarne borbe njegovih branitelja, a napose njihovih žena.

Kad su svi gradovi već pali, posla Baton svog sina Scevu da ugovara s Tiberijem o predaji. Poslije toga pođe i Baton k Tiberiju, ali nije molio ništa za sebe, nego samo za svoje drugove. Tiberije ga primi kao hrabrog borca i posla u Ravenu, gdje je i umro.

Ilirski ustanak je završio slomom. Tri godine je trajao rat, posljednji rat za slobodu Delmata i ostalih Ilira. U golemom ustanku digla se cijela zemlja od Drave do Mata, da se oslobodi politički od uljeza Rimljana, da očuva slobodu svojih plemena i svakog pojedinog čovjeka, kojemu je prijetila opasnost ili da postane robom, ili da, uvučen zajedno sa svojom zemljom u robovlasnički sistem Rima, bude iskorišćavan od daleke rimske aristokratije, rimskih

vitezova i rimskog građanstva. Bio je to posljednji čin velike nacionalne drame koja je započela godine 229. prije n.e. napadom Rima na mladu ilirsku državu. Gotovo dva stoljeća borili su se Iliri na istočnoj obali Jadrana protiv uljeza s mora, i podlegli onda kad je Rim davno već bio slomio i Kartagu i Grčku, i kad su sve obale Sredozemnog mora bile davno već u njegovoj vlasti.

Ilirski ustanak za slobodu i političku i socijalnu bio je slomljen, a od plijena opljačkanog u ovim krajevima priredio je Tiberije 12. god., kad je slavio trijumf nad Ilirima, gozbu u Rimu na 1 000 stolova, svakom vojniku je dao po 300 sestercija, a sagradio je i dva hrama u Rimu, jedan u čast Konkordiji, a jedan Kastoru i Poluksu.

Rim je tek sada postao gospodar Ilirika i Panonije, od mora do duboko u današnju Srbiju, od Drave do Mata. Sva bogatstva ove zemlje bila su mu otvorena, a milioni ljudi na raspolaganju. Zemlja je uklopljena u robovlasnički sistem.

GLAVA V

RIMSKA RATNA MORNARICA

Uza sve to što je Rim svega nešto više od 10 milja bio udaljen od mora, nije u njemu nikada postojao pomorski duh, ni pomorska svijest. Rim se oslobodio vlasti Etruščana u V stoljeću prije n.e. i sve do prvog punskog rata nije imao nikakve ni trgovačke ni ratne mornarice. Rimska se vlast protegla na istočne obale Italije, na Jadranskom moru u IV stoljeću, ali Rim nije nimalo bio zainteresiran za ovo more. I na Tirenskom moru i na Jadranskom postojali su grčki gradovi u čijim je rukama bila pomorska trgovina, oni su bili vlasnici brodova. Tek kad je u prvom punskom ratu Rim uvidio da bez ratne mornarice i pobjede na moru neće moći pobijediti Kartažane, on se latio da stvori ratnu mornaricu, stvorio ju je i pobijedio. Kartaga, koja je u to vrijeme bila najveća pomorska sila svijeta, mogla je samo na moru da bude pobijeđena, da poklekne i zamoli mir. Da bi slomili Kartažane oni su u ovom ratu (264—241. god.) sagradili 1 400 ratnih brodova.

Rimljani su preuzeli od Grka tipove ratnih brodova, zapravo su im brodove i gradili grčki brodograditelji u brodogradilištima grčkih gradova južne Italije. Bile su to same trijere (triremis) i njima slični brodovi (dijere i dr.). C. Duilije, rimski admiral, dodao je tim brodovima u bici kod Mila (260.god. prije n.e.) tzv. leteće mostove kojima bi zakvačili neprijateljski brod i onda se s njegovom posadom borili kao na kopnu. Tada je kartaška država još bila

prva pomorska sila, pa je u bici kod Eknoma (256. god. prije n.e.) imala 350 pentera sa 147 000 mornara i boraca. Ali je u istoj bici imao i Rim isto toliku flotu. Iza toga rimska se mornarica sve više diže i jača, a kartaška slabi, dok 201. godine prije n.e. ne bješe Kartaga slomljena, a 147. sasvim uništena.

Mada je Rim imao golemu mornaricu poslije prvog punskog rata, nije je nikako upotrebljavao u Jadranskom moru, na kojem su tada gospodarili Iliri. Pozvan od Isejaca i italskih trgovaca da ih zaštiti od gusara i Ilira, on je intervenirao i njegova je flota tek 229. godine prvi put ušla u Jadransko more.

Rimska je mornarica deset godina poslije toga, 219. godine, ponovo ušla u Jadransko more u ratu protiv Demetrija Hvaranina i Ilira. Iza toga je odigrala važnu, pa čak i najvažniju ulogu u drugom punskom ratu, ne toliko u sukobima sa kartaškom flotom koliko u sprečavanju kartaškoj mornarici da prevozi vojsku i potrebe za Hanibala u Italiju. Uz to, ona je prevozila i štitila prevoz rimskih trupa u Hispaniju i na Siciliju, na Balkanski poluotok i na Sardiniju. Rimljani nisu uspjeli osvojiti naše krajeve, iako im je uspjelo da potuku Teutinu vojsku i onu Demetrijevu, onemoguće djelovanje njihovih mornarica i potuku Gentija (167. godine prije n.e.). Sve do polovice I stoljeća prije n.e. oni nemaju gotovo nikakvih uporišta kod nas. Njih postavlja tek Gaj Julije Cezar, a naročito Oktavijan.

Od ilirskih i njima srodnih plemena Liburni su nekako najprije prihvatili rimsko vrhovno gospodstvo koje im je ostavljalo neku plemensku autonomiju. Kad su im Delmati oteli pogranični grad Promonu, obratili su se oni Cezaru za pomoć, koju im je on doista i poslao. Izgleda da su Liburni došli u tjesnije veze s Oktavijanom kad je on 36. godine prije n.e. uvodio rimsku vlast po cijelom istočnom jadranskom primorju. Vjerojatno je tada Oktavijan i pobliže upoznao pomorsku vještinu Liburna, a napose njihove brodove koji su mu se učinili za borbu mnogo podesniji od već uobičajenih trijera. Vjerojatno je tada Oktavijan dao da se u liburnijskim brodogradilištima sagradi nekoliko liburna na kojima su svi članovi posade, osim, možda, komandanta pojedinog broda, bili sami Liburni, i

njihov je tip broda nazvan „Liburna". U odlučnoj bici između Oktavijana i Antonija kod Akcija godine 31. prije n.e. odlučnu su ulogu odigrali upravo ovi pomoćni liburnijski brodovi i doprinijeli Oktavijanovoj pobjedi. Liburnijska je mornarica, sastavljena od samih liburna, bila uzeta kao pokus, da se ustanovi da li ovaj tip odgovara više od dotada uobičajenih trijera. To Vegecije u svojoj knjizi „Epitome rei militaris" naročito ističe. I Rimljani su doista uzeli poslije toga liburnu kao nov tip svoga ratnoga broda, prilagodivši je ponešto svojim potrebama.

Sve su liburne bile jednoga tipa po svom spoljašnjem izgledu, ali ih je bilo jednoveslica, dvoveslica, troveslica, pa i peteroveslica. Najobičnija od njih bila je u carskoj rimskoj floti troveslica. Liburne su imale jedan velik jarbol u sredini koji nije skidan za vrijeme bitke, a na palubi tornjeve koji su skidani kad liburna nije bila u borbi. Sa ovih tornjeva vojnici su za vrijeme borbe mogli lakše da sipaju na neprijatelja svoje strijele, a pored njih specijalni vojnici bacali su goruće strijele omotane kučinom umočenom u sumpor i paklinu. Goruće strijele bacale su se balistima, ti. spravama kojima su se bacale kamene kugle i slično na neprijatelja u daljini.

Druga važna novina bila je duga i tanka greda zvana „aser" (asser), od jakog drveta, kojoj su oba kraja bila okovana, a visila je na jarbolu. Svrha joj je bila da se, kad se neki neprijateljski brod sasvim približi, povuče na protivnu stranu a onda ispusti, da padne svom težinom na trup neprijateljskog broda i da ga probuši.

Kao trireme, i liburne su imale svoj kljun (rostrum) sa tri oštra zuba, kojim su probijale neprijateljske brodove.

Pored ovih osnovnih oružja, vojnici na liburnama služili su se u borbama oštrim kosama na dugim motkama, kojima su sjekli pripone što su držale jarbol i križeve na njima.

Liburne su imale privezan čamac koji su u borbi upotrebljavali mornari dotične liburne da bi na njemu doplovili do neprijateljskog broda i prerezali konope koji su podržavali kormila. Ovakva kormila nisu imala posle toga više nikakve čvrstine i teško je bilo njima dalje upravljati.

Osim trijera, kvadrijera, liburna i sl., imali su Rimljani i takozvane „naves actuariae" — brodove sa jednim redom vesala koji su, prema svom obliku ili broju vesala, imali razne nazive kao pentekontoros, kerkurus, lembus, asatus, celoks. Brodovi fazelus (phaselus), paro i mioparo služili su za prevoz putnika u mirno doba, a u vrijeme rata oni su uzimani za prevoženje vojske. Fazelus je imao oštar pramac, a paro i mioparo ukrivljen. Pored toga bilo je raznih vrsta teretnih brodova koji se u vrijeme rata mobilisani.

Osim toga svaka je rimska ratna flota imala i manje ratne brodove sa 10 ili čak 40 vesala ukupno. To su bili izviđački čamci (scapha exploratoria), uski i niski, te usljed toga vrlo brzi.

Ratnu je flotu uvijek pratio odgovarajući broj teretnih brodova. To su bili ponajviše jedrenjaci na kojima su vesla služila samo kao pomoćno sredstvo. Njihova je tonaža iznosila 250 do 1 300 tona.

Svaki grčki ratni i trgovački brod je imao svoje ime. Ono je često bilo napisano na brodu, ali je mnogo puta mjesto njega bio neki simbol koji je odgovarao imenu. Nije nam poznato da li su liburne u svojoj pravoj domovini, u Liburniji, imale ispisano ime ili kakav simbol. Ispisana imena sigurno nisu imale, jer su Liburni, kao i ostala ilirska plemena, bili gotovo svi nepismeni. Tako je ostalo i u rimsko doba, kad su liburne postale redoviti i općeniti državni ratni brodovi, ali svaka liburna je imala svoje ime prikazano ili u formi kipa ili reljefa na pramcu.

Rimski su ratni brodovi imali isto tako uvijek svoje ime. Većinom su to bila imena božanstava, rijeka i pojmova, ali i morskih životinja: Ammon, Apollo, Aquilla, Fortuna, Juno, Jupiter, Libertas, Merkurius (Mercurius), Minerva, Neptunus, Padus, Rhenus, Salamina, Korkira (Corcyra), Tiberis, Sol, Spes itd. U Saloni je, kako nam to jedan nadgrobni natpis kaže, bio pokopan Idiofantus, mornar sa liburne „Murena". Drugi je nadgrobni natpis postavljen Kaju Cenzorinus (Caius Censorinus) koji je bio „optio" (zamjenik oficira) u ravenatskoj floti, a treći Juliju Morejanu (Iulius Moreianus), mornaru misenske flote. Osim toga, našlo se u Saloni nadgrobnih spomenika isluženih mornara (veterana flote). Na o. Cresu nađen je nad-

grobni spomenik postavljen nekom Licaeus-u, sinu Vei-a, koji je bio centurio (komandant odreda pomorske pješadije) na liburni „Lucusta".

Golema rasprostranjenost rimskog carstva zahtijevala je i podjelu mornarice koja je bila stacionirana u nekoliko glavnih centara, pa se prema tim centrima i nazivala. Na Jadranskom moru bio je centar mornarice u Raveni, pa se i taj dio flote nazivao „Klasis Ravenacium" (Classis Ravennatium ili „Classis Ravenas") — ravensko brodovlje. Baza za Tirensko more bila je u Misenu (Missenum), pa se ovaj dio brodovlja nazivao „Classis Missenensis" ili „Classis Missenas" a i „Classis Missenatium" (misensko brodovlje). Osim toga su se po raznim stranama carstva nalazili jaki odredi mornarice kao: „Classis britanica" (britanska mornarica), „Classis alexandrina" (egipatska), sirijaka (siryaca — sirijska), afrikana (africana — afrička), pontika (pontica — Crnoga mora) i druge.

Ravenatska je mornarica, osim glavne baze u Raveni, imala i nekoliko drugih uporišta na Jadranskom moru: u Akvileji (Aquileia), Tergestu, Saloni i Dirahijumu, zatim u Poli (Pula) i Parentiumu. Osobito je važna bila Ankona. Ona je od rimsko-gentijskog rata 178. prije n. e.) bila rimska pomorska baza. Cezar ju je 49. godine utvrdio, a Trajan je uredio njenu luku, podigavši joj kapacitet. Ravenatska flota se često nalazila u Tarentu i u Brunduziju (Brundusium).

Misenska, ravenatska a i egipatska flota bile su pretorije (praetoriae), tj. one su bile izravno potčinjene caru.

Na čelu cjelokupne rimske ratne mornarice stajao je imperator i njemu su bili potčinjeni glavni komandanti pojedinih flotnih djelova, koji su imali naziv „praefecti classis" i odgovarali bi današnjim admiralima. Ovi prefekti su ne samo rukovodili vojnim i administrativnim poslovima povjerene im flote, već su imali i sudsku, civilnu i kriminalnu vlast nad mornarima. Njihovi zamjenici su bili potprefekti (subpraefecti).

Prefekt se nalazio za vreme borbe na najjačem brodu svoje flote, na kome se vijao njegov crveni komandni znak. Jedro na admiralskom brodu bilo je obojeno, na krmi je imao jedan fenjer a noću bi na njoj bile zapaljene

tri vatre, dok su ostali brodovi imali po jednu a teretni po dvije.

Pomorski oficiri koji su bili pod prefektom (admiralom) i podprefektima, nazivali su se jednim imenom „poglavari" (principes). To su bili navarhi, trijerarhi i centurioni. Navarhi su komandovali najvećim ratnim brodovima, četvero i peteroveslicama. Kasnije, tj. od Diokle-cijana nadalje, komandant bilo kakvog broda zvao se navarh.

Trijerarhi su komandovali trijerama. I komandanti liburna su se nazivali trijerarhi. Pomoćnik trejerarha bio je „sekutor" (secutor), a njemu je bio potčinjen „aduktor" (adiuctor). Pored ovih, na svakom brodu nalazio se i jedan „pomorski centurio" (centurio classicus) koji je komandovao ukrcanim vojnicima. Prema tome je navigacijskim i pomoračkim poslovima upravljao navarh ili trijerarh, a vojnim centurio.

Prvi podoficir na brodu bio je „magister", koji je bio veza između komandanta i posade, dok se starešina veslača nazivao „hortator" (nazivao se i pausarius ili portisculus). Uz njega bio je „simfonijakus" (symphoniacus) — svirač, koji je davao takt sviranjem u jedan instrument. Dužnost hortatora je bila da daje takt veslačima. Kormilario je „gubernator", a njegov pomoćnik „proreta" stajao je za vrijeme vožnje na pramcu i izvještavao ga o događajima. Na svakom brodu bili su „librarii" (ili „acribae navales" ili „ratonales") koji su vodili brodske račune.

Ostala brodska posada bili su mornari (nautae), brodski vojnici (classiarii) i veslači. Svaka od tih grupa vršila je određen posao. Mornari su radili sve pomoračke poslove, u prvom redu su vodili brigu o jedrima, konopima, vezivanju i odrešivanju broda, ali ne i o veslanju. Vojnici su imali isključivo vojnički posao. Oni su u borbi kosama sekli konope neprijateljskih brodova i sipali iz svojih lukova strijelice na neprijatelja. Poredl toga su neki od njih bili i praćkari, koji su svojim praćkama bacali manje kamenje i manje olovne kugle. Kao oružje je svaka liburna imala tadanje ratne strojeve za bacanje kamenja i olovnih kugli raznih veličina (fustibale, onagre, skorpione).

Bilo je još raznih vojničkih zvanja nižeg reda koja nisu bila na svakom brodu već ih je pojedina flota imala kao zajednička. To su bili „brodograditelji" (fabrii), „arhitekti" (arhitectus) koji su se bavili konstrukcijom brodova, „jedrari" (valarii), „oružar" (armorum custos), „vestiarius" (zadužen za odećnu spremu) i drugi.

Za vrijeme republike bili su za veslače upotrebljavani robovi i ratni zarobljenici. Od Augusta nadalje nisu se na ratne brodove smjeli uzimati robovi, osim u krajnjoj nuždi. Isto tako nisu se mogli uzimati osuđenici. Kako je kopnena vojska smatrana boljom od mornarice, to su i vojnici bili više plaćeni. Zbog toga su rimski građani izbjegavali služenje u mornarici, te su u nju uzimani ljudi iz provincije. O tome nam pričaju brojni natpisi. Prema pisanju Tacita, za vrijeme Vitelija je najveći dio ravenatskih mornara bio iz Dalmacije i Panonije.

Rimljani su visoko cijenili dalmatinske mornare, koji su im preko dva stoljeća osporavali vlast na Jadranu i svojim liburnama gospodarili morem kad god su htjeli. Kad su Rimljani u I stoljeću prije n. e. bili gospodari cijelog Mediterana i Crnog mora i najvećeg dijela evropske obale Atlantika (uspjeli su da definitivno slome i posljednji otpor Ilira godine 9. n. e.), oni su uzimali Dalmatince za mornare u svoju flotu. Sam Tacit kaže da su najbolji mornari u rimskoj ratnoj mornarici bili upravo Dalmati. U to je vrijeme rimska provincija Dalmatia obuhvatala svu istočnu obalu Jadranskog mora, od rijeke Arsije (Raše) u Istri do rijeke Mat u današnjoj Albaniji. U ravenatskoj floti bilo je 40% Dalmata, a u misenskoj oko 35%, što je golem postotak. Na nadgrobnim natpisima ovih mornara sa današnje naše obale spominje se često „po narodnosti Dalmat" (Natione Dalmata), a da su doista to bili Dalmati vidi se često iz njihovih imena ilirskog porijekla, kao Bardus, Dabulus i dr. (Sl. 7.). Uz njihova imena često su uklesana i imena brodova na kojima su služili.

Pomorska služba u ratnoj mornarici počinjala je, kao i ona na kopnu, sa 17 godina starosti, ali je trajala duže od one u vojsci. Dok su legionari služili 20 godina, pomorski vojnici (classiarii) su služili 26, a kasnije i duže, pa čak 34 godine.

Disciplina je u rimskoj mornarici bila vrlo oštra a plaća mala. Uza sve to, ipak je mnogo provincijalaca stupalo u mornaricu jer su oni, kad bi svršili svoj rok službe, postajali rimski građani, a poslije Hadrijana (117—138. n. e.), dobivali bi latinsko građansko pravo čim bi stupili u mornaricu.

*

Trgovačko brodarstvo je u Rimskom Imperiju bilo jako razvijeno. Tome je u prvom redu pogodovala zavisnost Rima i Italije od raznih produkata i sirovina golemoga carstva, kao i potreba izvoza manufakturnih proizvoda iz Rima i Italije u zemlje Mediterana. Prenos robe, prevoz putnika i vojske bio je najbrži i najlakši morem, jer je na kopnu bilo još premalo dobrih cesta. Zato je rimska luka Ostija postala najvažnija luka Italije i centar trgovačkog života Mediterana. Pored Ostije bilo je još luka, kao Parentium, Pola i Tergeste.

Pod imenom „naviculariī" podrazumijevani su u Rimu svi oni koji su se bavili pomorstvom — brodovlasnici, pomorci, pa i oni koji su na bilo koji način imali vezu s njima. Brodovlasnici su bili organizirani u jake kolegije (udruženja). Za Jadransko more bilo je posebno takvo udruženje zvano „udruženje vlasnika brodova Jadranskog mora" (corpus naviculariorum maris Hadriatici). Ova su udruženja imala svoje agencije u svim važnijim lukama tadašnjeg svijeta. Pored toga su pojedini veći primorski gradovi imali svoje, često vrlo brojne, trgovačke flote. Rim je svojim provincijama u tom pogledu puštao sasvim slobodne ruke, ne vodeći računa o eventualnoj konkurenciji. To je uticalo na procvat velikih primorskih gradova u provincijama.

Ma koliko bilo odvojeno trgovačko brodarstvo od ratnog, ono je u velikoj mjeri doprinosilo razvoju ratne mornarice svojim maritimnim iskustvom, svojim brodograđevnim sposobnostima, kvalificiranim radnicima, kapetanima i pilotima.

GLAVA VI

RATNE I TRGOVAČKE LUKE U RIMSKO DOBA NA JADRANSKOM MORU

Ni trgovačka ni ratna mornarica ne mogu postojati bez dobrih luka. One su od prvih početaka pomorstva služile ne samo za zaštitu brodova od nepogoda, oluja i vjetrova, nego i za ukrcavanje i iskrcavanje robe i ljudi. To su shvatili vrlo dobro još prethistorijski ljudi, a shvaćanje toga je vremenom sve više jačalo. Vrijednost luka upoznali su Egeokretijci i Feničani, a napose Kartažani i razni grčki brodovi koji su osnivali svoje kolonije daleko od grada matice. Dugo su se vremena pomorci zadovoljavali prirodnim lukama, ali su pomalo uvidjeli da se i te prirodne luke daju poboljšati i da im više puta treba dodati ono što im priroda nije dala. Tako su se u njima gradili gatovi, pruženi u otvoreno more, popunjavale praznine između eventualnih otočića koji su zatvarali luku, ograđivale i označavale pličine koje su smetale plovidbi u luci, navaljivali u more veliki blokovi koji su služili za temelje na kojima se onda zidalo. U kasnije rimsko doba gradilo se i u moru pomoću pucolane (puzzolane), vrste pijeska iz okolice Puzzoli. Nastojalo se da se luke tako ograde, da budu zaštićene od svih vjetrova.

U VI stoljeću prije n. e. počele su se razlikovati ratne luke od trgovačkih. Razvijeno brodarstvo mnogobrojnih država i gradova na Sredozemnom moru dovelo je gotovo sve te države i gradove-države (polis) do stvaranja svojih ratnih mornarica. Ta se pojava pojačala poslije ve-

likih perzijskih ratova sa Grcima, a u V stoljeću pred peloponeski rat, bila je opća. Svoje ratne mornarice imaju tada: Atena, Sparta, Korint, Korkira, Sirakuza, Mesene i dr. Istovremeno postoje jake ratne flote Kartage, Utike, Masalije i drugih, uz golemo brodovlje Perzijskoga carstva i uz brodovlje Egipta.

Trebalo je u ovo vrijeme zaštititi ne samo grad od eventualnog iskrcavanja neprijateljskih četa, nego i svoju mornaricu, ako je bila slabija od neprijateljske, ili ako se u momentu napada neprijateljske flote nalazio u gradskoj luci samo mali dio ratne flote dotičnog grada. Trebalo je stvoriti ratne luke.

Ratne su luke imale velike radione u kojima su se gradili i popravljali brodovi (neoria—navalia), zatim arsenale u kojima se čuvalo oružje i razne potrepštine (skenotheke — armamentaria). Trgovačke luke su imale u prvom redu sve one zgrade koje su potrebne za trgovinu i trgovce, tržnicu, magacine za trgovačku robu (emporia—emporium), dućane, bazilike i slično. Te su zgrade bile oko foruma (agora). Bilo je gradova koji su imali dvije luke, ratnu i trgovačku. Uzor za to bila je Kartaga, u kojoj je moglo stajati 220 brodova. Atenska ratna luka bio je Pirej, svakako najsavršenija luka grčkoga svijeta. Atenski škverovi mogli su primiti u IV stoljeću 372 broda. Slične su luke imali i drugi grčki gradovi u staroj Grčkoj i na Siciliji, a i drugdje. Napose se isticala luka Sirakuze, čiju je odbrambenu moć i škverove naročito podigao Dionizije Stariji Sirakuški.

Sve ono što su Feničani u pogledu luka postigli, a Grci još više usavršili, primili su Rimljani. Oni su veliku brigu posvećivali gradnji svojih luka, koje su sve više i više usavršavali. Obala Italije ima malo prirodnih luka, i Rimljani su morali veliku pažnju posvetiti gradnji lukobrana i svoje luke urediti tako da u njima brodovi budu sigurni od oluja i valova. Sam grad Rim imao je dvije luke na Tibru, ratnu i trgovačku. To nije ni izdaleka bilo dovoljno, i Rim je počeo graditi i izgradio je na ušću Tibra luku Ostiju, tehnički vanredno djelo koje se stalno dotjerivalo i usavršavalo.

I svoje manje luke nije Rim zanemarivao: gradili su se gatovi, podizale obale za trgovačke i ratne brodove po-

godne za pristajanje, iskrcavanje i ukrcavanje. Bilo ih je i na našoj obali, a u prvom je redu bila takva Salona.

Na svim važnim prolazima i na ulazima u luke bili su svjetionici građeni većinom po uzoru prvog i najglasovitijeg svjetionika na otočiću Farosu, na ulazu u luku Aleksandrije.

Prvobitni su svjetionici bili primitivno paljenje vatre na bregovima koji su dominirali prolazima. Tako je bilo vjerojatno i na Jadranskom moru, ali samo u pojedinim slučajevima u ranije doba, a vjerojatno i odmah po dolasku Grka na Jadran. U helenističko doba bez sumnje su i jadranski Grci sagradili na ulazu u svoje luke poneki „pharos", kako su se nazivali svi svjetionici građeni po aleksandrijskom uzoru. Međutim, to je sve samo pretpostavka. Prvi svjetionik na našoj obali, za koji je vrlo vjerojatno da je postojao, bio je onaj na zapadnom rtu Marjanskog poluotoka, na ulazu u luku Salone. Inače su nam poznati iz rimskog vremena na Jadranskom moru svjetionici u Raveni, u Akvileji i u Brunduziju. Na Trajanovom stupu u Rimu isklesan je svjetionik u jednoj luci Jadranskog mora. Jedni drže da je to svjetionik u Ankoni, a drugi u jednom mjestu na našoj obali.

U rimsko su doba postojale važne luke na našoj današnjoj obali: Parentium[25], Pola[26], Jader[27], Scardona[28], Naron, Epidaurum, Isa, Senia[29]. Tu su bila, bez svake sumnje, dobro izgrađena pristaništa koja su omogućavala promet između italske i naše obale, i preko nje na Balkanski poluotok. Isa je imala bez sumnje svoje izgrađeno pristanište još za vrijeme Dionizija Starijega Sirakuškog (409—367. prije n. e.), koji je toliko utvrdio Sirakuzu i njenu luku. Brojnu isejsku trgovačku mornaricu nije u tadanjim prilikama na Jadranskom moru, poslije smrti Dionizija Starijeg i zbacivanja njegova sina Dionizija Mlađega (godine 353. prije n. e.), štitila nijedna jaka mornarica. To je trebalo da učini sama Isa, i ona je bez sumnje to i činila svojim ratnim jedinicama, jer bi bez takve zaštite bila njena trgovina od strane gusara potpuno one-

[25] Poreč
[26] Pula
[27] Zadar
[28] Skradin
[29] Senj

mogućena. Isto je to morao činiti i Faros, i Herakleja, i Korkira Melaina, i Dimos, prema svojim mogućnostima i prilikama. U vezi s tim i njihove su luke bile uređene i utvrđene, kao i oni sami.

Poznato nam je da su Iliri 384. godine prije n. e. napali „utvrđeni" Faros. Poznato nam je i to da je godine 231. ilirska flota blokirala Isu, da je ta blokada trajala sve do godine 230. a da ju je od toga oslobodila rimska flota godine 229. Da isejska luka nije bila utvrđena, isejski bi brodovi pali kao plijen ilirskih, što se nije dogodilo. Kad je rimska mornarica 219. godine pošla na otok Faros, gdje se u gradu Farosu utvrdio Demetrije Hvaranin, ona nije, ma koliko bila brojna, pošla pred sam Faros, u njegovu luku, nego se zadržala daleko od grada i prekoputa samoga grada, iz čega zaključujemo da je i faroska luka bila uređena za odbranu od neprijatelja i da se mogla braniti od neprijateljske flote. Bez sumnje je i isejska i faroska luka bila ograđena sa dva lukobrana koji su se svojim krajevima približavali u svinutoj liniji. Na tim krajevima, na ulazu u luku bile su podignute dvije kule koje su branile ulaz u luku svojim bacalima i štitile gvozdene lance koji su za vrijeme opasnosti bili povučeni od jednog do drugog kraja uskoga ulaza u luku.

Kad su ti gradovi-polisi izgubili svoju samostalnost i došli pod vlast Rima, neki su sasvim propali, kao Faros, i Korkira Melaina, dok su drugi pod rimskom vlašću još više cvjetali, jer su postali centri za vezu i saobraćaj između dvaju velikih poluotoka, Apeninskog i Balkanskog. Procvala je Salona, Jader, Epidaurus, Narona, a isto tako, poslije male pauze i Isa, Tragurium[30], Epetium[31] i Skardona.

Do prije rimskog vremena nije Salona imala ni jedne ceste koja bi je spajala, preko Kliškog prolaza, sa unutrašnjošću, osim primitivnih puteva. Rimski je legat (legatus Augusti propretore) Dolabella, namjesnik najprije Oktavijana Augusta, a onda njegova nasljednika, cara Tiberija (14—2. godine n. e.), sagradio pet cesta koje su iz Salone radijalno vodile u unutrašnjost i uz obalu. U unutrašnjost su neke od njih išle sve do velikih cesta, koje

[30] Trogir
[31] Stobreč

su vodile s jedne strane u Rim, a s druge u Bizant, kasniji Carigrad. Te su ceste bile u prvom redu strategijske prirode, određene da se njima može lako prebaciti vojska, zatim u svrhu brzog izvještavanja centralne rimske vlasti o događajima u provincijama i za odašiljanje pošte. Pored toga su istovremeno služile i za trgovački saobraćaj i u privatne svrhe.

Narona je bila i u rimsko vrijeme jak emporij za trgovačku izmjenu između krajeva današnje Hercegovine i Bosne i zemalja Sredozemnoga mora, koje su slale svoje brodove u Neretvu. Rimljani su već rano učinili Naronu svojim emporijem, i ona je imala vrlo važnu zadaću u ratovima Rimljana protiv Delmata (godine 156. i 46—44. prije n. e.). Zatim ju je Oktavijan August podigao na rang rimske kolonije, sa građanskim pravom rimskim, koje joj je kto takvoj pripadalo. Ostaci stare Narone u današnjem Vidu kod Metkovića govore nam rječito o tadanjem blagostanju Narone, a nađeni tragovi pristanišnih postrojenja o tome, da je upravo ondje bila Neretva (ova rijeka se u rimsko vrijeme zvala Narona) uređena za pristajanje brodova i iskrcaj ljudi i robe. Nisu Rimljani uzalud izabrali Naronu, kad su poveli rat protiv Delmata, kao mjesto na kome će se njihove čete iskrcati i kasnije tu prezimiti. Opskrbljavanje njihove vojske, ma koliko je ono u pogledu hrane bilo na bazi pljačke i rekvizicije na licu mjesta, vršilo se iz Italije preko Jadranskoga mora u Naronu, ukoliko se to odnosilo na odijevanje i opskrbu oružjem i sličnim materijalom. Rimski prokonzul je u Naroni zatekao luku koju su već Grci uredili za svoje stovarište negdje u V stoljeću. Nalazi hvarske obojene keramike trećeg tisućljeća u Lisičićima na Ivan-planini dokazali su tačnost mišljenja da je Neretva još u mlađe kameno doba služila kao veliki put u unutrašnjost Bosne i Hercegovine sa Jadrana. U IV i III stoljeću prije n. e. Narona, naselje u kom su se nalazili magacini za robu i kuće za stanovanje trgovaca i njihove pratnje, ostalo je stalno u upotrebi. Nema zato nikakve sumnje da je u rimsko vrijeme u rijeku Neretvu sve do Narone mnogo puta doplovio poneki rimski ratni brod, ako ne zbog drugog, a ono da pripazi na ratoborne Delmate, a i na ostala ilirska plemena uz Neretvu.

Skardona, gotovo na ušću rijeke Krke, bila je centar jednog juridičkog konventa rimske provincije Dalmacije. Ona je liburnijski grad, tj. pripadala je plemenu koje je bilo po svom jeziku slično Ilirima, ali se ipak od njega ponešto razlikovalo. Liburne smatramo jednim plemenom ilirske narodne grupe, ali ne identične sa Ilirima, čiji je naziv samo skupno ime za nekoliko srodnih plemena. Ono je spočetka označavalo samo južna plemena koja su živjela u današnjoj južnoj Albaniji, a onda se širilo sve više na sjever. Pred ušćem Krke nalazi se doista velika i od svakog vjetra zaštićena današnja šibenska luka. Uza sve to nisu ni prethistorijski stanovnici ovoga kraja, ni Grci ni Rimljani, sagradili u toj luci nikakav grad. Prethistorijski stanovnici imali su svoje veliko i bogato naselje kod današnjeg Danila nedaleko od Skradina. Grci uopće nisu tu sagradili nikakvo naselje, a Liburni su imali svoju Skardonu. Rimljani su liburnijsku Skardonu podigli na municipij i u njoj postavili sjedište juridičkog konventa koji se i zvao „skardonski" (conventus juridicus Scardonae). Drugi liburnijski grad Jadera (Jader) bio je od Oktavijana Augusta podignut na rang kolonije. Opasan gradskim zidinama, imao je svoj forum, sjajne građevine, što nam sve pokazuju ostaci, sačuvani do danas. Imao je i svoju luku, a vrlo vjerojatno i svjetionik. I on je služio rimskoj mornarici samo povremeno, u prvom redu kad je trebalo prevoziti momčad i ratni materijal iz Italije u rimske garnizone sjeverne Dalmacije, gdje su u I stoljeću n. e. bile stacionirane VII i XI legija. Ostaci Varvarije[32] i Aserije[33] govore isuviše očito o uskoj vezi između ovih sjedišta rimskih garnizona i susjedne kolonije Jadere, a i između njih i centra imperija.

Senija se pokazala kao luka podobna za iskrcavanje vojske prilikom rata Augustova protiv Japoda. Rimska flota izabrala je upravo Seniju (Senia, današnji Senj) u tu svrhu, i sam se August tu iskrcao, da odatle krene najprije na Metulum, a zatim na Sisciju (Sisak), do kod prvoga grada bude ranjen a drugi da nakon mjesec dana opsjedanja osvoji. Poslije ovoga Senija je bez svake sumnje bila važno pristanište rimske jadranske flote i naj-

[32] Bribir
[33] Podgrađe kod Benkovca

važnija na današnjem Hrvatskom primorju za vezu između istočne obale Italije i japodskih krajeva, pa i same Siscije. Brojni ostaci iz rimskog vremena, otkriveni i nađeni u Senju, staroj Seniji ukazuju na pomorsku, privrednu i stratešku važnost ove luke (Sl. 8.)

Ne možemo utvrditi kada je Tarsatika (Tarsatica)[34] postala veliko rimsko gradsko naselje, municipij. Ostaci iz rimskog vremena bez sumnje govore da je ovdje u rimsko doba postojao jedan veći rimski grad, a i njegov položaj nas na to navodi, iako nam za njegovu pomorsku ili strategijsku, pa ni trgovačku važnost, nisu pisci ostavili ništa zabilježeno osim „Tabule Peutingeriane", koja ga navodi kao stanicu na putu iz Akvileje na jug.

Na našoj je obali, u njenom sjevernom dijelu, bez sumnje, najvažniji primorski grad u rimsko vrijeme bio Pula (Colonia Pietas Julia Pola). Veličanstveni ostaci iz ovoga vremena: amfiteatar, hramovi Augusta i Rome, dva teatra i dr. govore rječito o veličini i bogatstvu Pole. Ta veličina nije mogla poticati od nekog velikog trgovačkog prometa sa zaleđem, ier ie zaleđe Pule premaleno, a nije ni takve prirode da bi ono davalo neki jači zamah trgovini. Izgleda da veličina Pule nije bila u njenoj trgovini sa zaleđem, nego ie ona bila važno vojno uporište rimske vlasti na sjeveroistočnom Jadranu i luka ratne mornarice. Pulski amfiteatar nije samo jedan od rijetkih, koji su vrlo dobro sačuvani, nego i jedan od najvećih. Pored toga bila su dva teatra, oba velika, što sve govori ne samo o tome da je Pula imala mnogobrojno stanovništvo, nego i takvo koje je moglo te amfiteatre i teatre graditi i izdržavati.

Ne možemo iznijeti opis neke sadašnje naše luke u rimsko doba, jer nemamo za to elemenata, kao što ih, na primjer, imamo za aleksandrijsku ili kartašku luku, ili luku Ostije. Svakako je jedna od tih luka prikazana na stupu cara Trajana, koji je podignut u slavu njegovog dačkog rata na njegovom forumu u Rimu, i koji je i danas gotovo netaknut. Koja je to naša luka bila nije moguće kazati, jer ne znamo gdje se on iskrcao sa svojom vojskom poslije prijelaza Jadranskoga mora. Reljef, rađen u stilu Trajanovog doba, ne daje nikakvih elemenata koji bi nas upućivali na bilo koji naš primorski grad.

[34] Današnja Rijeka — Sušak

Veličanstvena pozadina koja prikazuje pristanište i maestozne fasade zgrada, njihove stupove i arhitrave, lukove i kapitele, ukazuje na neki napredak i velik grad. Ali to bi mogla biti i Salona i Jader, a i neki drugi grad. Svakako je Trajan u izboru grada bio vođen i mogućnošću što lakšeg iskrcavanja svojih četa i vojnih sprava, ali i bliziom ratišta ka kojemu je njegova vojska išla. Previše na sjeveru ne možemo tu luku tražiti, jer bi mu bilo lakše da je izabrao tada dobre ceste koje su vodile na Akvileju, a iz ove dalje na istok. Najvjerojatnije je da je ta luka bila Salona, jer su od nje vodile ceste u unutrašnjost, u današnju Bosnu, a i u Hrvatsku, i preko njih dalje. Zgrade koje su prikazane na Trajanovom reljefu vjerojatno nisu bile na samoj obali, nego je umjetnik na ovom reljefu prikazao salonski vodovod i amfiteatar i druge veličanstvene zgrade stare Salone.

Naše su veće luke svakako sličile, bar u malome, lukama ostaloga rimskoga svijeta, pa su poput njih imale i svoja navalia (škverove) i svoje arsenale, a luke Salone i Pule svakako nisu mnogo za njima zaostajale. Salonska luka, koja se nalazila u velikom Salonskom zalivu, bila je zaštićena od svih vjetrova, pa joj nije trebalo nikakvih umjetnih gatova da se u njoj smjesti i najveća mornarica. Trebalo je samo malo da se uredi pristanište, što se i učinilo i što nam pokazuju arheološki ostaci toga rimskog pristaništa. I Pula i Jader i sve ostale luke bile su prirodno odlično zaštićene.

Svim većim lukama na istočnoj obali Jadrana u rimsko vrijeme bio je potreban svjetionik. Nije nam se sačuvao nikakav trag nekog svjetionika na našoj obali. Istina, brodovi redovito nisu plovili noću, nego bi se sklonili u neku luku, što je na obali bilo vrlo lako, jer luka ima od sjevera na jug u obilju. Ali, uza sve to nisu se brodovi ograničavali na plovidbu danju, i mogla ih je ponekad zateći i noć na moru, bilo da je prestao povoljan vjetar ili je brod bilo zbog kojeg uzroka morao da se zadrži na otvorenom moru. Zbog svega toga svjetionici su bili potrebni. Svako naše pretpostavljanje, da se neki svjetionik morao nalaziti na ulazu u neku luku, ostaje još uvijek samo nagađanje. Svakako je za salonsku luku najvjerojatnije da se svjetionik nalazio na samom ulazu u Salonski

zaliv, na krajnjem zapadnom rtu Marjana, gdje je bio hram Dijane, i dokle je čak vodila cesta, čija nam je stanica zapisana u Tabuli Peutigeriani, ili je bio na jednom vrhu Marjana, slično kao onaj na Britanskom otoku. Rimska je građevna vještina bila uvijek gotovo ista na cijelom golemom prostoru carstva i vjerojatno je da je takva bila i u gradnji svjetionika.

Gotovo 250 godina Iliri su se borili protiv prodiranja Rima na njihov teritorij, na obali i unutrašnjosti. Borba je započela 230. godine prije n. e. i trajala sve do 9. godine n. e. Kad je Rim u drugom ilirskom ratu 219. godine pobijedio Demetrija Hvaranina, koji je bio vrhovni komandant ne samo svoje flote, nego i one ilirske države, bio je to poraz službene ilirske državne flote, ali nije bio kraj mnogobrojnim ilirskim flotilama, kojih je bilo po cijelom Jadranu. Najmanje su to priznali i osjetili Ardiejci, koji su nastavili sa svojim napadajima na italske, a i isejske trgovce. Na njih nije djelovao ni Gentijev poraz 167. godine prije n. e., kojim je likvidirana ilirska država kao kraljevstvo, jer oni i nisu pripadali toj državi, nego su bili samostalni izvan nje, sa svojim centrom u današnjem Makarskom primorju, između rijeka Cetine i Neretve. Rim se oslobodio Ardiejaca tako što ih je, pošto ih je potukao 135. godine prije n. e., preselio sa primorja u unutrašnjost. Ali Rim nije ni ovim definitivno likvidirao ilirske razne flotile, što vidimo još za vrijeme Augusta kada je Baton imao uza sebe čitavu jednu mornaricu koja je slobodno za vrijeme njegova ustanka (6—9. godine n. e.) dominirala na Jadranu.

GLAVA VII

POMORSKE BITKE I SUKOBI BIZANTA SA GOTIMA NA JADRANU

Kad je godine 493. n. e. Teoderik sa svojim Ostrogotima zavladao Odovakrovim kraljevstvom, pripadne mu Italija, kao vojnom i civilnom upravitelju i namjesniku bizantinskoga carstva. Tako je bilo u međunarodno-pravnom pogledu, dok je stvarno time u Italiji obrazovano novo Ostrogotsko kraljevstvo. Pored Italije pripao je Teoderiku i čitav sjeverozapadni dio Balkanskog poluotoka i Savska panonija. Granica njegovog kraljevstva na istoku bila je Drina, a na jugu išla je ona otprilike od ušća Bojane na sjeveroistok. Teritorij Dalmacije, Liburnije i Savije bila je jedna upravna jedinica sa centrom u Saloni, gdje je bilo sjedište „komesa" (comes) i drugih najviših funkcionera ove vojničke i upravne jedinice Gotskog kraljevstva.

Za gotskog vladanja treba napose istaknuti „pomorske tribune" koji su nadzirali iskorišćavanje mora, luka i plovidbe. Iako su Goti, a napose Teoderik, nastojali na svaki način da zadovolje stari rimski živalj, svejedno nisu Rimljani u gotskoj državi mogli da se sprijatelje s gotskim vladanjem. Neovisno od toga došlo je do rata između bizantinskoga cara Justinijana i Ostrogota, čemu je glavni uzrok taj, što je Justinijan htio povratiti Carigradu Zapad, a tu mu se ispriječilo u prvom redu Gotsko kraljevstvo. Neprijateljstva počeše 535. godine, i u njima je

vrlo važnu ulogu imalo Jadransko more, Dalmatinsko primorje napose, a u prvom redu Salona.

Ono što se događalo u Dalmaciji u vezi s ovim ratom zabilježio nam je suvremeni pisac i sam učesnik ovoga rata, Prokopije.

Justinijan — piše Prokopije — naredi zapovjedniku ilirskih četa Mundu da pođe u Dalmaciju, koja je bila pod vlašću Gota, i da pokuša da osvoji Salonu. Uto je Belizar izvodio svoje velike operacije u Italiji i na Siciliji, dok je Mundo, iskrcavši se u Dalmaciji, potukao Gote i zauzeo Salonu. Ali su Goti vrlo dobro poznavali važnost Salone, i oni su na to poslali veliku vojsku u Dalmaciju pod vodstvom Asinarija i Gripe (Grippa). Kad je gotska vojska bila gotovo kraj Salone, naiđe na jednu četu (odred) bizantinske vojske pod vodstvom Mundovog sina Mauricija. U borbi koja je između njih nastala pogibe mnogo Gota, ali i gotovo svi rimski vojnici zajedno sa svojim komandantom Mauricijem. Kad je Mundo to saznao, bijesan od bola i neočekivanog neuspjeha, napadne Gote. Rimljani već bijahu pobijedili, kad se Mundo nepromišljeno, progoneći neprijatelja, našao sam u najžešćem okršaju, u kojem ga jedan Got probode. Tada Rimljani prestadoše sa gonjenjem Gota i obje se vojske povukoše. U Salonu nisu ušli ni Rimljani ni Goti. Rimljani, koji ostadoše bez vođa, povukoše se i vratiše, a Goti, koji su izgubili svoje najbolje, povukoše se u okolne kaštele, dok u Salonu nisu htjeli, jer nisu mnogo držali do salonskih bedema, a pored toga nisu se pouzdavali u salonsko stanovništvo, koje ih nije trpjelo.

Justinijan nije odustao od svoje namjere da uzme Salonu, pa je poslao u Ilirik jednog svog oficira — Konstancijana s naređenjem da tamo skupi dovoljno vojske i da pokuša osvojiti Salonu. Konstancijan pođe u Epidamnos, gdje sakupi dovoljno vojske, s kojom je mislio napasti i osvojiti Salonu. Uto su Goti poslali u Dalmaciju novu vojsku pod komandom Gripe. Čim je ovaj prispio u Dalmaciju, uze Salonu.

S druge je strane Konstancijan ukrcao svoju vojsku na brodove i otplovio na sjever, do Epidaura. Gripini izviđači bijahu došli nedaleko od Epidaura. Kad su vidjeli mnoštvo rimskih brodova i silnu vojsku, kako se to njima

učinilo, vratiše se Gripi i izvjestiše ga da Rimljani vode sobom nekoliko desetina hiljada vojnika. Ovaj, bez ratne mornarice sposobne da se suprotstavi rimskoj, nije se usudio s kopnenom vojskom spriječavati iskrcaj i bojao se opsade Salone, čiji su bedemi bili u jadnom stanju i na mnogo mjesta porušeni. On se povuče sa primorja i ulogori između Salone i Skardone.

Rimska mornarica u cjelini krene na Vis, odakle posla izviđače do kopna, da vide što radi Gripa. Kad je Konstancijan primio izvještaje, krene na Salonu, gdje odmah iskrca čete, dok on sam ostade na brodu. Jedan dio izabrane vojske zaposjedne klance oko Salone. Slijedećeg dana uđe u salonsku luku cjelokupna mornarica i bez muke se usidri. Gripa je pak ostao još svega nekoliko dana u Dalmaciji, a onda se kopnom, sedmoga dana, povuče u Ravenu, ostavljajući Rimljanima i Dalmaciju i Liburniju.

Carskim je četama bio sada otvoren put u Italiju, i s pravom su se toga Goti bojali. Zbog toga odluče da Dalmaciju ponovo osvoje. Novi gotski kralj Vitigis (536—540) posla u Dalmaciju svoje dve vojskovođe, Asinarija i Uligisala, s time da je osvoje i zauzmu Salonu. Ova su dvojica išla sa kopnenom vojskom koja se sastojala od Gota i Sueva. S druge je strane pošla velika ratna mornarica, sastavljena od ratnih brodova koji su trebali da blokiraju i napadnu Salonu s morske strane.

Dok je Asinarije kupio suevske plaćenike, Uligisal provede Gote preko venetskoga kraja, Istre i Hrvatskog primorja sve do Skardone. Tu ga dočeka rimska vojska i potuče, našto se on povuče u Burnum, da čeka Asinarija sa Suevima. Kad je ovaj prispio, obe vojskovođe krenuše na Salonu. Konstancijan pozva u Salonu razne posade iz okolnih kaštela, i oko cijele Salone iskopa velik opkop. Goti opkoliše Salonu s kopna i sa mora. Kako nisu bili vješti na moru, a u brodove su ukrcali mnogo kopnene vojske, Rimljani su tu slabost iskoristili, napali na gotske brodove i prisilili ih na bijeg, a mnoge, zajedno sa ljudima na njima, potopiše, dok neke, koji su ostali prazni, zarobiše. Ali taj neuspjeh na moru pred Salonom nije zbunio Gote i oni nastaviše sa opsadom s kopnene strane, stežući sve više obruč oko grada, dok ne uspješe da sve rim-

ske vojnike satjeraju u grad. To se desilo godine 537. ali kako su se dalje razvijale operacije u Dalmaciji, mi tačno ne znamo. Naš izvor-Prokopije, koji inače opisuje sve vojne operacije carske vojske, ne spominje nam što je bilo s gotskom vojskom koja je vršila opsadu Salone, iako je bez sumnje opsada bila dugotrajna. Ali kako mi godine 545. nalazimo Salonu još u carskoj vlasti, vjerojatno je da su Goti, videći da Salonu neće tako brzo osvojiti, odustali od daljnje opsade i vratili se u Italiju ili u Saviju.

Godine 541. postao je gotskim kraljem Totila, odličan vojskovođa, lukav političar i energičan u svom djelovanju. On započe odlučnu akciju protiv carevaca u Italiji, sa velikim uspjehom. Sedamnaestog decembra 546. godine uđe Totila u sam Rim. Njegovo nastojanje da dođe do pomirenja s carem i do sporazuma nije uspjelo, jer Justinijan nije na to pristao. Godine 548. posla Totila svoga vojskovođu Indulfa sa mnogo vojske i brodova na Dalmaciju. Ovaj se isrca nedaleko od Muicurum-a[35] i tu pomoću prijevare uđe u grad, poubija građane i grad opljačka. Iza toga napao je Indulf drugo mjesto, koje on zove Laureata. Tadanji komandant Salone, Klaudijan, sakupi nekoliko velikih brodova (dromona), u njih ukrca vojsku i krene na Laureatu. Tamo se rimska vojska iskrca i napadne Gote na kopnu, ali bješe potučena i raspršena, pa je bježao kud je koji mogao. Pobjedonosni Goti zaplijeniše dromone, koje su Rimljani u luci ostavili, a pored toga i druge brodove pune živežnih namirnica. Putem poubijaše sve koje su sreli, opljačkaše novac i imetak i vratiše se u Italiju.

Poslije ovoga Goti nisu više napadali na Dalmaciju, a ubrzo je i njihova država propala (555. godine).

---

[35] Makar kraj Makarske

SLIKE
UZ PRVI DIO

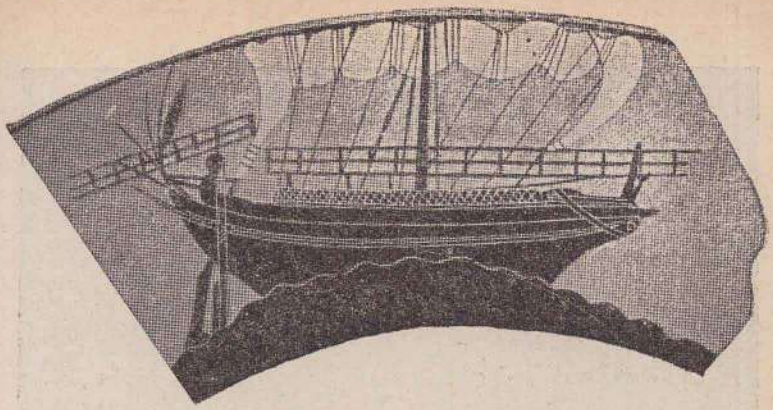

Sl. 1. – Grčka ratna lađa iz VI stoljeća prije n. e.

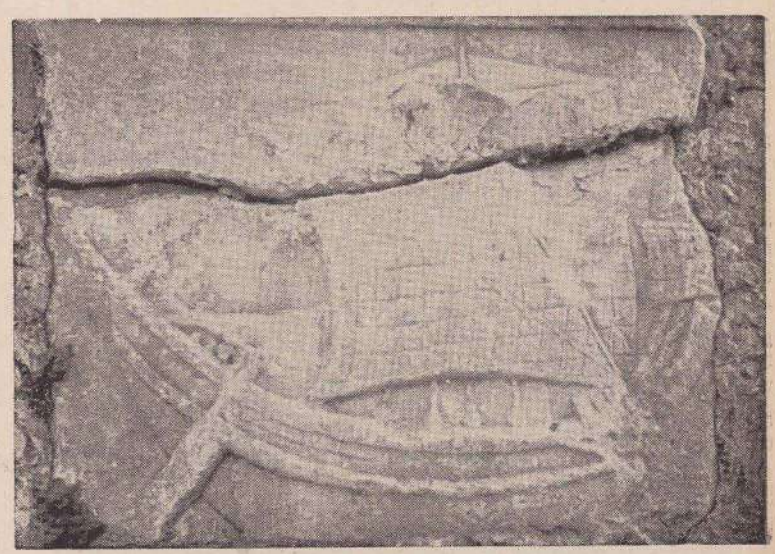

Sl. 1a. – Lik antičkog broda (reljef uzidan u zvoniku crkve Sv. Stjepana u Starom gradu na Hvaru)

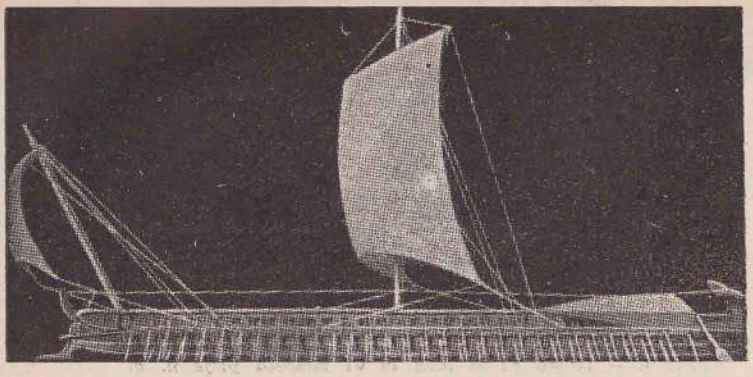

Sl. 2. – Atenska triera izvan borbe

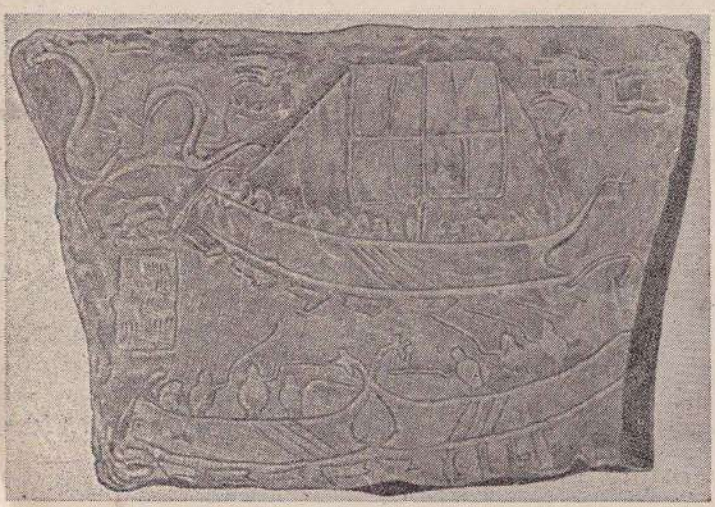

Sl. 3. – Pomorski boj prikazan na nadgrobnom spomeniku iz Novilare kod Pesara. Skulptura iz mikenskog doba

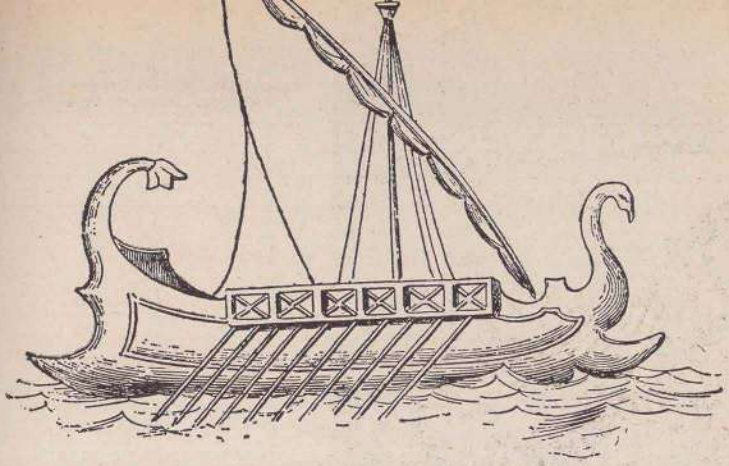

Sl. 4. – Ilirska lađa (liburna)

Sl. 5. – Rimska teretna lađa; u pozadini svjetionik

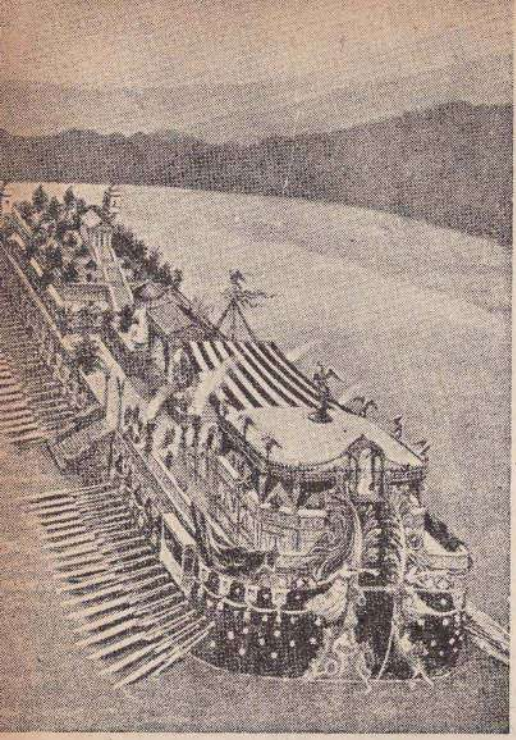

Sl. 6. – Paradna lađa cara Tiberija (na osnovu nađenih ostataka rekonstruisana od K. Mc. Knight–Smitha)

Sl. 7. – Naše primorje na Ptolomejevoj karti

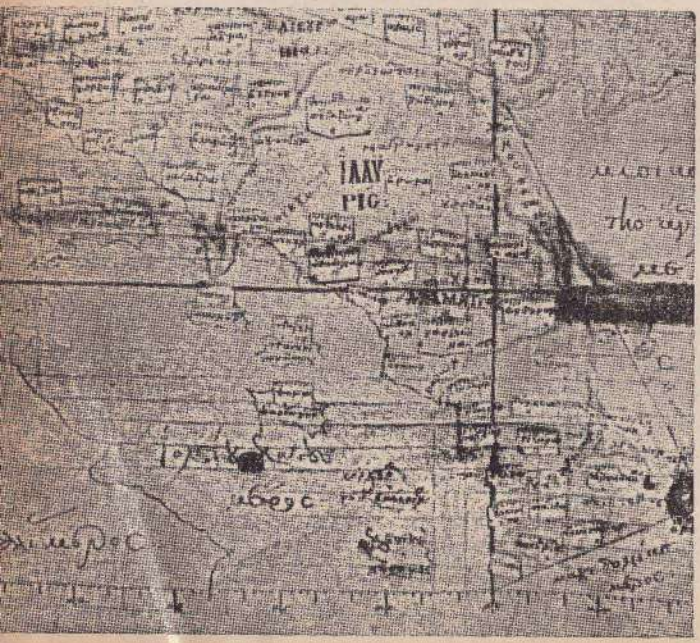

Sl. 8. – Nadgrobni kamen pomorskog centuriona (nađen na otoku Cresu)

DIO DRUGI

OD DOLASKA SLAVENA NA JADRANSKO MORE DO 1102. GODINE

GLAVA I

PRVA MORNARICA JUŽNIH SLAVENA NA JADRANU

Početkom VII stoljeća, poslije avarske najezde kroz zapadni dio Balkanskog poluotoka sve do Jadranskog mora, gdje na samoj njegovoj obali porušiše Salonu, provališe Hrvati u ove krajeve i, pošto svladaše Avare, osvojiše ih. Dokle su prodrli Avari, a dokle Hrvati; tko je porušio stari Epidaurum, Naronu i ostale gradove južno od Neretve; jesu li doista Hrvati, u današnjoj Crnoj Gori osnovali svoju državu pod imenom Crvena Hrvatska, koja nije imala nikakve veze sa Bijelom Hrvatskom — sve su to pitanja još neriješena, ali je jedno sigurno: da su jugoslovenska plemena, koja tadanji strani pisci ne nazivaju nikakvim drugim posebnim plemenskim imenom, nego samo imenom Slaveni, već u početku VII stoljeća naselila cijelu istočnu obalu Jadranskoga mora od Tršćanskog zaliva sve do Drima.

Ta slavenska plemena podvlastiše starosjedioce koji su postali ne samo njihovi podanici, nego i njihovo vlasništvo, njihovi robovi, koje su oni iskorišćavali kako im je trebalo i gdje god im je trebalo. Hrvati su, bez sumnje, bili ratnički narod, jer neki neratnički narod ne bi car Heraklije ni pozivao da mu pomogne istjerati Avare iz njegove države na jugu Dunava. Možda su uz to bili i pastiri i obrađivali zemlju, ali ako su to radili u svojoj zakarpatskoj pradomovini, nisu sigurno to činili kada im

je pala u dio zemlja na kojoj su zatekli ljude koji su je dosada obrađivali, nego su te ljude prisilili da je i dalje obrađuju kao podanici, ili robovi, ukoliko nije možda postojao neki blaži način prisile.

Na isti način, na koji su iskoristili zemljoradnike, iskoristili su oni i brodove koje su na obalama zatekli, i ljude koji su poznavali pomorstvo i ribarstvo, kao i graditelje brodova koji su im brodove gradili. Zahvaljujući tome nastavio se na našoj obali i pomorski život, kakav je bio prije, sa tom razlikom što su sada Hrvati, odnosno neko drugo slavensko pleme, bili ti koji su zapovijedali, dok su prije to bili Romani (sl. 9 i 10).

Dokazana je činjenica da je Salona porušena 614. god. n. e. To je, dakle, doba provale Avara i prodora Hrvata. Međutim, vrlo je dobro poznato da su se Slaveni polako naseljavali na Balkanski poluotok još u V, a pogotovo u VI stoljeću. I ovi su mogli iz unutrašnjosti Balkanskog poluotoka doći do Jadrana. Poznata je poslanica pape Grgura I, koji spominje da su Hrvati došli u današnju Istru godine 590. Možda su i Avari i Hrvati zatekli neke Slavene, koji su se već prije njihove provale tamo naselili mirnom penetracijom. U polovini VII stoljeća, oko 640. god. oni su već dosta dugo bili na obali, pa su se mogli s njom sprijateljiti i upoznati more i njegove hirove, ali i čuti da preko mora postoje krajevi koji su bogati. I tako se dogodilo da su — kako nam je zabilježio langobardski historičar Pavao Djakon godine 642 — „Slaveni došavši sa mnoštvom brodova nedaleko od grada Siponta podigli svoj logor, koji su okružili skrivenim jamama". Grad Sipont nalazio se na mjestu današnje Manfredonije. Beneventski vojvoda Ajo, pod čiju je vlast tada Sipont spadao, napadne na te Slavene, ali upadne u jednu od skrivenih jama. Tada napadoše Slaveni na njegovu vojsku i potukoše je, a sam Ajo i mnogo njegovih ljudi pogibe. Slaveni postadoše tada još opasniji za Beneventsku kneževinu, i Ajova braća Radoaldo i Grimoaldo nastaviše rat s njima i uspješe da ih prisile da napuste i beneventski teritorij i Italiju.

Nije ovdje važno koji su to bili Slaveni, iako je najvjerojatnije da su to bili ratoborni Hrvati, odnosno jedna njihova skupina pod odlučnim vođom, koja je htjela da

provali u Italiju i da se tamo domogne plijena. Važno je da u to doba postoji na našoj obali organizirana skupina ljudi, koja uspijeva da okupi oko sebe „mnoštvo brodova", i da se s tim brodovima upusti u jedan prekomorski pothvat, u kraj koji sa svoje obale nije mogla ugledati, pa bila ta obala u današnjoj Dalmaciji ili današnjoj Crnoj Gori. Sve nam to pokazuje da su se ovi Slaveni već godine 642. sasvim sprijateljili s morem, da su mogli sa „mnoštvom brodova" preći Jadransko more i izvršiti desant na talijansku obalu, i da im je taj prijelaz i taj desant potpuno uspio.

GLAVA II

SUKOB BIZANTA SA FRANCIMA

Stotinu i pedeset godina mi ništa ne doznajemo o istočnoj obali Jadranskog mora, o mornarici na njemu i o nekim sukobima. To je vrijeme iz kojega uopće imamo vrlo malo zabilježaka, ali je vjerojatno da je doista tada na ovom moru vladao mir. U njegovom sjeverozapadnom kutu tek se polako stvarala Venecija unutar Bizantinskog carstva, a pridošli Hrvati i ostali Slaveni na istočnoj njegovoj obali, grupirani još po plemenima, polako su prerastali rodovsko uređenje i formirali jače jedinice.

Međutim se u Italiji, u drugoj polovini VIII stoljeća pojavila nova sila — franački Karolinzi koji kad uspješe da pomoću pape postanu najjača sila u Italiji, gdje srušiše vlast Langobarda, osvojiše venetsku oblast i krenuše na osvajanje Istre i Dalmacije. Tako se sudariše interesi dvaju velikih imperija: Karolinškog, koji se stvarao, i Bizantinskog, koji je branio svoje pozicije na Jadranu. To je more postalo bojište na kojem će se njihove flote sukobljavati.

Karolinzi, osvojivši venetsku oblast, sjevernu Italiju a i druge krajeve Italije na sjeveroistočnoj obali Apeninskog poluotoka, potpomagani od pape kojemu je Pipin Mali stvorio državu, obrazovaše i svoju mornaricu koja je trebala da sprovede u djelo zamisao Karla Velikog: da zavladaju ne samo istočnom obalom Apeninskog poluotoka, nego i Istrom i Dalmacijom. I tako se dogodi

da su mletački „duksi" (dux-i, duždevi) Abelierije i Beatus priznali franačku vlast i poslali brodovlje u Dalmaciju sa ciljem da je pridobiju za Franke. Da li je ovaj pomorski pohod na dalmatinske gradove bio koordiniran sa pritiskom franačke, odnosno hrvatske vojske s kopna, ne može se ustanoviti.

Napadu s morske, a još manje sa venetske strane nije se nadalo ni stanovništvo Dalmacije ni Bizantija, pod čiju je vlast potpadala tada ne samo Dalmacija nego i Venecija. Mletačko je brodovlje bez smetnje izvršilo taj zadatak, te se poslije toga vratilo. Jesu li Mlečani zauzeli neko mjesto u Dalmaciji i jesu li ostavili neku posadu u tim krajevima, nije nam poznato.

Vijest o otpadu Obelierija i Beatusa, a još više napad na dalmatinske gradove, uzbudili su Carigrad. Odmah je izdato naređenje patriciju Niketasu Orifu da spremi flotu i krene u Jadransko more, čim bude vrijeme za to pogodno, i da u njemu i na njegovim obalama uspostavi bizantinsku vlast. I doista, u proljeće 807, krene Niketas sa dobro opremljenom flotom u Jadran, očisti ga od mletačkog brodovlja i osigura carsku vlast u dalmatinskim gradovima i na otocima. Što je bilo u to vrijeme sa hrvatskim krajevima, tj. cijelom Dalmacijom izvan bizantinskih gradova i otoka, ne znamo. Poznato nam je da je godine 799. poginuo u sukobu sa Hrvatima furlanski vojvoda Erih, kraj Trsata, i da je 806. god. Karlo Veliki uredio prilike i odredio vojvode Venecije, Istre i Dalmacije. Ako u izrazu „Dalmatiae" gledamo rimsku provinciju Dalmaciju, a to i moramo, ne možemo je uzeti nikako cijelu, i vjerojatno se to odnosi na sjeverozapadni dio njezin, dakle na današnju zapadnu Hrvatsku. Prema tome u ovo vrijeme, tj. 805. god. kad Obelierije navaljuje sa svojom flotom na Dalmaciju, on napada bizantinske krajeve Dalmacije, dok je ostala Dalmacija već bila u Karlovim rukama.

Kako je kopnena Dalmacija već bila u rukama Karlovim, to su dalmatinski gradovi, čim se pojavila Obelierijeva mornarica, priznali franačku vlast i poslali dva svoja izaslanika, vojvodu (dux-a) Dalmacije Pavla i zadarskog biskupa Donata na carski dvor u Tijonvij (Thion-

ville-Diedenhofen), kao „legate Dalmatinaca". Ova dvojica, zajedno sa mletačkim duždevima Obelierijem i Beatusom, stigoše tamo krajem decembra 805. god., da se predadu Karlu kao njegovi podanici. Iza toga 6. II 806. god. Karlo izdade pobliže odredbe u pogledu ovih dviju oblasti, Venecije i Dalmacije, i predade ih na upravu svome sinu Pipinu.

Na taj način došlo je cijelo sjeverno Jadransko more u vlast Karla Velikog, a Bizant je jednim potezom odstranjen.

Ali je Bizant, uza sve neprilike koje su mu upravo u to vrijeme sprečavale intervenciju u Jadranskom moru, bio još najveća vlast tadanjega svijeta. Borbe s Arapima, koji su prodirali u Siriju i Malu Aziju, borba u istočnom bazenu Sredozemnog mora sa flotom kalifa Harun al-Rašida, koji je napadao bizantinski Kipar i Rod, borbe s Bugarima na Balkanskom poluotoku — sve se to u to vrijeme sručilo na Bizantinsko carstvo. Međutim je ono bilo dovoljno jako da svim tim neprijateljima pruži snažan otpor i spriječi ih u daljem njihovom prodiranju.

Pitamo se, ipak, kako je mogao dužd Obelierije, 805. god., dakle u vrijeme kad se tek vrlo teško oblikovala mletačka politička jedinica, i kad je njegova mornarica mogla biti vrlo slaba i sastavljena od manjih brodova, doći pred dalmatinske gradove, a da se nije bojao bizantinske sicilske flote, ili kefalonijske eskadre.

Pitamo se nadalje: kako je moguće da je on nesmetano došao do dalmatinskih bizantinskih gradova i prisilio ih na priznanje franačke vlasti, a da mu se tamo nije suprotstavio carski namjesnik? Zar u to vrijeme dalmatinski gradovi nisu imali brodova, ili im je manjkala vojna organizacija?

Što se tiče sicilske flote to je razumljivo, jer tadašnji pošto ju je trebao cijelu, da od afričkih i španskih Saracena pošto je trebao cijelu, da od afričkih i španskih Saracena brani i samu Siciliju i Kalabriju i Napulj i Sardiniju, i uopće sve otoke do njih. Kefalonijski prefekt trebao je svoju flotu da čuva peloponeske obale od eventualnih napada Saracena, upravo 805. god., kad su neka slavenska plemena napala Patras uz pomoć afričkih Saracena.

Iz toga slijedi, samo po sebi, da se Dalmacija morala braniti sama. Ali istovremeno javlja se i drugo pitanje: da li je Dalmacija tada imala bilo kakvu organiziranu flotu? Mi pretpostavljamo da je uopće nije imala, i to zbog toga što joj nije ni bila potrebna.

U Jadranskom moru, poslije pada države Ostrogota (555), nije uopće bilo nikakvih opasnosti od bilo kakvog napada s morske strane. Dakle, punih 250 godina bio je na ovome moru mir. Brodova je bilo, kako smo već vidjeli, koji su čak poslužili jedanput za prijevoz jedne slavenske napadačke skupine na italski poluotok 641. god. Ti su brodovi služili i u trgovačke svrhe, kao i za ribarenje. Trgovački su bili bez svake sumnje veći, građeni na osnovu stare, solidne tradicije, na škverovima po cijeloj obali. Oni nisu mogli služiti za borbu protiv bizantinske flote, koja je bila i organizirana, a brodovi specijalno za borbu opremljeni. Ali su oni mogli izvrsno poslužiti za odbranu od tadanje mletačke flotile koju je vodio Obelierije, i koja je bila stvorena za potrebe u lagunama. Ali se to nije dogodilo. Kad znamo pak da je duks Dalmacije Pavao pošao Karlu na dvor da mu se pokori, jasno nam je da Obelierijeva flotna demonstracija nije djelovala svojom snagom, nego da su i duks Pavao i biskup Donat pristali uz prokarolinšku stranku i otpali od Bizanta, povukavši sobom i druge dalmatinske gradove. Vjerojatno je i to da je pritisak Franaka, odnosno Hrvata, s kopna jako podupro Obelierijevu pomorsku akciju.

Iako Bizant nije polagao neku osobitu važnost na prihode koje je imao od svog venetskog posjeda u sjeveroistočnoj Italiji, pa ni od posjeda na istočnoj obali Jadranskog mora, svejedno se u Carigradu jako dojmilo Pipinovo osvajanje bizantinske Istre i Dalmacije. Tu se radilo i o prestižu carstva i samoga cara.

Caru Nikeforu su bili potrebni politički uspjesi, a ne neuspijesi, da bi se učvrstio na nedavno stečenom prijestolju. On je uspio kod Patrasa 805. god. slomiti slavensko-saracensku navalu, a i odnosi sa arapskim kalifom su se 806. god. popravili. U takvim prilikama naredi on patriciju Niketasu da krene s jakom flotom u Jadransko more. Pošto je vratio dalmatinske gradove pod vlast svoga cara, Niketas krene na sjever, na venetsku oblast. Velika car-

ska flota, koja je nesumnjivo već svojom pojavom djelovala u Dalmaciji, ušla je 807. god. u venetski kraj, i bez ikakve borbe potpuno njime ovladala. Obelierije nije pobjegao, kao što je to učinio patrijarh u Gradu[1], Fortunat, glavni pobornik profranačke politike, nego je Niketasa svečano dočekao i od njega primio čast carskog „spatara". Niketas je tada izdao nekoliko odredaba, koje su imale učvrstiti carsku vlast u Veneciji, a onda se, obišavši ponovo dalmatinske gradove, vratio sa svojom flotom.

Uto se Pipin spremao da preotme venetsku oblast. Kad se za to doznalo u Carigradu, krenu kefalonijski prefekt Pavao s jakom flotom u Jadransko more, i pošto je obišao dalmatinske gradove doplovi u Veneciju krajem godine 808. i u njoj prezimi. Sukobi u 809. god. između Pavla i Franaka nisu bili od nekog osobitog značaja. Uto dođe do nesporazuma između mletačkih duždeva i Pavla, našto ovaj ostavi Veneciju, a Pipin 810. god. napadne na Mlečane i poslije izvjesne borbe pokori ih i priključi svojoj Langobardskoj kraljevini.

Pokorivši Veneciju, kojoj je glavno mjesto tada bio Malamoko (Malamocco), Pipin odluči da podvlasti i Dalmaciju, tj. dalmatinske gradove i otoke. U tu svrhu posla u Dalmaciju svoju flotu, sakupljenu sigurno od mletačkih brodova i onih iz susjednih italskih i istarskih mjesta. Prema tome ta je flota bila nehomogena, loše organizirana i nedovoljno opremljena. Ali, kad je Pipin doznao da se Dalmaciji približava kefalonijski prefekt Pavao sa svojom flotom, kojoj njegova nije bila dorasla, vrati se neobavljena posla. Pavlova flota je ostala gospodar na Jadranu (sl. 11).

Uto je 8. jula 810. god. umro Pipin, a istovremeno su se vodili pregovori između Karla i Nikefora, koji je bio poslao Pipinu „spatara" Arsafija, kao pregovarača. Karlo je trebalo da ostavi Nikeforu Veneciju i Dalmaciju, a Nikefor da prizna Karlu Istru, Panoniju, Liburniju i Dalmaciju izvan gradova i otoka. Oslanjajući se na to već se 811. god. Arsafije ponaša u Veneciji kao njen gospodar i uređuje prilike, a među ostalim skida s dukata Obelierija i Beatusa i bira Anjela (Agnello) Partecijaka, koji

[1] Grado-Gradež je u ovo vrijeme sjedište patrijarha, koji je ujedno i crkvena glava Venecije.

uzima kao sjedište otočiće Rialto-Olivolo. Slijedeće (812) godine došlo je do mira između cara Mihajla I i Karla Velikog u Ahenu (Aachen). Bizantinski je car priznao Karlu titulu „cara" (imperatora), a Karlo ostavio osvojene bizantinske krajeve. Mirom u Ahenu utvrđen je definitivni status za Jadransko more, koje je razdijeljeno između Karla i Nikefora: Bizantu ostaju Venecija i dalmatinski gradovi, Karlu pripadaju Istra i teritorij izvan dalmatinskih gradova. Na Jadranu je između dvaju najmoćnijih imperija nastao mir.

GLAVA III

POMORSKI SUKOBI NA JADRANU DO 876. GODINE

PRVA POMORSKA BITKA IZMEĐU SLAVENA I VENECIJE

Od svog doseljenja na jadranske obale, za vrijeme od preko dva stoljeća, Slaveni su se sprijateljili s morem i naučili od svojih predšasnika, Ilira i Romana, kako se po njemu plovi, a i to, bar neki od njih, kako se lako dolazi do plijena ako se spretno napadne neki brod pun trgovačke robe ili nečeg sličnog.

Za ova dva stoljeća formirale su se na jadranskim obalama i dvije zaokružene političke jedinice: Hrvatska (Bijela Hrvatska) od Raše u Istri do r. Cetine, i Neretljanska oblast od Cetine na jug, zahvaćajući otoke Hvar, Brač, Korčulu i poluotok Pelješac. Odmah do nje bila je Travunija, a njoj na jugu Zeta u današnjoj Crnoj Gori.

Unutar hrvatskog teritorija bili su na kopnu bizantinski gradovi: Zadar, Trogir i Split, i na otocima Rab, Osor i Krk, a unutar područja južnih slavenskih plemena: Dubrovnik, Kotor, Budva i Rose. Ovi su gradovi pripadali dalmatinskom tematu, čiji je duks sjedio u Zadru. Svi bizantinski gradovi na obali bili su utvrđeni i opasani bedemima, a na svim otocima, koji su bili u vlasti Bizantinaca, postojali su utvrđeni gradovi — kako nam je to zabilježio car i pisac Konstantin Porfirogenit. Nema nikakve sumnje da je bizantinski duks ovog vremena posjedovao neko brodovlje, jer je trebalo imati bar neku

vezu s ostalim carstvom, a ta je u to vrijeme mogla biti samo morem, jer je dalmatinsko kopno bilo u vlasti Franaka koje su knezovi Hrvatske priznavali svojim vrhovnim gospodarima. Pored toga dolazilo je do sukoba između Romana u dalmatinskim gradovima i Slavena, zbog kojih je 817. god. dva puta slao carski dvor u Carigradu poslanstva k caru Ludoviku. Mi, istina, ne znamo kakvi su to sukobi bili i da li su oni nastajali zbog posjeda na kopnu oko pomenutih gradova ili pak zbog gusarskog djelovanja Slavena na moru (sl. 12).

Neretljani, gospodari srednjedalmatinskih otoka Hvara, Brača i Korčule, sigurno tada već vješti moru, mogli su sprečavati slobodu trgovanja i Splitu i Trogiru, pljačkati im brodove i siliti ih na neke ustupke. Ali su ne samo oni, nego još više Hrvati dolazili u sukob s Romanima u tim gradovima. Neretljani nisu priznavali franačke vlasti i zbog toga Bizant, koji je to vrlo dobro znao, nije tražio od Ludovika da intervenira i zabrani napadanje bizantinskih gradova, ako su ih napadali Neretljani. Prema tome su Hrvati sprečavali slobodu kretanja brodova dalmatinskih gradova, tim prije što su ti gradovi bili unutar hrvatskog teritorija.

Godine 829. umro je mletački dužd Justinijan i naslijedio ga je, razumije se postavljen od Bizanta, njegov brat Ivan. K njemu je došao tada „poslanik Slavena sa Neretljanskog otoka", i s njim sklopio mir koji, međutim, nije dugo potrajao. Da bi se s nekim sklopio mir, potrebno je svakako prije toga da postoji i neki sukob, pa i neki rat između dvojice pregovarača. I zašto neretljanski poslanik sklapa mir sa duksom Venecije, a ne sa duksom Dalmacije, koji mu je bio susjed? Mletački kroničar, koji nam je ovo zapisao, ništa nam drugo ne kaže, osim ovoga što smo naveli. Ali nema nikakve sumnje da se ovdje radilo o nekom sukobu na moru. Vjerojatno je u to vrijeme mletačka flota bila zadužena od strane Bizanta da čuva red na pučini Jadrana, i valjda su Neretljani napali neke brodove, najvjerojatnije mletačke, pa su im zatim Mlečani ili nešto zaplijenili, ili im neke glavare zarobili, jer inače ne bismo mogli razumjeti zašto neretljanski poslanik dolazi u Veneciju, sklapa mir i pokrštava se. Pa i kroničareve riječi — da je mir kratko trajao — znače, očito, da su

Neretljani nastavili sa neprijateljstvima protiv Venecije, odnosno protiv njenih brodova koji su plovili Jadranom.

I doista su Neretljani malo zatim napali neke brodove, koji su se vraćali iz Apulije u Veneciju, zarobili neke mletačke trgovce i gotovo ih sve poubijali. Takve se prilike na moru nastaviše.

Uto je postao mletačkim duždom Petar Trandenik (836—864), koji nije bio naobražen kao njegovi predšasnici, pa ni pisati nije znao, ali je bio energičan i odlučan da po svaku cijenu načini red i kod kuće i prema vani. I dok je njegov predšasnik bez otpora pustio da se dogode napadi Neretljana 835. i 836. god., i gledao gotovo mirno kako i Hrvati napadaju mletačke brodove i trgovce, Petar Trandenik se riješio na ništa manje, nego da „ratnim brodovima osvoji Hrvatsku i Neretljansku oblast" („Sclaveniam bellicosis navibus expugnaturus" — kako kaže mletački kroničar Ivan.

Da mletačku mornaricu učini sposobnom za tada suvremenu pomorsku borbu dužd Petar Trandenik je gradio velike galije, helandije, poput grčkih. Kad je bio spreman, treće godine svoga duždevanja krene na Hrvate, uvjeren da će njegova mornarica „osvojiti Hrvatsku". Ali je tamo naišao na odlučan otpor hrvatske mornarice i nije ni pokušao da se iskrca, nego je sa hrvatskim knezom Mislavom sklopio mir kod Poljičkog Svetog Martina 839. god. Poslije sklopljenog mira krene Trandenik na neretljanske otoke, i tu sklopi mir sa knezom Neretljana Družakom. Je li tada došlo do bitke na moru ne znamo, jer ni o tome nam kroničar ništa ne govori, ali je vjerojatno da se i kod Neretljana dogodilo isto što i kod Hrvata — da je, naime, neretljanska mornarica izašla u susret Trandeniku, i da je on smatrao najboljim da sklopi mir i utvrdi neke pogodbe s njima.

Ali, dok je mir sa Hrvatima doista bio trajnije vrijednosti, Neretljani su ga brzo prekršili, i Trandenik pođe iduće godine na njih (840). Negdje oko srednjedalmatinskih otoka Hvara, Brača i Korčule sukobiše se mletačka i neretljanska mornarica. Mletačku je mornaricu vodio Trandenik, a neretljanskom je komandovao Ljudit. U toj prvoj sigurno zabilježenoj pomorskoj bici između Venecije i Slavena, pobijedili su Neretljani, Slaveni pod Lju-

ditom, koji je bio prvi komandant naše krvi u jednoj pomorskoj bici. Stotinu Mlečana, po priznanju samog mletačkog kroničara Ivana, pogibe u toj bici koja mora da je bila vrlo oštra i vrlo krvava. Dužd Trandenik ostavio je bojno polje i vratio se u Veneciju „bez uspjeha", poražen. Neretljani su gospodarili svojim slobodnim morem, samo što su i dalje napadali bez obzira mletačke brodove, kako im se prohtjelo. Hrvati su se držali ugovorenog mira i mirno vladali svojim dijelom Jadrana.

Poraz, koji doživeše Mlečani u prvoj većoj pomorskoj bici sa Slavenima na Jadranu, duboko je djelovao ne samo na dužda Petra Trandenika, nego i na cijelu Veneciju. Mlečani su shvatili da je moć hrvatske i neretljanske mornarice daleko nad njihovom. Da su oni doista tako mislili, pokazuje nam to što oni posredovanjem Bizantije traže i dobivaju od njemačko-rimskog cara Lotara (840. godine) obećanje da će, kad im ustreba, italski gradovi, koliko im bude moguće, poslati „mornaricu protiv slavenskih plemena, vaših (tj. mletačkih) neprijatelja".

To je bilo doba snažnog zamaha slavenske pomorske snage i vrijeme podizanja državne svijesti jadranskih Slavena. To je ono vrijeme, za koje reče car-pisac Konstantin Porfirogenit da su „Hrvati, Srbi, Zahumljani, Travunjani, Konavljani, Dukljani i Pagani (Neretljani), zbacivši vlast rimskog carstva, slobodni živjeli po svojim, a ne po tuđim zakonima".

SARACENI U JADRANSKOM MORU (841–846)

Sredozemno more je bilo uvijek, od prethistorijskih vremena naovamo, jedna cjelina, a to je i danas. Ma kako i ma koliko bilo podijeljeno između raznih država, ono ne može ostati duže vreme zatvoreno zbog političkih zbivanja koja se na bilo kojem njegovom kraju događaju, i koja se na jedan ili drugi način brzo i lako odražavaju na ostalim njegovim dijelovima. Nije moguće zatvoriti Jadran, nije moguće zatvoriti Tirensko more, ni Egejsko, ni Levant, ni zapadni bazen Mediterana. Štaviše, Jadran je u mnogo slučajeva naročito pokazao kako reagira na događaje, i kako biva uvlačen i u one koji su nastali na nekoj drugoj obali ovog velikog mora.

Druga polovina VII stoljeća i početak VIII vrijeme je velike ekspanzije arapskoga svijeta koji je; nošen raspaljivim i zanosnim idejama islama, kao u lijetu prelazio Afriku, skočio u Hispaniju i uspinjao se na Pirineje, prešao ih i već preko galijskih poljana kretao da podvlasti zapadnu Evropu, dok ga nije Karlo Martel 732. god. pobjedom kod Poatjea (Poitiers) zaustavio i odbacio natrag u Hispaniju. S druge strane jurile su arapske vojske kalifa Harun al-Rašida u Malu Aziju, gdje 804. god. potukoše cara Nikefora kod Krasa u Frigiji.

Zaokruživši cijelo Sredozemno more sa juga i zapada, arapski su Saraceni, kad 731. god. nije uspio napad na Evropu sa kopnene strane, nastojali da s morske strane izvrše taj posao, doduše ne u onakvom obimu, time što osvojiše najprije najvažnije tačke na velikim otocima. Njihovi su bliži ciljevi bili: Kipar, Kreta, Sicilija, Sardinija, a daljnji Jadransko more. Godine 812. pokuša velika saracenska flota da napadne Siciliju i Sardiniju, ali je dio flote, koji je išao na Sardiniju, uništen od Sarda i drugih. Bizantinska flota, stacionirana na Siciliji, nije mogla 827. god. spriječiti Saracene da se iskrcaju i učvrste na tom otoku. Bilo je to vrijeme kad je bizantinska ratna mornarica, zbog ustanka Tome „Slavena", bila umnogome slabija, jer je nekoliko tematskih flota Egejskoga mora pristalo uz Tomu. Poslije toga ustanka uspješe Saraceni pod vodstvom Abu-Hafsa da se iskrcaju na Kretu (825) i tu ostanu. Godine 826. pobuni se komandant sicilske flote, a 14. juna 827. doploviše Saraceni i iskrcaše se na zapadnu obalu Sicilije, a onda otploviše i opsjedoše Sirakuzu. U toj nevolji godine 827. i 828. pozva car Mihajlo II Mlečane da mu pošalju brodove, što oni i učiniše. Zajedno s Mlečanima bizantinski brodovi opsjedoše Sirakuzu i Saraceni su bili prisiljeni da spale svoje brodove i prekinu opsadu ovoga grada. Nova saracenska ekspedicija od 300 brodova sa 20 000—30 000 vojnika osvoji, međutim, 831. god. Palermo.

Kad su se tako Saraceni učvrstili na sjevernoj obali Sicilije, došli su silom prilika u dodir sa otocima i obalama Tirenskog mora. Saveznici Napulja — Saraceni napadoše istočnu obalu Beneventske vojvodine na Jadranskom moru i 838. god. osvoje grad Brindizi (rimski Brun-

dusium) na ulazu u ovo more. Malo iza toga 839. god. zauzeše Saraceni Tarent, koji je tada pripadao Langobardima. U takvim prilikama pozva car Teofil mletačkog dužda Petra Trandenika (836—864) da mu pošalje u pomoć jednu jaču flotu. Trandenik mu pošalje 60 brodova, ali ovi bijahu potučeni od Saracena zimi 840/41. god. Treba pri tom istaknuti jednu važnu činjenicu: da je Petar Trandenik bio prvi koji je gradio na mletačkim škverovima velike ratne brodove, galije prema grčkom uzoru. Za njegovo vrijeme počinju Mlečani da grade posebne ratne brodove (bellicosae naves), koji se sada razlikuju od trgovačkih i drugih teretnih brodova.

Potukavši bizantinsku i mletačku mornaricu, Saracenima je bio otvoren put u Jadransko more, i oni tim putem i krenuše. U tom naletu doplove pod komandom Kalfuna do Osora (na današnjem otoku Cresu), koji 30. marta 841. godine osvoje i zapale. Poslije toga preploviše Jadran i napadoše Ankonu, koja je tada bila u papinoj državi, zauzmu je, opljačkaju i zapale. Poslije nekoliko krstarenja morem, vratiše se na jug. Putem sretnu mletačko trgovačko brodovlje i zarobe ga. Zatim sa 36 brodova napadnu na Budvu, Rosu i Donji Kotor i osvoje ih. Da li su ovog puta pokušali napasti Dubrovnik, nije nam poznato. Poslije toga se ova saracenska flota povukla iz Jadranskog mora. Taj pljačkaški pohod Saracena upoznao ih je sa Jadranskim morem, i bilo je prirodno očekivati da će oni ponovo navratiti. I doista, 842. god. krenu Kalfun ponovo u Jadran. Bojeći se da saracenska flota ne dopre bliže Veneciji nego 841. god., izađe joj mletačka flota u susret. Bitka se zametnu kod otočića Suska na zapadu otoka Lošinja, i Saraceni ponovo potukoše Mlečane. Što su drugo prije te pobjede i nakon nje radili Saraceni u sjevernom dijelu Jadranskog mora, na našoj i na suprotnoj obali, nije nam zabilježio mletački kroničar Ivan Đakon, koji nas je uputio u mletački poraz od 842. god. kod Suska. Je li moguće da su se Saraceni, pošto su potukli mletačku mornaricu, i to sa „golemom vojskom" (maximo cum exercitu), prosto vratili, a da nisu nikako ni pokušali svoju pobjedu iskoristiti? Čemu im onda pobjeda? Nečim su Mlečani morali taj svoj poraz platiti, jer saracenski nalet nije nipošto bio, niti je po svojoj naravi mogao biti neki sportski podvig, već

su oni i ovoga puta, kao i ranije, nešto opljačkali, ili su se pak Mleci izvukli sa plaćanjem neke velike odštete Saracenima.

Iste je godine uspjelo Saracenima da se domognu jedne od ključnih tačaka Jadranskog mora, grada Barija. Ne znamo da li je zauzeće Barija bilo prije ili poslije bitke kod Suska. Grad Bari pao je u ruke Kalfunu pod vrlo čudnim okolnostima. U sukobu sa salernskim vojvodom Sikenolfom, zatražio je beneventski vojvoda Radelhis pomoć od Saracena. Kao saveznik i prijatelj uđe Kalfun u luku grada Barija, a kad je ušao, noću iznenada napadne na grad i osvoji ga. Trideset godina ostade zatim Bari u rukama Saracena. Na to je i Sikenolf uzeo u svoju službu Saracene, i to kretske, koji su onda uzeli kao svoju bazu grad Tarent. Tako su Saraceni mogli da pljačkaju po južnoj Italiji, što su oni i radili, i godine 846. došli pod sam Rim. Drugi su put došli pod Rim s morske strane, gdje ih je u pomorskoj bici kod Ostije potukla bizantinska mornarica.

Saracenski prepadi u Jadransko more vršili su se daleko od hrvatske obale, i držali su se samo vanjskih otoka, ako izuzmemo južni dio naše obale, gdje uđoše čak u Boku Kotorsku. Morao je postojati neki razlog zbog čega se oni nisu usuđivali napasti te teritorije, gdje su se nalazili gradovi koji su im mogli pružiti dosta prilike za pljačku, kao Zadar, Trogir i Split, koje Hrvati, a ni Avari nisu osvojili i razrušili. Nema sumnje da oni to nisu činili, jer su bili dobro obaviješteni da Hrvati i Neretljani imaju mornaricu koja je sposobna da te krajeve brani, što se uskoro i pokazalo.

DEJSTVA NA JADRANU OD 846. DO 876. GODINE

Upadi Saracena u Jadransko more, iako su nanosili velike nevolje i štete, bili su kratkotrajni i Saraceni nisu nikada imali cilj da se na Jadranu ustale. Njihove su provale u prvom redu imale karakter brzih pljačkaških napada, a možda i politički cilj, kad je trebalo odvratiti bizantinske vazale ili saveznike od davanja pomoći svom vrhovnom gospodaru.

Saracenske ekspedicije, koje su uništile dva mletačka brodovlja, nisu ostavile nikakvog jačeg traga osim zapa-

ljenih i opustošenih mjesta, te se prilike na Jadranu vratiše na staro, kao prije njih. Hrvatske i neretljanske flotile vladale su ponovo morem i stizale povremeno visoko na sjever. Godine 846. napadne jedna slavenska flotila čak na najjužniji venecijanski posjed i osvoji i opljačka grad Kaorle (Caorle).

Provale Saracena i napadi slavenskih flotila prisilili su Veneciju da se ozbiljnije pozabavi tim pitanjima i da svoju mornaricu, koja je 840–842. god. bila gotovo posve uništena, podigne i da pokuša prisiliti Hrvate i Neretljane da prestanu sa napadajima na njihovu trgovinu. Dužd Urso Particijak (Parteciacus — 864–881) povede 865. god. jako brodovlje na hrvatskog kneza Domagoja, ali do borbe nije došlo, već je sklopljen mir, čiji nam detalji nisu poznati, jer mletački kroničari, jedini koji su to i zabilježili, ništa o njima ne kažu, iz čega se može zaključiti da ti uslovi za Veneciju nisu bili povoljni.

Uto su se na Jadranu desili novi važni događaji. Saraceni, koji su još imali u svojoj vlasti Bari, započeše novu akciju, sa ciljem da se domognu jednog uporišta na suprotnoj obali, što bi im omogućilo da bez angažovanja velikih snaga kontroliraju sva kretanja mletačkih i bizantinskih brodova. Godine 866. doplovi u Jadransko more jedan arapski pomorski sastav i blokira Dubrovnik, koji se tada nalazio pod bizantinskom vlašću. Na njegovu sreću, posla Bizant slijedeće godine jednu jaku flotu u Jadran sa zadatkom da Dubrovnik oslobodi opsade Saracena, koja je trajala već preko godinu dana. Pod vodstvom drungara (admirala) Nikete Orife, plovilo je put Dubrovnika veliko brodovlje od stotinu helandija. Na glas o njihovom dolasku okaniše se Arapi dalje opsade i poslije 15 mjeseci otploviše iz dubrovačkih voda.

Opsada Dubrovnika bila je za cara Vasilija opomena da treba Arape potpuno istjerati iz njihovih posjeda na Jadranu, u prvom redu iz grada Barija. U tu svrhu je Vasilije sklopio savez sa zapadnim carem Ludovikom, koji je također bio zainteresiran u tim krajevima Italije i kojem je isto tako bilo do toga da izbaci Arape sa italskog kopna. U provođenju svoje osnove za napad na Bari, Vasilije naredi svojim slavenskim podanicima — Zahumljanima, Travunjanima, Konavljanima i dalmatinskim bizantinskim

gradovima — Zadru, Splitu, Trogiru, Dubrovniku, Kotoru i ostalima, da pošalju svoje brodove i vojsku pod Bari. Ljeti 869. god. doplovi pod Bari jako bizantinsko brodovlje od četiri stotine brodova pod komandom drungara Orife. Međutim, kad je Orifa stigao pod Bari, primjeti da Ludovik nije poslao dovoljno vojske za napad i uspješno osvojenje toga grada, te se jednostavno sa svom tom velikom flotom vrati.

Ali caru Ludoviku je bilo mnogo stalo da osvoji Bari, a kako nije imao mornarice, pozva Hrvate da mu pošalju u pomoć svoje brodove. Hrvati se odazvaše pozivu i knez Domagoj doplovi sa svojom mornaricom i vojskom pod Bari. Zajedničkim dejstvima Ludovikove vojske i hrvatskih vojnika i mornarice, uspjelo je Ludoviku osvojiti grad i izbaciti Saracene.

Dok je Domagoj zajedno sa carevcima vršio opsadu Barija, drungar Orifa je smatrao da je potrebno dokrajčiti onu slobodu neretljanskih krajeva u kojoj su do tada živjeli ne priznajući nikakvu carsku vlast. Imajući na raspolaganju golemo brodovlje, koje je ranije bilo namijenjeno za opsadu Barija, a da ga ipak za nešto upotrebi, Orifa napadne na neretljansko područje i prisili Neretljane da priznadu carsku vlast. Istovremeno je opljačkao i hrvatske krajeve, vjerojatno da kazni Hrvate što su se odazvali pozivu Ludovika i pošli mu u pomoć pri osvajanju Barija.

Međutim su Hrvati pošli u pomoć Ludoviku na osnovu poznatog nam ugovora iz 812. god. i Ludovik je smatrao potrebnim da u pismu, upućenom caru Vasiliju, oštro prigovori što je njegov drungar Orifa napao hrvatske zemlje, porušio više gradova, oteo velik plijen i mnogo ljudi odveo u ropstvo. Kao izliku za napad na hrvatske krajeve Bizantinci su navodili to, što su neki gusari napali 870. god. jedan brod koji je plovio iz Drača prema Italiji i prevozio poslanike pape Hadrijana II, koji su se vraćali sa jednog sinoda održanog u Carigradu. Oni su tvrdili da su taj gusarski napad izveli Neretljani, i zbog toga bješe naređeno Orifi da napadne i opljačka hrvatske gradove i krajeve. U svom pismu Ludovik saopštava caru Vasiliju da su Grci tome krivi, jer nisu poslali poslanike iz Carigrada sa dostojnom zaštitom. Ludovik upotrebljava oštar ton i

naziva taj čin nedoličnim. Zatim dodaje da je to izvedeno u odsutnosti hrvatskog brodovlja. Da su Hrvati slutili, piše Ludovik, da će do tog napada doći, ne bi im se to dogodilo jer bi ostali kod kuće i spriječili takvu pljačku.

Iz pisma cara Ludovika jasno proizlazi da su Hrvati imali u to vrijeme takvu mornaricu, koja je bila u stanju spriječiti i napad samoga Orife, vrhovnog admirala Bizantije. Prema tome, ta je mornarica bila ne samo brojna, nego je odgovarala i tipovima, opremi i jačini bizantinskih brodova.

Poslije uspjeha pod Barijem vratio se Domagoj sa svojim brodovljem koje je, bez svake sumnje, umnogome bilo oslabljeno u sukobima sa Saracenima. Ovi pak, sa svoje strane, nisu oprostili Hrvatima sudjelovanje u napadu i osvojenju Barija, te slijedeće 872. godine prodriješe u Jadransko more i opljačkaše neke dalmatinske gradove i otok Brač.

Pljačkanje bizantinskog brodovlja po hrvatskim primorskim krajevima, rušenje hrvatskih gradova, odvođenje u ropstvo mnogih Hrvata, djelovalo je strahovito na njih. Nominalni bizantinski podanici, a svakako njihovi saveznici — Mlečani, bili su vjerojatno i saučesnici u tom pljačkanju. Osveta Hrvata Mlečanima započe 872. god. Tada uhvatiše Hrvati nedaleko od Pirana jedan mletački brod, koji je bio poslan u izviđanje, zaplijeniše ga i pobiše cijelu posadu od 14 ljudi. Od tada se sukobi nastaviše, i to često. „Najgori slavenski vojvoda" — kako su ga Mlečani nazivali — hrvatski knez Domagoj, puštao je svojim sunarodnjacima da slobodno napadaju i pljačkaju mletačke brodove, a sigurno je to i sam naređivao. Kako su Mlečani Domagoja nazivali najgorim vojvodom, tako su i Hrvate nazivali „najgorim slavenskim narodom".

Mora da je mletačka nevolja na Jadranskom moru bila isuviše velika, a oni u nemogućnosti da se odbrane od Hrvata, kad je morao i papa intervenirati. Vjerojatno zamoljen od Mlečana, uputio je papa Ivan VIII oko 874. godine poslanicu knezu Domagoju, koga nazivlje „slavnim knezom", sa opomenom da „protiv gusara koji pod okriljem tvoga imena bijesne protiv kršćana, što snažnije istupiš, što znadeš da nevaljalština tih ljudi sramoti i tvoje ime, jer i ako oni gusari napadaju putnike na moru pro-

tiv tvoje volje, ipak, budući da se kaže da ih samo ti možeš ukrotiti, nećemo te smatrati nedužnim, ako ih doista ne zatreš". Ali ni Domagoj ni Hrvati se nisu obazreli na papine prijetnje. Isuviše su bile duboke rane koje su im Bizantinci bili nanijeli 871. god., a da bi ih par riječi, pa i prijetnja samoga pape mogli umiriti. Pri tom se ne smije zaboraviti da su Hrvati tek pred nekoliko decenija bili pokršteni, a vjerojatno ih je još mnogo bilo nekršteni, i da papin autoritet nije kod njih značio mnogo, tim manje što je upravo ovo doba bilo vrijeme borbe između Fotija i pape, crkvenog raskola i sukoba, pa je i kršćanstvo, a pogotovo još rimsko, imalo vrlo malo moralnog utjecaja.

Napadi na Mlečane su se nastavili i trajali su sve do Domagojeve smrti (876). Međutim ti napadi Domagoja, odnosno raznih hrvatskih flotila, nisu se uvijek završavali pobjedama, jer su i Mlečani čuvali svoje obale i brodove. Tako se i napad jednog hrvatskog brodovlja 876. god. pod vodstvom samog starca Domagoja, na istarske primorske gradove Umag, Sipar, Novigrad i Rovinj, spočetka uspješan, završio povlačenjem hrvatskog brodovlja koje je pod istarskom obalom bilo od Mlečana poraženo.

GLAVA IV

DOBA PREVLASTI HRVATA I NERETLJANA NA JADRANU

Poslije smrti Domagoja probizantinska stranka u Hrvatskoj dovela je na prijestolje Zdeslava (877—879), koji nije više priznavao vrhovnu vlast zapadnog cara, već bizantinskog cara Vasilija I. Njegovim dolaskom na vlast izmijenili su se odmah i odnosi Hrvata prema Mlečanima, koji su također još priznavali vlast Bizantije. Sigurno je posredovanjem Bizantije došlo do sporazuma i mira između Venecije i Hrvata, koji se smatrao kao obnavljanje mira iz 866. god., a koji je bio prekinut uslijed događaja 871. god. Ovim mirom obaveza se Venecija da će Hrvatima plaćati stalni godišnji danak za slobodu plovidbe po Jadranskom moru, a hrvatski knez da neće ni on ni njegovi podanici napadati mletačke brodove.

Ustanak protiv bizantinske stranke u Hrvatskoj i ubistvo kralja Zdeslava (879) dovedoše na vlast vođu ustanika Branimira (879—892), kome je bila osnova ugovor iz 812. god. i nipošto nije želio prekid sa Bizantom, tim manje što je tada tamo još vladao jedan od najjačih bizantinskih careva Vasilije II. Pored toga, teritorij hrvatske države zaokruživao je nekoliko bizantinskih gradova u Dalmatinskom primorju i na otocima, s kojima nije smio kao pametan vladar da vodi stalnu borbu. S druge strane Venecija je bila još pod vrhovnom vlasti Bizantije. Bra-

nimir je zbog svega toga poveo politiku mirnih susjedskih odnosa. A ni Bizantiji nije bilo u interesu da na Jadranskom moru, u zaleđu svojih gradova ima neprijatelja, kad to zaleđe nije uspjela zadržati preko takvog vazala kakav je bio Zdeslav. Zbog toga je car Vasilije odredio da dalmatinski provincijski gradovi, koji su imali posjede izvan svojih bedema, tj. na teritoriju hrvatskih odnosno drugih slavenskih knezova, plaćaju njima danak za slobodno uživanje tih svojih posjeda. Istovremeno je Branimir nastavio politiku mirnih odnosa prema Veneciji, priznavajući sklopljeni mir za vrijeme svog predšasnika Zdeslava. Na taj je način Branimir mogao učvrstiti svoj položaj, a i popraviti svoje finansijsko stanje, što su mu u izvjesnoj mjeri omogućavali stalni godišnji dohoci od dalmatinskih gradova.

Dok su se tako Hrvati, pod pritiskom svoje dinastičke politike, prilagođavali i nisu napadali mletačke brodove, Neretljani, koji u to doba još nisu bili u sklopu hrvatske države, nego su samo od vremena na vrijeme priznavali neko daleko vrhovno gospodstvo Bizantije, ostadoše i dalje stalni neprijatelji Mlečana. Stoga, kad je Venecija sklopila, odnosno kako mletački kroničari rado kažu, obnovila mir sa Hrvatima za vrijeme Zdeslava, Neretljani nisu bili uključeni u taj mir i nisu to ni htjeli, te Venecija nije mogla biti sigurna na moru, iako je imala sa Hrvatima ugovor.

Dužd Petar Kandijano I (Candiano) je odmah, čim je postao mletačkim duždem, poslao protiv Neretljana flotu koja je imala zadatak da ih potraži i potuče. Međutim, ta se flota vratila „bez uspjeha", kako su to zabilježili mletački pisci, što znači da u svojoj namjeri nije uspjela, bilo da je odbijena, potučena, ili nije mogla uopće da stupi u kakvu akciju. Poslije ovoga neuspjeha odluči Kandijano da sam povede vojnu protiv Neretljana. U avgustu 880. god. otplovi sa 12 ratnih brodova protiv njih i u prvom sukobu uspije da im zarobi pet brodova. Ohrabren time, iskrca se s vojskom kod današnje Makarske u namjeri da zaposjedne neretljanski teritorij i time definitivno slomi neretljansku moć. Neretljani ga dočekaju, vojsku mu potuku, a njega ubiju.

Ova mletačka težnja da slome slavensku prevlast na Jadranu, a i bojazan od stalnih slavenskih, a sada vjerojatno neretljanskih napada, odražava se u ugovoru koji je sklopila Venecija sa franačkim kraljem Karlom Debelim u januaru 880. god. U tom se ugovoru utvrđuje da se Mlečani i italski gradovi moraju ne samo zajednički braniti od Slavena koji su pljačkali njihove brodove, nego ih i složno napadati.

Poraz i pogibija dužda Kandijana kod Makarske djelovali su strahovito u Veneciji i strah od Neretljana, koji je uvijek postojao, dobio je sada velike razmjere. Ali nije bio tu samo strah od Neretljana, nego i od Hrvata. U obnovljenom ugovoru sa carem Berengarom 888. god., pobrinuli su se Mlečani da od njega dobiju garancije da će u slučaju rata istupiti protiv Slavena tj. protiv Hrvata i Neretljana, „naših i vaših neprijatelja".

Od tada su Hrvati i Neretljani vladali nesmetano Jadranskim morem. Hrvatima je Venecija plaćala danak za slobodnu plovidbu, a strah od Neretljana je bio stalan. Sudbina Petra Kandijana I bila je Veneciji vječna opomena.

Prijateljske veze kneza Branimira sa Bizantijom s jedne i sa papom s druge strane omogućile su hrvatskoj državi i za njegovo vrijeme i u doba njegovih nasljednika miran razvoj; Branimir gradi dvorove i crkve, a ostaci crkvenog kamenog namještaja i arhitektonskih dijelova iz vremena Branimira, koji se danas nalaze u zagrebačkom Arheološkom muzeju i u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, kao i oni iz vremena kneza Mutimira, govore jasno ne samo o razumijevanju hrvatskih vladara i njihove okoline za ljepote umjetničkog stvaranja, nego i o snazi tadanje Hrvatske države. Taj se napredak nastavio i dalje kroz cijelu prvu polovinu X stoljeća, u doba vladanja kralja Tomislava (910—928), Trpimira II)929—935) i Krešimira I (935—945). Tu snažnu i uređenu hrvatsku državu opisuje suvremenik bizantinski car Konstantin Porfirogenit (912—959), a napose njenu kopnenu i pomorsku snagu. Boljeg i jačeg svjedočanstva o tadanjoj pomorskoj snazi hrvatske države, nego što nam daje suvremeni bizantanski car, dakle gospodar dalmatinskih gradova, ne mo-

žemo tražiti, jer je on podatke dobivao od svoga namjesnika, a ovaj od gradskih upravitelja. „Ni sagine ni kondure Hrvata", kaže car-pisac, „ne polaze u rat bilo protiv koga, osim ako netko njih napadne, nego sa ovakovim lađama (tj. sa saginama i kondurama — o. p.) idu hrvatski trgovci u luke, ploveći od mjesta do mjesta po neretljanskom kraju i po dalmatinskom zalivu i sve do Venecije..... Krštena Hrvatska može da digne šezdeset hiljada konjanika, stotinu hiljada pješaka, osamdeset sagina i stotinu kondura. Na saginama je četrdeset ljudi, na kondurama dvadeset, a na manjim kondurama samo deset. Ovu je veliku snagu imala Hrvatska do vladanja Kresimirova (Krešimirova). Ali, kad je ovaj, poslije četirigodišnjeg vladanja bio ubijen od bana Pribunje, a u zemlji nastale velike svađe, i razmirice, smanjila se uveliko i konjica i pješadija, i sagine i kondure Hrvata. Sada imaju trideset sagina, velike i mahe kondure, konjicu i pješadiju".

Tekst suvremenog cara-pisca je isuviše jasan, i po svojim tačnim podacima, a i po stilu koji odaje poštovanje prema tolikoj snazi Hrvatske prije smrti kralja Miroslava (945—949). Razumije se da se ovi brojčani podaci mogu uzeti vjerojatnim samo za slučaj najvećeg ratnog napora.

Za cijelo ovo vrijeme ne zabilježiše nam kroničari nikakav sukob između Hrvata i Mlečana, pa ni između Mlečana i Neretljana. Brojnoj hrvatskoj mornarici, koja je za vrijeme mira služila u trgovačke svrhe, bili su potrebni mir i sigurnost plovidbe na Jadranu. Hrvatski su brodovi, kako nam svjedoči Porfirogenit, plovili trgovačkim poslom sve do Venecije. To je i znak da je između Venecije i Hrvatske vladao mir, da je postojala sigurnost na cijelom Jadranu, da su postojali trgovački ugovori za izmjenu robe, izlazne i ulazne carine, pristajanje brodova u mletačkim i hrvatskim lukama, i sve ono što je potrebno za normalno odvijanje trgovačkog saobraćaja između dviju država. Nema nikakve sumnje da je hrvatska država, koja je posjedovala tako brojnu mornaricu, i to sve velike brodove, uz tisuće malih, morala da se pobrine i za sigurnost plovidbe, jer je u to vrijeme bilo i onih koji bi rado, pored svih ugovora, gusarili. To je tim očitije, što su brodovi kojima je tada Hrvatska raspolagala bili razmjerno velike tonaže. Car-pisac nam izričito kaže da je tu po-

morsku snagu imala Hrvatska u doba mira i da joj je služila u trgovačke svrhe[2].

Dinastičke borbe u Hrvatskoj, koje su se opet rasplamtile po ubistvu kralja Miroslava, pocijepaše državu uveliko, a njezina je pomorska snaga oslabila isto tako kao i kopnena. Nestalo je jake ruke koja je mogla krotiti gusare, i najprije je stradala domaća trgovačka mornarica, a zatim i mletačka i ostale. To su vrlo dobro osjećali Hrvati, i oko 970. god. priznadoše za svog kralja Držislava (969—997), koji ponovo podiže snagu Hrvatske i uspostavi mir na moru.

Mora da su upravo te nezdrave prilike na moru omogućile Saracenima nove provale u Jadran, pustošenja, odvođenja u ropstvo, paleže i nanošenje drugih nevolja (sl. 13).

Za vrijeme tih dinastičkih borbi naročito su se osjećali slobodni od hrvatske državne kontrole Neretljani, koji su ponovo naveliko gusarili. Oni su sada zavladali morem, njihovi su brodovi presretali mletačke i pljačkali ih. Videći da su Hrvati, kojima je plaćala danak za slobodnu plovidbu, u nemogućnosti da ukrote Neretljane, Venecija odluči da sama s njima zarati. Njen tadanji dužd Petar Kandijano III posla godine 946. na njih veliko brodovlje, koje se sastojalo od 33 gumbarije. Na čelu te jake flote

---

[2] Sagine su bez sumnje bili veliki brodovi, kad je na svakoj bilo po 40 članova posade. Kad bismo uzeli da su to bili samo veslači, dakle dvadeset na svakoj strani broda, pa da svaki zauzima po duljini samo 1 m, brod bi bio dug dvadeset metara, uz prostor za pramac i krmu — dakle oko 25 metara, što je svakako za ono vrijeme veliki brod. Pa čak kad bismo uzeli da je imao ne 40 vesala, nego polovicu, tj. dvadeset, i da su se veslači izmjenjivali u dvije smjene, brod je bio najmanje 15 m dug i srazmjerno širok. Međutim, izgleda da car-pisac nije ovdje mislio na veslače, nego samo na vojnike, na borce. U tom slučaju treba uzeti da su sagine bile još veće. Mjerilo za saginu daje nam ugovor između Splita i dužda Vitala Mikijelija (Michieli) 1097. god., kojim se Splićani obavezuju da će oni, kad dužd dođe pod Split na putu za krstašku vojnu, dakle za palestinsku obalu, staviti ovome na raspolaganje jednu saginu ili dvije galije. U slučaju da to ne izvrše, platit će oni duždu tisuću zlatnih romanata, što je golema vrijednost za ono doba, kada je kralj Zvonimir sto pedeset godina kasnije plaćao na godinu papi dvjesta zlatnih dukata kao svoj godišnji dar. Poznato nam je i to koliko su otprilike bile velike tadanje mletačke galije.

stajali su Urso Badovarije i Petar Rosolo. Ali se ona vratila bez uspjeha, kako nam je to zabilježio mletački kroničar, što znači da je ta flota, došavši u neretljanske vode, bila nesposobna da prisili Neretljane na mir. Bilo da su se Badovarije i Rosolo uvjerili da je njihovo brodovlje preslabo da napadne Neretljane, bilo da je došlo do sukoba u kojem su Mlečani bili suzbijeni, odbačeni i prisiljeni na povratak, sigurno je da su se oni „vratili bez uspjeha" (absque effectu reversi sunt).

Dužd Petar Kandijano III nije ni poslije ovoga neuspjeha htio dozvoliti da Neretljani napadaju mletačke trgovačke brodove i posla još iste godine ponovo 33 gumbarije. I ove doploviše u neretljanske vode, ali ni tada nisu mogle da naškode Neretljanima. Neretljanska mornarica je stajala čvrsta kao zid; Mlečani su uvidjeli da se silom Neretljani ne mogu slomiti i da se samo mirnim putem i pregovorima može obezbijediti sloboda plovidbe po Jadranskom moru i zalaženje u neretljanske luke, pa su sa njima sklopili ugovor sličan onome koji su još od Zdeslava imali sa Hrvatima. Mlečani su se, dakle, obavezali da će Neretljanima plaćati godišnji danak za slobodu plovidbe po Jadranskom moru, a Neretljani su sa svoje strane jamčili da neće napadati mletačke brodove. Vjerojatno su, pored toga, Neretljani zajamčili Mlečanima ne samo da ih njihova zajednička flota neće napadati, nego da neće dozvoliti ni pojedinim svojim ljudima da napadaju mletačke brodove i trgovce, a ni druge brodove koji plove u Veneciju.

Ovim je ugovorima, tj. onim sa Hrvatima i ovim sa Neretljanima, Venecija osigurala slobodu plovidbe po Jadranskom moru, ali je ujedno i priznala da nije u mogućnosti da svojim vlastitim snagama slomi hrvatsku i neretljansku pomorsku snagu.

Od sada pa do kraja X stoljeća nije bilo nikakvog sukoba između Venecije s jedne, i Hrvata i Neretljana s druge strane, i nije bilo ni gusarenja. I kao što je hrvatska mornarica od vremena ugovora sa Zdeslavom služila isključivo u trgovačke svrhe, tako su od godine 946. neretljanski plemići, tj. njih oko četrdeset, koji su do tada bili opasni gusari, postali mirni trgovci čiji su brodovi miroljubivo plovili trgovačkim poslom.

MLETAČKI OSVAJAČKI POHOD NA ISTOČNU OBALU JADRANA 1000. GODINE

Na Jadranu je vladao mir, osiguran strogom kontrolom hrvatskog kralja Držislava, a Venecija je plaćala redovito svoj danak i Hrvatima i Neretljanima. Uto je 991. god. postao mletačkim duždem Petar II Orseolo, prva velika ličnost mletačke historije i osnivač prve prave i nezavisne mletačke države. Orseolo pregne odmah da svoje namjere oživotvori. On sklopi rodbinske veze i nove trgovačke ugovore sa Bizantinskim i Njemačko-rimskim carstvom, stupi u dobre odnose sa mnogim saracenskim knezovima i zlatnom bulom pribavi mletačkim trgovcima mnoge privilegije na Levantu. Sa svoje strane obavezao se Bizantiji da će je pomagati u njezinoj borbi protiv Saracena ratnim i teretnim brodovima.

Jedna od najvećih briga bila je Orseolu organizacija mletačke mornarice i njeno osposobljenje za rat. Ugovor sa Bizantijom obavezivao je Veneciju da u slučaju poziva protiv Saracena pošalje i ratno i teretno brodovlje u pomoć. Trebalo je da ti brodovi budu dorasli takvom zadatku i otprilike istog kapaciteta i iste vrste kao bizantinski.

Poslije nekoliko godina mletačka mornarica je bila sposobna za veće pothvate. U takvim prilikama osjetio je Petar Orseolo da nije časno za prestiž Venecije da plaća danak jednoj susjednoj državi za slobodnu plovidbu po moru, a da sama nije u stanju da tu slobodu osigura svojim trgovcima i brodovima vlastitim pomorskim snagama. Bez sumnje je tome pridonijelo i to, što je taj danak bio dosta velik i što je i ekonomski teško tištio mletačku državnu blagajnu. Zbog toga on zabrani 996. god. da se Hrvatima i Neretljanima pošalje „uobičajeni danak". To jednostrano kršenje ugovora razbjesni Hrvate, koji po naređenju svoga kralja ponovo počeše napadati mletačke brodove i trgovce.

Da te napade spriječi, posla dužd na njih sastav od šest ratnih brodova pod komandom Badovarija Bragadina. Bragadino nije potražio hrvatske brodove da njih napadne, nego je napao jedan hrvatski grad, Vis na o. Visu, osvojio ga i odveo i muško i žensko u Veneciju u ropstvo.

Ovaj mučki napad na Vis zatrova još više ionako napete odnose između Hrvata i Mlečana, a i Neretljana i

Mlečana. Kad su Hrvati i Neretljani tražili danak koji im je po ugovoru pripadao, dužd nije nikako dozvoljavao da im se plati, nego im je prkosno poručio: „Neću se pobrinuti da im se ovaj (danak) pošalje po nekom glasniku, nego ću — ako poživim — sam lično poći da ga platim". Dužd se dakle spremao u rat, i čekao je samo pogodno vrijeme za to.

Upravo je u to vrijeme, godine 997. umro hrvatski kralj Držislav (969—997) a naslijedio ga stariji sin Svetoslav Suronja. Međutim, Suronjina braća Krešimir i Gojslav nisu htjeli priznati Svetoslava za kralja, i ustadoše protiv njega. Svetoslava Suronju pomagahu dalmatinski gradovi, a njegovu braću, pored njihovih pristalica u Hrvatskoj, Neretljani. U borbi koja se vodila, protivnici Svetoslava nisu štedjeli ni njegove pomagače, dalmatinske gradove, koji su još nominalno pripadali Bizantinskom carstvu. Naročito su se u tim napadima isticali Neretljani. Jednom su prilikom zarobili četrdeset zadarskih građana i odveli ih sobom. Videći da se sami ne mogu braniti od napadaja Hrvata i Neretljana, Zadrani se oko godine 998. podvrgnu Veneciji i pozovu ostale dalmatinske gradove da to isto učine. Dalmatinski gradovi se odazvaše pozivu Zadra i na jednom sastanku njihovi predstavnici zaključiše da im u takvim prilikama ne preostaje drugo, nego pozvati dužda da ih oslobodi od slavenskih napada, a oni će, ako on to učini, priznati njegovu vlast. Napose su zahtijevali dalmatinski poslanici, koje su ti gradovi poslali u Veneciju, da dužd dođe sam na čelu vojske, ili bar da pošalje svoju vojsku koja će ih preuzeti.

Mletački dužd je vrlo dobro znao da dalmatinski gradovi pripadaju Bizantiji, i da su hrvatski knezovi i kraljevi samo od vremena na vrijeme dobijali te gradove, ali uvijek kao carski namjesnici. Zbog toga nije bilo dovoljno da ti gradovi pozovu dužda i da ih on primi pod svoju vlast, nego je trebalo da to bizantinski car potvrdi. Petar II Orseolo, prateći budno prilike koje su nastale u Dalmaciji poslije Držislavove smrti, poduzeo je u Carigradu korake da mu car ustupi dalmatinski temat[3]. I car Vasilije „dozvoli" — kako je to zapisao mletački kroničar — da dužd preuzme dalmatinske gradove. U to su vrijeme već

[3] Temat — pokrajina

bili stigli u Veneciju i poslanici dalmatinskih gradova. Tako je dužd Petar II Orseolo imao i dozvolu Bizantije da uzme dalmatinske gradove i molbu tih gradova. Međutim je u Hrvatskoj još trajala dinastička borba i Hrvatska je bila nesposobna da bilo čime spriječi duždevo preuzimanje dalmatinskih gradova, što je jedva moglo i biti opravdano, a i nemoguće u doba Vasilija I, koji je kao gospodar dalmatinskih gradova te gradove prepuštao Veneciji.

Ali je duždu, pored toga da dobije dalmatinske gradove, u prvom redu Zadar, Trogir i Split, bilo i do toga da u ovom povoljnom momentu, kad je hrvatska država bila razrovana i nesposobna za otpor, zauzme i neke hrvatske gradove i time pokaže Hrvatima i Neretljanima svoju pomorsku snagu i prisili ih na mirovanje na Jadranu.

Spremanje Petra II Orseola na pohod protiv Hrvata i Neretljana i preuzimanje dalmatinskih gradova naličilo je spremanju na neki trijumfalni pohod, a ne na neku ozbiljnu ratnu operaciju. On je vrlo dobro znao da ga dalmatinski gradovi, dotada bizantinski, koji su i ostajali zapravo i dalje bizantinski samo su dani njemu u upravu, očekuju sa slavljem i veseljem, a znao je i to da ni Hrvati ni Neretljani nisu u tom momentu u stanju da ga napadnu i onemoguće mu zauzimanje ovih gradova. Sakupiv brojnu flotu, dužd Petar II Orseolo krene u maju godine 1000. iz Venecije na pomorski pohod protiv Hrvata i Neretljana i na preuzimanje dalmatinskih gradova. Flota krene najpre uz obalu, uđe u Grado (Gradež), a onda zaplovi prema Istri, i uz njenu zapadnu obalu stiže u Osor.

Osorski građani, koji su ga bili pozvali, kao i drugi dalmatinski gradovi, dočekaše Orseola s veseljem i položiše mu prisegu vjernosti. Poslije položene prisege naredi dužd da svi oni koji su sposobni za oružje pođu kao borci s njim na Zadar. Međutim, kad se dužd približavao Zadru, dođoše mu u susret neki zadarski brodovi na kojima su bili zadarski prior i zadarski biskup sa svojom pratnjom i poklonili mu se kao svom gospodaru. Nakon svečanog ulaska u Zadar, koji ga s velikom pompom i oduševljeno dočeka, zakleše mu se Zadrani na vjernost, a to učiniše i krčki i rapski biskupi i priori Krka i Raba. Ovi su mu se zakleli i, pored obećanja da će biti vjerni duždu Petru,

obećaše da će u svečanim danima u svojim „laudes“[4] odmah iza imena cara spominjati i ime dužda. Prema tome je i nadalje bizantinski car vrhovni gospodar ovih gradova, a za njim odmah mletački dužd.

Kako smo već spomenuli, dužd nije namjeravao uzeti samo dalmatinske gradove koje mu je bizantinski car ustupio, nego napasti i hrvatski i neretljanski teritorij. Hrvati u okolici Osora, nezaštićeni, poklonili su se duždu, a to su isto učinili i neki oko Zadra. Hrvatski kralj, vidjevši namjere Orseolove i predstojeće otpadanje hrvatskih krajeva, a znajući dobro koliko je tada Hrvatska bila razrovana unutarnjim svađama, posla duždu poslanike, želeći da ga pregovorima odvrati od namjeravanog napada. Ali je dužd poznavao vrlo dobro nemoć hrvatskog kralja Krešimira, koji je zajedno s bratom Gojslavom oduzeo prijestolje kralju Suronji, te se ne upusti u pregovore, već otpusti poslanike ne ugovorivši s njima ništa.

Svoje pravo raspoloženje pokazao je Orseolo dok je još bio u Zadru. Tu je on doznao da se iz Apulije vraća četrdeset neretljanskih plemića, koji su bili u Apuliji trgovačkim poslom. On uputi na njih jedan odred od deset naoružanih brodova, koji sretoše Neretljane kod otoka Sušca, jugozapadno od otoka Visa, zarobiše njihove brodove i trgovce i odvedoše ih u Trogir.

Pošto je svoju vojsku pojačao vojnicima iz dalmatinskih gradova, koje je već preuzeo, zaplovi Orseolo, poslije šest dana boravka u Zadru, do otoka Pašmana i tu se usidri, s ciljem da osvoji Biograd. Odavde poruči Biograđanima da će ih dobrostivo primiti u svoju milost, ako mu se dobrovoljno predadu; ako pak to ne učine, da će ih napasti i grad osvojiti. Biograđani nisu nipošto mislili napustiti hrvatskog kralja, ali su opet znali vrlo dobro da se ne mogu oprijeti velikoj duždevoj vojsci, kad njihov kralj nije u stanju da im pomogne. Nije im drugo preostajalo, nego da se pokore duždu i da mu, u prisutnosti vojnika hrvatskog kralja, polože prisegu vjernosti.

Poslije osvajanja Biograda zaplovi duždeva flota prema jugu. Na putu mu se pokore stanovnici o. Vrgade.

---

[4] laudes = pohvale, tj. molitve koje su se pjevale za papu, vladara, gradskog kneza, biskupa itd. u katedralama dalmatinskih gradova.

U Trogiru dočekaše dužda s velikim slavljem. Tamo su ga čekali brodovi koje je bio ranije poslao protiv neretljanskih trgovaca koji su se vraćali iz Apulije. U Trogiru dočeka dužda i bivši hrvatski kralj Suronja. Sa njim dužd sklopi neki ugovor, na koji se bivši hrvatski kralj obaveza, i koji je sigurno bio uperen protiv tadanjeg hrvatskog kralja, i na korist Venecije. Kao jamca toga ugovora, uze dužd za taoca Suronjinog sina Stjepana.

Naročito svečano dočeka Orseola Split, za koji kaže kroničar Ivan Đakon, koji je dužda pratio, da je „metropola cijele Dalmacije, najplemenitiji i čvrst grad". Nadbiskup u svečanom ruhu, na čelu mnoštva građana i svećenika, dočeka dužda, a iza toga položiše mu svi zakletvu vjernosti.

Neretljane je teško pogodila nedaća kod Sušca, i njihov je knez nastojao da svoje suplemenike oslobodi. U tu svrhu poduze on korake kod Orseola, koji prista da zarobljene neretljanske plemiće pusti na slobodu uz uslov da mu i sam neretljanski knez i svi njegovi glavari dadu zadovoljštinu i obećanje, uz garanciju, da neće nikako više tražiti „spomenuti danak" i da neće napadati nijednog mletačkog putnika. Kad se knez i glavari na to obvezaše, pusti dužd na slobodu sve, osim šestorice, koje zadrža kao taoce sklopljenog ugovora.

Međutim, ovim ugovorom nisu bili zadovoljni ni stanovnici Korčule, a ni Hvara, koji su bili najopasniji gusari, i dužd ih je morao silom svladati. Najprije snažno napadne na Korčulu i uspije prisiliti Korčulane na mir. Teže je išlo sa Hvaranima, koji su imali vanredno dobro učvršćen grad, podignut na jednom brdu. Tek poslije teške borbe uspjelo je Orseolu da taj grad osvoji i razori.

Poslije ove ekspedicije vrati se dužd na otočić Majsan (istočno od Korčule). Tu mu dođe na poklonjenje dubrovački nadbiskup sa svojom pratnjom i položi mu u ime svoje i Dubrovnika prisegu vjernosti.

Tada je dužd, zadovoljan postignutim uspjesima, obišao redom svoje novodobivene gradove, pa se zatim u trijumfu vratio u Veneciju, dodavši svojoj tituli još i naziv „dužd Dalmacije".

Pohod dužda Petra II Orseola godine 1000. na Dalmaciju i Hrvatsku je najznačajnija dotadanja vojno-pomorska

akcija Venecije, koja je jednim mahom, gotovo bez krvi, postala gospodarica ne samo tih gradova, nego i Jadranskog mora, sve do Dubrovnika. Hrvatska i neretljanska prevlast na moru bila je slomljena, brodovi zarobljeni, a najvažniji gradovi pali su u ruke Veneciji. Pravac Poreč—Pula—Osor—Krk—Rab—Zadar—Vrgada—Trogir—Split—Hvar—Korčula—Lastovo—Dubrovnik bijaše najidealniji put trgovačkim brodovima na Jadranu. Svi ti gradovi u rukama Venecije davali su joj apsolutnu sigurnost da će i njeni trgovački brodovi moći slobodno ploviti, i da će tu istu slobodu uživati i njeni podanici koji budu plovili na stranim brodovima. Venecija se na ovaj način riješila i gusarske more, a i danka koji je plaćala Hrvatima i Neretljanima. S druge strane, ovim lancem gradova na obali i otocima, Venecija je postavila oko vrata Hrvata i Neretljana gvozden lanac, koji su oni ili morali rastrgnuti ili stalno ostati u zavisnosti od nje. Tako narod, koji je dva puna stoljeća vladao morem, bijaše, zbog svojih unutrašnjih razmirica, od njega potisnut.

MARE NOSTRUM – NAŠE MORE

Ali ni Hrvati ni Neretljani nisu bili takva kova, da bi ovakav položaj stalno trpjeli. Trebalo je samo da se od ove nedaće oporave, osvijeste i u svojoj kući ujedine, pa da im onda bude prvi zadatak da vrate sebi svoje more.

To se uskoro i dogodilo. Godine 1009. umro je u Veneciji veliki dužd Petar II Orseolo, i njime je nestao čovjek sposoban da novostečeni položaj Venecije održi i učvrsti. On je bio čovjek velikih političkih sposobnosti, kakvi se rijetko rađaju, a njegov sin Oto Orseolo, čovjek osrednjih kvaliteta, nije bio dorastao ni unutarnjim borbama, a kamoli velikim međunarodnim zbivanjima. Hrvatski kralj Krešimir, kojemu je uspjelo da se učvrsti na prijestolju i da osnaži svoju vojsku, stalno je napadao dalmatinske gradove, gotovo svakog dana, kako je to zabilježio mletački povjesničar Andrija Dandolo. Dalmatinski gradovi se obrate duždu Otonu za pomoć, i ovaj pođe sa ratnom flotom da svoje gradove odbrani. Bez zapreke došla je duždeva flota pred te gradove, iskrcala se i odbila hrvatske napade. Vidi se, dakle, da još u ovo doba, 1018.

godine, Hrvati nisu imali dovoljan broj brodova da se ogledaju sa Otonom na moru, a nisu bili dovoljno jaki ni na kopnu da osvoje te gradove ili da ih drže pod opsadom.

Međutim su Hrvati sve više jačali, i njihov napad na dalmatinske gradove 1027. god. uspije, pa su Split i Trogir priznali njihovu vlast, dok je Zadar bio sada pod direktnom vlašću Bizantije. Sjeverni otoci Rab, Krk i grad Osor (na Cresu), koje je godine 1018. prisilio Oto Orseolo na plaćanje godišnjeg danka, ostadoše i dalje pod vlašću Venecije.

Zauzimanje dalmatinskih gradova, koji su u krajnjoj liniji ipak još bili bizantinski, a bez prethodnog sporazuma s Bizantijom, izazva tada jako carstvo Vasilija II. Njegov vojskovođa Bojoan, bizantinski namjesnik u južnoj Italiji, doplovi sa jakom flotom u dalmatinske vode i podvrgne dalmatinske gradove izravno Carigradu. Tom je prilikom zarobio Krešimirovu ženu i sina, i odveo ih sobom u Bari, a kasnije u Carigrad.

Godine 1058. stupi na hrvatski prijesto Petar Krešimir IV. Energičan i sposoban, postavio je on sebi za zadaću da stvarno ujedini cijeli teritorij od Raše do Neretve sa svim otocima pred tom obalom. Kad je stupio na prijestolje, dalmatinski su se gradovi nalazili pod izravnom vlašću Bizantije. Radeći trijezno i smišljeno, Petar Krešimir IV je diplomatskim pregovorima sa Bizantijom postigao da mu je ona 1069. god. prepustila svoj temat Dalmaciju, tj. gradove Zadar, Split, Trogir, Dubrovnik i otočke gradove Rab, Krk i Osor. Prije toga su hrvatski kraljevi Tomislav (924) i Stjepan Držislav (988) imali ovaj temat kao carski prokonsuli, kao neki branitelji ovih gradova i kao carski namjesnici. Petar Krešimir IV je pravi njihov suveren i njihov kralj.

Dalmatinski gradovi, koji su bez sumnje već tada uveliko pohrvaćeni, nalaze se sada ujedinjeni u jednoj državi sa ostalim teritorijem kojim vlada hrvatski kralj kao takav, uz neko nominalno priznanje carskih prava. Ti su gradovi, iako u svojoj unutrašnjoj upravi autonomni, podanici hrvatskog kralja. Petar Krešimir IV, koji i nosi titulu „kralj Hrvata i Dalmatinaca", potpuni je i nesmetani gospodar cijelog teritorija i svih otoka od Raše do

Korčule, Visa i Neretve. Tada je on u svojoj ispravi, koju je 1069. god. izdao gradu Ninu, nazvao Jadransko more „naše more". Onda je doista mogao da kaže da je „svemogući Bog proširio hrvatske državne granice na kopnu i na moru" (quia Deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum), i da u prisutnosti svog sjajnog dvora daruje samostanu sv. Hrisogona (Krševana) u Zadru „naš vlastiti otok u našem dalmatinskom moru, koji se otok zove Maun" (nostram propriam insulam in nostro Dalmatico mari sitam quae vocatur Mauni).

Petar Krešimir IV prisajedinio je Hrvatskoj i cijeli neretljanski kraj i sve neretljanske otoke (Brač, Hvar, Korčulu, Lastovo), dok je Vis bio uvijek hrvatski. Na taj su način pomorske snage Hrvata i Neretljana udružene u jednu jaku i veliku silu. Hrvatsko pleme Kačića preuze tada vodstvo neretljanskih pomoraca i njihovih brodova i kad se, jedno stoljeće kasnije, u sjedištu starih Neretljana opet javljaju gusari, oni su njihovi potomci, smjeli i neustrašivi kao i oni, ali ne nose više njihova imena, nego se nazivaju Kačići.

Jadransko more bilo je ponovo hrvatsko i neretljansko. Hrvati i Neretljani, koji su ga bili prije 70 godina izgubili, sada su opet gospodari na njemu. Oni vladaju njime, oni čuvaju na njemu mir i osiguravaju plovidbu i svojim i tuđim trgovcima svojom moćnom mornaricom, sada udruženom u jednoj ruci, pod vrhovnom komandom hrvatskog kralja.

Jak na kopnu i na moru, odličan vojnik, uredio je Petar Krešimir IV svoju državu na način ostalih evropskih država. Sve luke i sva pristaništa na istočnoj obali Jadranskog mora do Neretve i Lastova bili su u njegovoj vlasti i golema mornarica stajala mu je na raspolaganju.

NORMANI OSVAJAJU DALMATINSKE GRADOVE (1074)

Na poziv nekih dalmatinskih gradova[5], u kojima je preovladavala protuhrvatska stranka, i podstaknuta od pape Grgura VII, uđe 1074. god. normanska mornarica

[5] Nije poznato koji su uzroci bili da su dalmatinski gradovi pozvali Normane da ih uzmu i sve što se iznosi samo su puke kombinacije i nagađanja.

pod komandom grofa Amika u Jadransko more, prodre u Kvarner i opsjede Rab, koji ne uspije osvojiti. Poslije pustošenja obale i otoka, pošlo je Amiku za rukom da zarobi kralja (možda Petra Krešimira IV). Upravo je u to vrijeme boravio u Dalmaciji papin legat Gerhard, koji po uputstvu papinom uze da posreduje između Normana i Hrvata. Normani pustiše hrvatskog kralja na slobodu, a ovaj im prepusti dalmatinske gradove Split, Trogir i Zadar i hrvatske gradove Biograd i Nin.

Osvajanje dalmatinskih gradova od strane Normana nije bio težak udarac samo za Hrvate, a i lično za kralja Petra Krešimira IV, nego i za Veneciju. Mada tadanja Venecija nije bila kao ona u doba Petra II Orseola, svejedno su njegovi nasljednici primili mnoga njegova načela, od kojih je svakako bilo najvažnije načelo slobodne plovidbe po Jadranu. Osvajanje dalmatinskih gradova je za Veneciju bilo utoliko teže podnošljivo, jer su Normani vladali i jednim dijelom južne Italije i na taj način mogli vrlo ozbiljno sprečavati mletačku trgovinu sa levantinskim zemljama, koju je ona sve više unapređivala. Stoga je trebalo Normane istjerati iz novoosvojenih pozicija. To je odmah, još slijedeće, 1075. god. učinio dužd Dominik Silvije, koji isplovi sa flotom u Dalmaciju i uspije istjerati Normane iz spomenutih gradova. Ovi gradovi obećaše duždu preko svojih najviših civilnih i crkvenih predstavnika, da u Dalmaciju neće više nikada dovoditi Normane ili neke druge strance. Tada je Petar Krešimir IV bio već mrtav (negdje krajem 1074. god.).

GLAVA V

HRVATSKA MORNARICA ZA VRIJEME KRALJA ZVONIMIRA

Što je sve prethodilo Zvonimirovoj krunidbi za hrvatskog kralja i prihvaćanju vazalskog odnosa od strane Zvonimira prema papi Grguru VII ne znamo, ali se mora svakako povezati upad Normana sa namjerama Grgura VII. Za naše je razmatranje pomorskih odnosa na Jadranu vrlo važno to, da je Zvonimir uspio da odmah, čim je stupio na prijestolje, oduzme Veneciji dalmatinske gradove. To on nije mogao učiniti bez mornarice i zato nema nikakve sumnje da je ta hrvatska pomorska snaga bila velika, kad je mogla da izbaci Mlečane iz dalmatinskih gradova i da osigura nesmetan dolazak i odlazak stranaca, u prvom redu papinog izaslanika, legata Gebizona, koji je u ime pape okrunio Zvonimira za kralja Hrvatske i Dalmacije.

Velika diplomatska igra koja se vodila na Jadranskom moru bila je vanredno vješto inspirirana i upravljana sa papinog dvora, i upravo onako kako je jasna uloga papine diplomacije prilikom krunisanja Zvonimira, ona je isto tako jasna i prilikom upada Normana poslije smrti kralja Krešimira. Papina politika, koju je u dalmatinskim gradovima i Hrvatskoj provodio svom energijom splitski nadbiskup Lovro, i kojoj se nije opirao kralj Petar Krešimir, našla se pred neželjenim pojavama poslije Krešimirove smrti. Jasno se vidi iz mira sklopljenog

između dužda Dominika Silvija i dalmatinskih gradova, da su ovi gradovi pozvali Normane da ih uzmu. Tom su se prilikom predstavnici dalmatinskih, a i nekih hrvatskih gradova, zakleli duždu Dominiku Silviju (1076. god.) da „nikada više neće dovesti Normane ni strance u Dalmaciju", a zaklinjali su se „duždu Venecije i Dalmacije i carskom protophedru", dakle duždu kao visokom časniku bizantinskog cara. Prema tome je dužd 1076. god. osvajao te gradove u ime Bizantije, i prema tome u ime gospodara tih gradova, pa je zbog toga i isticao titulu koju mu je bizantinski car dao.

Oduzimanje dalmatinskih gradova Veneciji nije, dakle, mogao biti nikakav jednostavan posao, i nikakav papin autoritet nije to mogao provesti protiv Venecije, koja je onda stajala uz protivnike pape Grgura VII. Zvonimir je, dakle, morao upotrebiti vojsku, a pogotovo jako brodovlje da istjera Mlečane iz dalmatinskih gradova (sl. 14).

Interesi Grgura VII na Jadranskom moru bili su veliki i jedna vazalska država na sjeveroistoku Balkanskog poluotoka značila je u velikom sukobu sa Zapadnim carstvom mnogo. Novi hrvatski kralj Zvonimir bio je do krajnosti odan i privržen nadbiskupu Lovri, i prema tome pobornik papine politike.

Njegova mornarica, kojoj su pripadali i hrvatski i neretljanski brodovi, a i brodovi dalmatinskih gradova, bila je tada, jaka, a i trebalo je da bude takva, kad je vrlo dobro bilo poznato da bi Venecija smjesta pokušala da osvoji dalmatinske gradove, ako bi znala da joj se neće suprotstaviti snažna hrvatska pomorska sila.

Zvonimir, vjeran vazal rimskog pape, ispunjavao je svoju prisegu, kojom se obvezao papi prilikom krunidbe da će mu služiti kad god ustreba i kamo god ga pozove. Kad ga je tako 1082. god. Robert Giskar (Guiskard) zamolio da mu pošalje u pomoć svoje brodove za napad koji je spremao na zapadnu obalu Balkanskog poluotoka, koja je pripadala Bizantiji, Zvonimir se spremno odazvao, bez sumnje i zbog toga što je Giskarova molba bila popraćena intervencijom pape, čiji je bio vazal. S hrvatskim brodovljem došlo je u pomoć Giskaru i brodovlje grada Dubrovnika. Hrvatska flota, koja mu je došla u pomoć, bila je bez sumnje ne samo dosta jaka, nego su i njeni brodovi

bili dorasli suvremenim bizantinskim, s kojima je u borbi trebalo računati. Kako je pak Giskar odabrao za svoju pratnju i pratnju svoje žene Sigelgaite dvanaest hrvatskih brodova, to su morali ti brodovi biti ponajbolji u njegovoj i hrvatskoj floti.

Normansko-hrvatsko brodovlje otplovilo je 22. maja 1082. iz Otranta i stiglo pod Drač 19. juna, poslije nekih manjih neprilika. Vojska se iskrca i Drač bijaše opsjedan s kopna i sa mora. Uto je, pozvan od Bizanta, plovio mletački dužd Dominik Silvio prema jugu sa 64 ratna broda i stigao u ljeto 1082. god. gotovo do samog Drača. U sukobu upotrebiše Mlečani svoje iskustvo u pomorskim ratovima, a i bizantinsku tehniku. Znali su da će Boemund, koji je komandovao ujedinjenim normansko-hrvatskim brodovljem prvi napasti, jer je njemu bilo do toga da napadne Mlečane prije njihovog sjedinjenja sa bizantinskim brodovima. Zbog toga odlučiše da se spreme za doček napada. U tu svrhu obrazovaše od svojih brodova tzv. „pelagolimen", tj. plivajuću luku. Oni su čvrstim lancima svezali svoje brodove jedan uz drugi, ostavivši između njih toliko prostora koliko je trebalo za veslanje. Na većim brodovima podigli su drvene kule, a na drugima objesiše za jarbole čamce i čvrsto ih privezaše uz njih. I jedno i drugo služilo je za smještaj pračkara i strijelaca. Jake, na kraju okovane grede koje su spuštali u more pomoću strojeva i isto ih tako i dizali, služile su im da njima razbijaju bok neprijateljskog broda, prema kojemu su ih snažno usmjerili. Tako skupljeni i u polukrugu postrojeni brodovi čekali su neprijateljski napad (Sl. 15 i 16).

Normani su bili navikli na drugu taktiku, donekle sličnu Duilijevim letećim mostovima. I doista, kad su napali, Boemundov brod, koji je predvodio, naletio je na komandni brod dužda Silvija, koji je odgovorio izbacivanjem okovanih greda. Ove su snažno udarale o bok Boemundovog broda i konačno ga probile. S druge je strane Boemund nastojao da na duždev brod baci leteći most, ali mu se zbog izbačenih greda nikako nije uspio dovoljno približiti. Kad je brod počeo tonuti raznese se glas po njegovoj eskadri da je on poginuo, što je izazvalo paniku, i normansko-hrvatsko brodovlje se povuklo u luku Drača. Dok su se duhovi ponovo smirili, prispjela je i bizantin-

ska flota i priključila se mletačkoj. Tri dana poslije prvog sukoba napadoše neočekivano Mlečani noću, pri mjesečini, i iznenadiše normansko-hrvatsko brodovlje. U ovoj su bici Mlečani tada prvi put upotrebili grčku vatru, koju su sipali na neprijateljsko brodovlje. Bitka se svršila pobjedom mletačko-bizantinskog brodovlja, iako su Normani i Hrvati izgubili samo jedan brod. Međutim, ta njihova pobjeda nije uspjela prisiliti Normane da odustanu od opsade Drača. Uto je kretala bizantinska vojska pod komandom cara Aleksija prema Draču, gdje se 18. oktobra 1082. godine sukobi sa snagama Roberta Giskara i bješe potučena, a sam car ranjen. Kad su se poslije toga zbog zime povukle i mletačka i grčka flota, predade se Drač u februaru 1083. godine Giskaru.

Rat se nastavio i slijedeće godine, u kojoj su Grci i Mlečani kod Krfa dvaput pobijedili normansku mornaricu, ali su treći put u novembru 1084. bili od Normana strahovito potučeni. Jedan je Giskarov brod spaljen pomoću grčke vatre, dok je sedam većih mletačkih bilo probušeno (oni su zajedno s ukrcanom vojskom potonuli). Dva broda bila su zarobljena. Taj je poraz strahovito djelovao u Veneciji i dužd Dominik Silvio se morao odreći svoje časti.

Venecija je, kako vidjesmo, čvrsto pomagala cara Aleksija, ali je to činila u prvom redu u svoju korist, jer nije mogla dopustiti bez borbe da Robert Giskar, koji je bio gospodar Brindizija i Otranta s jedne, i nekoliko važnih gradova s druge strane Jadranskog mora, sprečava mletačku pomorsku trgovinu sa zemljama Mediterana. Novi dužd Vitale Faledro zatraži od bizantinskog cara da mu za pruženu pomoć ustupi Dalmaciju i Hrvatsku, smatrajući da te zemlje pripadaju bizantinskom carstvu. To mu je car odmah i učinio i dozvolio mu da nosi titulu duksa Dalmacije i Hrvatske i carskog protosevasta.

Iako ova titula nije u tom času ništa značila, jer je u Hrvatskoj i Dalmaciji vladao kralj Zvonimir koji je tada držao čvrsto uzde u rukama, ustupanje Dalmacije Veneciji u tom času kaže jasno da su i Bizant i Venecija bili neprijateljski raspoloženi prema Zvonimiru, jer se on nalazio na strani Normana u borbi protiv njih, mada za to nemamo nikakvih direktnih vijesti.

Rat se nastavio i u 1085. godini. Mletačko brodovlje, pod samim duždom Faledrom, udruženo sa grčkim, sukobilo se s normanskim, uz koje je vjerojatno bilo i hrvatsko, kod otočića Sazena (Saseno) pred Valonom. U boju pobijedi Giskar, a mletačko-bizantinska flota povuče se i usidri kod o. Kefalonije. Za njom krene u potjeru Giskarov sin Rođer, a za njim i sam Giskar, koji na putu umre.

Kad je umro vođa, brodovi se vrate i Rođer napusti dalju borbu s Bizantijom. Još prije Giskarove smrti (17. avgusta 1085.) umro je njegov veliki saveznik, papa Grgur VII.

Iako je Zvonimir tada izgubio dva svoja saveznika, vladao je nesmetano Hrvatskom i Dalmacijom, jer se Venecija nije usudila da osvoji dalmatinske gradove koje je dobila od Bizantije. Za to je Zvonimir bio isuviše snažan na kopnu i na moru. Ali, kad je Zvonimir 1089. godine ubijen i u Hrvatskoj nastale dinastičke borbe, dalmatinski su gradovi 1091. ponovo pod Bizantijom.

Kako je svršila velika mornarica koju je Zvonimir slao u pomoć Normanima, i koja se hrabro borila i isticala protiv tada najvećih i najjačih mornarica svijeta — bizantinske i mletačke, nije nam poznato. U toj su mornarici svakako pored hrvatskih bili i brodovi dalmatinskih gradova koji se spominju još 1097. godine, ali se brodovi hrvatske države više ne spominju. Kao da su gubitkom samostalnosti prestali postojati (sl. 17).

GLAVA VI

RATNE MORNARICE U SREDOZEMNOM I JADRANSKOM MORU OD VII DO XI STOLJEĆA

Kad su Sredozemno more i njegove obale bili sasvim u vlasti Rimskog Imperija, gubila je ratna mornarica sve više od svog značaja, jer se nije imala s kim boriti, i služila je samo za transport vojnih kontingenata i čuvanje mora od gusara kojih je, poslije čuvenih pohoda na gusare u I st. prije n. e., bilo sve manje i gotovo ih je i nestalo, pošto su sve obale stajale čvrsto u rukama Rima i svaki pojedini rimski namjesnik odgovarao je za svoje obalno područje. Tako je bilo i onda kada se za vlade cara Dioklecijana, po njegovoj zamisli i po njegovoj volji, Rimsko carstvo razdijelilo na četiri dijela, pa i onda, kada je car Konstantin Veliki uzeo za svoju prijestolnicu Carigrad. Rimski Imperij, koji je obuhvatao sve obale Sredozemnog mora, zajedno sa onima Crnoga mora, svu obalu Atlantika do ušća Rajne, cijelu Britaniju i Irsku, trebao je stalnu ratnu mornaricu samo u policijske svrhe, tj. samo protiv gusara. Nije bilo drugog neprijatelja koji bi mogao napasti s mora bilo koji dio Rimskog Imperija. Poneki napadaji germanskih družina na pogranične obale Sjevernog mora bili su neznatne prirode.

Kad je Rimsko carstvo definitivno podijeljeno na Istočno i Zapadno, prilike se nisu izmijenile sve do u VI stoljeće, kad su poneki barbarski narodi, koji su prodrli preko granica Rimskog carstva, došli na more i počeli

ugrožavati neke rimske (bizantinske) krajeve. U prvom je redu Carigrad (Bizant) morao pojačati svoju stražu na Crnome moru, na kojem je uvijek bio prisiljen da je podržava zbog povremenih organiziranih napada raznih primorskih naroda koji su znali da sa malim brodićima izvrše čitave provale u vode Bizantinskoga carstva. Otkad je u četvrtom stoljeću pukla rimska granica usljed provala Huna i Gota, rimska država je izgubila svaku vlast na obali Dunava sjeverno od Dunava i dalje sve do Krima. Ma koliko razni narodi, koji su na crnomorsku obalu dolazili, i ne bili vješti moru, naučili su oni to brzo od starosjedilaca, ukoliko nisu upravo njih upotrebljavali za kapetane i pilote.

Nisu tačne one tvrdnje koje govore da u ovo vrijeme nije bilo bizantinske mornarice. Ona je i te kako postojala, i bez nje bi Carigrad i carstvo bili propali, preplavljeni s mora barbarskim narodima.

Godine 493. istočno-gotski vođa Teodorik bio je proglašen kraljem Ostrogota, koji su provalili u Italiju, i Bizant je bio primoran da Teodorika imenuje upraviteljem Italije.

Teodorik je brzo shvatio da neće moći biti doista gospodar Italije, ako ne bude u stanju da je osigura na moru. U tu je svrhu odredio 510. god. da se sagradi golema ratna mornarica od 1000. dromona. Nije nam poznato da su Goti ikada sagradili toliku flotu, ali ćemo se dva decenija kasnije susresti sa gotskom mornaricom.

Car Justinijan, koji je sebi bio postavio zadatak da obnovi staro Rimsko carstvo u cijelom njegovom opsegu, nije to mogao ni zamisliti bez velike mornarice. Vandali (germanski narod) bijahu se probili kroz cijelu srednju Evropu, pa preko Franačke na Pirenejski poluotok, i otuda su preko Gibraltarskog tjesnaca prešli u Afriku, koja je do tada pripadala Bizantu, dakle rimskom caru. Oni su uspjeli da se tamo i smjeste i utvrde. Justinijan je odlučio da ih istjera iz tih krajeva, odnosno da ih pokori. U tu svrhu sagradio je i sakupio veliku mornaricu od 500 brodova, na kojima je preveo brojnu vojsku, potrebnu za tako velik pothvat. Tom je vojskom komandovao Belizar, a mornaricom koja je imala u prvom redu zadatak da preveze vojsku, komandovao je Kalinik iz Aleksandrije. Go-

dine 532. otplovila je ova flota, u kojoj je bilo najviše teretnih brodova, ali i ratnih. Komandni brod i još dva bijahu bojadisani minijumom, da bi se danju dobro poznali. Ti isti brodovi imali su noću fenjere, da ih ostala flota može vidjeti i slijediti.

Ovo brodovlje ostalo je na afričkoj obali doklegod je Belizaru, koji je vodio kopnene operacije, trebalo.

Malo godina poslije ovoga, 535, bizantinsko ratno i transportno brodovlje uplovilo je u Jadransko more i prevezlo trupe, koje su onda udarile na Ostrogote. Istovremeno posla Justinijan Belizara sa drugom flotom i sa 7 000 vojnika na Siciliju. Slijedeće godine poslao je Justinijan novu flotu, koja je krenula iz Epidamna (Drač) u Epidaurus (Cavtat), odatle na Vis, i onda na Salonu.

S druge je strane gotski kralj Vitigis poslao na Salonu „mnogo ratnih brodova", ali ih je carska flota presrela i uništila. Poznat nam je napokon i velik sukob gotske i bizantinske mornarice kod Ankone, godine 548. u kojem su Goti bili potpuno uništeni.

Kad su tako i Vandali i Goti bili odstranjeni likvidiranjem njihovih država, nije Bizant dugo vremena ni na zapadu ni na istoku imao opasnijih protivnika na moru, i mogao se zadovoljiti da ima samo toliko brodovlja, koliko mu je potrebno da očuva svoje obale od iznenadnih provala pomorski nerazvijenih naroda na sjevernoj obali Crnog mora.

Više od jednog stoljeća nije Bizantu prijetila nikakva opasnost s mora. Tada se javio novi i najopasniji neprijatelj na moru, kakvog poslije Hanibalovih ratova nije Rim imao. Probuđen Muhamedovom naukom, arapski je svijet, zanesen vjersko-političkim imperijalizmom, prodro najprije do obale Mediterana, a onda, napadajući na Bizantinsko (istočno-rimsko) carstvo i u Aziji i u Africi, osvajao razne bizantinske krajeve ne samo na kopnu, nego i na obalama Sredozemnog mora.

Došavši na Mediteran, Arapi — koje je kršćanski svijet zvao ponajviše Saraceni — prihvatiše brzo pomorstvo, naučiše ga i uskoro su njihove flotile napadale pojedine krajeve, pljačkale i otimale, ponajviše za svoj račun, da onda budu kanalizirane i upotrijebljene za državne ratne svrhe.

Redom padahu pod arapsku vlast istureni veliki otoci: Kipar, Rodos, pojedini Kikladski otoci. Bizantinska mornarica bila je tada doista preslaba da to spriječi. Godine 672. Arapi provališe sa svojim brodovljem do samog Carigrada.

Arapska pomorska snaga rasla je sve više, a široki Mediteran davao im je mogućnosti razvoja i privlačio ih na sve strane. Osjećajući se daleko nadmoćnijim od Bizantinaca, doplovi godine 717. golema arapska flota od 1 800 brodova pred sam Carigrad i opsjede ga. Tada je u Bizantu vladao odlučni Lav II Izaurijski, ali je već njegov prethodnik Anastazije, kad je čuo da se Arapi (Saraceni) spremaju na Carigrad, 714. god. sagradio veliku i lijepu flotu. Ova flota i „grčka vatra" su tada spasile Carigrad.

Opasnost od napada Saracena, koji su znali da sa ovolikom golemom flotom napadnu i sam Carigrad, podstaknula je bizantinske careve da svojoj mornarici posvete najveću pažnju i da je učine premoćnijom od saracenske na Sredozemnom moru. Zato je bilo potrebno sagraditi veliku mornaricu, pobrinuti se da njeni brodovi budu najsvrsishodnije osposobljeni za borbu na moru i odgojiti starešinski pomorski kadar i mornare. Ali je svakako bila od najveće važnosti organizacija mornarice cijeloga carstva koje je, i pored gubitka sjeverne Afrike, još imalo u svojim rukama mnogo krajeva u Italiji, na Siciliji, na Jadranu, na Egejskom moru i na maloazijskoj obali.

Iako je već prije postojala carska mornarica, koja se toliko istakla još za Justinijana I, carstvo se nije oslanjalo samo na nju, nego je za pomoćnu službu uzimalo po potrebi i privatne brodove. Već je car Anastazije uveliko osamostalio carsku mornaricu i ona se sve više podizala za vrijeme njegovih nasljednika, dok nije car Vasilije Makedonac (867—886) obrazovao pravu državnu ratnu mornaricu. Njegovom sinu Lavu VI (886—912) pripisuje se djelo „Taktika", u kojem car-pisac govori o kopnenoj i pomorskoj ratnoj vještini. U tom svom djelu daje car upute svom vrhovnom admiralu.

U doba cara Vasilija i njegova sina Lava VI ratna bizantinska mornarica dijelila se u dva dijela, u carsku i tematsku (tj. provincijsku). Carska se nazivala „to bazilikon ploimon", a provincijska „to thematikon ploimon".

Carska je bila ona koja se nalazila u Carigradu i oko njega, neposredno potčinjena dvoru, dok je tematska stajala u prvom redu na raspolaganju dotičnom tematu, a po potrebi stupala u zajedničku mornaricu. Sve su tematske flote potčinjene jednom vrhovnom komandantu cjelokupne pomorske sile Bizantije, koji se u ovo vrijeme naziva „tes nautikes dynameos strategos" tj. „vojskovođa pomorske sile", ili kratko — strateg (strategos). Kasnije se on naziva „drungarios" — drungarij. Tematske flote imale su do Lava VI na čelu samostalne „drungarije". On je tu organizaciju ostavio, ali ih je podvrgao vrhovnom komandantu mornarice, koji se često nazivao i „drungarij flota", tj. carske i tematskih. Prije ovoga vremena nije bilo stalnog vrhovnog admirala.

Admiralski brod se isticao nad ostalima svojom veličinom i jakošću, a poredi toga je imao izabranu posadu mornara raznih naroda.

Tri ili pet „dromona" imale su jedinstvenog komandanta koji se zvao „komes". I ovi su se brodovi isticali nad običnim.

Bizantinska flota ovog vremena imala je u svom sastavu dromone, helandije i galije.

Dromona je isključivo ratni brod, tip najvećeg ratnog broda od početka VIII, pa sve do u XII stoljeće. To je bio brod na vesla, i to na dva reda vesala, svaki red po 25 pari, tj. 25 pari pod palubom, a 25 na palubi, ukupno 100 veslača. Veslači na palubi bili su ujedno i borci. Osim toga, svaka je dromona imala pored veslača i svoju posadu: komandanta sa njegovom poslugom, dva kormilara, barjaktara, nadzornika pramca, mornara za bacanje sidra i sifonatora koji je upravljao sipanjem „grčke vatre". Dromone su se dijelile na velike, srednje i male. Velike su dromone imale 200 i više članova posade, od kojih je 50 veslača bilo ispod palube, a ostali su bili na palubi kao veslači i borci. Njihova je duljina iznosila obično 50 m. Male su dromone imale jedan red veslača i zvale su se jednoveslarice (monereis = jednoklupka) ili galije.

Na pramcu dromona nalazio se sipač „grčke vatre" — sifon (syphon), koji je bio oklopljen metalom. Nad sifonom bio je drven mostić sa prsobranom, na kojemu su bili

vojnici određeni da sipaju „grčku vatru" na neprijateljske brodove i da gađaju neprijatelja.

Na većim dromonama podigle bi se, u slučaju borbe, u sredini palube drvene kule tzv. „ksylokastron", sa kojih su vojnici bacali na neprijatelja vatru, komade oštra željeza i kamenje.

Veslači gornjeg reda i svi vojnici na palubi bili su zaštićeni štitom, oklopom, kacigom, rukobranima i goljenicama.

Početak bitke signalizirao se crvenom zastavicom, a sve druge komande izdavane su od komandanta flote zastavicama raznih boja i položaja. Njima se davao znak za napad i uzmak, za obuhvat neprijateljskog brodovlja, i uopće za sve taktičke radnje. Razlog je tome bio taj, što se ni truba, a pogotovo glas, ne bi mogli čuti ni razabrati pri golemoj buci koja je nastajala za vrijeme sukoba, kada su se vesla lomila, kljunovi zabijali u bokove brodova, a „grčka vatra" svojim praskanjem nadvisivala svaku trubu i svaki glas.

Prije sukoba utanačili bi se još jednom znakovi zastavicama, što se smatralo najbitnijim organizacionim dijelom, jer krivo shvaćeni signal mogao je uvijek dovesti do katastrofe.

U sukobu s neprijateljem brodovlje je nastupalo u tzv. „pelagolimenu", tj. u obliku polumjeseca ili u stroju vrste (u frontu). Kod poretka polumjeseca je u dnu polukruga stajao brod vrhovnog komandanta, radi boljeg pregleda situacije. Na oba kraja polumjeseca trebalo je da budu najbolji i najčvršći brodovi, jer su prvi dolazili u dodir sa neprijateljem. U ovakvom poretku nastupalo se tako da su prvo napredovala oba kraja a istovremeno s njima i cijeli polumjesec.

Kod drugog načina svi su brodovi bili poređani u liniji i zajednički napredovali na neprijatelja, sa svrhom da ga zajednički napadnu „grčkom vatrom".

Ako je bilo više brodova, a samim tim takva linija preduga, oni bi se poređali po dubini u dvije ili tri takve linije.

Najefikasnije oružje bilo je u bizantinskoj mornarici ovoga vremena „grčka vatra", koju je izumio Egipćanin Kalinik. „Grčka vatra" je bila i ostala tajnom Bizantinaca

nekoliko stoljeća, a ni danas ne znamo tačno što je ona zapravo bila. Poznato je samo to, da je bila goruća tekućina koja se vodom nije dala ugasiti. Kad bi pala na neprijateljski brod, taj bi izgorio pošto je bio drvene građe. Bizantinci su tu tajnu uspjeli da zadrže samo za sebe puna 4 stoljeća. Tek su je krajem XI stoljeća otkrili svojoj saveznici — Veneciji, a od nje su je dobili Arapi.

Svaka je dromona trebalo da ima veliki broj posuda, koje su bile napunjene upaljivim materijalom. Te su se posude bacale na palubu neprijateljskog broda, a bile su načinjene od vrlo krhkog materijala, pa bi se razbile čim bi pale i zapalile lađu na koju su pale.

Pored „grčke vatre" sa ratnih brodova sipale su se strijelice na protivničku momčad, a naročito na veslače na palubi. Strijelci su bili postavljeni na pramcu i na krmi, a i na oba boka broda.

Na neprijateljske lađe bacali su bizantinski vojnici i posude pune živog vapna. Kad bi takva posuda pala na palubu i razbila se, vapneni prašak, koji bi se podigao, gušio je veslače i borce na palubi.

Lav VI preporučuje u svojoj „Taktici", kao jedan od najsigurnijih manevara za vrijeme bitke, da bizantinski brod doplovi sasvim uz bok neprijateljskog, tako da neprijatelj misli da ga hoće zakvačiti i započeti borbu prsa u prsa. U isto vrijeme treba neki drugi brod svom snagom da naleti kljunom u drugi bok i da ga probuši i potopi.

Dromone su bile redovito brodovi prve linije, jaki i dovoljno lagani, brzi i lako pokretni. Pored dromona imali su Bizantinci helandije. To su bili veliki brodovi, koji su imali na palubi kulu i jedan jarbol. Neki su držali da su i helandije borbeni brodovi, što nije tačno. To vidimo iz njihovog velikog broja u tri ekspedicije cara Konstantina V na Bugare. Godine 762. bilo je u toj ekspediciji 800 helandija, godine 765. bilo ih je 2 600, a godine 773. išla je flota od 2 000 helandija. Već ovi golemi brojevi ukazuju na to da helandije nisu bili borbeni brodovi, a na ovo nas upućuje i to što se za onih 800, koje su otplovile na Bugarsku godine 762, izričito kaže da je svaka prevozila po 12 konja.

U VIII stoljeću Bizantinsko carstvo ima stalnu ratnu mornaricu koja broji svakako preko 300 dromona sviju vrsta, koje su pripadale carskoj floti, pored tematskih flota. Da je to tako vidimo iz pisama pape Pavla I kralju Pipinu 758—759. i 760. god., u kojima mu papa javlja da plovi iz Carigrada na Rim 300 brodova, i k tome još sicilska flota za koju izričito kaže da se sastoji od dromona. Godine 853. napala je arapska flota od 300 brodova Damijat (Damyat — Damiette) u Egiptu i osvojila ga, a godine 859. pošla je u Sirakuzu bizantinska flota od 300 lađa, što sve pokazuje da su to bile velike flote, kad se uzme da su se sastojale od dromona sviju kategorija.

Carska flota nije sva bazirala u Carigradu, jer je nje bilo previše i za jedan velik grad, kakav je bio Carigrad, nego je raspodijeljena od Mitilene na Egejskom do u Develtu na Crnom moru, u kojem su se gradu nalazili i arsenali.

U IX stoljeću razvija se jedan manji tip dijera, nova vrsta helandija, ali to nisu više one helandije koje su išle na Bugarsku i koje sigurno nisu bile naročito velike, kad su ukrcavale svega 12 konja. Ovo su veći brodovi, koji postaju u ovom stoljeću ratni brodovi za borbu. Postojale su dvije vrste helandija u ovo doba (IX i X stoljeće): helandija panfila (panphyla) koja ima 120—150 ljudi, i za koju reče Thietmar godine 983. da je „zadivljujuće duljine i brzine". Druga je vrsta helandija uziaka koja je imala 108 ljudi. U ovo se vrijeme javljaju sve više monere (jednoveslice), galije sa 50 vesala.

Jadransko more viđalo je samo bizantinsko ratno brodovlje, koje se sastojalo od spomenutih brodova. Ni Venecija, ni Hrvatska VIII stoljeća nemaju takvih velikih brodova.

Tek u IX stoljeću je dužd Trandenik sagradio u Veneciji prve helandije. Vjerojatno do tog vremena imala je Venecija, koja je bila tek u početku svoga pomorskog razvoja, samo jednoredne galije. Slično tome imali su i Hrvati i Neretljani, jer se inače ne bi bili mogli oduprijeti mletačkom brodovlju.

Isto su tako jednoredne bile, bez sumnje, i sagine i kondure, koje je imala za ratne svrhe Hrvatska za vrijeme Trpimira i Krešimira.

Dalmatinski gradovi ovoga vremena, koji su pripadali Bizantu: Rab, Cres, Osor, Krk, Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor, nisu imali, izgleda, svoje vlastite tematske flote, nego je carska flota povremeno slala u pojedina mjesta na Jadranskom moru po neku helandiju, a u slučaju rata bili su ti gradovi pozvani da dođu sa svojim teretnim brodovima. Jesu li ovi gradovi imali po neku galiju koja je stajala na raspolaganju dalmatinskom tematu kao takvome — teško je bilo što kazati, jer za to nemamo nikakvih izvora. Jedno je svakako sigurno u ovom pitanju: da su i tada, kao i kasnije, postojala u svim dalmatinskim gradovima brodogradilišta koja su gradila brodove za redovite domaće potrebe, za ribanje i prevoz, i da su ta brodogradilišta bila u stanju da sagrade i veće i jače brodove, koji su se mogli uvrstiti u ratnu mornaricu.

Međutim se u X i XI stoljeću razvijala i mletačka, hrvatska i neretljanska mornarica, nezavisno od bizantinske. Na njihov je razvoj djelovala bizantinska mornarica, koju su oni imali prilike ne samo vidjeti u svojim vodama ili pod Barijem, nego i osjetiti prilikom pljačkanja od strane Nikete Orife. Hrvatski knezovi, koji su vidjeli dromone i helandije, sigurno su zaželjeli da i njihovi brodograditelji takve grade. S druge strane i Hrvati i Neretljani, u sukobu sa mletačkim flotama ne bi mogli da im se suprotstave kad ne bi posjedovali bar podjednako velike i snažne brodove, kakve su imali Mlečani, koji su od Trandenika nadalje gradili helandije.

Sin Lava VI, pisca „Taktike", Konstantin Porfirogenit (912—959) sačuvao nam je u svojim spisima mnogo važnih podataka za poznavanje bizantinske mornarice onoga vremena, kada je on bio na prijestolju. On piše da je u jednom ratnom pothvatu 912. god. protiv dva komandanta saracenske flote, koji su bili bizantinski renegati, poslano 60 dromona, svaka sa 230 veslača i 70 vojnika, dakle 18 000 ljudi cjelokupne posade. Pored toga poslano je 40 panfila (sa izabranom vojskom), od kojih su 20 imale po 160 ljudi posade, a 20 po 130. Svega zajedno, kako nam je Konstantin Porfirogenit zabilježio, 23 000 ljudi. To je bila carska flota. Uz ovu su bile tematske flote, koje su se isto tako sastojale od dromona i panfila. Cjelokupan broj brodova koji su sudjelovali u toj floti bio

je 112 dromona i 75 panfila, sa 34 000 veslača, 7 340 boraca, 700 Rusa i 5 087 azijskih Mardaita. U ovo je doba prestao veslač da bude i vojnik-borac, jer je iskustvo pokazalo da to ne valja. Ove ratne brodove pratio je i odgovarajući broj teretnih, koji su prevozili sve ono što su ratni brodovi i njihova posada trebali: hranu, ratne sprave, oružje itd. — dakle neke vrste plovni tren. Uza svu ovu jakost, Saraceni su ovu flotu potukli kod otoka Samosa.

Car-pisac Konstantin Porfirogenit opisuje i drugu jednu pomorsku ekspediciju koja se spremala protiv Krete, godine 949. Tada se carska flota sastojala od 40 helandija (sa jednim jarbolom i kulom) i 20 dromona. Pored ove carske flote trebalo je da temati pošalju i svoje flote.

Bizantinska flota, koja je neprestano jačala, bila je ponos careva. S koliko je samopouzdanja mogao car Nikefor Fokas kazati poslaniku njemačko-rimskog cara Otona: „Tvoj gospodar nema brodova, a ja sam moćan na moru i mogu, ako hoću, da sa svojim flotama popalim svaki grad, koji tvom gospodaru pripada"!

Krajem X stoljeća bizantinska flota je počela propadati, a naročito za cara Vasilija II (976—986). Njeno se propadanje nastavilo u XI stoljeću toliko, da za vrijeme Aleksija Komnenca (1081—1118) ona nije sama mogla da odoli apulijskim Normanima, i morala je pozvati u pomoć mletačku flotu koja je svejedno nije mogla spasiti od dvaju zajedničkih poraza 1084. i 1085. god. Vjerojatno je smrt Roberta Giskara, koji je bio otrovan, spasila 17. augusta 1085. grčko-mletačku mornaricu i od trećeg, odlučnog poraza.

Nije vjerojatno da su normanski brodovi uticali na gradnju hrvatskog brodovlja (sl. 18). Vješti moru i iskusni mornari, Normani su na svojim dugim brodovima (dakkars) koji su se pokretali i pomoću velikog jedra, a i pomoću 20 do 30 veslača, plovili do Islanda, došli do Grenlanda, uplovili u Sredozemno more, protjerali Saracene sa Sicilije i ustalili se u južnoj Italiji. Hrvati su do toga vremena upoznali bolje i savršenije brodove za Sredozemno more, koje je stoljetno, pa čak i tisućljetno grčko, rimsko i bizantinsko iskustvo stvorilo. Normanski brodovi su bili pogodni za gusarstvo, za brzi prepad na

neki grad, za ulaz u ušće rijeka, ali za sukob s bizantinskim brodovljem oni nisu bili pogodni. Mnogo je vjerojatnije da su Normani udešavali svoje brodove po uzoru na bizantinske. Oni su to morali učiniti jer na Sredozemnom moru ne vladaju iste meteorološke prilike kao na Atlantskom oceanu, gdje postoje stalni vjetrovi koji mogu dugo trajati, što je za jedrenje bilo pogodnije. Na Sredozemnom moru ima dugih perioda kad je more relativno ili sasvim mirno, i moguće je veslanje, dok je na Atlantiku, na velikim valovima veslanje gotovo nemoguće.

U vezi s prilikama na Mediteranu razvili su se brodovi na vesla kao najpogodniji za borbu, jer su mogli gotovo uvijek, osim zimi za velikih južina, stupiti u akciju, pa i u sukob, što nije bilo moguće sa brodovima na jedra, pogotovo ne u ovo vrijeme, kad još nije bilo razvijeno jedrenje do onih finesa, do kojih će ga dovesti upravo atlantski narodi. Normani su , dakle, morali preuzeti onu vrstu brodova, kakva se razvila na Sredozemnom moru, ako su htjeli da se u sukobu mjere sa bizantinskim brodovljem. Vjerojatno su oni aplicirali tek po koju tekovinu na svoj stari tip broda, i time postigli možda i bolje rezultate.

I u X i u XI stoljeću je saobraćaj između dalmatinskih gradova i Hrvata u njihovoj neposrednoj okolici vrlo intenzivan. Pored toga su mnogi hrvatski vladari dobili dalmatinske gradove od Bizanta kao carski dostojanstvenici najvišeg stepena. Tomislav drži sabor u Splitu godine 925, a stotinu godina kasnije Petar Krešimir postaje i kraljem Dalmacije. Prirodno je bilo da brodogradilišta tih gradova rade za mornaricu hrvatskog kralja, tim više što su ta brodogradilišta bila uvijek izvan gradskih zidina, dakle na teritoriju za čije su uživanje dalmatinski gradovi od vremena kneza Branimira plaćali prema naređenju iz Bizanta godišnji danak hrvatskom vladaru na sjeveru, a okolnim slavenskim knezovima na jugu.

Ti su gradovi bili sve do Krešimirovih posljednjih godina vladanja potpuno bizantinski, pripadali su dalmatinskom tematu, i hrvatski su vladari, pa i sam Krešimir, njima upravljali kao bizantinski visokodostojnici. U njihove su luke dolazili bizantinski trgovački i ratni brodovi, i nema nikakve sumnje da su oni preuzeli sve nove tekovine bizantinske brodogradnje.

Možemo, dakle, kazati da je hrvatska mornarica X i XI stoljeća bila na onoj visini, na kojoj su se nalazile bizantinska i mletačka.

Godine 1082—1084. pomagao je hrvatski kralj Zvonimir Normane u borbi sa Bizantijom jakom mornaricom, kako smo to već istakli.

Na osnovu toga možemo sa sigurnošću zaključiti da je za vrijeme kralja Zvonimira Hrvatska imala svoju državnu ratnu mornaricu, i da se ona sastojala od velikih brodova, kao što su bile dromone, helandije, galije i troveslice, i da su se ti brodovi gradili u našim brodogradilištima. Moramo zaključiti još i to, da su tim ratnim brodovima komandovali iskusni i odlični komandanti, vješti u pomorskim borbama, kad su uspjeli, zajedno s Normanima, da potuku bizantinsku mornaricu koja je posjedovala i dugu tradiciju i visoku pomorsku naobrazbu, i mletačku, koja je postizala sve veću pomorsku ratnu vještinu.

SLIKE
UZ DRUGI DIO

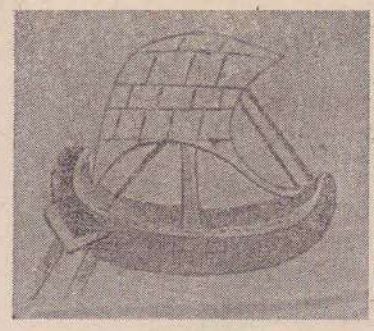

Sl. 9. — Jedrenjača VI stoljeća (tzv. roscona) sa mozaika u crkvi Sv. Apolinara u Raveni

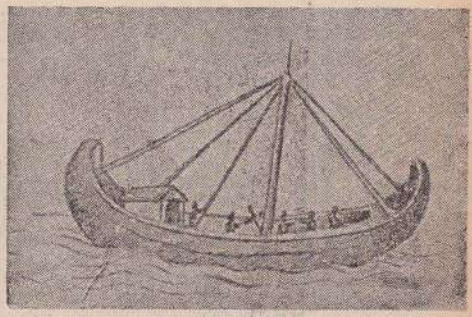

Sl. 10. — Lađa VI stoljeća (roscona); sa mozaika u crkvi Sv. Apolinara u Raveni

Sl. 11. — Franački vojnici u IX stoljeću (slika iz godine 881. Rim)

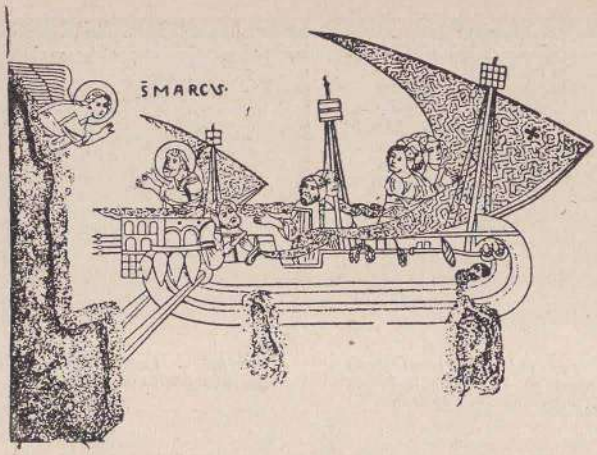

Sl. 12. — Putnička lađa zvana „akacija" (mozaik X stoljeća u bazilici Sv. Marka)

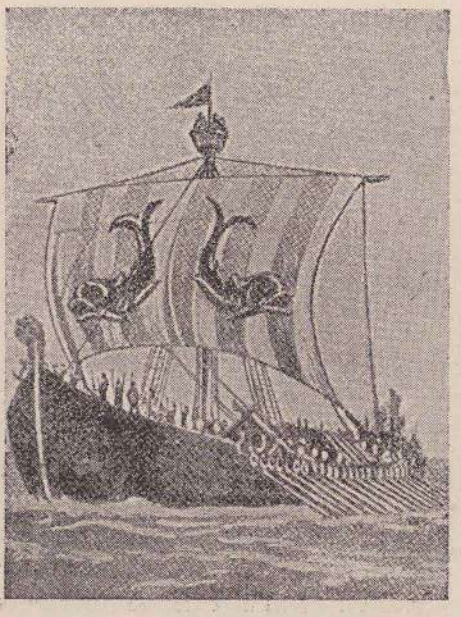

Sl. 13. — Gusarska lađa Vikinga

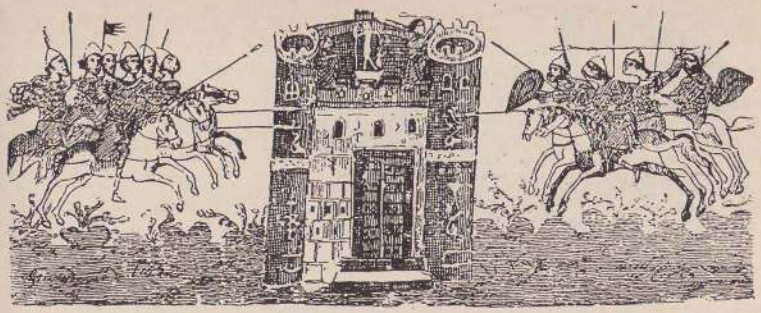

Sl. 14. – Navala na tvrđavu X stoljeća (po Schlumbergeru)

Sl. 15. – Pomorski boj XI stoljeća (po rukopisu XI st. u biblioteci Marciani u Veneciji, Schlumberger)

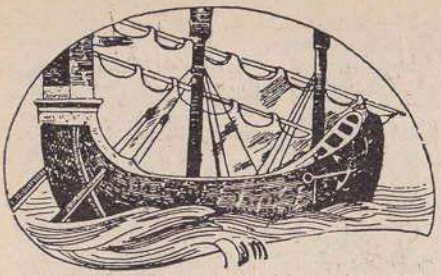

Sl. 16. – Trgovačka lađa (freska u crkvi Sv. Petra u Padovi)

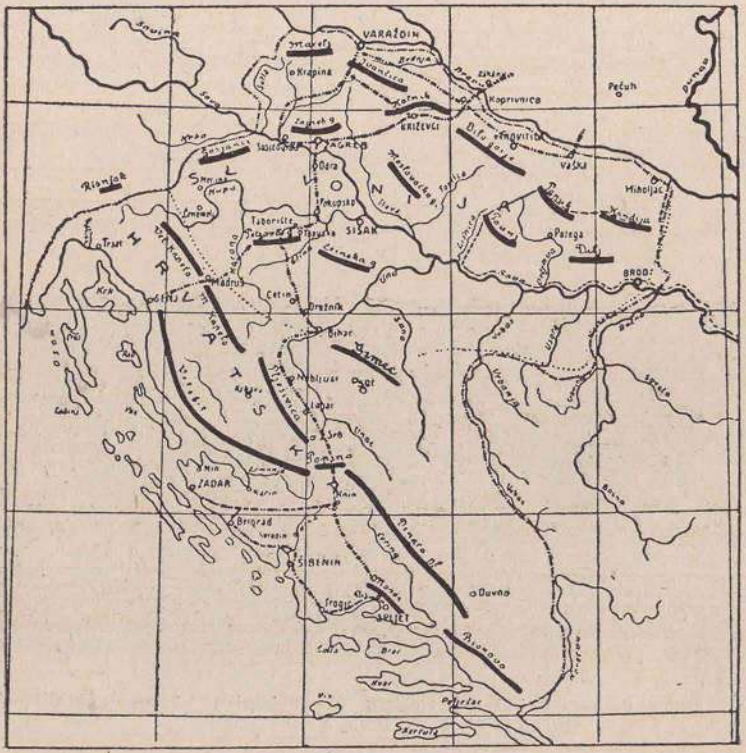

Sl. 17. – Hrvatska 1097. godine

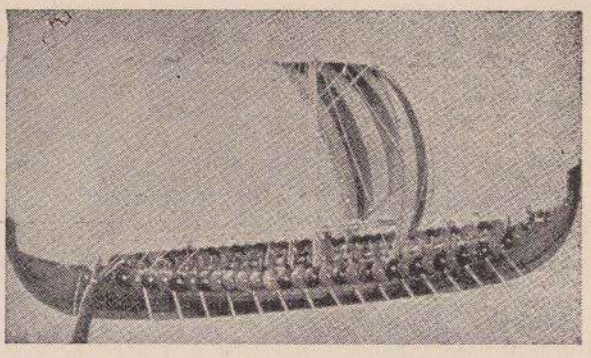

Sl. 18. – Lađa gusara Vikinga (IX–XI stoljeće n. e.)

DIO TREĆI

OD ZAJEDNICE SA UGARSKOM DO PADA NAJVEĆEG DIJELA NAŠEG PRIMORJA POD VENECIJU

GLAVA I

RATOVI NA JADRANU U XII I XIII STOLJEĆU

MLETAČKA POMORSKA DEJSTVA U DALMACIJI. – BOJ KOD ZADRA 1116. GOD. – MLETAČKA EKSPEDICIJA NA DALMACIJU 1117. i 1125. GOD.

Godine 1105. dalmatinski gradovi su priznali za svoga kralja Arpadovca Kolomana, koji se već bio okrunio za kralja Hrvatske i Dalmacije u Biogradu na moru i kao takav im zagarantirao veliku autonomiju. Ova Kolomanova obaveza dalmatinskim gradovima je bila temelj njihove autonomije kroz cijeli srednji vijek i ujedno najjača veza između njih i hrvatsko-ugarskog kralja. Tako je Zadar došao te godine svojom slobodnom voljom ponovo u sklop hrvatske države. Ali ne zadugo. Dolazak Arpadovaca na more nije nipošto išao u račun Veneciji, koja se nadala da će ponovo, u doba dinastičkih borbi zavladati istočnom obalom Jadrana. Ona je, šta-više, ponovo dobila od bizantinskog cara odobrenje da uzme Dalmaciju, koju je Bizantija smatrala još svojom pokrajinom. Kad su u Bizantiji nestale simpatije za kralja Kolomana, Venecija je tu situaciju iskoristila i dužd Ordelafo Falier posla 1112. god. u Carigrad patrijara sa četrnaest galija, moleći cara Aleksija da pomogne Veneciji da dobije Dalmaciju. Car nije pristao odmah, ali je 1115. god. dozvolio Mlečanima da napadnu dalmatinske gradove.

Tada je, godine 1115, dužd Ordelafo sa velikom flotom krenuo na Dalmaciju, zauzeo Zadar, osim njegove kule, i Biograd. Pošto je oba grada utvrdio, vrati se dužd sa flotom u Veneciju.

Ugarske čete, koje su još držale zadarsku kulu, bijahu u opasnosti da budu konačno prisiljene na predaju. Međutim se dužd Ordelafo spremao da slijedeće godine (1116) osvoji i ovu kulu, a zatim i ostale dalmatinske gradove, koje 1115. godine nije ni pokušao da osvaja jer se vjerojatno osjećao preslab za to. U martu 1116. godine došao je u Veneciju car Henrik V. Dužd ga je primio sa velikim počastima, ugostio u svojoj palači i iskazivao mu veliko poštovanje i odanost. Tom je prilikom car Henrik V obećao duždu pomoć „protiv Ugra koji su ponovno navalili na Dalmaciju".

U maju ove, 1116. godine pođe dužd Ordelafo u Dalmaciju „sakupivši vojske sa svih strana i pomognut četama cara Henrika i bizantinskog cara Aleksija". Kod Zadra došlo je 29. juna do boja u kom dužd pobijedi. Tom pobjedom pala mu je u ruke i zadarska kula, čiji su mu se branitelji sada dobrovoljno predali. Poslije toga dužd „zauze neosvojiv grad (castrum) Šibenik, i poruši ga, a gradovi Split i Trogir predadoše mu se bez borbe".

I tako su Split i Trogir, poslije deset godina što su bili pod Arpadovcima, došli pod Veneciju. Kralj Koloman, pritisnut teškom bolešću, nije mogao (1115. god.) da se upusti u obranu dalmatinskih gradova, a umro je prije druge Ordelafove vojne 1116. godine. I tako su ne samo bizantinska Dalmacija, tj. gradovi Split, Trogir, Zadar i otoci, nego i dva čisto hrvatska grada — Biograd i Šibenik bili sada pod vlašću Venecije. Iz te godine sačuvala nam se isprava kojom dužd Ordelafo Falier „po milosti Božjoj dužd Venecije, Dalmatinaca i Hrvata" *(dei gratia dux Venetiarum, Dalmaticorum atque Crobaticorum)* potvrđuje u korist samostana sv. Ivana u Biogradu darovanja i slobode koje mu je učinio hrvatski kralj Krešimir.

Ali ni Kolomanov nasljednik kralj Stjepan, odnosno njegovi velikaši nisu htjeli da tako lako prepuste duždu dalmatinske i hrvatske gradove, i što ne učiniše prije, započeše 1117. godine. Kraljeva vojska poče da napada na dalmatinske gradove, a dužd Ordelafo Falier pohita opet

lično sa vojskom i mornaricom u Dalmaciju, ali u ovom ratu sreća ga ne posluži. Njegova vojska bješe potučena, a on sam pade u boju. No i pored ove pobjede nije Stjepan uspio da dalmatinske gradove osvoji. Ali kad je dužd Dominik Mikjeli (Michieli) 1122. godine otplovio na istok u „Svetu zemlju" da tamo osigura mletačke interese, zauze kralj Stjepan dalmatinske gradove osim Zadra (1124), koji mu se — kako izgleda — dobrovoljno predadoše. Tada je on obnovio Trogiranima i Splićanima Kolomanov privilegij. Ali, kad se 1125. godine dužd Dominik Mikjeli vraćao sa istoka, napadne na Split i Trogir i osvoji ih, a zatim zauze i Biograd koji do temelja razori.

Poslije smrti ugarskog i hrvatskog kralja Stjepana (1131. god.) dođe na prijesto Bela II Slijepi. On uspije da Mlečanima oduzme gradove Split i Trogir (oko 1133), kojima potvrdi privilegij Kolomanov. Kako je on stekao i Bosnu, koja se kao saveznica dobrovoljno pridružila Ugarskoj, postalo je i zaleđe ovih gradova daleko veće.

Nasljednik Bele II, Gejza II potvrdio je 1141. godine Splićanima stare privilegije, a slijedeće, 1142. godine proširio je Kolomanov privilegij i Splićanima i Trogiranima.

OSAM NAPADA MLETAČKOG BRODOVLJA NA ZADAR. — POBJEDA ZADARSKE MORNARICE KOD PUNTAMIKE 1190. G.

Zadar ovog vremena je u većini hrvatski, Hrvati postaju zadarski građani i kao takvi postižu visoke položaje u gradskoj upravi, čak i priorsku čast predsjednika zadarske općine kao npr. priori: Grubeša (1056), Dabro sin Bolice (1066), Drago (1069), Vitača (Vitaza) (1072) i drugi. I tribunsku dužnost su često vršili građani sa hrvatskim imenima kao Dabro (918), Crneha i Dabro (986), Dabro i Draže (1035).

Iz toga se vidi kako je stari romanski živalj bio tada uveliko promješan hrvatskim elementom koji je ušao među gradske zidine i bio ne samo priznat kao gradski, već su mnogi Hrvati postali i zadarski plemići.

Hrvatski kraljevi su ne samo politički bili često vezani uz Zadar, nego su te veze bile i druge prirode. Kad je kralj Mihajlo Krešimir polovinom X stoljeća jednom boravio u Zadru, darovao je samostanu sv. Krševana selo

Diklo, a njegov praunuk Petar Krešimir 1069. god. istom samostanu otok Maun u „našem moru". Kad je jedna rođakinja Petrova osnovala samostan sv. Marije u Zadru, kralj je tom samostanu poklonio zemljište u Tukljači i osim toga mu garantirao „kraljevsku slobodu".

Nema sumnje da je mnogo od onoga, što je u ovo doba sagrađeno u Zadru u uskoj vezi ne samo sa hrvatskim vladarima i velikodostojnicima, nego i sa hrvatskim gradskim elementom, pa su vjerojatno i ulomci starohrvatskog crkvenog namještaja sa troprutastim pletenim ornamentom, koji se danas nalaze u zadarskom muzeju, usko vezani za prodiranje hrvatskog življa u Zadar.

Nakon što je 1116. godine pao pod mletačku vlast, Zadar se nije mogao snaći u novoj situaciji i bio je ekonomski u očajnom položaju, jer je otcijepljen od svog zaleđa s kojim je bio usko vezan, a svi njegovi posjedi bili su na hrvatskom teritoriju. A kad je Venecija uspjela da se u Zadru 1154. godine osnuje nadbiskupija, potčinjena patrijarhu u Gradu, postao je Zadar ne samo politički nego i crkveno odvojen od svog zaleđa i ostale Dalmacije. Zadar se konačno pobuni i 1159. god. otpadne od Venecije te protjera mletačkog kneza Dominika Maurocena. Venecija posla na pobunjeni grad veliko brodovlje sa vojskom i ponovno ga osvoji i uspostavi vlast protjeranog Maurocena. Ali, iako pokoreni, nisu se Zadrani nikako mislili smiriti, te 1164. godine otpadnu ponovo od Venecije i priznadu hrvatsko-ugarskog kralja Stjepana III. Bijaše i ovo uzalud, jer ih Venecija opet uspije svladati. Treća pobuna Zadra protiv Venecije, 1168. god., imala je kudikamo više izgleda na uspjeh. Te godine protjeraše Zadrani i po treći put kneza Maurocena, i primiše u svoj grad 30.000 hrvatsko-ugarskih vojnika koji su imali braniti grad od napada Mlečana. Dužd Vitale Mikjeli pođe lično s velikom mornaricom na Zadar, ali mu ne mogaše nauditi, i morade se sramotno vratiti u Veneciju.

Ali se Venecija nije htjela okaniti nastojanja da u svojim rukama ima Zadar, tu nadasve važnu strategijsku tačku ovoga vremena, i 1170. god., dok se hrvatska i ugarska vojska borila s Bizantincima u srednjoj Dalmaciji, napadne ona Zadar pod vodstvom izagnanog kneza Maurocena. Kad se kraljevska vojska Stjepana III pred mno-

štvom brodova povukla iz Zadra, predadoše se Zadrani Mlečanima. Osvojivši Zadar, nametnuše Mlečani njegovim građanima teške uslove. Oni moradoše priznati ovisnost svoga biskupa od patrijarha u Gradu, dati taoce, porušiti gradske bedeme, a Dominik Mauroceno bijaše opet knez Zadra.

Zadrani bijahu prisiljeni na predaju, ali njihov otpor protiv Venecije nije time prestao, i uskoro, deset godina zatim, 1180. god. otpadoše ponovo od Venecije i priznadoše za svoga kralja hrvatskog-ugarskog kralja Belu III. Bela III posla odmah u Zadar dosta vojske i popravi prije deset godina porušene bedeme, a Zadrani izabraše za svoga kneza Hrvata Damjana Desinju, koji je tu čast zadržao sve do svoje smrti 1198. god. Kad je Zadar otpao od Venecije, posla ona odmah protiv njega svoje brodovlje, ali ga tamo dočeka spremna odbrana, te se brodovlje vrati ne uradivši ništa. Ni mletački napad na Zadar, ni opsada Zadra od jula do septembra 1187. god., ne mogahu Zadru nauditi. Uz velike žrtve skupiše te iste godine Mlečani novu flotu protiv Zadra, ali ni ona ne uspije, našto sklopiše s Belom III primirje na dvije godine (1188).

Da se osiguraju i s morske strane od Venecije, sklopiše Zadrani s njenim rivalom Pizom (Pisa), 30. marta 1188. god. savez za odbranu i međusobno pružanje pomoći.

Očekivani mletački napad na Zadar doista je uslijedio u maju 1190. Četrnaestog maja je zadarsko brodovlje dočekalo mletačko kod Puntamike kraj Zadra i sjajno ga potuklo. Veselje Zadrana bilo je neopisivo, a Venecija je opet sklopila s Belom III primirje, pa ga 1192. obnovila na dvije godine. Uto umre dužd Aurio Mastropietro, a za novoga dužda bijaše izabran Enriko (Enrico) Dandolo, najveći mletački dužd cijele mletačke povijesti i osnivač mletačke velevlasti. Shvaćajući golemu važnost Zadra za položaj Venecije na Jadranu, i slobodu pomorskog saobraćaja uopće, Dandolo odluči da ga po svaku cijenu osvoji. Njegov pokušaj da dobije Zadar još 1194. god. nije uspio. Jedan nam je kroničar zabilježio da se dužd, u listinama koje je izdavao, nije više potpisivao „dux Dalmatiae" nego samo „dux Venetiae atque Croatiae", zbog toga da se uvijek sjeća da treba osvojiti Zadar, da bi ponovno dobio i taj naziv.

Enriko Dandolo, star i slijep, i pored svojih devedeset i tri godine, bio je još uporan u nastojanjima da svojoj domovini obezbijedi prevlast ne samo na Jadranu nego i na Mediteranu. U tom njegovom nastojanju pomogle su mu povoljne prilike.

Godine 1198, stotinu godina poslije Prve krstaške vojne, započe po naređenju pape Inocentija III u Francuskoj agitacija za novu krstašku vojnu. Očekujući ne samo velik oprost grijehova, što je u stvari bilo sporedno, nego daleko više posjed osvojenih krajeva i bogatstvo od opljačkanih imanja i gradova, prihvatiše mnogi visoki francuski feudalci taj poziv i prijaviše se u krstaše. Njihov su primjer slijedili manji feudalci, i uskoro je organizacija za krstašku vojnu bila gotova tako da 1200. god. počeše pripreme za nju.

Najteže pitanje koje se pred feudalce-krstaše postavilo bio je prevoz krstaške vojske iz Francuske u Levant, Siriju ili Egipat, odakle bi krenula na Jerusalim. Francuski feudalci odluče da se obrate na tri velike pomorske sile tadanjeg svijeta, na Đenovu (Genova), Pizu i Veneciju. Trebalo je da poslanici unajme transportne brodove za 4 000 vitezova, zajedno sa njihovim konjima i 100 000 pješaka. Oni su pošli najprije u Đenovu, koja im je bila najbliža, ali im Đenovljani odgovoriše da molbi ne mogu udovoljiti. Poslije toga otidoše oni u Pizu, koja također nije mogla da im ispuni molbu, izjavljujući da Pizanci nemaju toliko brodova[1]. Preostala je još Venecija.

Šest poslanika francuskih feudalaca-krstaša, između kojih i Žofroa de Vilarduen (Geoffroi de Villehardouin), maršal Šampanje (Champagne) i pisac kronike kojoj je dat naslov „La conquête de Constantinople" (Osvojenje Carigrada), stigoše u Veneciju, gdje bijahu dočekani s velikim počastima i velikom gostoljubivošću i od dužda i njegove okoline.

---

[1] Robert de Clari, *La conquette de Constantinople*, ed. Skok (Tri starofrancuske hronike, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1951, str. 140, 141).

Poslije nekoliko dana izložili su Vilarduen i drugovi duždu pred sakupljenim vijećem svrhu svoga dolaska i zamolili Mlečane da im dadu potreban broj brodova i mornara, koji će njihovu krstašku vojsku prevesti do obala Sirije i Palestine (sl. 19). Dužd im odgovori kako su to „velike stvari, koje oni traže", ali da će im ipak sagraditi brodove za prevoz 4 500 konja i 9 000 konjušara, zatim brodove za prevoz 4 500 vitezova i 20 000 pješaka. Sve te ljude i sve to brodovlje opskrbljivat će devet mjeseci Venecija. Ukupna suma koju će krstaši platiti je 94 000 maraka. Pored toga izjavi dužd da će Venecija spremiti 50 oružanih galija koje će pratiti krstaše i koje će ona opremiti i izdržavati o svom trošku, s tim da od osvojenoga pripadne polovina krstašima, a polovina Veneciji.

Kad su krstaški poslanici prihvatili mletačke uslove, mletačko ih je Veliko vijeće odobrilo.

U daljnjem pregovaranju bila je određena definitivna suma, i to 87 000 maraka[2] i rok „do Ivanja" (tj. 24. juna) 1202. god., kada imaju baroni i hodočasnici biti u Veneciji i brodovi spremljeni za njih.

U mletačkom arsenalu radilo se punom parom i spremali se i ratni i teretni brodovi, naročito udešeni za prevoz konja (sl. 20 i 21). U Francuskoj jedan dio krstaša krene početkom juna put Venecije, a drugi, manji, na flandrijskim brodovima prema Gibraltarskim vratima, s tim da se priključi onima koji će krenuti iz Venecije. Na čelu svih krstaša bio je markiz Bonifacije od Monferata, a uza nj grof Boduen (Bauduin) od Flandrije. Kako su i još neki krstaški zapovjednici krenuli drugim putevima, u Veneciju nije prispjelo onoliko velikih feudalaca koliko je bilo obećano i postojala je bojazan da oni koji dođu neće moći Mlečanima platiti ugovorenu svotu.

Mlečani dočekaše prispjele feudalce i njihovu vojsku vrlo lijepo i s obilno ljudske i stočne hrane. Mornarica, koju su Mlečani bili spremili, „bila je tako bogata i tako lijepa, da je lješpe ni bogatije ne vidje kršćansko čeljade, tako da je brodova za ljude i robu, galija i brodova za konje bilo za tri puta toliko ljudi, koliko je bilo krstaške vojske".

Mlečani, spremni za ukrcavanje i odlazak, pozvaše krstaše da im isplate ugovorenu svotu, ali ovi ne bijahu

---

[2] Isto

u mogućnosti isplatiti je, jer je mnogo njih koji su morali doći u Veneciju pošlo u druge luke. Kad su se vođe skupile i do krajnosti nategle svoje mogućnosti, i kad su sve predale Mlečanima, još je nedostajalo 34 000 srebrnih maraka do ugovorene svote. Mlečani pak sa svoje strane tražili su isplatu cijele svote i bez toga nisu nikako namjeravali prevesti krstaše.

U tako napetoj situaciji, dok su krstaši u najvećem dijelu bili smješteni na otoku Sv. Nikole, izvede dužd Enriko Dandolo svoj dugo i mudro spremani udarac. On predloži krstašima da mu pomognu da osvoji grad „Zadar u slavenskoj zemlji, jedan od najutvrđenijih gradova na svijetu", koji mu je, kako je on tvrdio „oteo ugarski kralj", i da će im u tom slučaju Mlečani odgoditi isplatu preostalih 34 000 maraka, sve do onog vremena kad im uspije da ih zajedno steknu. U redovima krstaša nasta velika zabuna, jer dok je većina njih bila mletačkim prijedlogom oduševljena, drugi su istupili protiv njega, polazeći od toga da krstaši nisu pošli na krstašku vojnu radi osvajanja kršćanskih gradova, nego da oslobode Hristov grob.

Glavne vođe, međutim, prihvatiše duždev prijedlog i poslije velike svečanosti pristupiše Mlečani predaji brodova i galija francuskim baronima. Bio je već kraj septembra 1202. godine. „I kad je u brodove bilo ukrcano oružje i živež kao i vitezovi i njihova posluga, bijahu zakačeni štitovi oko rubova paluba i na kule podignute zastave među kojima je bilo mnogo lijepih"[3]. Na brodove ukrcaše više od tri stotine kamenobacača i katapulta i mnoštvo svakovrsnih strojeva, koji su se upotrebljavali pri osvajanju gradova. „Nikada nije ljepša mornarica isplovila iz ikoje luke" — kliče Vilarduen u svom opisu. Bilo je to 8. oktobra 1202. godine.

I doista je ta mornarica bila golema i sjajna. Svaki je odličnik imao svoj brod za sebe i za prevoz svojih ljudi i poseban brod za prevoz svojih konja. Pored te goleme mornarice, koja je prevozila najmanje 30.000 ljudi, bila je sjajna ratna flota mletačkoga dužda koja se sastojala od 50 ratnih galija pod vodstvom duždeve galije, koja je — pripovijeda nam plemić Robert de Klari (Clari), — na

[3] Geoffroi de Villehardouin, *La conquette de Constantinople* (Osvajanje Carigrada) ed. Skok, str. 59

koga je bez sumnje učinila velik utisak — bila sva crvena i imala nad sobom razapet šator od crvene svile. Uz trubljenje stotinu srebrnih i mjedenih truba, uz pjevanje i lepršanje raznobojnih zastava, krenula je mornarica iz Venecije. „Bilo je to za gledanje najljepša stvar, otkada je svijet postojao" — pripovijeda Robert de Klari. „A kad razapeše svoja jedra, i kad podigoše svoje zastave navrh brodskih kula, kao da je čitavo more oživjelo, i kao da se sve zapalilo od brodova, koje su poveli sa sobom i od velikog veselja, koje su činili."

Tako su krstaši pošli na Zadar. Putem se ta sjajna mornarica zaustavila u Puli, gdje su se ljudi osvježili i gdje su sabrali mnogo namirnica, a onda krenuše ravno na Zadar, pred koji prispješe 10. novembra 1202. godine i usidriše se pred njim.

Videći tako dobro utvrđen grad, okružen visokim zidovima i visokim kulama, divljahu se krstaši, ali i sumnjahu da će im on tako lako pasti u ruke. S druge strane, Zadrani ostadoše u velikom čudu kad su opazili tako golemu mornaricu. Znali su odmah da im se dobro ne sprema.

Sjutradan, 11. novembra bijaše vedro i lijepo vrijeme, a pred Zadrom poređana silna mornarica krstaša i mletačke ratne galije, te nasrnuše na zaprečni lanac, „koji je bio veoma jak i dobro građen". Lanac bješe prekinut i luka pade u mletačku vlast. Tada poče iskrcavanje ljudi, konja i šatora, pa se razmjestiše na kopnu nasuprot gradu, s istočne strane luke. Zadar bješe opsjednut s mora i s kopna. Dvanaestog novembra, videći kolika se sila sručila na njihov grad, Zadrani odlučiše da ga predadu i poslaše poslanike duždu. Dok se dužd savjetovao sa francuskim vitezovima, drugi vitezovi, koji su bili protiv ovog mletačko-krstaškog poduzeća protiv Zadra, nagovoriše Zadrane da se ne predaju, nego da se odupru Mlečanima, jer krstaši neće na njih napadati. Zadarski se poslanici na to vrate u svoj grad odlučni da ga ne predaju. Sobom povedoše i jednog francuskog viteza, Roberta od Bovesa, koji je došao na gradske zidine i isto to kazao skupljenim Zadranima.

U francuskom logoru je nastala doista velika opozicija protiv napada na Zadar, ali kad je dužd odlučno istupio i prebacio Francuzima da se ne drže zadane riječi, ve-

ćina njih pristane da duždu pomognu u osvajanju Zadra. Zadrani, uvjereni da ih krstaši neće napadati, istakoše na zidinama krstove. Ali sjutradan poče napad na Zadar. Pred gradskim vratima namjestiše i Mlečani i krstaši kamenobacače i katapulte i druge strojeve, a s morske strane postaviše ljestve na brodove, koji su se približili gradskim bedemima. Odmah zatim poče bombardiranje grada teškim kamenjem, koje su bacali na zidove i kule. Poslije pet dana takve borbe, „postaviše na jednu brodsku kulu svoje bušilice i stadoše bužiti zidove".

Zadrani su tada vidjeli da im je svaki otpor uzaludan i poslaše ponovo poslanstvo, s ponudom da predaju grad i stvari u njemu, ali ne i ljude. Njihova je predaja na milost i nemilost bila prihvaćena i od strane francuskih velikaša i od strane dužda Enrika Dandola 24. novembra 1202. godine.

Kad je Zadar na taj način bio osvojen, izjavi dužd da je zima već nastupila i da nije moguće dalje ploviti, nego da treba u Zadru prezimiti. Potrebno je zbog toga podijeliti grad na dva dijela, od kojih će jedna polovina biti za mletačku vojsku, a druga za krstaše. Mlečani sporazumno dobiše dio grada uz luku, gdje su se nalazili brodovi, a Francuzi ostalo.

Jedva su se i jedni i drugi bili razmjestili, kad treći dan uveče dođe do svađe i oružanog sukoba između Mlečana i Francuza. Borba se vodila po cijelom gradu, ulice su bile pune zavađenih vojnika, tuklo se svim vrstama oružja, strijelicama, kopljima, mačevima. Ranjenih i ubijenih bilo je mnogo. Francuzi koji su bili vještiji u borbama, potiskivahu Mlečane sve više. Velikaši, koji su se umiješali među borce s namjerom da ih rastave i umire, uspješe poslije mnogo napora tek duboko u noći da borbe zaustave. Trebala je još čitava sedmica dana, dok je konačno uspjelo zavađene strane potpuno umiriti.

Dok je vojska u Zadru zimovala malo je bilo Zadrana koji su ostali u gradu, nego je većina njih izbjegla u hrvatski grad Biograd, koji se toliko napuni Zadranima da ga prozvaše Novi Zadar.

U međuvremenu se vratiše iz Rima trojica poslanika, koji su bili poslani k papi s molbom da odobri Mlečanima

osvojenje Zadra. Papa to i učini, što je uveliko pomoglo zagovornicima mletačko-krstaškog osvojenja Zadra.

Uto je nastalo i proljeće, i Mlečani i krstaši stadoše se spremati za odlazak. Brodovi bijahu uređeni, opskrba nabavljena, mornari i vojska se ukrcavali, sve je bilo spremno da se početkom aprila krene. I doista, sjutradan, 7. aprila 1203. sva vojska napusti grad Zadar, čekajući na brodovima povoljno vrijeme za polazak, ali ne ka obalama Sirije i Palestine, već u Carigrad da pomognu Izaku II Angelu u borbi za prijestolje.

U tom času pokazali su se Mlečani u svom pravom svjetlu prema Zadranima, kojima su uvijek poručivali koliko ih vole. Oni „dadoše razoriti grad i njegove utvrde i kule" — zabilježio nam je očevidac Vilarduen. Kad su ušli u nesrećni Zadar, oni su ga temeljito opljačkali i uzeli sve što su u njemu našli, ali su čuvali kuće za svoje zimovanje. Sada, kad im te kuće nisu više trebalę, oni su ih razorili, da onemoguće Zadranima da se u svoj grad vrate.

UKRCAVANJE KRSTAŠKE VOJSKE KRALJA ANDRIJE II U SPLITU 1217. GODINE

Naše je primorje još za vrijeme prve krstaške vojne osjetilo prolaz krstaških vojski, a kad je Venecija aktivno ušla u krstaške ratove, ne kao ratujuća sila, nego kao korisnik trgovačkih i brodarskih interesa u vezi sa Levantom, naša je obala bila stalno izložena mogućnosti da bilo na polasku ili na povratku mletačka ratna mornarica, a i trgovački brodovi, svrate u njene luke, katkada zbog vode ili hrane, a mnogo puta kao osvajači. To se dogodilo, kako smo već vidjeli, 1125. godine, da se godine 1202. pretvori u pravi ratni pohod velikoga stila na Zadar, a 1205. god. na osvajanje Dubrovnika.

Sasvim je druge vrste bio krstaški pohod ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II, iako je i ovom prilikom sudjelovala i Venecija. Ugarsko-hrvatski kralj Bela III bio se zavjetovao da će poći u Palestinu, na krstašku vojnu, ali nije dospio da taj svoj zavjet ispuni. To je onda učinio njegov sin Andrija II. Iskustva ranijih krstaških pohoda, koji su išli kopnenim putem preko Balkana, Male Azije i Sirije, pokazala su da je kudikamo pogodniji put morem

i Andrija II, kome je pripadalo i cijelo primorje od Trsata do Cetine, odluči da povede svoju vojsku najprije u Split, da je tu ukrca i kroz Jadransko, Jonsko i istočno Sredozemno more preveze do palestinske obale.

Međutim ni Andrija II nije imao nikakvih svojih brodova, kao što ih nije imao nijedan njegov predšasnik od Kolomana dalje, jer Arpadovci nisu imali smisla za more, a nisu znali ni da svojim podređenim gradovima omoguće veći pomorski razvoj. Zbog toga je trebalo da Andrija II nađe nekoga koji će mu dati potrebno brodovlje. On je, istina, mogao sakupiti u dalmatinskim gradovima, njemu podložnim, nešto brodova, ali to je bilo premalo za toliku vojsku. Zbog toga se obrati na Veneciju i Ankonu. Kako nije imao novca da plati Veneciji najamninu, prihvati on ponudu Venecije da se, za naknadu najamnine, odreče svakoga prava na Zadar.

U ovo je vrijeme Zadar bio još u mletačkim rukama, isto tako i Dubrovnik, dok je Senj bio sasvim nepodoban za smeštaj tolike vojske, pješaka i konjanika. Isto je tako bio nepodoban i Šibenik i Trogir. Preostajao je samo Split, oko kojega se nalazilo prostrano Splitsko polje, a pored južne luke bila je i sjeverna, u slučaju potrebe.

Andrija II organizirao je dobro svoju krstašku ekspediciju. Još prije svoga silaska na primorje poslao je u Split na mnogobrojnim kolima i na marvi sve oružje i hranu potrebnu za tako dalek put. Ubrzo je splitska okolica imala sasvim drugačiji život nego dotada. Poslije komore došli su Saksonci krstaši, i utaborili se u Splitskom polju, čekajući kralja sa Mađarima. Za stanove predadoše Splićani krstašima predgrađe Splita, a sami se stisnuše u gradu. Kad je došla kraljevska pratnja nije bilo više mjesta u predgrađima, nego se ona smjesti pod šatorima na polju. Suvremenik ovih događaja, očevidac, splitski arhiđakon i historičar Toma, kaže da uopće nije bilo moguće proći gradskim ulicama od golemog broja ljudi i stoke.

Andrija II je 23. avgusta 1217. prispio u Split, svečano dočekan sa svim srednjovjekovnim sjajem, što mu je priredila crkva i vojska, splitska komuna i narod. Toma je zapisao i to da je u samoj kraljevskoj pratnji bilo 10 000 konjanika, a vojska običnih vojnika, pješaka, bila je daleko brojnija.

Mletački, ankonski i dalmatinski brodovi ukrcali su mnoge hiljade vojnika, ali nisu bili u stanju da ih ukrcaju sve, jer nije bilo više brodskog prostora. Neki od onih koji se nisu mogli ukrcati vratili su se natrag svojim kućama, dok su neki ostali u Splitu, čekajući da budu ukrcani iduće godine. Kao pratnju kralju dali su Splićani dvije galije, da ga prate do Drača.

ODBRAMBENI SAVEZ IZMEĐU SPLITA I TROGIRA 1239. GODINE

Potestat Garganus prispio je u Split 15. maja 1239. godine, i odmah je uvidio da je potrebno da se dva obližnja grada, Split i Trogir, koji žive u neprestanoj svađi, međusobno pomažu protiv eventualnih neprijatelja. Poslije kratkog vremena Garganus je u tom svom nastojanju potpuno uspio i 11. jula 1239. godine bio je između Splita i Trogira potpisan ugovor mira, prijateljstva i saveza na deset godina. Jedni drugima obećaše da će za to vrijeme među njima vladati „čvrst mir, sloga, savez i prijateljstvo, da je jedna komuna dužna da pomaže drugu, savjetuje i brani ukoliko bi se to odnosilo bilo na osobe bilo na dobra, bilo to zajednički ili napose, i da će sve one ljude, koje grad Split bude smatrao svojim neprijateljima, smatrati svojim neprijateljima i grad Trogir, i obrnuto."

U slučaju rata na moru obavezao se Split da će dati četiri saetije (saettie), a Trogir dvije, a uz to će oba grada dati i druge brodove. Ako se pak bude ratovalo na kopnu, splitska je komuna dužna da dâ dva dijela vojske, a trogirska treći. U slučaju da se budu slali poslanici, dva će dijela troškova za to platiti Splićani, a treći Trogirani. Isto će se tako i eventualni dobitak dijeliti — dva dijela Splitu, a treći Trogiru.

Dok prvih pet članova ovog ugovora govore o zajedničkoj odbrani i napadu, slijedećih pet (6—10) govore o načinu rješavanja eventualnih razmirica između Splićana i Trogirana i između samih komuna Splita i Trogira. Član 10 predviđa da Splićani neće kupovati robu koja je ukradena Trogiranima, a isto tako će postupiti Trogirani sa robom koja je ukradena Splićanima.

Osobito je interesantan član 14: „Ako bi koja bilo od ovih komuna htjela da nekoga proglasi svojim neprijateljem, to će komuna morati da za to zapita drugu komunu, i ova će morati potražiti način da se onoj komuni udovolji, a ako joj onaj neprijatelj ne bi udovoljio, da ga spomenuta komuna ima smatrati neprijateljem isto onako, kako ga smatra druga komuna, i da ga može da uhvati, ako se nađe u kojoj bilo od spomenutih komuna."

Osim ovoga bilo je još i drugih ugovornih tačaka, koje su sve težile za tim da se dođe do pravog sporazuma i iskrenog prijateljstva između ova dva susjedna grada.

Izgledalo je da će stare razmirice između Splita i Trogira sada prestati i bilo je vjerojatno da će oba grada prestati da pomažu neprijatelje jednog ili drugog od njih, rispirivati strasti i primati izbjeglice. I doista, spočetka je tako i bilo, čak su Trogirani, prema ugovoru, pomagali Splićane u njihovom ratu protiv Omišana 1240. godine. Ali dolazak kralja Bele IV na naše primorje i njegovo neraspoloženje prema Splitu izazvalo je napetost i kršenje ugovora prijateljstva, koji je morao da traje 10 godina i na koji su se zakleli poslanici i opunomoćenici oba grada.

RAT SPLITA SA OMIŠANIMA 1240. GODINE

Omišani, koji su se bili neko vrijeme primirili i nisu napadali splitske brodove, uspjeli su da stave pod svoju kontrolu dva naša najveća otoka — Brač i Hvar. S vremena na vrijeme pojedine su njihove družine napadale i pljačkale ove otoke. Garganus, koji je još u Italiji čuo za omiške gusare i njihove brojne podvige, a i za pljačkanja ankonskih brodova, mislio je da bi mogao kao splitski potestat ukrotiti Omišane da više ne budu opasni na Jadranu. U tu svrhu odluči da povede rat na Omišane, uvjeren da će, ako se valjano spremi, u tome i uspjeti. Trebalo je najprije pridobiti za tu zamisao splitske prvake, a istovremeno se spremati. On to i učini. Svi splitski prvaci, koje je on potajice konsultovao, nisu bili za rat protiv Omišana, jer ih je iskustvo naučilo da je to vrlo opasno. Ali se Garganus nije dao omesti u svojoj namjeri i nije se obazirao na onu manjinu koja se bojala rata sa Omišanima. Da predusretne svako dalje oklijevanje, koje je mo-

glo da njegovu namjeru pokvari, on se upusti u rat, iako još nije bio dovoljno spreman. Povod ratu bijaše jedan upad družine omiškog kneza Toljena u Splitsko polje. Garganus zatraži od Omišana da plate načinjenu štetu, a kad oni to odbiše uvidješe Splićani da je potrebno da ih na to oružjem prisile.

Garganus naoružа sve splitske brodove, iako oni nisu bili građeni za borbu, i ukrca na njih oko 1200 Splićana, pa, uz malu pomoć Trogirana, krene na Brač koji je tada pripadao Omišanima.

Došavši na Brač Garganus pozva Bračane da se pokore Splićanima, na što oni bez ikakva oklijevanja pristadoše, položiše Splićanima prisegu vjernosti i predadoše im sve ono što je Omišanima pripadalo. Splićani uzeše mnoštvo ovaca i goveda, od čega jedan dio preniješe u Split, drugi poslaše na prodaju u Apuliju, a nešto ostaviše na Braču. Kad su Omišani za to doznali, doploviše svojim brodovima na Brač, napadoše na četiri splitska broda koji se bijahu odijelili od ostalih i zarobiše ih, ali ne uspješe da pohvataju njihovu posadu koja je bila pravodobno umakla. Garganus se sa ostalom vojskom vrati u Split, ostavivši na Braču samo jednu malu četu splitskih građana pod komandom Splićana Lampridija i Stjepana. Sada je Garganus pljačkao i pustošio omiške vinograde, a splitski su brodovi međutim čuvali more. Tada je jednog dana plovio knez Osor, koji o svemu tome još nije znao, sa svojim brodom sa Brača u Omiš. Splićani izađoše iz luke u kojoj bijahu usidreni i uspješe da ga opkole. Ali je Osor bio od njih i spretniji i vještiji u borbama. Vidjeći da je opkoljen, naredi svojima da veslaju svom snagom i probiju se između splitskih brodova. U tome je uspio. Razočarani ovakvim neuspjehom, Splićani se povrate u svoj grad.

Sada tek započe prava borba. Osor, ljut na Splićane, spremaše se na rat. On pozove cijelo svoje pleme i naredi da se naoružaju svi njihovi brodovi (liburne). Ubrzo imađahu Omišani i više i boljih brodova nego Splićani, pa započeše da ih napadaju gdje god su mogli. U toj nevolji počeše Splićani da prebacuju novom potestatu da je on kriv što je počeo rat nepripravan. Ali Garganus nije bio čovjek koji bi se dao lako zastrašiti, nego se spremao da

odoli Omišanima. On sagradi u Splitu jedan veći ratni brod (na tri reda vesala, sličan galiji), pa odluči da sa njim i ostalim brodovima napadne neprijatelja. Ali Splićani ne bijahu više nimalo oduševljeni za rat. Teškom mukom uspije Garganus da ih ukrca na brodove.

Dvadeset devetog juna 1240. godine Osor navali na splitski otok Šoltu, koji temeljito opustoši, opljačka i popali, i naposlijetku provališe njegovi vojnici u crkvu sv. Stjepana, u kojoj opljačkaše sve što je vrijedilo i razbacaše relikvije. Poslije svega toga vratiše se svojim kućama.

Tri dana kasnije doploviše Omišani na Brač i iskrcaše se na njegovom istočnom dijelu, a onda prodriješe u sela, koja opljačkaše i popališe, a stanovnike zarobiše. Splitska posada od 50 ljudi, koju je Garganus bio ostavio na Braču, sa nešto otočana pođe u susret Omišanima, da spriječi dalju pljačku i da ih po mogućnosti zaustavi dok stignu pojačanja. U tom boju Splićani i Bračani potukoše Omišane. Nekoliko Omišana pogibe, nekoliko ih bješe ranjeno, a najveći dio se dade u bijeg, pri kojem Splićani opet neke zarobiše, a među njima i bračkoga kneza Osora. Ostatak Omišana uspije da se ukrca na brodove i otplovi natrag put Omiša.

Kad je u Split stigla vijest o sretnoj pobjedi Splićana na Braču, nasta opće veselje. Potestat naredi da na Brač odmah krene nekoliko naoružanih liburna pod njegovim vodstvom. Kako je na Braču već sve bilo svršeno, pokupiše zarobljenike, svezaše im ruke na leđa i dovedoše u Split, gdje ih baciše u tamnice stavivši im na noge drvene negve. Kneza Osora i još neke omiške prvake baciše u tamnicu ispod kneževe palače i staviše im na noge željezne okove.

Spočetka je Garganus postupao prema njima blaže, nastojeći da na miran način od njih dobije pristanak na bezuslovni mir i odštetu, ali kad oni ne htijahu da popuste on naredi da ih muče. Na taj je način dobio od njih mnogo novaca.

Sada, nakon tog mučenja, poče Garganus s njima da pregovara o uslovima uz koje bi pustio zarobljenike na slobodu. On je tražio da mu Omišani predadu sve svoje gusarske brodove i da se zauvijek odreknu gusarenja. Kad Omišani uvidješe da zarobljeni neće biti pušteni ako ne

ispune te uslove, jer u obećanja Splićani nisu htjeli da vjeruju, pristadoše na to i poslaše u Split šest velikih brodova i nekoliko malih, koje bijahu zarobili, i zakleše se da neće nikada izlaziti na more da gusare, a ako zakletvu prekrše platiće Splićanima 2000 hiperpera. Nadalje se obavezaše da povrh toga u prvom redu neće napadati Splićane, Mlečane i Ankonce, a u pogledu Apulije bijahu dali taoce caru, kao garanciju da neće nigdje, u cijelom apulijskom kraljevstvu izvršiti bilo kakav napad.

Kada su Omišani, oni koji su bili slobodni, i oni koji su se nalazili u Splitu u zatvorima, položili na sve to zakletvu, pustiše Splićani zarobljenike na slobodu.

Tako je Split sam riješio jedno vrlo teško pitanje koje je mučilo i njega i druge dalmatinske gradove, a i strane države. On ga je riješio bar za sada, bar za nekoliko godina, čak za nekoliko decenija. Omišani su bili lišeni svojih brodova, bez kojih nisu mogli da napadaju Splićane i ostale, a istovremeno su izgubili i svoj veliki otok Brač. Split se, naprotiv, silno podigao u svakom pogledu: materijalno se pomogla komunalna blagajna novcem koji je dobijen na štetu Omišana na Braču, a naposljetku i brodovima. Split, koji je za borbu sa Omišanima sagradio u svom brodogradilištu jednu veliku galiju, a sigurno i druge brodove, pobjedom na Braču i pametnim iskorišćavanjem te pobjede, došao je sada do razmjerno velike flote: šest velikih brodova osposobljenih za borbu, a i za trgovačke svrhe u mirno vrijeme, i mnogo malih koje su Omišani Splićanima predali, značilo je za splitsku flotu ogroman dobitak i ogroman napredak. Split je postao gospodar otoka Brača. Osim svega toga Split je postigao velik moralni prestiž ne samo u cijeloj Dalmaciji i Hrvatskoj, nego i na strani. Split je 1240. godine postigao unutrašnji mir, finansijsku sređenost, mir izvana i slobodu svoga mora, ugled i poštovanje kod susjeda i kod svih onih koji su se za događaje na Jadranu interesirali. Zbog svega toga je dolazak Garganusa bio za Split plodonosan. Toma, splitski arhiđakon, s pravom se ponosi ističući da ga je on doveo i da je baš on bio jedan od najvećih zastupnika ideje da se prestane sa biranjem hrvatskih velikaša za splitske knezove i da se u tu svrhu uzme čovjek iz Italije, koji nije umiješan u dalmatinske i hrvatske razmirice, i koji po-

znaje dobro strukturu i način uprave raznih gradova u Italiji. Nema sumnje da je baš ta ideja potekla od samog Tome, i to nipošto zbog toga da bi Split došao pod latinsku vladavinu, a ne pod hrvatsku, nego u prvom redu zbog toga što je on prozreo da će Split samo na taj način moći da se oslobodi od neprestanih razmirica koje su ga razdirale.

Osvojivši Brač, postupiše Splićani kao pobjednici i zatražiše od Bračana da im u punoj onovremenoj formi priznadu vlast. Bračani to odmah i učiniše. Sačuvala nam se isprava kojom su Bračani, 19. maja 1240. godine, priznali vlast Splita. Oni izjaviše da su se iz dobre volje i sami od sebe pobuđeni podložili načelniku i komuni grada Splita. Zakleše se na vjernost načelniku i gradu Splitu na vječna vremena, obećaše da će uvijek pomagati Splićane protiv bilo koga na svijetu, i da „će smatrati za svoje neprijatelje sve one, koje budu Splićani smatrali za svoje, a sve one koje budu Splićani smatrali za svoje prijatelje držati će i oni svojim prijateljima."

Po ovom ugovoru Split je namještao suce na Braču, a Bračani su primali sve zakone i običaje grada Splita.

Sa svoje strane Splićani su obećali da će ih braniti i štititi u prvom redu od Omišana, a onda i od bilo koga, ukoliko samo budu mogli. Štaviše, oni obećaše Bračanima da neće sklapati mir sa Omišanima bez njihova učešća i pristanka.

NAPAD SPLITSKOG ORUŽANOG BRODOVLJA NA TROGIR 1243. GODINE

Gradovi Trogir i Split, koji su svaki za sebe živjeli u svojoj autonomiji, i ponajviše bili u jednoj velikoj državnoj zajednici, nisu jedan s drugim imali nikakve političke veze, i granica, koja je dijelila splitski teritorij od trogirskog, bila je isto toliko strogo čuvana kao i državne granice. Split i Trogir, dvije potpuno međusobno neovisne slobodne komune, nisu imali ni iste statute, ni iste zakone, i svaki je živio potpuno za sebe, kao dvije susjedne države, ponajviše kao susjedi, pa katkad i kao dobri susjedi, ali mnogo puta i kao neprijatelji. Neprijateljstva između ova

dva naša srednjovjekovna grada izrodila su se mnogo puta u rat između njih, koji često nije bio ograničen samo na njih, jer je i jedan i drugi grad potražio sebi saveznike koji su mu slali vojske i oružje, a često i sami dolazili da se za svoga saveznika bore.

Svađe između Splita i Trogira nastajale su ponajviše zbog granice i imanja uz nju. Iskorišćavajući kako su najbolje znali neupućenost, a često i gramzivost ugarsko-hrvatskih kraljeva, čas su jedni a čas drugi dobivali od njih potvrde teritorija koji su bili sporni. Bilo je i slučajeva kad su se falsificirale vladarske isprave i na osnovu njih posjedalo sporno zemljište. Bilo je i takvih slučajeva, gdje je jedan te isti vladar mijenjao svoje ranije donesene isprave, i u novima sasvim drugačije rješavao nego u onima prije.

Sporovi zbog posjeda zaoštrili su se 1243. godine. Splitski potestat Bernard, čovjek ratnički raspoložen, spremao se za rat protiv Trogira. Prikupljao je čete i pripremao bojne sprave. Trogirani, vidjeći novu pogibao, preplaše se i nuđahu Splićanima mir i nagodbu. Ali Splićani, koji su pripremili mnogo brodova, ne htjedoše popustiti i otploviše prema Trogiru. Trogirani su se sa svoje strane također spremili, i kad su vidjeli da Splićani namjeravaju da dođu pod Trogir, isploviše im u susret sa svojim brodovima. Oni su ih imali malo, ali dobrih: jednu veliku trijeru, koju im bješe ostavio kralj Bela kad je odlazio sa primorja, dvije liburne i jedan veliki zadarski brod. Ali kad dođoše blizu i uvidješe da su preslabi prema velikom broju splitskog brodovlja, povuku se bliže Trogiru. Kad doploviše bliže kraju, nasuka se velika trijera. Trogirani se snađoše i uz oba boka trijere postaviše po jednu liburnu. Zametne se krvava borba. Jedna splitska liburna napadne kljunom jednu trogirsku, koja je bila uz trijeru, i zarinu joj ga u bok, ali više nije mogla da ga izvuče, jer se liburna podigla kad su se Trogirani prekrcali sa nje na galiju. Uslijed plime oslobodila se i trijera i Trogirani potisnuše Splićane. Splićani se spremiše na ponovni napad, ali uto pade noć i oni se vratiše u Split. Trogirani pak, veseli zbog pobjede, vratiše se slavodobitno u Trogir sa oko 40 zarobljenih Splićana. Mnogo je Splićana palo u ovom boju i mnogo ih se utopilo.

Trogirani postadoše sada obijesni i htijahu da se osvete Splićanima. Oni se udružiše sa nekim Hrvatima, napadahu splitski teritorij i pljačkahu po njemu. Splićani zamoliše Trogirane za mir, ali oni nisu o tome htjeli više da čuju.

Splićani, videći da im ne preostaje drugo nego borba s Trogiranima, izabraše za svog kneza bosanskog bana Ninoslava. Oni ga pozvaše u pomoć sa obavezom da mu plate sve troškove koje će imati. Ninoslav dođe sa jakom vojskom, koju poveća splitskim odredima, a onda krene da pljačka Trogirsko polje. Dvije nedjelje je Ninoslav bio u Trogirskom polju, gdje je zajedno sa Splićanima posjekao trogirske vinograde i stabla, palio žito i pustošio što god je samo mogao. Pored toga započe Ninoslav ozbiljne operacije protiv Trogira i Klisa, čiji je komandant pomogao Trogirane. Ninoslavova vojska, zajedno sa splitskom, opsjedne Klis i Trogir. Ali je kliški knez Butko Julijanov odbranio Klis i pomogao Trogiru. Ninoslav je uvidio da neće uspjeti da te gradove zauzme, pa se poslije nekoliko okršaja sa Butkovim četama vrati. Osim Ninoslava nađoše Splićani i druge saveznike, i to: humskog kneza Andriju, Brativoja, Vukšana i Poljičane. Ni Trogirani ne ostadoše sami, nego i oni nađoše saveznike: Stjepka (Šubića), Nelipića, Danijela, Kristofora i Krajnika.

Ban Ninoslav nije napustio svog saveznika, i u Splitu ostavi kao zamjenika svog šurjaka Rikarda i jednog sina sa četom konjanika, da brane grad.

DOLAZAK KRALJA KONRADA U SPLIT 1252. GODINE

Splićani nisu bili nikada prijatelji miješanja klera u svjetovnu upravu. Oni su to nekoliko puta pokazali, a 1252. god. pružila im se prilika da to na osobito vidan način pred cijelim svijetom pokažu.

Početkom 1252. godine prošao je dalmatinskim vodama kralj Konrad, sin već tada pokojnog cara Fridrika II, koga je papa prokleo. I Konrad, koji je svog oca pomagao u ratu sa papom, bio je izopćen iz crkve. Dalmatinski gradovi, iako su znali za papino prokletstvo, kao i za to da je svaki onaj koji se sa prokletima druži i sam izopćen iz

crkve, nisu nimalo marili za to, nego su kralja Konrada primali svuda sa najvećim počastima i svečanostima.

Čuvši za dolazak kralja Konrada, našao se u velikoj neprilici splitski nadbiskup Roger, i sam rodom iz Apulije, dakle podanik Fridrikov, ali najvjerniji pristaša pape i njegove politike u Italiji. S njim je bio i Toma, koji je uvijek ostao vatreni pristalica papske politike i što većeg uticaja papa na vođenje svjetske politike. Nadbiskup Roger, kad je čuo da je Konrad blizu Splita, zatvori sve crkve i naredi da se zabrani služenje bilo koje službe božje, a on i arhiđakon Toma izađoše iz grada, da ne moraju dočekati prokletoga kralja, i ne vratiše se sve do odlaska Konradova.

Splićani su, međutim, spremili kralju Konradu, koji je sa šesnaest galija uplovio u luku, veličanstven i srdačan prijem. Štaviše, uvedoše ga u nadbiskupsku palaču i tu ga ugostiše. Konrad se osobito veselio srdačnom prijemu od strane Splićana, mada se ljutio na nadbiskupa koji ga nije dočekao iako mu je podanik. Kralj osta u Splitu nekoliko dana, a onda, povoljnim vjetrom, krene sa svojim galijama u Apuliju.

SUPARNIŠTVO VENECIJE I ĐENOVE. BITKA PRED KORČULOM 7. SEPTEMBRA 1298. GODINE

U početku XIII stoljeća podigla je Venecija dva najjača stupa svoje velevlasti i svoje trgovačke snage: učvrstila je svoje baze na Jadranu i pošto je, zajedno sa francuskim križarima, srušila staro Bizantinsko carstvo, postala je najjača država na Egejskom moru i u Levantu. Njezin stari rival, Piza, dakako je za njom zaostala, ali se zato podigao novi, mnogo opasniji takmac, Đenova. Borba između Venecije i Đenove za prevlast na Sredozemnom moru, započeta odmah poslije smrti Enrika Dandola, bila se stišala za neko vrijeme, ali se ponovo razbuktala polovinom stoljeća, kad je Đenova htjela Ankonu da podigne kao konkurenta Venecije. Ona se pretvorila u veliki rat, koji je počeo 1257. god. i trajao do 1270. Rat je započeo na Levantu, na granici njihovih kvartova u Akonu (Akkon), proširio se na Egejsko more i svršio osvajanjem Carigrada od strane Đenove i Mihajla Paleologa 1261. god. U tom su ratu Đenovljani pod komandom Simona Grila

(Grillo) prodrli i u Jadransko more i 8. oktobra 1264. god. kod otoka Sazena pred Valonom zaplijenili mnogo mletačkih brodova punih robom. Taj je potez Đenovljana jasno pokazao Veneciji da ona nije više puni gospodar Jadranskog mora. Iako je đenovljanska mornarica bila 1266. god. poražena kod Trapanija, u primirju 1269. god. Đenova je sačuvala svoju prevlast na Zlatnom rogu.

Venecija nije mogla pregorjeti svoje izgubljene pozicije u Carigradu, s kojima su bili vezani i veliki trgovački interesi na Crnom moru, a Đenova, u najvećoj snazi svojih pozicija na Levantu, nije namjeravala nikako da dozvoli da se ometa njena veza Ankona—Dubrovnik koja je bila trn u oku Venecije. I došlo je do novoga rata 1294. god. u kojem je, iste godine, mletačka mornarica kod Lajaca (Lajazzo) na maloazijskoj obali bila potpuno poražena. Ali time je rat tek počeo i obje su se strane spremale na još veće operacije. Nova mletačka mornarica prodre kroz Dardanele i Bosfor u Crno more, dok je Đenova napala mletačku koloniju u Carigradu. Da pogode Veneciju u najosjetljivije mjesto, prodriješe Đenovljani sa svojom mornaricom u Jadransko more. Godine 1297. moradoše se povući, ali je slijedeće godine u jadranske vode ušao veliki admiral Lamba Doria i pred Korčulom strahovito potukao 7. septembra mletačku mornaricu. Na tisuće mletačkih mornara pogiboše u boju, a tisuće ih bješe zarobljeno.

Venecijanska prevlast na Jadranskom moru bila je slomljena. Đenovljanski ratni brodovi su slobodno došli čak do samog Malamoka (Malamocco) u mletačkoj laguni. I dok je na drugoj, suprotnoj strani Apeninskog poluotoka odjekivala pobjednička pjesma nad omrznutim neprijateljem, u Veneciji je sve strahovalo od eventualnih daljih dejstava Đenovljana na Jadranskom moru. U tako strahovito teškoj vojnoj situaciji na Jadranu i na Mediteranu mogla je Veneciju spasiti samo njena vješta diplomacija. I doista, venecijanski su diplomati uprli sve snage da dođe do mira, u kojem će spasiti svoje gospodstvo na Jadranu. Mletačka je diplomacija djelovala na sve strane, a naročito u Milanu kod tamošnjih Viskontija (Visconti), i dovela do mira između Venecije i Đenove, kojim je Venecija žrtvovala mnogo izvan Jadrana, ali je spasila svoju pre-

vlast na ovome moru. Venecija je priznala Đenovi njene interese na zapadnoj obali Apeninskog poluotoka od Nice (Nizza) do Čivitavekje (Civitavecchia). I na Levantu je Venecija morala mnogo popustiti Đenovi, samo da spasi svoju prevlast na Jadranu, koju joj je Đenova i priznala mirom od 1299. godine.

MLEČANI PONOVO NAPADAJU ZADAR (1243–1245. i 1311–1313)

Gledajući svoj grad razoren, svoje bedeme porušene, svoje kuće opljačkane i srušene, Zadrani, kipteći od bijesa, mržnje i osvete, odlučiše da bar donekle vrate Mlečanima milo za drago. Oni skupiše jednu flotilu i počeše napadati mletačke brodove po Jadranu. Da tome doskoči, posla Venecija jednu flotu pod zapovjedništvom Dandolova sina Rajnera, koji na otoku Ugljanu naspram Zadra podiže tvrđavu Sv. Mihovila, da pazi na Zadar, kako ne bi njegovi građani obnovili bedeme i pobunili se protiv Venecije.

U toj je nevolji pomagao Zadrane hrvatski knez Domald, koji osvoji tvrđavu Sv. Mihovila i pođe u Zadar, gdje pomagaše njegovim građanima da obnove bedeme (1203. god.). Ali, kad se Venecija, tada već pobjednica i na Istoku, i najjača pomorska sila, spremala da napadne na Zadar, sklopi on 1205. god. s njom ugovor koji mu je donekle jamčio autonomiju i dozvoljavao da bira sam svoga kneza i biskupa, ali za kneza jednog Mlečanina, koga će dužd potvrditi, a za biskupa nekog od mletačkog svećenstva, koga će potvrditi patrijarh u Gradu. Bedemi Zadra prema moru trebalo je i dalje da ostanu porušeni. Kako je 1202. god. Venecija pomoću krstaša dobila Zadar, tako je i 1216. iznudila od hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II, kad se ovaj spremao u Palestinu, a nije imao brodova za prevoz vojske, da se odrekne prava na Zadar, a ona će mu za to prevesti vojsku na Istok.

Ali Zadar nije ni dalje ostao miran. Zadrani su samo čekali priliku da se ponovo pobune. Za vrijeme rata između cara Fridrika II Hoenštaufa (Hohenstaufen) i Venecije, Zadrani se, uzdajući se u carevu pomoć, pobune godine 1242, protjeraju iz grada mletačkog kneza i obrate

se hrvatsko-ugarskom kralju Beli IV s molbom da ih primi pod svoju vlast. Kralj im usliši molbu i Zadrani podigoše ponovo na svoje bedeme zastavu hrvatsko-ugarskog kralja. Ali slijedeće godine napadne Venecija Zadar s 26 galija i 20 drugih brodova. Zadar je branio i ban Dionizije. Kad je ovaj ranjen nasta zabuna u njegovoj vojsci, te Zadrani i Dionizijeva vojska ostaviše Zadar, u koji 5. juna 1245. god. uđe mletačka vojska. Venecija je tada vrlo teško kaznila buntovni grad. Ona poruši sve gradske bedeme i sagradi jedan kaštel za mletačku posadu. U opustjeli grad odluči naseliti Mlečane, da tako izbriše svaku želju za sjedinjenjem s Hrvatskom. Ali je naseljavanje Zadra išlo vrlo teško, jer se ni Mlečani nisu htjeli naseliti u grad čije se stanovništvo nalazilo po okolnim hrvatskim mjestima, sve do pod bedeme samoga grada. Tako prisiljena prilikama, dozvoli mletačka vlada 1247. god. izbjeglim Zadranima da se vrate u svoj grad, ali uz vrlo teške uvjete. Zadarska autonomija bijaše sasvim sužena i Venecija je odsada slala kneza po svojoj volji. Zadrani i Zadranke nisu, pored ostaloga, smjeli sklapati brakove s okolnim Hrvatima i Hrvaticama, ni primati okolne Hrvate u grad bez izričitog duždevog dopuštenja. Između tih Zadrana izabra dužd njih 15, koji su kao taoci imali ostati u Veneciji 5 godina. Dvije stotine Zadrana su imali doći u Veneciju, od kojih će dužd izabrati 100, koji će mu se dvaput do zemlje pokloniti i javno ga moliti za oprost. Pored toga dolazile su i novčane kazne.

Ali, mada je sada bilo u gradu i doseljenih Mlečana, uskoro se Zadar, svjestan da ne može bez svoje hrvatske pozadine, čim je osjetio da bi mu mogao pomoći hrvatsko-ugarski kralj, ponovo digao. Šestog marta 1311. god. zarobiše Zadrani mletačkog kneza i ostalo mletačko činovništvo i vojnike, i poslaše poslanstvo hrvatsko-ugarskom kralju Karlu Robertu, s molbom da ih primi natrag kao podanike hrvatsko-ugarskog kralja, i da im da one privilegije koje su nekad uživali, u prvom redu slobodan izbor kneza i potestata.

Venecija posla odmah na Zadar jednu svoju flotu, s nalogom da buntovni grad pokori. Karlo Robert poručio je Veneciji da ne napada Zadar, koji njemu pripada, a hrvatski ban Pavao Bribirski, koji je i inače Zadrane po-

magao, poslao u Zadar svoga sina, bosanskog bana Mladena, s dovoljnim brojem vojske da brani Zadar, na što Zadrani izabraše Mladena za svoga kneza. Ali je Zadar, i pored junačkog otpora mletačkim napadima, morao pokleknuti (1313. god.) pred nadmoćnijom silom.

Ali ni ovo pokorenje Zadra nije bilo trajno; otpor prema Veneciji i težnja za sjedinjenjem s Hrvatskom i Ugarskom bila je duboko ukorjenjena u dušama Zadrana, što je sve povećavao i ekonomski faktor, jer je Zadar kad je bio pod Venecijom otcijepljen politički od svog teritorija, stalno propadao.

GLAVA II

DOBA VELIKE VOJNE AKTIVNOSTI NA JADRANU U DRUGOJ POLOVINI XIV STOLJEĆA

Između dva velika rivala još od XII stoljeća, Venecije i Đenove, došlo je do najvećih sukoba u drugoj polovini XIV stoljeća. Kako je u to vrijeme vladao u Hrvatskoj i Ugarskoj, kao i u Napuljskoj kraljevini, energični i sposobni Ludovik I Anžujac, došlo je samo od sebe do sporazuma i saveza između njega i Đenove, koja je na svaki način nastojala da slomi svoju suparnicu Veneciju. On je htio da svojoj kruni vrati dalmatinske gradove i otoke, koje je Venecija za vladanja njegova predšasnika Roberta Napuljskoga bila prisvojila, i da Jadransko more oslobodi od tutorstva Venecije. On je, pored toga, želio imati laku i sigurnu vezu sa Napuljskim kraljevstvom, jer mu je, kada je stupio na prijestolje, trebalo, ako je htio iz Hrvatske doći u Napuljsku kraljevinu, tražiti prelaz preko mletačkog kopna i zatim preko papinog teritorija. Isto je takve neprilike imao na moru, i to iz dva razloga: prvi je bio taj što on nije uopće imao svojih brodova, a drugi što je Venecija smatrala to more svojim teritorijem i sebi prisvajala pravo da preko njega samo ona prevozi Ludovikovu ili neku drugu vojsku.

Kad bi dalmatinski gradovi došli ponovo pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja, mogao bi Ludovik da prevozi vojsku na brodovima tih gradova, a mogao bi da gradi i svoju mornaricu, onako kako je Venecija imala svoju.

Đenova je pak imala da mu pomogne da na moru pokori Veneciju.

Dalmatinski gradovi: Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Dubrovnik, Rab, Osor, Krk, Hvar i Korčula bili su u to vrijeme (1342. god.) pod vlašću Venecije, koja im je svima slala svoje ljude kao knezove. Split, Šibenik i Trogir bili su u tom odnosu prema Veneciji tek od 1327. god., kada su, ne nalazeći nikakve zaštite od strane svoga kralja Roberta Anžujca, priznali mletačku vlast, u uvjerenju da će ih ona zaštititi od okolnih feudalaca i omiških gusara. Zadar je, poslije svojih mnogobrojnih ustanaka protiv Venecije, od godine 1313. bio u njenim rukama. Međutim su i Split i Trogir vrlo brzo uvidjeli da su se ljuto prevarili kada su tražili Veneciju da ih zaštiti, i u njima je stranka protivnika Venecije bila već vrlo jaka. Svi su oni vrlo brzo shvatili da je bolje biti u sukobima i borbi sa okolnim feudalcima i gusarima, ali slobodni u svojoj autonomiji, nego podanici jedne eminentne trgovačke države koja je svu svoju ekonomsku politiku usmjerila na blagostanje svoga glavnog grada, ne pazeći pri tom nimalo na interese svojih podanika preko Jadrana.

NAPAD MLETAČKOG BRODOVLJA I VOJSKE NA ZADAR 1345. i 1346. GODINE

Kad je kralj Ludovik došao 1345. godine u Hrvatsku, poslaše k njemu Split, Šibenik, Trogir i drugi gradovi svoje poslanike da mu se poklone. K njemu je poslao poslanike i Zadar, u kojemu je bila prevladala stranka sklona ugarsko-hrvatskom kralju. Ti su poslanici imali da pozdrave kralja i da ga zamole da dođe i uzme Zadar. Split, Trogir i Šibenik imali su puno pravo da tako postupe, jer su uvijek, i s pristankom Venecije, smatrali ugarsko-hrvatskog kralja svojim zakonitim kraljem, ali je Zadar bio tada podanik Venecije, pa su zbog toga Mlečani na njegov postupak oštro reagirali, dok su ćutke prešli preko postupka ostalih gradova.

Venecija odluči da Zadrane kao odmetnike kazni, pa pošalje na njih vojsku i flotu. Komandant flote Petar Kanale (Canale) blokira 12. avgusta 1345. godine grad s mora i pozove Zadrane da razore gradske bedeme, da

predadu Mlečanima sve kule u gradu i izvan njega, jer će u protivnom biti proglašeni neprijateljima Venecije. Zadrani izabraše ovo posljednje i poslaše kralju Ludoviku poslanika moleći ga za pomoć. Sa svoje strane učvrstiše Zadrani gradske zidine i zatvoriše luku jakim lancem. Mlečani opljačkaše zadarsku oblast i počeše opsadu grada s mora i sa kopna. Ali Zadrani su se branili odlučno, pogotovo kad su primili pismo kralja Ludovika u kom im javlja da im dolazi u pomoć.

Mlečani pozvaše sada sve dalmatinske gradove u pomoć protiv nevjernoga Zadra, pozvaše i hrvatske knezove, ali im se odazvaše jedino Bribirski knezovi. Mletačka vlada naredi providurima da pođu u Split, Trogir i Šibenik, i ovima svrate pažnju na to da je u ugovoru između njih i Venecije izričito naznačeno da neprijatelje Venecije imaju smatrati svojim neprijateljima. Kako je pak Venecija proglasila Zadrane za svoje neprijatelje i buntovnike, ona želi da i oni progone i napadaju Zadrane. Ako im, pak, u tu svrhu treba brodova ili oružja, Venecija je spremna da im u tom pomogne. Providuri su bili dužni da pozovu sve gradove i da ih nagovore da naoružaju jedan brod i da ga pošalju pod mletačkim komandantom u mletačku flotu.

Splićani, Šibenčani, Trogirani i Pažani odmah su ispunili tu želju mletačke vlade, koja ih zbog toga pohvali i pozove 6. decembra 1345. godi., da svoj brod koji se nalazio pred Zadrom zamijene drugim, da ga dobro opreme i na njega ukrcaju sposobne i valjane ljude. I ponovo 19. januara 1346. pozva Venecija Split, Trogir, Dubrovnik, Šibenik i Pag da mjesto onog oružanog broda, koji se nalazio u mletačkoj floti pod Zadrom, pošalju drugi sa drugom posadom, da ga zamijeni. Oni su to u aprilu i učinili.

U novembru 1345. godine dođoše Zadranima u pomoć slavonsko-hrvatski ban Nikola Banić i bosanski ban Stjepan Kotromanić, i ulogoriše se nedaleko od Zadra, Ali bijahu preslabi da napadnu Mlečane, kojih je bilo oko 30 000, a njih samo 10 000, pa se vratiše neobavljenog posla.

Uza sve to što je novi mletački komandant Petar Civrano raskinuo 23. januara 1346. godine lanac kojim su Zadrani bili zatvorili svoju luku, uza sav juriš mletačke vojske 16. maja, koji su Zadrani hrabro odbili, Mlečani nisu mogli da osvoje Zadar (sl. 28 i 29).

I Albreht austrijski, i srpski car Dušan, i akvilejski patrijarh počeše da interveniraju između Venecije i Ludovika. Naročito se za to zauzimao vojvoda Albreht. Ali do sporazuma nije nikako dolazilo. Venecija je tvrdila da je Zadar njezin, da se odmetnuo i da ona ne ratuje protiv Ugarske nego protiv buntovnog Zadra. S druge je strane Ludovik izjavljivao da on ne ratuje zbog Zadra, nego za slobodu Jadrana. Venecija je nudila da će dati Ludoviku 80 000 dukata da se odrekne Zadra i Dalmacije, ali Ludovik nije o tome htio ni čuti. I tako su pregovori bili prekinuti.

Albreht austrijski nastavio je i dalje pregovore između Venecije i Ludovika. Venecija je nudila 100 000 dukata, ali Ludovik ni na to nije nikako htio pristati.

Htijući da pomogne Zadru, kralj Ludovik, na čelu velike vojske, došao je u Dalmaciju i ulogorio se u okolici Zemunika, nedaleko od Zadra, koji mu se predade. Mlečani su zabilježili da je bilo 100 000 do 150 000 vojnika, što je bez svake sumnje pretjerano. Ludovikova se vojska 26. juna približila samim bedemima Zadra, a 1. jula 1346. godine došlo je do velike bitke između Ludovikove i mletačke vojske u kojoj je Ludovikova bila poražena. Kralj Ludovik morade uzmaknuti i vrati se zatim natrag u Ugarsku. Ali uza sve to Zadar se nije predao Veneciji. Novi slavonski i hrvatski ban Nikola Seć nije pomogao Zadru, kako se on nadao, i Zadar, ostavljen sam sebi, iscrpen borbama, a naročito glađu, morao se predati. Između Zadra i Venecije sklopljen je 15. septembra mir: Zadar se predao bezuslovno. Šest dana zatim uđe mletačka vojska u grad, a Marko Đustinijan (Giustinian), koja je Venecija postavila za kneza i kapetana, proglasi sa propovjedaonice katedrale Sv. Stošije Zadranima oprost i milost.

Ludovik je iza toga pošao u Napuljsku kraljevinu, i njegovi vojni uspjesi koje je postigao tamo zabrinuše Veneciju koja je gledala da se s njim izmiri. Poslije Ludovikova povratka, 5. avgusta i 8. septembra 1348. godine uglavljeno je primirje između Ludovika i Venecije na 8 godina. Na osnovu tog primirja sve je ostalo onako kako se u momentu sklapanja primirja nalazilo, i uspostavljao se normalan život između obiju zaraćenih strana.

Staro takmičenje između Venecije i Đenove za trgovačku prevlast na Orijentu obnovi se ponovo 1350. godine. Ovoga puta htjela je Đenova da istisne mletačku trgovinu iz Crnoga mora („mar mazor"). U ljetu 1350. godine započe otvoren rat, koji se proširi i na druge. Kod Negroponta u Grčkoj mletačka flota uspije da pobjedi jednu đenovljansku. Malo zatim opljačka Đenovljanin Filipo Doria Negroponte. Venecija sklopi u maju 1351. savez sa bizantinskim carem Ivanom Kantakuzenom, htijući da uništi đenovljanski kvart u Peri, a malo zatim sa kraljem aragonskim Petrom, koji je želio da slomi Đenovu. Poslije manjih okršaja dođe 13. februara 1352. godine do velikog sukoba pod bedemima Carigrada. Đenovljani bijahu nadmoćni, ali kako su i sami pretrpjeli silne gubitke nisu progonili mletačku flotu. Bizantinski car proda na to Mlečanima otok Tenedos, a istovremeno se izmiri i sa Đenovljanima.

Đenovljani još 1350. godine nastojahu da sebi svakako osiguraju kao saveznika ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I, koji je bio još neprijatelj Venecije. Poslije izvjesnih pregovora dođe 2. oktobra 1352. godine do definitivnog sporazuma između Đenove i Ludovika. I pored primirja sa Venecijom, koje ga je obavezivalo za 8 godina, sklopi Ludovik sa Đenovom savez „na propast grada i dužda Venecije". Taj je savez imao trajati do kraja 1354. godine. Kad je za to doznala Venecija, posla k Ludoviku dva svoja poslanika da bi oni odvratili Ludovika od tog saveza, upozoravajući ga da između njega i Venecije postoji primirje koje još traje i ima da traje sve do 1356. godine. Ludovik zatraži od Venecije da mu preda sve što ima u Dalmaciji ako hoće da on miruje, a kad Venecija nije htjela na to da pristane poruči joj, 27. aprila 1353. godine, da na primirje utanačeno između njega i Venecije (1348. god.) nije htio da pristane „Stjepan vojvoda (dux, herceg) cijele Slavonije, Dalmacije i Hrvatske, naš predragi brat". Kako je, pak, on (kralj) njemu predao na sva vremena vladanje nad spomenutom vojvodinom (ducatus), to on (kralj) nije mogao da izvrši ugovor o primirju. Zato neka se više ne trude da zbog toga k njemu dolaze. Kralj obeća Veneciji da s njom neće početi rat, a da je o tom tri nedjelje prije ne obavijesti.

U pomorskim bitkama 1350. i 1351. godine Đenova je uspjela da pobijedi venecijansko brodovlje. Sada, kada je postajala mogućnost da krene i Ludovik, nastojala je Venecija da se dalmatinski gradovi spreme na odbranu.

Ludovik ne započe rat s Venecijom, jer je previše bio zauzet u Srbiji, Bosni i Poljskoj, a osim toga odvraćao ga je od rata i car Karlo IV. I tako on pogazi savez sklopljen s Đenovom koja osta sama u ratu. Dvadeset sedmog avgusta 1353. bješe đenovljanska flota kod Lojera-Algeri (Alghieri) na zapadnoj obali Sardinije uništena od mletačke i aragonske. Đenovi je prijetila potpuna propast. Da se spase, preda se Đenova milanskom nadbiskupu Đovaniju Viskonti (Giovanni Visconti). S druge strane je Venecija organizirala novi lombardijski savez protiv Milana i Đenove. Nadbiskup je nastojao da dođe do mira, ali ga Venecija odbi. Sad Đenova posla svoje brodovlje u Jadransko more, koje osvane pred Korčulom, Hvarom i Porečom i zaprijeti Veneciji. U jesen 1354. dođe do velike pomorske bitke u luci Portolongo prema otoku Sapijenca (Sapienza), nedaleko od Modona. Đenovljanski admiral Pagano Doria uništi flotu mletačkog admirala Nikole Pisania. Novi dužd Ivan Gradenigo, koji je postao duždem poslije smaknuća Marina Faliera (17. aprila 1355), sklopi sa Đenovom mir 1. juna 1355. godine. Po tom miru ni jedni ni drugi nisu smjeli tri godine da plove u Tanu. Đenovljani neće ulaziti sa svojom ratnom flotom u Jadransko more, nego samo trgovačkim brodovima, i neće pomagati buntovnike Venecije, a Mlečani neće sa svojom ratnom flotom ploviti od Pize do Marsilje (Marsiglia, Marseille).

Ovaj mir je za Veneciju bio veoma težak, jer je imala u Tani velike trgovačke interese. Đenova nije ubrala, uza svu pobjedu, velik uspjeh. Godinu dana poslije ovoga mira izabrala je Đenova opet svog suverenog dužda i riješila se tuđe vlasti.

Na istoku javljala su se Veneciji nova i teška pitanja, postojala je mogućnost da Carigrad padne u ruke Turaka, a ni u Dalmaciji nije Venecija imala uspjeha. Mnogo je napora uložila da dobije u svoje ruke baštinu kneza Mladena III, Klis i Skradin, koje je Mladenova udovica, sestra srpskog cara Dušana, dala svom bratu caru Dušanu. Venecija uspije da od Dušanova kaštelana u Skradinu, Jurja, kupi

taj grad, ali se njeni napori, odnosno Klisa, izjaloviše. Njemac Palman nije se dao zavesti i branio je odlučno grad i od venecijanskih pretenzija i od hrvatskog bana Nikole, koji je imao u svojim rukama donji kliški grad. U januaru 1356. dođe Klis u ruke hrvatskog bana i time pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika. Put splitskim trgovcima u Hrvatsku i Bosnu stajao je opet pod kontrolom druge države.

Slabost Venecije, s jedne, i njeno nastojanje da se proširi u Hrvatskoj, s druge strane, podstaknuše kralja Ludovika na nov rat s Venecijom.

Ovog puta htio je Ludovik da se energično obračuna s Venecijom, a dok je to namjeravao istovremeno je varao Veneciju kao da hoće da se s njom izmiri. Mlečani su se još 25. marta 1356. godine nadali da će im kralj za 100 000 dukata ustupiti Dalmaciju, a možda i gradove Klis i Omiš.

Spremiv se dobro, upadne Ludovik preko Kranjske i Furlanske u Italiju s namjerom da napadne Veneciju s kopna. Krajem juna 1356. godine dopre do mletačkog grada Trevisa, a onda je osvajao okolna mletačka mjesta. Franjo Karara (Carrara) primi ga u Padovi, dela Skala (della Scala) i Viskonti bijahu mu skloni. Pregovori za mir koji je želio papa, a i Venecija, nisu uspjeli, jer je Ludovik tražio da mu Venecija preda sve što je držala u Dalmaciji, na kopnu i otocima, na što Venecija nije htjela pristati.

Ostavivši vojsku u Italiji, vrati se Ludovik krajem avgusta u Ugarsku. Tamo je, nagovoren od papinog legata, pristao na primirje od pet mjeseci (od 11. novembra 1356. do 9. aprila 1357). U pregovorima za konačni mir Ludovik je znatno smanjio svoje zahtjeve i tražio samo gradove Split, Šibenik, Skradin i Trogir, odštetu za ostale dalmatinske gradove i otoke, dvije galije na godinu dana i o mletačkom trošku — za rat koji namjerava da povede protiv srpskog cara, deset galija na godinu dana i o mletačkom trošku — ako on bude pošao na krstaški rat, ratnu odštetu od 100 000 forinti (zlatnih) i garanciju da će Zadranima dati one slobode koje su imali u doba bana Mladena.

Kad je Venecija oklijevala da prisatne i na ovo, kralj Ludovik prekine pregovaranja za mir i spremaše se da odlučno nastavi rat.

Uredivši svoje odnose s bosanskim banom Tvrtkom, i pošto je pridobio za sebe još neke velikaše, Ludovik je mogao da se bez opasnosti obori na mletački posjed u Dalmaciji i da nastavi operacije u Trevisanskoj marki. Tamo je nastavio opsadu grada Trevisa, uz razne za njega uspješne sukobe sa mletačkim vojskama. Mletačku Dalmaciju napadao je hrvatski ban i ban cijele Hrvatske i Dalmacije Ivan Ćuz. Kad je u Dalmaciji od Venecije otpao u julu 1357. godine Split, a istovremeno i Trogir, a 15. januara 1358. kod Nervese na Pijavi Ludovik odlučno potukao mletačku vojsku, nalazila se Venecija u velikoj opasnosti, jer joj je Ludovik stajao pred vratima. Kako je još prije toga, 17. decembra 1357. godine, Zadar ponovo ustao i zbacio mletačku vlast, nije Veneciji preostalo drugo, nego da pristane na sve zahtjeve Ludovikove, koje je inače tako dugo i tako uporno odbijala. Venecija je bila poražena kao nikada dotada.

Osamnaestog februara 1358. godine bio je sklopljen mir u Zadru, kojim se Venecija odrekla u korist Ludovikovu bezuslovno cijelog primorja od „polovice Kvarnera do Drača", sa svim otocima koji su mu pripadali. Istovremeno morao se dužd odreći titule vojvode Dalmacije. Ludovik je sa svoje strane vratio Veneciji krajeve koje je bio u ovom ratu osvojio u okolici Trevisa i u Istri.

Nikada nije Venecija bila toliko poražena i ponižena. Cijela istočna obala Jadranskoga mora od polovice Kvarnera na jug, za koju se ona toliko borila i toliko do nje držala, bila je za nju izgubljena, u rukama kralja koji je vladao golemim zaleđem od Jadrana do Karpata. Ono, čega se ona bojala za vrijeme Arpadovića, sada je postalo stvarnost.

PONOVNI SUKOB KRALJA LUDOVIKA S VENECIJOM 1373. GODINE

U rat padovanskog gospodara Franje Karare sa Venecijom, koji planu 1372. bijahu uvučeni malo-pomalo i stari protivnici Venecije: Kane (Cane) di Verona, akvilejski patrijarh, vojvode austrijske i ugarsko-hrvatski kralj Ludovik. Rat započe u oktobru. U martu 1373. godine sklopi kralj Ludovik s austrijskim vojvodama savez „za uništenje,

prezir i sramotu, krv i smrt Venecije". Dvadeset šestog marta 1373. godine javlja kralj Ludovik Trogiranima da njihov knez Franjo Jurjev ima da bude u Zadru dok bude trajao ovaj rat, a da će ga zamjenjivati njegov sin Pavao Jurjev. Petog aprila javlja kralj Splićanima da neće više da čuje za mir s Venecijom, i poizva ih da budu „oprezni i pažljivi, da Vam ne uzmognu ni najmanje naškoditi ni Mlečani ni njihovi prijatelji ni vama ni vašem gradu Splitu". Ludovik je samo povukao svoje trupe iz sjeverne Italije i dao se ponovno na napuljske poslove. Istovremeno je spremao Karla Dračkoga, vojvodu dalmatinskog i hrvatskog, s vojskom na Napulj, i naredio možda već 1373, ali svakako na početku 1374. god. dalmatinskim gradovima da spreme brodove za prevoz vojske Karla Dračkoga koji se lično nalazio u Zadru. Početkom aprila posla zadarsko vijeće poslanike kralju Ludoviku da mu kažu da je galija spremna za prevoz vojvode Karla u Apuliju, da su i drugi orodovi nakrcani konjima i drugom opremom i da se čeka za pokret samo još na dubrovačku galiju.

Dok je Zadar već početkom 1374. god. oružao galiju za prevoz Karla Dračkoga i njegove žene, nisu ostali dalmatinski gradovi bili još primili kraljev poziv da pomognu taj prelaz. Tek krajem oktobra 1374. godine bio je pročitan u Velikom vijeću grada Splita kraljev poziv da dâ jedan brod i ljude za prevoz vojvode Karla. Dvadeset šestog novembra izabra splitsko Veliko vijeće 50 ljudi, koji su imali da pođu u Zadar na galiju. Trogir je nešto ranije, 16. novembra, izabrao 31 čovjeka. Međutim, Karlo Drački nije pošao u Napuljsku kraljevinu ni 1374, ni 1375. godine. Šestog aprila 1376. god. pozva ponovo kralj Ludovik građane i stanovnike gradova Zadra, Trogira, Splita, Šibenika i ostalih mjesta i otoka Dalmacije da spreme jednu galiju za prevoz kneza Karla Dračkoga, kojeg on namjerava „povratiti u njegovu domovinu". Galija se spremala u zadarskoj luci, i konačno 6. maja 1376. godine otplovi s Karlom i njegovom ženom u Napuljsku kraljevinu.

ODNOS SNAGA NA JADRANSKOM MORU

Iako je Ludovik bio gospodar cijele jadranske obale od Trsata do Kotora, i sviju otoka pred njom, opet je osjećao da je na Jadranu nemoćan prema Veneciji.

Venecija je još od polovine XII stoljeća izgrađivala svoju premoć na Jadranu. U ugovorima koje je ona 1145—1152. godine sklopila sa gradovima Fanom, Koprom, Pulom, Rovinjem, Porečom, Novigradom i Umagom, jasno je označena jadranska politika Venecije. Tu se, između ostalog, obavezuju ovi gradovi da će pomagati svojim brodovima Veneciju u ratovima koji će se voditi u Jadranskom moru sjeverno od spojnice Dubrovnik—Ankona. Time je očito označeno sjeverno Jadransko more kao interesna sfera Venecije, koju ona hoće po svaku cijenu da održi. U ugovorima sa južnoitalskim Normanima 1154. i 1175. godine to još jače pada u oči. U tim ugovorima obavezivao se normanski kralj Vilim I (1154), zatim Vilim II (1175), da neće ometati mletačko interesno područje od Dubrovnika na sjever.

Iskoristivši četvrti krstaški rat 1202—1204. god. u svoju korist, zauzevši Zadar i postavši gospodarica „četvrtog dijela i pol cijelog bizantinskog carstva", Venecija je u XIII stoljeću počela da radi na tome da postane gospodarica Jadranskog mora. Ona je nastojala da dobije na njemu najprije monopol trgovine žita, a onda i brodarenja. Venecija je postigla da je car Fridrik II zabranio svojim južnoitalskim podanicima da uvoze u Veneciju bilo što drugo, osim svojih proizvoda, a kralj Manfred proširio je tu zabranu na cijelo područje sjeverno od linije Zadar—Ankona. U tom području morali su oni produkte svoje zemlje izvoziti samo u Veneciju.

Od polovine XIII stoljeća mogla je Ravena izvoziti živežne namirnice samo u Veneciju, a nije smjela da ih uvozi direktno iz inostranstva. Isto tako nije bio dozvoljen tranzit ove robe preko Ravene. Sve je to ona morala, iako bez carina, da uvozi iz Venecije. Kako je Ravena bila time silno oštećena, davala joj je Venecija uime odštete 4700 malih mletačkih libara na godinu.

Na slične, iako nešto blaže uslove imala je pristati i Ankona. Venecija je ovako, malo-pomalo, lomila svoje konkurente na Jadranu. U borbama koje je ona vodila s Ankonom i Bolonjom u drugoj polovini XII stoljeća, iskristaliziralo se u Veneciji uvjerenje da Jadransko more i ušća rijeka koje u nj utiču pripadaju Veneciji. Pisac XIII stoljeća Albertino Musato, hvaleći Veneciju, kaže da je ona

gospodarica Jadranskog mora. Uvjerenje da je vlast nad Jadranom neophodna za život Venecije kao države, usadilo se sada duboko u svijest Mlečana. Sada se Jadransko more počelo zvati „Mletačkim zalivom" (Venetiarum culphus).

Koliko je to shvatanje, da je Jadransko more mletački posjed, prodrlo u Veneciju, najjasnije se vidi iz uputstava koja 18. novembra 1374. godine daje mletačka vlada svojim poslanicima, koje šalje kralju Ludoviku, kad je on htio da preko Jadrana pređe u Apuliju. Tom je prilikom, na sjednici mletačkog Vijeća umoljenih, rekao vijećnik Nikola Leono: „Od davnih vremena mi smo, a da se niko nije tome opirao, posjedovali i čuvali, i sada posjedujemo i čuvamo naš zaliv (culphum nostrum) velikim trudom i troškovima; mi imamo mnogo ugovora i konvencija s mnogim gradovima i gospodarima svijeta, kojima nismo nikada htjeli dozvoliti nego smo im izričito zabranjivali da uđu sa oružanim brodovima u spomenuti zaliv." Štaviše, Leono u svom govoru predloži da se kralju Ludoviku ne dozvoli da pređe Jadran, ali da mu se saopći da slobodno pređe kopnom preko mletačkog teritorija.

Venecija je za vladanja Karla I Roberta (1301—1342) uspjela da zavlada gotovo u svim dalmatinskim gradovima, a 1358. godine sve je to izgubila. Ali gubitkom teritorija na istočnoj obali Jadrana nije Venecija nipošto izgubila kontrolu na samom Jadranskom moru. Ona je i dalje sa svojom jakom flotom kontrolirala ovo more. Jedan poseban odred njene mornarice imao je dužnost da osigura slobodan prolaz njenih brodova po Jadranu i da pazi da ne uđe u nj koja neprijateljska flota. U XIV vijeku Venecija je, štaviše, uspjela da dobije u svoje ruke monopol soli u sjevernom dijelu Jadrana. Uzalud je pokušao Franjo Karara da se u posljednjem ratu oslobodi mletačkog gospodstva nad ušćem Brente, i mletačkog monopola soli. U ugovoru o miru 1373. godine morao je gospodar Padove da prizna Veneciji stečeno pravo da samo ona smije uvoziti so u Padovu. A tako je bilo i sa Ferarom (Ferrara).

Ludovik je oduzeo svim dalmatinskim gradovima pravo prodaje soli i stvorio posebno nadleštvo koje je sô prodavalo u korist kraljeve blagajne. Ali je Ludovik htio i da izvozi sô, što mu je priječila Venecija, koja je zauzela to-

liko tržišta soli kao svoj monopol, i zabranila da se uvozi sô sa otoka Paga u njene krajeve.

Dalmatinski gradovi, svi odreda, mogli su da svojim malim brodićima pokriju svoje potrebe, ali nijedan od njih nije do tada razvio veće mornarice, prije svega zbog toga što su dalmatinski gradovi, pa i Dubrovnik, bili do 1358. godine u rukama Venecije i nisu se mogli razviti do velike samostalnosti i inicijative, kao i zbog toga što im nije to trebalo, a i da im je trebalo ne bi im Venecija dozvolila. Venecija je, naprotiv, već nekoliko stoljeća izgrađivala i svoju pomorsku vlast i svoju flotu. Sva njena snaga, i trgovačka i ratna, počivala je na floti. I zbog toga ju je ona razvila do golemih razmjera, tako da je u ovo doba mletačka flota bila najveća na svijetu. Dvadeset pet hiljada mornara na 3300 brodova imala je mletačka trgovačka mornarica, dok je njena mirnodopska flota imala stalno 45 velikih galija sa 11000 mornara. U ratno doba pretvarali su se trgovački brodovi u ratne prema potrebi.

Ovom flotom držala je Venecija i Jadran, a i svoje oblasti na istoku. Ludovik je osjećao da on zapravo na moru ne može ništa. I zbog toga je uvijek napadao Veneciju ondje gdje je opet ona bila najranjavija, na kopnu. On je mrzio Veneciju i čekao je pravi čas da je slomi. Postavio je od prvih dana svoga stupanja na prijesto kao jednu od glavnih zadaća svoga života — da Mlečanima oduzme Dalmaciju, koju su oni bili oduzeli njegovom ocu, i da slomi mletačku prevlast na Jadranu. Prvi je cilj u cijelosti postigao, drugi je mnogo puta načeo, za nj se spremao, ali, zauzet drugim poslovima u svojoj golemoj državi, odnosno državama od Baltičkog mora do Jadrana i od Bugarske do Alpa, nije Ludovik imao dovoljno finansijskih sredstava da slomi Veneciju i na moru, jer je ona gotovo svu svoju ekonomiku usredotočila na more i sva svoja raspoloživa finansijska sredstva bacila u gradnju goleme ratne mornarice, koju je uvijek smatrala svojom odbranom i svojom avangardom u sticanju novih trgovačkih puteva.

Ludovik je nekoliko puta pokazao želju da svoju državu ojača i na moru. Kad je dobio Zadar u svoje ruke, početkom 1358. godi., prije nego je sa Venecijom sklopio mir u Zadru, imenovao je zadarskog plemića Jakova de Česano

(Cessano) za admirala svoga brodovlja. U jednoj ispravi, izdanoj 10. februara 1358. god., spominje se „Jakov de Cesano, vitez našeg dvora, naš pomorski admiral i knez otoka Hvara i Brača" (Jacobus de Cessano, aulae nostrae miles, amiratus noster maritimus, ac comes insularum nostrarum Farae et Bratiae). Ovaj je Jakov Česano bio i knez Korčule, pa je na taj način u rukama kraljevog admirala bio i centar starog neretljanskog pomorstva, srednjodalmatinski otoci. Kako je Ludovik dobio mirom u Zadru i gradove Zadar, Šibenik, Trogir, Split i Dubrovnik, dobio je zajedno s ovim gradovima i mogućnost raspolaganja u slučaju rata i njihovim mornaricama, koje su skupljene zajedno nešto mogle značiti.

Kad se Dubrovnik 1362. godine našao u velikoj neprilici zbog sukoba sa srpskim carem Urošem, poslao je ban Seč, na molbu Dubrovnika, Filipa Zadranina sa dva broda, puna vojske. S njima je trebalo da pođe pod Kotor i dubrovačka galija protiv dubrovačkih neprijatelja. Kad se Dubrovčanima učinilo da su se prilike sa Urošem još više zaoštrile, zaključiše da naoružaju još više brodova. Vidimo, dakle, da je i tada, kad su Mlečani morali ostaviti Dalmaciju, bilo u njoj brodova ne samo za prevoz, nego i za borbu.

Kralju Ludoviku je bilo mnogo stalo do toga da prekine sa mletačkim pretenzijama da samo oni smiju držati oružane lađe na Jadranu, i da su samo oni ovlašćeni da potpuno slobodno po njemu trguju. A ipak je na Jadranskom moru bilo i drugih država. Tu je bila u prvom redu papina država u čijoj je vlasti bila Ankonitanska marka. Na slobodnu plovidbu je pretendirao i padovanski gospodar Karara, pa i akvilejski patrijarh, koji je bio samostalan knez Njemačkog carstva. Trebao je slobodnu plovidbu i Kotor, koji se od 1186. godine nalazio pod vlašću Nemanjića sve do 1371, kad su se Kotorani, po izumrću Nemanjića, dobrovoljno pokorili ugarsko-hrvatskom kralju Ludoviku. I napokon, na Jadranskom moru je najveći dio obale bio u vlasti Ludovikovoj.

Želeći da osigura slobodu plovidbe i trgovanja svojim podanicima, kralj Ludovik je unio u mirovni ugovor garanciju da će se s njegovim podanicima postupati od strane

Mlečana onako kako se s Mlečanima postupi u kraljevim zemljama, mjestima i lukama. Ali su Mlečani taj tekst na svoj način tumačili, i oni su po tome imali sva prava, dok podanici Ludovikovi nisu imali gotovo nikakva. Kad je Ludovik nastojao da se tekst izmijeni i da njegovi ljudi budu ravnopravni Mlečanima, ovi su na svaki mogući način to izbjegavali. Sve je to dovodilo do pljačkanja od strane Mlečana na moru i u lukama, na što su i Ludovikovi podanici jednakim načinom odgovarali. Mlečani nisu nikako htjeli udovoljiti Ludovikovom traženju, kojim bi se jednako zagarantirala sloboda trgovanja i plovidbe njegovim i mletačkim podanicima. I zbog toga su se nastavila izmjenična pljačkanja i izmjenični napadi.

Kad ni 1364. god. nisu Mlečani htjeli pristati na Ludovikovo traženje, odluči on da to isposluje silom. On naruči u Provansi (Provence) 10 galija koje će biti kraljevska stalna ratna mornarica. Pored toga započe posebnu akciju protiv Mlečana. U Zadru sakupi i naoruža 4 galije koje su isplovile iz Zadra i krenule prema sjeveru, gdje su u istarskoj luci Rovinju zarobile jedan mletački brod. Ludovik naredi, osim toga, da se svaki mletački brod koji bi, krcat solju, ušao u neku kraljevsku luku, spali.

Mlečane su ovi Ludovikovi pothvati preplašili, a napose ih je zaprepastila vijest o gradnji ratnih brodova za Ludovika u Provansi. Oni odmah poduzeše protumjere, nastojeći u prvom redu da pridobiju napuljsku kraljicu Ivanu I, najprije milom a onda prijetnjama, da tu gradnju ne dozvoli.

Što je bilo s gradnjom ovih galija nije nam dalje poznato, ali je sigurno da do 1366. god. nisu bile u njegovim rukama. Tada se, naime, kralj Ludovik spremao na krstašku vojnu, i zamolio je Veneciju da mu u tu svrhu prepusti na 6 mjeseci od 2 do 5 galija, koje će on o svom trošku opremiti i naoružati. Venecija na to ne pristane, nego mu ponudi da će mu pozajmiti na 6 mjeseci te galije, ali da će ih ona o svom trošku naoružati.

Ludovik nije u ovoj prilici mislio na stvaranje neke flote, kojom bi dominirao na Jadranu i smetao Veneciji u njenoj talasokratiji na Jadranu, nego je doista htio da se odazove ponovnom pozivu pape Urbana V da pođe u krstašku

vojnu protiv Turaka pod vodstvom francuskog kralja Ivana Dobrog. Ludovik je u prvi mah pristao na mletačku ponudu, ali je onda promijenio svoju namjeru za krstaški rat na Turke i odlučio napasti „raskolnike" — Bugare i Srbe. U vezi sa svojom novom namjerom, zamoli on Veneciju da mu dâ 5 svojih oružanih brodova, ali ne na 6 mjeseci, nego zauvijek. Na te će brodove on postaviti svoje vojnike. Mlečani odbiše tu Ludovikovu molbu, s time da je srpski car građanin Venecije, a bugarski njezin prijatelj.

Ludovik, ozlojeđen mletačkim odbijanjem, zatraži ponovo od Venecije da mu dâ galije koje traži i na način kako ih traži. Mletačka vlada, ne želeći s njim sukoba, zaključi da mu dâ dvije galije, koje on treba i da ih naoruža i opremi potrebnim brojem mornara i vojnika. Nije nam poznato da li je doista došlo do predaje tih dviju galija, ali nam je poznato da je Ludovik Veneciji zahvalio na tom zaključku.

U isto vrijeme zatražio je Ludovik brodove i od svojih dalmatinskih primorskih komuna Trogira, Splita i Dubrovnika, i ovi su u svojim Velikim vijećima zaključili da te brodove doista opreme. Međutim, dalmatinski gradovi nisu bili naročito oduševljeni opremanjem tih galija, a napose nisu bili oduševljeni oni koji su kao veslači morali da pođu na njih.

Ludovik nije pošao na krstašku vojnu, a da je pošao trebale bi mu za prevoz njegov i njegovih vojnika, pored galija njegovih gradova, i mletačke. Poslije dvadeset godina vladavine, poslije dobivanja cijele istočne obale Jadranskog mora, od, polovine Kvarnera do Drača, dok je istovremeno imao u svojim rukama apulijsku obalu, koja je pripadala Napuljskom kraljevstvu, doista je nerazumljivo zašto on nije poslije zadarskoga mira 1358. god. pristupio organizaciji jedne velike i solidne ratne mornarice. Sve što je u tom pogledu učinio pokazuje da je od vremena do vremena shvatio potrebu takve mornarice. On je imenovao i svoga admirala, ali mu nije dao dovoljan broj brodova. Od onih deset galija, koje su se imale graditi u Provansi i Nici (Nizza), nikada nije nijedna prispjela u naše krajeve, ili bar nije nikada spomenuto da je koja od njih došla. A činjenica da je Ludovik 1364. god. morao od Venecije tražiti par galija, porazna je za cijelu njegovu pomorsku politiku.

Bitka kod Pule 5. maja 1379. godine. — Nova svada između Venecije i Đenove zbog otoka Teneda u Egejskom moru, malo-pomalo dovede do ponovnog rata između ove dvije stare suparnice. Uz Đenovu se odmah nađoše kralj Ludovik, Franjo Karara, akvilejski patrijarh, Skala (Scala) gospodar Verone i furlanski staleži, a uz Veneciju pristadoše kralj Kipra i Barnaba Viskonti, gospodar Milana. Venecija je pokušala da pridobije i aragonskog kralja Petra IV, ali u tom nije uspjela.

Dvadeset drugog aprila 1378. godine primi u crkvi Sv. Marka u Veneciji Vetor Pizani (Vettor Pisani), glavni komandant mletačke flote, od dužda Andrije Kontarinija (Contarini) barjak sv. Marka. Sa 14 galija otplovi Pizani iz Venecije u Tirensko more, želeći da se domogne đenovljanske obale i presiječe put đenovljanskom kapetanu Lodoviku Fijeski (Fieschi). Tridesetog maja kod rta Ancija (Anzio) sukobiše se obje flote. Pizani pobijedi i zarobi Fijeska i pet galija.

Ali i pored te pobjede Pizani nije mogao spriječiti drugu đenovljansku flotu, koju je vodio Lučano Dorija (Luciano Doria), da uđe u Jadransko more. Pizani se vrati u Jadran, osvoji Kotor 14. avgusta 1378, a onda pođe da progoni Đenovljane prema Apuliji. Ne mogavši da ih dostigne, pođe do Zadra i napade ga. Međutim se Đenovljani učvrstiše u Trogiru, koji je po njihovom mišljenju bio daleko zgodnija baza za operacije nego što je to bio Zadar. Njihova je flota bila daleko slabija od mletačke i zbog toga nisu ni htjeli otvorenu bitku, nego su namjeravali da se učvrste u povoljnom položaju, u kojem mogu da se brane i iz koga mogu da ispadaju i smetaju mletačkim trgovačkim brodovima na Jadranu, dok im iz Đenove ne stignu nove galije s kojima bi onda napali mletačku flotu. Za takvu svrhu smatrali su oni da je daleko pogodniji Trogir sa svojim dvostrukim izlazom iz luke, sa otokom Čiovom, koji svojim položajem maskira pokrete flote i njen raspored, dok istovremeno omogućava osmatranje svakog pokreta neprijatelja. Taj su položaj Đenovljani sigurno izabrali po savjetu svojih sumještana, bivšeg admirala kralja Ludovika, de

Sorba i tadašnjeg admirala Šimuna Dorije, koji su cijelu dalmatinsku obalu odlično poznavali i u tom pogledu mogli biti najbolji savjetnici Lučana Dorije. Ali kako Trogir i njegova okolica nisu bili spremni za takvu svrhu, trebalo je stvoriti prepreke neprijateljskoj floti za ulaz u luku, a morali su se utvrditi i brežuljci na otoku Čiovu, koji dominiraju trogirskom lukom, da ih neprijatelj ne bi osvojio. Đenovljani, pomognuti od hrvatskog i dalmatinskog bana, dadoše se odmah na posao da te nedostatke isprave. Usidreni kod Trogira, oni su istovremeno branili i Split koji je u to vrijeme bio dosta slabo utvrđen i u čiju bi luku mogla neprijateljska flota lako da provali i da ga osvoji. Ovako ona to nije smijela da učini, jer ju je đenovljanska flota mogla u splitskoj luci blokirati. Sedamnaest đenovljanskih galija sa admiralom Lučanom Dorijom, sa mnogo pomoćnih brodova dalmatinskih gradova, stajalo je na straži u Trogiru. Jedan manji odred vršio je ispade na otvoreno more i hvatao trgovačke brodove koji su vozili žito iz Apulije u Veneciju.

Kad je Vetor Pizani vidio da ne može da osvoji Zadar, napadne iznenada grad Šibenik i 28. oktobra ga osvoji, opljačka i popali, a onda se vrati pred Zadar. Odavde posla providura Lodovika Loredana sa 10 galija na Rab. Desetog novembra preda mu se Rab bez otpora.

Međutim su Đenovljani, pomognuti od Trogirana i hrvatskog bana, spremali oko Trogira sve da od njega naprave što bolju pomorsku bazu. Sa zapadne strane zatvoriše ulaz u trogirsku luku potopivši tri mletačka broda, koja su bili ugrabili puna žita na putu za Veneciju a uz to namjestiše balvane, grede i drugo. Na istočnoj strani pobacaše u more na raznim mjestima kamenje. I tako je ulaz u trogirsku luku bio sa obje strane zatvoren za neprijateljske brodove.

Kad je Pizani onako lako dobio u svoje ruke Šibenik i Rab, nagovarahu ga da napadne Trogir, uvjereni da će jača mletačka flota lako uništiti slabiju đenovljansku. Osim toga dočuo je Pizani za utvrđivanje trogirske luke, pa je mislio da je sada zgodan momenat da to u pravi čas spriječi. Napokon, znao je i to da je đenovljanska flota isplovila iz Trogira. Zbog svega toga odluči da napadne Trogir.

Ali, kad su trogirski izviđači na vrhovima okolnih planina opazili neprijateljsko brodovlje, koje se 16. novembra približavalo Trogiru, dadoše signalima vijest đenovljanskim brodovima, koji su se nalazili na krstarenju između Hvara, Visa i Korčule pazeći na otvoreni Jadran da spriječe dovoz žita iz Apulije u Veneciju, a i da hvataju i druge mletačke trgovačke brodove koji su išli ili se vraćali u Veneciju. Đenovljanska flota, primivši vijest o pogibelji koja je prijetila Trogiru, krenu natrag i između o. Šolte i splitskog poluotoka uđe uveče 16. novembra u kaštelanski zaliv i onda pred Trogir. Nekako u isto vrijeme stigla je i mletačka flota na zapad Trogira, kod rta Svetog Ciprijana. Sutradan napadne ona na Trogir, ali bješe suzbijena sa velikim gubicima. Videći da Trogir ne može osvojiti, Pizani se povuče sa svojom flotom na zapad i tu se zadržavao u raznim uvalama da tako zaštiti mletačke trgovačke brodove koji su plovili Jadranom. Ali nastala je zima i s njom nevremena na moru, sa svim nevoljama u pustim lukama dalmatinskih otočića, koje izmoriše ljude i učiniše mnogo kvara na brodovima. Pizani zamoli senat da mu dozvoli da se sa svojom flotom vrati u Veneciju, da je popravi i nadoknadi gubitak ljudi i da mu se momčad odmori, ali mu senat to ne dopusti, nego naredi da preko zime ostane u istarskim vodama i da odatle čuva Jadran. On se usidri u Puli.

Sada se Đenovljani raštrkaše po Jadranu pazeći na mletačke, a i na druge brodove koji su plovili u Veneciju; hvatali su ih i pljačkali. U toj nevolji posla senat u februaru 1379. god. Pizaniju jedanaest novih galija i naredi mu da prati neke brodove koji su plovili u Apuliju po žito. Pizani, tako pojačan, otplovi prema Trogiru, ali se odmah uvjeri da bi svaki njegov pokušaj da ga osvoji bio uzaludan i vrati se u Pulu. Đenovljanska flota bijaše sada pojačana sa deset galija koje su joj stigle iz domovine i brodovima dalmatinskih gradova.

Lučano Dorija krenu sa ojačanom i svježom flotom od 23 galije i dvije galeote najprije u Zadar, a onda iz Zadra prema Puli. U krvavoj pomorskoj bici koja se tu zametnula, 5. maja 1379. godine, bješe mletačka flota od Đenovljana uništena. U bici pade i sam admiral Lučano Dorija, ali njegova flota sjajno pobijedi. Đenovljani za-

robiše 18 mletačkih galija, 2400 ljudi i mnoštvo drugoga plijena. Pizani bješe pozvan u Veneciju i osuđen na 6 mjeseci tamnice i da 5 godina ne može da vrši ni jednu državnu službu.

Međutim doplovi iz Đenove u Jadransko more sa novim pojačanjem novi admiral Petar Dorija, a dalmatinski gradovi naoružaše 7 galija i 40 manjih brodova. Sa tom novom flotom krene Petar Dorija ravno prema Veneciji i dođe 17. juna, ako ne još 29. maja, sve do Sv. Nikole na Lidu (San Nicolò di Lido). Najveći neprijatelj Venecije, Đenova, došla je tako pred samu Veneciju. To je bila „najveća sramota, koju je Venecija mogla da doživi".

Međutim je Veneciji išlo slabo i na kopnu. U junu se priključi njenim neprijateljima vojvoda Albreht III austrijski, 13. jula predade se Trst akvilejskom patrijarhu, dok je kod Trevisa bila još vojska kralja Ludovika, a na mletačkom teritoriju Franje Karare.

Sa 200 brodova, od čega su gotovo trećina ili četvrtina bile galije, osvoji Petar Dorija Rovinj, Umag, Gradež (Grado) i Kaorle (Caorle), a 16. avgusta, uz suradnju padovanske vojske, Kjođu (Chioggia). U Veneciji se znalo da se sad radi o „biti ili ne biti".

Venecija je već prije tražila mir. Ali uslovi koje je stavljao kralj Ludovik bijahu teški. On je tražio da Venecija ustupi saveznicima Trst i Treviso sa njihovim teritorijem, da plati 1,000.000 dukata ratne odštete, da prizna vrhovnu vlast ugarskog kralja i da mu plaća danak od 100 000 dukata na godinu.

U takvoj nevolji dadoše se Mlečani na zdvojnu odbranu i uspješe. Vetor Pizani, koga pustiše iz tamnice, suzbi Đenovljane i opkoli ih u Kjodji. Opkoljeni Đenovljani moradoše se predati 24. jula 1380. godine.

Sada počne mletačka flota da progoni ostalu đenovljansku i da uspostavlja svoju vlast na moru, i u tome uspije. Jadransko more bilo je opet u njenoj vlasti. Ali na kopnu nisu Mlečani imali sreće. Napokon dođe do mira, koji bi sklopljen u Turinu 8. avgusta 1381. U Dalmaciji i Hrvatskoj nije bilo promjena, jedino Venecija vrati Ludoviku grad Kotor koji je bila 1378. godine osvojila. Inače su Mlečani Ludoviku, a Ludovik Mlecima, vratili sve što su tokom rata osvojili. Od pojedinih odredaba toga mira

ima važnih za dalmatinske gradove, kao, na primjer, ova: „Svi podanici kralja Ludovika, a u prvom redu Zadrani, smiju i mogu da sigurno i bez pogibelji trguju, kupuju i prodavaju i u gradu Veneciji kao i u svim mjestima njoj podložnim". To vrijedi i obrnuto za Mlečane u zemljama kralja Ludovika. Za dvadeset godina mogu Dalmatinci godišnje da uvezu u grad Veneciju svojih izvoznih produkata u vrijednosti od 25 000 zlatnih dukata. Oni smiju to da prodaju kome hoće, pa i onima koji nisu Mlečani. Istu toliku vrijednost smiju oni za ovih dvadeset godina iz Venecije da izvezu. Za sve to plaćaće oni samo onu carinu i druge dažbine, koje plaćaju Mlečani. Iz toga je isključena sô, koju Dalmatinci ne smiju u Veneciju da uvoze, a i ona roba koju ni Mlečani ne smiju da uvoze ili izvoze.

Kralj Ludovik je tražio da ušća rijeka koje utiču u Jadransko more njemu pripadaju, i da je slobodno njemu i njegovim podanicima ulaziti u ta ušća i po njima ploviti, uvoziti i izvoziti sô i bilo kakvu robu, kako to može u ostalom dijelu Jadranskog mora. On je tvrdio da to pravo ima i od rta Premanture i Riminija prema Veneciji, i da Venecija nema pravo da zabrani ni njemu ni njegovim podanicima da ulaze u ta ušća ili iz njih izlaze sa kojim god hoće brodovima i robom.

Venecija je njemu to pravo poricala i tvrdila da njoj pripadaju po punom pravu ta ušća, i da joj po pravu pripada da ih zatvori i zabrani prilaz k njima, a da kralj Ludovik i njegovi podanici nemaju pravo da tamo dolaze bez njene dozvole. Napokon je ugovoreno da se kralj Ludovik odriče svakoga prava plovidbe od Promontura i Riminija prema Veneciji i u spomenuta ušća, i uvoza i izvoza u njima. U ovom dijelu Jadrana mogu lađe kralja Ludovika da plove pune robe samo u Veneciju, a bez trgovačke robe mogu i drugdje. Za ovo će plaćati Venecija kralju Ludoviku i njegovim nasljednicima 7 000 zlatnih dukata na godinu.

Ovako se za naše krajeve svršio ovaj veliki rat, bez ikakve koristi. Uglavnom je ostalo sve po starom, a Venecija je uza sve gubitke opet gospodarica na Jadranu.

Za vrijeme cijelog ovog rata bili su mobilizirani svi dalmatinski gradovi, Mlečani su bez velike muke uzeli gradove koji su bili nedovoljno zaštićeni, kao Kotor, Ši-

benik i Rab, ali nisu mogli osvojiti ni Split, ni Trogir, ni Zadar, koji su bili dobro čuvani.

U Trogiru je bilo mobilizirano sve; svi plemići i svi pučani, koji su morali da se na datu uzbunu svi sakupe, pod prijetnjom teških kazni. Bile su određene vanredno velike globe (1 000 malih libara za plemiće, 100 za pučane) i kazne, čak i kazne smrti za kukavice koje bi, u slučaju da neprijatelj napadne grad, ostavile mjesto na koje su bile određene. Straže su se držale i danju i noću, a po brežuljcima stajali su stražari koji su imali budno da paze na kretanje galija.

Isto onako kako su stanovnici trogirskog teritorija morali da naizmjence služe u gradu, a i da čuvaju straže na određenim mjestima, morali su bez sumnje to i stanovnici zadarskog i splitskog teritorija. Iako su dani kad je Pizani navaljivao na Trogir bili za njega vrlo teški, nije ni u Splitu bilo lako, jer je Pizani mogao svaki čas da se pojavi pred Splitom. Štaviše, Split je morao da pretrpi još više straha, jer nije, poput Trogira, imao đenovljansku flotu da ga neposredno brani. A eventualni poraz Đenovljana pred Trogirom i osvojenje Trogira imalo bi kao prvu posljedicu i pad Splita. Zbog toga je ovaj sudbonosni rat, u kojem je spas Venecije visio na vrlo tankoj niti, bio težak i za dalmatinske gradove.

Zadrani i Dubrovčani su skoro neprestano držali svoju oružanu galiju, nekoliko su puta oružali Trogirani svoju, a i Šibenčani svoju, ali nije poznato da su Splićani ovoga rata dali svoju galiju.

GLAVA III

POMORSKO DJELOVANJE OMIŠANA (KAČIĆA)

Krajem IX i u prvoj polovini X stoljeća hrvatski kraljevi, jaki na kopnu i na moru, mogli su da drže na uzdi gusare istočne obale Jadrana. Ali čim je kraljevska vlast oslabila, odmah su gusari podigli glavu i ponovo su napadali i pljačkali trgovačke brodove na širokom moru.

Međutim, u XI stoljeću ne čuje se ništa za naše gusare. Kao da su se sasvim povukli i kao da su stari gusari postali mirni trgovci. Nema sumnje da je uređena hrvatska država davala dovoljno zarade našim brodovima i našim primorcima, a moguće je i snažna venecijanska pomorska sila umjela da štiti svoje brodove i svoje trgovce. Možda, ali to nije nimalo vjerojatno.

Ali je gusarski i slobodarski duh bio duboko ukorenjen u dušama naših primoraca i otočana između rijeka Cetine i Neretve. Taj duh vladao je ovdje i u starom i u ranom srednjem vijeku. Stari Iliri i srednjovjekovni Neretljani isuviše su se ovim proslavili. Bilo bi zato pravo čudo da su se oni sada sasvim odrekli gusarenja, da je naslijeđeni instinkt za vladanje morem sasvim iščeznuo. Zbog toga je mnogo vjerojatnije da je i nadalje postojao, samo nam se bilješke o tome nisu sačuvale. To je tim vjerojatnije, što onda, kad nam se stari Neretljani u XII stoljeću opet javljaju pod imenom Omišana i Kačića, oni su potpuno vješti moru, sa znatnom mornaricom kojom krstare po Jadranu, pljačkajući i oduzimajući brodove sve do Boke

Kotorske i talijanskih obala. Bez duboke pomorske tradicije i bez nasljeđenog gusarskog instinkta ne bi to u ovo doba bilo nikako moguće. Zbog toga ne smijemo gledati u omiškim gusarima i Kačićima ništa drugo nego nastavak stare neretljanske i hrvatske pomorske snage, u novim prilikama. Ta ionako su ovi primorci čisti potomci starih Neretljana ne samo po svojem teritoriju, nego i plemenski, oni su njihovi direktni nasljednici, unuci i praunuci, koji su sve do XI stoljeća Veneciji toliko posla zadali.

OMIŠKI GUSARI GOSPODARE NA SREDNJEM JADRANU

Ove potomke Neretljana, nastanjene na području od Omiša do Neretve, nazivahu savremenici ili po njihovom glavnom mjestu Omišu — „Omišani", ili po hrvatskom plemenu koje je ovim krajem vladalo — „Kačići".

Prvi put doznajemo za Omišane u XII stoljeću iz ugovora koji su oni sklopili sa Kotoranima 1167. godine. Mi ih tada susrećemo kao preduzetne gusare koji pljačkaju trgovačke brodove sve do južno od Kotora. Tada su Kotorani za skupe pare otkupili sigurnost u prostoru od Molunta do Trasta svojih i onih stranih brodova koji su u Kotor dolazili.

Jesu li Dubrovčani imali još prije ovog kotorskog ugovora sa omiškim gusarima svoj ugovor, da li su ga načinili pod uticajem ovoga, ili ga nisu imali sve do 1190. godine, ne možemo da doznamo. Svakako su Omišani (Kačići) prisilili njih da poput Kotorana otkupe za skupe pare slobodu brodarenja uz dalmatinsku obalu. Godine 1190. bješe sklopljen ugovor između Dubrovnika i Kačića. Kačići su garantirali da njihovi ljudi neće pljačkati dubrovačke trgovačke brodove, i da će primiti ono što oni budu htjeli da im dobrovoljno dadu. Osim toga Kačići su se obavezali da će brodove koji budu plovili iz Apulije u Dubrovnik ostavljati na miru od Molunta do Vratnika.

Iz ovog je jasno da su Omišani u drugoj polovini XIII stoljeća vladali morem od Omiša sve do Trasta, i da su im južnodalmatinski gradovi tu prevlast morali da priznaju. Isto su tako Omišani napadali brodove i u vodama oko Splita i dalje na sjever.

Novi i veliki zamah Venecije u osvajanju gospodstva na Sredozemnom moru 1202. godine, kad je ona pomoću križara osvojila Zadar a 1205. Dubrovnik, nije odvratio Omišane i primorce od gusarenja. Štaviše, oni su sve češće vršili ispade na otvoreno more i pljačkali kad god su mogli i brodove sa istočne i one sa zapadne obale Jadrana. Oštećeni trgovci i stanovnici opljačkanih mjesta obraćali su se na sve strane da se nađe neko ko bi Omišane ukrotio. Ali sve to nije smetalo Omišane i Kačiće u njihovim podvizima. Od Istre do Bara i Apulije oni su slobodno gusarili ne plašeći se ni pape, ni ugarskog i hrvatskog kralja, ni Venecije čije su brodove pljačkali. Godine 1220. zamoljen od stanovnika Brača i Hvara, koje su, kao i njihove otoke, Kačići nemilo pljačkali, zaprijeti sam ugarski kralj Andrija II Malduku, knezu Kačića i cijelom njegovom srodstvu, da će ga oštro kazniti ne spriječi li gusarenje svojih suplemenika.

Oštrija borba protiv omiških gusara započe onda, kad su oni napali i opljačkali neke brodove koji su prevozili križarsku pomoćnu vojsku u Palestinu. Ljut i uvrijeđen, odluči papa Honorije III da ih silom obuzda. U tu svrhu obrati se ugarskom i hrvatskom kralju Andriji II i gradovima Splitu i Dubrovniku, s pozivom da napadnu omiške gusare i da ih prisile da odustanu od gusarenja. Papa u svom pozivu ističe kako „neki Hrvati i Dalmatinci, iako se drže za kršćane, pljačkaju gusarskim bijesom križare, koji se prevoze za pomoć u Svetu Zemlju na čast Isusa Hrista, i druge kršćane, hvataju ih i ubijaju". Papa odlučno poziva Splićane da na njih napadnu, a ostrogonskom nadbiskupu preporuči da, ako treba, pođe sam lično u rat protiv njih, a svakako da nagovori kralja da ih napadne i ukroti.

Oba papina pisma, gradu Splitu i ostrogonskom nadbiskupu, pisana su u aprilu 1221. godine. Zajedno s pismima posla papa svog legata i kralju, i ostrogonskom nadbiskupu, i gradu Splitu. Došavši u Split i uredivši tamo neke formalne stvari, papski izaslanik pozva cijelu Dalmaciju i Hrvatsku u rat protiv heretika i gusara, dajući oproštenje grijeha svima koji bi lično u ratu sudjelovali ili ga pomagali. On zakupi mnogo brodova i konjice i poče da napada Omišane sa svih strana na moru i na kopnu.

Ali izgleda da to nije tako lako uspijevalo, kad je godinu dana zatim, u martu 1222. godine, trebalo da papa piše Dubrovčanima i da ih pozove da i oni „koji su u blizini" Omiša nastoje da se gusari ukrote. Za tu svrhu, poruči im papa, neka izaberu nadbiskupa koji će znati da odlučno istupi protiv Omišana i da ih ukroti. Ali Omišani, koji su ovako bili okruženi i napadnuti od daleko moćnijih protivnika, ne samo da nisu popustili, nego su ih još bezobzirnije napadali, osvećujući im se nemilo. Sam je papin legat morao da bježi iz Splita od straha da mu se Omišani ne osvete.

Tek poslije pet godina, 1226, izmiriše se Omišani s rimskim papom, posredovanjem splitskog nadbiskupa Guncela. Oni obećaše ovom prilikom da će se okaniti gusarenja i spaliti gusarske brodove. To su obećanje i ispunili.

SUKOBI DUBROVNIKA SA OMIŠANIMA

Omiški gusari su napadali mletačke brodove kad god im se za to pružila prilika. Zbog toga su i Mlečani gledali da se od njih što bolje osiguraju. Ali je borba s gusarima bila suviše teška. Oni nisu imali svoje luke i skrovišta na otvorenoj obali do kojih bi mletački brodovi mogli da dođu, već je njihova zemlja bila zaštićena otocima i teritorijem koji nije pripadao Veneciji nego ugarskom i hrvatskom kralju, a tamo mletački ratni brodovi nisu smjeli ući. Omišani (Kačići) su mogli da sakriveni iza ovih otoka i otočića naglo izbiju na otvoreno more i da se, kad bi opazili da ih gone ratne galije, opet iza otoka povuku, gde su bili puni gospodari.

Kad je Venecija 1205. godine uzela Dubrovnik, pobrinula se odmah da Omišani (Kačići) ne dolaze u Dubrovnik, pa je htjela da se u ugovoru, koji su tom prilikom Dubrovčani sklopili s njom, Dubrovčani izričito obavežu da ih neće ni primati ni podupirati, i da će, u slučaju da Venecija na Kačiće napadne, dati za taj pohod jedan brod sa 50 dobro naoružanih ljudi. Ovim je Venecija poništila ugovor koji su Dubrovčani 1190. godine bili sklopili s Kačićima i preuzela da će ona sama braniti more od njih. Kad su se Dubrovčani, 1232. godine, poslije nekih nesu-

glasica, izmirili sa Venecijom, i onda obnovili ugovor s njom, morali su opet da prime istu obavezu u pogledu Omišana (Kačića).

Omišani su sada, sasvim prirodno, počeli da postupaju sa dubrovačkim brodovima kao s mletačkim. To je Dubrovčanima naposljetku dodijalo i 1235. godine odluče se na rat protiv Omišana. Oni pođoše na Omiš sa jakim brodovljem pod vodstvom potkneza Petra Balislavova, i prisiliše Omišane na obećanje da neće odsada napadati dubrovačke brodove.

Taj dubrovačko-omiški mir nije bio nikakvo prijateljstvo, nego samo izraz nužde. Dubrovčanima bješe strogo zabranjeno da kupuju brodove od Omišana. Još iste godine kad je ovaj mir sklopljen, prisilila je dubrovačka vlada neke koji su bili kupili jedan brod u Omišu, da ga tamo vrate.

Godine 1238. je, uza sav mir, jedan omiški brod (sagitta) napao jedan dubrovački i u sukobu su Omišani ubili dubrovačkog kapetana i brod opljačkali. Zbog toga nasta u Dubrovniku velika ogorčenost na Omišane i Dubrovčani se spremahu da jakim brodovljem pođu na Omiš. Sluteći pogibelj, poslaše Omišani poslanstvo u Dubrovnik da taj incident mirnim putem riješe. Omiškog kneza Nikolu i druge knezove Omišana zastupahu u Dubrovniku sudac Berina, Beletini Vlkan Hranenić. Dubrovčani pristadoše na mir pošto se Omišani obavezaše na poštovanje dubrovačkih brodova, ali su tražili „stanak" za koji ugovoriše da bude u Stonu petnaesti dan poslije prvog Jurjev-dana. Tu je krivcima imala da se kroji pravda.

I odista, na sastanak 1239. godine dođoše i knez Nikola Hodimirović i knez Pribislav Malduški i Omiški sa strane Omišana i Kačića, a sa strane Dubrovčana dubrovački knez Nikola Tonisko i drugi, ali krivci ne dođoše. Bez obzira na to proglasiše osudu, koja je bila i izvršena i Dubrovčanima data puna zadovoljština.

Ali ni ovaj ugovor nisu svi Omišani (Kačići) poštovali: neki su od njih i nadalje pljačkali dubrovačke brodove. Zbog toga Dubrovčani 1245. godine odluče da ponovo pođu sa jakom flotom na Omiš. Do sukoba nije ni došlo jer su Omišani ponovo pristali na mir. Petog marta 1245. godine bješe u Omišu potpisan ugovor između Dubrovnika

i svih omiških knezova: Nikole Hodimirovića, Pribislava, Ohora, Jure, Radosa, Slomira i Prodana. Ugovor potpisaše i „kapetani vojske" i zapovjednici (knezovi — comites) galije. Omišani se obavezaše da će „imati čvrsti mir sa svim Dubrovčanima gdje god ih susretnu na moru i na suhu", da će nadoknaditi štetu koja bi eventualno bila od Omišana nanesena kojem dubrovačkom brodu i da će, kad susretnu koji dubrovački brod, k njemu mirno prići (k njemu se približiti „krmom"), i od njega primiti ono što im on bude dobrovoljno poklonio. Štaviše, oni su obećali ovom prilikom da će pustiti na miru i strance na dubrovačkim brodovima. Osim svega toga obećaše i ono što je bilo od osobite važnosti: „Ako bude naš gospodar, kralj ugarske, napao na Dubrovnik i ako nam naredi da idemo s njim, ići ćemo samo ako budemo morali ići". Ujedno ponoviše Omišani onu obavezu iz svog prvog ugovora sa Dubrovnikom, da neće napadati brodove koji budu plovili u Dubrovnik, od Molunta do Stona.

Značajna je za gusarski život Omišana i ova stavka u tom ugovoru: „Ako gusar ulovi kakav brod svojih neprijatelja, taj će brod on dovesti u Omiš izvana (tj. izvan otoka) a ne mimo Dubrovnika".

SAVEZ SPLITA I ŠIBENIKA SA KARLOM, KRALJEM NAPULJA I SICILIJE PROTIV OMIŠANA

Splićani su 1259. godine sklopili savez protiv Omišana sa gradom Trogirom i primorskim banom Butkom. Iako taj rat protiv Omiša 1259. godine nije bio od osobite važnosti, vidimo da su Omišani, koje su Splićani 1240. godine temeljito bili uništili, ponovo naveliko gospodarili na srednjem Jadranu.

Omišani su i dalje smetali Splićanima, a i drugim dalmatinskim primorcima koji su počeli tražiti nekoga ko će im pomoći. Kako su Omišani pljačkali i brodove iz Apulije, dakle brodove podanika napuljskog kralja, sasvim je prirodno bilo da dođe do suradnje Napulja sa dalmatinskim gradovima. U Napulju je tada vladao Karlo, kralj Napulja i Sicilije, koji je tu priliku htio iskoristiti za svoje ciljeve, ne vodeći pri tom računa o gospodaru tih grado-

va, ugarsko-hrvatskom kralju Ladislavu III (1272—1290), koji ionako nije za njih mario.

U svrhu sprovođenja svoje politike piše Karlo krčkom knezu, i sklapa ugovor sa Splićanima i Šibenčanima za rat protiv Omišana. Potpuna slabost ugarsko-hrvatske države omogućila mu je punu intervenciju u dalmatinskim vodama. Godine 1274. poslaše Splićani kralju Karlu u Melfe (južna Italija) svečano poslanstvo da s njime pregovara o ratu koji bi trebalo povesti na Omiš i njegove pomagače. Pregovori uspješe i bješe sklopljen savez. Na to posla Karlo 20. juna 1274. god. u Split dva poslanika: krčkog kneza Petra i barskog protonotara Basilija, da u ime kraljevo prime od Splićana prisegu da će tačno ispunjavati sve uslove saveza.

Split se obavezao da će braniti kralja Karla i njegove podanike i štititi njegove trgovce „... uz očuvanje prilikom svega ovoga i svake pojedine stvari vjernosti gospodaru mome kralju ugarskome".

Isti poslanici imali su predati Splićanima ispravu kralja Karla, kojom je Splićanima davao privilegije u svojoj zemlji. Ali osim toga tražio je Karlo da poslije položene prisege u Splitu pred kraljevim poslanicima i poslanici Splita polože istu zakletvu pred njim.

Istovremeno naredio je kralj Karlo svojim poslanicima da pošto svrše formalnosti u Splitu, isto to obave i u Šibeniku. Na to poslaše Splićani svoje poslanike, Vulčinu Streze i Datka, a Šibenčani Dobrenu i Iliju, koji onda sklopiše sa kraljem Karlom svečani savez 4. septembra 1274. godine. Glavne tačke ugovora bile su ove:

— Kralj i spomenuti gradovi napasti će Omišane i njihove saveznike.

— Nijedan od dvaju gradova neće sklopiti mir ili primirje bez sporazuma sa kraljem.

— Ako kralj bude htio da sklopi mir ili primirje sa Omišanima, spomenuti su gradovi dužni da se toga mira drže.

— Kralj daje za taj rat dvije dobro oružane galije zajedno sa posadom na njima, sa oružjem i svim potrebnim stvarima.

— Kralj daje gradu Splitu za taj rat dvije galije potpuno opremljene ali bez posade, a Šibeniku jednu galiju

isto tako opremljenu ali bez posade. Sve tri galije ostat će u uporabi Splita i Šibenika do kraja rata.

— Split i Šibenik obavezuju se da će te dvije galije držati u redu i u potpunoj bojnoj gotovosti do kraja rata i da će na njih ukrcati svoje posade.

— Split i Šibenik se obavezuju da će voditi rat bez ikakvih skrivenih ciljeva i da će osim spomenutih galija naoružati za taj rat kolikogod budu mogli više svojih drugih brodova, kao i to da će protiv Omišana ratovati ne samo na moru, nego i na kopnu.

— Ako bi ove galije u ratu protiv Omišana štogod dobile (zaplijenile) taj plijen će se podijeliti između njih na jednake dijelove, tako da komandanti galija kralja Karla dobiju u ime kraljevo dio koji pripada tim galijama.

— Svi Omišani i njihovi saveznici koji budu zarobljeni, imaju da dođu u vlast kraljevu koji će o njima odlučiti. U slučaju da nekoji od njih budu otkupljeni, otkupnina će pripasti gradovima Splitu i Šibeniku. Kralj će dati spomenutim gradovima po kojeg između zarobljenih, ako oni budu trebali za zamjenu za svoje, zarobljene od Omišana.

— Komandanta odreda svih pet galija imenovat će kralj, prema svom nahođenju. Njemu će biti podloženi svi mornari svih pet galija.

— Ako koji Omišanin bude htio da se nastani u Splitu (ili Šibeniku), to ga građani tih gradova mogu da prime, ali treba da od njega prime dovoljne garancije da neće napadati kralja Sicilije ni njegove podanike i da će ratovati protiv Omišana.

— Ako kralj Sicilije bude htio da odustane od ugovora, ugovor neće vezati Split i Šibenik, a ako kralj Ugarske javi tim gradovima da je protivan njihovom savezu s Karlom, onda ugovor ne veže Karla.

Interesantan je fakat da je 1274. godine splitski knez („comes") bio Pavao Bribirski, i da se on ne spominje nikako u spomenutom ugovoru između Splita i Karla. Štaviše, ne spominje se ni potestat, nego se u pismu, kojim Karlo naređuje svojim poslanicima da podu u Split i Šibenik, spominje „potestat koji će tada biti".

U Šibeniku je tada bio potestat brat Pavla Bribirskog knez Juraj.

Ako uzmemo u obzir porodične veze, koje je imao napuljski kralj sa ugarsko-hrvatskim kraljem, i Karlov protektorski stav prema samom kralju Ladislavu, a onda i to da su u ovo doba odnosi Ladislavljeve okoline prema Pavlu bili dobri, možemo vjerovati da su Split i Šibenik radili sve ovo u sporazumu sa banom i dvorom. Očito je Karlova diplomacija prikazala Karlovu intervenciju kao potreban korak za sređenje prilika na Jadranu, u koju svrhu je trebalo ukrotiti Omišane kao i one koji su napadali i brodove Ladislavljevih podanika i brodove napuljskih građana. Karlo je uzeo za saveznike samo Split i Šibenik, a ne i Trogir, jer je Trogir baš tada bio u žestokoj svađi i sa Splitom zbog starih zemljišnih pitanja i sa Šibenikom zbog crkvenih stvari.

Kako se razvijao taj rat ne znamo, jer nemamo o tom daljnjih podataka.

BORBE VENECIJE PROTIV OMIŠANA

Spremanje napuljskoga kralja i njegovih saveznika Splita i Šibenika zabrinu Omišane, i oni zaključiše da se u takvim prilikama izmire s Venecijom, kako bi bili sigurni s te strane. U tu svrhu podoše u Zadar omiški knezovi Radoš i Bogdan, da u ime Omišana sklope mir sa Mlečanima, koje je zastupao zadarski knez Albertino Mauroceno. Poslije izvjesnih pregovora bješe 25. avgusta 1274. godine sklopljen u Zadru mir između Venecije i Omišana. Iz uslova mira, koji su za Omišane bili teški, vidi se da su oni u posljednje vrijeme mnogo napadali Mlečane i da ih je sada Venecija čvrsto bila pritisla. Omišani naime obećaše i zajamčiše da će u ime odštete za posljednje pljačke platiti Veneciji 10 000 mletačkih malih denara i to u toku 20 godina po 500 denara godišnje. Ovim bi bilo sasvim likvidirano potraživanje od strane Venecije. Osim toga, morali su Omišani da plate i za štete koje su načinili Veneciji od Uskrsa do avgusta, kada se sklopio mir. Knez Radoš i Bogdan obećaše „da nijednom gusarskom brodu neće dozvoliti da iz Omiša otplovi, ako se prije toga ne zakunu knezovi i kapetani tog broda ili tih brodova, i svi mornari, da će se ovog ugovora držati." Nadalje dozvoliše

ovi knezovi Mlečanima da u svoju vojnu službu slobodno uzimaju Omišane, a zabraniše omiškim brodovima da plove sjeverno od rta Promontura i Riminija prema Veneciji. Omišani se obavezaše da njihovi brodovi neće napadati mletačke, da će k njima prilaziti „sa krmom", da neće pljačkati ne samo Mlečane nego ni strance na mletačkim brodovima, a ni Mlečane na stranim brodovima, da će poraditi da se za sve pljačke, koje bi se eventualno desile, dade naknada, a u slučaju da ona ne bi bila utjeriva, da će je sami platiti. Štaviše, oni dozvoliše da Venecija drži u Omišu jednog svog čovjeka koji će paziti da se to tačno vrši. Obećaše i to, da će se na ispunjavanje ovog ugovora zakleti i zaklinjati svake godine svi Omišani koji su navršili 14. godinu života.

U drugoj polovini XIII stoljeća poče Venecija da pomalo osvaja neke naše krajeve. Omišani su, bez obzira na sve ugovore, i dalje gusarili i Venecija je morala da svoje krajeve odbrani. U tu je svrhu ona dala svojim knezovima, koji su bili u krajevima napadanim od omiških gusara, oružane galije, kao što je još prije dala Dubrovniku, i započela odlučno da napada Omišane.

Ali najteže je bilo omiškim gusarima onda kad je 1280. godine sam Omiš došao u vlast Venecije, dobio mletačkog kapetana, i u svojoj tvrđavi mletačkog kaštelana. Omišani sami više nisu mogli da gusare, ali su zato primorci navaljivali sada i na Brač, i na Hvar, i na Omiš.

Ti napadaji na Omiš mora da su bili jaki. Godine 1283. mletačka vlada nalaže suprokomitu[4] broda u Kvarneru i broda Umaga, da otplove u Omiš i pomognu tamošnjem kapetanu Đovaniju Dandolu. Ona pozva sve knezove i samog kapetana galija, da svi pođu u pomoć omiškom kapetanu.

Omišani su svim silama nastojali da svoj grad otmu iz ruku Mlečana, pa su zbog toga vodili ogorčenu borbu. Otoci Brač i Hvar, tada u mletačkoj vlasti, bili su od Omi-

---

[4] Suprakomiti su bili komandanti pojedinih galija, i to u prvom redu državnih galija koje Venecija oruža i koje Vijeće umoljenih bira, redovno na dva mjeseca. Suprakomitima se zovu i komandanti onih galija koje su oružali pojedini gradovi. Njih biraju Velika vijeća njihovih gradova redovno između plemića svoje komune.

šana sasvim opustošeni, a njihovi stanovnici u borbama s Omišanima osiromašeni. I poslije velikih napora uspješe Omišani i primorci da svoj grad oduzmu Mlečanima.

Tada je Venecija jače odganizovala svoju stražu protiv Omišana. Galije pojedinih knezova bijahu obnovljene. Dubrovniku dade Venecija 1286. godine novu galiju i još jedan manji brod, koje je imao da drži uvijek spremne, da na naređenje iz Venecije napadne Omišane i druge gusare. Ta dva broda nisu nipošto smjeli Dubrovčani da upotrebe za koju drugu svrhu, osim za borbu protiv gusara. Iduće godine, 14. oktobra 1287, naredila je mletačka vlada da se brodovi oružaju i krenu na Omišane. U taj se rat umiješaše i bribirski knezovi, ban Pavao i njegova braća Juraj i Mladen i navališe na Omišane (Kačiće) s kopna. Osvojivši i primorje, započeše oni pregovore s Venecijom.

Uskoro pristupiše Venecija i bribirski knezovi definitivno ugovoru koji je imao da osigura mletačke brodove i mletački teritorij, a napose otoke Brač i Hvar, od napada omiških gusara. U ime Omišana sklopiše 1290. godine knezovi bribirski mir s Venecijom. Oni se obavezaše da Omišani neće za tri godine napadati mletačke brodove i mletački teritorij, a napose otoke Hvar i Brač. Sve su ostale obaveze iste kao i 1274. godine, samo za njih ne jamče više sami Omišani, nego knezovi bribirski, a za ove opet gradovi Trogir, Šibenik i Split u visini od 20 000 mletačkih denara.

U tom se ugovoru primirja gotovo i ne govori o drugom, nego o tome da se spriječi da razni gusari, podložnici Pavlovi, a osobito Omišani, napadaju mletačke lađe i mletačke posjede. U istom ugovoru obavezaše se Mlečani da će u svojoj državi štititi bana Pavla i kneza Jurja i Mladena, ali zabraniše i Pavlovim i omiškim brodovima da plove prema Veneciji sjevernije od spojnice Ankona i o. Unije, tj. mnogo južnije od one linije koja bješe u ugovoru iz 1274. godine.

Omišani nisu čekali da isteče ovo primirje koje je bilo sklopljeno na tri godine, nego su malo poslije sklopljenog ugovora počeli da napadaju brodove Mlečana i njihovih podanika. Venecija je zbog toga dala 1292. godine dubrovačkom knezu naređenje da, kad god bude smatrao potrebnim, naoruža galiju i pođe na Omišane.

Ali ne samo da Dubrovčani nisu sami od sebe tražili da napadnu Omišane, nego to nisu učinili ni onda kada su za to dobili izričito naređenje. Zbog toga ih je Venecija oštro ukorila i odredila globu koju su Dubrovčani rado isplatili, jer su bili uvjereni da bi im sukob s Omišanima donio samo veće štete. Zato su i zamolili mletačku vladu da ih te dužnosti oslobodi, jer da ih time samo izvrgava većoj pogibelji.

Kao ni prije, nisu ni sada Omišani vodili mnogo računa o obavezama svoga kneza Jurja i o garanciji dalmatinskih gradova, koji su svi bili obavezani da za njihova pljačkanja isplate odštetu. U tom pogledu bili su Mlečani bezobzirni. Njihov dužd Petar Gradenigo naredio je da se najoštrije istupi i da se silom utjera novac za odštetu. Juraj zatraži pomoć od napuljskog kralja Karla II, koji se za nj i njegove zemlje zauze i zatraži od Venecije da prema njemu postupa kao prema Karlovu prijatelju i vazalu.

Ali se Venecija nije obazirala na Karlove preporuke i tražila je odlučno odštetu.

Godine 1300, doveo je knez Juraj protukralja, napuljca Karla Roberta u Split, odakle su ga ban Pavao i drugi hrvatski knezovi, njegove pristaše, odveli najprije u Zagreb, a onda u Ugarsku.

Kada su sada Omišani vidjeli, kako je njihov knez moćan i zaštitnik samoga kralja, dadoše se još slobodnije na gusarenje, pa su na svojim gusarskim izletima vršili prepade i do južne Italije i pljačkali podanike samog napuljskog kralja, prijatelja Jurjeva. Čak je i sam knez Juraj, kao nekada knezovi Kačića, bio s tim sporazuman i dobivao izvjestan dio.

Mlečani su pretrpjeli od Omišana vrlo mnogo šteta, ali su ih oni sada redovno nadoknađivali od onih, koji su za Omišane jamčili. Ovi gradovi, koji su čak i plaćali odštete za omiška gusarenja, nisu od njih imali mira, jer su Omišani, vični pljački, kad nisu zbog mletačkih galija smjeli da napadaju Mlečane, napadali posjede dalmatinskih gradova i njihove brodove.

Zbog toga se 1323. godine predadoše Veneciji Trogir i Šibenik, a poslije njih i Split (1327). Tako je sada Omiš sa primorjem bio sa svih strana okružen mletačkim teritorijem.

Ali, uza sve to, ne prestadoše omiške gusarske ekspedicije, pa su oni i nadalje napadali, osobito na otoke Brač i Hvar. Venecija organizira sada gonjenje Omišana i od strane samih otočana i od strane svoje ratne flote koja je često svraćala u brački kanal da potraži gusare. Hvaranima i Bračanima dala je Venecija ponovo dva broda, a 1334. još jedan „da uzmognu sebe i svoje braniti od Omišana, koji ih na gusarski način neprestano na moru plijene". Venecija naredi Splićanima, Trogiranima i Šibenčanima da Omišane ne primaju u svoja mjesta i da s njima ne trguju, a kapetanu kulfa[5] da se od vremena na vrijeme pokaže u okolici Omiša. Ali sve to, ma koliko škodilo Omišanima, nije djelovalo na njih da se okanu gusarenja.

Ni onda, kada su 1358. godine Mlečani izgubili svoje posjede u Dalmaciji i kada se od Kvarnera do Drača protezala neprekinuta vlast Ludovika Anžujca, nisu Omišani prestali da se s vremena na vrijeme pojave na pučini i da pljačkaju čak do blizu Boke Kotorske. Tamo ih Mlečani gone i istovremeno traže odštetu od kralja Ludovika, a i to da on omiško gusarenje spriječi.

Kad su pak, poslije smrti Ludovika Anžujca, zavladale borbe u njegovim zemljama, omiški gusari su postali daleko slobodniji i pljačkali su kad god su mogli. Godine 1394. oni su čak zarobili nekoliko francuskih i flamanskih plemića, koji su se na jednom mletačkom brodu vraćali iz Palestine, opljačkali im sve i doveli ih u Omiš.

U XV stoljeću izmjenile su se silno prilike na našoj obali. Godine 1409. kupila je Venecija Zadar i Dalmaciju od kralja Ladislava Napuljca, pa je nešto milom, a nešto silom, do 1420. godine sve to stvarno i uzela u svoju vlast. Omišani, sada sasvim zatvoreni dubrovačkim Pelješcom (Ratom), mletačkim Trogirom, Splitom, i otocima Čiovom, Šoltom, Bračem, Hvarom i Korčulom, a osim toga izloženi neprestanim promjenama gospodara, malo-pomalo prestadoše da gusare. U takvim prilikama predao se Omiš 1444. godine dobrovoljno Veneciji.

---

[5] Vidi „Organizacija mletačke mornarice"

GLAVA IV

ORGANIZACIJA MLETAČKE MORNARICE U SREDNJEM VIJEKU

KAPETAN KULFA (CAPETANEUS CULPHI)

U mirno doba cjelokupnom mletačkom mornaricom na Jadranskom moru komandovao je kapetan kulfa (Jadranskog mora) koji je pored toga imao nadzor nad onim dalmatinskim gradovima koje je Venecija od vremena do vremena osvajala, ili su oni priznali njenu vrhovnu vlast. Njemu je pripadala zaštita mletačkih interesa na čitavom području Jadranskog mora i zaštita mletačkih funkcionera u gradovima i mjestima okupiranim od Venecije. Njegova je dužnost bila da pazi da se na moru ne pojave gusari i da ih, ako se pojave, progoni. Naročito je imao paziti na ratne brodove stranih država, da ne bi bez znanja Venecije ulazili u Jadran. Sa ratnim brodovima prijateljskih država, koji su sa znanjem mletačke vlade dolazili u Jadran, on je morao da postupa prema uputstvima svoje vlade.

Kapetan kulfa nije ostajao uvijek u Jadranskom moru, nego je često morao da pođe sa svojom galijom ili jednim flotnim odredom na jug u Jonsko more a katkad i do Sicilije. Pored toga, njegova dužnost je bila da neprestano krstari duž istarske, dalmatinske i albanske obale. Njegova flota nije bila strah samo za gusare, nego su i svi mletački podanici znali da će kapetan smjesta doći u njihovu luku

sa svojim brodovima ako se ova mjesta pobune ili međusobno posvađaju. Obilazeći i krstareći duž obala Jadranskog mora, kapetan kulfa javljao je vladi sve što ju je moglo interesirati, ali je u prvom redu izvještavao o vojničkom položaju i vjernosti ili nevjernosti podanika. U slučaju da je neki grad otpao od Venecije, on je odmah imao javiti vladi, ali mu je prva dužnost bila da ne čeka njene upute već da sam poduzme korake da otpali grad opet dobije.

On je uvijek bio vezan uz stroga naređenja svoje vlade u kojima je bilo predviđeno sve ono bitno što se odnosilo na primjer na iskrcavanje kopnenih snaga, zajednička dejstva pomorskih i kopnenih jedinica i slično. Ali uza sve to, kad se radilo o ekspedicijama protiv pojedinih knezova (na primjer Balše, bosanskog vojvode Stjepana i dr.) kapetanu kulfa dozvoljavalo se da prema uviđavnosti sklopi mir ili primirje ili da oružjem sprovede mletačke zahtjeve. Položaj kapetana kulfa postojao je već u XIII stoljeću, a bez svake sumnje odmah u početku XIV stoljeća. Iz tog nam je vremena poznat kapetan kulfa Petar Geno (1330. god. bivši kapetan galija) i zatim Barbon Mauroceno (1329).

Izgleda, međutim, da su se prije toga komandanti pojedinih odreda galija nazivali kapetani galija. Još 1310. naziva se Marko Minoto „capitaneus galearum", kad mu se nalaže da pođe u Hvar sa galijama, da se tu zaustavi, da govori sa potestatom, da bude „na strah stanovnika Hvara" i da ih natjera na veću poslušnost.

Dok je kapetan kulfa bio odsutan iz Jadranskog mora, zamjenjivao ga je uvijek potkapetan kulfa. U njegov djelokrug lijepo smo upućeni iz uputstva što ga vlada daje 15. januara 1419. Mariju Mianiju, kad ga imenuje potkapetanom kulfa i šalje kapetanu s pismom u kojem mu vlada naređuje da se vrati u Veneciju. Vlada nalaže potkapetanu da se, čim primi pored svoje galije još jednu, postavi da čuva more od napada neprijateljskih gradova Splita, Trogira i Omiša.

U XV stoljeću nalazimo sve češće titulu „generalni kapetan kulfa", ali često u istoj ispravi pored toga i samo „kapetan kulfa", što nas upućuje da je prva titula potpuna a druga uobičajena.

U avgustu 1345. god. Petar Kanale ima titulu „kapetan mora" (capitaneus maris). On komanduje flotom koja je blokirala Zadar, i vlada mu javlja da mu šalje u pomoć još nekoliko galija i da smatra da je s tim dobro ojačan. Kasnije se spomenute titule utvrđuju i mi nalazimo „generalnog kapetana mora", ali istovremeno i naslov „kapetan kulfa" koji je potčinjen generalnom kapetanu. Prvi je komandant cjelokupne mletačke flote, a drugi one na Jadranskom moru. Uslijed sve jačeg nastupanja Turaka na more, Venecija je morala odijeliti flotu određenu za čuvanje Jadrana od one koja je imala operirati na istoku u Sredozemnom moru. Generalni kapetan mora vodi u ovo vrijeme velike pomorske ekspedicije protiv turske flote u turskim krajevima, a kapetan kulfa ima da se brine samo za Dalmaciju i Albaniju, odnosno za Jadransko more do Otrantskih vrata. U slučaju potrebe, ostaviv nekoliko brodova da čuvaju Jadran, trebalo je da se on sa ostalom svojom flotom pridruži generalnom kapetanu mora i da mu se u svemu pokorava. Kad bi mu to senat naredio, generalni kapetan se miješao i u dalmatinske poslove, ali je to bilo samo u iznimnim slučajevima.

LUKE ZA KONCENTRACIJU POMORSKIH SNAGA

Kad bi se zbog nekog zadatka u Veneciji sakupili brodovi otplovile bi pojedine grupe, ali ne odmah, protiv neprijatelja na neko već određeno sabirno mjesto. Tu bi čekale daljnje naloge. Obično bi se za ekspedicije u donji dio Jadrana ili izvan Otrantskih vrata odabrao Dubrovnik dok je on pripadao Veneciji (1205—1358), a kasnije neki drugi grad. Godine 1420. je koncentraciona luka Šibenik. Vlada bi, međutim, razvidjela položaj, pa prema nastalim prilikama odredila da li treba da se dotični komandant sa svojim odredom vrati u Veneciju ili da krene dalje. Posebni brzi brodovi, određeni za službu obavještavanja, obavljali su neprestano tu službu između Venecije i njene mornarice, pa je tako i vrhovna komanda u Veneciji mogla brzo da dozna za sve i najmanje događaje na moru, a komandanti su na taj način bili u neprestanom dodiru sa vladom i mogli brzo da ispune sve ono što je državna blagodat od njih zahtijevala. Laki i brzi brodovi

bili su jedno od glavnih ratnih sredstava Venecije. Ali nisu se sakupljali samo odredi brodova na stalno mjesto, već je katkada bilo čitavoj floti naređeno da krene u određenu luku i da tamo čeka dalja naređenja (sl. 22 i 23). Mnogo je puta bio određen i dan kad je čitava armada imala tu da se sakupi. Tu bi se konačno pregledalo je li sve na svakoj galiji na svom mjestu, nedostaci popravili, momčad eventualno popunila, uzela hrana i municija, ukratko pripravilo sve za daljnji put i eventualnu bitku. Tek kad bi komandant sve pregledao i kad bi se uvjerio da ništa ne manjka, smio je da krene, jer je inače svu odgovornost na se uzimao. Tada bi skupljeni brodovi krenuli u pravcu koji im je dat iz Venecije preko kurirskih brodova. Daleko na jugu vršila se bezuvjetna volja vlade, kojoj su samo bili poznati svi diplomatski odnosi i sve zakulisne tajne koje su prethodile ratu. Ne samo u slučaju napada, već i za odbranu, služio je osobito Dubrovnik dok je bio pod mletačkim gospodstvom, kao stjecište mletačkog brodovlja koje se spremalo za akciju (sl. 24, 25 i 26.). Kad bi prijetio sukob sa kojom pomorskom vlašću, pozvale bi se sve galije, što su pojedinačno ili u manjim skupinama krstarile po Jadranskom i Jonskom moru, zatim po Egejskom i po Levantu, da se sakupe u dotično mjesto koncentracije (Dubrovnik), gdje će doći i ostale galije, koje se u Veneciji nalaze. I galije bi dolazile sa svih strana Mediterana, kloneći se brižno, da ih neprijatelj ne opazi i na njih same ili u malom broju ne napadne. Tek onda, kad bi se u koncentracionoj luci sakupio dovoljan broj dobrih brodova, počela bi vlada da sprovodi operacije nužne da se država odbrani i neprijatelj porazi. A Dubrovnik je položen upravo na divnom mjestu, u sredini između Venecije i Mediterana. Godine 1342. odredila je vlada da se oruža 8 galija, koje će krenuti u Carigrad, a ujedno izdala naredbu kojom određuje koliko koja galija mora da ima posade. U tu svrhu je i dozvolila pojedinim komandantima da po Dalmaciji sve do Dubrovnika svaki za svoju galiju sakupi po 50 ljudi. U Dubrovniku je morao glavni kapetan pregledati da li svaka galija ima propisani broj momaka. Ako bi na kojoj galiji bilo manje ljudi od propisanog broja, morao je komandant dotične galije platiti 10 libara za svakog čovjeka koji bi mu nedostajao.

Ujedno se nalagalo kapetanu da tu globu odmah utjera, a dozvoljavalo mu se da za se, u svoju korist, zadrži četvrtinu utjerane globe.

Mnogo su se puta, namjerice ili od nužde, slali iz Venecije u luku koncentracije brodovi bez dovoljno posade, ali su oni morali da popune momčad po slovenskim zemljama (in terris Sclavoniae). Dozvoljavalo im se, pa čak i naređivalo da regrutiraju više momaka nego što je njima samima trebalo, i da popune posade i onih brodova koji su bili u Dubrovniku, i onih koji su bili na krstarenju. Tako, na primjer, vlada nalaže godine 1343, 18. avgusta, komunalnim galijama da odu u Dubrovnik, ali neka prije putem nakupe dovoljan broj posade za se i za brodove u Dubrovniku, i taj suvišak predadu kapetanu kulfa.

MORNARI, PLAĆENICI I POMORSKE ČETE

Kad bi se republika ograničila samo na one galije, koje je svaka komuna za slučaj rata morala da dâ, ne bi taj porez u krvi bio toliko težak, jer je bio razmjeran. Ali je republika po svojim emisarima, koje su, kako vidjesmo, morali knezovi pomagati, neprestano kupila plaćenike po cijeloj svojoj državi. Taj je teret bio jako težak, mornari su uzimani za galije usred mira, odvajani od doma i rada i prisiljavani na težak život na galijama. Gradovi su to teško osjećali, pa se tuže na one koji kupe plaćenike. Kad se tako godine 1334. tužio Zadar da teško osjeća taj teret, odgovori mu mletačka vlada da ona nije vična da tereti svoje vjerne, nego da radije ublažuje njihove tegobe, pa ujedno odredi da za pet godina ne smije nitko u Zadru i okolini ni jednog čovejka uzeti kao plaćenika, a onaj koji bi to naređenje prekršio platit će 25 libara za svakog čovjeka kojeg za plaćenika uzme.

Ništa nije ljudima republike izbjeglo što je bilo važno da se izvede, da bi uspjeh njihove mornarice bio osiguran. Mi ćemo vidjeti koliko su se oni brinuli za galeote u materijalnom pogledu, a sada hoću da istaknem samo ono, kako su oni još u prvoj polovici XIV vijeka postupali u nacionalnom pogledu. Kada godine 1335. mletačka vlada odredi da se spreme nekoje galije za odbranu Jadranskog mora i za saveznu mornaricu protiv Turaka, bješe izrije-

kom ustanovljeno da na tim brodovima ne smije biti drugih mornara osim Hrvata, jer se oni ne druže rado sa mornarima drugih narodnosti. Iz ovoga jasno vidimo koliko je Venecija pazila da ne povrijedi nacionalne želje svojih podanika, ali, prirodno, samo u tom smislu, da budu skupa mornari iste nacionalnosti i da se međusobno razumiju.

Koliko god je Venecija gledala da joj kopnena vojska bude jaka, ipak je uvijek, kao izrazita pomorska sila, svoju glavnu brigu posvećivala mornarici, a kopnena je vojska bila samo da pomaže ovoj u svim ekspedicijama na primorske gradove. Vlada neprestano preporučuje vojnim odborima, koji su se bavili opsadom gradova (na primjer Zadra), da budno paze na očuvanje pomorskih četa i da ih samo u najnužnijem slučaju iskrcaju za kopnene operacije, ali to neka svakako veoma rijetko čine. Mornarica ima bdjeti i nad kopnenim operacijama. Za vrijeme zadarskog rata 1346. god. nalaže vlada vojnom odboru pod Zadrom, da u slučaju da dođu đenovljanske galije, na njih junački navale, ali da se ne udaljuju daleko od kraja, da ne bi vojska na kopnu izgubila odvažnost i snagu. U mornaricu je upirala svoje oči vlada, u nju se uzdala cijela država, od nje je očekivala pobjedu i kopnena vojska.[6]

VOJNI ODBOR ZA ORGANIZACIJU I VOĐENJE RATA NA MORU

U pojedinom, konkretnom slučaju, kad bi se pomorske i kopnene operacije povjerile jednom odboru, taj bi odbor svoje planove i za kopnene i za pomorske operacije najprije predložio vladi, a tek nakon njezina odobrenja smio je da ih sprovodi u djelo.

Vlada je obavještavala vojni odbor o kretanju neprijateljskih snaga, o eventualnim novim neprijateljima ili novim savezima, a ovaj vladu o toku operacija i svojim namjerama. Vlada je uvijek isticala kolika je važnost mora, i tvrdila da cijela država počiva na snazi na moru. Zato je i nalagala da se galije, u slučaju da se neprijateljska flota približi, ojačaju dobro mornarima i kopnenim vojnicima, da ih bude obilato, tako da se mornarica može

[6] Kopnena vojska ukrcana na brodove

s kojom god drugom ogledati. Tako se godine 1346. za vrijeme zadarskog rata, nalaže vojnom odboru, koji je upravljao opsadom Zadra, da i kopnene sile na galije spremi tako da mornarica bude što jača.

Da bi bila spremna za svaki napad i za svaku odbranu od pomorskih snaga velikih država, pobrinula se Venecija za dobru organizaciju za takav slučaj, a napose opet za napade manjih flotila, i opet posebno za odbranu od gusara. Venecija se nije rado upuštala u manje akcije i stalno je određivala da se pojedini gradovi od malih neprijatelja imaju braniti sami. Ali, kad im je to Venecija nalagala, dodavala je ujedno da oni moraju da brane grad od svih neprijatelja, bez pomoći države, osim ako na njih navale krunisana lica i njihove vojske. U ugovorima, kojima su dalmatinski gradovi priznavali gospodstvo Venecije, stoji izričito naglašeno ono što oni sami moraju da doprinesu za slučaj rata. Gotovo je svugdje ista formula upotrebljena, što se tiče vojnika i brodova, ali ne u pogledu područja, unutar kojeg je, za slučaj rata, dotični grad obavezan priskočiti u pomoć Veneciji. U tim pogodbama određene su dvije zone — jedna unutrašnja, a druga vanjska. Što je grad više na jugu, to mu se ova unutrašnja zona više proširuje. Tako se obavezuje Zadar: Kad god bude Venecija vodila rat do Dubrovnika i od Dubrovnika na niže, da će kao što čini Venecija, činit i Zadar prema broju svojih muškaraca. Ako Venecija digne vojsku od 30 galija ili više, koje će preći Dubrovnik, učinit će Zadar trideseti dio toga i stajati će u službi Venecije sve dotle, dok bude vojska Venecije stajala u službi države."

Za Dubrovnik je unutarnja zona šira, pa zato njegova pogodba od 1232. godine glasi: „Kad god bude Venecija vodila rat do Drača i od Drača niže, i do Brindizija i od Brindizija niže, činiti će i Dubrovnik, kao što čini Venecija prema broju svojih muškaraca. Ako Venecija oruža 30 galija, koje će morati da pređu Drač i Brindizi, učinit će Dubrovčani trideseti dio toga i stajati će u službi Venecije sve dotle, dok bude venecijanska vojska stajala u službi države."

Kad se Dubrovnik 1236. godine ponovno pomirio s Mlečanima, obaveza se opet upravo istim riječima na iste uvjete.

Te su obaveze postajale sve veće, pa kad je godine 1260, 9. aprila, Venecija dala otok Krk knezu Skineli i sinovima kneza Gvidona napola s pravom nasljedstva, moradoše se ovi obavezati da će odmah oružati tri galije, plaćati ih 6 mjeseci i staviti ih na potpuno raspolaganje mletačkoj vladi.

Na ovakav način mogla je Venecija imati uvijek spremno brodovlje, potpuno oružano i opskrbljeno.

Ovo je brodovlje bilo određeno samo za velike ekspedicije, za vojne u užem ili širem pojasu Jadranskog mora ili za Sredozemno more. Samo je za poslove u Sredozemnom moru oružala Venecija 30 ili preko 30 galija, a za male okršaje u Jadranskom moru pobrinula se republika tako, da je pojedinim knezovima potpuno prepustila odbranu od manjih napada, bilo gusara, bilo koga drugog koji se još mogao takvim snagama svladati.

Nije se samo Venecija ugovorima pobrinula za brodove eventualne ekspedicije, i za odbranu od gusara i drugih manjih neprijatelja, već i zato da u svako doba, kad ushtjedne, dobije od nekih gradova plaćenike, koje će moći upotrijebiti kako se njoj bude svidjelo.

Galije, koje su pojedini gradovi morali da oružaju, davala je Venecija na dva načina; ili bi im ona te galije davala u najam, te ih potpuno oružala, a gradovi su morali davati samo ljude i držati galije u redu, ili bi im galije prodala. Za galije koje je davala svojim gradovima u najam, često bi se potpuno sama pobrinula, pa im dala sve potrepštine i dvopek, a mnogo puta je sve to prepuštala gradovima da sami nabave. To je ovisilo od imućstvenih prilika dotičnog grada i od vremena kad se galija davala. Ako je potreba bila velika, naime, ako je trebalo brzo izvršiti neki napad, onda je republika znala poslati potpuno uređenu galiju opskrbivši je dovoljnom količinom dvopeka, što je inače često prepuštala dotičnim gradovima. Za brodove, koje je mletačka vlada pozajmljivala, trebalo je naći jamce koji bi jamčili da će uvijek, kad to dužd zatraži, vratiti brod skupa sa svim onim šta je na njemu bilo. Ako bi brod nastradao u privatnom kakvom pothvatu, a ne u državnoj službi, onda bi jamci bili dužni da ga prema procjeni isplate.

Događalo se i to da su građani drugih gradova, ili pak mletački građani, jamčili za brod koji je bio nekom drugom gradu pozajmljen. Mnogo puta davala se galija kojoj općini u najam, a da za nju niko nije jamčio. U ovom zadnjem slučaju često se stavljala klauzula, da tu galiju općina ne može ni prodati ni darovati, niti bilo kome za išta ustupiti, već se ima upotrijebiti samo u državne svrhe, bilo to u svrhe odbrane ili u bilo koju korist Venecije.

Ali bogatijim općinama nije se unajmljivala galija, već se prodavala, pošto su je procijenili vještaci. Isplata je uslijedila ili odmah, ili u određenom roku. Dok bi se isplatilo sve, jamčio bi obično za dotičnu galiju, u korist pojedinih općina, neki mletački građanin.

Katkada se brod ne bi dao gradu, već pojedinom knezu, da ga on drži do daljnjih naloga. Venecijanski jaram je bio težak. Trebalo je svaki čas davati posade za galije koje bi po nalogu iz Venecije kupili (za plaću) posebni emisari, a knezovi su im, prema uputama i naređenjima pomagali. Trebalo je izdržavati galije, a često ih i kupovati, i u slučaju rata oružati.

Osobito za slučaj kojeg većeg rata naložio bi venecijanski senat dotičnom knezu da pripremi stalan broj vojnika i da oruža galiju kojom će krenuti na neprijatelja. Jedan dio tih vojnika morala je izdržavati dotična općina, a drugi, veći dio, morala je općina samo naći, ali se za njih brinula država. Galiju bi morala dotična općina obično potpuno oružati, tako da joj više ništa ne treba, nego priključiti se ostalim galijama i krenuti na određeno mjesto. Ujedno su morale općine da izaberu jednog plemića za suprakomita svoje galije. Inače je galija morala odgovarati potpuno po naoružanju onim galijama, što ih je venecijanska općina oružala.

Kako se Venecija brinula oko toga da pojedini gradovi imaju određeni broj galija, brinula se i za to da imaju dovoljno oružja. Skoro svaki put kad Venecija daje galiju, ona je daje oružanu, budući da u to vrijeme u Dalmaciji nije bilo arsenala u kojima se oružje kovalo, osim obične izrade noževa i mačeva, koje su u Dalmaciji, kao i u susjednoj Bosni, kovači kovali. Ali ima slučajeva kad je Venecija davala oružje i bez galije, a i takvih kad je prodavala oklope, lukove, strijelice i druge vrste oružja, što su

pojedini gradovi u svoje svrhe trebali. Tada je to slijedilo običnom trgovačkom prodajom, koju je sklapala država sa dotičnim gradom.

Prema potrebi oružao se i potreban broj galija, pa nije svaki put svako mjesto, koje je bilo dužno da oruža galiju, nju i oružalo, već samo ona mjesta koja bi se za to pozvala. Katkad bi nekoliko mjesta, koja su inače sama za sebe morala oružati po jednu galiju, bila pozvana da zajedno oružaju jednu. Tako su tereti u ovom pogledu bili kudikamo manji, što je moglo samo dobro da djeluje na podanike.

U svojim pothvatima Venecija je bila neumorna. Galije za galijama pojačavale su flotu, nove su se gradile, veliki trgovački brodovi preudešavali su se za ratnu službu, nove se vojske regrutirale, stari se vojnici izmjenjivali svježima, i novi strijelci izobražavali. Uopće, u svakom je vojnom pothvatu nastojala Venecija da svim svojim snagama postigne konačni cilj — pobjedu. A sva ta vojska i mornarica služila je slijepo naređenjima koja su dolazila iz Venecije. Te su zapovjedi bile stroge i odrješite, a izvršavane su zamjernom točnošću.

Svaka nova vijest o naoružanju i pripremanju neprijatelja činila je da vlada odredi da se naoružaju nove galije, da se sakupe nove posade za galije, koje bi se uvijek dobro pregledale i za borbu spremile, jer je vlada htjela da njezina mornarica bude takva da „u svakom slučaju bude tako jaka, da se ne može dogoditi nikakova nesreća ni državi ni njezinim pothvatima". U tu svrhu nije vlada štedjela, već je uvijek nalagala da se o državnom trošku sagradi što veći broj brodova, da se ovi što bolje naoružaju i što jačom posadom popune. Već je u ovo doba ona budno pazila da posadama njezinih brodova ne uzmanjka hrane, da budu što bolje odjeveni i da tačno dobivaju svoju plaću. Svaki novi poziv određivao je broj galija, ali se ujedno uvijek dodavalo da se spremi i više, koliko god se više može, jer država nije nikada dovoljno jaka.

ARSENALI

Već su u XII vijeku počeli Mlečani misliti kako će opskrbljivati svoju mornaricu. Jadransko more je dugo,

i za tadašnje prilike je bilo široko, a često su nevremena silila brodove da se dulje u pojedinim lukama zadrže i da čekaju na povoljan vjetar (sl. 27). U takvim slučajevima nije tim brodovima bila dostatna hrana što su je nosili sobom, već su morali da je uzmu u dotičnom mjestu, koje ih je moglo često da opskrbi onim što ima, ali im nije moglo dati ono što je mornarima kao takvim bilo potrebito. Takav je mornarski dvopek, takozvani biskoto (biscotto), koji se izvrstan u Veneciji pekao i mjesecima i mjesecima, čak godinama ostao upotrebljiv. Toga je kruha trebalo i domaćim galijama kad su morale da se oružaju i da stupe u službu republike.

Mnogo puta je bilo nužno izvući brod na kopno, popraviti ga i očistiti, te najnužnije opremiti. Svi ovi razlozi, a i drugi, prisiliše Veneciju da je već rano počela da nalaže sebi podloženim općinama da državnom potporom sagrade arsenale u kojima će moći brodovi stajati pod krovom i u kojima će se čuvati dvopek, potreban i za republičke brodove koji morem plove i za galije dotične komune, kad se budu opremile. Republika nije štedjela novaca da te arsenale drži u redu i da ih popravlja, pa je davala potpore u tu svrhu. Ona je čak prijetila općinama da će im oduzeti galiju što im je dala, ako ne sagrade arsenal. Štaviše, vlada je dozvoljavala općinama da u svrhu gradnje arsenala smiju izvesti iz Venecije koliko god hoće drva. Na taj način su do 1308. godine imale arsenal općine Hvar, Cres i Osor. U Dubrovniku rukovodio je opravljanjem dvopeka kancelar, kome se to svake dvije godine nanovo povjeravalo.

GRADNJA BRODOVA NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

Ali, malo-pomalo, počelo se u Veneciji uviđati da je obala prevelika da bi se mogli svi potrebni brodovi uvijek graditi u Veneciji pa onda slati pojedinom gradu, bilo u najam, bilo da mu se brod proda. Zato je mletačka vlada počela u XIV vijeku da dozvoljava sebi podloženim gradovima da sami sagrade te brodove, i to kako im je volja. Tako se 4. juna 1310. godine dozvoljava Zadranima da „mogu sagraditi brodove, kako se njima bude sviđalo", za što im vlada daje potpunu dozvolu.

Na ovakav način rastao je broj brodova. Doduše, za rat su se oružale samo one galije, predviđene u ugovorima, ili unajmljene ili prodane pojedinom gradu u svrhu da on galiju drži za eventualni slučaj rata, ali je drugih brodova bivalo sve više. Svi su ti brodovi mogli, na naređenje vlade, da budu spremni stupiti u ratnu mornaricu ili služiti za prevoz vojske ili namirnica. Venecija nije tada smetala razvitku male trgovine, ona je, štaviše pustila Dubrovniku da svoju trgovinu slobodno širi. Dubrovčani nisu nikada prestali, iako su od 1205. do 1358, dakle preko 150 godina, bili pod mletačkom vlašću, trgovati s Ankonom, Barijem i drugim talijanskim gradovima, a nisu odustali da dolaze sa svojim brodovima u Veneciju, punim trgovačke robe ni onda kad su se od Venecije oslobodili. Mi ih često tu nalazimo, imamo mnogo dozvola kojim je mletačka vlada dopuštala da Dubrovčani, uz stalne uvjete, iskrcavaju svoju robu, a znamo i za mnoge zabrane i mnoge veksacije prema dubrovačkim trgovcima, u doba kad bi Dubrovnik Veneciji smetao. Dubrovačka je trgovina, iako malena, ipak bila živa. Iako nije ni mogla ni smjela da konkurira mletačkoj, ipak je znala da svoj grad sve više i više obogaćuje, da svoje blagostanje podiže, da ugovorima, što ih je Dubrovnik i pod gospodstvom Venecije znao da sklopi sa raznim knezovima na Balkanu i sa raznim gradovima na obali Italije, osigura sebi procvat, bogatstvo i razvitak. Istina je i to, da je nad svim tim razvitkom dubrovačke trgovine budno bdjela Venecija, da ju je ona dopuštala, skoro bih rekao i pomagala, ako uzmemo u obzir da je mnogo tih ugovora sklopio upravo jedan ili drugi mletački knez u Dubrovniku, ali je zato onda, kad je Dubrovnik otpao od njene vlasti, Venecija nastojala na svaki način da naškodi Dubrovniku i njegovoj trgovini.

Iako je Venecija dozvoljavala da se i po Dalmaciji grade brodovi, nije nipošto trpjela da se bilo koji brod bez njezine dozvole proda izvan države. Svaki se grad i knez, kad bi primio od Venecije brod na dar ili za novac, obavezao da ga neće prodati, a privatni brodovlasnik bio je dužan da za prodaju svoga broda kojem strancu traži dozvolu u Veneciji. Tek kada bi mu venecijanska vlada to

dozvolila, mogao je on da ga proda nekoj stalnoj osobi ili bilo kome, već prema dozvoli.

Nije samo Dubrovnik imao privatnih brodovlasnika; njih je bilo i u drugim gradovima Dalmacije. Trgovinu po dalmatinskoj obali i od nje do Venecije obavljali su redovito ovi brodovi. Mi nalazimo u svakoj pogodbi između Venecije i dalmatinskih gradova stavak u kojemu se govori o tome što smiju ovi gradovi u Veneciju da dovoze. Obično se radi samo o vinu, i to o carini koju pri uvozu treba platiti. Osim toga je bilo mnoštvo gusarskih brodova. Svi su se ti brodovi gradili u Dalmaciji, gdje mi upravo u ovo doba nalazimo vrsnih tesara, tako da ih sami ugarsko-hrvatski kraljevi k sebi zovu. Nešto dozvolom Venecije, a nešto bez njene dozvole, bilo je po Dalmaciji mnoštvo manjih trgovačkih brodova sposobnih za malu obalnu plovidbu. To je Venecija u ovo doba lako podnosila i nije se toga ni najmanje plašila, jer su ti brodovi bili za borbu premaleni i slabo građeni, pa su u najboljem slučaju mogli služiti za gusarske napade na trgovačke lađe, ali nikada u ratne svrhe.

Mi smo vidjeli da su Zadrani bili u savezu sa Omišanima, kad su se ono posljednji put otcijepili od Venecije, pa se ipak ni Omišani ni Zadrani, koji su također imali svojih malih brodova, nisu usudili ni da se pokažu pred kojom oružanom venecijanskom galijom.

Bilo je privatnika koji su imali i više brodova, a i same općine su ih imale više, kako nas o tome obavještavaju suvremene isprave. Da ne govorimo o brodovima Dalmasijevim, dosta je spomenuti da su 14. septembra 1315. god. Zadrani prodali mletačkoj vladi tri broda za 2074 libre, 12 solida i 9 malih denara, što im je vlada preko zadarskog građanina Kauda de Ranjo (Cauda De Ragno) isplatila. Vidimo, dakle, da je u ono vrijeme bilo u Dalmaciji dosta manjih trgovačkih brodova, sagrađenih ne u Veneciji, nego u Dalmaciji.

Dalmatinski gradovi su prodavali i Veneciji svoje brodove jer mletački arsenal, mada je radio mnogo, nije mogao da doskoči velikoj potrebi u ovo doba, kad je Venecija bila u cvatu svog trgovačkog razvitka. Trebalo je kupovati brodove i drugdje, ne samo kod svojih podanika, nego i kod inostranih gradova. Godine 1309. piše mletač-

ka vlada Vivianu Graciadiju, svom konzulu u Senju, da bude pri ruci njenom odaslaniku Petru Balistariju, koji ide u Senj da tamo sagradi tri broda. Na taj je način znala Venecija da iskoristi ne samo svoje šume, nego i one koje su bile vlasništvo podanika drugih država. A kako se to dogodilo u Senju, dogodilo se bez sumnje i drugdje, jer je načelo, jedanput prihvaćeno, koje je moglo državi samo da koristi, bilo svakako upotrebljeno i izrabljeno gdje god je se to samo moglo.

Vidjeli smo da je Venecija često prepuštala pojedinom gradu da sam gradi brodove. Nadzor nad tim vodio bi knez, a komuna bi ga u tom morala potpomagati. Tako su u Krku općinari morali da pripomognu knezovima da sagrade tri lađe za odbranu grada. U tu su svrhu oni morali da o svom trošku dovuku potrebnu drvenu građu, koja se morala isjeći u šumama dotične komune radom i troškom općinara i na njihov teret, do mjesta gdje su se brodovi imali graditi. Svi krčki drvodjelci morali su raditi na tim brodovima besplatno, a ako u Krku ne bi bilo sposobnog brodograditelja, taj se morao naći gdjegod izvan Krka, a na trošak krčkih knezova. Knezovi su bili dužni da se brinu i za sve potrebite stvari koje služe pri gradnji brodova, kao za smolu, kučinu i slično. Mletački senat je budno pazio da se sve to izvršava, pa bi ih odmah u svakoj prigodi, kad ne bi općinari izvršavali ono na što su se obavezali, pozvao da svoja obećanja ispune.

KONTROLA JADRANA

Jadransko more je zatvoreno Otrantskim vratima, koja nisu bila dovoljno uska za tadanje mogućnosti vršenja efikasne kontrole kretanja brodova, ali su ipak postojali, iako ograničeni, uslovi da se na tom relativno uskom ulazu u Jadran vrši patroliranje brodovima. Venecija je to uvijek koristila, pa je ovdje, osobito za vrijeme ratova sa Đenovljanima, Napuljcima i Turcima, Sicilijancima, Pizancima i uopće svim narodima izvan Jadrana, postavljala svoju patrolu. Galija, koja je stajala u patrolnoj službi u Otrantu, morala je paziti da je neprijatelj ne primjeti. Imala se čak kloniti da je stanovnici sa obala ne prepozna-

ju. Ona je morala paziti na svaki i najmanji pokret neprijateljskog brodovlja i izvještavati o tome svoje glavne snage, da vrhovni komandant bude o svemu obaviješten. Pored toga bile su određene patrole u dalmatinskim gradovima, Dubrovniku, Korčuli, Hvaru i drugim, koje su pomoću svojih brodića motrile na kretanje eventualnog neprijatelja.

Otrantska vrata su bila glavna predstraža u ratovima sa državama Sredozemnog mora, ali su izvidnički brodovi polazili i dalje, mnogo dalje u Sredozemno more, da se obavijeste o kretanju neprijatelja. Za vrijeme zadarskog rata 1346. godine, predlagahu u mletačkom vijeću da se izvidnice pošalju sve do Mesine da bi se mogle tačno obavijestiti o kretanju đenovljanskih i sicilijanskih galija, ali da zato ipak nastave patroliranje u Otrantskom tjesnacu. Galija koja bi plovila do Sicilije, morala je biti dobro naoružana i izviđati u sicilskim vodama dok ne prikupi pouzdana obavještenja o kretanju neprijateljskih brodova, pa se zatim sa podacima odmah vraćala glavnini. Međutim bi galija koja je vršila kontrolnu službu na Otrantu, ostala tu i dalje da bi mogla pratiti sve događaje koji bi se u tjesnacu desili.

Samo je na takav način mletačka mornarica mogla da nastavi svoj posao u opsadi Zadra, jer se nije morala bojati nikakvog iznenađenja dok je imala tako daleko borbeno osiguranje.

SLIKE
UZ TREĆI DIO

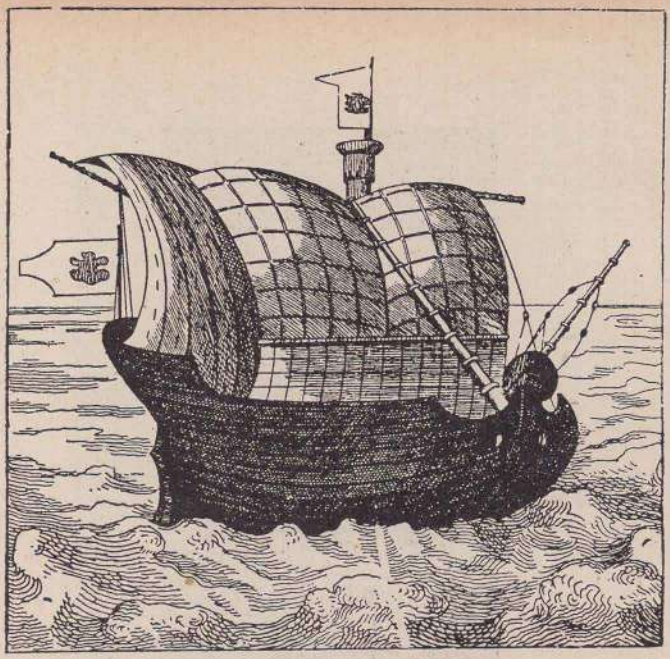

Sl. 19. – Trgovački brod na Jadranu (crtež perom iz 1366. godine)

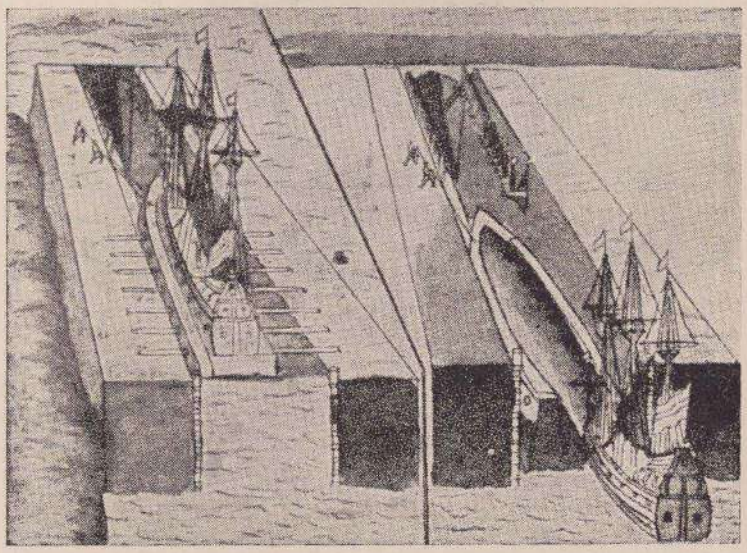

Sl. 21. – Brodovi u škveru (Coronelli, Riparazione di navi)

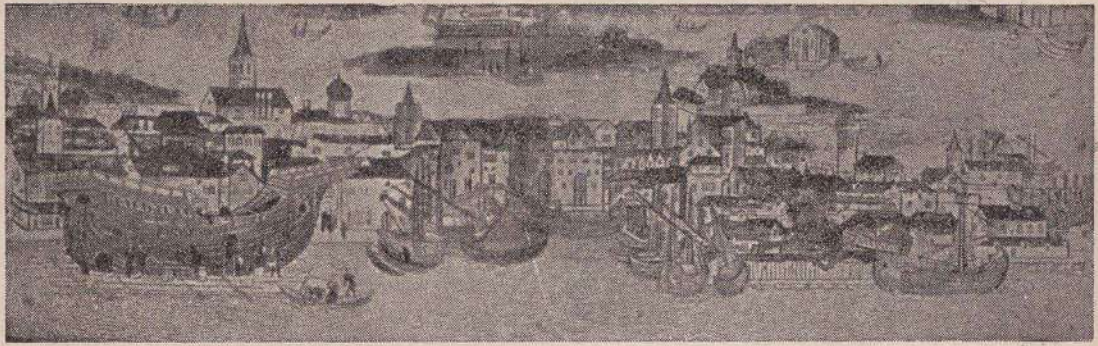

Sl. 20. – Arsenal u Veneciji u srednjem vijeku (Iz: Breidenbach, Sanctarum Peregrin. In Montem Syon etc. Maguntia 1486).

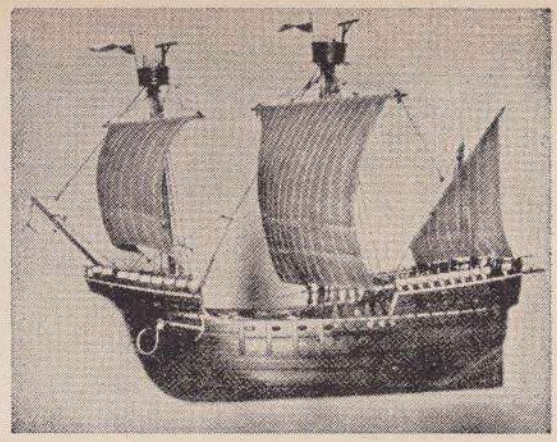

Sl. 26. – Normanski brod (XII–XIII stoljeće n. e.)

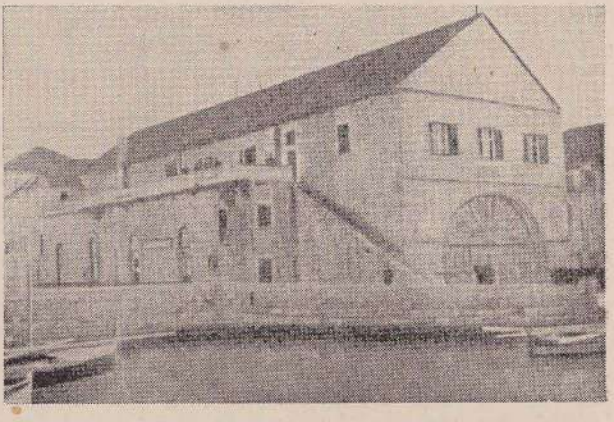

Sl. 27. – Arsenal u Hvaru, utemeljen u XIII stoljeću (sadašnja zgrada iz 1611–12. godine)

DIO ČETVRTI

OD PREVLASTI VENECIJE NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA DO NJENOG PADA 1797. GODINE

GLAVA I

DEJSTVA NA JADRANU DO POJAVE TURSKIH POMORSKIH SNAGA

PRODAJA DALMACIJE VENECIJI GODINE 1409. VENECIJA UZIMA ZADAR SA OKOLICOM (1409) i ŠIBENIK (1412)

Prilike, koje su nastale u Hrvatskoj i Ugarskoj poslije smrti kralja Ludovika, dovedoše na prijestolje kralja Ladislava Napuljca koji se 5. avgusta 1403. godine okruni u zadarskoj katedrali za kralja Ugarske i Hrvatske. U Zadru osta kralj Ladislav do početka novembra, a onda se vrati u Apuliju, ostavivši u Hrvatskoj i Dalmaciji kao svog vikara tada najmoćnijeg feudalca u Hrvatskoj i Bosni, vojvodu Hrvoja Vukčića Hrvatinića.

Međutim se promijeniše uveliko prilike u Hrvatskoj i Ugarskoj. Od Ladislava otpadoše mnoge njegove pristaše i priključiše se kralju Žigmundu. Među ovima bio je i sam Hrvoje. Videći da se više neće moći održati, kralj Ladislav prodade 9. jula 1409. godine Mlečanima za 100000 dukata gradove Zadar, Novigrad, Vranu, otok Pag i sva svoja prava na Dalmaciju.

Prodaja Zadra i Dalmacije Mlečanima duboko je uvrijedila Dalmatince i vrlo teško djelovala na pristaše i prijatelje kralja Ladislava. Ne htijući da se smatraju prodanim, Zadvani istakoše sami zastavu svetoga Marka i poslaše pred mletačke providure, koji su bili na putu u

Zadar, svog poslanika da izjavi njihovu želju da dođu pod vlast Venecije, samo mole da ih Venecija primi, po starom običaju, uz neke uslove i pogodbe. Mletačka vlada (Sinjoria — Signoria) obeća da će o pogodbama docnije govoriti i da će ona sama s njima postupati tako da će biti zadovoljni.

Mlečani su tako bez muke uzeli Zadar, Vranu, Novigrad i otok Pag, a onda se spremiše da polako uzmu sve ono što su platili.

U septembru priznadoše mletačku vlast Rab i Nin, a u decembru 1409. postavi mletačka vlada svoje upravitelje (knezove) na otocima Rabu, Pagu i Cresu (Osoru).

Uzalud kralj Žigmund zaprijeti odmah, 2. avgusta 1409. godine, da će silom sebi vratiti oduzeti Zadar, uzalud je Nikola Frankopan branio Rab — Venecija je bila čvrsto riješena da uzme ono što je kupila.

Još iste godine, 1409. u septembru, pozvaše Mlečani Trogir i Šibenik da priznaju njihovu vlast. Ali ni jedan ni drugi grad ih ne posluša. Vidjeći da to ne ide tako lako, riješiše da rade postepeno, i upriješe najprije da dobiju Šibenik. Nesloga i razdor koji su u to vrijeme bjesnili između pučana i vlastele u Šibeniku, a i drugi razlozi, učiniše da se Šibenik poslije 3 godine, sad većeg a sad manjeg otpora, predao Veneciji 30. oktobra 1412. Bezuspješni rat koji je i 1412. i 1413. godine poveo kralj Žigmund protiv Venecije, u sjevernoj Italiji i Istri, nije donio nikakvih važnijih promjena.

Još su prije Mlečani nastojali da uvjere dalmatinske gradove kako će im pod njihovom vlašću biti bolje. Sada, kada su 1411. godine sve snage uprli da dobiju Šibenik, pristupiše oni direktnim represalijama prema gradovima koji im se nisu htjeli pokoriti ne priznajući nipošto da vrijedi prodaja koju je Ladislav učinio. Venecija zabrani svim svojim brodovima da plove u Split i da s njim trguju, a nisu dali ni da iz Trogira polaze brodovi da trguju u Split, pa su u tu svrhu postavili svoje galije da paze da se to doista i vrši. Isto tako nisu oni puštali da se dovozi hrana ili oružje u Trogir.

OPERACIJE MLETAČKE RATNE MORNARICE PROTIV TROGIRA I SPLITA 1420. GODINE

Malo je kada u svojoj historiji naše primorje, a u prvom redu dalmatinski gradovi, preživljavalo toliko promjena kao za vrijeme od smrti kralja Ludovika I Anžujca do 1420. godine.

Poslije likvidacije Hrvoja, hercega splitskog, Žigmund je sam slomio posljednju svoju podršku na Dalmatinskom primorju. Sam nije bio u stanju da doista čuva preostali svoj posjed, ono što je poduzimao bilo je sasvim neefikasno.

Žigmund je još za vremena dok je Hrvoje bio u njegovoj milosti načinio jedan gest, koji je gotovo teatralan, ali kad se malo bolje uoči bio je potpuno neefikasan. On je, kad je već Šibenik pao u mletačke ruke 1412. god., pisao iz Bihaća 15. novembra iste godine Trogiranima da je imenovao Đenovljanina Ugolina de Auria za admirala i zapovjednika na moru grada Trogira.

Admiral Ugolin de Auria doista je došao u Trogir i ozbiljno je mislio kao takav i djelovati. Ali taj admiral nije imao nikakve flote, jer kralj Žigmund nije imao nijednog broda. Da bi ipak počeo s nekakvom ratnom djelatnošću unajmio je admiral Ugolin jednu galiju od Mihovila Nikole Viturija, i to na mjesec dana, da s njom napada brodove Mlečana i njihovih podanika. Mihovil Vituri morao je dati brod potpuno opremljen i naoružan i provesti s njim za vrijeme cijeloga januara izvan trogirske luke.

Nije se sačuvala nikakva bilješka o dejstvima te galije i izgleda da ona nije ni započela sa operacijama, jer je uto bilo sklopljeno primirje između Žigmunda i Venecije.

Nevjerojatno je kako je Žigmund, koji je imao mnogo iskustva, vrlo olako shvaćao prilike na ovome moru. Iako je vrlo dobro poznavao snagu i organizaciju Venecije na Jadranu i na Mediteranu, jer je samo zahvaljujući toj mornarici uspio da se, poslije poraza u boju s Turcima, prebaci u svoju državu, on je mislio da će sitnim mrvicama uspjeti da zaustavi dobro smišljenu i odlično organiziranu mletačku akciju, potkrijepljenu prvoklasnom morna-

ricom, koju su vodili iskusni admirali, sa brodovima građenim samo za borbu. On je tako i imenovao svoga admirala koji je morao na mjesec dana unajmiti jedan brod od privatnika, i koji je, kako izgleda, trebalo da se izdržava pljačkajući trgovačke brodove.

Godine 1416. pisao je kralj Žigmund gradu Trogiru iz Pariza pismo u kojem nalaže Trogiranima da do svoga grada sagrade arsenal, „u kojemu će naše galije moći da budu sigurne i čuvane".

Trogirani su doista odmah počeli da grade taj arsenal, ali ga nisu mogli nastaviti ni dovršiti jer nije bilo za to novčanih sredstava. Postojala je opasnost da će Mlečani uskoro napasti, i zato je trebalo za vrijeme primirja učvrstiti gradske bedeme i naoružati sam grad.

Godine 1418. isteklo je petogodišnje primirje između Žigmunda i Venecije, te Venecija, koja je to jedva dočekala, započe nov rat i u Dalmaciji i u Furlaniji. Žigmund, u nemogućnosti da odoli dobro spremljenoj republici, jer za vrijeme primirja nije spremio nikakvu vojsku ni mornaricu, bio je na moru još manje nego za vrijeme prvoga rata sa Venecijom (1411—1413) u stanju da se suprotstavi mletačkoj pomorskoj snazi. Njegova akcija u vezi s tim pokazuje svu njegovu nemoć.

Tridesetog aprila 1419. godine imenovao je Žigmund za kapetana galije Ivana Venturina iz Zadra, „na zator naših protivnika i suparnika Mlečana i njihovih privrženika". Njemu je Žigmund povjeravao da „doklegod bude trajao rat između njega (Žigmunda, o. p.) i Venecije načini što više može galija i drugih brodova koje bilo vrste, i da ih opskrbi sa što više oružanih ljudi, i da s njima zarobljuje, pljačka njihova imanja i ljude, i da ih dovodi u bilo koji grad ili utvrđenje našeg kraljevstva Dalmacije." Žigmund je naređivao dalmatinskim gradovima da srdačno primaju Ivana Venturina i da mu ne spriječavaju da prodaje zaplijenjenu robu.

Petog maja iste godine imenovao je Žigmund za kapetana svoje galeote Jakova Klapsa iz Trogira, da „okljaštri ohole i duge rogove naših (Žigmundovih, o. p.) suparnika Mlečana". Njemu se povjerava da „galije i galeote, ili bilo koju vrstu brodova bude mogao, opremi sa koliko god bude mogao više naoružanih ljudi, i da poje-

dine Mlečane i njihove pripadnike, koji barjake sv. Marka na prezir našeg veličanstva običavaju dizati i razapinjati, neprijateljski napadne, zarobi ih, njihovu robu i njihovo imanje zaplijeni i neka im učini što je moguće više zla." Zaplijenjenu robu može slobodno da doveze u Split, Trogir i druga mjesta, i da je iskoristi za sebe. Od svega toga ne treba da plati nikakvu carinu ili slično.

Ovako skrpljena mala flota nije doista mogla ući u borbu sa tada golemom mletačkom pomorskom silom, ali je mogla da napada pojedine mletačke trgovačke brodove, što je i činila, kako su nam i sami Mlečani zabilježili.

S druge je strane mletački kapetan kulfa Franjo Bembo započeo sa napadanjem na Trogir. On se sa svojim galijama sasvim približio ovom gradu, a na otoku, nasuprot sredine grada, načinio dvije velike utvrde. Napadao je Trogir i danju i noću, i istovremeno hvatao trogirske brodove koje bi zatekao.

U Trogiru je Veliko vijeće poduzelo potrebne mjere za odbranu, a napose zabranilo bježanje i trajnije zadržavanje izvan grada i naredilo onima koji su iz grada izašli da stave na raspolaganje borce, i to od jednog do tri, već prema tome koliko odrede gradski rektori i suci. Nadalje se obratio Trogir banu i vranskom prioru Albertu, moleći ga za pomoć. Za vođenje vojnih operacija izabralo je Veliko vijeće grada Trogira tri plemića za kapetane, i to Bufala Dujmova, Andriju Čigu i Nikolu Viturija. Uz ove kapetane bili su izabrani i neki drugi plemići u „tajno vijeće", a Mihovilu Viturija naređeno je da oruža galiju.

Godine 1420. počela je Venecija veliku akciju za osvajanje dalmatinskih gradova i krajeva, u kojima je bila razvila već prije pomoću svojih povjerljivih osoba široku agitaciju. Bojeći se napada velike mletačke mornarice odlučila je kotorska komuna 2. februara 1420. god. da se preda Veneciji i poslala u Veneciju svoga tajnika Antuna Pukcija, da s mletačkom vladom sklopi pogodbu o predaji i uslovima predaje. Već je 16. marta iste godine mletačka vlada poslala u Kotor svoga notara da od kotorskih građana primi prisegu vjernosti.

Međutim se borba između Mlečana i Trogirana na moru nastavila, i mali je Trogir oštro prkosio golemoj mletačkoj državi. Pod komandom Mihovila (Mihacija) isplovile su

iz trogirske luke jedna galija i jedna galeota, sa svrhom da napadaju i pljačkaju mletačke trgovačke brodove. Ove su doista i zaplijenile jedan mletački brod, ali je međutim kasnije taj brod oduzeo Trogiranima suprakomit kulfa Pavao Paskvaligo (Paolo Pasqualigo) i poslao ga u Zadar.

Šesnaestog marta 1420. godi. poslala je Venecija novoizabranog kapetana kulfa Marka Bemba sa njegovom galijom u Zadar, s naređenjem da potraži suprakomita kulfa Pavao Paskvaliga i da mu naredi da se vrati u Veneciju, a sam da od njega primi sve potrebne informacije za napade na neprijatelje. On ima da čuva mletačke brodove od napadaja neprijatelja, a sam da napada Splićane i Trogirane, dok ne dođe u dalmatinske vode generalni kapetan kulfa. U dalmatinske vode doći će i galije sa Krete, koje ima da preuzme i priključi svojoj floti.

Malo dana iza toga poslala je mletačka vlada generalnog kapetana kulfa Petra Lauredana s velikom flotom u dalmatinske vode, s naređenjem da najprije otplovi u Cres i Osor, zatim u Rab i Pag, gdje će sakupiti već predviđene mornare i vojnike, a onda ih uputiti u Šibenik, gdje je bila određena koncentracija svih pomorskih snaga za ovu akciju. Iza toga trebalo je da Lauredano otplovi u Zadar, gdje će uzeti sa sobom dvojicu ili trojicu ljudi koji dobro poznaju prilike u Splitu i Trogiru. Tu će se onda posavjetovati sa knezom i kapetanom Zadra, a pošto sakupi i tu spremljene čete, krenuće u Šibenik. U Zadru treba da naredi da sve brodove koji prispiju, sa municijom i pješacima pošalju u Šibenik. U Šibeniku je generalni kapetan kulfa trebalo da preuzme vojnike, koje mu je skupila šibenska komuna, i da tamo sve uredi za uredno opskrbljivanje mornarice i vojske, skupljene za ekspediciju.

Kad se tako u Šibeniku skupila sva mornarica određena za akciju, imao je generalni kapetan kulfa krenuti na Trogir, gdje je trebalo da ostavi onoliki broj brodova, koliko je smatrao da je potrebno da spriječava Trogiranima napade na mletačko trgovačko brodovlje koje je svraćalo u Šibenik. Sa ostalim je galijama imao da pođe na Korčulu, Vis, Hvar, Brač i ostale otoke, i da ih primi pod mletačku vlast, prema njihovoj želji koju su oni izrazili preko svojih poslanika već prije poslatih u Veneciju. Ona je primala pod svoju vlast te krajeve, s tim da plaćaju

njoj, Veneciji onoliko koliko su davali ugarskom kralju. Njima je Venecija ostavljala pravo da biraju svoga kneza po svojoj slobodnoj volji, ali iz mjesta i krajeva podloženih Veneciji. Ovi su otoci imali prinijeti mletačkoj vojsci vina, živežnih namirnica i drugih osvježujućih artikala za potrebe vojske.

Poslije toga generalni kapetan mora je imao da opsjedne Trogir. Trebalo je da on sazove sjednicu svih mletačkih suprakomita koji su se s njim nalazili, u prvom redu da se sastane s Kvarantotom (Quarantotto), i da podigne utvrdu na otoku prema Trogiru, zatim da podigne drugu na kopnu i da postavi bombarde na onim mjestima otoka, koja on bude smatrao najpovoljnijim. Pošto podigne utvrde i postavi bombarde, nastojat će da osvoji Trogir. Kad ga osvoji trebalo je da započne s osvajanjem Splita.

Mletačka vlada je izvjestila svog generalnog kapetana kulfa kako joj je poznato da građani Splita i Trogira strepe da im se ne oštećuju zgrade u njihovim gradovima. On treba da obavijesti te građane da će, ako se ne potčine Veneciji, nanositi štete njihovim gradovima. To neka i učini prema svom nahođenju.

Ako Trogirani hoće da priznaju mletačku vlast na miran način, on ih može primiti uz one uvjete, uz koje je pod mletačku vlast primljen Šibenik. To isto vrijedi za Split. Ako oni žele obavezu da Venecija neće graditi kule u njihovim gradovima, i da se u njihove gradove ne smiju povratiti oni koji su izbjegli, mletačka mu je vlada naređivala da to obeća ako drugačije ne ide, „eda spomenuti grad radije dobijemo mirnim putem nego ratom".

Mletačka vlada je ujedno saopćavala Lauredanu da je poslala 800 pješaka, pod komandom Kvarantota koji treba da bude pod njegovom komandom. On je mogao raspolagati i velikim brojem konjanika koji su se nalazili u Zadru.

U Splitu i u nekim drugim mjestima Dalmacije je upravo tada vladala kuga, ali izgleda u nešto blažem obliku.

Ispred velike flote isplovile su tri mletačke galije prema Korčuli i ušle u njezinu luku, pod komandom ka-

petana Petra Civrana. Korčula se nije opirala, i 23. aprila podigoše Korčulani zastavu sv. Marka, a odmah poslije toga u istoj crkvi pedeset korčulanskih plemića prisegoše vjernost Veneciji.

Početkom maja doplovila je Lauredanova flota pred Trogir i blokirala ga. Bombardiranje grada započe odmah. Trogir se branio koliko god je mogao. Opunomoćenici Velikog vijeća trogirske komune — kraljevski vitez Blaž Andrijin, Mihovil (Mihacije) Andrije Viturija i Bufalo Dujma, sva tri kapetana grada Trogira — vršili su svoju dužnost i odbijali sve mletačke napade. Opsada Trogira protegla se i u mjesec jun. Trogir se odupirao, a mletačka je artiljerija rušila gradske kuće i ubijala ljude. Ali pomoći od strane kralja Žigmunda nije bilo nikakve. Prisiljeni i glađu i pritisnuti od bombardiranja, prepušteni sami sebi, nisu se Trogirani mogli više opirati i 21. juna, poslije više od mjesec dana junačkog otpora, predadoše se Veneciji. Sutradan uđe Lauredano svečano u Trogir i podiže u njemu zastavu sv. Marka.

Splićani su sa zebnjom pratili opsadu Trogira. Oni su brzo doznali da je mnogo trogirskih palača i kuća porušeno, da je mnogo Trogirana poginulo i da su bili prepušteni sami sebi. Splićani su znali i to da će Lauredano poslije Trogira napasti Split. Zato Veliko vijeće splitske komune zaključi da se ne odupre Lauredanu, nego da mu uz određene uslove grad preda. To je i učinjeno. Već je 26. juna 1420. god. ušao Lauredano svečano u Split.

Otoci Hvar, Brač i Vis predali su se Veneciji dobrovoljno i već je krajem aprila mletačka flota te otoke okupirala.

Na taj je način do kraja juna bila cijela današnja jugoslovenska obala, osim Dubrovnika i njegova teritorija, Hrvatskog primorja i Omiša, u rukama Venecije koja je imala i sve otoke, osim Krka na sjeveru i dubrovačkih otoka na jugu. Krk je dobila Venecija godine 1480, a Omiš, Poljica i Krajinu 1444. god.

Potpuni nemar kralja Žigmunda za more omogućio je Veneciji da na lak način uzme naše gradove, obalu i otoke, a oni sami nisu bili sposobni da stvore jednu jaku koaliciju i sačuvaju svoju samostalnost (sl. 30).

NAPULJSKO-ARAGONSKA FLOTA ULAZI U JADRANSKO MORE 1483. GODINE. HARANJE VISA I NAPAD NA KORČULU

Venecija je bila iscrpljena dugotrajnim ratom s Turcima, koji je trajao od 1463 do 1478. i koji ju je koštao golemu svotu od preko milijun dukata godišnje. I prilikom mira morala je ona isplatiti Turcima 100000 dukata, obavezati se na plaćanje 10000 dukata godišnje za dozvolu plovidbe po Crnom moru, a da i ne govorimo da je izgubila Negroponte, o. Lemnos, poluotok Tajget na Moreji i 1480. god., dakle poslije mira, prepustila Turcima otoke Kefaloniju i Zante. Rat zbog Ferare, koji je odmah zatim planuo, stavio je Veneciji na vrat neprijatelja koji joj je bio tim pogibeljniji što je cijela zapadna obala južnog Jadrana i Jonskoga mora bila u njegovim rukama, i što su se sa te obale opskrbljivali žitom dalmatinski gradovi. Bila je to Napuljska kraljevina, koja skupi u zalivu Manfredonije veliku flotu od 401 galije, pod zapovjedništvom sina kralja Feranta Federika. Opasnost je za Veneciju bila velika, i ona je poslala u septembru 1483. u Zadar veliku flotu pod komandom generalnog kapetana mora Đakoma Marčela (Giacomo Marcello) da čuva prilaz na sjever prema Veneciji (sl. 31). Aragonsko-napuljska flota, koja je došla do Ankone i pristala u njenoj luci, nije se uputila prema sjeveru, nego se zadovoljila napadom na otok Vis, gdje iskrca u luci Sv. Juraj neke odrede katalonskih vojnika i popali Veloselo, a onda krenu na Korčulu. Ali je tamo naišla na otpor. Punih deset sati trajao je napad napuljske flote na grad Korčulu, i već su branioci počeli popuštati, kad komandant odbrane Viaro razglasi da već prispijeva u pomoć mletačka flota pod Marčelom. Ta vijest osokoli branioce, a uplaši Federika koji nije bio spreman za borbu sa glavninom mletačke flote. Federiko naredi da se prekine napad i vrati se s brodovljem u Brindizi.

Ekspedicija aragonsko-napuljske flote nije donijela napuljskoj mornarici nikakve slave, štaviše ona je pljačkom Velosela na Visu učinila jedan sraman ispad koji je čak i naša narodna pjesma istakla, uspoređujući katalonske vojnike sa Turcima.

Poslije više od tri stoljeća gotovo stalne prevlasti na Jadranu, na Levantu i na Egejskom moru, Venecija je u prvoj polovini XVI stoljeća ustuknula, kad je jedan od najvećih turskih sultana Sulejman Sjajni, poslije svojih golemih uspjeha na kopnu, riješio da zavlada i morem i da iz mora koja su zapljuskivala njegove obale istjera strance. Prva na udaru bila je Venecija, koja je svoj posjed i svoju pomorsku nadmoć toliko proširila na Levantu, da je godine 1489. uzela čak i o. Kipar, na koji su pretendirali Turci kao nasljednici egipatske krune. Da svoj plan izvede dao se Sulejman na podizanje velike ratne mornarice, za koju su dotada Turci imali premalo smisla. U martu 1534. Sulejman je postavio za kapudan-pašu, tj. komandanta cjelokupne turske ratne mornarice, glasovitog kapetana Barbareska, Hajredina (Khair-ed-din), nazvanog Barbarosa, koji je zajedno sa svojim bratom Horukom osvojio i Sulejmanu podložio Alžir i Tunis. Turska je tako imala u svojoj vlasti neprekidnu morsku obalu Male Azije, Levanta i cijele sjeverne Afrike do Maroka. Kao admiral podigao je Hajredin tursku pomorsku snagu na znatnu visinu, porazio 1538. španjolskog admirala Andriju Doria, osvojio naš Herceg-Novi 1539. god., odbio Karla V kad je 1541. napao Alžir, i sve do svoje smrti 5. jula 1546. bio strah i trepet na Sredozemnom moru.

Veliki planovi sultana Sulejmana ostvareni u Africi zaplašili su i Veneciju, kad je 1537. god., kao saveznik Francuske u borbi protiv Španije, Hajredin doplovio sa svojom flotom u apulijske vode i pred Otrant, a sam sultan došao u Valonu (sl. 32. i 34.). Turci nisu tada uspjeli da osvoje Krf, ali je na drugoj strani Hajredinova flota redom oduzela Veneciji, odnosno njenim vazalima, sve otoke i druga mjesta na Egejskom moru, osim Krete. Slijedeće im godine napadne Hajredin ujedinjenu mornaricu Svete lige (papa, Španjolska, odnosno car i Venecija) i sa svojih 120 galija porazi kod Santa Maure (Leukas), 28. septembra 1538, nadmoćniju liginu flotu koja je brojila 140 galija. Otada je turska mornarica premoćna na Sredozemnom moru.

U bici kod Santa Maure sudjelovalo je i jedanaest galija dalmatinskih gradova, kojima su komandovali: ka-

valjer Antun Zarotus, Juraj Sicensis, Juraj Tajensis, Ivan iz Cresa, Luka Drak (Dracus) iz Kotora, Hvarani Franjo Paladini i Antun Vitaljić, Kristofor Dominis Rabljanin, Ivan Čikuta iz Krka, Trifun iz Bara, Mihovil Čipiko (Cipico) iz Trogira. Pored toga sudjelovali su dalmatinski gradovi i sa teretnim brodovima, koji su pratili galije.

Poražena flota Svete lige, koja se nakon poraza sklonila u luku Krfa, da bar nešto učini što bi donekle popravilo sramotni poraz, krenu na sjever da napadne Herceg-Novi u Boki Kotorskoj, koji je pripadao Turcima.

Iskoristivši povoljan vjetar, dio nekad velike ligine flote, prešavši mimo Drača, pod komandom potkralja Ferdinanda Gonzage prispije u Boku Kotorsku 24. oktobra. Tadanji Herceg-Novi bio je okružen bedemima koji su dopirali do u samo more, tako da su se sa mora vidjele kuće i ljudi na ulicama. Znači da nije bio utvrđen u svom donjem dijelu za odbranu s mora. Na najvišem brdu bila je tvrđava, a do mora odmah druga. Kuća je bilo 200.

Dvadeset petog oktobra pristanu galije uz obalu i odmah iskrcaše najednom 12000—13000 pješaka, 1 milju daleko od grada. U prvim sukobima još istog dana bio je ranjen kapetan Antun Doria koji je u pratnji potkralja ispitivao jačinu bedema, a poginuo je i kapetan Bokanegra (Boccanegra).

Još istog dana stupi u akciju artiljerija, a 26. u zoru počeše bombardirati gornji kaštel.

U mletačkoj floti, kojom je zapovijedao Vičenco Kapelo (Vicenzo Capello), bio je akvilejski patrijarh Grimani. On i Mlečani predložiše potkralju da se grad bombardira s mora, sa galija. Mislilo se da je to nemoguće, ali kad se galije okrenuše prema gradu i približiše, branioci, „videći toliko galija spremnih da ih tuku, napustiše grad i povukoše se u dva kaštela". Tada su ligini vojnici najprije topovima gađali sa galija na bedeme, a onda puzeći po veslima popeše se na njih, ali mnogi bijahu pobijeni. Kako artiljerci sa galija nisu bili vješti ovakvom poslu, to su gađali na grad bez pravog cilja. U tom metežu otvoriše se jedna vrata — vjerojatno su to učinili oni koji su uspjeli da se popnu na bedeme i spuste u grad — i vojska uđe. Tada dođoše na red kašteli. Gornji kaštel napadne artiljerija, koja je bila na kopnu, a donji napadoše galije.

Ali se branioci nisu predavali. Kad je donji kaštel počeo goriti, 27. oktobra predadoše se 300 branitelja, pod uslovom da im se život poštedi. Sutradan predade se i gornji kaštel, u kome je bilo 1200 ljudi, od kojih 400 vojnika.

Herceg-Novi je bio temeljito opljačkan. „Iako je bio maleno mjesto", pljačka je bila velika. Opljačkane su svilene i vunene čohe, srebrnine i novac. Najmanje što je svaki dobio bilo je preko 100 zlatnih dukata. Ostavivši posadu od 4000 španjolskih vojnika, krenuše flote u zimovališta.

Mlečani su smatrali velikom nepravdom, što su Španjolci ostali u gradu kao posada, jer su Herceg-Novi htjeli za sebe. Ljut na Španjolce, Kapelo otplovi do Risna, koji bez muke osvoji.

Ali Turska Sulejmana Sjajnoga, osvajača Beograda i Budima, pobjednika kod Mohača, i njegovog kapudan-paše Hajredina Barbarose, nije bila država koja bi mogla dozvoliti da joj se jedan njezin važan položaj oduzme. A Herceg-Novi je bio ključ Boke Kotorske, i mletački Kotor nije za mletačku mornaricu mogao značiti ono što bi značio, kad bi Herceg-Novi bio u njenim rukama. Boka Kotorska nije mogla biti luka za mletačku mornaricu, bez Herceg-Novog i Risna.

GLAVA II

BORBE S TURCIMA ZA PREVLAST NA MORU

PRODOR HAJREDINOVE FLOTE U JADRANSKO MORE. OSVAJANJE HERCEG-NOVOG 1539. GODINE

Venecija se spremala za dolazak Hajredinove flote u Jadransko more, kojoj je bio cilj da Španjolcima oduzme Herceg-Novi, a Mlečanima Risan. I kad je na proljeće 1539. god. turska flota isplovila iz Dardanela, mletačko je Veliko vijeće zaključilo da glavnina mletačkog ratnog brodovlja isplovi iz Jadranskog mora, a samo petnaest galija da ostane unutar Jadrana. To je zaključeno jer se uvidjelo da mletačka mornarica nije bila dorasla da se bori sa Hajredinom. Ovaj je doista 14. jula uplovio u Boku Kotorsku sa 200 ratnih brodova od kojih 40 odlično oružanih i opremljenih galija, koje su bile jezgro flote i koje je Barbarosa uvijek sa sobom imao, 60 galeota i gusarskih fusta i preko stotinu galija, na kojima su bili nedovoljno izvježbani tek uzeti veslači, još nenaviknuti na more, a ni borci kojih je bilo 150, što janičara što Turaka, nisu se bili još privikli moru. Tu je pomorsku akciju pratila i kopnena, koju je vodio Alaman sa 30 000 konjanika i pješaka — 6 sandžaka, sa 18 000 Turaka vojnika i preko 20 000 kršćana, morlaka. Ta je vojska zauzela brežuljke oko Herceg-Novog. Sam Hajredin iskrca vojnike namijenjene za desant, koji porazmjestiše 70 topova na vatrene položaje. Poslije manjih okršaja, započe Hajredin 20. jula

sa bombardiranjem grada i manjim napadima s mora. Galije se pod komandom Saleka primakoše svojim pramcima gradskim bedemima i započeše ih bombardirati, istovremeno sa iskrcanom artiljerijom. Uskoro bijahu bedemi na više mjesta porušeni, mnoge kuće srušene, mnoge zapaljene, a vojska provali u grad. Španjolci su se vrlo hrabro borili, ali bijahu svladani. Sedmog avgusta je grad bio zauzet, nakon što je pala i kula u koju su se neki bili povukli. Svih 4000 španjolskih vojnika bijaše ili zarobljeno ili su poginuli. Poginuo je i sam komandant Herceg-Novog Francisko Sarmento. Turaka je poginulo 3000.

Zauzevši Herceg-Novi, krene Hajredin na Risan koji bez muke zauze. Iz njega se uputi golema mornarica 15. avgusta prema Kotoru, koji Hajredin pozva da mu se preda. Mletački knez u Kotoru Ivan Matej Bembo odbi da to učini i upozori Hajredina da ne bi bilo nipošto uputno s njegove strane da napadne Kotor, kad između Venecije, kojoj Kotor pripada, i Turske vlada primirje do 20. septembra. Pored toga Venecija je poslala u Carigrad poslanika, s nalogom da sklopi mir. Da do mira dođe poslao je i francuski kralj, saveznik Turske, svog poslanika u Carigrad. Bilo bi vrlo nezgodno u ovakvim prilikama, ako bi turska mornarica sada napala Kotor koji nije ranije bio turski. Hajredin, koji je već naredio da se presiječe lanac koji je zatvarao prilaz, dovede brodove pred Kotor i ispali 40 do 50 topovskih hitaca, a kad je kotorska posada odgovorila isto tako topovskom paljbom, on ispali novih 40—50. Uto stupi kao posrednik jedan Barbarosin oficir, rodom Kotoranin, Ferat-aga, i zatraži da se Barbarosi isplati 6000 ili 7000 dukata. Konačno su se sporazumjeli i Kotorani isplatiše Barbarosi 1000 dukata. Dubrovnik je poslao Barbarosi dar od 5 do 7000 dukata za nj lično, a za vojsku i mornare 26000 dukata. I Kotor mu je darovao 1000 dukata i mnogo voća i slastica. Tada pozva Barbarosa kneza da mu pošalje nekog poslanika na brod. Kad ovaj prispje saopći mu Barbarosa da ne namjerava da učini ništa što bi narušilo primirje koje je sklopljeno sa Venecijom ili prejudiciralo miru koji se ima sklopiti. On će u tom pogledu čekati instrukcije od sultana. Poslije toga vrati se turska mornarica pred Herceg-Novi, gdje ostavi posadu od 5000 ljudi i malo zatim isplovi iz Boke.

Turska mornarica je postala tada najjača na Mediteranu, a uz Hajredina stajahu mladi, sposobni i u borbama iskusni admirali: Torgut-Dragut, Ulug-Ali i Piali-paša.

Venecija je 2. oktobra 1542. godine sklopila separatan mir s Turskom uz goleme novčane žrtve i gubitke otoka u Egejskom moru, i njena mornarica nije sudjelovala u bici kod otoka Djerbe[1], gdje je turska mornarica potpuno porazila snažnu flotu Filipa II u martu 1560. godine. Škola Hajredina pokazala se na visini. Ali kad je sultan Sulejman htio dobiti i Maltu, i time uništiti glavno uporište kršćanskih mornarica, redovitih i gusarskih, on u tome nije uspio.

BITKA KOD LEPANTA 1571. GODINE

Smrt sultana Sulejmana pred Sigetom 1566. godine nije zaustavila napredak turske mornarice, jer je njegov sin i nasljednik Selim II bio ratoboran, a osvajački duh turskih političara nesmanjen. Veliki vezir Mehmed Sokolović, koji je od 1565. do 1579. godine vodio tursku vojsku a i unutrašnju politiku, bio je čovjek visokih sposobnosti i kao političar i kao vojskovođa. Ali su, uz njega, imali vrlo jak uticaj ljudi ratoborniji od njega. Jedan od najistaknutijih bio je admiral Piali-paša, pobjednik u bici kod Djerbe. Svjesni goleme snage tadanjeg turskog imperija htjeli su ovi da Veneciju istjeraju ne samo iz Egejskog mora, nego i sa o. Kipra. I prevladaše, pa je Turska zatražila od Venecije da joj preda Kipar na koji ima pravo. Kad je Venecija 1570. godine to odbila, došlo je do rata u kojem su na strani Venecije bili papa Pio V i Španjolski kralj Filip II.

Dok su se pojedine savezničke flote skupljale i skupile u zalivu Suda na Kreti, turska flota je napala Kipar, iskrcala vojsku i 9. septembra osvojila glavni grad Nikosiju i posjela Famagustu.

U kasnu jesen ostavile su pojedine kršćanske flote turske vode i vratile se na zapad, osim jedne kretske flotile.

---

[1] Otok na južnom dijelu ulaza u zaliv Gabes (sjeverna Afrika)

Poslije dugih pregovaranja bila je 20. maja 1571. potpisana Sveta liga između pape, Španije i Venecije, protiv Turske i Barbareska. Između ostalog, bilo je ustanovljeno da će liga imati 200 galija i 100 transportnih brodova, sa 50000 pješaka i 4500 konjanika. Za vrhovnog komandanta izabraše Don Huana d' Austrija, a za njegova zamjenika papinog admirala Markantuna Kolonu (Colonna).

Svi su članovi Svete lige bili svjesni da treba slomiti snagu turske ratne mornarice, koja je bila moćnija od svake njihove pojedine, ali ne od svih njih zajedno. Venecija je napose znala vrlo dobro da je u pitanju ne samo njezin posjed Krfa, nego i Krete, a onda i njezina dominacija na Jadranu. Veliki planovi ratne stranke na carigradskom dvoru nisu se zaustavljali na granicama Maroka, nego im je cilj bio Atlantski ocean, a san Gibraltar.

Sabiralište ligine flote bila je Mesina. Krajem avgusta 1571. bijaše sva za borbu spremna ligina flota na okupu: 77 španskih galija, 6 malteških i 3 savojske, 106 mletačkih galija i 6 galeaca[2] pod komandom generalnog kapetana mora Sebastijana Veniera i 12 papinih galija pod komandom Markantuna Kolone. Na tih 210 galija bilo je 80000 ljudi. Kad se tome doda 70 manjih brodova i 24 transportna broda, bilo je na strani lige preko 300 brodova spremnih u Mesini.

U mletačkoj floti bilo je i 7 galija dalmatinskih gradova koji su ih poslali ne samo zbog toga što su ih na poziv Venecije morali poslati, nego i svjesni da se ovog puta odlučuje možda o njihovoj daljnjoj sudbini, a nikako nisu željeli da dođu pod tursko gospodstvo, pod kojim se tada nalazio pored gotovo cijelog Balkanskog poluotoka i najveći dio kopnene Dalmacije, i dobar dio Hrvatske. Pobijede li Turci negdje u Jonskom moru, bilo je sigurno da će svoju pobjedu iskoristiti i na Jadranu.

Međutim su se na Egejskom moru i Jadranu odigravali važni događaji. Još je 3. avgusta pala Famogosta i s njom Kipar u turske ruke. Dok su se u Mesini skupljale ligine galije, jedan je dio turske flote, pod Uluz-Alijem, krenuo u Jadransko more. Tamo je kopnena vojska napala Ulcinj, koji su branili mletački plaćenici, Talijani i Ni-

---

[2] Vidi objašnjenje u glavi IV

jemci. Kad se pojavila Uluz-Alijeva flota grad se predao, a mletački su komandanti pobjegli na mletačke galije koje su ostale na Jadranskom moru. Turci su onda Ulcinj zapalili i porušili. Poslije toga osvojiše Bar koji također razoriše. Kad je to bilo gotovo, krenu Uluz-Alija sa šezdeset galija na sjever prema Hvaru. Putem napadne Korčulu (sl. 35). Mletački knez u Korčuli Antun Balbo, preplašivši se tolike turske sile, pobježe, zajedno sa muškarcima, noću iz grada u nepristupne planine, ostavivši u gradu žene i djecu. Tada su — pripovijeda nam mletački službeni historičar Andrea Morozini — žene obukle muška odijela, pograbile oružje, i sa bedema branile svoj grad kome su se već bile približile Uluz-Alijeve galije. Vijeće desetorice naredilo je da se Balba zbog kukavičluka uhapsi i odvede u Hvar. Uluz-Alija bio je, navodno, od tih ženskih branitelja odbijen. Vrlo je teško vjerovati ovakvoj vijesti mletačkog službenog historičara, tim teže što je Uluz-Alija bio u punoj snazi sa svojih 60 netaknutih galija. On je svakako popalio predgrađe, mnogo stanovništva tog predgrađa pobio ili odveo u ropstvo, i onda nastavio plovidbu prema Visu i Šolti. Međutim se nije iskrcao ni na jednom od ovih dvaju otoka zbog nepovoljnog vjetra, nego napadne otok Hvar (sl. 36). Razlog što Uluz-Alija nije jurišem osvojio Korčulu, bez sumnje je onaj koji navodi jedan suvremeni Hvaranin, tj. da „njihov (tj. turski) zadatak nije da napadaju tvrđave".

U ranu zoru, 17. avgusta 1571. iskrcao je Uluz-Alija jak odred vojnika pješaka u uvalu Pokonjidol, na jugoistočnoj strani grada Hvara, a onda prošao sa svojom flotom mimo grada i sklonio se od nevremena i jakog jugoistočnjaka u uvalu Vela Garška na zapadnoj strani grada Hvara. U samu hvarsku luku nije se usudio sa svojim brodovima, jer se navodno bojao artiljerije koja je branila Hvar. Međutim, kaže naš izvjestitelj i očevidac da se ni najmanje nije morao bojati jer su, po njemu, tadanje hvarske tobdžije bile velike neznalice i nikada nisu nikome nimalo naškodile.

Mimo Hvara je tada prošlo u Velu Garšku — prema opisu očevica — oko 80 brodova, od toga 12 galija, a ostalo galeote, fuste i brigantine. Kako su straže javile da iza ovih dolazi još mnoštvo drugih brodova, napustiše sta-

novnici grada Hvara svoje kuće i svi se na vrijeme sklone u tvrđavu (kaštel), osim pet žena, od kojih dvije Turci sasjekoše, a dvije odvedoše sobom. Provalivši i u predgrađe i u grad, opljačkaše Turci sve do najmanje kućice, zapališe arsenal, kneževu palaču, kancelariju, polovicu predgrađa, sve magacine i kuće oko njih, crkve i samostane, kuće u gradu, a onda se povukoše na brodove. Poslije toga otploviše u Starigrad i Vrboski, koje opljačkaše i zapališe, a onda 2000 njih napadoše na brdo Gvozd, kamo su se bili sklonili stanovnici nutarnjih sela na otoku. Kad bijahu odbijeni, povukoše se na brodove, jer je trebalo da se vrate ka glavnini turske flote.

Dolazak turske flote u Jadransko more osokoli Turke na granicama Splita, Trogira, Šibenika i Zadra, koji započeše s napadima. U Veneciji zavlada grozan strah. Postojala je opravdana bojazan da Uluz-Alija ne krene i dalje na sjever, bez ikakve zapreke, jer je mletačka flota bila skoro sva izvan Jadrana, i samo je jedan mali odred ostao na njemu, a taj je u svakom slučaju morao da se negdje sakrije pred velikom Uluz-Alijevom flotom. Međutim, ovaj nije ni namjeravao ići prema sjeveru, jer se morao vratiti ostaloj turskoj floti na jug.

Sudbina Jadranskog mora imala se odlučiti u velikom sukobu cjelokupne turske snage sa udruženim snagama dviju tada najjačih mornarica zapadnog svijeta, mletačkom i španskom, uz pomoć papine, malteške i savojske.

Šesnaestog septembra krenu ligina flota iz Mesine, preko Tarenta prema Krfu i usidri se jedan dio u luci Krfa, a drugi u luci Gomelnici, nasuprot Krfu, na albanskoj obali. Turska flota se nalazila u luci Lepanto.[3]

Uza svu svoju snagu nije ligina flota odmah krenula da napadne neprijatelja, za koga je znala da se nalazi negdje južno, ali ne tačno gdje. Za borbu su bili sam Don Huan i mletački komandant Sebastijano Venier, ali su i Huanov savjetnik Rekezens (Requesens) i admiral Đanandrea Dorija (Gianandrea) oklijevali, bojeći se, možda, da su još slabi prema turskoj floti. Međutim je Veneciji bilo u prvom redu do toga da iskoristi ovu priliku i da pomoću saveznika slomi tursku prevlast na Mediteranu.

---

[3] Talijansko ime za Naupaktos, luku u tjesnacu koji spaja Korintski i Patraski zaliv.

Na Krfu su oni doznali za pad Famaguste i gubitak Kipra, i vrlo su dobro osjećali da će njihovom vladanju i na Egejskom i na Jadranskom moru biti kraj ako ne slome tursku pomorsku moć. Mlečani su bili vrlo dobro informirani o tadanjem stanju turske ratne mornarice, i znali su da je ona brojno mnogo jača od ligine, ali i to, da je duh boraca u kršćanskoj mornarici kudikamo bolji od onog u turskoj, da je ligina artiljerija mnogo bolja, da su borci bolje oružani i da je u sastavu ligine mornarice 6 galeona, kojih Turci nemaju, i čiju nadmoć treba i koristiti. I konačno uspješe da i ostale privole za napad. Trećeg oktobra krenu golema ligina flota prema jugu, a kad je 7. došla do otoka Oksije (Oxia) vidjela je pred sobom tursku flotu, koja je isplovila iz Lepanta (sl. 37) njoj u susret, spremna za borbu.

Odmah po otplovljenju iz Krfa bila je ligina flota formirana tako da bude spremna za otvoren sukob: na jugu je bilo desno krilo — 50 galija pod komandom Đanandreje Dorija; do njega centar — 60 galija pod vrhovnim komandantom Don Huanom d'Austrija, sa Venierom i Kolonom sjeverno od centra; na lijevom krilu — 50 galija pod Mlečaninom Agostinom Barbarigo, sve same mletačke galije. Pred svakim od ova tri dijela bila su po dva golema mletačka galeona[4], „morski dvorci", pod Frančeskom Duodom. Iza cijelog tog poretka nalazila se rezerva od 40 brodova, pod komandom Alvara de Santa Kruz (Cruz).

U postavljenom borbenom poretku nalazile su se, prema izvještaju generalnog kapetana mora Sebastijana Venijera, i galije dalmatinskih gradova. Ali Venijer ne navodi kojem je gradu pripadala pojedina galija, nego samo njihove komandante. Prema tome, stajali su u centru Z. Balči, na desnom krilu Alviž Čipiko, Z. de Dominis i Jerolim Bizanti, a na lijevom Kolan Dražić, Ludvik Čikuta i Kristofor Lučić.

Iz istog izvještaja doznajemo da se tamo nalazila i šibenska galija, jer nam Venijer pripovijeda da je — kad su po mletačkim galijama bili porazmješteni i španjolski vojnici, koji su bili najbolje izvježbani i naoružani, svi odreda sa vatrenim oružjem — došlo do tučnjave u ko-

[4] Vidi objašnjenje u glavi IV

joj je jedan španjolski vojnik ubio „jednog čovjeka sa šibenske galije".

Isto je tako arhivskim spomenicima utvrđena prisutnost hvarske, rapske, kotorske i trogirske galije.

Prema popisu dalmatinskih galija (nalazi se u knjizi savremenog pisca Đirolama Katene (Girolamo Catena) iz 1587. god. koju je on napisao prema tada pristupačnim službenim spisima) raspored dalmatinskih galija i njihovih komandanata u sastavu ligine flote bio je slijedeći (sl. 38):

Lijevo krilo (komandant Agostino Barbarigo):

Cres: „Sveti Nikola", komandant Kolane Dražić (Drascio).

Krk: „Uskrsnuli Krist" (Cristo risorto), komandant Ludovik Čikuta (Cicuta).

Centar (Don Huan d'Austrija — Kolona — Sebastiano Venijer):

Hvar: „Sveti Jerolim", komandant Ivan Balčić (Balci).

Desno krilo (Đanandrea Dorija):

Rab: „Sveti Ivan", komandant Ivan Dominis.

Trogir: „La Donna", komandant Alviž Čipiko (Cipico).

Kotor: „Sveti Tripun", komandant Jerolim Bizanti.

Rezerva (Alvara di Santa Kruz):

Šibenik: „Sveti Juraj", komandant Kristofor Lučić.

Ako ovom pribrojimo i galiju „11 Leono", kojom je komandovao Domenik del Tako (Tacco), a dao ju je grad Kopar, u bici kod Lepanta je iz naših krajeva sudjelovalo osam galija.

Protiv ovako formirane ligine flote formirala se turska, pod kapudan-pašom Muensisade-Alijom. Iako je znatan dio turskog ratnog brodovlja bio odsutan, jer je bio zauzet operacijama na Kipru, turska flota, skupljena u luci Lepanta (sl. 38 i 39) dobila je od sultana odlučno naređenje da stupi u bitku. Bilo je tu 300 turskih galija, dakle

daleko više nego na liginoj strani, ali su te galije bile slabije građene, njihove su posade bile mnogo slabije, a i njihovo naoružanje nije bilo ravno onom na liginim galijama. Međutim su se na njima nalazili odlični borci, janjičari, čije su ratne sposobnosti bile izvan svake sumnje. Turska flota je bila poredana u obliku srpa: u centru kapudan-paša Alija, na desnom krilu aleksandrijski paša Muhamed Šaulak (Siloco), dok je lijevim krilom komandovao Ulug-Alija, potkralj Alžira, inače porijeklom iz Italije.

Ponovo se u istom kraju rješavalo na moru pitanje prevlasti na Mediteranu. Tu su se godine 31. prije n. e. 2. septembra sukobile flote Antonija i Augusta, i u korist Augustovu odlučila je njegova pobjeda kod Akcija. Pet i po stoljeća poslije toga pobijedio je u istom ovom kraju, kod Santa Maure, Hajredin Barbarosa udruženu mletačku, španjolsku i papinsku flotu. I sada se tu ponovno rješavala sudbina Mediterana i Evrope. Od vremena Augustovog nikada se nije skupilo toliko i tako snažnih brodova i nikada toliko ljudi za borbu na moru. Pored redovite brodske posade i veslača bilo je na savezničkoj strani još 20000 vojnika za borbu na brodovima, svega zajedno 80000 ljudi, a otprilike isto toliko bilo je svakako i na turskoj strani.

Bitka započe u podne. Mletački galeoni otvoriše vatru iz svojih topova na neprijateljski centar, i uskoro su dva neprijateljska broda potopljena, a neki oštećeni. Na lijevom liginom krilu nastala je u početku za mletačke galije teška situacija, kad je tursko desno krilo koje je, poznavajući bolje kraj, ne bojeći se pličina napalo sa svojim galijama, koje su stajale najsjevernije sa strane i sprijeda. Ali su se Mlečani snašli, njihove dvije galeace, koje su bile tik uz obalu, onemogućiše Muhamedu Šaulaku da započeto zaokruživanje dovrši, a kada stupiše u akciju svi mletački brodovi na tom krilu, bijahu mnoge turske galije bačene na kraj i zarobljene. Borba se pretvarala u abordažu, skakanje na protivničke galije i borbu pješadije. Tom je prilikom ranjen u oko od jedne strijele admiral i komandant lijevog krila Barbarigo, koji od toga i poginu. U tom krvavom sukobu poginu i Muhamed Šaulaka. Ali je lijevo ligino krilo bilo daleko nadmoćnije od Turaka. Na južnom, desnom savezničkom krilu, Dorija je proširio

odstojanje između pojedinih galija, misleći time da onemogući opkoljavanje. Međutim je njegov protivnik Ulug upravo to iskoristio i prodro kroz ovako otvoren prostor između Dorijinih galija i tom je prilikom nekoliko liginih galija uništio ili zaplijenio. Kad je opazio tu situaciju na desnom krilu, priskoči komandant rezerve Santa Kruz, koji mu osujeti definitivni uspjeh. Kad su mletački galeoni u centru u početku izvršili svoju zadaću, a neprijateljski se centar približio, napadne Don Huan sa svojom galijom svom snagom na galiju kapudan-paše, a ovaj na njega. U sudaru je kljun turske galije probio Don Huanovu galiju. Bitka prsa u prsa bila je očajna. Rezerva koja je Don Huanu priskočila u pomoć, riješila je borbu u njegovu korist. Sam glavni komandant turske flote Muensisade Alija, pade. Odmah zatim napadoše ostale galije liginog centra na turski centar i posvuda se razvila abordaža i borba izbliza. Poslje pet sati borbe bilo je tursko desno krilo sasvim potučeno, centar razbijen, a lijevo krilo suzbijeno. Dvije trećine turske flote bijaše što potopljeno, što prisiljeno da se nasuče, a zaplijenjeno je 117 galija. Videći to, Ulug-Alija se povuče sa oko 40 galija prema jugu. Ligina flota, koja je također mnogo stradala, nije bila u stanju da ga progoni. Ona je izgubila 12 galija, koje su potopljene ili izgorjele u borbi, ali su skoro sve njene galije bile, više ili manje, uveliko oštećene. Saveznici su izgubili u ovoj bici preko 10000 ljudi, od kojih 7600 mrtvih i 2500 teško ranjenih. Turci su imali oko 25000 mrtvih i 3500 zarobljenih mornara. Zarobljeno je bilo 15500 robova veslača, od kojih 12000 kršćana. Neki računaju da je cjelokupan broj poginulih u ovoj bici iznosio 35000 do 40000 ljudi.

Bitka kod Lepanta učinila je kraj turskoj prevlasti na moru. Turci će svoju mornaricu brzo obnoviti, ali se Lepanto neće zaboraviti. Snažna i golema država kakva je bila Turska iz vremena Selima II nije mogla da bude isuviše pogođena ni ovakvim neuspjehom. Lepanto je značio gubitak njezine prevlasti u tom dijelu Sredozemnog mora, ali ne i propast njezinih pomorskih snaga u njenim vodama, kakve su bile one na Egejskom moru i Levantu.

Ligina pobjeda slavila se posvuda, ali nigdje kao u Veneciji, koja je bila oslobođena golemog straha da će Turci, gospodari Drača, Skadra, Ulcinja, Budve, Bara,

Herceg-Novog i Makarskog primorja, postati gospodari na Jadranu i ugroziti i sam glavni grad Veneciju.

Za naše je primorje bitka kod Lepanta od golemog značaja, ne samo zato što je u toj pobjedi pomorskih snaga saveznika na mletačkoj strani učestvovalo toliko galija naših gradova — komuna, kojima su i komandovali naši ljudi, i na njima su svi borci i veslači bili naši, slobodni ljudi, poslani od svojih autonomnih komuna, i pridonijeli pobjedi ligine flote — nego i zbog neocjenjivih posljedica koje bi bile nastale da je pobijedila turska flota.

Mi ne možemo kazati što bi nastalo u tom slučaju, ali je u očima ondašnjih naših ljudi tursko gospodstvo bilo nazadnije od mletačkog. Pitanje je i to, što bi se dogodilo sa Dubrovnikom da je Turska postala gospodarica Jadrana, i da li bi mu ona ostavila i dalje slobodu koju je pod njenim protektoratom uživao. Pobjeda ligine mornarice kod Lepanta zadržala je na Jadranu i dalje stanje koje je do tada bilo.

Na širokom mediteranskom planu nije pobjeda kod Lepanta nikako iskorišćena zbog nesloge liginih admirala. Jedini koji je imao velike planove, čak i htio da napadne na Dardanele i Carigrad bio je Don Huan, ali su se tome protivili Rekezens i Dorija. Međutim je sultan obnovio svoju mornaricu, i novi kapudan-paša Ulug-Alija imao je u junu 1572. pred Dardanelima 250 galija, iako te još nisu bile sve dorasle liginim. Venecija je, videći da je saveznici u njenim namjerama ne pomažu, sklopila s Turcima separatni mir, kojim je izgubila Kipar i platila 300000 dukata.

Sjajna pobjeda mletačkog oružja kod Lepanta bila je posljednji veliki bljesak venecijanske moći, ali je mir, iskupljen gubitkom Kipra, bio početak njenog padanja, koje ni sjajna pomorska djela kasnijega vremena neće zaustaviti.

Bogat plijen razdijelili su saveznici među sobom. Šta su od toga dobili dalmatinski gradovi ne znamo, ali je najvjerojatnije da nisu dobili ništa osim priznanja za svoje hrabro držanje.

Iako su mletačke galeace bile naoružane topovima i samo kao takve upotrebljene i umnogome doprinijele po-

bjedi kod Lepanta, nije ova bitka još ona u kojoj su odlučivali topovi, nego se borilo kao i za vrijeme Rimljana, tj. sudarima, zakvačivanjem i veslanjem. Za vrijeme bitke nisu se jedra uopće upotrebljavala, nego se manevriralo veslima. Bitka kod Lepanta je posljednja velika bitka epohe brodova na vesla. Ona se poslije sudara ili zakvačenja brodova pretvorila u borbu prsa u prsa, dakle imala je isti karakter kao na kopnu.

Vidjeli smo da su Mlečani došli sa šest velikih galeaca, što je bila jedina velika novost, a i prednost ligine flote. Prije 1571. god. galeace nisu bile poznate. One su bile sagrađene tako da mogu nositi velike topove, što galije nisu mogle, a inače su bile građene na način galija.

Međutim, iako su mletačke galeace znatno doprinijele u početnoj fazi bitke, one nisu odlučile bitku u korist saveznika. To je učinila u prvom redu bolja borbena otpornost savezničkih brodova, koji su bili bolje građeni i bolje naoružani od turskih i imali bolje artiljerce, a i ličnost odlučnog glavnog komandanta, don Huana d'Austrija.

Dalmatinski gradovi su smatrali pobjedu kod Lepanta djelimično i svojom pobjedom, pa su neki od njih do danas sačuvali galion sa pramca svoje galije. Tako je Hvar sačuvao zmaja, koji se još danas nalazi i čuva u hvarskoj komunalnoj palači, a Trogir pijevca, koji se nalazi u trijemu palače Čipiko u Trogiru.

Mi nemamo sačuvane dokumente koji bi nas obavijestili o tome kako su se držale pojedine dalmatinske galije, ali su nam se za neke sačuvali podaci koje možemo sa velikom vjerojatnošću prihvatiti.

Godine 1660. napisao je Aleksandar Gazarović svoj spis o povijesti Hvara. U to je vrijeme on mogao imati oko 60 godina, a vjerojatno je rođen oko 1600. god., dakle oko 30 godina poslije bitke kod Lepanta. On je ne samo mogao, kao hvarski plemić, dobiti porodične zapise, nego je u Hvaru možda još u doba Gazarovićeva djetinjstva živio i sam Balči, suprakomit hvarske galije u bici kod Lepanta, a ako ne sam, sigurno mnogi koji su bili suvremenici, a možda i sudionici ove čuvene i slavne bitke. Govoreći o bici kod Lepanta, kojom on i završava svoj spis, piše Aleksandar Gazarović: „I Hvaranin Ivan Balči, koji je bio suprakomit dalmatinske galije, napao je jednu neprijatelj-

sku galiju (Beilleria) i dohvativši ju sa željeznim hvataljkama sa svih strana, i ako s velikim naporom, prodre na nju sa svojim vojnicima. On prvi napadne njenog zapovjednika, koji ranjen u glavu pade mrtav. Kad je posada turske galije vidjela, da joj je zapovjednik pao, okrene se sva na Balčija. U velikoj mješavini i borbi, u kojoj pade mnogo njih sa obje strane, kako to svjedoči Prejasni... borio se Balči, i borba svrši njegovom pobjedom i zapljenom neprijateljske galije."

NEUSPJELI NAPAD MLETAČKE MORNARICE I DESANTA NA HERCEG-NOVI 1572. GODINE

Pobjedu kod Lepanta nisu saveznici iskoristili onako kako su mogli odmah godine 1571. Nastojanjem pape i Venecije spremala se nova velika pomorska ofanziva 1572. god. Ali uto u maju 1572. umre papa Pio V, fanatični pristaša lige i rata protiv Turaka, i naslijedi ga Grgur XII, koji je u tom pogledu daleko za njim zaostajao. Ipak se ligina flota ponovo sakupljala u luci Krfa.

Dok su se saveznici vrlo polako skupljali poduze Venecija nov napad na Herceg-Novi (sl. 40), u maju 1572. Mletačka vlada, u želji da dobije Herceg-Novi, dala se zavesti od generala Šjare (Sciarre) Martinenga, koji je bio smatran kao vanredno dobar poznavalac prilika u Boki Kotorskoj i Albaniji uopće. Ovaj je uvjeravao vladu da se Herceg-Novi može bez velikih žrtava osvojiti.

U Veneciji se odavna nastojalo da se dobije taj grad jer je „onaj koji ga je imao u svojoj vlasti, mogao spriječiti svakoga, ko bi htio prodrijeti u taj zaljev", pisao je suvremenik Paolo Paruta, mletački veliki diplomata i historičar. Venecija je posjedovala Kotor, ali se iz Herceg-Novog mogao spriječiti svaki saobraćaj izvana u taj grad. Koliku bi pak Venecija imala korist kad bi svoju mornaricu mogla u svakoj prilici skloniti u tako siguran i golem zaklon kakav je pružala i pruža Boka Kotorska od Veriga do Kotora. Kotor je, naime, u to vrijeme bio okružen turskim teritorijem, tako da je do njega Venecija mogla doći samo morskim putem.

Vijeće desetorice povjeri taj pothvat Šjari Martinengu. On sa 5000 vojnika, koje ukrca u Kjođi, (Chioggia), krenu na jug prema Herceg-Novom, noseći sobom i pismeni nalog starom komandantu flote Venieru, da Martinenga u tom pothvatu sa svojom flotom pomogne. Martinengo sretne Venierovu flotu kod Hvara, i onda zajedno otplove dalje za Boku. Dvadeset drugog maja stigoše do Veriga. Tu ih zateče jak vjetar koji baci na obalu galiju nakrcanu vojnicima. Turci otvoriše na nju vatru i napadoše one koji se bijahu iskrcali, i gotovo ih sve potukoše. Poslije toga iskrcaše Mlečani 24. maja, prema planu, svoju vojsku za napad na Herceg-Novi. Ona krenu prema gradu, uz podršku galija koje su svojom artiljerijom štitile svoje vojnike i ujedno napadale neprijateljske, koji su iz grada izašli u susret mletačkoj vojsci. Uto stupiše u akciju turske čete koje su gradu dolazile u pomoć, i mletačka se vojska, napadnuta sa svih strana, poslije žestoke borbe povuče na brodove. Venier krenu sa preostalim vojnicima u Zadar, a Martinengo i njegov brat, koji se osobito isticao pri navali na Herceg-Novi, sa svojim francuskim vojnicima u Kotor.

Ovako se neslavno svršila operacija koja je momentano razbudila u Veneciji velike nade u osvajanje Herceg-Novog. On će još preko 100 godina biti čuvar turskih interesa u ovim krajevima i spriječavati Veneciju da Boku pretvori u svoje jezero.

I stari pobjednik kod Lepanta, gdje je komandovao sa 110 mletačkih galija i 6 galeaca, slavljen kao junak u Veneciji, sada je sa svojih 10 galija neslavno odlazio iz Boke Kotorske. Iako to nije bila pomorska bitka, nego je flota svojom akcijom samo pomogla iskrcavanje, i svojom artiljerijom davala podršku mletačkoj vojsci na obali, a brodski topovi nisu bili u stanju da bombardiraju brda i visove, pa ni gornju tvrđavu Herceg-Novog, svejedno je neuspjeh kod Herceg-Novog padao i na njega.

Na putu za Zadar svratio je Venier u Dubrovnik, da zatraži 8000 dukata zajma. Kako je on još za vrijeme napada na Herceg-Novi zatražio i dobio od Dubrovnika 5000 dukata zajma, Dubrovčani mu odgovoriše da, uslijed rata, nemaju prihoda od carine, i da mu ne mogu taj zajam dati. Ipak je uspio da dobije 5000 talira, beskamatno, kao

i prvi zajam. Pored toga, kaže Venier u svom izvještaju, Dubrovčani su mu pozajmili vesla i olova.

Uzalud su Mlečani nastojali da pomoću pape, Španije i mletačkih vitezova osvoje Herceg-Novi, najveću smetnju njihove dominacije u južnom dijelu Jadrana; dva su njihova pokušaja doživjela neuspjeh.

I u kandijskom ratu (1648—1669) s Turskom, u kojem su, kao i u svim mletačkim pomorskim sukobima, sudjelovali i naši gradovi, Venecija je pokušala da dobije cijelu Boku Kotorsku u svoje ruke, u prvom redu Herceg-Novi, a onda Risan. Ali je Herceg-Novi bio isuviše dobro utvrđen. Mlečani stoga odluče da napadnu Risan.

Poslije neuspjelog pokušaja da osvoje Bar, ukrcaše Mlečani ponovo svoju vojsku na brodove i povukoše se u Budvu. Iz Budve otplovi mletački mornarički odred u Perast (sl. 41), gdje prispije ujutro 31. januara 1649. Prvog februara krenu mletački odred pod komandom izvanrednog providura Kotora Konstanca da Pezara (Pesaro) na Risan. Odred se sastojao od 3 galije — padovanske, veroneške i bračke. Ove, kad doploviše pred Risan, (sl. 42) otvoriše artiljerijsku vatru na kuće i kule koje su se nalazile uz obalu i na putu koji je od obale vodio na tvrđavu. Kad su na taj način očistili ovaj kraj od branitelja, pristadoše galije uz obalu, postaviše mostove i iskrcaše 400 vojnika. Uto prispije i providur Jadranskog mora Marko Loredano sa svojom galijom, pa su sada sve četiri galije bombardirale grad. Napokon prispije i general Foskolo, na galiji „Tasca", i nekoliko naoružanih brodova koji iskrcaše svoje vojnike, tako da su iskrcane snage brojile 4000 vojnika. Turci, a i stanovništvo, morali su se pred napadačima skloniti u tvrđavu koja se nalazila na brežuljku, udaljena od mora jednu milju, a dvije od Perasta. Sama tvrđava bila je mala, i u njoj nekoliko kuća i džamija i jedna okrugla kula. Bedemi, koji su se protezali oko brda zahvatili su i njegov vrh. Jedina vrata, kroz koja je mogao da prođe samo jedan čovjek, bila su na istočnoj strani tvrđave. Jedna galija i sedam naoružanih brodova spriječavali su da iz Herceg-Novog dođe Risnu pomoć. S druge su strane napadači dobivali pomoć ne samo iz Kotora, nego i iz Albanije i Crne Gore, a branioci Risna i njegovi građani, koji nisu očekivali ovaj napad, našli su se u ne-

stašici hrane, a i municije kojom su se do tada obilno služili, mnogo štete nanijeli i pobili dosta ljudi na padovanskoj, veroneškoj i bračkoj galiji, a jedan pogodak iz topa na galiju providura Kulfa odnio joj je prednji jarbol, križeve i pripone. Pritisnuti od žena i djece, koji su gladovali, predadoše branitelji Risna, uz časne uslove, Mlečanima svoj grad i napustiše ga.

MLETAČKA FLOTA OSVAJA HERCEG-NOVI 1687. GODINE

Herceg-Novi nije bio samo ključ na ulazu u Boku Kotorsku, nego je istovremeno postao i gusarsko gnijezdo, odakle su njegovi gusari vršili ispade na pučinu, hvatali i pljačkali mletačke brodove. I ne samo mletačke, nego i druge koji su plovili Jadranskim morem. Ali Venecija je sebe još uvijek smatrala gospodaricom Jadrana i doktrina, kojoj je posljednju formulaciju dao fra Paolo Šarpi, još je uvijek u Veneciji smatrana neprikosnovenom. Tužbe Mlečana i stranih državljana, koji su plovili u Veneciju, a i mletačkih podanika, pa i samih Dalmatinaca, koje su stizale vladi u Veneciji, a naročito prilika da se iskoristi Sveta liga, kojoj se Venecija iako nerado pridružila 1684. god., sve je to uslovilo da se Venecija godine 1687. odluči da napadne Herceg-Novi i da dobije punu vlast u Boki Kotorskoj. Generalni providur Dalmacije i Albanije Đirolamo Kornaro (Girolamo Cornaro), kome je Venecija naredila da osvoji Herceg-Novi, započe odmah sa opsežnim pripremama da mu pothvat i uspije.

Napad na Herceg-Novi mogao je sa mletačke strane uslijediti samo s mora, tj. trebalo je da flota preuzme i iskrca desantne trupe i svojom artiljerijom napadne grad. S druge strane, trebalo je istovremeno pomoći kopnenu vojsku koju je trebalo da daju Crnogorci. Venecija je odmah započela pregovore sa Crnogorcima, tj. sa cetinjskim mitropolitom Rubinom koji je vrlo rado prihvatio ponuđeno mu savezništvo, jer je i sam želio da se oslobode i on i Crnogorci turskog gospodstva. On obeća kotorskom providuru Antoniju Zenu da će dignuti Crnogorce na oružje i pomoći Mlečanima, ali tek kad oni doista napadnu na Herceg-Novi. I mitropolit Visarion Baica, koji je naslijedio Rubina na mitropolitskoj stolici, obeća isto.

Drugo gusarsko gnijezdo na turskom teritoriju bijaše Ulcinj. Ulcinjski su gusari, godine 1687, dok se u Veneciji slavila pobjeda generalnog providura Kornara kod Sinja, prodrli sve do Novigrada u Istri, pred vrata same Venecije, i odveli u ropstvo mnogo njegovih stanovnika, među njima i samoga mletačkog rektora. U Veneciji se vjerovalo da bi se i ulcinjski gusari mogli spriječiti u njihovim pothvatima, kad bi se osvojio Herceg-Novi i s njime cijela Boka Kotorska došla u mletačke ruke.

U hvarskoj luci skupljao je Kornaro flotu potrebnu za desantnu operaciju na Herceg-Novi. U višku luku prispješe papine i malteške galije određene u istu svrhu. Osam malteških galija pod komandom Ivana Josipa Herberštajna (Herberstein), velikog priora Ugarske, pet papinih pod Kamilom Feretijem i dvije đenovljanske. čekale su u viškoj luci zbog jedne sitne formalnosti. Malteški admiral nije htio da bude potčinjen Kornaru, jer je Kornaro bio po činu od njega niži, pa je mletački senat donio zaključak da za vrijeme dok budu s njime malteške galije Kornaro nosi titulu generalnog kapetana mora i vije zastavu (confalone ili gonfalone) koja tom položaju pripada. Međutim, prije nego je vijest došla, krenu Kornaro prema Boki Kotorskoj, jer se bojao da će zakasniti zbog jeseni koja se približavala. Trećeg septembra uplovi on u Boku Kotorsku sa 14 savezničkih galija, 4 mletačke, 29 galeota, 2 druga ratna broda, 2 palandre i 100 teretnih brodova, na kojima se prevozila vojska, živežne namirnice, municija, opsadni strojevi i sl.

Tadanji Herceg-Novi ostao je gotovo isti kakav je bio sto godina ranije, a sastojao se iz tri dijela: iz donjega grada, okruženog bedemom dugim milju i po, na kojemu je bilo nekoliko kula. Ovaj je bio jednim zidom podijeljen u dva dijela. Donji grad se uspinjao do vrha brežuljka, na kojemu je bio kaštel. Malo dalje podigli su bili Španjolci drugu jednu tvrđavu na nekom brežuljku. Ova tvrđava, koja je bila gotovo kvadratnog oblika imala je na svakom uglu četiri velike kule. Grad i ovu tvrđavu spajao je put koji je bio po svom položaju neosvojiv.

Iskrcavanje je započeto sa istočne strane, iza jednog rta. Turci su pružili otpor i izašavši iz grada već uspijevali da potisnu napadače na more, kad galije otvoriše vatru i

prisiliše ih na povlačenje. Ali se oni ipak zaustaviše i pod vodstvom jednog poturčenog mletačkog plemića, Bernarda Barbaro, dadoše odlučan otpor. U tom su se napadu osobito istakli mletački vitezovi, papini i dalmatinski vojnici. Bitka je bila vrlo žestoka i palo je već bilo mnogo njih na objema stranama, kad galije iskrcaše na zapadnoj strani grada diverzione snage od 1500 vojnika koji su morali da odvrate turske snage od otpora na istočnoj strani. Snažan turski otpor bio je i na ovoj strani slomljen, uz pomoć 300 Crnogoraca. Mlečanima uspje da zauzmu dobar dio predgrađa i da poslije žestoke borbe potisnu branioce.

Dok su se tako borili pješaci, zadržavani iskrcanom artiljerijom, sipahu palandre bombe i karkase na grad i tvrđavu, a uz protudejstvo gradske artiljerije. Jaka kiša ometala je pojedine akcije. Ipak uspješe napadači da osvoje brežuljak, potisnu branioce u grad i na brdu postave jednu bateriju. Pored te bijahu postavljene sa strane varoši još dvije baterije. Slijedećih dana opsada se nastavila bombardiranjem gradskih bedema, dok su Turci često vršili ispade na neprijatelja.

Napadnutom gradu dolazila je pomoć od novog bosanskog paše Huseina. Iako je mletački komandant doznao da ta pomoć dolazi, nije uspio da je u putu zaustavi u cijelosti. Dio turske pomoći već se bio približio gradu i stupio u borbu, prouzrokovavši veliku zabunu i gotovo povlačenje. Ali sada su se iskrcale nove savezničke pješadijske čete i malteške i papinske galije obasipale su jakom vatrom put kojim se turska pomoć približavala gradu, predvođena od samoga bosanskoga paše. U bici koja se zametnula, i kad su već Mlečani počeli popuštati, stupiše u akciju galeote i iskrcaše dalmatinske vojnike. Turci se poslije velikih gubitaka povukoše. Mlečani pokupiše glave 300 palih Turaka i nataknuše ih na kolce, da ih vide oni u gradu koje istovremeno pozvaše da se predadu.

Opsada se nastavila, i savezničke baterije otvoriše veliku brešu u gradskom bedemu, ali napadači ne pokušaše prodor u grad, nego se pripremahu pojačavajući baterije i spremajući miniranje kaštela, dok su ih branitelji gdje god su mogli spriječavali.

Uto je Kornaro doznao da skadarski paša dolazi u pomoć Herceg-Novom i da se već nalazi u Podgorici. Da ga odvrati od te namjere, posla Kornaro Petra Duoda sa njegova dva ratna broda i nekoliko manjih da bombardira Ulcinj, kako bi Turci mislili da se i ovdje sprema napad. Ta varka uspije i paša odustane od namjeravane pomoći Herceg-Novom, da bi branio Ulcinj.

Nova prispjela pomoć od 500 njemačkih vojnika-plaćenika i 300 Firentinaca, sve odličnih vojnika, nije mnogo koristila; grad se junački branio. Tada je Kornaro primjenio novu taktiku. Preko nekih Peraštana on obeća velike nagrade nekim Albancima, koji su branili grad. I jedne je noći izbjeglo preko 250 njih iz grada, što je ne samo oslabilo posadu, nego i izazvalo zabunu. Ta je zabuna postala još veća kad je jedna saveznička bomba prouzrokovala eksploziju municije u gradu, prilikom koje poginu preko 150 osoba.

U takvim prilikama odluče saveznici, nakon 28 dana opsade, da jurišaju na grad kroz otvorenu pukotinu u bedemu koja je bila proširena na 40 koraka. Toga dana postaviše se sve galije pred grad i otvoriše vatru iz svih svojih topova. Istovremeno su otvorile vatru i sve baterije koje su se nalazile na vatrenim položajima oko grada. Otpor branitelja bio je vrlo jak, a artiljerija sa tvrđave sipala je vatru na napadače. Branitelji su pružali otpor iz kuće u kuću, kad usred borbe dođe do neke eksplozije koja toliko uplaši napadače da su se dali u bijeg prema moru. Ni novoubačene čete koje uđoše u borbu nisu uspjele i moradoše se povući. Preko 400 poginulih savezničkih vojnika i mnoštvo ranjenih bio je bilans prvoga dana juriša. Sutradan bio je ponovljen sličan juriš, ali isto tako bezuspješan.

Kornaro, videći da neće uspjeti ni jurišem ni bombardiranjem osvojiti grad, potkupi Albance koji su branili jednu kulu na obali. Ovi prepustiše kulu prekomorcima koji je preuzeše zajedno sa njenim topovima, skinuše tursku i izvjesiše mletačku zastavu. To je toliko demoraliziralo branitelje, čiji je komandant Rir-paša u borbama poginuo, da su odlučili da uz časne uslove kapituliraju. Kornaro prista i dozvoli im da naoružani ponesu sve što mogu nositi na sebi i da povedu svoje porodice, a on će im

obezbijediti prelazak u Albaniju. Bilo je to 30. septembra 1687. Iz grada izađe 2200 osoba, od kojih 700 sposobnih za oružje, dok je 800 vojnika poginulo u odbrani grada. U ruke Mlečana pade 56 topova i 6 mužara, i velika količina pušaka i municije.

Videći da im je uzaludan svaki otpor, predadoše tvrđavu na drugom brežuljku njeni čuvari odmah slijedećeg dana uz iste uslove. Iz tvrđave je izašlo 1000 osoba.

Poslije 150 godina uzaludnog nastojanja da dobije Herceg-Novi, koji su Mlečani nazivali „glavnim gradom" Hercegovine, Venecija je napokon uspjela. Bijaše to za nju velik dobitak i u moralno-političkom i u materijalnom pogledu. Boka Kotorska bila je sada cijela u njenim rukama, i ona je mogla iz nje potpuno dominirati južnim dijelom Jadranskog mora.

Pad Herceg-Novog djelovao je teško na Dubrovnik, kojemu je sada Venecija bila susjed i na sjeveru i na jugu, i koji je dobro poznavao njene namjere da ga zaokruži i otcijepi od njegovog zaleđa, Turske. On je, iako je čestitao Kornaru na uspjehu, znao što znači za Mlečane pun posjed Boke i od kakve je važnosti što su Turci bili potpuno potisnuti od mora od Budve na sjever.

Venecija je platila Herceg-Novi sa 2000 poginulih vojnika, a poginulo je i mnogo papinske vojske i malteških vitezova, ali je ona ne samo dobila Boku Kotorsku, nego je oslobodila svoje trgovce od napada hercegnovskih gusara, a one u Ulcinju mogla je sada lakše da spriječava u njihovim napadima na trgovačke brodove.

Pored toga Venecija je dobijanjem Herceg-Novog stekla na jugu dubrovačkog teritorija mogućnost iskrcavanja svojih trupa za ofanzivu s juga na Tursku i na dubrovačko zaleđe, što je ona uskoro obilno i iskoristila, na najveću nevolju Dubrovnika.

I mletačka, i papina, i malteška flota pokazale su od kolike je važnosti dobro organizirana mornarica za osvajanje primorskih tvrđava. I strateški je doprinijela, diverzijom Duoda na Ulcinj, konačnoj pobjedi. Jedino pomoću nje bila je omogućena redovita opskrba i priliv novih snaga za opsadu i napad.

Turska ratna mornarica nije mogla spriječiti napad na Herceg-Novi, jer je uopće u ovim vodama nije ni bilo.

Poredi toga, ona je bila tada toliko slaba da nije uopće ni pokušala spriječiti osvajanje Moreje od strane generalnog kapetana mora Frančeska Morozinija. Do tog je vremena Morozini osvojio cijelu Moreju (Peloponez), i 27. septembra bombardirao Atenu, kojom je prilikom jedna mletačka bomba pala na Partenon, u kome se nalazila municija. Nastala eksplozija razori dobar dio tog remek-djela graditeljstva i kiparstva. Iza toga osvojiše Mlečani Atenu.

U Veneciji su se slavile sve te pobjede. Oduševljenju nije bilo kraja, i neki su Mlečani već sanjali da su se vratila vremena Enrika Dandola i da će Venecija opet postati prva sila na Mediteranu.

GLAVA III

USKOCI

MLETAČKA TEORIJA O DOMINACIJI NA JADRANU

Iako po svom prirodnom položaju istočna obala Jadranskog mora dominira Jadranom, svejedno nije uvijek tako bilo u toku tisućljeća, nego se desilo da je kroz duga stoljeća stanovništvo zapadne obale ovoga mora bilo gospodar na Jadranu.

Ilirsku dominaciju na Jadranu, koja je trajala nekoliko stoljeća, a možda i 2000 godina, zamijenila je rimska koja je trajala punih 600 godina.

Iskorišćavajući vanredan geografski i strateški položaj istočne obale, sa hiljadu otoka i otočića i tisućama uvala i uvalica, kanala i kanalića, Hrvati i Neretljani išli su stopama nekadašnjih gospodara Jadrana — Ilira, i vladali Jadranom sve dok ih nesmotrena politika njihovih vođa, dinastičke svađe, uticaji papine kurije i interesi plemenskih starešina nisu predali pod vlast kraljeva tuđe krvi, madžarskih Arpadovaca koji za ovo more nisu imali razumijevanja ni ljubavi, zaokupljeni kontinentalnim shvatanjem položaja ugarsko-hrvatske države.

U toj su se teškoj situaciji, kad je izgledalo da je Jadransko more postalo potpuno mletačko, javili Omišani i Kačići koji su brzo pokazali Veneciji da je ova obala još slobodna, a njeni mornari neustrašivi gospodari ovoga mora.

Venecija je uspjela slomiti i Omišane i Kačiće, kad je 1409. godine kupila Dalmaciju od Ladislava Napuljskog. Tada je doista postala potpuna gospodarica na Jad-

ranskom moru, neometana ni od koga u tom posjedu, a njeni su brodovi u to doba najvećeg njenog trgovačkog zamaha doista slobodno prevozili golema bogatstva po ovome moru. Tako je bilo sve do druge polovine XVI stoljeća.

Gospodarica „četvrtog dijela i pol" Bizantinskog carstva, gospodarica Zadra, Dubrovnika, Kvarnerskih otoka i istarskih primorskih gradova, Venecija je u XIII stoljeću počela razvijati teoriju da je Jadransko more njeno teritorijalno more. Malo-pomalo, htijući i ne htijući, priznade joj to i car, i papa, i napuljski kraljevi, i markizi od Ferare, i gospodari Riminija, i Dubrovnik, i toliki drugi. U svijesti vladanja na Jadranu nastala je u Veneciji najsjajnija svečanost, koju je ona obavljala svake godine: vjenčanje dužda s morem. Na „Spasovo"[5] izvezao bi se dužd na najraskošnijem brodu Venecije, u sjajnom „Bučintoru" (Bucintoro)[6], u pratnji svih najvećih državnih dostojanstvenika i golema broja iskićenih gondola na široko more, gdje bi bacio u more svoj prsten s riječima: „More, mi se s tobom vjenčajemo u znak našeg vječnoga gospodstva nad tobom". Bio je to doista vidan znak koliko je Venecija htjela pokazati svijetu stalno, svake godine, da Jadransko more smatra svojim teritorijem.

Tome svečanom činu prisustvovali su i poslanici inostranih država, dok je glavni grad republike, kraljica mora — Venecija, odzvanjao od zvonjave sa sviju crkava i gruvanja topova sa sviju utvrda i galija postrojenih kao špalir „Bučintoru". Trebalo je pokazati svijetu u sjajnoj paradi jednu veliku težnju i stvarnost.

Ova teorija o potpunom teritorijalnom gospodstvu na Jadranu dobila je svoje najjače zagovornike u XVI i XVII stoljeću, a svoga najistaknutijeg predstavnika u najvećem državniku Venecije, fratru Paulu Sarpiju.

Zahtjev i svijest o gospodstvu nad Jadranom tražili su od Venecije da ona to more čuva i da ga osigura od gusarskih napadaja. Ona se ugovorima sa stranim državama često obvezivala da će na ovom moru štititi njihove brodove i podanike i osigurati im nesmetanu plovidbu.

---

[5] Crkveni praznik koji pada 40 dana po Uskrsu, redovito početkom maja.

[6] Državna lađa bogato ukrašena i pozlaćena

I doista je tako bilo sve do druge polovine XVI stoljeća, kad se Venecija sukobila sa jednom silom na koju nije računala, koja je postala njen stalan neprijatelj i koju dugo vremena nije mogla da svlada. Bili su to uskoci. Tadanja Venecija, iako ponešto oslabljena otkrićem novih morskih puteva oko Afrike i Amerike, bila je još najjača pomorska sila na Sredozemnom moru, još bogata i puna svijesti svoga gospodstva. Njen protivnik, uskoci, ugniježđen u malom Senju i još nekim malim mjestima na Hrvatskom primorju, od svega četiri stotine, najviše do hiljadu ljudi sa svojim malim brodićima, bio je nepojmljivo hrabar, pun samopouzdanja i prezira smrti. S jedne strane bila je Venecija sa silnom flotom galija i galeaca, sa tisućama vojnika i galijota (veslača) i sa toliko drugih manjih brodova na kojima su se nalazili plaćenici, organizirana i moćna sa diplomacijom kojoj na svijetu nije bilo ravne, a s druge strane uskoci sami, protiv kojih je ponekad čak bila i sama država kojoj je Senj pripadao. Sukob je počeo odmah poslije polovine XVI stoljeća i trajao punih 70 godina, u gotovo stalnoj napetosti s jedne i druge strane.

Za ovo vrijeme morala je Venecija mnogo puta s gorčinom priznati da ona nije doista gospodarica na Jadranu i da ne može osigurati strane brodove i njihove trgovce.

Ma kako se htjelo uskočke napadaje tumačiti krađom i sličnim uvredljivim nazivima, neosporna je činjenica da su oni punih 70 godina, u doba kad je Venecija smatrala da je ovo more njezino, jasno pokazivali cijelom svijetu da to nije tako i da na njemu gospodare oni, koji su živjeli na njegovim istočnim obalama. Sa razvijenim pomorskim duhom, pronalazeći načine da se slobodno kreću morem i prinuđavajući mletačke vojno-pomorske snage da se prilagode njihovim kretanjima i akcijama, pokazali su uskoci da je mletačko gospodstvo na Jadranu samo mletačka teorija i želja.

POJAVA USKOKA NA JADRANU

Kad je Hercegovina pala pod Turke, ostaviše mnogi kršćani koji, iz bilo kakvih razloga, nisu mogli da ostanu pod turskom vlašću, svoj kraj i pođoše u grad Klis, kojim je u to doba zapovijedao hrvatski velikaš Petar Kružić.

Malo-pomalo, kupilo se u Klisu sve više ovih izbjeglica koje prozvaše „uskoci" (od „uskočiti"), ali su se istovremeno i Turci sve više približavali Klisu. Osvojiti Klis značilo je vrlo mnogo, jer je on uvijek bio najvažniji ključ za prolaz iz unutrašnjosti Dalmacije i Bosne na more. Godine 1537. riješiše se Turci da Klis osvoje i poslije duge opsade i ljutih bojeva, u kojima pogibe i sam Petar Kružić, oni to i postigoše. Oni uskoci koji ne pogiboše, pođoše u Senj na Hrvatskom primorju, gdje ih uzeše kao carske plaćenike da brane krajinu od Turaka. I stvarno, uskoci postadoše odlični branitelji carskih granica protiv Turaka.

Živeći na moru oni su brzo uvidjeli da bi se Turci mogli ometati i napadati s morske strane, štaviše da im je jedino morskim putem moguće da dođu i do same Hercegovine i tu nanesu Turcima štetu. Brzo dobaviše potrebne brodove i započeše svoje ekspedicije u turske krajeve, bilo kroz Planinski kanal i ušće Zrmanje, bilo tako da bi se iskrcali na kojoj tački dalmatinske obale i onda, preko mletačkog teritorija, došli u Tursku. Došavši u turski kraj, uskoci su pljačkali i odnosili sve što se odnijeti dalo, i to spočetka samo od Turaka, puštajući na miru kršćane.

Broj uskoka rastao je neprestano, jer su u Senj dolazile i u njihove redove stupale mnogobrojne izbjeglice iz Bosne, Krbave i turske Dalmacije, a dođoše i mnogi mletački podanici iz Dalmacije, koje je nevolja natjerala da iz nje bježe i ostave svoju porodicu i svoje ognjište. Ovi posljednji, zvahu se „venturini". Spočetka upadahu uskoci u turske krajeve u prvom redu da se Turcima svete i da ih uznemiravaju, ali ubrzo upadahu da tamo pljačkaju, jer im carska vlada nije isplaćivala plate, a osim toga „venturini" nisu ni imali platu jer nisu bili primljeni u carsku vojsku.

Venecija je spočetka ne samo trpjela, nego i rado gledala uskočke upade u Tursku, štaviše ona im je i pomagala. Ali poslije Mletačko-turskog mira 1540. godine tražila je Porta od Venecije da uskoke ne pomaže i da spriječi da oni napadaju turske brodove na Jadranskom moru. Venecija je na to počela da vozi tursku robu na svojim brodovima. Ali su uskoci i na te brodove navaljivali i uzimali robu koja je pripadala Turcima i Židovima. Videći to, sultan Sulejman javi Veneciji da će, ako ona ne može da drži red na Jadranu, on poslati tamo svoje brodovlje da osvoji Senj. Da

spriječe turskoj floti ulazak u njihovo more, Mlečani su počeli ozbiljno progoniti uskoke, pa 1557. godine blokiraše Senj (sl. 53).

U kiparskom ratu (1570. do 1573) opet je Venecija bila u prijateljstvu sa uskocima, ali poslije mira s Turcima zabrani im gusarenje.

Venecija nije mogla da trpi gusarenje uskoka ne samo zbog pljačkanja turskih brodova i turskih trgovaca i zbog toga što su uskoci redovno preko mletačkog teritorija išli u turski kraj, zbog čega su Turci nju činili odgovornom, nego i zbog toga što su oni uza svu njenu zabranu oružanim brodovima plovili morem koje je ona smatrala svojim a po kom nije nikome dozvoljavala da plovi na tim brodovima.

Bojeći se da Turska ne izvrši svoju prijetnju da će poslati svoju flotu u Jadransko more kako bi ona spriječila uskočke napade, Venecija je najprije direktno opominjala uskoke, onda preko carskog dvora, a kad sve to nije pomoglo počela je ona sama energičnije da ih progoni. Mletačke galije dobile su naređenje da sve uskoke koje zarobe upotrijebe kao veslače ili da ih vješaju.

Ove mjere koje je Venecija poduzela protiv uskoka ne samo što nisu nimalo uskoke zastrašile, nego učiniše da su oni počeli pljačkati i mletačke brodove i mletačke trgovce. Borba između Venecije i uskoka stvorila je od uskoka neprijatelje kakvi se rijetko u historiji susreću. Svaki je uskok dobro znao da ga, ako ga Mlečani zarobe, čeka smrt na deblenjaku mletačke galije, i zbog toga se borio kao lav, smišljao sva moguća lukavstva da Mlečane prevari i nemilosrdno pljačkao i ubijao kad mu se za to prilika pružila. Da Mlečanima lakše odole, nisu uskoci odsada izlazili na veće akcije u manjem broju, nego redovno sa više brodova i nekoliko stotina ljudi. Gusarenje, na koje su se spočetka samo katkada dali, postalo im je sada glavnim zanimanjem, jer su neki djelimično a neki samo od gusarenja izdržavali svoje porodice.

Sve intenzivnija uskočka aktivnost na Jadranskom moru, poslije sklopljenog mira između Venecije i Turske, dovela je Veneciju dotle da je ona u svrhu spriječavanja uskočkog gospodarenja po Jadranu obrazovala posebnu dužnost „kapetana protiv uskoka" i izabrala na to mjesto hrabrog i neobično oštrog Almora Tiepola. Ovaj je ostao na

toj dužnosti 16 mjeseci i 10 dana, tj. od jeseni 1575. do proljeća 1577. godine.

Prilikom nastupa Almora Tiepola „nije bilo ni kraja ni kutka od Kotora do rta Promontura, koji nije bio zabrinut i koji bi mogao biti siguran od napadaja zločinaca" — kako Tiepolo uskoke u svojem izvještaju vladi naziva — „jer iako je bio lijep broj mletačkih brodova na Jadranu, uza sve je to bila tolika smionost i drskost onih lupeža, koji su se usuđivali napadati čak i galije mletačke države, koje ma koliko bile dobro opskrbljene posadom i drugim potrebnim, nisu bile osigurane da se brane od bijesa i oštrog napada spomenutih zločinaca". Tako je Tiepolo pisao svojoj vladi.

Tiepolo je bio u stalnom pokretu sa svojom galijom i još četiri, koje je naknadno dobio, štiteći od uskočkih napadaja brodove koji su plovili Jadranom, a pripadali su Turcima ili su prenosili tursku i židovsku robu. Međutim, povrh toga direktnog spriječavanja uskočkih napadaja, Tiepolo je uspijevao da pridobije carske činovnike u Senju time što je on hvatao brodove austrijskih podanika i plijenio im robu. Da ovo spriječe, nisu carski činovnici u Senju dozvoljavali uskocima izlaz na more. S druge je strane Tiepolo posijao strah po zadarskim i šibenskim otocima, gdje je bilo mnogo svijeta koji je pomagao uskocima, pa i sam se od vremena na vrijeme dao na gusarenje. Pet je mletačkih podanika Tiepolo objesio, a 90 njih osudio na veslanje na galijama. Pored toga, Tiepolo je posijao među njima nepovjerenje i uspio do te mjere da su jedni druge odavali. On je išao i dalje. Da bi csigurao tjesnace sjeverne Dalmacije, on je svakoj galiji svoje flotile dodijelio po jedan naoružani brod. Takvih je šest brodova bilo noću u patroli, čuvajući galije na mjestima u koja su zalazili uskoci. Ali, kada je Tiepolo opazio da ljudi na ovim brodovima nisu pouzdani i da neće da se tuku sa uskocima, objesio je jednog njihovog vođu, a ostale, koji su bili u toj barci, osudio je na veslanje na galiji, i onda smanjio broj tih brodova na polovicu, tj. na tri.

Ali sve mjere koje je poduzimao Tiepolo, ma koliko bile oštre, ne bi bile efikasne protiv uskoka da nije u to vrijeme tadanji senjski kapetan išao u svemu naruku Veneciji i radio protiv uskoka. I carski rezident u Veneciji

potpuno je išao naruku djelovanju Tiepola, koji je svaki čas ponekoga vješao, a za svaki prekršaj u vezi sa pljačkom ili pomaganjem uskoka osuđivao na veslanje na galijama.

Poslije 16 godina, Venecija, izmorena od uskočkih napadaja, izabrala je ponovo za „generalnog providura na Jadranu protiv uskoka" (proveditor generale in Golfo contra Uscocchi) starog Almora Tiepola. I ponovo je on bio na toj dužnosti devetnaest mjeseci, od proljeća godine 1591. sve do januara 1593. Njemu je u toj borbi bio potčinjen kapetan straže protiv uskoka Đustinijan (Giustinian).

Almoro Tiepolo, koji je za vrijeme svog prvog nastupa protiv uskoka mislio da je riješio to pitanje, uvidio je za vrijeme drugog, kad je na tom položaju bio sa mnogo više autoriteta, da uskočka opasnost za Veneciju ne samo nije prestala, nego da ju je gotovo nemoguće otkloniti. Na svom povratku sa te druge dužnosti govorio je početkom 1593. u mletačkom senatu kako su oni „postali ne samo gospodari svojih kretanja po mnogobrojnim kanalima dalmatinske obale, nego i po cijeloj obali imaju svoje vjerne izvjestitelje, koji ih obavještavaju o kretanju galija, o mjestima u kojima se galije nalaze, i kako ovi to savjesno vrše, jer se boje mnogo više uskočke kazne nego one mletačkih činovnika. „Cijela Dalmacija" — govorio je Tiepolo — „dobrovoljno se pokorava u cijelosti ovim lupežima, i taj svijet živi sa heretičkim, da ga tako nazovem, uvjerenjem da od djelovanja Uskoka zavisi spas i uzdržanje one pokrajine. Načini, na koji ovi nesretnici izvršavaju svoj gadni zanat su mnogi i raznoliki. Poneki put izlaze u malom broju, a poneki u velikom, poneki put služe se morskim putem, a poneki put kopnenim. Jedanput plove Planinskim kanalom, drugi put idu između otoka i otočića Dalmacije. Nastoje ploviti po noći, a ponajviše dok se drže straže, i čekaju vješto tamna i olujna vremena, da budu što sigurniji da se ne sretnu sa galijama i drugim naoružanim brodovima. Ako ove slučajno sretnu po danu, oni su toliko brzi sa onim svojim dugim brodovima, na dvanaest vesala, da lako izbjegnu i ispred dobrih galija da se s njima bore, ako ne mogu da se postave na pogodnom mjestu i nema ih dovoljno. Vrlo je malo vjerojatan pokušaj da ih se napadne, jer

je cijelo Primorje, koje pripada Vašoj Jasnosti (Veneciji) i Gospodinu Turčinu (Turskoj) od njih zavisno. I ako sam ih za vrijeme ove svoje dužnosti više puta sreo i napao, i uhvatio žive i mrtve, kako sam ja Vas uvijek izvjestio, bila je pobjeda tako krvava, da sam, da istinu kažem, imao malo koristi od ovakvog načina borbe. Iako sam neprestano nastojao da ih nađem gdje mi je bilo označeno da se oni nalaze, uza sve to, što sam mogao da se iskrcam na bilo kojem mjestu, sa mnogo galija i vojske, i što sam poneki put bio od strane uhoda obavješten da su izašli, nikad nisam mogao da ih napadnem i da im naškodim. Toj se stvari ne treba čuditi, jer kad su iznenađeni od galija na takav način da se ne mogu spasiti bijegom, oni se povuku u neku uvalu ili na neko usko mjesto, kojih ima vrlo mnogo u tom kraju, i pošto potope brodiće, koji su i udešeni za ovakav postupak, iskrcavši se na kraj, zaposjednu brežuljke, i najjača mjesta, dok im pri tome ide na ruku vrijeme, gdje dobrim gađanjem iz pušaka čuvaju i sebe i svoje brodove od svakog većeg napadaja dok ne padne noć i oni se po mraku povuku po svojoj miloj volji, na sigurno mjesto. Štaviše, oni znaju, kad im drugo ne preostaje, napustiti svoje brodove, i kopnenim se putem vratiti u svoja gnijezda. Dogodilo se čak poneki put da su bili tako poduzetni i drski da su, pošto su upljačkali što su htjeli i vratili se ne našavši svoje brodove koji su im oduzeti, uzeli brodove naših podanika, što im je lako, jer takvih ima, i vratili se u Senj[7]."

U takvim prilikama Tiepolo je uzeo drugačiju taktiku, pa je naglo pošao sa svojim brodovima uz obalu do ispred Vinodola, i tu zapalio nekoliko slamnatih kuća, zaplijenio sve brodove koje je tamo zatekao, i zapalio ih naočigled samih Riječana. Ljude koje je zatekao u barakama bacio je u okove, zauzeo kulu Žrnovicu, koja je pripadala braći Daničić, porušio je zajedno sa mlinovima i odveo stoku koju je zatekao. Poredi toga, Tiepolo je zabranio svaku trgovinu između dalmatinskih krajeva i onih koji su pripadali nadvojvodi. Napokon je zaplijenio nekoliko riječkih brodova koji su plovili Kvarnerom, topov-

[7] Izvještaj Almora Tiepola mletačkom senatu početkom 1593. (Državni Arhiv Frari u Veneciji)

skom vatrom napao Bag (Karlobag — Scrissa) u kojem je bio jedan dio uskoka, zauzeo grad i tvrđavu, razorio ih i objesio kapetana i oficire, a i većinu posade. Tiepolo se, dakle, nije ograničio na borbu protiv samih uskoka na moru, jer je uvidio da je tu on bespomoćan, nego je prenio napadaje na kopno i na brodove Riječana koji sa uskocima nisu imali nikakva posla, što je izazvalo intervenciju austrijske vlade, i u vezi s tim naređenje Tiepolu da se takvih ispada okani.

Tiepolo je, vodeći računa ne samo o prilikama na Jadranskom moru, nego i o prijetnjama koje su Veneciji stizale iz Carigrada — ukoliko ne uspije ukloniti uskoke sa Jadrana — predlagao vladi da zamjenom, ili na bilo koji način dođe do posjeda Senja i Rijeke. Ako treba potrošiti za to, neka se ne štedi nikakva svota novaca, jer će sve to nadoknaditi goleme izdatke koje Venecija, pored ostaloga, ima. Uskoke treba iseliti iz Senja, a dalo bi se učiniti i to, da im se, kad više ne bi bili u carskoj službi, ponudi pristojna plaća. Međutim, dok se to ne uradi, najbolje što se dade učiniti je zabrana trgovine i plijenjenje trgovačkih brodova. To treba provesti na dugi rok i potpuno. Ta potpuna blokada neka traje najmanje godinu dana, i treba zabraniti svima i svakome da bilo sa najmanjom, pa i praznom lađicom plovi u nadvojvodske krajeve. Ne treba se pri tome obazirati na molbe ni španskog ambasadora, ni papinog nuncija, pa ni samog pape. Tko bude pokušao ploviti u te krajeve, ima mu se zaplijeniti i brod i roba na njemu, pa čak i zaprijetiti smrću. Treba spriječiti plovidbu u Rijeku, Senj, Bakar, Bakarac i cijelo Hrvatsko primorje. Treba efikasno provesti i to, da iz Istre ne prispije u ove krajeve ni najmanja količina žita, vina, ulja, soli i dr. Potrebno je blokirati i Trst, da ne bi tim putem išle živežne namirnice u spomenute krajeve.

Galije, koje će održavati ovu blokadu, treba da se nalaze u mjestima: Medulin u okolici Pule (Sl. 43), Sv. Nikola Faresinski na Cresu, Malinska na Krku, Sv. Grgur na Rabu, Tovarnele na Pagu i otočić Sv. Petar Ilovik. Na svakom od ovih mjesta treba da budu po dvije galije, a uz njih dva do četiri naoružana broda.

Usljed takve blokade stradat će i Dalmacija, koja je trgovački mnogo povezana sa Rijekom. U prvom redu

stradat će Pag zbog svojih solana, koje neće moći izvoziti so u Hrvatsko primorje. Ali tome se dade doskočiti upućivanjem paške soli u druge krajeve koji je i te kako trebaju.

Ono što se neće moći nikako spriječiti je plovidba uskoka unutar Kvarnera, između otoka i kopna, i oni će se tamo i dalje moći donekle opskrbljivati. Zbog toga bi Veneciji bilo potrebno mjesto Karlobag (Skrisa), gdje bi mogla držati čak i jednu stražu sastavljenu od galija.

Ukoliko ne bi mletačka vlada pristala ni na jedan od spomenutih prijedloga, Tiepolo je savjetovao da se drže stalne straže u Sv. Nikoli Faresinskom, u Malinskoj, Sv. Grguru, Sv. Petru Iloviku, na otočiću Arcija blizu o. Molata (Meldade) u Zapuntelu i na Sv. Anđelu, u Primoštenu kraj Šibenika. Pored toga treba da se kapetan kulfa sa dvije rezerve nalazi u vodama Hvara, i da pregleda Brač, Makarsku i Neretvu, protiv uskoka da bude stalno u krstarenju, a svoja putovanja da čuva u najvećoj tajnosti. Sve ovo neće potpuno spriječiti uskoke u njihovim pothvatima, jer je kraj kojim oni plove više od dvije stotine milja dug, ali će ipak nešto koristiti.

Pored spomenutih mjesta sa kojih treba nadzirati kretanje uskoka, potrebno je i dalje držati straže u Šepurini i Novigradu. Ove se straže sastoje od dvije galije na svakom mjestu, i od nekoliko oružanih brodova. Ova su dva prolaza uveliko posjećivana od uskoka. Potrebne su i galije i oružani brodovi, jer jedni bez drugih ne mogu da rade.

Razaranje Karlobaga i gubitak drugova razbjesni još više uskoke, koji su otada prosto tražili Mlečane i njihove brodove da im se osvete. Ovaj neprijateljski odnos između uskoka i Venecije dobi još većeg maha 1596. godine prilikom osvojenja Klisa od strane uskoka, Splićana i drugih Dalmatinaca koji su bili mletački podanici.

USKOCI I SPLIĆANI ODUZIMAJU TURCIMA KLIS (1596)

Mletačke tužbe na uskoke carskom dvoru i papi imale su tu posljedicu da je papa preduzeo da uskoke odvrati od napada na mletačke i dubrovačke brodove i da ih uputi na

borbu protiv Turaka. To papino nastojanje urodi najprije dolaskom uskočkih poslanika u Rim 1580. godine, predvođenih od uskočkog vođe Jurja Daničića. Iduće godine sklopi se ugovor između nadvojvode Karla i Anđela Trogiranina, u svrhu rata za osvojenje Klisa, Solina i Sinja, koji je imao da počne 1583. godine. I stvarno, uskoci dođoše 2. januara pod vodstvom Jurja Daničića pod Klis. Njima se pridruže i neki Dalmatinci, mletački podanici. Ali uslijed jedne taktičke greške bjehu odbijeni i moradoše uzmaknuti. S njima izbjegne iz turske Dalmacije u Senj 800 kršćanskih porodica. Mlečani, da im Turci ne prigovaraju, kazniše svoje podanike koji su učestvovali u ovoj navali na Klis.

Krajem XVI stoljeća spremala se velika akcija za oslobođenje balkanskih kršćana, potpomagana od pape Klementa VII, cara Rudolfa i napuljskog potkralja. Napad na tursko carstvo imao je da započne sa Jadranskog mora, tako da bi se osvojili Klis, Herceg-Novi, Ulcinj i Skadar, odakle bi se onda vodile dalje operacije. Ali se na kraju ograniči sve to na osvojenje Klisa (Sl. 44). Diplomatski posrednik između pape i vladarskih dvorova bio je vitez jerusolimskog reda, Hvaranin Franjo Bertučević.

Akcija započeta od papine strane nađe osobito mnogo pristalica u gradu Splitu, koji je imao najviše interesa da se Klis oslobodi od turske vlasti. Ne mareći nimalo za mletačko neraspoloženje prema svemu tome, splitska vlastela Ivan Albertis, Nikola Cindro i Franjo Martinis, nadbiskup Nikola Marulić i arhiđakon Nikola Albertis, spremahu se za napad na Klis. Vodstvo preuze Ivan Albertis koji stupi u pregovore sa uskocima i s njima ugovori napad. Još 6. aprila 1596. godine zauzme Ivan Albertis sa malom četom od 80 uskoka i 40 Splićana i Kaštelana varoš i veliki dio Klisa. Osmog aprila, kad dođe kao pojačanje još 300 uskoka pod vodstvom Nikole Lasinovića, Ivana Vlatkovića i Bijankinija, osvojiše i ostali dio Klisa osim kule Oprah, koja se docnije predala. Na vrhu kule Oprah podigoše carevu zastavu.

Osvojenje Klisa odjekne brzo po cijeloj Evropi i u turskom carstvu. Ali dok je kršćanstvo prepustilo oslobodioce u Klisu same sebi, a Venecija im činila sve moguće

neprilike, Turci su odmah poslali jake snage od 10000 do 15000 vojnika na opsadu Klisa. Štaviše, Mlečani su poslali posebnog providura da spriječi prolaz eventualnih kršćanskih četa koje bi išle u pomoć Klisu. Mlečanima je bilo daleko milije da Klis bude turski nego carski, što je bilo sasvim prirodno. Venecija bi sa svog političkog gledišta bila napravila neoprostivu grešku da je pomogla kršćanima. Ona je baš nedavno podigla Split kao tranzitnu trgovačku stanicu za trgovinu sa Turskom i uspjela da stvori veze sa turskim činovnicima i da balkansku trgovinu preko Splita privuče u Veneciju. I sva je ta trgovačka roba imala da prolazi baš mimo Klisa. Trebalo je da sada ona, za volju cara ili baš kršćanstva, sve to poruši i da se između nje i turskog carstva uvuče car, možda čak sa uskocima! To nije mogla nikako da učini ona, koja je 1202. godine prisilila krstaše da za nju osvoje kršćanski Zadar i da 1203. sruše Bizantinsko kršćansko carstvo, umjesto da oslobode Kristov grob i „Svetu zemlju".

Kršćani u Klisu, pod opsadom Turaka, nalazili su se u vrlo teškim prilikama, jer im je nedostajalo vode i hrane. Uto stiže 25. maja u Vinišće kraj Trogira general Juraj Lenković sa 36 barki i oko 1000 momaka (uskoka i drugih). S njima je bio i sam senjski biskup Antun Dominis i senjski kapetan Juraj Paradajzer. Lenković napadne na Turke, ali bješe od njih poražen i morade pobjeći sa ostatkom vojske u Klis. U susret mu izađe Ivan Albertis, koji u borbi s Turcima pogibe. U tom boju pogibe i oko 300 Lenkovićevih ljudi, između njih senjski biskup i tri splitska kanonika.

Lenković uvidje da treba da potraži nova pojačanja pa, ostaviv u Klisu 400 ljudi pod komandom kanonika Albertisa, sam sa ostalom vojskom krene put Omiša (sl. 47). Putem ga napadnu Turci i vojsku mu potuku. I opet izgubi Lenković 400 ljudi između kojih bijahu splitska vlastela Nikola Cindro i Franjo Đeremija (Geremia). Splitski vlastelin Nikola Tartalja i Hvaranin vitez Bertučević bjehu zarobljeni.

Lenković, koji se sa 30 ljudi spasao, poče da kupi vojsku, ali bješe već kasno. Trideset prvog maja predade se kliška posada, kojoj Turci dozvoliše da slobodno pođe kamo hoće. Lenković ukrca ostatak svojih četa i otplovi u

Senj, a s njime i mnogi koji su mu pomogli u kliškom pothvatu. Sada počeše Turci da progone porodice onih svojih podanika koji su pomagali kršćansku vojsku, a to su isto učinili i Mlečani sa svojima. Zbog toga opet mnogi ostaviše svoj dom i pođoše u Senj i okolicu k uskocima.

U vezi s osvajanjem Klisa bilo je i drugih pomorskih akcija. Tako je potkralj napuljski poslao Albanca Pavla Končija (Conci) sa jednom fregatom[8] u naše vode. Konči je nosio pisma napuljskog potkralja i carskog ambasadora Ivanu Albertisu. Fregata se zaustavila u viškoj luci, a Konči je doplovio u Split na jednoj braceri s namjerom da pisma dostavi Ivanu Albertisu. Generalni je providur uspio uhvatiti Končija i oduzeti mu pisma. U njima se podsticao Ivan na ustrajnost u pothvatu i obećavana mu je pomoć.

I doista, u luci Barleta (Barletta) bilo je pripravljeno 40 brodova punih municije i živežnih namirnica za Klis. Ti su brodovi čekali samo vijest da su pisma predana Albertisu, pa da krenu put Solinskog zaliva. Generalni providur je tako spriječio da pisma budu predana, te su brodovi u Barleti i dalje čekali. Pored ovih, spremao se u Tarantu jedan odred galija, koje su morale također otploviti prema Kaštelima sa novom pomoći za Klis.

Kad je Klis ponovo pao u turske ruke, pustio je Moro i Končija na slobodu, a onda započe da kažnjava one mletačke podanike koji su na bilo koji način pomagali uskocima i onim Splićanima koji su osvojili Klis. Sve je to činio u prvom redu da uvjeri Turke kako Venecija nema ništa zajedničkog sa osvajanjem Klisa. Štaviše kako je ona tome protivna.

Generalni providur je bio i inače ljut protivnik i neprijatelj uskoka, mada nije bio naročito protiv njih poslan. Međutim i on je, kao i toliki drugi koji su ih upoznali, uvidio da je sve što je dotada učinio protiv uskoka moglo samo da ublaži opasnost od njih za Veneciju, ali ne da je otkloni. Na svom povratku u Veneciju iznio je Moro to svoje mišljenje, a napose istakao da, kad bi se htjelo istupiti protiv „svih onih koji pomažu uskoke, koji imaju sumišljenike, pomagače i obavještajce po svim mje-

[8] Vidi objašnjenje u glavi IV

stima, bilo to zbog nagrade ili rodbinstva ili zbog straha, da bi, kad bi se htjelo kazniti sve, trebalo uništiti Dalmaciju." Napose se Moro oborio na popove i fratre, koji su skrivali uskočki plijen a za nagradu primali od uskoka, pod titulom milodara, velike poklone. Protiv njih je Moro oštro istupio i osudio priora samostana sv. Dominika u Splitu na deset godina tamnice, dok je druge prognao iz države. Moro je i inače postupao vrlo oštro protiv onih koji su mu bili sumnjivi da su u dogovoru s uskocima, i mnoge je pogubio. On je shvatao da je stanovništvu nemoguće oprijeti se uskocima, koji nisu poznavali nikakva milosrđa prema onima koji bi ih bilo kako odavali ili ih ne bi primali u svoje kuće kad bi to ovi tražili. S druge strane, ako bi uskoke primili i pomogli im, tada bi slijedila teška kazna od strane mletačkih vlasti. Moro se je bojao da će jednoga dana pod tim dvostrukim pritiskom cijela Dalmacija pristati uz uskoke.

Moro je, poučen iskustvom Klisa, preporučio vladi da naoruža male brodiće, koji bi pomagali galijama, isključivo sa albanskom posadom, jer su Hrvati, kad se radi o borbi protiv uskoka, nepouzdani. Uskoci se ne boje galija, pa je potrebno da se galijama uvijek dodijele takvi manji brodovi. Sam je Moro vidio u ljeto 1595. godine kako su se uskoci kretali i vršili svoje pothvate, ne vodeći nimalo brigu o galijama koje su se nalazile u blizini.

POOŠTRENI SUKOBI SA VENECIJOM

Mletački postupak sa braniocima Klisa razbjesni uskoke do najveće mjere. Opojeni mržnjom, željni plijena da prehrane sebe i svoje porodice, uskoci su sada tražili u prvom redu Mlečane. Od Istre do Kotora bješe polje njihovog rada, posvuda su se uz dalmatinsku obalu razmilili njihovi brodovi, pljačkajući što su stigli, a pomagahu im pri tome sami mletački podanici, neki zbog krvnih veza sa uskocima, a neki od straha, bojeći se uskočke osvete. Oni su obavještavali uskoke o kretanju mletačkih brodova, kod njih su oni nalazili zaštitu u nevolji. Mletački i turski trgovci drhtahu prolazeći Jadranom da se uskoci ne pojave, jer su znali da će, ako ih uskoci stignu, izgu-

biti ne samo svoju robu nego i život. Uskoci postadoše strah i trepet i onim mletačkim podanicima koji su protiv njih radili. „Bog vas čuvao senjske (uskočke) ruke" (Iddio vi guardi dalle mani dei Segnani) posta opće uvjerenje, a tako je bilo i u stvarnosti.

Od Istre do Kotora živjelo je sve u vječitom strahu, a mletački su se veći trgovački brodovi usuđivali ploviti morem samo kad su ih pratile naoružane galije. Venecija upotrebi sva sredstva da uskocima jednom stane na put. Ona najstrože zabrani svima da uskoke bilo kako pomažu, naredi da svak ko za njihovo kretanje dozna to vlastima prijavi. Objavi ucjene na uskočke glave, izagna za sva vremena one svoje podanike koji su se uskocima pridružili a imanja im zaplijeni, uveća broj galija koje su gonile uskoke i poduze korake kod carskih vlasti da one spriječe uskočko gusarenje. Ali sve to bješe uzalud. A kad je kapetan kulfa uhvatio jedan uskočki brod, sve uskoke u njemu poubijao i njihove glave poslao u Veneciju, zavjeriše se oni da će se ljuto osvetiti Mlečanima.

Krajem marta 1597. godine uputiše se 500 uskoka na 17 brodova pod vodstvom Miloša Slavčića, Vukana Vlatkovića, Jurja Meslarde, Marka Margetića, Marka Domazetića, Martina Posedarskog, Jurja Vranjanina i drugih, na velik jedan pohod. Plovili su prema gradu Rovinju jer su znali da je u njegovoj luci više mletačkih i turskih brodova punih skupocjene robe. U noći između subote i cvjetne nedjelje stigoše pred Rovinj, a onda se razdijeliše, i dok ih još opazili nisu već bijahu uskoci na brodovima koje temeljito opljačkaše pa, nakrcav plijenom svoje brodove i još 7 koje uzeše u Rovinju (sl. 45). popeše se na jedan ratni brod koji bješe u luci, zarobiše komandanta i jednog kapetana plaćenika i u zoru krenuše sa ogromnim plijenom, vrijednim milijun zlatnih franaka, prema Brionima. Putem, kod Fažane, opljačkaše mletački brod „Pinju" (La Pigna). Kod Promontura zarobiše još jedan manji brod na kojem je bio rapski biskup. Putem sretoše jedan uskočki brod koji uputiše u Verudu, gdje je bio neki mletački brod pun robe. Ovi pođoše tamo, opljačkaše ga i zapališe. Uskočko brodovlje sa plijenom iz Rovinja stiže u luku Sv. Marka na Krku. Tu ostadoše da podijele plijen. Oni ga podijeliše na 906 dijelova, koliko je bilo svih usko-

ka zajedno i u ovoj ekspediciji i onih koji su pošli drugamo. Sa Krka otploviše u ponedeljak, ali nađoše zatvorena gradska vrata, po naređenju senjskog kapetana koji se bojao mletačke osvete. Tek u 23 sata bjehu vrata otvorena i oni uđoše u grad.

Uskočki napad na mletački Rovinj, pred nosom glavnog grada Venecije, uzbudi i mletačku vladu i građane. Ovakvo djelo nisu oni ni od uskoka očekivali. Ogroman plijen, koji su uskoci sobom ponijeli, značio je istovremeno i propast nekoliko mletačkih trgovaca. A daleko više od toga bila je to velika sramota za mletačku državu kao takvu. „Gospodarica Jadrana" nije mogla da odoli maloj šačici uskoka! Pisac uskočke historije, zadarski nadbiskup Minučo Minuči (Minucio Minuci) uporedio je vrlo duhovito ovu borbu Venecije sa uskocima sa borbom lava sa komarcem. U takvoj borbi lav, iako se bori zubima, pandžama i repom, rijetko uspije da komarca udavi, dok mu on neprestano oko ušiju zuji, uznemiruje ga i razdražuje. Ali ovaj ubod bijaše odviše jak i suviše je razbjesnio mletačkog lava. U toj nevolji imenova mletačka vlada za vođu borbe protiv uskoka po treći put onog Almora Tiepola, koji bijaše razorio Karlobag. Njemu stavi na raspolaganje ratno brodovlje i novac, naredi mu da blokira sva uskočka mjesta i da sa uskocima i njihovim brodovima postupi onako kako on smatra potrebnim. Tiepolo, premda star i bolestan, primi se ozbiljno te dužnosti. Poučen pređašnjim iskustvom, nije smatrao Talijane doraslima za borbu protiv uskoka, a u Hrvate se nije pouzdavao, pa zato riješi da unajmi Arbanase, kojima u svireposti nije bilo ravnih. U tu svrhu posla u Kotor i Budvu Arbanasa Marka Ginija da tamo najmi 300 Arbanasa. Da odvrati mletačke podanike od prikrivanja uskoka, objavi na otocima Krku i Cresu ucjenu na uskočke glave. Ali već na početku svoga rada Tiepolo umre.

Za njegova nasljednika imenova senat Đovanija Bemba, koji posla brodove u potjeru za uskocima, blokira prolaze kojima su oni morali da prođu, ali sve to nije ni malo koristilo. Oni su pljačkali i dalje i po mletačkom teritoriju i preko njega prelazili u Tursku da tamo pljačkaju. I na dalmatinskom kopnu, i na o. Braču, i na Hvaru, i na

Korčuli, svugdje se našlo uskoka koji su radili šta su htjeli, ne mareći za Bembove mjere.

Međutim je Venecija intervenirala na carskom dvoru zbog rovinjskog i drugih pljačkanja. I papa Klement VIII je nastojao da se uskoci primire. Carska vlada je riješila da nešto učini i posla u Senj za komesara generala Lenkovića sa još nekima da krivce kazni i prisili na povratak plijena i spriječi da uskoci napadaju na Mlečane. Lenković uspije da uskoci nešto od plijena vrate, sedmoricu kazni smrću i naredi da se venturini izagnaju iz Senja, zabrani ostalim uskocima da izlaze na more, povuče njihove barke u Senj među bedeme, da budu pod nadzorom senjskog kapetana.

Venecija nije nimalo bila zadovoljna radom komesara, jer se nadala njegovom mnogo oštrijem nastupu. Zbog toga se Bembo riješi na oštre mjere. On je do jula 1597. godine sakupio 18 galija i 20 oružanih brodova sa nekoliko hiljada vojnika, Talijana, Dalmatinaca i Arbanasa, koje podijeli po brodovima kao posadu i po mjestima kuda su uskoci prolazili. Svi su prolazi do Senja i okolice bili blokirani ne samo za uskoke nego i za trgovačke brodove.

Ali ta blokada, uslijed koje nije moglo ništa da prispije u Senj morskim putem, prisili uskoke da pođu sami po hranu, a samog kapetana da im dâ plovna sredstva. Kad su ponovo dobili brodove, oni razviše silnu djelatnost. Njih nije nimalo ometala blokada velike mletačke flote jer su oni, poznavajući svaku uvalu od Krka do Korčule, i na otocima i na primorju, poznavajući grebene i pličine, izlazili noću i po najžešćoj buri i najbjesnijoj jugovini, prolazili neopaženo mimo samih mletačkih galija i išli u pljačku. A kad bi im prijetila opasnost da ih Mlečani stignu, ostavili bi brodove i izašli na kopno, da onda, kad im se prilika opet pruži, uzmu bilo čije brodove i na njima dalje gusare. Imajući male barke, mogli su oni lako da umaknu velikim mletačkim galijama i barkama, koje su se sporo kretale i nisu smjele da se približe kopnu zbog pličina. Zbog toga su Mlečani uzeli i manje barke i na njih ukrcali Arbanase. Arbanasi nisu poznavali kraj kao uskoci, nisu bili tako odlučni borci kao oni, a za njima su zaostajali i u smjelosti da se po najgorem vremenu otisnu na more. Videći da ni blokada ni Arbanasi ništa ne koriste,

Bembo je pribjegao lukavstvu. On je u male brodiće stavljao Arbanase, ali tako da se nisu mogli vidjeti, pa su ti brodići izgledali kao trgovački. Kad bi se uskoci približili, onda bi Arbanasi osuli na njih puščanu vatru. Ali su uskoci i tome brzo našli lijeka, pa su poduzimali velike skupne prepade preko mletačkog teritorija u Tursku.

Glasovita je takva jedna uskočka ekspedicija mjeseca februara 1598. godine. Tada je krenulo iz Senja 700 uskoka i 70 njemačkih strijelaca na 18 brodova i iskrcaše se 13. februara u blizini Šibenika, upljačkaše na turskom teritoriju 8000[9] grla stoke i skloniše se u zaton Peleš, južno od Primoštena. Tu im Bembo sa 3 galije i nekoliko naoružanih brodova zatvori izlaz iz luke, a istovremeno je iz Šibenika dolazio providur sa kopnenom vojskom da ih napadne sa kopna. Predi večer raspodijeli Bembo svoje brodove i izda naređenje za napad odmah u zoru. Bilo je sigurno da će ovog puta Bembo uništiti uskoke, i to jednim mahom. Ali oko ponoći diže se tako jaka oluja, da su se Bembovi brodovi morali skloniti u susjedni Primoštenski zaliv. Videći to, uskoci se digoše iz Peleškog zatona i po oluji otpliviše u Rogozznički zaliv, koji je bio njihovo staro gnijezdo i zbog pličina daleko pogodniji za odbranu. Oluja je bjesnila sve dalje, a Bembova se vojska još uvećala. U toj nevolji uskoci se riješe da po svaku cijenu izmaknu Bembu. Na moru su bile mletačke galije, a na kopnu Mlečani i Turci. Čekati njihov napad, i to iz topova sa galija, značilo je njima, koji ni topa nisu imali, samo propast. Sred najbjesnije oluje, po najgušćem mraku, baciše se oni noću 17. februara na more i po bijesnim valovima, kiši i vjetru, izmakoše iz luke. Kad je Bembovo brodovlje ujutro uplovilo u rogozničku luku, uskoka više tamo nije bilo. Toliko nevjerojatna smjelost nije se mogla ni od uskoka očekivati. Ali je, opet, mnogo lakše bilo umrijeti u valovima nego visjeti na jarbolu mletačke galije ili biti mučen od krvoločnih Arbanasa.

Izmaknuvši srećno iz rogozničke luke i stigavši u Planinski kanal, riješiše se uskoci da potraže arbanaške brodove i da se osvete Arbanasima za pokolj svojih drugova.

---

[9] Uzimajući u obzir malu zapreminu uskočkih brodića i malen njihov broj, ova je cifra vjerojatno preuveličana (op. red.).

Dok su ih tako tražili, doznaše da ih ima u samoj luci grada Krka. Tamo su bile dvije mletačke galije i nekoliko njima pridjeljenih arbanaških brodova. Kako je bjesnila još jaka oluja, riješe se uskoci da napadnu arbanaške brodove sa kopna, znajući da su vezani uz obalu i da se neće usuditi izaći iz luke po ovakvoj oluji, tim prije što je luka grada Krka okrenuta prema jugu (široku). Uveče, između 21. i 22. sata, sred najgušće tame, kad je nevrijeme bilo najjače sa kišom i burom, dadoše uskoci na krčku obalu, navališe na arbanaške barke i pobiše sve Arbanase koje su samo stigli. Poslije toga uzeše njihove barke i s njima dođoše do galija. Tamo je među galiotima čamilo nekoliko njihovih drugova, privezanih za klupe. Uskoci se popnu na galije i oslobode 2 svoja druga, a istovremeno pozvaše i ostale da pođu s njima ako hoće. Komandantima i posadi ne učiniše ni najmanjeg zla, samo poklaše sve Arbanase koje su našli. Pretraživši sve barke, svu luku i sav okoliš, ne bi li gdjegod našli još kojeg Arbanasa, zapališe njihove barke i odoše iz Krka u Dubašnicu, a ostali obilažahu oko otoka da nađu još drugih Arbanasa. Pred Omišljem namjeriše se na nekoliko barki, iz kojih uzeše hljeba i druge hrane, municije i oružja, a onda krenuše u Senj.

Ovaj uskočki pohod, koji je osim ostaloga stajao Veneciju 150 arbanaških glava, silno prestraši Arbanase i Bembo je jedva uspio da ostale zadrži u mletačkoj službi. Da se uskocima osveti, odluči Bembo da topovima napadne Senj i Novi, što i započne bombardovanjem Novoga, a onda uskom blokadom Senja i Vinodola. Štaviše, Venecija se spremala da caru Rudolfu otme Trst i Rijeku. Prijetio je rat između Venecije i cara. Bojeći se „da se iz nepodnošljive razuzdanosti Senjana (uskoka) ne raspiri teški požar", odluči papa Klement VIII da posreduje između cara i Venecije da se to pitanje riješi. Mlečani su, međutim, blokirali i austrijsko primorje i pođoše sada i dalje, pa počeše pljačkati po hrvatskom i austrijskom primorju, na što im uskoci odgovarahu pljačkajući njihove krajeve.

Poslije rogozničkog neuspjeha koji je uveliko djelovao na Bemba, zamoli on mletačku vladu da ga zbog bolesti oslobodi te tako teške dužnosti. Mletačka vlada je

imenovala Nikolu Donada za generalnog providura Jadranskog mora i Dalmacije, i kao glavnu dužnost odredila mu borbu protiv uskoka. Kako je Donado bio zadržan u Veneciji drugim važnim državnim poslovima, zamjenjivao ga je neko vrijeme kao komandant protiv uskoka Antonio Đustinjano (Giustignano). U septembru ili oktobru 1598. god., preuzeo je Donado svoju dužnost i ostao na njoj godinu dana. Drugog decembra 1599. godine podnio je mletačkoj vladi izvještaj o svojim opažanjima i svom djelovanju protiv uskoka.

Uskoci su — izvještavao je Donado — gotovo svi turski podanici, po narodnosti „morlaki", nezadovoljan svijet, koji ne mogući podnositi tursko gospodstvo, kao i oni, kojima se ne sviđa rad, idu rado za pljačkom, kako je to kod toga narodu običaj, i kako ih je Tit Livije nazvao „narod Ilira, zloglasan zbog svojih pomorskih pljački", jer je od onih vremena ovaj svijet uznemiravao i činio štete na cijelom Jadranskom moru. Ovi ne smatraju pljačku grijehom i premda se često obraćaju Bogu javnim molitvama i zavjetima, pa i zajednički daju desetinu upljačkane robe biskupu... Oni većinom uzgajaju djecu u školi gdje uče čitati, ali se ipak svakoga jutra odgajaju za oružje, i uče ih bacati kamenje gotovo odmah, čim su naučili hodati, i to sve bez prolijevanja krvi. Ovaj je svijet bahat, ohol, pohlepan, grabežljiv i proždrljiv do skrajnosti. Oni se u kući odijevaju gospodski, a isto tako i njihove žene, koje po tri puta na dan mijenjaju haljine koje su čak od zlata i srebra. Danu riječ drže tvrdo, i među njima nema nikoga koji bi počinio izdajstvo ni za kako god visoku nagradu. Drugog oružja nemaju, osim puške, koja je malena i vrlo lagana, a mjesto sablje nose bodež. Kad su u polju odijevaju se odijelom koje ne sprječava pokret, nego je lagano i vrlo kratko. Za spavanje i za zaštitu od kiše ne nose sobom drugo nego jedno malo ćebe, koje im služi za sve. Kad idu od kuće ne nose sobom više hrane nego im treba za jedan obrok, i treba da ju pribave na putu, i ako prelaze preko otvorenog kraja, koji im ne pravi nikakve smetnje, nego ih čak dragovoljno prima, oni se mnogo ne muče da se opskrbe hranom. Tako se opskrbljuju zbog opreza i za svaki slučaj, a i za bijeg, s kojim uvijek računaju.

Donado je cijenio broj uskoka u Senju na oko četiri stotine, a broj njihovih brodova na najviše pedeset. „Oni idu na gusarenje" — nastavlja Donado — „sa bracerama na šest ili osam vesala, ali ne sa većima. U svakom od tih brodova ima ih do dvadeset i četiri, da se mogu barem četiri puta izmenjivati u veslanju. Na taj način i zbog toga što su im brodovi brzi, mogu ploviti kamo god hoće. Po-

red toga ti se brodovi, jer su maleni, lako sakriju za nekom stijenom, mogu da ih povuku na kraj, da ih potope, i lako izbjegnu očima onih, koji ih progone. Oni imaju i neke veće brodove, ali s njima ne izlaze uvijek, a neki su im i oduzeti, i ne mogu ih tako brzo nadoknaditi."

„Protiv ove vrsti i ovolikog broja zlokobnih i nesnosnih lupeža, ova država muči se već osamdeset godina a da nikada nije mogla obuzdati njihovu drskost ili smionost", govorio je Donado pred mletačkim senatom.

Donado je za vrijeme svoje dužnosti dozvolom mletačke vlade, a u svrhu spriječavanja izlaženja uskočkih brodova izvan njihovog kraja, sagradio kule na tjesnacima Ljubač na Pagu i Sveti Marko na Krku, čime su zatvorena dva glavna tjesnaca kojima su prolazili uskoci: kroz onaj Ljubača u dalmatinske vode i široko more pred njima, kroz onaj Svetoga Marka u Istru, bilo na pljačku bilo da se tim putem opskrbljuju. Poredi spomenutih kula, Donado je postavio i razne straže i stražarske stanice na raznim mjestima mimo kojih su uskoci prolazili ili gdje su se običavali pojavljivati. Od tih je stanica bila najistaknutija ona u luci Sveti Petar (Ilovik), u kojoj je on postavio čak šezdeset momaka, što je bila u ono vrijeme jaka posada. Kako je ta luka bila često napadana od uskoka, Donado je predlagao da se i u njoj sagradi jedna kula.

Donado je polagao velike nade u ovaj svoj sistem spriječavanja uskočkih izlaza i dobavljanja hrane, ali je svejedno htio da predloži svojoj vladi kao najbolji način da se ona oslobodi uskoka: ili da više ne bude Senja, ili da on bude mletački. Dok se to ne postigne od Austrije, treba nastaviti sa blokadom Senja i primorja. Protiv njih treba slati manje brodove, a nikako galije, koje su, kad su na njih pošle, stradale. Te manje bracere treba da budu sa najviše osam vesala. Galije i veći brodovi trebaju luku, i na njima se ne skidaju jarboli, one se ne mogu vući na kopno, lako se prepoznaju i otkriju, trebaju mnogo posade, dok bi manjim brodićima svaki žal bio luka, mogli bi skidati jarbole i ne bi ih lako prepoznavali. Na te brodove treba postaviti Arbanase, koji su najbolja vojska protiv uskoka, „jer su oni njihovi neprijatelji po svojoj profesiji i svojoj prirodi, a i sticajem prilika, jer su se i jedni i drugi na okrutan način međusobno iskrvavili."

Mletačka blokada hrvatskog i austrijskog primorja osjetljivo je dirnula i kraljevski dvor u Pragu i nadvojvodski u štajerskom Gracu, jer se osjetilo ne samo opadanje u trgovini, nego i smanjenje carinskih prihoda. Osim toga je papski nuncij u Pragu nastojao da se uskoci maknu sa primorja da bi se spriječio rat među kršćanskim državama. Naposljetku austrijski dvor popusti i posla u Senj komesara Josipa Rabatu, sa zadatkom da uredi uskočko pitanje, vođe kazni smrću, ostale uskoke raseli u koje drugo mjesto, daleko od mora, a mletačke podanike iz Senja progna i spriječi da ikada više uskoci pođu na more, bilo protiv Mlečana ili Turaka.

Rabata, došavši u Senj, u sporazumu sa Mlečanima pozove sve uskoke da mu se prijave i polože oružje, a on obeća da će svima oprostiti. Ali kad su uskoci tome povjerovali i oružje položili, Rabata u noći 2. februara 1601. godine uskočke vođe kneza Martina Posedarskog i vojvodu Marka Margetića pogubi i objesi na bedeme gradske tvrđave. Poslije toga uhvati mnoge uskoke mletačke podanike, od kojih dvojicu pogubi a druge posla u Veneciju, gdje ih neke pogubiše, a druge osudiše na robiju na galijama. Pogubivši još neke, skupi oko 200 uskoka i naredi da ih odvedu u Otočac, Brinje, Brlog i Prozor.

Svojim nesmišljenim i okrutnim nastupom izazvao je Rabata mnoge protivnike, koji su podsticali uskoke na osvetu, a protiv njega radili na kraljevskom i nadvojdvodskom dvoru. Bilo je očito da Rabata radi sve ono što Mlečani hoće, kad su mu oni čak darovali zlatan lanac vrijedan 6000 dukata. Uskoci su se, međutim, stali opet vraćati u Senj (sl. 53), gdje ih se već skupio lijep broj, kad Rabata baci u tamnicu najistaknutijeg među njima, Jurišu, koga je narodna pjesma opjevala pod imenom Senjanin Juriša. To ogorči uskoke i senjske građane, koji 31. decembra 1601. provališe u gradsku tvrđavu i ubiše komesara Rabatu i 12 njegovih ljudi. Po mletačkim izvorima, uskoci su odrubili Rabati glavu i izložili je na jednom prozoru tvrđave, a sutradan su odnijeli njegovo truplo u crkvu. Tu su dolazile uskočke žene, strašnim ga kletvama proklinjale i lizale krv koja mu je iz rana tekla. Franjo

Mikijeli (Michieli), mletački providur Krka, pisao je tri dana poslije toga (4. januara 1602) providuru protiv uskoka Paskvaligu (Pasqualigo) da su „napose žena kneza Martina Posedarskoga i žene drugih uskočkih vođa, koje je Rabata dao pogubiti, rukama grabile krv i pile je".

NEPOKORENI

Pogibija generala Rabate pokazala je da su senjski uskoci bili samo naoko umireni i kolika mržnja još ključa u njihovim dušama. Na Rabati su oni osvetili svoje mrtve drugove, koje je on pogubio, ali je trebalo još da se osvete Veneciji, začetnici Rabatinih djela. Uskoci bjehu nepomirljivi gusari, koji kroz borbe i gusarenje na moru otvrdnuše ne samo tjelesno nego i duševno. Njihova mržnja nije poznavala granica, ona bijaše najjači njihov podstrek u borbi sa Venecijom, ona ih je podsticala na najodvažnije podvige, ona im je davala snagu i prevejanost u najtežim situacijama. Sada pribirahu uskoci novu snagu, pritajivši se pred austrijskim vlastima i pred cijelim svijetom.

Novi senjski kapetan Danilo Frankol, neprijatelj Rabatin, postupio je prilično blago prema uskocima. On je, istina, pogubio jednog od vođa napadača na Rabatu, ali je ostale pustio na miru. Uskoci, videći da im Frankol nije neprijatelj, počeše da se malo-pomalo vraćaju u Senj. A kad su se ponovo osjetili dosta snažnim, počeše opet svojom nevjerovatnom hrabrošću, drskošću i prevejanošću da zadaju republici Sv. Marka ubod za ubodom, osokoljeni u tom i od onih austrijskih političara koji su htjeli da republika Sv. Marka ne bude prava gospodarica Jadrana.

U decembru 1604. godine zabilježiše uskoci opet jedan važan datum u historiji svoje borbe sa Venecijom. Isplovivši iz Senja, pođe njih 400 na 10 brodova da preko mletačkog teritorija prodru na tursko zemljište radi pljačke. Oni se iskrcaše u Grebaštini, u trogirskom kotaru, i preko šibenskog kotara prodriješe u Tursku. Tu zaplijeniše 15000 komada stoke i pred nosom mletačke posade iz Šibenika, koja se ne usudi da ih napadne, vrate se u Grebaštinu. Zaplijenivši još dvije barke, vratiše uz odštetu jedan dio plijena njihovim vlasnicima, a drugi poklaše i nakrcaše u

brodove. Kad su Mlečani dočuli za ovu uskočku ekspediciju, riješiše da ih dočekaju sa oružanim brodovima u prolazu otoka Ugljana. Dvadeset trećeg decembra doplovi pod Ugljan 20 uskočkih brodova, ali kada opaziše mletačke naoružane brodove dadoše se u bijeg prema otoku Ižu. Stigavši u jednu malu išku luku, izvukoše odmah na suho svoje brodiće u kojima nije bilo plijena i počeše da privlače obali one sa plijenom. U tom ih poslu spriječiše Arbanasi koji, stigavši pred išku luku, otvoriše vatru na uskoke. Uskoci ostaviše te brodove i našavši pogodan položaj počeše iz zaklona žestoko gađati tako da su se mletački brodovi morali povući izvan dometa uskočkih pušaka. Mletački komandant zatraži pojačanje iz Zadra, uvjeren da je ovog puta uhvatio uskoke u zamki iz koje neće pobjeći. Sam generalni providur Dalmacije Andrija Gabrijel pođe na Iž sa jednom galijom, a za njim odmah dođe kapetan galija protiv uskoka sa svojim galijama. Priprema za napad na uskoke vršila se užurbano. Ali tada se javi stari saveznik uskoka — nevrijeme. Udari bura i potraja cijelu tu noć i cio sutrašnji i prekosutrašnji dan (25. decembra). Bura je bila vrlo žestoka. Mlečani nisu mogli da napadnu uskoke, a uskoci su sjedili oko vatara, pjevali, udarali u tamburu, dražili Mlečane i domišljali se kako da im izbjegnu. Noću 26/27. decembra, dok je bura strahovito bjesnila, jedan je dio uskoka sjedio uz vatre, pjevao i udarao u tamburu, a ostali, nasjekavši oblica od maslinovih drveta, pobacaše meso i kosti od poklane stoke po putu koji je preko brda vodio na drugu stranu otoka, pa preko oblica i vesala proguraše preko brda svoje brodiće. Tada se u njih ukrcaše svi uskoci i dok je bura i dalje nesmanjenom žestinom bjesnila, a mletačko brodovlje stražarilo pred lukom, neopaženi odjedriše put Senja. Na grudobran, koji bijahu podigli za odbranu od Mlečana, metnuše uskoci svoje kape sa perjem i štapove, da izgledaju kao puške, i ostaviše vatre da i dalje gore, da Mlečani misle da su oni još tu. I doista, kada prestade bura, dade providur naređenje za napad. Sa razvijenim zastavama iskrcaše se 600 pješaka da napadnu na grudobran. Oprezno nastupahu vojnici, ispaljujući plotune na grudobran, dok ne dođoše do njega i ne vidješe kako su im se uskoci narugali.

Mletačka vlada bijaše bijesna na neuspjeh Gabrijelov, a uskoci opet zbog toga što im je onoliki plijen pao u ruke Mlečana. Zbog toga oni riješiše da opet pođu u pljačku, i to u dvije grupe. Prva pođe duž primorja sve do Neretve i do otoka Hvara, gdje upljačka velik plijen, druga pođe u bračke vode gdje u luci Cigale nađe jedan brod pun robe za Veneciju, uze novac koji bješe na njemu i svijeće, drugu robu baci u more i sa nekoliko zarobljenika otplovi. Sa Brača uputiše se uskoci na sjever do Velikog Lošinja (sl. 46), gdje nađoše jedan mletački brod koga pustiše u miru. Ali kad su došli u Senj, kapetan Frankol ne htjede ih pustiti u grad, na što se oni raziđoše po okolici.

Ovaj uskočki podvig bio je Frankolu vrlo neugodan. Mletačka vlada je 1600. godine ugovorila sa Rabatom, kao austrijskim opunomoćenikom u uskočkoj stvari, da uskoci neće više napadati mletačke brodove i podanike, da smiju ploviti samo po Planinskom kanalu unutar otoka, da se ne smiju iskrcati na mletačkom teritoriju, ni dodirivati ga, da ne smiju primati u svoje redove mletačke podanike i slično.

Venecija je sada, uzbuđena zbog ovolike uskočke drskosti, protestirala i u Senju i kod austrijskog poslanika u Veneciji, ali naposljetku ipak nije ništa postigla, u prvom redu zbog toga što je Austrija bila tada u ratu s Turskom i što joj se nije nikako dalo da sa tako odličnim vojnicima kao što su bili uskoci postupi u smislu mletačkih želja.

USKOČKO PITANJE POSTAJE MEĐUNARODNO

Međutim se uskočko pitanje još jače zaoštrilo kada je došlo u vezu sa tadašnjom politikom španskog dvora i napuljskog potkralja. Španski se dvor, odnosno napuljski potkralj, stavio na čelo pokreta balkanskih kršćana protiv Turaka, a istovremeno su htjeli da dokrajče mletačko gospodstvo na Jadranu. U tu svrhu poslali španske gusare u Jadransko more koji su napadali i mletačke i turske brodove. Kako su pak Turci u raznim ugovorima prepustili Jadransko more Veneciji, uz obavezu da ona štiti na njemu i turske trgovce i turske brodove, dogodilo se sada ono isto što se prije događalo. Kad su uskoci napadali tur-

ske brodove i trgovce, Turska je tražila od Venecije da vrši svoju dužnost jer će u suprotnom sama ući sa svojim ratnim brodovljem u Jadransko more. Osim toga stupi Španija u dogovor sa uskocima koji uskoro postadoše njeni štićenici.

U toj nevolji riješi Venecija da ponovno uskrsne staru svoju ideju o zakupu Senja i okolice. Tim bi se ona riješila uskoka, koji bi onda morali da se sele u unutrašnjost, i rasteretila svoju mornaricu kojoj je bilo prosto nemoguće, pri tadašnjem stanju mletačkih državnih finansija, čuvati more od napada uskoka i španskih gusara i braniti otok Lastovo, koji bijaše otpao od Dubrovnika i njoj se predao, od eventualnog napadaja španskog brodovlja. Ona se bojala da se Španci domognu Lastova i stalno učvrste na istočnoj obali Jadrana.

Ali ovo nastojanje Venecije nije uspjelo. Dvorski savjet u Pragu nije htio da dâ Veneciji Senj u zakup, samo joj je obećao da će za najnovije štete, počinjene od strane uskoka, kazniti uskoke i prisiliti ih da oteto povrate. Ali i to su bila samo puka obećanja, koja se nije mislilo ispuniti, nego se na svaki mogući način nastojalo da se stvar odugovlači i pomalo ohladi.

PROVALA USKOKA DO TREBINJA I PORAZ KOD O. ŠIPANA

Mlečani su izgubili svaku nadu da će carski dvor, zauzet brigom za mir s Turskom, išta poduzeti protiv uskoka, pa su sve nade polagali u nadvojvodu Ferdinanda pod kojim je i bio Senj. Ferdinand nije nipošto namjeravao da ispuni želju Venecije i da se liši uskoka, ali je namjeravao da Veneciji nadoknadi pretrpljenu štetu. To je imao da svrši hrvatski general baron Kisel. Ovaj po naređenju iz Graca pođe u Senj, gdje povede istragu zbog posljednjih uskočkih napada, prikupi od uskoka 3000 dukata i zabrani im da izlaze na more u pljačku. Ali, kad dozna da mu je u Španiji brat umro, ostavi on Senj i pođe u Španiju.

Uskoci, osjetivši se nesmetani od vlasti, opet počeše da smišljaju kako da krenu u ponovno pljačkanje. Krajem juna 1605. godine krenuše njih 600 svojim barkama na otvoreno more, i poslije nekoliko dana iskrcaše se u Slanome na dubrovačkom teritoriju, da preko njega pođu u

turske krajeve na pljačku. Prodrijevši u Hercegovinu dopriješe bez zapreke do Trebinja i vratiše se pokupivši veliki plijen. Putem opljačkaše jednu tursku karavanu koja je išla u Dubrovnik, pobiše nekoliko Turaka, a nekolicinu ih zarobiše. Dubrovčani, kojima je ovaj uskočki izlet u Tursku bio vrlo neugodan, nisu učinili ništa ozbiljnijeg protiv uskoka, a Turci se nisu ni snašli.

Uskoci natovariše nekoliko svojih lađa i jednu veliku sa plijenom, i poslaše ih u Senj. Putem naiđe na ovu lađu (grip) kapetan galija protiv uskoka Grimani. Uskoci, osjećajući da su daleko slabiji, napustiše grip i pobjegoše na jednom brodu. Kada za to doznaše oni uskoci, koji su se u Slanom gostili i pili, zagrijani vinom skočiše u svoje barke i pred večer, ne misleći da je protiv njih neprispodobivo jača mletačka sila, navališe na dobro oružane mletačke galije koje su plovile prema Šipanu. One osuše tada na njih vatru iz topova i pušaka i potopiše im dvije barke. U tom okršaju palo je 20 uskoka, a 40 bijaše ranjeno. Sad se pred topovima sa galija oni osvijestiše i povukoše u razne pravce, da ih Mlečani ne uzmognu progoniti. Poslije toga skloniše se u Ston. Ovaj prvi jači uspjeh protiv uskoka izazvao je u Veneciji veliko zadovoljstvo, jer su Mlečani mogli da pokažu Turcima kako oni s uspjehom čuvaju Jadransko more i svakog na njemu od uskočkog gusarenja.

NAPAD NA SKRADIN

Mlečani su bili uvjereni da su uskoci utučeni pogibijom kod Šipana i da tako brzo neće opet napadati. A i uskoci su se nekako primirili i sami širili glasove u tom smislu. Ali oni nisu nipošto imali namjeru mirovati; štaviše, oni su se spremali na napad koji će nadmašiti sve dotadanje. Pustivši glas da će krenuti u Neretvu, zavaraše oni generalnog providura Gabrijela i kapetana protiv uskoka Grimanija, a onda najedanput, 13. avgusta, krenuše njih 500 na 14 barki, iskrcaše se između Rogoznice i Krapnja i pođoše na Skradin (sl. 21).

Uhvativši mletačke straže i glasnike koje je šibenski providur poslao da jave Turcima dolazak uskoka, oni napadoše na Skradin, prodriješe u nj, opljačkaše ga, zarobiše preko 300 ljudi i zapalivši varoš siđoše na morsku obalu

blizu Krapnja. Tu su sredili plijen, pustili zarobljene mletačke podanike i polovinu drugih zarobljenika i onda otpluviše za Senj. Ovolika drzovitost razbjesni Turke i dovede Veneciju u vrlo težak položaj. Jer ovaj su put uskoci napali jednu veću tursku varoš u neposrednoj blizini jednog mletačkog grada, a Mlečani nisu mogli da ih u tom spriječe. Prijetio je zbog toga vrlo ozbiljan sukob između Skradinjana i Šibenčana, a postojala je opasnost i većih zapleta između Venecije i Turske.

Protesti Venecije u Pragu i Gracu ne pomogoše. Uskoci nastaviše sa ispadima. Godine 1605. i 1606. upadoše u turski teritorij oko Obrovca, Šibenika i Neretve, prelazeći preko mletačkog zemljišta. U aprilu 1606. opljačkaše jednu kotorsku fregatu koja je nosila plaću za posade po Dalmaciji i povjerljiva naređenja. Zbog svega ovoga generalni providur Dalmacije, prema naređenju svoje vlade, naredi blokadu Hrvatskog primorja. To je bio vrlo težak udarac za cio ovaj kraj, trgovina bješe prekinuta i spriječen dovoz hrane. General Kisel pristupi sada poslu da ispuni traženje Venecije; povrati joj najveći dio novca i depeše, a kazni smrću dva venturina. Poslije toga je Kontarini ublažio blokadu i propuštao trgovačke brodove u Hrvatsko primorje i iz njega.

Naposljetku dođe u maju 1606. godine do definitivnog sporazuma između Kontarinija i Kisela, tako da se obnovio u cjelini ugovor iz 1600, za koji su uskoci poslije smrti Rabate smatrali da je izgubio snagu. I tako je izgledalo da će sad uskoci pod nadzorom generala Kisela mirovati.

USKOČKA DEJSTVA OD KOPRA DO KOTORA

U novembru 1606. sklopljen je mir između cara i Porte i tako su uskoci morali smatrati i Tursku i Veneciju kao careve prijatelje. Ali car, koji se rado služio uskocima, nije nikako plaćao ni redovite uskoke, a pogotovo su bili bez ikakvih sredstava za život venturini. Zbog toga su morali i jedni i drugi potražiti da prehrane sebe i svoje porodice. I tako su 1606. godine prekinuto gusarenje i pljačkanje oni opet nastavili slijedeće godine. I opet je cijela istočna obala Jadranskog mora bila pod njihovim

udarom. Oni 1608. provališe u Pulu i opljačkaše nekoliko kuća, a onda i neka druga istarska mjesta, i odnesoše iz crkava obredno posuđe i ruho. To svoje pljačkanje i gusarenje nastaviše uskoci i 1610. i 1611, napadajući i mletačke i dubrovačke brodove, prelazeći u Tursku i preko mletačkog i preko dubrovačkog teritorija.

Godine 1611. doploviše u Piran, u čijoj luci opljačkaše nekoliko brodova i pobiše neke ugledne stanovnike. Oni napadoše i opljačkaše nekoliko trgovačkih brodova, izlazeći na otvoreno more na jug do Hvara, Korčule, Stona i Kotora, a na sjever čak do Kopra, pred samim nosom glavnog grada Venecije. Štaviše, oni zavedoše običaj da im Turci i kršćani blizu Zadra plaćaju godišnji danak uz svoje obećanje da ih neće napadati. Taj svoj rad nastaviše uskoci i 1612. godine.

Venecijanska vlada, bijesna na uskoke, spremi veliku flotu od 50 oružanih brodova i 20 galija, da ih već jedanput definitivno iskorijeni. Istovremeno načiniše uskoci još jedan nečuven podvig. Da se osvete Mlečanima koji im zarobiše 5 drugova, pođoše u Krk i uhvatiše samog mletačkog providura Marčela (Marcello), koga tek posredstvom nadvojvode pustiše na slobodu.

I 1613. godine uskoci su nastavili da gusare i pljačkaju mletačke brodove, provaljuju na tursko zemljište i ubiraju danak koji su im plaćali turski podanici od Splita do Neretve i od Ulcinja do dubrovačkog teritorija. Između njih i Mlečana došlo je te godine do jačeg sukoba. Tri uskočka broda koja su se vraćala iz Neretve puna plijena, sukobiše se sa mletačkim oružanim brodovima na kojima je bila arbanaška posada. U sukobu pogibe 70 uskoka, kojima Arbanasi odrubiše glave i ponesoše ih u Zadar. Zbog toga zvjerstva razbjesniše se uskoci i navališe na jednu galiju u paškoj luci, poubijaše oficire, oslobodiše veslače i povedoše galiju i njenog komandanta Kristofora Veniera u Senj.

NOVA BLOKADA SENJA I PRIMORJA

Prema izvještaju papskog nuncija u Veneciji, uskoci su ubili Veniera, izvadili mu srce i pojeli ga. Mlečani bijahu silno uzbuđeni zbog ovog događaja. Generalni pro-

vidur Paskvaligo opsjede Senj sa 6 galija i 85 oružanih arbanaških brodova i 12000 ljudi. Istovremeno i u dogovoru sa Venecijom, opkoliše Senj 4000 turskih konjanika. Iz Istre bijahu poslane čete na Senj, a u mletačkom su se arsenalu gradili novi brodovi za pojačanje blokade. Prijetila je ozbiljna pogibelj da će doći do rata između cara i Venecije.

Nadvojvoda posla u Senj pojačanje od 800 ljudi i povjerenike da pronađu krivce Venierovoj smrti i da ih kazne. Ali krivci pobjegoše na dva broda iz Senja. Na nadvojvodskom dvoru mislilo se ozbiljno na to da se uskoci maknu iz primorja. Venecija je sada držala čvrstu blokadu cijeloga austrijskog primorja.

Uza sve to znale su pojedine uskočke barke da se probiju i gusare. Nadvojvoda je htio da se ovaj spor svrši. Komesar Tifenbah (Tiefenbach) zatvorio je više uskoka, 14 pogubio a mnoge je preselio u unutrašnjost. Ali uza sve to Mlečani nisu popuštali ni u blokadi ni u iskrcavanju vojske. Generalni providur je čak opljačkao Lovran i zapalio ga. Iz osvete za to ubiše uskoci paškoga providura, domamiše u Karlobag pod izlikom da će mu se predati. Ovaj napadne Karlobag, uđe u grad, a onda uskoci izađoše iz zasjede. U borbi pade i sam providur i preko 100 ljudi. Sve je to jačalo nadvojvodu Ferdinanda u njegovoj namjeri da pomoću brata Maksimilijana napadne na Veneciju.

ZAOŠTRAVANJE ODNOSA CARA I VENECIJE

Slučaj sa Karlobagom bio je vrlo ozbiljne prirode, jer je mletački providur u Pagu napao iz čista mira jedan carski grad. Osim toga, Mlečani su 1615. godine počeli plijeniti i odvoditi brodove nadvojvodskih podanika, ulazili su u riječku i lovransku luku i tamo otimali brodove, sprečavajući ne samo veliku trgovinu nego i saobraćaj između pojedinih nadvojvodskih mjesta. Šteta koju je nadvojvoda od toga imao bila je velika, ali su bili ogromni i troškovi Venecije — mjesečno 20000 škuda.

Još su se više zaoštrili odnosi između Venecije i nadvojvode kad su Mlečani napali frankopanski Novi (Vinodol), opljačkali ga, razorili tvrđavu i odnijeli topove. Na-

pad na Novi razbjesni i samog cara, koji ne htjede ni da sasluša mletačkog poslanika. Za rat se spremahu i nadvojvoda i Venecija. Nadvojvoda zamoli španskog kralja da mu u sukobu s Venecijom pomogne. Uskočko pitanje posta sada najvažnijim pitanjem evropske diplomacije, jer je o njemu ovisio mir ili rat između Venecije i Austrije. Venecija je tražila da se uskoci maknu iz Senja, a nadvojvoda nije o tome htio ni da čuje. Papa je u nekoliko navrata pokušao posredovati preko svojih nuncija u Veneciji, Gracu i Pragu, ali bez uspjeha. Nadvojvoda Ferdinand tražio je od Venecije da digne blokadu Trsta i Rijeke, ali ona odgovori da to neće učiniti sve dotle, dok nadvojvoda ne ispuni sve tačke ugovora iz 1600. godine. Taj mletački odgovor razljuti cara, koji izjavi da će, ako Venecija tu blokadu ne digne priteći nadvojvodi u pomoć. Mletačko vijeće umoljenih riješi opet sa svoje strane da će navijestiti nadvojvodi rat ako uskoke ne makne sa primorja.

Oružani sukobi između Venecije i nadvojvode počeše još u novembru 1615. i produžiše se u 1616. Uzaludno je bilo i posredovanje pape i španskog kralja; Venecija je ostala nepopustljiva u svom zahtjevu da se uskoci uklone iz primorja. Borba se nastavila dalje, pa su Mlečani do juna 1616. godine izgubili već 10000 ljudi. U julu 1616. zauzeše Mlečani ponovno izdajom Karlobag, što još više poremeti odnose između republike i nadvojvode, odnosno republike i cara. Rat se nastavi kroz cijelu 1616. i 1617. godinu, a vodio se bez većih uspjeha u Furlaniji, Istri i u Hrvatskom primorju, dok su uskoci izbijali na more da pljačkaju Mlečane gdje mogu.

Ali ono što je najviše plašilo Veneciju bijaše ulazak napuljske flote u Jadransko more. Španska flota napuljskog potkralja kneza od Osune ušla je u proljeće 1617. u Jadransko more pod komandom Franje Ribere i usidrila se kod Koločepa pred Dubrovnikom. Dubrovčani, puni mržnje na Veneciju, dočekaše radosno špansku flotu. Odavde pođe ova flota, koja se sastojala od 9 galeona, u to vrijeme najvećih brodova, prema sjeveru mimo Korčule u Hvar, gdje bijahu dvije mletačke galeace, koje pobjegoše ispred Španaca pucajući na njih iz topova. Iz Hvara pođe Ribera na Korčulu. Ali kad sazna da mu dolazi u susret mletačka flota, povuče se u Apuliju. Da ovaj svoj

neuspjeh poprave, pošalju Španci u Jadransko more novu flotu od 15 galeona, 19 galija i 4 uskočka broda, pod Petrom de Leva. Ova flota pođe ravno na grad Hvar, gdje se bijahu Mlečani čvrsto ukopali na kopnu dok su ulaz u luku branile tri galeace i jedan galeon. Mlečani su jakom vatrom odbili Levu koji se vrati u Apuliju, pa pojačavši flotu sa još 7 galija i nekoliko drugih brodova, potraži mletačku flotu.

Pred ovom novom španskom eskadrom uzmakne mletačka flota u Split, a Španci, zagospodarivši morem, pođu prema Zadru. Putem sretnu dvije trgovačke galeace, praćene od galija. Galije pobjegoše, a galeace bjehu od Španaca zarobljene. Mletačka vlada, ljuta zbog svega ovoga, smijeni komandanta svoje flote Jakova Zane i imenova Lorenca Veniera. Ovaj sabra 72 broda (od kojih 28 galija, 18 nava, 22 oružana broda) i pođe da potraži špansku flotu, najprije u Apuliju a onda u dubrovačke vode. U bici koja se odigrala na pučini pred Dubrovnikom, ne pobijedi ni jedna strana, ali od oluje postrada 5 mletačkih galija. Venecija je bila „gospodarica Jadrana" sada bar samo po imenu.

Posredstvom španskoga kralja Filipa, sklopljen je u Parizu 6. septembra 1617. mir između cara Matije, nadvojvode Ferdinanda i republike. Glavne tačke ovog mira bile su slijedeće:

1) Nadvojvoda Ferdinand uvest će u Senj njemačku posadu, a istovremeno će Mlečani vratiti caru jedan istarski grad najbliži Senju, i to onaj koji car odredi.

2) Iz Senja će biti izgnani uskoci i plaćenici koji su prije ovog rata gusarili, zajedno sa svojim porodicama, i svi oni strani podanici, koji se u Senju nalaze a izgnani su iz svoje otadžbine.

3) Kad budu ovi iz Senja istjerani i gusarski brodovi spaljeni, vratit će republika sva mjesta, koja je za vrijeme ovog rata osvojila.

4) Ovo se ima provesti u roku od 2 mjeseca, a poslije toga ima se otvoriti slobodna trgovina na kopnu i na moru.

5) Car i nadvojvoda izjavljuju da protjerane uskoke neće natrag primiti i neće dopustiti da oni napadaju mletačke brodove i podanike.

Poslije potpisanog ugovora započelo je odmah primirje i sprovodili su se zaključci. U februaru 1618. ušla je u Senj njemačka posada, u aprilu vratili su Mlečani nadvojvodi Žmin, a do jula bijahu ispunjene sve tačke označene u ugovoru.

Poslije punih 80 godina uskoci morahu da ostave more, prisiljeni od neprispodobivo veće sile. Oni bijahu slomljeni, ali ne savinuti, podlegoše u borbi kao najžešći lavovi. U doba kada je ostali naš narod osim Dubrovnika stenjao pod tuđim gospodstvom, uskoci pokazaše cijelome svijetu nesavladivu njegovu snagu. Venecija, koja se smatrala gospodaricom Jadrana, nije to u stvarnosti bila, jer su na njemu uskoci protiv njene volje i protiv njene velike flote slobodno plovili, a cijeli krajevi istočnog jadranskog primorja plaćahu im neko vrijeme danak. Neustrašivi, gordi i drski, pokazaše koliko vrijedi na našem moru pojedinac, istovremeno i mornar koji se ne boji ni najbjesnije bure, i ratnik koji sve daje za slobodu.

GLAVA IV

VRSTE BRODOVA, BRODOGRADILIŠTA, ARSENALI I UTVRĐENI PRIMORSKI GRADOVI OD XIII DO XVI STOLJEĆA

VRSTE BRODOVA

Već su se počev od IX vijeka talijanski gradovi Đenova, Venecija, Piza i Amalfi, od kojih su prva dva grada bila stalno, a druga dugo vremena sasvim samostalne republike, dali na more, na trgovinu, koja je, usljed seljenja barbarskih naroda i poremećaja koji su usljed toga slijedili, bila uveliko spala. Ali je pomorstvo u tadanjim prilikama bilo vrlo riskantan zanat, jer je Sredozemno more, kao i druga mora, bilo puno gusara koji su nemilice pljačkali i zarobljavali brodove do kojih bi došli, ljude odvodili u ropstvo, da ih onda prodaju ili za njih dobiju otkupninu i slično.

Zbog takvih je prilika ona država ili grad, koji se dao na more, morao da svoje brodove i trgovce zaštiti, i da s jedne strane naoruža ove brodove, a s druge da organizira svoju ratnu mornaricu koja će štititi pomorski saobraćaj i njegov grad od napada neprijatelja, bilo od gusara ili pak neke organizirane družine, ili u ratu sa nekom drugom državom. Svi su spomenuti gradovi vrlo brzo podigli svoje ratne mornarice, koje su u slijedećim stoljećima odigrale vrlo važnu ulogu.

Napose su im zato dali mogućnosti krstaški ratovi, kada su gradovi, koji su posjedovali brodove za prevoz ljudi i

njihovu zaštitu, bili naročito traženi. Golemo bogatstvo do kojega je tim putem došla Đenova i Venecija, veliki prosperitet koji je stekla Piza, i bogatstvo do kojega se uspeo Amalfi, omogućili su tim gradovima ne samo da se podignu sami, da sagrade veličanstvene palače i crkve, nego i da razvijaju dalje svoju mornaricu, a nekima od njih, Đenovi i Veneciji, da stvore svoj pomorski imperij.

Glavni tip ratnog broda ovog drugog dijela srednjeg vijeka bila je galija, koja je dugo ostala onakva kakvu je nalazimo, recimo, u XIII stoljeću, ali se ipak pomalo razvijala, naročito u načinu svoga kretanja i u sredstvima za pokretanje. Temeljno sredstvo za pokretanje bila su vesla, a jedro se upotrebljavalo samo ako je vjetar duvao u krmu. Galije su zato imale uvijek i jarbol, i na njemu spremne deblenjake[10]. Za vrijeme sukoba s neprijateljem, deblenjaci bi se skinuli i smjestili na za to određeno mjesto, a bilo je slučajeva kada su se i jarboli skidali.

Postojale su dvije vrste galija: lagane galije, koje su bile namijenjene isključivo za ratne svrhe, i trgovačke galije. Ova druga vrsta galija, pored laganih, bila je uveliko uobičajena u Veneciji. To su bile galije privatnika, namijenjene za trgovački saobraćaj, ali je osim toga država sama gradila takve galije, i onda ih na javnoj dražbi prodavala privatnicima. Ove su galije, za slučaj rata, mogle lako biti preuređene za borbu.

Trgovačke galije ovih gradova plovile su u tzv. „muda-ma", tj. u konvojima, praćene od poneke lagane galije, sigurne od svakog gusarskog ili neprijateljskog iznenađenja na svom putu, u sva mora Mediterana, istočnog Atlantika i Crnoga mora.

Lagana galija bila je redovno duga 50 m, a široka 7 m u sredini. Bilo je i manjih, 40 m dugih i 5 m širokih. I pramac i krma galija bijahu uvijek iskićeni. Pored toga je na krmi bila veća kućica, kaštel za stan komandanta i oficira i za spremište, a na pramcu naprava konstruirana da zaštiti momčad prilikom navale na neprijateljski brod. Povrh pramca izbijao je kljun, dovoljno jak da se ne slomi prilikom napada i da pričini što više štete neprijateljskom brodu.

---

[10] Oblica na koju je bio vezan gornji rub jedra

Klupe za veslače bile su poredane u dva reda, koso položene prema pramcu, i na svakoj su bila po tri veslača. Redovno je na svakoj strani bilo 25 klupa, dakle 75 veslača na svakoj strani, ukupno 150 veslača. Najdulja su vesla bila 10 m. Između oba reda veslačkih klupa bio je podignut drven hodnik od pramca do krme, 1 m nad palubom, da se može slobodno prolaziti. Taj je hodnik bio 2 m širok, a na njegovom kraju, na strani krme, uzvišenije mjesto za kapetana. Gotovo u sredini galije dizao se jarbol, visok obično 26 metara, a na njemu deblenjak za jedro. On je redovito bio 30 m dug. Kasnije je bilo i više jarbola. Na glavnom jarbolu bio je koš u kojem je za vrijeme vožnje stajao izviđač, a za vrijeme borbe bijahu u njemu smješteni borci koji su s te visine najbolje mogli sipati vatru i kamenje.

Veslači su bili na otvorenoj palubi, a da bi se zaštitili od sunca i kiše nad njima bi se raširio platneni šator. Sve do početka XIV stoljeća jednim je veslom rukovao samo jedan veslač. Tada se počeo uvoditi nov način, tj. smanjio se broj vesala, ali su svakim veslom rukovala trojica, pa i više ljudi. Od tada su brodovi imali samo trećinu prijašnjeg broja vesala, čime se postigla daleko veća sigurnost u veslanju i izbjegavala zbrka koja je prije često nastajala.

I sada, kao i ranije, nastojalo se da vesla budu dovedena u takav položaj, tj. da im ležište bude tako postavljeno, da vanjski dio vesala odgovara unutrašnjem. Da se izbjegne suviše velika duljina unutrašnjeg dijela i postigne ravnoteža, na unutrašnjem se dijelu, tj. na ručki, dodavalo olovo.

Pored običnih galija, 50 m dugačkih, bilo je i većih, koje su bile i dulje i imale prema tome odgovarajući broj veslača više. Bilo je galija koje su imale i 500 ljudi brodske posade.

Osim veslača bilo je na svakoj galiji i vojnika — boraca, i mornara. Vojnika-boraca bilo je 50—60. Ovi su imali isto oružje koje je imala i kopnena vojska, i s napredovanjem naoružanja kopnene vojske napredovalo je i naoružanje mornaričkih vojnika.

Glavno oružje svake galije bio je njezin bodež, redovno trozub, smješten pod pramcem broda. Ako je galija taj bodež mogla i znala vješto upotrebiti, uspjeh joj je bio

siguran, jer je neprijateljski brod, probijen bodežom, tonuo i vrlo ga je teško bilo spasiti. Oružje kod vojnika na galiji bile su strijelice, koplja, kose, bodeži, sjekire, zatim ono što je bacano iz tadanjih bojnih sprava — veliko kamenje, zapaljene strijelice i slično.

Kad je kopnena vojska počela upotrebljavati topove, bile su i galije naoružane artiljerijom. Najveći je top, težak do 3000 kg, bio na pramcu galije, dok su na bokovima bili poređani manji topovi. Brodska artiljerija išla je u stopu s onom u kopnenoj vojsci i zamjenjivala prijašnje drvene ratne mašine za bacanje raznih projektila.

Galije većih dimenzija od redovnih bile su galeace (sl. 58), a najveće su se nazivale galeoni. Galeace su imale do 70 m dužine i 14 m širine i bile su daleko više od galija, da ih se nije moglo zakvačiti. Galeace i galeoni bili su više jedrenjaci nego veslarice. Oni su imali tri do četiri jarbola i 30—50 vesala. Kako su ta vesla bila duga 16 m i teška, na svakom je bilo po 5—8 veslača. Na njima je bilo ukrcano još 200—300 mornara i vojnika. Glavna pokretna snaga galeaca i galeona bila su golema latinska jedra, do 1000 m^2 površine. Sa povoljnim vjetrom one su letjele morem. Najvažnije oružanje ovakvih golemih brodova bila je artiljerija. Teški topovi su se nalazili u kulama na pramcu i na krmi, a laki na kulama i između vesala. Takva galeaca imala je 600—1000 t i do 1000, pa i do 1200 ljudi cjelokupne posade. Glavna mletačka galeaca „San Lorenco", u bici kod Lepanta imala je 50 topova i 700 ljudi posade.

Galeote, fregate i brigantini slični su bili galijama, samo sa izvjesnim razlikama koje su dobro dolazile u pojedinim njihovim primjenama. Galeote su jednostavno bile manje galije, sa manjim deplasmanom i manjim brojem veslača, osobito pogodne za službu izviđanja i obavještavanja. Brigantin je bio brod na vesla, koji je imao svega 12 do 14 veslačkih klupa i dva jedra. Bio je to vanredno brz, mali brod, koji je naročito bio mnogo upotrebljavan od gusara. Poslije XVI stoljeća brigantin je isključivo jedrilica. I fregate su bile u prvom redu veslarice, ali su i one imale jedan jarbol i jedno jedro, a kad su bile manje nisu imale palube. One su u ratnoj floti služile za izviđanje i službu javljanja. Slična je galija bila „fusta", niska,

sa dva jedra, 18—22 vesla na svakoj strani. Najbrža od ovih lakih jedrilica bila je „saettia", što u prijevodu znači „strijela". Njena karakteristika bila su vrlo duga vesla, a pored toga i velika trokutna latinska jedra. Pored ovih tipova, bilo je još većih i manjih ratnih i teretnih, kao karaka (caracca), karavela, gumbaria, gata (gatta), palandra, bučo (bucio) i drugi (sl. 59 i 60). Oni su imali neke svoje posebne karakteristike, koje su odgovarale svrsi za koju su bili građeni. Za iskrcavanje i prevoz vojske, konja i tegleće marve postojali su posebni brodovi, udešeni za tu svrhu. To su ipogono (ippogono) i ušjere (usciere). Ti su brodovi imali velika vrata za ukrcaj i iskrcaj svoga tereta.

U združenom plovljenju flota se držala strogo propisanog reda i sporazumijevala se određenim znakovima: dimom i zastavicama po danu, ognjem i svjetlima po noći. Znak za početak borbe davao se trubom tri puta. Na prvi znak je trebalo da se svi spreme, na drugi svaki je morao da zauzme svoje određeno mjesto, a na treći znak je trebalo stupiti u borbu i ne prestati se boriti dok se bitka ne svrši.

VESLAČI (GALIJOTI)

Svaka država je imala svoje propise za svoju ratnu mornaricu, a njih su imali i autonomni gradovi ukoliko su takvu mornaricu posjedovali. Mi ćemo ovdje govoriti samo o prilikama na Jadranu, gdje su gotovo isključivo vrijedili propisi mletačke republike. I Đenova i Piza, i druge pomorske države imale su svoje propise, ali oni se katkad umnogome razlikuju od mletačkih. Tako je, na primjer, svaki građanin Đenove i njenog teritorija koji nije bio velik, potpadao pod drijeb koji je odlučivao ko će ići na službu u galijama. Na đenovljanskim galijama su i veslači bili slobodni ljudi i imali oružje za borbu protiv neprijatelja. U Đenovi je galije oružala vlada, ili pak patricijske porodice, pa je galija ovih posljednjih bilo čak daleko više. I vrhovni zapovjednici galija mogli su biti i patriciji i pučani. Katkad je glavnog komandanta birao narod, a katkad vlada.

U Veneciji su i glavni komandant i svi komandanti pojedinih galija mogli biti samo mletački patriciji, ili pak članovi plemstva Veneciji podložnih komuna. Naprotiv, Mlečanin nije mogao komandovati kopnenom vojskom, nego se to povjeravalo vojnicima od zanata.

Bilo je to iz bojazni da se ne bi koji Mlečanin osilio i zaprijetio njihovoj oligarhijsko-plemićkoj vladavini. Zbog toga nije smio glavni komandant mornarice da doplovi u Veneciju na čelu flote, nego je morao flotu ostaviti u nekoj luci u Istri i doploviti u Veneciju samo sa svojom galijom.

Veslači i vojnici na galijama bijahu u prvom redu slobodni mletački građani, koji su se u tu svrhu birali žrijebom među građanima Venecije, a od čega su plemići bili oslobođeni. Kad je Venecija stekla naše krajeve, trebalo je da svaka komuna oruža ili sama ili zajedno s nekom drugom svoju galiju, na kojoj su veslači bili pučani, izabrani drijebom, a vojnici većinom, ili svi, pučani, dok je komandant bio plemić dotične komune, izabran od vijeća te komune. Ali je vremenom rasla mletačka flota i trebalo je sve više veslača. U tu je svrhu Venecija naređivala pojedinim komunama da joj pošalju veslače, koje su onda one drijebom birale, opet između pučana. Svi su ovi bili slobodni ljudi, izabrani na određeno vrijeme.

Pored ovih galija, naoružanih i opremljenih slobodnim ljudima, postojale su „galije osuđenih" (galea dei condannati). Na tim su galijama veslači oni koji su bili krivično osuđeni, i kao kazna im je određeno da služe na galiji određeno vrijeme, „vezani uz klupu", okovani. Bila je to strašna kazna, koje su se svi plašili, i čija je prijetnja znala ljude uveliko zastrašiti. Zlo je bilo u tome što su neki nesavjesni mletački knezovi u dalmatinskim i istarskim komunama, koji su u krivičnim parnicama sami sudili, tj. bez sudjelovanja sudaca izabranih od Velikog vijeća komune, bez skrupula ljude osuđivali „na galiju".

Treća vrsta veslača bili su u ratu zarobljeni neprijateljski mornari i vojnici, koji su isto tako kao i „kažnjenici" bili prikovani uz veslačku klupu, doživotno osuđeni da takvi ostanu.

Život veslača bio je vrlo težak. Na istoj su klupi vozili, spavali i jeli. Na mletačkim je galijama taj život bio

utoliko teži što su klupe bile samo golo drvo, a sami veslači, ukoliko su mogli, pokrivali su ih gunjevima, krpama i sličnim.

Slobodni galijoti izlazili su na kopno kad bi prispjeli u neku luku, dok ni osuđenici ni sužnjevi nisu nikada to mogli, stalno prikovani uz svoju klupu. Zimi, kad su galije bile u lukama, oni su bili upotrebljavani za razne javne radove u lukama.

Slobodni galijoti su imali i neku malu plaću, groš na dan, mornari su imali dva groša, a komandant tri. Galijoti kažnjenici i sužnjevi nisu imali nikakve plaće.

Hrana je bila svim galijotima jednaka, a sastojala se iz kuhana boba, kuhanoga i slabo zauljenog kruha i 17 unaca dvopeka. Vojnici su dobijali više puta sedmično mesa i svakog dana vina. Galijotima se davalo vino samo onda kad su bili isuviše premoreni.

Okovani galijoti bili su strogo nadzirani u držanju čistoće, i oni su se morali silom toga pridržavati. Svakog su jutra morali svoje bijedno odijelo očistiti, svake se sedmice jedanput oprati i obrijati sve dlake na licu i svu kosu na glavi. Slobodni galijoti to nisu morali činiti, ali su se mogli okupati kad im se prilika pružala. Međutim je upravo ta sloboda njima omogućavala da se ne peru, ne briju i ne šišaju, da se napune ušiju, i da ih prenose na svoje drugove.

Galijoti koji su bili osuđeni na galiju i sužnjevi imali su na koži usijanim žigom utisnute posebne znakove. Oni su bili dragocjena pogonska roba za mletačke galije, i do njih je republika vrlo mnogo držala, jer su galije bila njena najjača snaga i odbrana, garancija njenog bogatstva i njene političke i ekonomske moći u svijetu. Zato je za svakog takvog galijota odgovarao ne samo komandant galije, nego i vojnik na straži i drugovi na njegovoj klupi, i to vrlo teškim kaznama.

Veslači su bili podijeljeni u dvije ili tri grupe koje su se izmjenjivale u veslanju. Redovno je jedna grupa veslala dva sata, zatim druga dva sata, pa opet prva itd. Ako su bile tri grupe, radilo se na sličan način.

Starješine galijota-veslača bili su ponajviše okrutni i nemilosrdni ljudi. Veslača, koji bi zabušavao, nadzornik veslača bi udario bičem, a ako bi od umora klonuli kad je

komandant tražio da se jače vozi, padali su udarci bez samilosti na sve strane. Glavari veslača trčali su u takvim slučajevima po drvenom hodniku između veslača i kao mahniti lupali bičevima po glavama i leđima koja su gotovo uvijek bila gola. Galijoti nisu smjeli govoriti kad su htjeli, pa i ako nisu veslali. Svaki je od njih imao obješen o vratu jedan čep od pluta, koji bi na zapovjed morali metnuti među zube i držati ga sve dok ne bi glavar naredio da ga izbace. Pregristi čep bilo je strogo zabranjeno. Zabrana razgovora nije važila za slobodne galijote.

BRODOGRADNJA I ARSENALI NA NAŠOJ OBALI

Brodogradnja, koja je vukla svoje podrijetlo iz prethistorijskih vremena, preko ilirskih, a napose liburnskih, nastavila je svoju tradiciju i u doba Grka i Rimljana na našoj obali, da je produži u srednji vijek, u gotovo svim našim primorskim gradovima i nekim manjim mjestima.

Naša se brodogradilišta nisu po svojoj veličini i opremi mogla natjecati sa mletačkim, gdje je godine 1104. dužd Ordelafo Faliero na otočićima Galiole podigao arsenal (arzanà), koji je čak Dante opisao. Veća ili manja brodogradilišta imali su gradovi Rab, Zadar, Trogir, Split, Omiš, Makarska, Hvar, Korčula, Dubrovnik i Kotor, a i neka druga mjesta.

Mi znamo za brodogradilišta Splita i Trogira još iz XIII stoljeća, u kojima se gradilo na desetine brodova, pa čak i velikih, koji su nam poznati iz pomorskih sukoba Splita sa Omišanima, i Splita sa Trogirom. Na splitskom se škveru sagradila „trirema na način galije" u roku od 20 dana, za rat protiv Omišana koji su na svojim škverovima u isto doba gradili „liburne". Na trogirskom se brodogradilištu sagradila velika galija za kralja Belu IV, a stotinu i nešto više godina kasnije hoće kralj Žigmund da u Trogiru podigne velik arsenal. Pored brodova, na našim su se škverovima u to doba gradile i bojne sprave za njih.

Kad je Venecija u XIV stoljeću dobila neke naše gradove, koji su joj se doista dobrovoljno pokorili, dozvolila im je da grade brodove kakve hoće i koliko god hoće, uz jedini uslov da ih bez njene dozvole ne prodaju strancima.

U ovo je doba, doba najvećeg cvata mletačke trgovine, i sama Venecija kupovala brodove sagrađene na našim škverovima.

Drugačije je ona postupila u slijedećem, XV stoljeću, kad je definitivno dobila Dalmaciju, osim Dubrovnika. Tada je ona spriječavala razvitak brodogradnje, u korist svoga arsenala. Bio je to vrlo težak udarac ekonomici primorskih gradova, naročito onih u kojima je brodogradnja bila vrlo lijepo razvijena i donosila lijepe prihode ne samo radnicima u škverovima, nego i gradu i komuni.

Naročito se lijepo bila razvila brodogradnja na otoku Korčuli, u gradu Korčuli. Velike šume ovog otoka omogućavale su taj razvitak, a dobri majstori, koji su nadasve solidno radili, podigli su glas svoga škvera na veliku visinu. Na Korčuli su naručivali svoje brodove ne samo brodari i ribari obližnjih otoka i sa cijelog našega primorja, već i stranci. Kad je Korčula došla pod Veneciju, godine 1420, kupovali su tamo brodove i mletački podanici, i inostrani brodari, pa i Turci.

Međutim, malo poslije, 1420. godine mletački knezovi, koji su upravljali Korčulom, zabranili su korčulanskim brodograditeljima da grade veće brodove da ne bi konkurirali arsenalu u Veneciji. Time su uništili korčulansku brodogradnju, koja je bila usmjerena već stoljećima na gradnju velikih brodova, pored malih. Brodograditelji su pali u veliku nevolju, a i njihov je zanat stradao po svojoj kvaliteti, pa su neprestano protestirali i moljakali vladu u Veneciji, prikazujući joj svoje teško ekonomsko stanje. Konačno je vlada popustila i dozvolila da se na Korčuli smiju graditi brodovi od 500 stara (413,75 hl) nosivosti, ali s tim da ih brodograditelji smiju prodavati samo kršćanima.

Ta je dozvola bila kratkoga vijeka. Samo tri godine poslije nje konstatiralo je mletačko Vijeće umoljenih da se mletačko pomorstvo nalazi u vrlo rđavom stanju, koje je nastalo uslijed velike konkurencije brodova Biskajskog zaliva, Španije, Portugala i dr., kao i uslijed političkih promjena na Levantu. Tada se konstatiralo da je u Veneciji od godine 1420. do 1450. bilo redovito 300 i više velikih brdova, a od 1450. da je taj broj toliko opao da ih ima samo 16 koji mogu da ponesu preko 400 bačava soli. Da

se broj tih velikih brodova poveća, poduze senat razne mjere, ali je istovremeno donio i ovo rješenje: „Da naši građani budu spremniji da dadu sagraditi brodove u ovom gradu (Veneciji), odlučujemo da se u Dalmaciji ne smiju graditi brodovi koji bi imali više nosivosti od 2000 stara žita (1655 hl) pod prijetnjom, da oni, koji bi tamo dali sagraditi brodove, njih izgube i da ih se od te kazne ne može osloboditi ni pomilovati, ako to ne zaključi cijelo naše vijeće (veliko) i četiri petine ovoga vijeća (umoljenih)".

Na ovaj je način mletačka vlada, smatrajući dalmatinska brodogradilišta konkurentima svoga arsenala u Veneciji, gušila svaki jači rad svih dalmatinskih škverova, dok je to prije radila za pojedine. Od ovoga su vremena dalmatinski škverovi, istina, nastavili svoj život, ali je to bilo samo životarenje, i oni nisu više nikada došli do većega zamaha. Škverovi u Zadru, Trogiru, Splitu, Hvaru, Korčuli i Kotoru gradili su samo manje brodove, ponajviše ribarske, i popravljali mletačke galije, ako bi bile oštećene. Prilike na korčulanskom brodogradilištu opisuje nam 1596. godine Kristofor (Cristoforo) Valier, koji je kao poseban sindik bio od mletačke vlade poslan u Dalmaciju da ispita tadanje njeno stanje. On kaže u svojoj relaciji mletačkom senatu:

U Korčuli je znalo biti mnogo drvodjelaca, zbog toga, što se na tom otoku nalaze vrlo velike i vrlo obilne šume, ali ih je sada mnogo manje, i neprestano ih je manje tako da se boje, da će u malo vremena izumrijeti, jer ih je od prošlog rata došlo u arsenal (mletački) 180, a oni su spali na svega 47. Tome može da bude mnogo razloga. Tako je najglavniji, najsigurniji i najrealniji uništenje šuma, koje su počinili pastiri raznim požarima i paljenjem. Ovi pastiri ne paze pri tom da popale 50 i 60 milja šume, da mogu udobnije pasti 4 glave stoke. Na taj način, kad nema više šuma uz more, koje su zgodne za odvoz, jer se ne može prenositi drvo kroz unutrašnjost i iz daleka, osim uz izvanredni trošak, nedostaje zanatlijama mogućnosti i lakoće rada. Zbog toga se napušta zanat i zanatlije odlaze djelomično u Dubrovnik, ili u Italiju ili drugud. Zbog toga se siromašni zanatlije, koji vide i poznaju svoju propast, uveliko tuže i žaloste, jer odredbe i stroge uredbe, koje je nekad Vaša Prejasnost načinila, ne koriste, budući da je nemoguće pronaći počinitelje požara. Kad smo mi to saznali, zbog toga smo da ne ostavimo nikakvu stvar a da nismo pokušali nešto, što bi moglo da obuzda tako veliku drskost, odredili da nitko ne može da pase ni da sije u šumama, koje bi bile spaljene, pod kojom bilo izlikom, s time da će se onaj, koji bude protivno postupao, smatrati potpaljivačem i kazniti i osuditi pre-

ma zakonima Vaše Prejasnosti. Mi mislimo, da će to koristiti, jer budući da su ljudi podstaknuti na ovako pustošenje od pohlepe i nade vlastite koristi, kada ova bude posvema njima oduzeta, i kad budu sigurni da neće nikada od požara dobiti ni najmanju korist, zadovoljit će se prilikama u kojima se nalaze, jer nema toga koji bi rđavo radio bez ikakve koristi. Na taj će način oni podanici biti utješeni, oni zanati sačuvani, a Vaša Prejasnost će imati koristi.

Sindik Valier nije nimalo shvatio gdje leži pravi uzrok propadanju korčulanske brodogradnje. Taj uzrok je upravo u zabrani vlade da se na korčulanskom brodogradilištu grade veliki brodovi, a uništavanje šuma daleko je manji razlog. Izgleda ipak da je vlada za korčulansko brodogradilište nešto učinila. Mada ni korčulanski škver nije bio izuzet od propadanja, on se ipak održao, pa i u doba kad je Venecija bila u punom pomorskom opadanju. Na njemu je od 1787. do 1797. sagrađeno 8893 novih brodova, a radilo je u tom razdoblju 8 „prota" (prvih majstora), 263 kalafata (koji izrađuju drvene dijelove) i 162 druga majstora. U prosjeku izgrađivalo se godišnje oko 900 brodova. Ostala su brodogradilišta, međutim, samo životarila.

Na našem je primorju Venecija zahtjevala od nekih komuna da sagrade ili im je sama sagradila „arsenale". Najveći i najvažniji bio je onaj u Hvaru, sagrađen još u XIII stoljeću, a onda više puta obnavljan i dograđivan. Ovi su arsenali služili za popravak komunalne galije, za njeno opremanje i čuvanje svega onoga što je toj galiji bilo potrebno: vesla, konopa, platna za jedra, dvopeka i sl.

Hvarski arsenal, kao centralni za mletačku ratnu mornaricu na istočnom Jadranu, u gradu u kom je velik dio te mornarice zimovao imao je pored spomenutih svrha i tu da te brodove popravlja i uređuje, a onda se u njemu često spremala i hvarska komunalna galija, kad je bila u raspremi. On je uvijek bio dobro opskrbljen velikim priborom potrebnim za galije, a napose dvopekom, veslima i sl.

PRIMORSKI UTVRĐENI GRADOVI

Svi su naši primorski gradovi, koji su bili glavni gradovi komuna, bili utvrđeni, neki u cjelini bedemima opasani, a neke djelimično, dok je kod nekih postojao jedan ili

više jako utvrđenih položaja na kojima su se dizale tvrđave ili kule koje su branile grad i služile u slučaju potrebe za zbijeg.

Sigurno su u IX stoljeću bili bedemima opasani Dubrovnik i Zadar, a Split je bio čvrsto okružen bedemima Dioklecijanove palače, i nema sumnje da su već tada bili utvrđeni i Rab, Cres, Osor, Trogir i Kotor. Zadarska, kao i dubrovačka luka bile su povrh toga zatvorene jakim željeznim lancem. U daljnjim stoljećima Split je proširio svoj gradski utvrđeni prostor i uz bedeme Dioklecijanove palače nastavio nove bedeme i zatim, kad je turska opasnost postala stvarnošću, i Turci, poslije 1500 godine, često upadali do pod gradske bedeme, on je dalje učvršćivao i modernizirao svoj odbrambeni pojas. Tako je bilo i u Zadru, i u Dubrovniku, i u drugim primorskim gradovima, pa je i Kotor dobio svoj lanac kojim je zatvarao pristup u svoju luku. Hvar, koji se počeo okruživati bedemima u XIII stoljeću, postaje centralna luka za flotu kapetana kulfa, i na svojim brežuljcima podiže jake tvrđave i osmatračnice, a luku sa svih strana utvrđuje. Korčula se opasala bedemima nekako u isto doba, da ih onda pojačava i modernizira prema vremenu. U Šibeniku se na brdu nad njim i oko njega, a napose na ulazu u luku, dižu utvrde da spriječe neprijateljskoj mornarici ulaz i zauzimanje grada. Kotor, koji je jedini od starih romanskih komuna ostao i poslije mira u Karlovcima 1699. godine u susjedstvu s turskim carstvom, ostaje utvrđen i onda kada to kod drugih primorskih gradova više nije bilo potrebno zato što se turska granica povukla daleko u unutrašnjost, i što je u XVIII stoljeću, a napose poslije mira u Požarevcu (1718), nestalo svake opasnosti od prodiranja Turske do njih. Utvrđen još u XIII st., Omiš se utvrđuje i opasuje bedemima i dalje. Budva, Bar i Ulcinj utvrđeni još za Nemanjića pojačavaju svoja utvrđenja pod vlašću Venecije.

Svi su primorski gradovi mogli uvijek biti napadnuti s mora. Ta je opasnost bila stalna i u tom je pogledu budnost Venecije bila uvijek na mjestu, ali su se ti gradovi i sami čuvali, jer, pored opasnosti od saracenske, đenovljanske i normanske mornarice, postojala je uvijek opasnost od napuljske mornarice, kad ova kraljevina nije bila u miru s Venecijom. Od XV stoljeća postoji uvijek opas-

nost da turska flota, u vrijeme neprijateljstva sa Venecijom (a takvih je bilo i u XV i u XVI, i u XVII stoljeću dosta), upadne u Jadransko more. Pored toga je opasnost od gusara bila stalna, bez obzira da li je bio rat sa organiziranim državama ili mir.

U XVI stoljeću, kad je Turska imala u svojoj vlasti cijelo primorje od Omiša do ušća Neretve, upotrebljavala je za svoje luke Makarsku i ušće Neretve. Tu su se nalazili često manji turski oružani brodovi koji su u ratno vrijeme znali da ugrožavaju susjedne kanale, a napose hvarski, brački i korčulanski.

Od svih ovih raznih gradskih utvrđenja malo je bilo takvih koji bi mogli izdržati iole jaču navalu neprijateljskog brodovlja. Za neka bi se moglo reći da su bila gotovo isključivo dekorativne prirode u doba kad je brodska artiljerija postala jača. Ni kopnenoj artiljeriji ne bi mogli ti gradovi odoljeti, da su Turci htjeli da ih ozbiljno napadnu i zauzmu. Ali je dalmatinsko bojište bilo za njih uvijek sporedno, i nisu na njemu upotrebljavali veću snagu, a pogotovo ne jaču artiljeriju.

Jačinu hvarskih bedema pokazala je navala Turaka 1571. godine, kada su oni bez ikakve muke ušli u donji grad, a stanovništvo se spasilo u tvrđavi. Kakve su u to vrijeme bile splitske zidine i splitska utvrđenja, vidimo tačno iz relacije tadanjeg generalnog providura Đakoma Foskarinija (Foscarini), koju je podnio mletačkom senatu po povratku sa svoje dužnosti, godine 1572. U njoj, pored ostalog, stoji:

Grad je (Split) sa svih strana vrlo slab, i njegovi su bedemi bez ikakve jakosti, a ne brani ga ni neka rijeka, nego samo neke malene i vrlo slabe kule, koje su dijelovi stare palače. U njemu postoji prema zapadu jedan kaštel, ali taj je vrlo slab, i na mnogo mjesta su mu zidovi razbijeni. Prema kopnu (terraferma) započeo se graditi jedan baluard, koji je podignut do 10 stopa visine, a onda ostavljen nedovršen. Zaključujem, da u slučaju napada od strane neprijatelja ne bi se mogao odbraniti, i svaki pa i najmanji napadaj artiljerije bi ga prisilio na predaju... Usljed toga što je okolo grada mnogo gomila, teško bi bilo dovesti do njega artiljeriju, ali su Turci tako sigurni da će ga osvojiti, da su već neki susjedi među sobom podijelili kuće splitskih građana.

I za Trogir (sl. 49) kaže isti Foskarini da je „slab grad" i da ima „slabe zidine". I njegov je stari kaštel na ulazu u luku „malen i bez ikakve jakosti".

Opisujući šibenske utvrde (sl. 50) isti generalni providur kaže da je „kaštel star i slabe jakosti, a nije jak ni cio grad. Na ulazu (u kanal) je tvrđava Sv. Nikole, koja je položena na jednom malom jezičcu u moru, malena, u opsegu od 200 koraka, sa dva polubaluarda prema kopnu. Prema nacrtu, trebalo bi presjeći poluotočić, tako da tvrđava bude na otočiću." Opisujući dalje ovu tvrđavu, kaže da ima „vrlo lijepu artiljeriju, i to 32 komada od bronce . . ." Prema morskoj strani nalazi se i jedan most, uređen kao baluard, da brani ulaz u luku s morske strane.

Opisujući Zadar 1572. god. kao utvrđen grad i luku, kaže: „Zadar je i tvrđava od tolike važnosti, da ne samo omogućava posjed Vaše Prejasnosti, koji ima u onoj pokrajini, već se može kazati da je odbrana onog slavnog grada i Italije." Međutim, kad je on prispio u Zadar, 20. januara 1570, našao ga je u tako slabom stanju i tako lako osvojiva, a treba zahvaliti božjem veličanstvu, što nije palo neprijatelju na pamet da dođe osvajati ga. Sada je u takvom stanju, da bi odolio svakom, napadaju, samo ako je dobro opskrbljen hranom i municijom." Na tom je popravljanju starih, i na gradnji novih utvrđenja i bedema radio Foskarini punih 14 mjeseci. U svom izvještaju opisuje on potanko čitav taj posao i stanje utvrđenja u vrijeme svoga povratka u Veneciju. Mi ćemo se ograničiti samo na ono što kaže o luci: „Luka koja nije jako velika, otvorena je prema zapadu, zatvorena je isto tako od jednog gata (purpurella), osim na samom ulazu, gdje se u prošlim vremenima običavala zatvarati sa lancem. Ta luka nije sigurna od napada neprijatelja, kad bi grad bio opsjednut." Foskarini je, videći da sama luka nije dosta sigurna, razmišljao da li bi se mogla načiniti jedna mala luka na jugu, s druge strane grada, ali to nije bilo lako zbog velikih valova za vrijeme južnih vjetrova zimi, a zapadnjaka (maistrala) ljeti. Međutim je zadarski obrambeni sistem, sa njegovim raznim baluardima, sa opkopom koji ga je sa kopnene strane okruživao, solidno obrađivan od 1409. kad je grad definitivno pao pod Veneciju. Naročito je izgrađivao 1447, 1455. i 1470, a to je nastavljeno i u XVI i XVII stoljeću.

Pored spomenutih gradova, koji su bili i opasani bedemima i utvrđeni povrh toga raznim kulama i kaštelima,

bilo je i manjih kaštela. Tako je u vrijeme Foskarinijevo postojala jedna kula u Ninu, tzv. „Kandijska kula", koja se održala, dok su gradske bedeme Turci za vrijeme rata porušili. U toj je kuli bilo 70 vojnika kao posada pod knezom (conte) Nikolom Klokovićem. Drugi je jedan kaštel bio u Novigradu. Foskarini ga opisuje i kaže da je „po kvaliteti sličan jednoj velikoj galiji", da je malen, čvrst, ali preuzak. On se ne bi mogao održati kad bi neprijatelj na nj napao s malo jačom artiljerijom, ali bi se odbranio od svakog napadaja pješadije. Ispod varoši nalazila se kula koju je branilo 15 vojnika Hrvata pod providurom Jurjem Matasovićem. U kaštelu je bilo 20 vojnika Hrvata pod kapetanom Lukom Kalaborićem, i 80 Talijana pod jednim drugim kapetanom. Mlečani su mnogo držali do posjeda Novigrada, jer su smatrali da on štiti posjed Paga, koji je za njih zbog solana bio osobito važan.

U to je vrijeme „kaštel, koji se zove Pag, u opsegu od 500 koraka, položen na ulazu u luku, gdje se nalaze solane, slab i ima malo stanovnika. Tu se nalazi jedna četa vojnika, njih sedamdeset". Rab je imao tada u opsegu 700 koraka, i bio je vrlo slab — „brani ga svega 25 vojnika". Grad Krk na otoku Krku imao je u opsegu 1 milju. „Grad nije jak i ima malenu luku, koja je nesigurna prema jugu, a na obali je jedan slabi kaštel." I Cres je imao svoj kaštel, dok je grad imao 900 koraka opsega. Na Braču nije bilo utvrđenog grada, a ni jakog kaštela, nego tek poneka kula.

Poznate su utvrde Hvara i Korčule u to doba, a i Dubrovnik je bio dobro utvrđen.

Od ostalih naših primorskih mjesta bila je utvrđena Budva (sl. 51) za koju, 1576. godine, sindici Andrea Đustinjani i Otaviano Valier, kažu da su joj bedemi slabi i da bi ih trebalo popraviti, jer su bili porušeni. Dva druga naša grada. Ulcinj (sl. 52), i Bar, (sl. 54) bila su u to vrijeme u rukama Turaka, koji su ih tek nedavno bili osvojili.

Naročito je odličan položaj za odbranu imao Kotor (sl. 55). Pored toga on je bio opasan bedemima u duljini od 1200 koraka, zajedno sa brdom na kom se nalazi kaštel. U doba kad su spomenuti sindici došli u Kotor, bilo je u njemu 250 vojnika posade.

Lanac utvrđenih luka i gradova od Poreča do Budve, koji je zaštićivao posjed Venecije na istočnoj obali Jadran-

skog mora i čuvao njenu oblast na samom Jadranu, ostao je isti i dalje, s tim da su kasnije sagrađene poneke kule i utvrđenja koja su imala zadaću da štite stanovnike manjih, neutvrđenih mjesta od neprijateljskih iznenađenja i od gusara. Tako su bile i kule u Komiži i luci Sv. Jurja na otoku Visu, zatim one koje su podizali Mlečići na sjevernom dijelu Jadrana da spriječe izlaženje uskoka na otvoreno more, i onda kašteli, koje je podigla splitska i trogirska vlastela u Kaštelanskom zalivu za odbranu od Turaka, i dr.

GLAVA V

BOKELJSKA MORNARICA

Boka Kotorska nije u srednjem vijeku razvila nikakvu znatniju pomorsku aktivnost. Ni njezin tada jedini grad, romanski Kotor, koji je mijenjao gospodare, a onda dva stoljeća bio pod Nemanjićima (od Nemanjića do 1371), a jedno vrijeme i sasvim slobodan, nije uspio da se jače afirmira na moru, a i njegova kopnena trgovina je ostala u vrlo ograničenim razmjerima.

U kasnom srednjem vijeku, 1382. godine, osnovao je bosanski kralj Tvrtko I Herceg-Novi, da bude izlaz bosanskog kraljevstva na more. Sam Tvrtko dao je novom gradu ime Sv. Stjepan, ali se već za njegovog doba zvao Novi (grad). Godine 1482, stotinu godina od svoga postanka, Novi, koji je herceg Stjepan Vukčić uveliko trgovački podigao, pao je u turske ruke. Kao jaka tvrđava Turaka, Novi je ujedno bio i zaklonište turske flote na Jadranu i smetao je mletačkoj dominaciji Boke. Perast, razvijen kao veće mjesto još u srednjem vijeku, slijedio je, više ili manje, sudbinu ostale Boke Kotorske, dok ga 1420. nije definitivno uzela Venecija, kad je uzela i Kotor, Ulcinj i Bar. Spočetka u nekoj zavisnosti od Kotora, postao je Perast početkom XVI stoljeća samostalna komuna (prije 1535. godine), i njegovo stanovništvo, koje se posvetilo uveliko pomorstvu, ne samo da je sticalo lijep imetak i gradilo lijepe kuće i palače, nego su Peraštani postali čuveni i kao učitelji ruskih pomorskih kapetana, a jedan od njih, Matija Zmajević, postao je čak i admiralom ruske pomorske ratne flote.

I u bici kod Lepanta i drugim bitkama Venecije isticali su se bokeljski brodovi i bokeljski mornari, u prvom redu Peraštani i Kotorani. Mletačka vlada je dala Peraštanima privilegij da za vječna vremena budu „gonfalonieri", tj. čuvari duždeve zastave. Oni su to bili i na komandnom brodu mletačke mornarice u bici kod Lepanta, na kome se nalazio njezin vrhovni komandant Venier. Bilo je tu 15 gonfaloniera pod komandom Nikole Đurišina, a poginulo ih je 7. I pilot galije glavnog komandanta Don Juana d'Austrije bio je Peraštanin, Petar Stijepković Marković. Kotorska galija se pod komandom suprakomita Kotoranina Bizantija naročito istakla.

Godine 1624, 22. juna, napadoše 16 galija iz Bizerte i Tunisa na Perast, opljačkaše velik dio grada i odvedoše u ropstvo mnoštvo građana. Da otkupe svoje zarobljene građane, Peraštani su pored ostalog morali prodati i neke svoje brodove u bescijenje. Međutim, četrnaest godina zatim peraštanski brodovi sudjeluju u floti Antonija Kapela (Antonio Capello III), kad je ovaj napao jednu flotu Barbareska u Valoni, i zajedno s njime zarobiše 16 galija s njihovom posadom.

I na kopnu su se Peraštani istakli u borbama s Turcima. Kad je 15. maja 1654. preko 6000 Turaka napalo Perast, oni su ih odbili i potukli. Tri godine zatim (1657) napali su i opsjedali Turci Kotor, a 1670. Risan. U oba slučaja istakli su se Peraštani pomažući i Kotorane i Risance.

Za vrijeme kandijskog rata ističu se Bokelji u mletačkoj mornarici prilikom osvajanja Navarina, Arga, Neapolisa, Romanije, pri iskrcavanju kod Patrasa, pri osvajanju dvaju kaštela Rumelije i Moreje, Lepanta, Korinta, Atene i na Negropontu. Dva broda prve linije „Đove (Giove) Fulminante" i „Costanza Guerriera" stajala su pod komandom dvaju Peraštana: Vinka Macarovića koji je pod Kandijom bombardirao neprijateljske baterije i Ivana Bronce. Poznato nam je još 27 mletačkih ratnih brodova kojima su komandovali Peraštani, čija su nam se imena sačuvala, a pored ovih bilo je i mnogo drugih na kojima su komandovali Bokelji. Bili su to odlični mornari i kapetani koji su stajali u službi svoje tadanje države, njoj pomagali u borbama i pobjedama i s njom zajedno snosili tegobe rata i poraza. Svi su oni odreda dobrovoljno pošli u mornaricu i dobrovoljno

služili tadanjoj svojoj državi; ona im je davala komunalnu autonomiju i štitila njihovo tadanje komunalno uređenje, koje je daleko nadvisivalo sve ono što je bilo u njihovom neposrednom susjedstvu, u Turskoj. Svi su Bokelji bili ponosni na to, a da im pokaže koliko to cijeni, Venecija im je davala slobodu ne samo u unutrašnjem brodarstvu i trgovanju, nego i sa svim pomorskim zemljama, kao i mnoge privilegije u svom glavnom gradu.

Prilikom zauzimanja Herceg-Novog od strane saveznika 1686. godine, 16 peraštanskih brodova pridružilo se savezničkoj floti generala Kornara, pod svojim komandantima Ivanom Macarovićem, Zmajevićem, Sukanovićem i Burovićem. Tada su Peraštani iskrcali 360 ljudi kao pomoć savezničkoj desantnoj vojsci. Od ovih su 42 Peraštana poginula u borbama pod Herceg-Novim.

Bokelje nalazimo u borbama kod Santa Maure, Prevese, u zalivu Arta, u borbama kod Kefala, u osvajanju Navarina, Modona, Lepanta, Castel Tornesea i drugdje.

Poslije zauzimanja Herceg-Novog od strane mletačke, papine i malteške mornarice godine 1686, razvila se mornarica Boke, a napose Perasta, do velikih razmjera. Koliki je to razmjer bio, a i koliki su pri tom bili dobici, vidi se iz upravo golemog broja — ravno 100 — peraštanskih brodova koji su samo u toku 50 godina propali na moru, što u olujama, što u sukobima sa gusarima. Od toga je broja 59 propalo u olujama, a 41 u borbama sa gusarima. Sve su to bili veći brodovi: fregadoni, polake (polacca), gripi (prippo), tartane (tartana), marčilijane (marcilliana), vašeli (vascello) i trabakuli.

I onda kada je između Venecije i Turske vladao mir, njega nije bilo na moru jer se gusari nisu mira držali. Napose su bokeljski brodovi imali česte sukobe sa ulcinjskim gusarima. Od Požarevačkog mira do 1775. godine imali su samo Peraštani 27 sukoba sa Ulcinjanima. Pri tome su mnogi peraštanski brodovi bili uhvaćeni i odvedeni, tovar oduzet, kapetani često ubijeni, a mornari ranjeni, ubijeni ili zarobljeni.

Tih pomorskih sukoba je mnogo, bilo da se tu radilo o ponekom brodu ili nekoliko njih, koji su nedovoljno naoružani plovili po trgovačkom poslu. I junaštva je tu bilo

vrlo često, ali je ono ostalo nezapaženo, a osjetile su to gotovo samo porodice čiji bi hranitelj pao u sukobu.

Kao i ostali dalmatinski romanski gradovi i Kotor je već rano u srednjem vijeku imao svoje bratovštine. U njemu je još 1298. godine postojala bratovština „bičevalaca", koja se kasnije pretvorila u bratovštinu „dobre smrti". Godine 1352. postojala je u Kotoru i „bratovština mornara sv. Nikole" koja je, bez sumnje, kao i ona u Splitu osnovana još 1349. To je bilo udruženje mornara u svrhu ukopa i ispraćaja prilikom smrti i međusobnog pomaganja u izvjesnim slučajevima (neimaštine), ali i u zanatsko-društvene svrhe koje su bile napose istaknute. U Kotoru su ova bratovština naročito isticala kao „bratovština mornara", i u doba mletačkog vladanja Kotorom (od 1420. godine) preuzela je ona na sebe i dobar dio brige za dostojno slavljenje zaštitnika grada sv. Tripuna.

Malo-pomalo ova je bratovština dobila vrlo velike privilegije i ona je doista imala u svojim rukama nadzor nad pomorstvom Kotora i njegova teritorija. Samo oni koji su bili njeni članovi mogli su ploviti morem. Brodovi koji su plovili imali su plaćati bratovštini za svako putovanje određenu svotu novaca. Ta je svota iznosila 1503. godine 40 solida.

Članovi bratovštine bili su vlasnici brodova, komandanti brodova i mornari.

Uprava kotorske bratovštine mornara bila je slična onoj ostalih bratovština, iako su po Dalmaciji mornarske bratovštine, kao izričito zanatske, bile usmjerene i na čuvanje svih zanatskih privilegija. Na čelu bratovštine je „gastald", a uza nj tri „prokuratora" i dva „sindika".

U XV stoljeću mornarska bratovština grada Kotora postala je njegova glavna bratovština.

Kad je na mornarsku bratovštinu u Kotoru pala glavna briga za što svečaniju proslavu praznika sv. Tripuna, gradskog zaštitnika, ona je zaključila na svojoj skupštini 29. aprila 1503. godine da svi brodovi (vascelli) i fregate za svako putovanje povrh redovitih 40 solida plate još 20 solida, i da se ta svota ima upotrebiti za trubače, bubnjare i dr. U slučaju da neki brod ne bi odmah poslije završenog putovanja platio tu svotu, ona se mogla prisilno

utjerati, od strane organa samoga kneza ako bi to zamolili članovi uprave bratovštine.

Svi kotorski vlasnici brodova, većih i manjih, morali su biti upisani u „bratovštinu mornara sv. Nikole", a isto tako i svi njihovi brodovi. Nadzor nad tačnim sprovođenjem toga imala je uprava bratovštine. Na taj je način bilo omogućeno komuni, a kasnije mletačkoj vladi, da ima uvid u mogućnost pomaganja od strane kotorskih, odnosno bokokotorskih brodova u slučaju ratnih potreba.

Na koji je način iz čuvara reda na dane sv. Tripuna došlo do obrazovanja mornarice, koja je bila u sastavu bratovštine (neke vrste poluvojnička organizacija, koja je trebala, kako neki tvrde, u slučaju potrebe služiti odbrani Kotora, a i Boke), nije moguće odrediti. Sigurne su vijesti o njoj tek iz XVII stoljeća. Tada skupština bratovštine bira majora, poručnika i dva narednika, dva kapetana i šest časnika. Barjaktar je bio izabran doživotno. Nije nam poznato da je ova mornarica bilo kada sudjelovala u nekom pomorskom sukobu.

U XVI stoljeću skupština bratovštine bira i admirala kotorske luke, kojeg je trebalo da potvrdi državna vlast. Admiral je komandovao mornaricom, on je uzimao mornare u četu, vodio je tačan popis svih kotorskih brodova i mornara koji je trebalo da budu evidentirani za slučaj poziva vlade da komuna odredi izvjestan broj mornara ili veslača za mletačke galije. U slučaju poziva, admiral je određivao brodove koji su imali poći u službu države, i to ne samo za slučaj rata, nego i za druge slučajeve: transport vojske, vojničkih potrepština, prevoženje diplomatske i druge službene prepiske, i sl. Admiral Kotora bio je plaćen od države, i njezin činovnik. Kao takav on vrši i sanitarnu službu i sanitarni nadzor u Kotoru i cijeloj Boki do druge polovine XVII stoljeća, kada je vanjski dio Boke stavljen pod nadzor admirala u Herceg-Novom, u Kotoru i dijelu Boke do Veriga.

Kasnije, kad vlada nije više postavljala admirala, birala ga je sama bratovština. On je vršio i dalje svoju redovitu službu i zapovijedao mornaricom.

Ukinuta od Francuza, kao i sve ostale bratovštine po Dalmaciji, bratovština kotorskih mornara obnovljena je 1833. kao „Bokeljska mornarica" (La marinarezza di Catta-

ro). To nije bilo više zanatsko udruženje mornara, nego društvo Kotorana i okolnih Bokelja, koje je, organizirano u četu, po starom običaju učestvovalo na svečanostima sv. Tripuna. Slično je udruženje imao Perast još od XVII stoljeća.

Kad je uz mornarsku bratovštinu, odnosno u njoj samoj obrazovana i mornarska četa, sa admiralom na čelu, mletačka je vlast, da pokaže kako je ta mornarica važan faktor u čuvanju grada i u njegovoj odbrani, prilikom svečanosti sv. Tripuna, 3. februara, davala svu vlast u Kotoru admiralu. Komunalne vlasti su za vrijeme od 3 dana prije i 3 dana poslije svečanosti prestajale sa svojim uredovanjem i admiralu su predavani ključevi gradskih vrata i tamnica. Za to vrijeme mogli su oni prognanici iz Kotora i njegova teritorija, koji su bili prognani zbog gusarstva, duga ili nekog nasilja koje nije imalo smrtnih posljedica, da dođu u svoj grad.

Pored toga, imala je kotorska mornarica pravo da prilikom blagdana sv. Tripuna predloži da se nekima oprosti izgon zauvijek. To joj je pravo bilo neko vrijeme (od 1566) oduzeto, a onda opet vraćeno.

Kotorska mornarica je, dakle, od XVI stoljeća dalje sastavni dio bratovštine mornara, ali unutar nje zasebno tijelo, sa svojom komandom i svojim pravima i dužnostima. Kotorski admiral, spočetka mletački činovnik, kao i po ostaloj Dalmaciji, biva od XVII stoljeća biran od bratovštine mornara sv. Nikole, i — potvrđen od mletačke vlade — vrši dužnost nadzornika pomorske službe u unutrašnjem zalivu Boke, kontrolu nad stanjem kotorske, prčanjske i okolne mornarice koju, prema potrebama, upućuje na razne službe republici.

Povezana sa svojim gradom, najbogatija bratovština u Kotoru, kotorska mornarica, brine se za što sjajnije svečanosti. Pri tom joj pomaže i država, kojoj je mnogo stalo do toga da ovakvim slavama i sitnim zadovoljenjima pojedinačnih ambicija, i javnoga izražaja, pridobije za sebe narodne mase. I te su mase doista bile uz Veneciju, jer su se iza njezinih granica nalazili Turci. Nije nikakvo čudo, nego je to štaviše posve razumljivo da su i u Kotoru, i u Perastu, i u Prčnju, i u Herceg-Novom, smatrali Veneciju državom u kojoj je njima bilo razmjerno dobro, pogotovo

onda kad je pod Venecijom njihovo pomorstvo procvjetalo, u XVII i XVIII stoljeću, dok je odmah do njih, u turskom carstvu, raji bilo isuviše teško.

Gledano sa našeg nacionalnog stanovišta, bokeljska mornarica je bila samo od strane Venecije iskorišćavana, i naša se krv lila po svim morima istočnog Mediterana za slavu krilatog lava, dok je naš narod bio bespravan. Ali, ako to gledamo sa aspekta onoga vremena, Bokelji su morali pomagati Veneciju, jer ih je s druge strane čekalo samo tursko podaništvo i orijentalna zaostalost.

Zbog toga ne smijemo osuđivati bokeljske mornare što su se borili za Veneciju, nego naprotiv treba u tome da gledamo svakog pojedinog našeg čovjeka, junaka i mornara, koji za svoju slobodu, kakvu je on tada zamišljao, gine ili pobjeđuje.

Poslije kandijskog rata nisu više dalmatinski gradovi, ni oni na otocima, ni oni na kopnu, osjećali neposrednu opasnost od Turaka, ali su se njihove čete i te kako junački borile protiv njih još i za vrijeme od 1712—1718. god. U Boki Kotorskoj je to bilo drugačije. Tamo su Turci još uvijek neposredni susjedi, i borba se nastavlja ne samo za ciljeve republike, nego i za ciljeve svakog pojedinog mjesta, pa čak i mjestašca.

Tu je na hiljade stranica neispisane naše historije, mnogo i kopnene i pomorske slave, često tihe i nezapažene. Tradicija svih tih mjesta naše Boke cijela je jedna velika historija naših pomorskih sukoba, uspjeha, neuspjeha i slave.

GLAVA VI

DUBROVNIK

DUBROVAČKO POMORSTVO I TRGOVINA OD IX DO XIII STOLJEĆA

Od vremena kada se Dubrovnik prvi put u historiji spominje (oko 850) pa sve do 1205. godine bio je on uvijek u vlasti Bizantije, uz male prekide, i to krajem XI stoljeća kad je došao pod vlast južnoitalskih Normana, zatim 1171. godine kad ga privremeno uzeše Mlečani, i 1185—1192, kad je ponovo priznavao vlast napuljskih normanskih vladara.

Godine 1032. Dubrovčani su zajedno sa jednim odredom carske mornarice potukli saracensko brodovlje kad je ovo bilo opet prodrlo u Jadransko more, a pedeset godina kasnije pomogli su oni svojim brodovima — zajedno sa ostalim našim primorskim gradovima — Roberta Giskara u borbi sa bizantinskim carem Emanuelom Komnenom.

Temelj svom samostalnom razvitku udario je Dubrovnik u XII stoljeću, došavši na srećnu misao da preuzme u svoje ruke trgovinu između tadašnjeg Zapada i slavenskih zemalja na Balkanskom poluotoku. Ovu osnovnu misao počeo je on sistematski sprovoditi u XI stoljeću i ostao joj je vjeran sve do pada pod Francusku 1808. godine. Ova je misao sve do tada ravnala svaki njegov korak i u političkim i u trgovačkim poslovima, i od njega stvorila diplomatu prvoga reda, kojemu je bila dorasla samo venecijanska diplomacija.

U doba kad je trgovina i u najkulturnijim krajevima bila ne samo težak nego i opasan zanat, kad je trgovac morao da bude i vojnik, uvijek spreman da ga napadnu ne samo razbojnici nego i vojnici pojedinih knezova, Dubrovčani su smjelo prodirali u sve krajeve Balkanskog poluotoka, ne ustuknuvši ni pred time što je tu odvažnost mnogi njihov građanin platio glavom.

Trgovci onog vremena nisu se smjeli osvrtati na ovakve napadaje, već su morali naći način da se od njih odbrane. Za početak trgovine uopće trebalo je doći do sporazuma sa knezovima i vladarima ovih krajeva, i to udesiti tako da i oni imaju od toga koristi na carinama i darovima.

Dubrovčani su to razumjeli i još u XI stoljeću sklopili razne ugovore koji su im zajamčili mogućnost trgovine i kneževsku zaštitu po prostranim teritorijama sjeverozapadnog dijela Balkanskog poluotoka.

Godine 1186, 27. septembra, sklopili su veliki župan Nemanja i njegova braća Strašimir i Miroslav sa Dubrovčanima mir, dali im slobodu trgovine u svojoj zemlji i zajamčili im zaštitu. Tri godine poslije toga, 29. avgusta 1189, zajamči bosanski ban Kulin Dubrovčanima slobodu trgovine i zaštitu u svojoj zemlji.

Ovako su Dubrovčani još u XII stoljeću osigurali sebi slobodu trgovanja i naklonost vladara u prostranom i velikom teritoriju od Save na sjeveru do Drima na jugu i Morave na istoku.

Za osiguranje svoje trgovine u raznim lukama utanačio je Dubrovnik razne ugovore još u XII stoljeću: s Molfetom u Apuliji 1146, s Pizom 1169, Rovinjem i Ravenom 1188, s Kačićima 1190. i s Fanom i Ankonom 1199.

Na tako čvrsto udarenom temelju gradio je Dubrovnik svoju trgovinu dalje u XIII stoljeću, iako se njegov politički odnos promijenio, jer je godine 1205. Dubrovnik uzela Venecija. U vlasti Venecije ostao je kao autonomna komuna, kakav je on bio i do tada, s tim da mu je od sada Venecija određivala kneza i slala nadbiskupa, ali je Dubrovnik nastavio dalje da u istom smjeru i istom duhu razvija svoju trgovinu.

Godine 1215. dobio je Dubrovnik od srpskog velikog župana Stevana slobodu trgovanja po njegovoj zemlji.

Između 1222. i 1228. godine zajamčio mu je slobodu trgovanja u cijelom svom kraljevstvu srpski kralj Stevan, a 1230. dao je bugarski car Avsen II Dubrovčanima slobodu trgovanja po svim njegovim zemljama. Izbjegli srpski kralj Stevan Radoslav dao je 4. februara 1234. godine Dubrovčanima velike privilegije, a iste godine potvrdio im je bosanski ban Matej Ninoslav privilegiju bana Kulina. Dok su Dubrovčani uzeli privilegije koje im je davao izbjegli kralj Stevan Radoslav, osiguravajući se za slučaj njegovog povratka na prijestolje, sklopili su oni iste godine savez i prijateljstvo sa tadašnjim srpskim kraljem Stevanom Vladislavom.

U oktobru 1237. godine prizna epirski despot Mihajlo II Angelo Dukas Dubrovčanima stare njihove privilegije u svojoj zemlji, a 22. marta 1240. dobili su Dubrovčani velike privilegije od bosanskog bana Matije Ninoslava — oslobođenje trgovaca od desetine i drugih daća, eventualnu odbranu od srpskog kralja, slobodu trgovanja i slično. Isti ban je u martu 1249. obnovio prijateljstvo s Dubrovnikom i obećao da će ga čuvati. Četrnaestog avgusta 1243. sklopili su Dubrovčani ugovor sa srpskim kraljem Stevanom Urošem. Šest godina kasnije, 1249, dali su humski knez Andrija i njegovi sinovi Dubrovniku privilegij slobode trgovanja i obećali mu svoje prijateljstvo.

Petnaestog juna 1235. godine sklopili su Dubrovčani sa bugarskim carem Asenom II savez za napad i obranu protiv srpskog kralja Uroša, ali još 13. avgusta 1253 — poslije završenog rata i neprijateljstva — potvrdio im je Stevan Uroš stare privilegije u svojoj zemlji. Vrlo je karakteristično obećanje koje je srpska kraljica Jelena dala Dubrovčanima, u kojem se zaklela ne samo da će štititi dubrovačke trgovce, nego da će čak obavijestiti Dubrovčane ako kralj bude htio napasti njihov grad.

Da osigura svoje brodove i svoju trgovinu u lukama raznih gradova, Dubrovnik je i u XII stoljeću sklopio razne ugovore u tu svrhu: 1201. sa gradom Bari, 1206. sa Kotorom, 1208. sa Rekanati (Recanati) i sa Molfetom, 1211. sa Bišeljom (Bisceglie), 1221/2. sa Splitom, 1229. sa Ravenom, 1229. i 1331. sa Fermom, 1231. sa Rimini, Ferarom, Fanom, Sinigaljom i Ankonom, 1234. sa Šibenikom, Splitom i sa gradom Rekanati (Recanati), 1235. sa omiškim

knezom Kolmanom, 1235. sa Ravenom, 1238/40. sa komunom Dorsana, 1243. sa Ulcinjem, 1245. sa Omišanima.

Dvadeset drugog aprila 1249. dobio je Dubrovnik od komune Svetoga Elpidija u Romanji privilegije za cijelu obalu ove komune, a 23. maja 1249. bio je sklopljen trgovački ugovor između Dubrovnika i grada Fana. 1250. ugovorili su Dubrovčani prijateljstvo sa Trogirom, a 1251. sa gradom Rekanati; 1256. izmirio se Dubrovnik sa gradom Fermom poslije izvjesnih nesporazuma među njihovim trgovcima, a 1257. sa Splitom uz izmjenično jamstvo slobode njihovih građana u svojim lukama. Trinaestog maja 1257. Dubrovčani, koji su u Senju tovarili drvo, ugovorili su da dubrovački brodovi u Senju ne plaćaju arboratik; 26. decembra iste godine bio je sklopljen ugovor prijateljstva između Dubrovnika i Kotora, na temelju kojega dubrovački trgovci nisu plaćali nikakve carine u Kotoru, a kotorski su uživali isti privilegij u Dubrovniku. Dubrovčani su 11. maja 1274. dobili od grada Ferma privilegij da ne plaćaju carine ni u gradu Fermo ni u luci Sv. Jurja. Petog juna 1279. Dubrovnik je proširio svoj ugovor prijateljstva sa Kotorom i u političkom, trgovačkom i u plovidbenom pogledu; Kotor je obećao tom prilikom Dubrovniku da će nastojati spriječiti svaki eventualni rat srpskog kralja na Dubrovnik, a u svakom slučaju o takvoj namjeri pravodobno obavijestiti Dubrovnik. Druge odredbe odnose se na izmjeničnu i zajedničku navigaciju i trgovinu, oslobođenje carine dubrovačkih brodova i trgovaca u Kotoru, oslobođenje i eventualno plaćanje carine na robu Kotorana u Dubrovniku itd.

Ugovor između Dubrovnika i Ankone od 4. juna 1292. godine je do u tančine savršen trgovački ugovor onoga vremena. Ugovori sa srpskim kraljevima: Urošem, Stevanom, Dragutinom, Stevanom Urošem II i Stevanom Dušanom osiguravali su Dubrovniku mir, širenje teritorija, trgovinu i blagostanje. Godine 1333. darovaše Dušan i bosanski ban Dubrovniku poluotok Rat (Pelješac) sa Stonom, a Dušan sa svoje strane čak i cijelo primorje od Stona do Dubrovnika (što je Dubrovnik dobio tek 1399.), uz uslov da plaća danas obojici rivala i još k tome Dušanu 8 000 perpera u gotovom. Trinaestog novembra 1350. Dušan je svečano, kao prijatelj, ušao u Dubrovnik i sa počastima dočekan kao car.

Dubrovnik je skoro sam imao u rukama cijelu trgovinu slavenskih balkanskih zemalja, ukoliko su njima bili potrebni produkti zapadne proizvodnje. U Ankoni u Traniju, u Brindiziju, u Draču i drugdje imao je Dubrovnik cijelu koloniju svojih ljudi — upravo onako kako ih je imao i po svim glavnim mjestima na Balkanskom poluotoku — koji su bili vezani i sa Dubrovnikom ne samo vezama jedne domovine nego i zajedničkim interesima.

U Vrhbosni, Beogradu, Nišu, Skoplju, Sofiji, Provatu i drugdje bilo je Dubrovčana koji su robu kupovali i prodavali upravo kako su to činili Dubrovčani u Veneciji, Firenci ili kasnije čak u Londonu.

Glavni uzrok procvata Dubrovnika, dubrovačke trgovine i pomorstva bio je taj, što je sav državni život Dubrovnika bio prema tome podešen, a sve je drugo osim trgovine i pomorstva bilo sporedno. I kako je od toga svaki imao koristi, od kneza i vlastele do posljednjeg pučanina, to je briga za podržavanje i jačanje stečenih prava i utrtih puteva okupila sve u tolikoj mjeri da unutrašnjih borbi u to vrijeme nije gotovo ni bilo, jer da ih je bilo Dubrovnik bi, bez sumnje, podlegao i postao plijenom susjednih vladara.

Venecija, koja je u Levantu našla ogromno vrelo svojih prihoda i odakle su joj dolazila cijela bogatstva, nije morala u to doba tražiti sebi tržišta u Jadranskom moru, štaviše Mlečani to nisu ni htjeli.

Jadransko more je u to vrijeme bilo za Mlečane samo komunikacija koja je spajala Levant sa njihovim glavnim gradom. Dubrovnik je njima bio potreban samo kao uporište na Jadranu, koje su slabo podupirali ali su uvijek bili spremni odbraniti ga od svakog prohtjeva srpskih kraljeva, koji su često za njim težili. Dubrovnik je na taj način mogao mirno razvijati svoju trgovinu i svoje pomorstvo.

Kad je 1358. godine bio sklopljen u Zadru mir između Venecije i ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika Anžujca kome je Venecija ustupila cijelo primorje od početka Kvarnera do Drača, došao je i Dubrovnik prvi put pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja.

Dubrovnik je tada dobio sve one privilegije koje su imali i ostali dalmatinski gradovi, sa tom razlikom što je

kralj, poznavajući dubrovačke trgovačke prilike i veliku korist koju je Dubrovnik imao od njih, i sam htio od toga imati koristi. Radi toga mu je Dubrovnik morao plaćati „u znak podvrgavanja i priznavanja" godišnje 500 perpera u zlatnim dukatima i povrh toga obećati 2500 perpera koje je u zlatu Dubrovnik u posljednje vrijeme plaćao svake godine srpskom kralju, i 500 perpera koje je godišnje plaćao bosanskom banu, za eventualnu obranu Dubrovnika od srpskih i bosanskih vladara.

Dubrovnik je, pored svih promijenjenih prilika, održao svoje trgovačke veze, tržišta i puteve. On je i nadalje plaćao srpskom kralju dužni danak od 2.000 perpera, a njegovi trgovci sve pristojbe za tržišta, ne pouzdavajući se nikako u zaštitu Ludovikovu u tim krajevima. Dubrovčani su, usavršivši potpuno svoje trgovačke puteve i veze u srpskoj državi, bili gotovo jedini dobavljači svih vrsta robe, koja je bila potrebna osobito dvoru i vlasteli. Osim toga, Dubrovčani su postali bankari srpskog carstva.

Sa Venecijom dolazio je Dubrovnik sada u češće sukobe. Mlečani su, naime, 1367. godine zabranili Dubrovčanima u Veneciji kupovanje i prodavanje robe strancima, i to su dozvoljavali jedino preko Mlečana, što je robu znatno poskupljivalo. Dubrovnik je odvratio istom mjerom.

Venecija je na to, da se osveti Dubrovniku, zabranila 1372. godine svaki izvoz iz Venecije u Dubrovnik i uvoz iz Dubrovnika u Veneciju.

Uto su se promijenile prilike na Balkanu. Tamo se poslije smrti cara Uroša nastavilo sa komadanjem srpske države, podigli su se u mnogim krajevima mnogi dinasti, od kojih su neki tražili čak da im Dubrovnik plaća stari svetodimitarski danak kojega je prije plaćao srpskom kralju, pa kad Dubrovnik nije htio na to pristati, napadali su na njegove ljude i njegove zemlje. Nesigurnost u tim krajevima odvrati mnoge trgovce od korištenja starih tržišta i uputi ih da se dadu na veliku trgovinu po Sredozemnom moru. Tome je pridošao i još jedan razlog. Naime, 1362. godine Venecija je zabranila svojim brodovima bilo gdje u Dalmaciji ukrcati robu za izvoz u zemlje Sredozemnog mora izvan Jadrana. Ta je zabrana u prvi mah uveliko škodila trgovini dalmatinskih gradova, ali je istovremeno podstakla ove gradove na gradnju velikih bro-

dova za plovidbu po Sredozemnom moru. Osobito se u tom istakao Dubrovnik koji je izgradio veliku flotu za plovidbu po Jadranskom i Sredozemnom moru. Dubrovčani su sada sami zalazili u Egipat i uopće u Levant, a da osiguraju svoju trgovinu i trgovce sklopili su u Brusi 1365. godine ugovor sa turskim sultanom Muratom.

U mletačko-đenovljanskom ratu 1378—1381. sudjelovao je i Dubrovnik, na poziv Ludovika, izgubivši pri tom nekoliko brodova koje su mu Mlečani zaplijenili. Tako je pomogao sa svojim brodovima u borbi đenovljanskoj mornarici da se Veneciji opet oduzme Kotor; u ekspediciji u sjeverni dio Jadrana sudjelovao je sa 2 galije u bici kod Pule i poslao je Matu Jozetina da napada na mletačke trgovačke brodove.

Uska saradnja dubrovačke mornarice sa đenovljanskom dovela ih je u Tirensko more, gdje su njihovi brodovi plovili sve do Đenove, kao što su i prije toga dolazili do Pize. Izgubivši mnoge svoje veze u balkanskim zemljama, Dubrovnik je u to doba ojačao svoju mornaricu i postao eminentna pomorsko-trgovačka komuna.

Kupivši 1409. Zadar i sva prava na Dalmaciju od Ladislava Napuljskog, Venecija je do 1420. uzela skoro svu Dalmaciju osim Dubrovnika i njegovog teritorija. Dubrovnik je u to doba imao osim svoga grada, Gruža i malih otoka od Mrkana pred Cavtatom do Šipana i dijela Župe, još i otok Lastovo, koji je 1272. svojevoljno priznao njegovu vlast, o. Mljet, poluotok Rat (Pelješac) koji mu je darovao srpski car Dušan i bosanski ban Stjepan Kotromanić 1333. godine, primorje od Stona do Dubrovnika, koje mu je istom prilikom dao Dušan i godine 1358. kralj Ludovik, ali koje je uzeo u posjed tek 1390. godine.

Petnaesto stoljeće dalo je i dubrovačkoj trgovini i dubrovačkom brodarstvu jače snage. Tako je Dubrovnik 1434. dobio od pape bulom „Coena Domini" dozvolu da njegovi brodovi mogu da plove do „Sv. Zemlje" i drugih zemalja „nevjernika" i da s njima trguje, da tamo drži konzule i sl. Ovim mu bješe otvoren put za Afriku i Orijent i omogućena trgovina koja mu je izmjenom njihovih produkata sa Zapadom mogla da donese neizmjerne koristi.

Ali je Dubrovnik i prije ove bule, bez naročite papine dozvole, trgovao sa Turcima. Njegovi su brodovi pre-

vozili robu ne samo za kršćanski Carigrad i Bizantiju, nego i za „nevjernike". Još 1365, dakle više od 20 godina prije Kosova, Dubrovnik je sklopio ugovor sa sultanom Muratom, kao instinktivno predosjećajući kasnije događaje. A kad je turska najezda pregazila i Bugarsku i Srbiju, još prije nesrećnog poraza kod Varne (1444) i prije pada Carigrada (1453), Bosne (1463) i Hercegovine (1482), Dubrovnik je jasno vidio kako mora da postupa. On je 1442. godine sklopio s Turskom ugovor koji je osnov cijelom dubrovačkom trgovačkom životu sve do 1807. godine. Za godišnji danak od 500 dukata Dubrovnik je dobio slobodu i zaštitu trgovine u svim zemljama koje Turci osvojiše. Taj se danak vremenom povećavao i dosegao maksimalnu svotu od 12 500 zlatnih ugarskih dukata. Svake godine je dolazilo svečano poslanstvo iz Dubrovnika na Portu da ga donese, sve do 1699. godine, tj. do mira u Karlovcima, a poslije toga, sve do 1805, slao je Dubrovnik to poslanstvo svake treće godine.

I baš turska osvajanja koja su uništila sve naše nacionalne države, iskoristio je Dubrovnik u sprovođenju svoje trgovačke politike. On se podigao, ojačao i počeo da se potpuno ispoljava kao samostalna suverena država. Mjesto malih država i državica, koje su poslije Dušanove smrti bile prekrile Balkanski poluotok, sada je sve od dubrovačkih granica do Carigrada bila jedna država, i tu je nastupio Dubrovnik, bez konkurenata u donošenju skupih tkanina i proizvoda Zapada. Njegova je luka bila sada puna brodova ne samo njegovih, nego i sa cijelog Apeninskog primorja i sa cijelog Mediterana.

Dubrovački brodovi obilaze sada sve veće luke Sredozemnog mora od Levanta do Španjolske, zalaze u Atlantik i krcaju robu u Engleskoj, u lukama Biskajskog zaliva, u Holandiji, Belgiji i drugdje. Ovo je vrijeme za koje kaže Paladije Fosko (Fosco) da „nijedna čest Europe nije toliko udaljena i tako neprijatna putnicima, a da u njoj ne nađeš dubrovačkog trgovca. Imađahu prijašnjih godina preko tri stotine lađa, koje šiljahu u svijet da trguju".

Dubrovnik je u XVI stoljeću u najboljim vezama i na Zapadu s carem Karlom V, španjolskim kraljem i njegovim nasljednicima. On je sa svojim brodovima učestvo-

vao u ekspediciji Karla V na Tunis (1535), kojom je prilikom propalo 18 dubrovačkih galeona sa cijelom posadom. U oluji koja je zahvatila Karlovo brodovlje, kad je 1541. išlo na Alžir, potopilo se i 8 dubrovačkih galeona, a 6 ih je propalo pod Tripolisom.

DUBROVNIK PRIZNAJE TURSKU VRHOVNU VLAST (1526)

Kad je pod udarcima velikog turskog cara Sulejmana Sjajnoga bila srušena Ugarska i nad Budimom 1526. podignuta Prorokova zastava, Dubrovčani uvidješe da je i nominalna vlast ugarsko-hrvatskog kralja njima samo smetnja i pokloniše se sultanu Sulejmanu u Budimu, kao gospodaru ugarskom i svom.

Od tada Dubrovnik je smatran od Turaka kao vazalna država turskog carstva i uživao je u njemu punu slobodu trgovine i brodarstva (sl. 56). U svim većim gradovima Balkanskog poluotoka bijahu dubrovačke kolonije, a odlično organizirane karavane spajahu Dubrovnik sa Carigradom. U tom položaju mogao je Dubrovnik da se održi. Izvanredno vještom diplomacijom, koja je kulminirala u Carigradu, on je to uvijek i uspijevao. Molbama, pretvaranjem, mitom, spletkama i sličnim, uspijevali su njegovi građani i u Carigradu, i u Drinopolju (Jedrenu), i u Sarajevu, i u Mostaru, uvijek u istoj želji da sačuvaju Dubrovniku političku slobodu i trgovački život na Balkanu.

Težak je to bio posao, osobito težak onda kad je Dubrovnik imao da izdrži borbu sa mletačkim poslanikom koji je sa svoje strane imao da nastoji odvratiti od Dubrovnika tursku trgovinu.

SUKOBI DUBROVNIKA SA VENECIJOM ZBOG SPLITSKOG TRGOVAČKOG STOVARIŠTA

Kad je Venecija zbog svoje oslabljene trgovine sa Levantom podigla u XVI stoljeću Split kao svoje stovarište na Jadranu i uprla sve sile da tamo navrati turske karavane. Dubrovnik je imao da izdrži s njom tešku borbu ne samo na Jadranu nego daleko više u Carigradu i Sarajevu. Mito

je morao da potisne mitom, spletke spletkama, i to ne samo u Turskoj, nego i u Italiji i ostaloj Evropi.

Venecija je podigla šplitko trgovačko stovarište što se uređaja tiče na zamjernu visinu, osigurala trgovačke brodove koji su prevozili robu u Veneciju oružanim galijama, davala je sô za polovicu cijene od Dubrovnika, išla naruku trgovcima itd., a osim toga je mitila turske činovnike od Carigrada do Klisa. A kad uza sve to nije mogla da slomi Dubrovnik, iako mu je naškodila, odredi 1601. godine da se sa robom Levanta, koja dolazi na dubrovačkim brodovima preko Dubrovnika u Veneciju, postupa kao da nije dezinficirana što znači da je ona, iako je u Dubrovniku svršila karantenu, morala da to ponovo učini u Veneciji. Osim toga, Venecija je zabranila izvoz robe iz Venecije u Dubrovnik, ako je ona bila namijenjena za Tursku.

Dubrovnik je na to, šikaniran od Venecije, potražio druga tržišta: Barletu, Siciliju, Ankonu, Napulj, Marke, Firencu i London, da kupi sukno, svilu i damaste.

Smatrajući Jadransko more svojim, a isto tako monopol soli na njemu, stadoše Mlečani od 1626. da plijene one dubrovačke brodove koji su preko Jadrana prevozili sô. Kad je Dubrovnik zbog toga protestirao, saopći mu Venecija otvoreno da ona „ne dozvoljava nikako da se po Jadranskom moru vozi bilo čija sô, osim venecijanske".

Kandijski rat (1645—1669) između Turske i Venecije navrati opet trgovinu u Dubrovnik. Ali upravo onda kad je Dubrovnik bio u punoj snazi, slomi mu je katastrofalan potres 6. aprila 1667. godine.

Nevjerojatnom istrajnošću nastojahu oni koji nesreću preživješe da svoj grad, svoju trgovinu i svoju mornaricu ponovo podignu, ali ih ometahu mahinacije Venecije za vrijeme rata Svete lige (1683—1699), kad je htjela, a neko vrijeme i uspjela, da Dubrovnik izolira s kopna i tako prekine svaku njegovu teritorijalnu vezu sa Turskom. Odmah pošto je Venecija, u martu 1684, pristupila Svetoj ligi, započe ona rat s Turskom pa je još 1684. godine osvojila Moreju, Sinj, Knin, Vrliku, Trebinje, Popovo, Čitluk i Vrgorac, i tako doprla do visokih gora koje dijele Dalmaciju od Bosne. Dubrovnik je bio nemoćan da Veneciju spriječi u osvajanju turskog teritorija, koji ga je okruža-

vao, jer je Venecija nastupala kao zastupnica kršćanstva u borbi protiv Turaka. On je pokušao da omete mletačke planove, pa je potajno priznao vrhovnu vlast cara Leopolda kao nasljednika ugarsko-hrvatskih kraljeva. Istovremeno je i nadalje priznavao javno vrhovnu vlast turskog sultana i slao mu godišnji danak. To je doba najveće borbe Dubrovnika, kad Venecija nije više išla samo za umanjenjem njegove trgovine i brodarstva, nego za njegovim potpunim uništenjem. I samo svojoj vjekovima školovanoj diplomaciji mogao je Dubrovnik da zahvali što je u toj nadčovječanskoj borbi izdržao, slomio i omeo čak pobjedonosnu Veneciju.

Ali dok je do te diplomatske pobjede došlo, Dubrovnik je proživio duge godine potpune blokade od strane Venecije, ne samo na moru nego i na kopnu. Trgovina sa Turskom je za tih godina sasvim prestala, a kad je opet bila slobodna Dubrovnik je imao da izdrži jaku konkurenciju Venecije koja je otvorila stovarišta, uz splitsko još u Herceg-Novom, Kotoru, na Neretvi i druga u sjevernoj Dalmaciji. Ali još teže je bilo to, što je sad poražena i smanjena Turska trebala daleko manje nego pređašnja, pobjedonosna i bogata, a osim toga je najveći dio poluotoka našao za vremena borbe sa Venecijom druga ishodišta i druge puteve svojoj trgovini.

Početkom XVIII stoljeća dubrovačka mornarica bješe u rđavom stanju, ali se malo-pomalo sve jače pridizala, tako da je postala jak konkurent i francuskoj trgovini na Sredozemnom moru, i to u tolikoj mjeri da je marseljska trgovačka komora tražila od svoje vlade da zaštiti njenu trgovinu od dubrovačke konkurencije i da nastoji da se ograniči broj dubrovačkih brodova u Sredozemnom moru.

DUBROVAČKI BRODOVI

U živoj trgovačkoj vezi sa važnim gradovima Jadranskoga i Sredozemnoga mora od najranijih vremena svoga života pa dalje, Dubrovnik je mogao da ide ukorak s njima i u gradnji brodova, i u njihovom usavršavanju, i u nautičkom znanju. Zato i nije bilo neke znatne razlike u konstrukciji između njegovih brodova i onih Venecije ili

Đenove, a što se tiče nautičkog znanja, Dubrovnik je uvijek bio na ravnoj visini s njima.

Ali mi možemo na osnovu naših dubrovačkih izvora doznati i poneke bliže i tačnije vijesti o dubrovačkim brodovima osobito poslije XV stoljeća.

U XIII i XIV, a i u XV stoljeću brodovi se klasificiraju prema „miara-ma" nosivosti, i to tako da se od 40 miara dalje računaju oni koji plove izvan teritorijalnih voda. Najveća nosivost je 400 miara. Tačno ne znamo kolika je to mjera, a i u statutu se određuje ovako: „za 1 miliarij neka bude 2000 zečijih koža, 1000 lisičijih" i sl.

Najveći dubrovački brodovi bijahu na tri jarbola, a imadahu koncem XVI stoljeća do 1300 „kola" (carro) nosivosti. Kao što se danas računa nosivost u registarskim tonama, tako se u ono vrijeme u Dubrovniku računala prema napuljskom načinu u „karima" (kolima), tj. jedinici mjere za žito. Jedan „karo" imao je 18 2/3 do 19 dubrovačkih stara, a dubrovački star nešto preko 111 litara. Prema tome, najveći dubrovački brodovi XVI stoljeća imali su do 27500 hektolitara nosivosti ili oko 900 današnjih registarskih tona. Od ovih dubrovačkih kolosa bijahu najpoznatiji: „Presveta krunica" brodovlasnika Marula od 1300 „kara", „Presveto navještenje" brodovlasnika Skočibuse od 1200 „kara", „Gospa od Karmina" Krivonosića od 1100 „kara", sva tri iz Šipana, „Gospa od Ružarija" kapetana Antikerna od 1100 „kara" iz Dubrovnika, „Sv. Jeronim" kapetana Ohmučevića od 1000 „kara" iz Slanog i mnogi drugi.

Brodovi koji su imali od 700 „kara" naviše zvahu se „karake", oni koji su imali od 500 do 700 „galeoni", a od 200 do 500 „navi".

Između 1584 i 1654. godine Dubrovnik je imao preko 160 većih trgovačkih brodova i to: 57 karaka, 72 galeona i 32 nava. Od ovih je otpalo na sam grad Dubrovnik 55 (26 karaka, 24 galeona i 5 nava), a onda su dolazili redom Mljet (14 karaka, 15 galeona i 9 nava), Slano (12 karaka, 17 galeona, 3 nava), a zatim ostale veće luke dubrovačke republike.

Osim ovih brodova koji su plovili u svijet, bilo je i manjih koji su saobraćali u dalmatinskim vodama.

Sačuvao nam se opis jedne karake koja je 11. decembra 1577. prispjela u grad Vasto u Abrucima, a napisao ga je tadašnji prior dominikanskog manastira u Vastu Serafin Raci (Razzi), koji je sam posjetio taj brod.

Ova karaka sa tri jarbola imađaše 1200 kara, sa posadom od 140 ljudi. Osim prostorija za teret, bila je tu jedna glavna soba sa gornjim tavanom od izrezanog drveta sa slikama i pozlatom, i jedna velika dvorana na čijem su tavanu bile izrezane ruže. Na brodu je bilo krdo svinja, mnogo kunića, vrlo mnogo kokoši, sve za potrebe broda. Radionice kovača i drvodjelaca služile su za popravke broda na putu. Usred broda bijaše zdenac slatke vode, s vitlom i posudama, a do njega mali vrtić. Uz kapetana, oficira i mornare, bijahu tu još bombardijeri (kumburaši) liječnik i pisar. Jarboli su imali na vrhu koševe, a teški deblenjaci i jedra podizali su se pomoću ručnog vitla.

Ne našavši dovoljno karga (tereta) u Vastu, odjedrio je ovaj brod 23. septembra put Ankone. „Za ovako velike brodove govorili su" — kaže posjetilac — „da zadaju mnogo muke i opasnosti, ali ako sretno svrše jedno putovanje ili dva, vrate sve što se potroši da se sagrade."

BRODOVLASNICI I MORNARI

Silan je novac priticao u Dubrovnik. Pojedine porodice se obogatiše — neke su posjedovale i po nekoliko velikih brodova. Porodice Krešimani, Pracat, Krivonosi, Skočibuba, Salimbene, Radulović, Jelić. Kastrati, Mažibradić, Gerić, Paskvareli, Cidilović i tolike druge bijahu u XV i XVI vijeku stup dubrovačkog bogatstva.

Od svih se ističe Miho Pracat, koji je ostavio svojoj domovini 1607. god. vrijednost od preko 200 000 dukata. Zahvalna domovina podigla mu je 1638. spomenik u dvorištu kneževog dvora.

Ali nisu se pomorstvom obogaćivali samo brodovlasnici, nego su i pojedini mornari znali doći do lijepog imetka. U XVI stoljeću bilo je u dubrovačkoj republici do 5000 mornara. Ovi su mogli da budu uzeti za plaću, zatim kao „entegari" i „na dio". Mornari „na dio" imali

su polovinu cjelokupnog čistog dobitka od prodane robe, a „entegari" su imali treći dio. Dobiveni se dio za sve mornare onda između njih dijelio prema njihovom međusobnom sporazumu. Osim toga, imali su mornari na većim brodovima pravo da donesu sobom iz inozemstva 1 1/2 star (167 kg) robe za koji nije trebalo da plate carinu.

Brodovi koji su plovili na otvoreno more trebalo je pored mornara, da imaju i dovoljan, statutom propisan broj vojnika za obranu od gusara, a svaki je mornar morao da ima spremno oružje za taj slučaj.

Osim kapetana (nauclerius), morao je svaki veći brod da ima i pisara (scribanus) koji je na brodu zastupao vlast i pazio da se izvršava sve što je zakonom bilo određeno; on je vodio brodske račune, evidenciju ljudstva i stvari na brodu i sl. Na brodovima od preko 40 „miara" nosivosti mogao je od 1462. da bude pisar samo koji vlastelin.

Najveću je korist crpao sam Dubrovnik od trgovine solju koja je u kasnije doba bila državni monopol. Solane na Ratu (Pelješcu), a osobito u Stonu i Cavtatu, nisu davale onoliko soli koliko je državi bilo potrebno za trgovinu sa zaleđem, pa se sô dovozila iz Albanije i Italije. Svaki dubrovački brod je morao svake tri godine jedanput da doveze besplatno za državu jedan teret soli.

Zbog soli imao je Dubrovnik mnogo borbi i muka, ali je korist koju je iz toga crpao bila velika. Godišnji prihod od soli bio je prosječno 40 000 dukata.

Dubrovački brodovi nisu ništa plaćali za stajanje u luci, a ni arboratik. Taj privilegij imali su u Dubrovniku i mletački brodovi, zatim oni iz Ankone, Barija, Barlete, Bestike, Jovencija, Molfete, Ortone, Siponta i Termolija. Ali su oni ipak plaćali izvjesne male dažbine knezu, nadbiskupu, katedrali i njenom sakristanu. Iz ovih dažbina gradila se maestozna katedrala Sv. Marije, za koju reče De Diversis da je najgrandioznija zgrada cijelog Ilirika. Brodovi svih drugih mjesta i država plaćali su arboratik prema svojoj veličini.

DUBROVAČKA LUKA, ARSENALI I LAZARET

Dubrovnik nema prirodne luke, pa su Dubrovčani još prije XIV stoljeća velikim trudom na jugoistoku svog grada stvorili luku, u XIV stoljeću nasuli veliki gat i na ulazu

u nju pričvrstili 1346. lanac koji se u vrijeme nevolje zatvarao. Osim toga, sagradiše četiri kule za njenu obranu od gusara, a 1550. veliku tvrđavu Molo.

Dubrovačka republika imala je dva arsenala — jedan od najstarijih vremena u Gružu i jedan od XV stoljeća u Stonu. Arsenal u Gružu bio je namijenjen samo za državne potrebe.

Dubrovnik nije držao nikakve velike ratne mornarice, nego samo „četiri ili pet brodova na vesla, tj. tri galije i jednu ili dvije fuste".

Trgovački brodovi su se gradili u svim glavnim pristaništima, u prvom redu na Lopudu, u Slanom i Trstenom.

Dubrovnik je ljubomorno čuvao svoje brodograditeljstvo i čak je u statutu bilo zabranjeno dubrovačkim kalafatima da grade brodove za strance, i to za obližnje Slavene i Saracene. Da bi osigurala podmladak brodograditelja, dubrovačka vlada je davala potpore kalafatima za šegrte.

Prvi put je kuga počela da hara u Dubrovniku 1348. godine, tj. u doba kad je harala u cijeloj Evropi (1347—1353), i trajala je šest mjeseci. U samom gradu umrlo je od kuge za ovih šest mjeseci 110 članova Velikog vijeća i preko 7000 drugih građana. Kuga je harala u Dubrovniku i 1363. i 1371. i 1374. uništivši oko 18000 ljudi, a onda opet 1391. Poučeni gorkim iskustvom. Dubrovčani koncem tog stoljeća zavedoše karantenu brodova i robe, koji su dolazili iz okuženih ili sumnjivih krajeva, tako da su ti brodovi sa robom morali mjesec dana jedriti između Molunta i Mljeta, a putnici ostati na posmatranju u Mljetu i Cavtatu.

Kuga unesena sa nekom robom dovezenom iz Ankone, strahovito pohara Dubrovnik i 1526—1527. godine. Od 25000 stanovnika koliko je tada bilo u gradu, umrlo je od kuge 84 vlastele, 80 vlastelinki, 44 redovnika, 160 redovnica i 8000 građana. Od 50000 cjelokupnog stanovništva Dubrovačke republike prije ove kuge, pomrije ih oko 15000. Uza sve mjere opreznosti ona je harala u Dubrovniku i 1533, 1550. i 1571. godine.

Do 1590. se kontumacija i čišćenje robe, koja je iz Turske dolazila, obavljala po raznim mjestima nesistematski i slabo. Zbog zdravlja u samome gradu, a i zbog tr-

govine sa svijetom, gdje se pazilo da li je roba prošla karantenu, odredi senat 1590. da se podigne veliki lazaret na Pločama uz more. Tako se sada vršila kontumacija robe, i to one koja je dolazila sa Zapada iz sumnjivih krajeva i unosila se u Dubrovnik, u lazaretu na Dančama, a one sa Levanta na Pločama. Blagodareći ovim mjerama Dubrovnik je skoro 100 godina bio bez kuge (do 1691), kad ga je opet, i to vrlo jako, počela harati.

Od osnutka lazareta na Pločama, gdje se raskuživala roba sa Balkana, postadoše Ploče centar dubrovačkog trgovačkog života. Tu su se sastajali trgovci iz svih trgovačkih centara Balkana, tu je roba prolazila kroz karantenu, tu se rastovarivala i tovarila roba na stotine konja, dok je među gradskim bedemima, uza sve razne nesuglasice, u kneževom dvoru vijećala vlastela, držeći se onih lapidarnih riječi uklesanih na arhitravu ulaza u dvornicu Malog vijeća: „Obliti privatorum publica curate“ („Zaboravivši privatne poslove brinite se za državne“).

GLAVA VII

POSLJEDNJE DOBA MLETAČKOG VLADANJA NA JADRANU

Kandijski (1645—1669) i morejski ratovi (1714—1718), vođeni protiv Turske, predstavljali su posledne sjajno doba mletačke pomorske moći i njenu labudovu pjesmu. Požarevački mir (1718) zadao je Veneciji posljednji udarac od kojega se više nije oporavila. Ona nema više ni materijalne ni moralne snage da ma šta poduzme i, svakim danom sve siromašnija, nije bila u stanju da se održi na visini koju je diktiralo novo vrijeme i nove prilike.

Mirom u Kampoformiju (Campoformio) 1797. godine, Venecija je prestala da postoji i bila je izbrisana sa geografske karte kao suverena država. Sav teritorij koji je imala na Jadranskom moru, samu Veneciju i cijelo njeno primorje do tadašnje austrijske granice na sjeveru, Istru i svu Dalmaciju sa svim otocima, dobila je Austrija sa svom preostalom mletačkom flotom i odličnim mletačkim arsenalom.

SLIKE
UZ ČETVRTI DIO

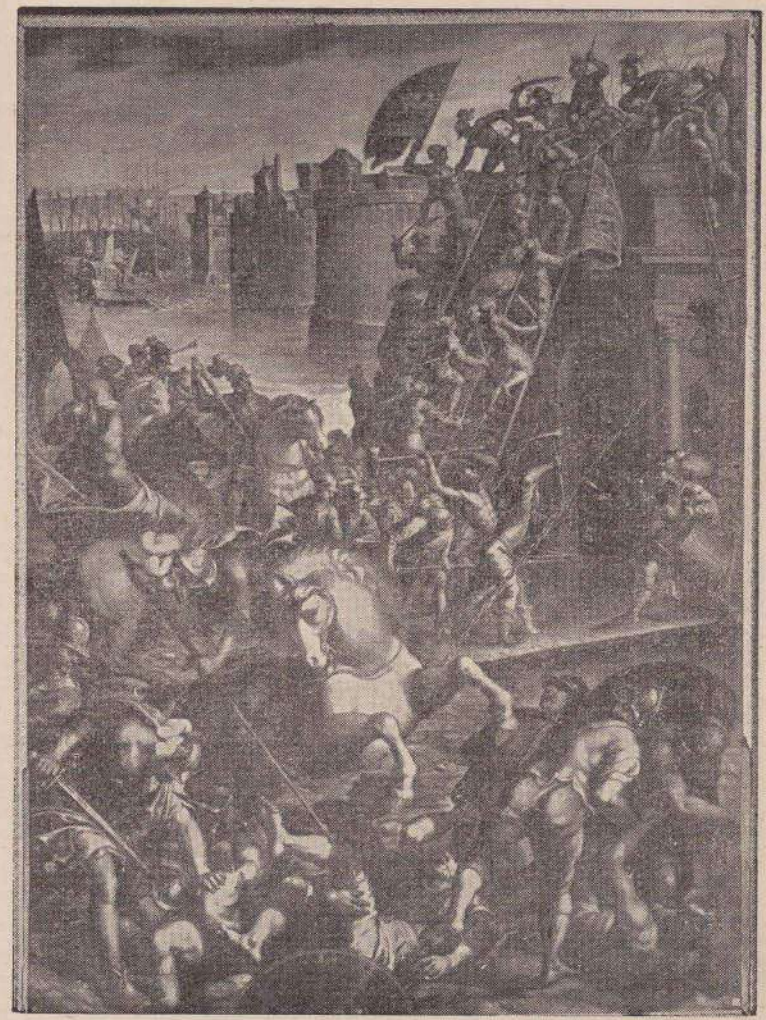

Sl. 28. — Zadarska bitka. Juriš Mlečana na Zadar 1346. godine. (Vicentino, slika u Duždevoj palači u Veneciji, u sali „dello scrutinio")

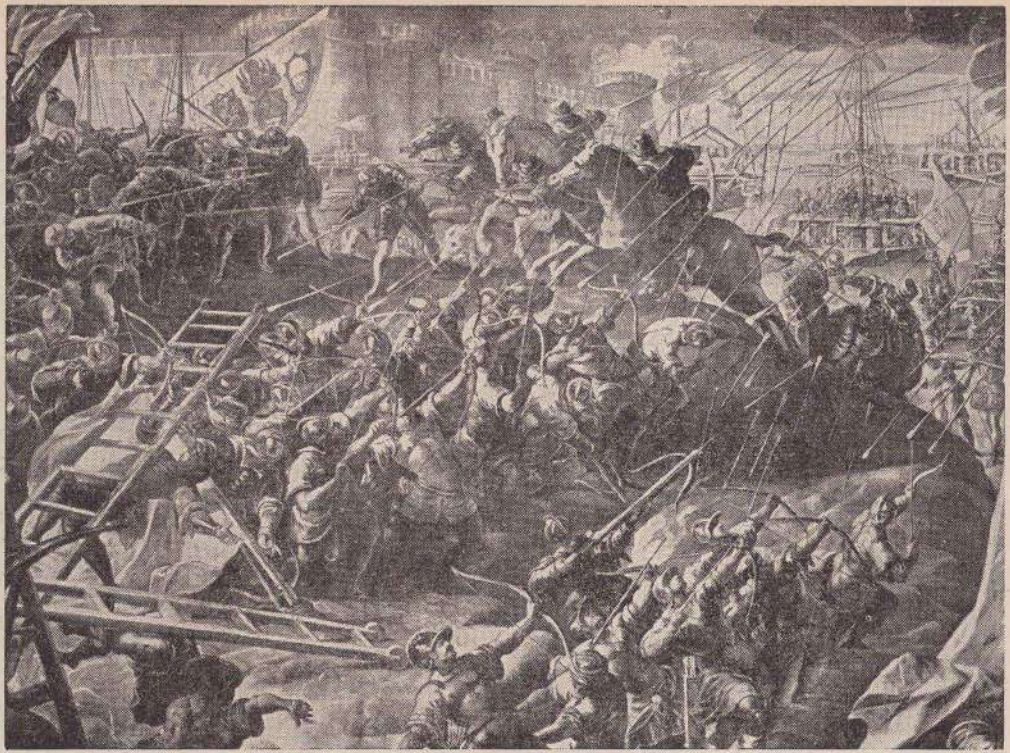

Sl. 29. — Bitka pod Zadrom 1346. godine između Mlečana i Ludovika I (Tintoretto, slika u Duždevoj palači — palazzo ducale — u Veneciji, u sali „dello scrutinio")

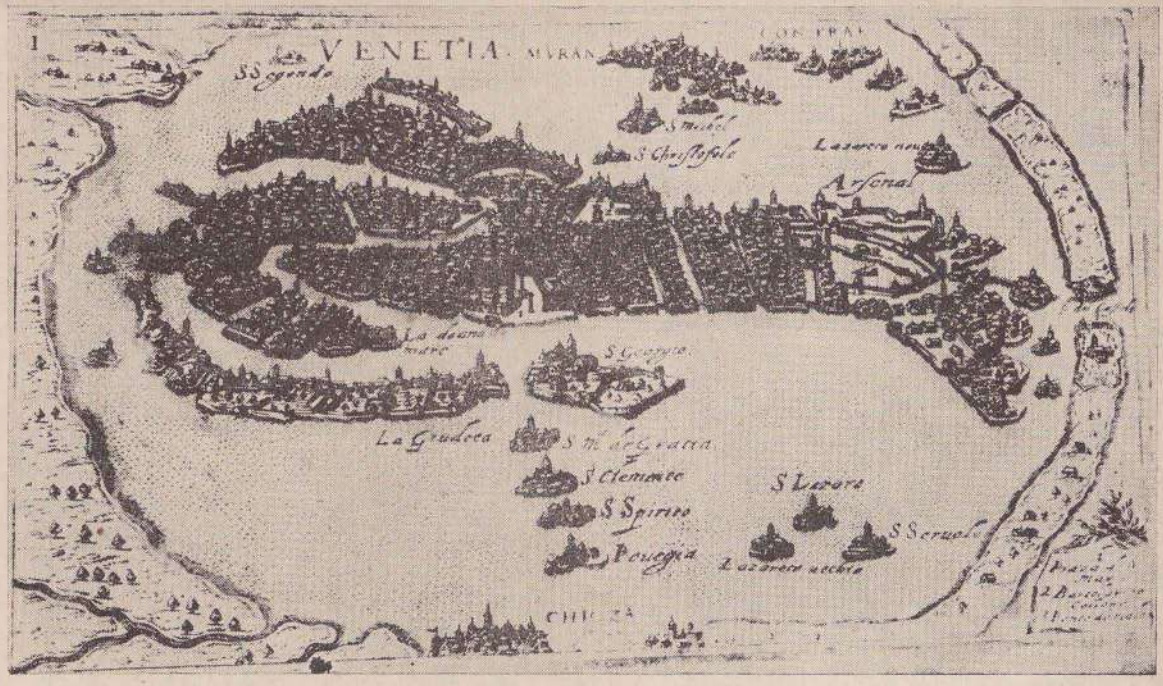

Sl. 30. – Venecija između 1570. i 1580. godine (Camotio, Isole famose, porti, fortezze, e terre maritime – Venetia 1571–1572)

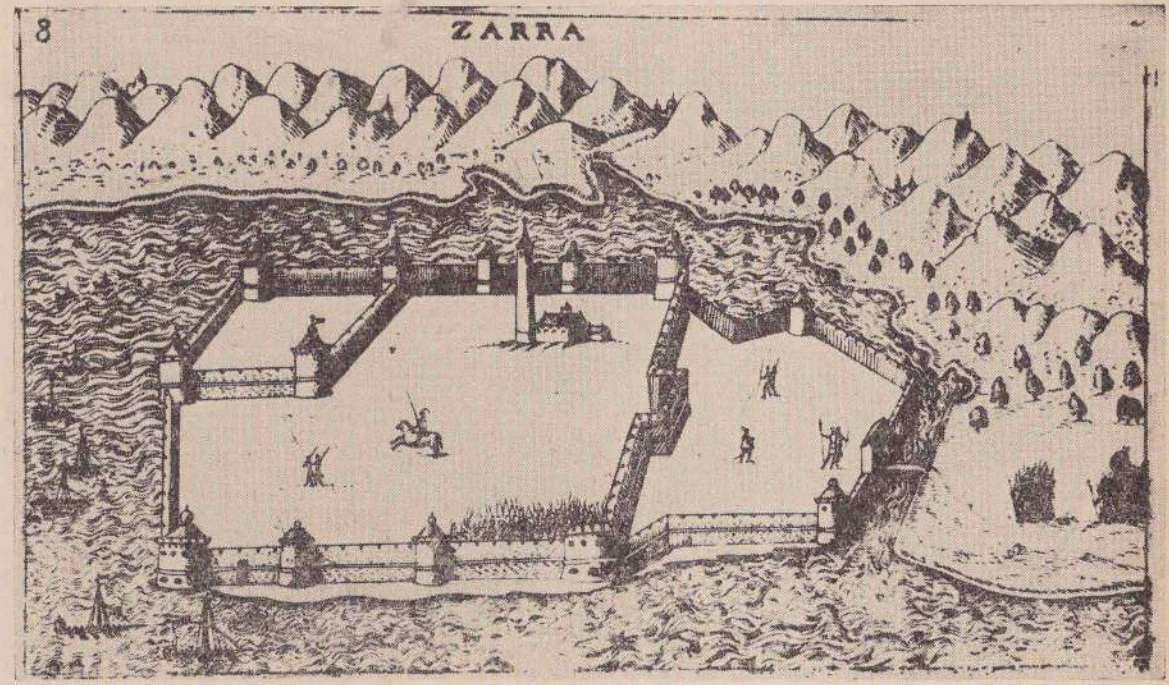

Sl. 31. – Zadar između 1570. i 1580. godine (Camotio, Isole famose cit.)

Sl. 32. – Split u XVI stoljeću između 1570. i 1580. godine (Camotio, Isole famose, porti, fortezze, e terre maritime – Venetia 1571–1572)

Sl. 33. – Valona između 1570. i 1580. godine (slika iz zbirke Camotio, Isole, cit)

Sl. 34. – Drač 1571. godine (slika iz zbirke Camotto 1571–1572. godine)

Sl. 35. – Korčula oko 1570. godine (Camotio 1571–1572)

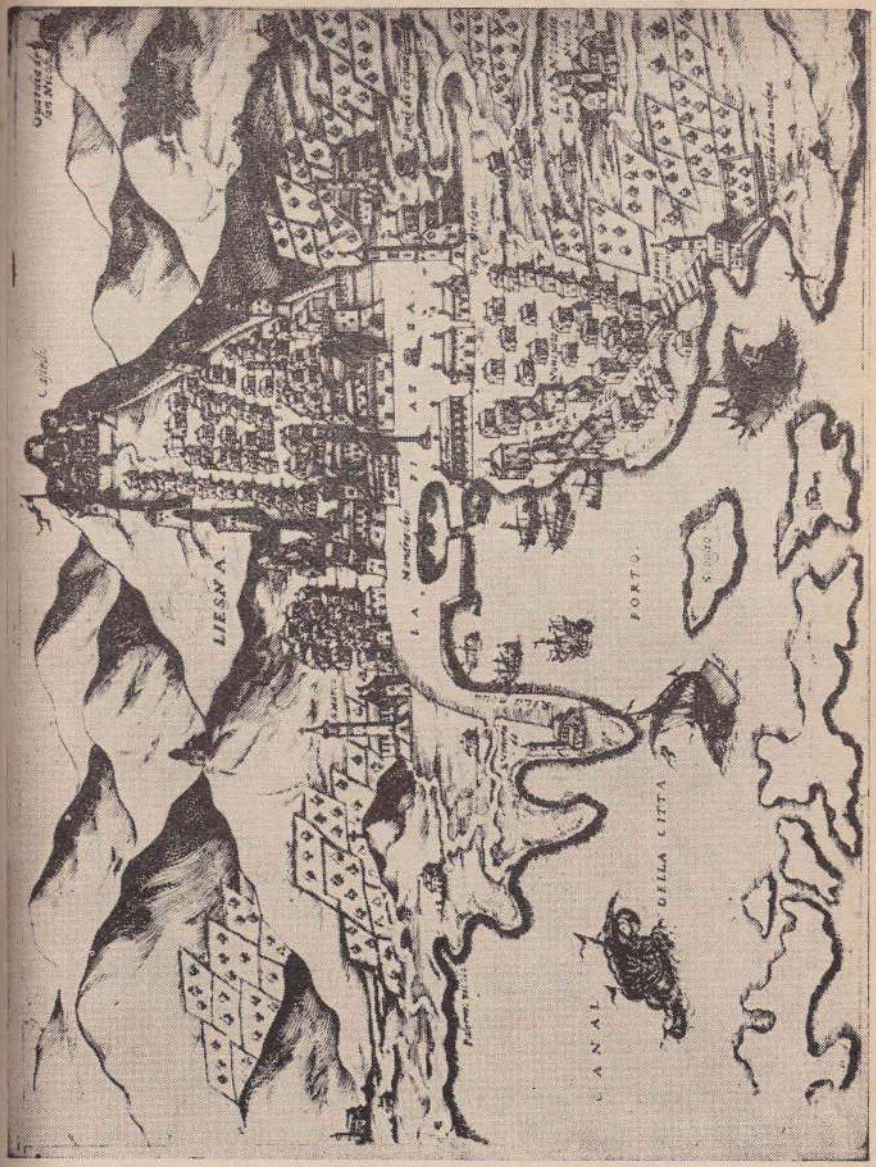

Sl. 36. – Hvar u XVI stoljeću, između 1570. i 1580. godine (Camotio, Isole famose, 1571–1572)

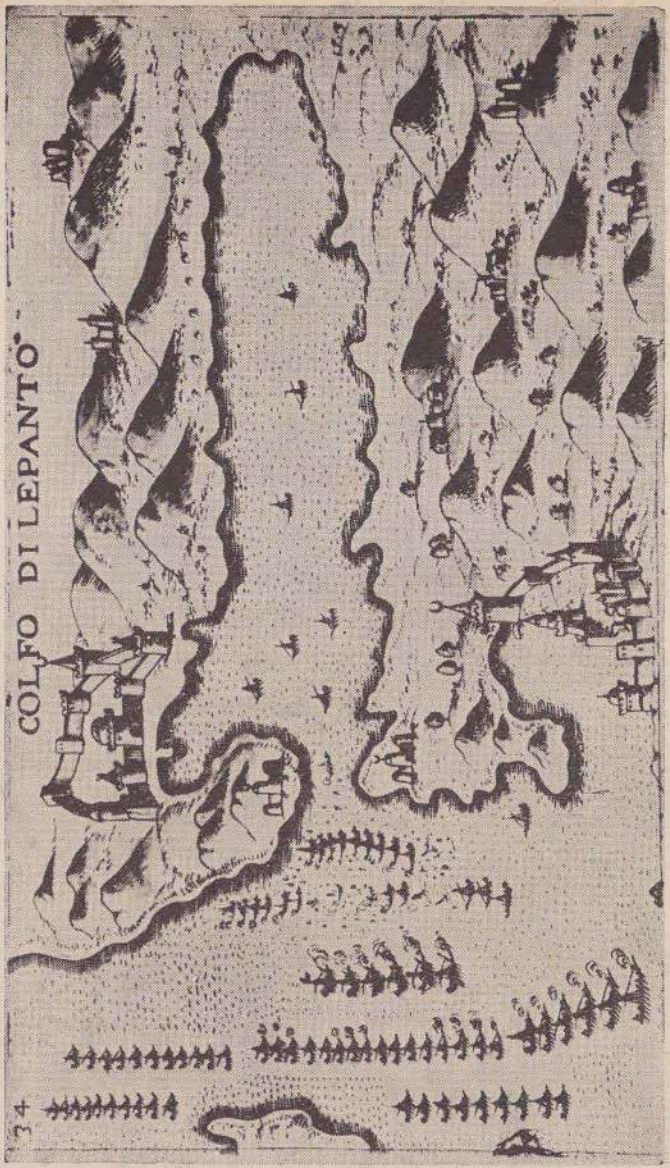

Sl. 37. – Lepantski zaliv (slika iz Camotio, Isole famose, Venetia, 1571–1572. godine)

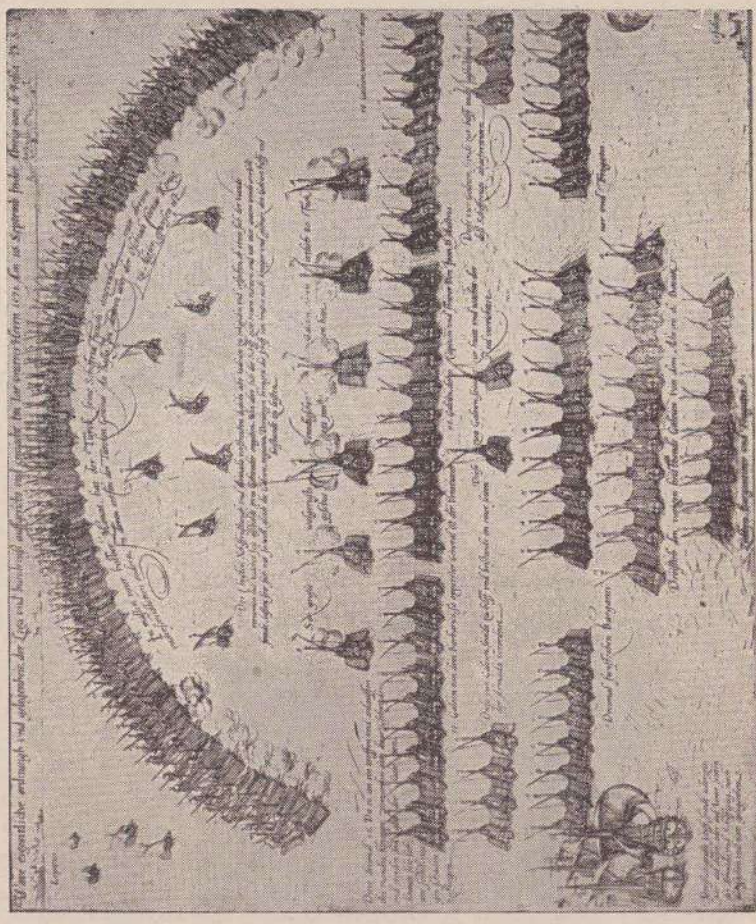

Sl. 38. – Lepantska bitka 1571. godine (Borbeni poredak flota. Slika u Pomorskom muzeju Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku)

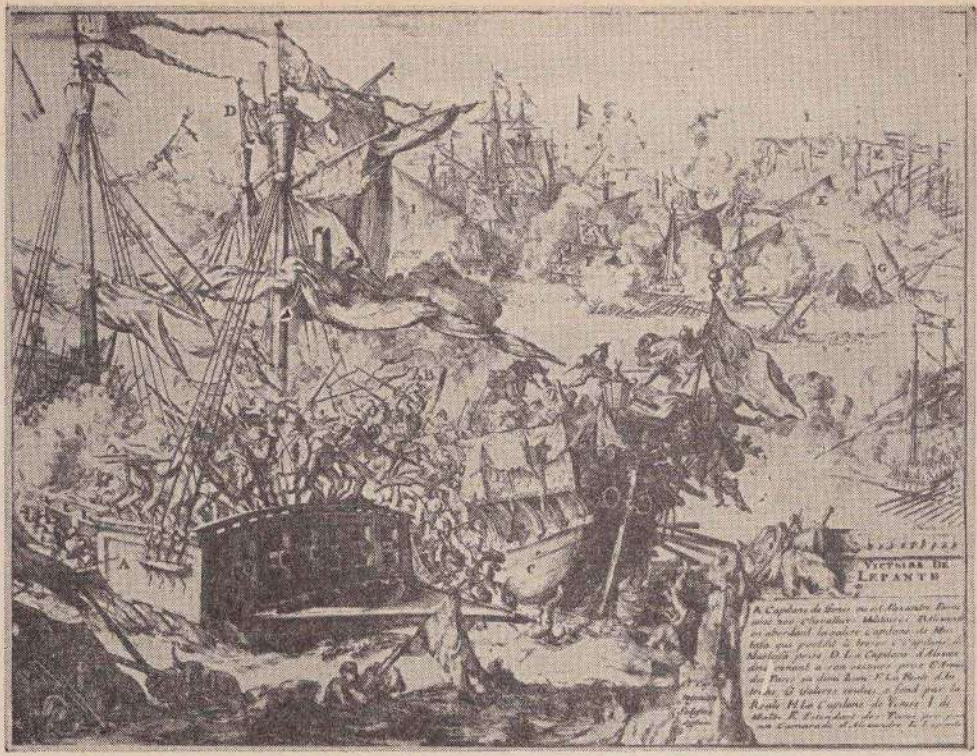

Sl. 39. – Lepantska bitka 1571. (Suvremena slika. Pomorski muzej Jugoslovenske akademije u Dubrovniku).

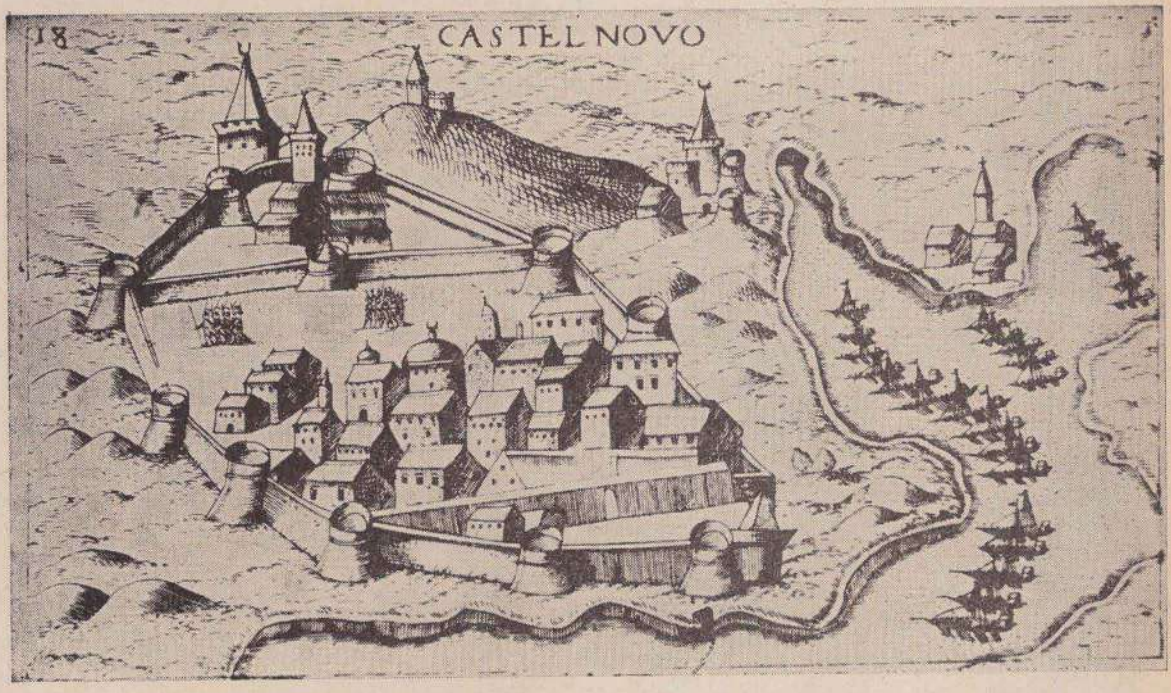

Sl. 40. – Herceg-Novi oko 1570. godine (slika iz Camotio, Isole cit.)

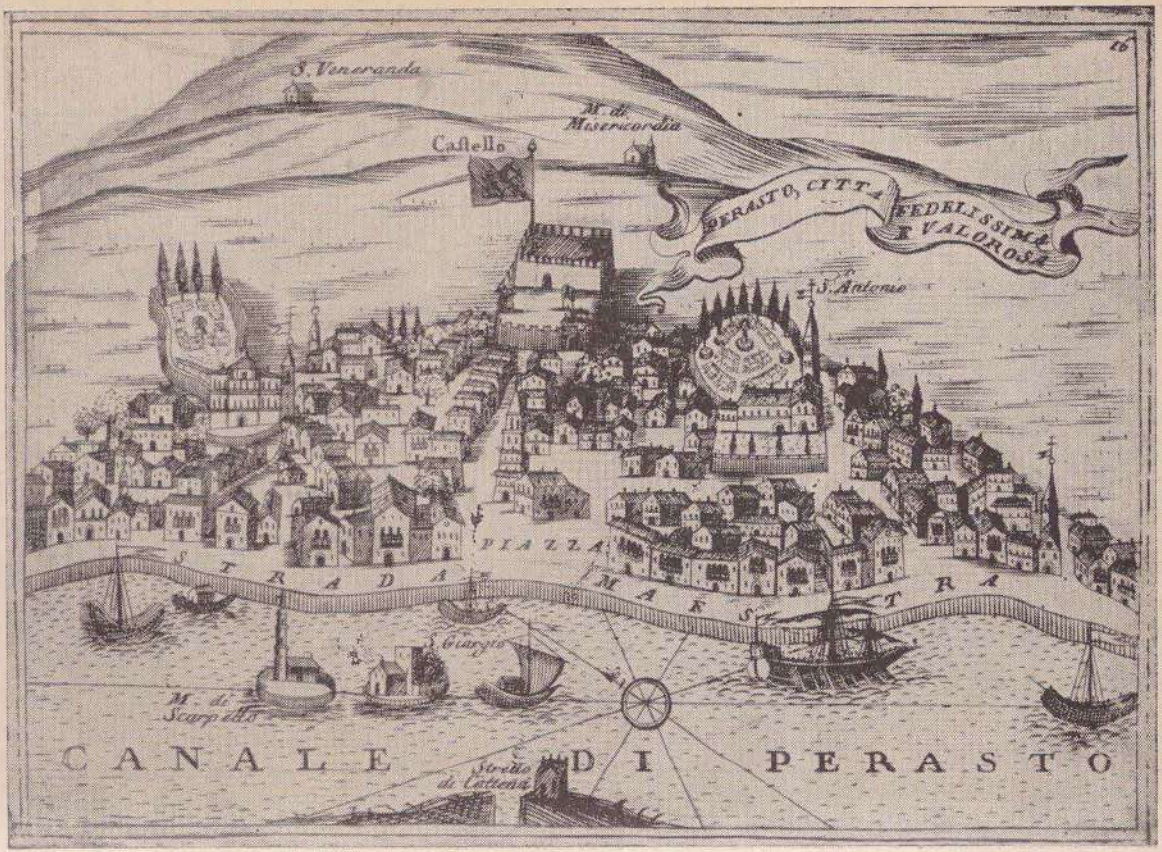

Sl. 41. – Perast oko 1570. godine (slika iz Camotio, Venetia, 1571–1572)

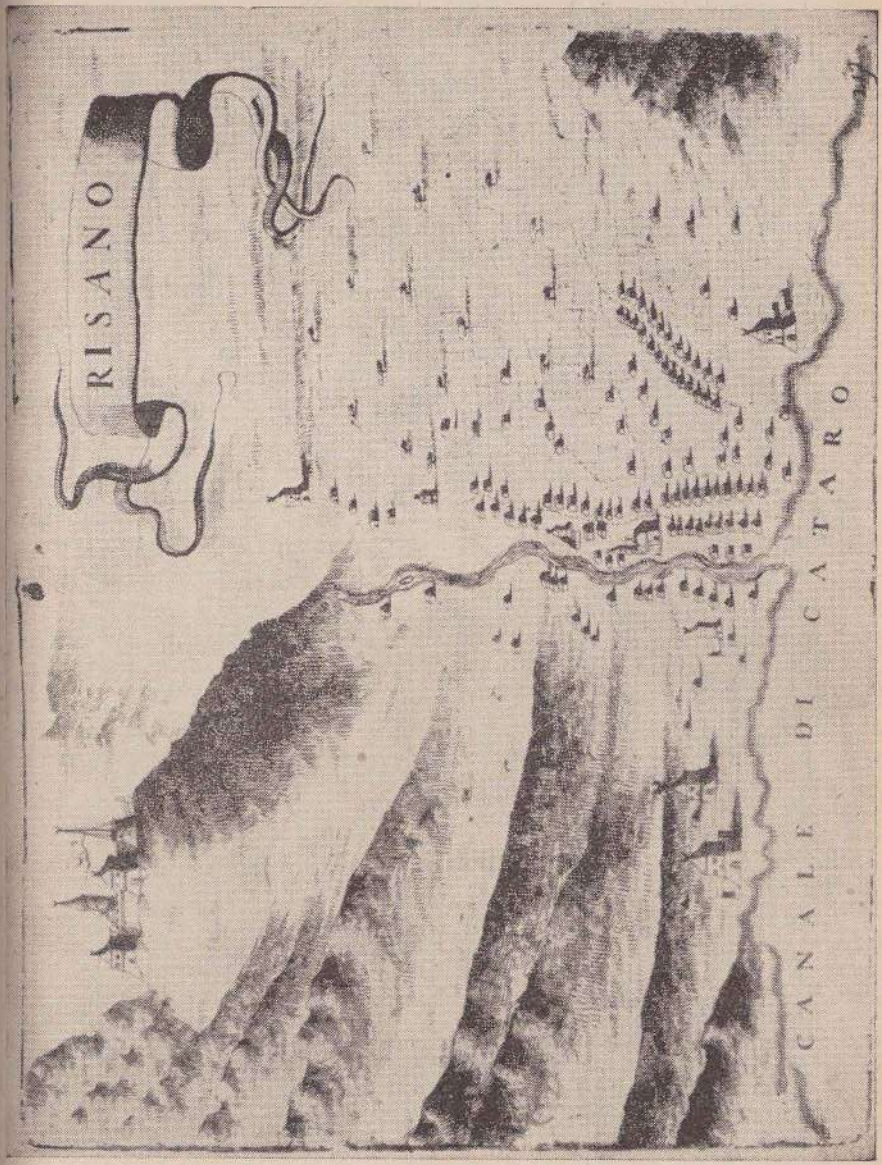

Sl. 42. – Risan oko 1570. godine (slika iz Camotio, 1571–1572)

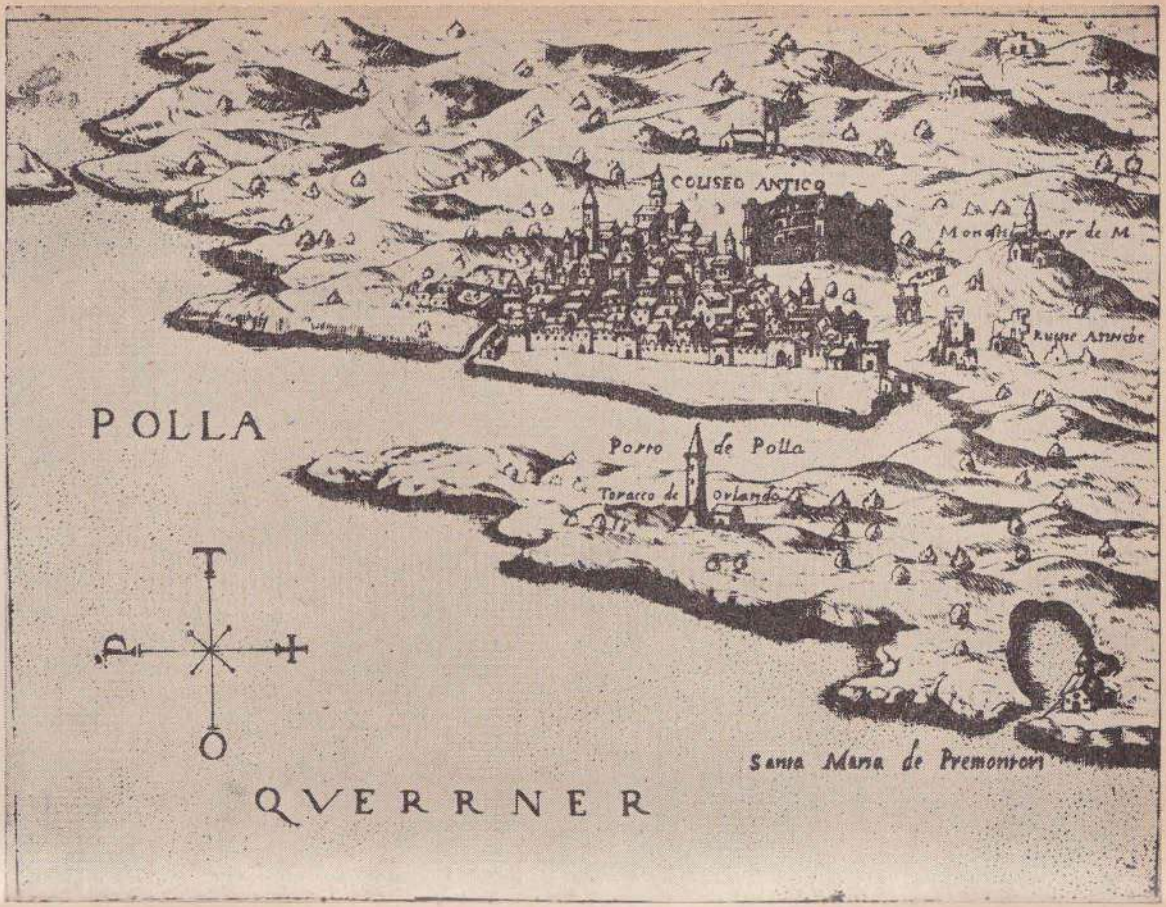

Sl. 43. – Pula između 1570. i 1580. godine (Camotio, o. cit. ed. cit.)

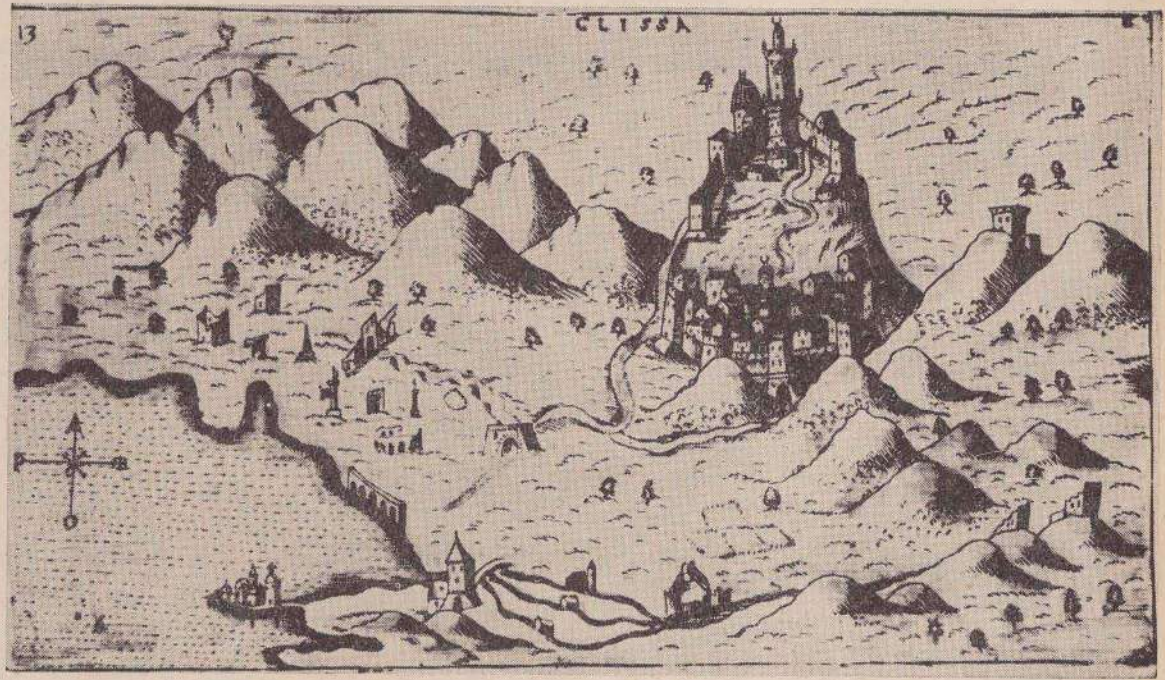

Sl. 44. – Klis između 1570. i 1580. godine (Camotio, o. c. ed. cit.)

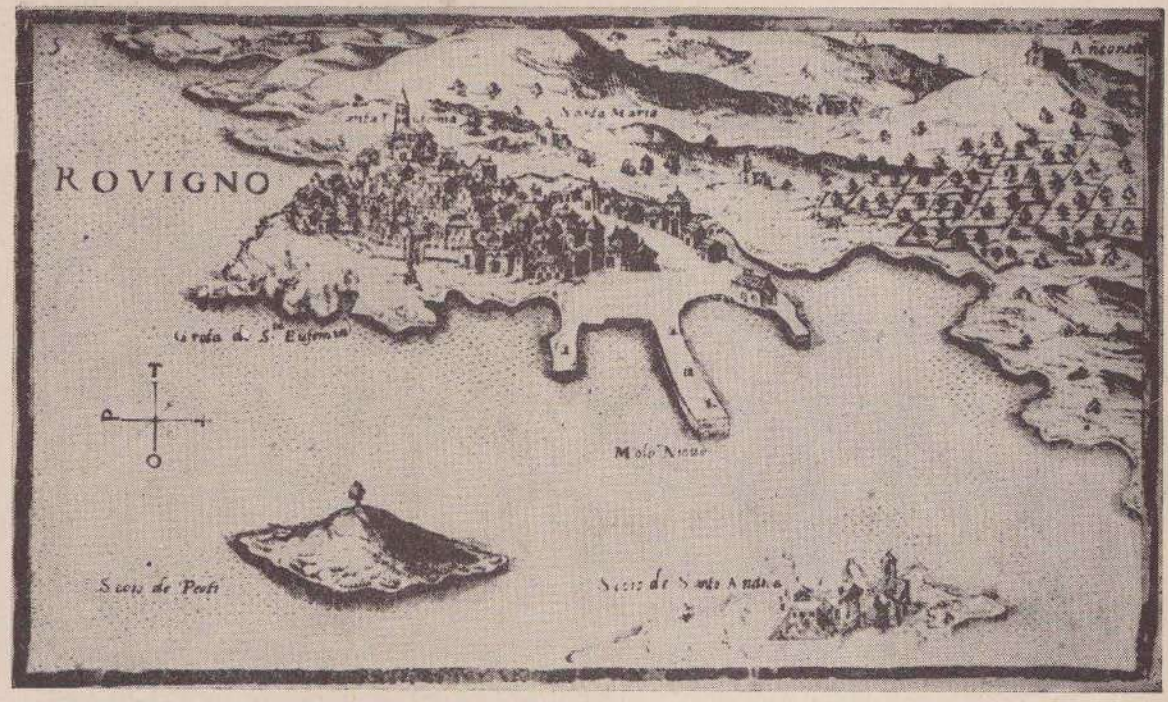

Sl. 45. – Rovinj između 1570. i 1580. godine (Camotio, o. c. ed. cit.)

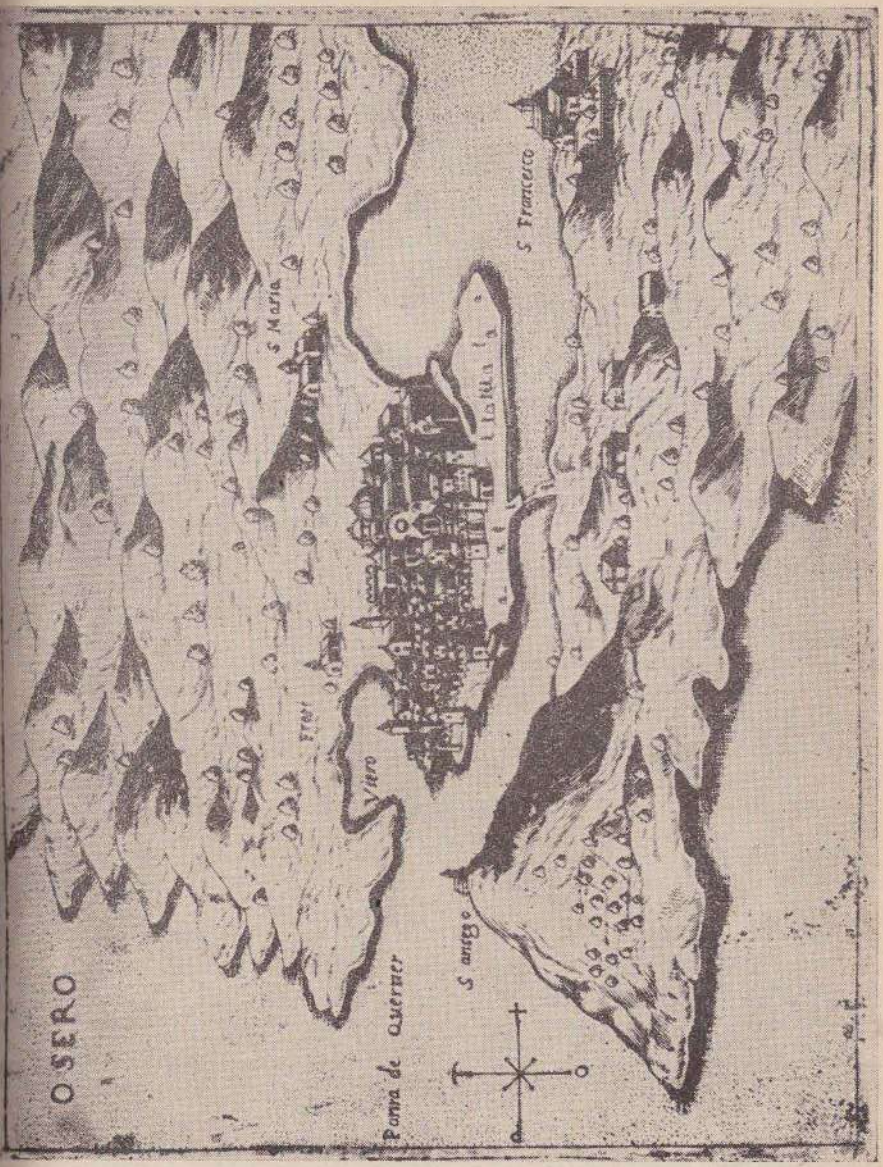

Sl. 46. – Osor na otoku Cresu i otok Lošinj u XVI stoljeću (Camotio, o c. ed. cit.)

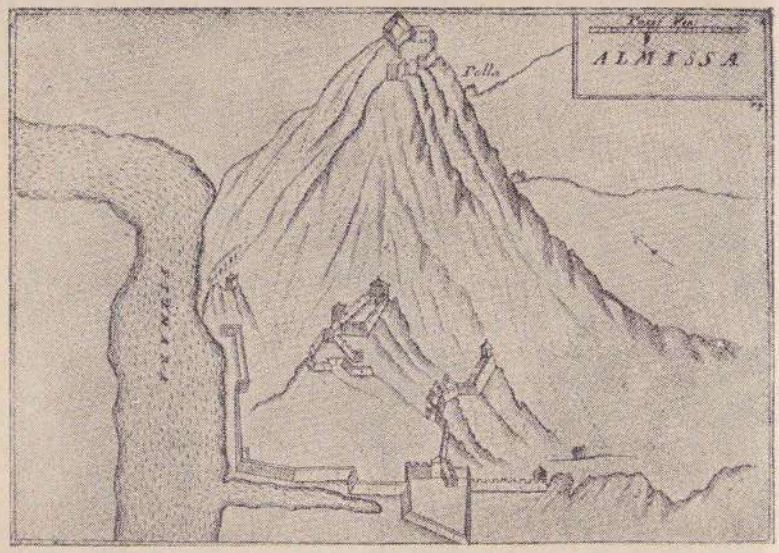

Sl. 47. – Omiš u XVII stoljeću (prema V. Coronelli-u)

Sl. 48. – Skradin između 1570. i 1580. godine (Camotio, o. c. ed. cit.)

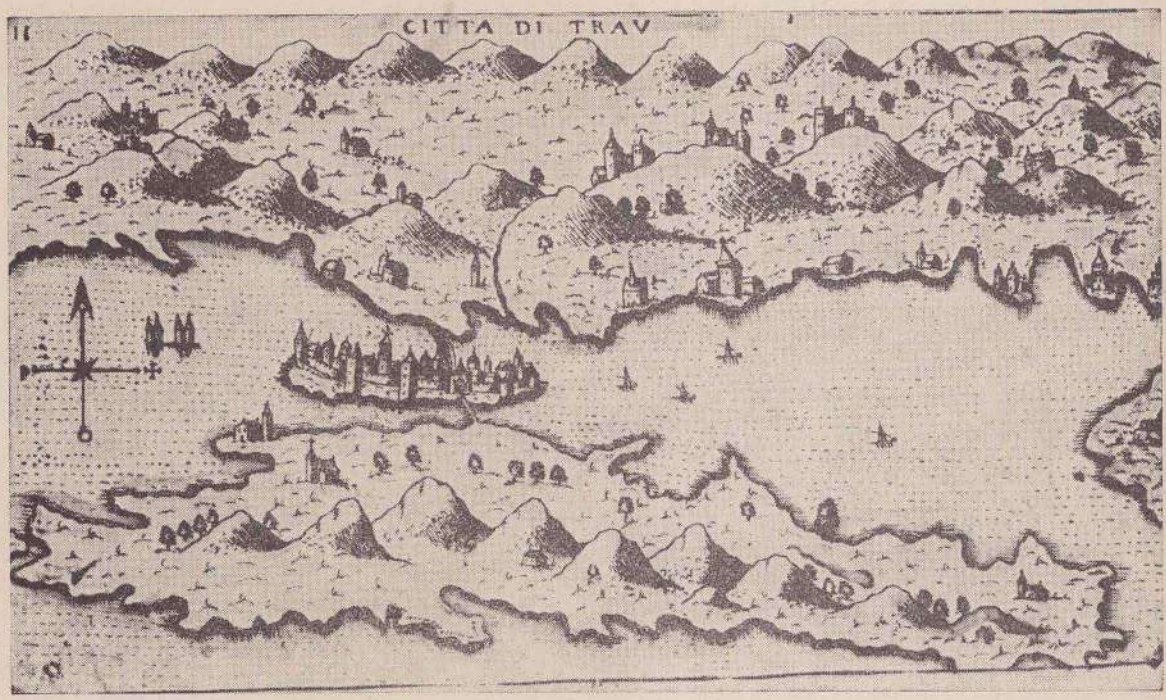

Sl. 49. – Trogir u XVI stoljeću, između 1570. i 1580. godine (Camotio, o. c. ed. cit.)

Sl. 50. – Sibenink u XVI stoljeću, između 1570. i 1580. godine (Camotio, o. c. ed. cit.)

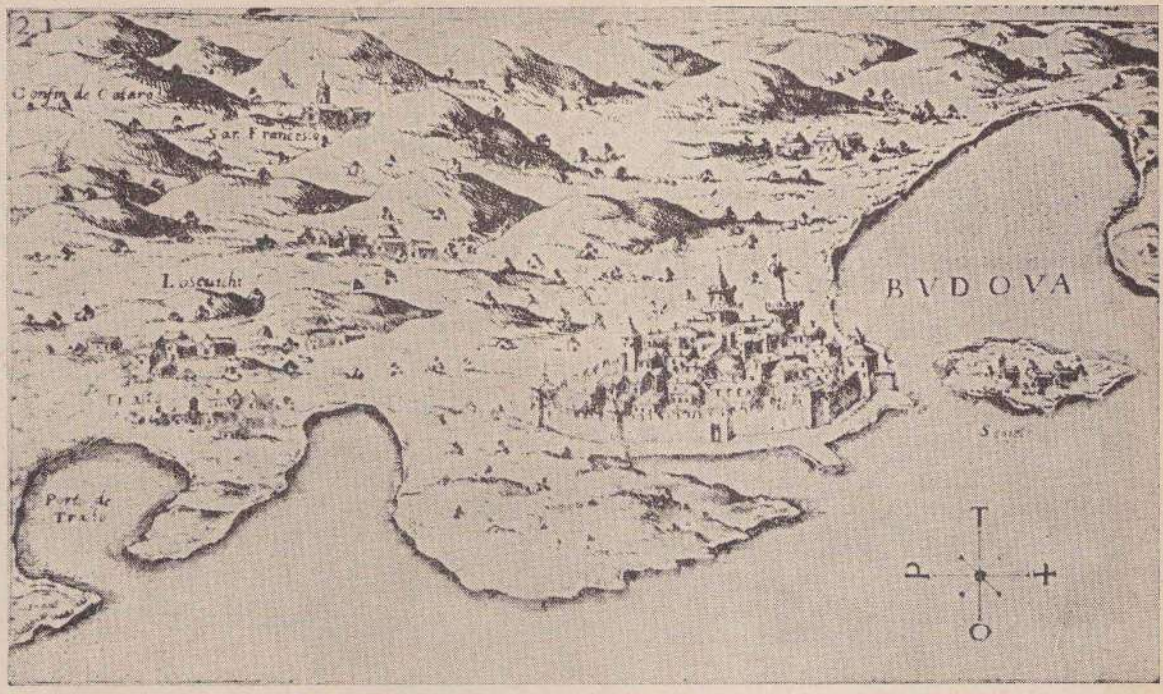

Sl. 51. – Budva oko 1570. godine (slika iz Camotio, Isole famose, 1571–1572)

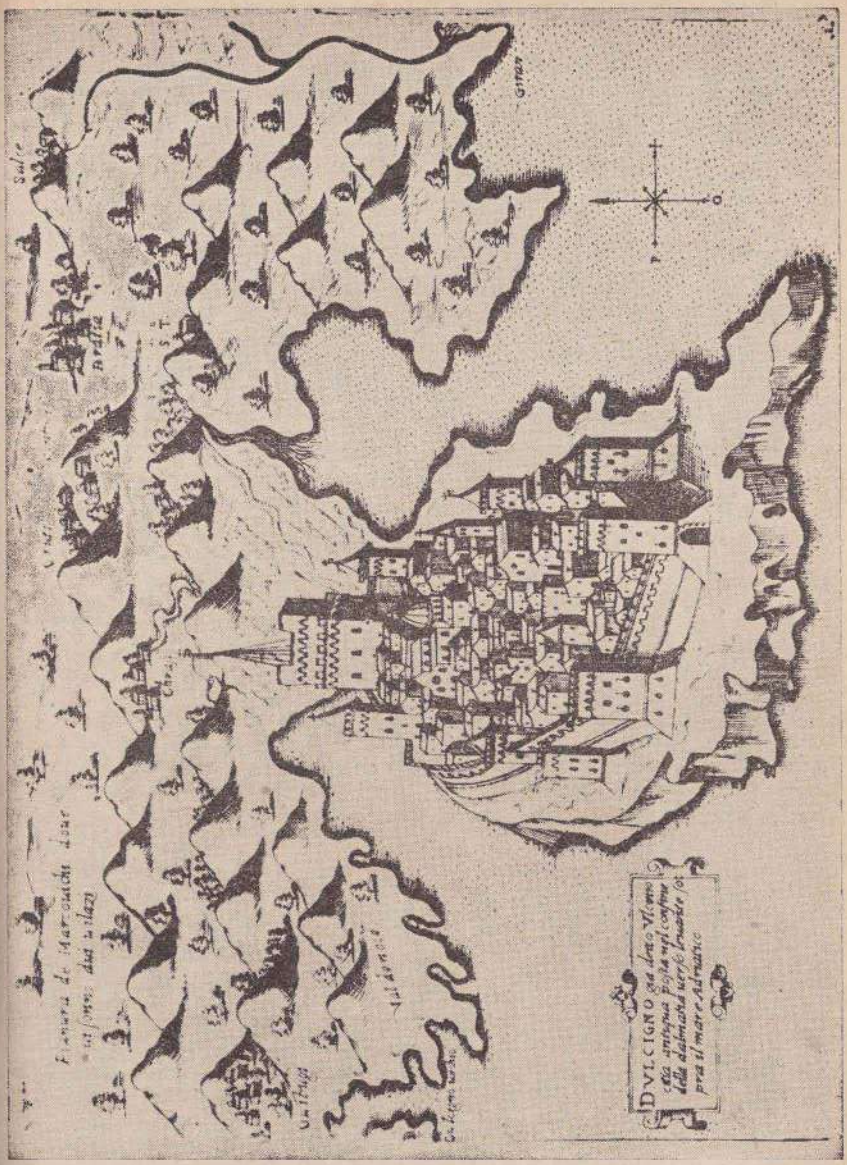

Sl. 52. – Ulcinj oko 1571. godine (slika iz knjige Camotio, Isole famose, Venezia 1571–1572)

Sl. 53. – Senj u XVII stoljeću (Iz djela: Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krains –Laibach – Nürnberg 1689)

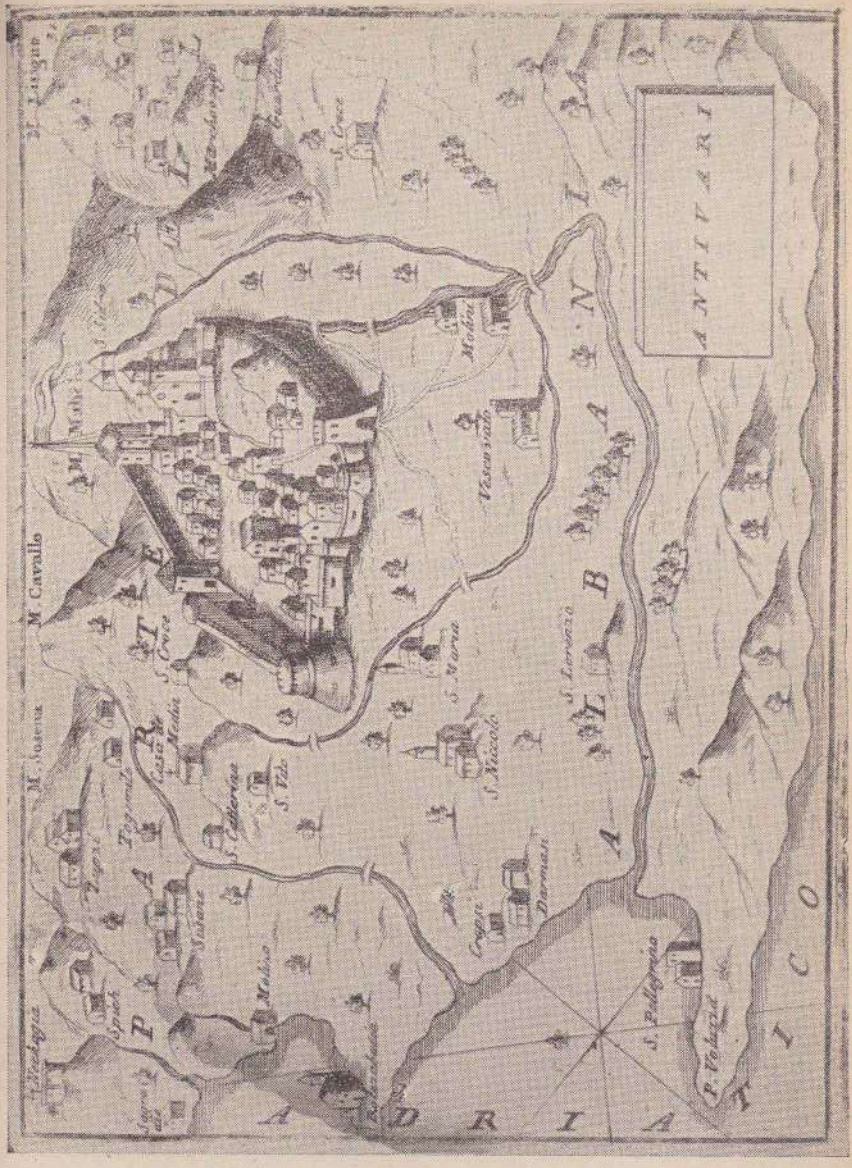

Sl. 54. — Bar između 1570. i 1580. godine (slika iz Camotio, Isole famose cit.)

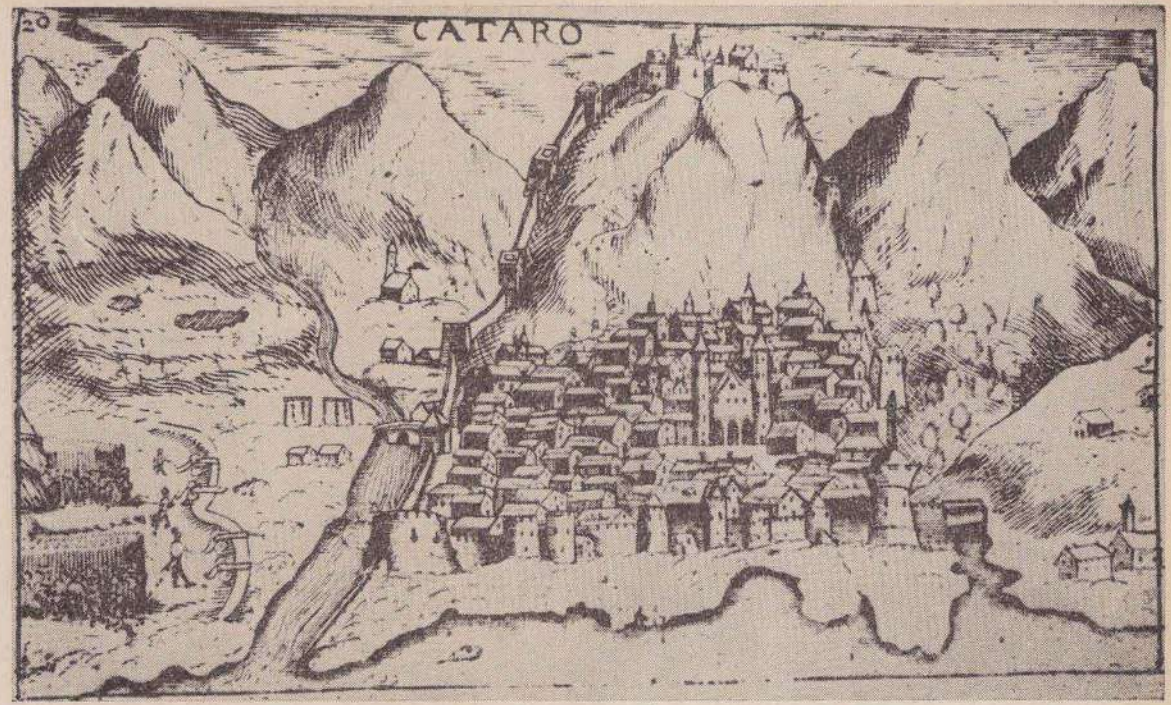

Sl. 55. – Kotor oko 1570. godine (Camotio, Isole famose, 1571–1572)

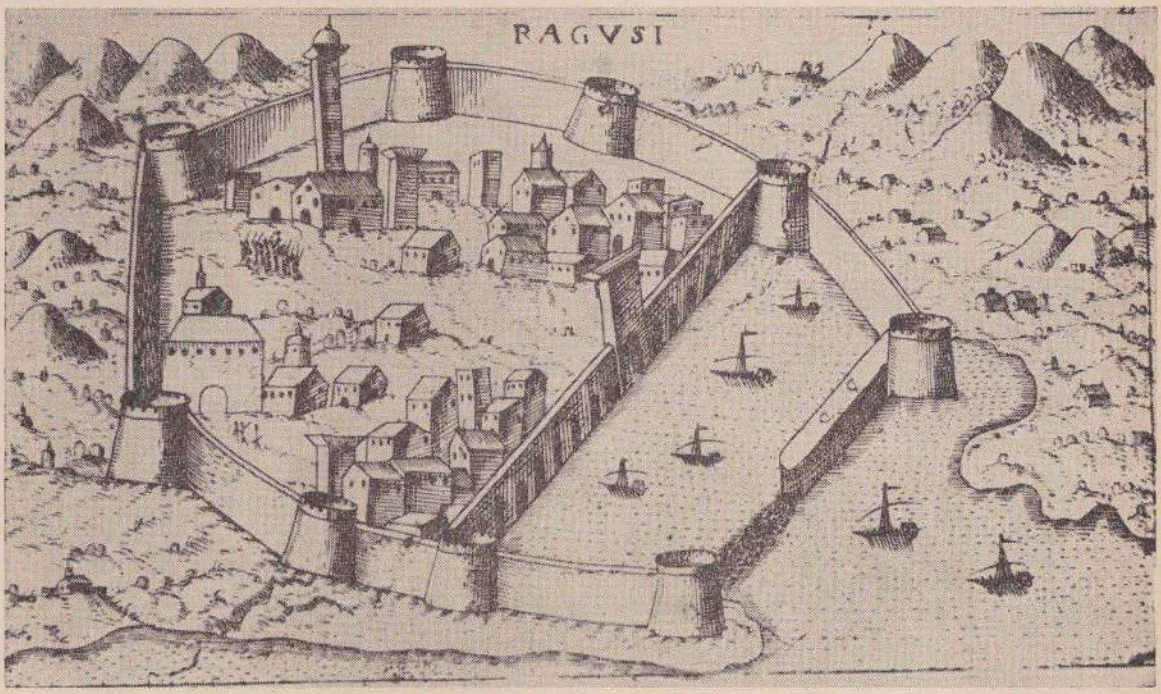

Sl. 56. – Dubrovnik u XVI stoljeću (Camotio, o. c. 1571–1572)

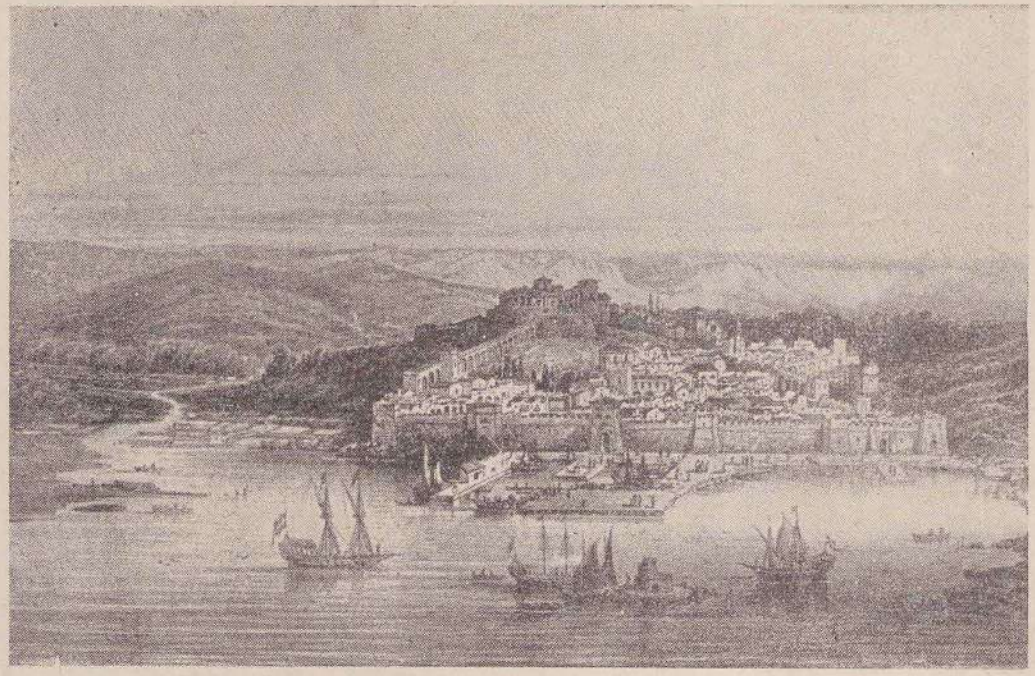

Sl. 57. — Trst 1500. godine

DIO PETI

OD MIRA U KAMPOFORMIJU 1797. DO RATA 1941. GODINE

GLAVA I

AUSTRIJSKA RATNA MORNARICA U XVIII I POČETKOM XIX STOLJEĆA

Habsburgovci, kao hrvatsko-ugarski kraljevi od 1527. godine, imali su u svojim rukama cijelo današnje Hrvatsko primorje i na njemu dvije dobre luke — Rijeku i Senj, i nekoliko manjih: Bakar, Kraljevicu, Karlobag i druge. Tu su se ušančeni uskoci gotovo dva stoljeća borili i s Turcima i s Venecijom, imali su na stotine brodova, mornare kakvih na svijetu nije bilo, borce najvišeg kvaliteta, ali hrvatsko-ugarski kraljevi nisu nikad ni pokušali da od njih stvore mornaricu, štaviše oni su spriječavali uskoke u njihovim pothvatima. A kad bi katkad propustili da uskocima brane njihove akcije na moru, činili su to samo da napakoste Veneciji, ali nikako iz neke promišljene namjere da stvore svoju ratnu mornaricu, poslije koje bi se razvila i procvala i trgovačka mornarica i pomorski saobraćaj između Hrvatskog primorja i svijeta. Uskočko brodarstvo i svi njihovi ratni podvizi bili su uvijek samo isključivo uskočka stvar, s kojom austrijska vlada nije imala ništa zajedničko.

U vlasti austrijskih Habzburgovaca nije bilo samo Hrvatsko primorje, nego i Trst (sl. 57) i obala od Sv. Ivana Devinskog (San Giovanni di Duino) do zaliva Milje (Muggia), ali oni nisu imali nikakva smisla za more. Tek je car Karlo VI shvatio da Jadransko more može biti vrlo važan faktor za austrijsku trgovinu, pa je počeo popravljati luke

i ceste koje su ih spajale s njihovim zaleđem. To je on naročito radio u Trstu, od kojeg je htio podići jak trgovački emporij. Karlo VI je čak mislio i na to, da na Jadranu obrazuje svoju ratnu mornaricu. On je podupirao gradnju dvaju prvih austrijskih brodova, koji su u njegovoj prisutnosti porinuti i dobili imena „Car Karlo VI" i „Trieste". „General galija" Palavičini (Palavicini), koji je mnogo nastojao da se započeto nastavi, nije nailazio kasnije na razumijevanje. On je htio stvoriti jednu doista lijepu flotu, i u tom smislu je sve poduzeo, ali svoje planove nije mogao da ostvari. Štaviše, bilo je odlučeno 1737. godine da se sve lađe prodadu, jer je to stajalo previše novaca i „izaziva neprijatelja". Na taj je način tek osnovana austrijska mornarica prestala postojati.

Bilo je nastojanja i za vladanja carice Marije Terezije da se podigne ratna mornarica, ali ona nisu uspjela jer se u Beču smatralo da to nije potrebno.

Nešto je malo u pogledu toga učinjeno za vrijeme vladanja Josipa II, ali je ta mala flotila bila namijenjena samo najnužnijoj odbrani obale.

U oktobru 1793. imala je Austrija 1 brigantin[1], 2 feluke[2] i 7 malih brodića sa topovima.

Austrija je Kampoformijskim mirom godine 1797. dobila sav teritorij koji je republika Venecija imala na Jadranskom moru, a pored toga imala je i svoj posjed u Hrvatskom primorju i oko Trsta. Tako je cijela obala od Venecije preko Trsta i Istre, Hrvatskog primorja i Dalmacije, sa svim otocima prešla u austrijsku vlast. Od ostataka venecijanske flote, i iz mora dignutih brodova, koje su Francuzi bili potopili u Veneciji, Austrija je složila jednu malu flotu koja nije predstavljala nikakvu pomorsku snagu.

[1] Brod sa dva jarbola i križnim jedrima.
[2] Brod sa dva latinska jedra.

GLAVA II

DEJSTVA NA JADRANU ZA VRIJEME FRANCUSKE VLADAVINE

RUSKA FLOTA POD ADMIRALOM SINJAVINOM NA JADRANU

U Požunu je 27. decembra 1805. godine potpisan mir između francuskog cara Napoleona Bonaparte i austrijskog cara Franje I. Na osnovu toga mira Austrija je ustupila Napoleonu Veneciju, zapadnu Istru i Dalmaciju, a on je pridružio te zemlje svojoj kraljevini Italiji.

Za vrijeme drugog koalicionog rata protiv Napoleona jedna rusko-turska flota protjerala je Francuze sa Jonskih otoka, a poslije toga su Rusi nekoliko puta slali na te otoke vojsku i municiju, tako da je u septembru 1805. godine bilo na njima do 12.000 ruskih vojnika i 15 ratnih brodova. Poslije toga datuma koncentrirali su Rusi u Krfu 26 ratnih brodova i 8.000 ljudi. Odavde je ruski admiral Sinjavin sa 10 linijskih brodova[3] i nekoliko fregata[4], korveta[5] i brikova[6] i na njima 6.000 vojnika, okrenuo prema sjeveru, u Jadransko more, ušao u Boku Kotorsku, uzeo Rose i započeo svoje djelovanje u Boki, da ona ne bi pala u ruke Francuza.

---

[3] Glavni brod flote u doba mornarice na jedra sa tri baterijske palube.

[4] Manja brza izviđačka jedinica sa dvije baterijske palube.

[5] Brod sa jednom baterijskom palubom.

[6] Brod sa dva jarbola, nešto veći od brigantina.

Da svoje pozicije učvrsti i Francuzima što više smeta, Sinjavin je odlučio da zauzme neke dalmatinske otoke, gdje bi uspostavio operacijske baze protiv Francuza u Dalmaciji.

U tu svrhu posla nekoliko svojih brodova na otoke, i 30. marta uplovi u višku luku jedan ruski šambek[7].

Francuzi su do toga vremena već bili zauzeli velik dio Dalmacije, i kopnene i one na otocima, i rušeći sve staro uređenje organizirali svoju upravu. Na Visu je kao „pomirbeni sudac" bio Vinko Luksijo (Luxio), a njegov pristav Ivan Dojmi. Komandant ruskog ratnog broda pozove ovu dvojicu predstavnika vlasti da potpišu predaju mjesta ruskom caru. Kad oni to odbiše, otvore Rusi vatru sa broda na varoš, a zatim se iskrca jedan oficir sa 30 ljudi da opljačkaju kuće suca Luksija i pristava Dojmija, koji su, međutim, bili pobjegli u Hvar. Sutradan posla ruski komandant jednog oficira sa 20 ljudi u Komižu, sa naređenjem da zauzmu malo utvrđenje kod župne crkve u kojoj su bila dva bronzana topa kalibra 10 cm i četiri bronzana topića za izbacivanje kamenih kugli. Rusi zaplijeniše sve topove i prenesoše ih na jednom brodu na šambek. Drugog aprila iskrca se sa šambeka i sam komandant sa 30 vojnika, obiđe varoš, a onda iz jedne kule uze dva bronzana topa i dva topića. Sutradan, 3. aprila, otplovi ruski brod iz viške luke. To je bio prvi put da ruski ratni brodovi uđu u višku luku. Poslije toga ulazili su u nju češće, kad god im je trebalo da se zaklone od nevremena. Istovremeno su Rusi napali Hvar, ali nisu u nj ulazili, dok su Korčulu ne samo napali, nego je i zauzeli i mjesec dana držali u svojim rukama.

Međutim nije došlo do očekivanog mira između Rusije i Francuske, i rat se nastavio ne samo na sjeveru, nego i u Dalmaciji, gdje je Sinjavin nastojao da pridobije stanovništvo za Rusiju i da ga podstakne na ustanak protiv Francuza. Da dobije bazu za operacije u srednjoj Dalmaciji, osvoji on u decembru ponovo Korčulu. Tome su slijedile ruske akcije na Hvaru, u Kaštelima, na Braču, i u Poljicima. Ali kad je 7. jula 1807. između Rusije i Francuske potpisan mir u Tilzitu, i kad je o tome bio oba-

[7] Manji brod sa dva jarbola i latinskim jedrima.

viješten i ruski admiral Sinjavin i francuski vojni komandant Dalmacije general Marmont, ostaviše Rusi Boku i otploviše iz Jadrana.

ENGLESKA BLOKADA NA JADRANU

Kako je i na Jadranu već odavna postojala živa izmjena engleske kolonijalne robe i fabričkih prerađevina koje su uvožene ne samo na jadransku obalu, nego i u Austriju i jadranske zemlje, francuski su brodovi taj promet spriječavali, što je prinudilo Englesku da poduzme potrebne mjere da u tom moru zaštiti svoje interese. Time je i Jadransko more uvučeno u englesku interesnu sferu, i Engleska je odlučila da i njime ovlada.

I tako se desilo da su Ruse koji su se povukli iz Jadrana zamijenili Englezi. Oni su prema francuskoj kontinentalnoj blokadi uspostavili blokadu i jedne i druge obale Jadranskog mora, koje su tada pripadale Francuskoj. Od Venecije i Trsta do Krfa krstarili su tada engleski brodovi, spriječavajući ne samo promet između jadranskih obala i Mediterana, nego i onaj promet koji se odvijao između jedne i druge obale Jadrana. Englezi, koji još nisu imali ni komadić teritorija na Jadranu, postali su njegovi stvarni gospodari. A kad je 14. oktobra 1809. sklopljen mir u Šenbrunu (Schönbrunu), kojim je Austrija ustupila Francuzima, pored ostaloga, i Trst i Hrvatsko primorje, i tako cijela i neprekinuta obalna linija došla u ruke Napoleona, Engleska je još čvršće stegla blokadu i još se jače utvrdila na Jadranu. Uzalud su brodovi, koji su pripadali francuskim podanicima, plovili u konvojima, naoružani i praćeni ratnim brodovima; engleski su ih ratni brodovi dostizali, hvatali i zarobljavali. Komandant engleskog ratnog brodovlja na Jadranu Viljem Host (Villiam Hoste) zarobio je još prije Šenbrunskog mira za samo 18 mjeseci 213 brodova.

Sve do mira mogli su engleski brodovi da ulaze u austrijske luke, da se tamo opskrbe, a i da im se momčad odmori. Sada, poslije ovoga mira, nije bilo luke na sjevernom Jadranu koja nije bila u rukama Francuza i krstarenje Jadranom postalo je sada za engleske brodove daleko teže i mučnije. Ali se zato nije nimalo umanjila aktivnost

engleskih ratnih brodova na Jadranu, kojih je bilo prilično broj. Zabilježena su nam u razdoblju od 1809. do 1813. godine 22 imena tih brodova, ali je bez ikakve sumnje bilo njih još više, iako njihova imena nisu od francuskih vlasti bila zabilježena jer se ti brodovi nisu istakli nekim većim podvizima.

Francuske vlasti su nam zabilježile pet linijskih brodova, i to: „Achilles", „Eagle", „Leonidas", „Magnificent", „Victorious"; tri velike fregate: „Amphion", „Apollo", „Cerberus"; devet fregata: „Active", „Alceste", „Alcmene", „Bacchaite", „Belle Poule", „Havannah", „Orlando", „Topaze", „Unity"; tri korvete: „Aichhorn", „Kingsfisher", „Volage"; dva brika: „Saracen" i „Weasel".

Na ovim engleskim ratnim brodovima nalazili su se odlični mladi oficiri, a njihov komandant Hoste bio je čovjek od 28 godina. Ti mladi oficiri, odgojeni potpuno u pomorskom i ratničkom duhu, bili su poslije Trafalgara, 1805, oduševljeni Nelsonovim uspjesima, njegovom slavom i njegovom požrtvovnošću, i svaki je od njih gledao da slijedi njegov primjer. Uz ovakve oficire bila je odlična i vanredno disciplinirana momčad.

I upravo zbog svega toga englesko je djelovanje na Jadranu bilo efikasno, pogotovo kad se prema njima nalazila flota koja se sastojala u prvom redu od ostataka stare mletačke i austrijske mornarice, sa oficirima koji nisu bili ni izdaleka onako odgojeni kao engleski, i sa momčadi koja je bila na brzu ruku uzeta na obim obalama Jadrana, neizvježbana i slabo disciplinirana.

GUSARENJE I KRIJUMČARENJE

Već se 1806. godine, zajedno sa gusarenjem, razvilo i krijumčarenje na Jadranu. Kako je Jadransko more bilo blokirano od Rusa sve do augusta 1807, a poslije njih od Engleza, nisu mogli ni francuski ni dalmatinski, a ni dubrovački brodovi da prenose bilo kakvu robu u Dalmaciju. S druge strane, Napoleonova kontinentalna blokada predviđala je vanredno stroge mjere i za krijumčare i za robu koja bi krijumčarskim putem došla. Ali uza sve to krijumčarenje je cvalo više nego ikada prije, a u Dalmaciji je bila upravo tada moda da se nose odijela od engleskih što-

fova, pa su čak i francuski oficiri po Dalmaciji mnogo puta nosili svoja civilna odijela od takvih štofova.

Dok je spočetka krijumčarenje išlo kojekako, ono se malo-pomalo organiziralo i udarilo svoj centar u Visu. Vis je, istina, bio pod francuskom upravom, i francuske vlasti nisu dozvoljavale krijumčarenje, ali su one bile isuviše slabe da bi mogle krijumčarenje ozbiljnije ometati. Krijumčari su bez opasnosti razvijali svoju djelatnost i dovozili kolonijalnu i englesku robu na Vis, odavde na dalmatinsko kopno, a preko njega dalje u Tursku i Austriju.

Vis je iz dana u dan rastao, broj njegovih stanovnika penjao se sve više, i od tog malog ribarskog i ratarskog mjesta posta uskoro centar cjelokupne krijumčarske trgovine između dalekih zemalja i Jadranskog primorja i njegova zaleđa. U Vis je sada došlo na hiljade trgovaca iz Engleske, Italije, Njemačke i same kopnene Dalmacije, pa je uskoro brojio do 12.000 stanovnika. Vis je primio sasvim novo obilježje, sve su kuće bile pune stranaca, a kad više nije bilo mjesta u kućama izvukli su brodove na kopno i stanovali u njima. Engleski jezik se čuo posvuda, ne samo od strane Engleza, nego su njime nastojali govoriti svi stranci, a svi Višani, od kojih su do tada mnogi nosili narodnu nošnju, počeli su da se oblače na engleski način i da govore engleski.

Međutim, na moru je vladalo gusarstvo. Engleski ratni brodovi su hvatali svaki brod, ako je plovio pod francuskom zastavom, a uz te engleske ratne brodove bilo je i drugih u službi Engleza, koji su napadali domaće brodove, hvatali i pljačkali ih ako ne bi mogli da ih odvedu.

U takvoj atmosferi došlo je brzo do pojave na ovom moru i takvih gusara koji sa Englezima nisu imali nikakve veze, nego su gusarili na svoju ruku i time još više pojačali nesigurnost svake trgovine na Jadranu.

U arhivima dalmatinskih gradova nalazi se vrlo mnogo dokumenata o takvim slučajevima gusarenja u ovo doba. To je gusarenje bilo toliko otvoreno i gusari su se tako malo bojali vlasti, da je to upravo nevjerojatno. Tužbe građana na nesnosno stanje, koje je uslijedi toga u Dalmaciji zavladalo, čule su se istovremeno na svakom koraku.

Ovakvo je stanje čak pojačala i sama francuska uprava u Dalmaciji, koja je na taj način mislila da uništi en-

glesku krijumčarsku trgovinu. Sam generalni providur Dalmacije Vičenco (Vicenzo) Dandolo izdao je 1808. godine jedan proglas u službenom listu „Il Regio Dalmata" — „Kraglski Dalmatin" — (čitaj: „Kraljski Dalmatin") u kom poziva Dalmatince da se bave gusarenjem.

„Ne postoji pogodniji momenat za Dalmatinca da se dadu na gusarenje" — stajalo je u proglasu — „nego li je ovaj sadanji". U općinskom arhivu u Splitu pronašao sam dopis koji je pisao splitskoj općini G. B. Stratiko (Stratico), predstavnik Dalmacije kod vlade u Milanu, 20. III 1808. godine. U tom dopisu kaže on, između ostalog: „Ako među građanima vašeg okruga ima neki, koji posjeduje dobre brodove kojima bi mogao gusariti, potaknite ga, gospodo, da poduzme ovu spekulaciju, koja je korisna za državne interese, a omogućuje veliko bogatstvo privatnicima, koji se time bave".

Ali se Dalmatinci nisu ovome odazvali. U prvom redu nije kod Dalmatinaca, osim rijetkih izuzetaka, bilo nikakva oduševljenja ni za Francuze, ni za Napoleona, a onda nisu oni bili nipošto skloni da se izlažu napadima engleskih brodova, kad su mogli da rade obrnuto, da pod zaštitom Engleza krijumčare. Tu je bila zarada sigurna, a za francusku slavu nisu Dalmatinci bili baš naročito oduševljeni.

S druge strane dolazili su brodovi sa krijumčarskom robom u uvale, udaljene od mjesta gdje je bilo francusko činovništvo. Tih je uvala po Dalmaciji na stotine. Tamo su krijumčari, bez ikakve bojazni da će ih kogod izdati, istovarili teret i prodavali ga svojim ortacima ili drugima, a ovi su to onda prenosili dalje, pa i u gradove. Francuske vlasti su uhvatile više puta razna lica koja su im bila sumnjiva, ali ih kazniti nisu mogle jer nisu mogle dokazati ništa. To se krijumčarenje razvilo u tolikoj mjeri, da je u junu 1813. godine izdao maršal Marmont dekret da će svaki onaj, koji bude krijumčario, kao i oni, koji bi ponijeli na Vis hrane, biti kažnjeni smrću.

Međutim, ni ova mjera nije krijumčare zastrašila. Oni su već našli načina da izbjegnu kazni. Brodovi bi se naime uputili, navodno, u neko mjesto koje je bilo pod francuskom vlašću, a kad bi noć pala, otplovili bi na Vis i tamo prodali svoju robu. Kad bi se kući vratili, izjavili bi, da

su im brodovi bili napadnuti na moru od gusara i da su im ovi svu robu odnijeli i njih zlostavljali. Svjedoci za to bili su isti ti mornari navodno opljačkanog broda. Štaviše, našli smo u jednom hvarskom arhivu i takvih slučajeva gdje su na taj način „opljačkani" mornari, da stvar ide brže i sigurnije, čim bi se kući vratili predali svoj iskaz pred notarom, i na taj su iskaz dodali svoje izjave „svjedoci".

Jedino kad se radilo o domaćim gusarima, koji su u vezi sa svojim ljudima pljačkali opet domaći svijet, i onda tu robu prodavali, ustajali su sami domaći protiv takvih nesavjesnih pljačkaša.

U svrhu da potpuno spriječe trgovinu, engleski brodovi su hvatali svaki brod koji je prenosio bilo kakav teret i plovio po otvorenom moru, i ako ga nisu mogli sobom povesti oni bi ga opljačkali, ne vodeći računa čije je to — privatno ili državno. Jedino su one brodove, koji bi ulazili u višku luku, ne samo pustili, nego ih vrlo ljubezno primili.

Ali se događalo i to da su engleski brodovi tražili neku vrstu kontribucije od pojedinih mjesta. Tako je, na primjer 10. marta 1810. godine od sela Primoštena u šibenskom okružju (kantonu) jedan mali engleski odred brodova tražio kontribuciju, i to: 120 barila vina, 12 barila rakije, 12 volova i 100 cekina, uz prijetnju da će zapaliti selo ako to ne dobije. Već se bilo iskrcalo nekoliko Engleza, ali ih seljaci odbiše i spriječiše svako daljnje iskrcavanje, uprkos toga što su Englezi sa brodova otvorili vatru na selo, neke kuće oštetili i jednu ženu ubili. Tako se engleski brodovi moradoše vratiti neobavljena posla.

FRANCUSKA ESKADRA ULAZI U VIŠKU LUKU 22. OKTOBRA 1810.

Kad je Napoleon iz raznih izvještaja vidio da su Englezi stvarni gospodari Jadrana, i da oni sa Visa ne samo spriječavaju svaku trgovinu na Jadranu nego i oduzimaju njegovim brodovima svaku mogućnost snabdijevanja Jonskih otoka, naredi da se Vis vojnički zaposjedne. U vezi s tim pisao je on iz Fontenbloa (Fontainebleau) 13. oktobra 1810. svom potkralju Italije Eugenu Boarneu (Beau-

harnais), ističući mu kako se on nada da ima dovoljno brodova, koje treba dobro da opremi i onda na Vis iskrca 800 vojnika, od kojih će 400 ostati na otoku kao posada. Komandu neka preuzme kapetan Dibordje (Dubordieu).

U to su vrijeme bila na Jadranskom moru dva francuska plovna sastava — ilirski i talijanski. Prvi se sastojao skoro sav od slabih i zastarjelih brodova i nije se mogao upotrijebiti za eventualni sukob na otvorenom moru, a drugi je bio daleko bolji i u vještijim rukama i mogao je da bude opasan protivnik Englezima.

Kad je primio komandu nad talijanskim sastavom, počeo je kapetan Dibordje 8. septembra da izlazi na otvoreno more da vježba svoju posadu, a onda, kad je mislio da ju je dovoljno izvježbao, krene 17. oktobra sa svojom eskadrom iz Venecije. Ona se sastojala iz slijedećih brodova: dvije francuske fregate — „Favorite" i „Uranie", talijanske fregate — „Corona", korveta — „Bellona" i „Carolina" i brikova — „Mercurio" i „Jena". Francuskim brodovima su zapovijedali Francuzi, a talijanskim Talijani i jedan Hrvat (Buratović). Ovi su brodovi ukrcali jedan bataljon vojske. Dvadeset prvog oktobra bio je Dibordije već pred Visom, gdje je na otvorenom moru zaustavio jedan ribarski čamac od čijih je ribara saznao da u Visu nema ni jednog jedinog engleskog ratnog broda. Ali Dibordje nije mnogo vjerovao ribarima, i prije nego je ušao u luku naredio je da se na njegovim brodovima podigne engleska zastava, i pod tom je zastavom uplovio francuski sastav u Vis 22. oktobra. Viška luka bila je puna svakovrsnih brodova raznih narodnosti, koji su pripadali raznim trgovcima, a osim toga bilo je i mnogo gusarskih i krijumčarskih. Tu se nalazio jedan brod sa tovarom ulja, jedan brigantin pun razne trgovačke robe, jedan drugi brigantin sa žrnovima, jedan gusarski šambek pod engleskom zastavom, jedan šambek pod sicilskom zastavom natovaren finom engleskom keramikom, nekoliko puljiških pielega[8], jedan amerikanska škuna[9] naoružana na Malti i mnoštvo drugih manjih brodova.

Kad su svi ti razni trgovci opazili da to nisu engleski nego francuski brodovi, spopade ih velik strah, i ne bri-

[8] Otvoren jedrenjak sa jednim ili dva lugarska jedra.
[9] Jedrenjak sa sošnim jedrima.

nući šta će da bude s njihovim brodovima i robom pobjegoše iz luke u brda, samo da ne padnu u ruke Francuzima.

Francuzi iskrcaše 500 ljudi koji se dadoše u pljačku po magazinima u kojima se nalazila engleska roba. Osim toga zapališe nekoliko brodova, a nekoliko ih zaplijeniše.

Kad je Dibordje, međutim, čuo da prema Visu plovi jedna engleska eskadra, brzo ostavi Vis i krenu na sjever, prema Ankoni.

I doista, prema Visu su plovili linijski brod „Victorious", brik „Weasel", fregate „Amphion", „Active", „Cerberus" i korveta „Kingsfisher".

Pljačka Visa nije bilo nikakvo junačko djelo. Iako je Vis bio francuski, i ako se ovo ne bi moglo nazvati gusarska ekspedicija, bila je u najmanju ruku samo jedna policijska mjera, nikako vojni podvig. Sam Napoleon je zbog ovakvog ispada Dibordjeove ekspedicije bio vrlo nezadovoljan, i tom svom nezadovoljstvu dao izraza u pismu Eugenu Boarneu. „Žao mi je" — kaže u tom pismu Napoleon — „što nije Dibordje poveo sobom onih četrnaest gusarskih brodova. Žao mi je što nije zarobio i onih 200 Engleza; bilo je mnogo zgodnije da je on sobom poveo dvije fregate, a ostavio tamo šest stotina vojnika, koji bi brzo bili uhvatili Engleze; njima se moglo također dati nekoliko topova, da utvrde luku i da se tako učvrste na otoku..."

Napoleon je izvodio svoje zaključke prema izvještaju Dibordjea. Međutim je očito da se ovog puta Dibordje bojao Engleza i da je jednostavno iz Visa pobjegao i poveo sobom samo onoliko koliko mu nije smetalo, a sve ostalo zapalio. Međutim, moramo priznati da ni Dibordje nije mogao sa onim što mu je stajalo na raspolaganju u ovakvim prilikama ništa više ni učiniti. Da je on ostavio na otoku onih 600 vojnika o kojima govori Napoleon, ne bi nipošto Vis mogao zadržati jer su Englezi raspolagali sa kudikamo većim snagama i, što je najvažnije, svi su stanovnici Visa bili uz njih.

Opisana ekspedicija nije Francuzima donijela nikakve koristi i nije nimalo umanjila promet na Visu. Štaviše, promet je upravo sada porastao. Naročito su gusari pojačali svoje pljačke i dovodili u Vis zaplijenjene brodove. Brodovi koje su poslije odlaska Francuza hvatali Englezi, bili su poredani jedan do drugoga uz sjeverozapadnu obalu

luke. Tu je bilo 60 „pielega" i dva velika sicilska pinka[10]. Ta su dva pinka bila uređena za stan četiri engleska kadeta i nekoliko mornara, koji su primali plijen, čuvali ga i prodavali.

Francuska eskpedicija samo je pojačala englesku budnost na Visu. Oni ga nisu više puštali bez potrebnog osiguranja, pa su u novembru držali u viškoj luci dvije fregate, jednu korvetu i jedan brik, u Komiži jednu fregatu, a jedan je bojni brod zajedno sa jednom fregatom krstario na pučini, 20 milja daleko od otoka.

Doista je sve to bilo jako čudno i jedva razumljivo za naše današnje shvatanje. Na Visu je, kako vidimo, postojao francuski činovnik koji je upravljao otokom, a otok je bio jedan kanton provincije; taj civilni komesar izvještavao je redovno svoje pretpostavljene, a Vis je stvarno bio u svačijim rukama, samo ne u francuskim.

PONOVNA AKCIJA NA VIS

Kad su prilike bile takve, zvuči doista paradoksalno pismo koje je Napoleon uputio 2. februara 1811. talijanskom potkralju, a koje glasi:

Sinko moj, luka Svetoga Jurja (tj. današnja luka mjesta Visa) na otoku Visu je važna tačka, koju treba oduzeti Englezima i zaposjesti. Prva ekspedicija na ovaj otok nije uspjela, jer nije bilo zarobljeno onih 200 Engleza. Mislim da treba da poduzmete korake da se domognete ovog otoka, pošto se sporazumijete sa dubrovačkim vojvodom (Marmontom). Dva su načina da se dođe na Vis. Jedan da se naglo otplovi iz Ankone sa 800 vojnika, a drugi da se otplovi iz Velikog Hvara. Izgleda mi da od ovog posljednjeg udaljenost nije veća od 4 lege, što se može lako da učini noću. Jedina je neprilika ove posljednje ekspedicije što je teško sakriti od Engleza pripremanje za nju, dok oni to ne bi opazili kad bi se to iz Ankone poduzelo. Smatram da bi za takvu ekspediciju bilo dovoljno pola čete artiljerije, pola čete kopača, sa jednim sposobnim inžinjerijskim kapetanom, šest gvozdenih topova od 8, zajedno sa njihovim ležajima i 200 metaka za svaki, dva mužara sa 150 bombi za svaki, jedna haubica i dva poljska topa, i hiljadu i po komada raznog pribora.

Poslat ćete u Ankonu kapetana Dibordjea. U onoj luci imate dovoljno fregata, na kojima se može da preveze 800 vojnika i mu-

[10] Jedrenjak sa tri latinska jedra.

nicija. Te bi fregate trebalo da prati nekoliko topovnjača i drugih lakih brodova i mogle bi da pristanu u Svetom Jurju, ili na kom drugom mjestu otoka. Fregate bi se vratile u Ankonu, a u Svetom Jurju ostao bi jedan brik i tri do četiri topovnjače, ili tri manja broda. Dubrovački vojvoda mogao bi skupiti u Trogiru i spremiti tri ili četiri stotine vojnika, da ih iskrca na Veliki Hvar, u svrhu da uspostavi komunikaciju između Visa i obližnjih otoka. Ako dubrovački vojvoda nema brodova, može se narediti da dođe iz Venecije koja topovnjača, ali budno pazeći uvijek da se, dok se operacija ne svrši, odvrati pažnja Engleza od te tačke. Sporazumite se za takve dispozicije sa dubrovačkim vojvodom. Kad postanemo gospodari otoka, trebat će da se sagradi jedna tvrđava ili jedan zatvoreni opkop (ridotto) koji će biti naoružan jednom baterijom od šest topova, za obranu Svetog Jurja. Tu će tvrđavu trebati onda svaka tri mjeseca opskrbljivati...

Spremite mi izvještaj o okupaciji raznih dalmatinskih otoka. eda se oduzmu engleskim brodovima mjesta, u koja se mogu skloniti.

Iz ovog Napoleonovog pisma se očito vidi da on nije nikako poznavao prilike na Jadranu. On je bio uvjeren da je dovoljno da se neki otoci zaposjednu vojskom, i da će se tako onemogućiti Englezima boravak u ovim vodama. To krivo carevo mišljenje nastojao je talijanski potkralj, ukoliko je moguće, ispraviti, pa je već 8. februara pisao caru:

...Neće sigurno biti teško da se tamo (na Vis) prevezu čete, ali će biti teško opskrbljivati ih. Mislim da Vam je poznato da neprijatelj ne uzima vodu u Svetom Jurju, nego u jednom zalivu na suprotnoj strani otoka, što će teško biti braniti. Bez sumnje je poznato Vašem Veličanstvu, da će onog dana, kada mi okupiramo Vis, Englezi zauzeti Korčulu; a kad ih otale izbacimo, preći će na Mljet, itd. itd. Budući da je dalmatinska obala puna otoka sa odličnim sidrištima, da se ti svi otoci brane trebalo bi mnogo vojske, a zbog toga što su od kopna udaljeni, ne bi im se moglo ni na vrijeme ni sa sigurnošću pomoći. Međutim ja, uza sve to, izvršavam naređenja Vašeg Veličanstva, i ako od Vas ne primim nova naređenja ekspedicija će biti učinjena.

Ali se Napoleon nije dao uvjeriti pa je odmah 13. februara, odgovorio potkralju Eugenu Boaoneu da je sada inače mir, i da se može lako poslati iz Italije na dalmatinske otoke 1500 vojnika koji ionako ništa ne rade. Nadalje je Napoleon isticao da Korčulu zaštićuju dubrovačke baterije, a kad se može opskrbljivati Krf, tim se lakše može Vis.

Videći da mora popustiti Napoleonu, potkralj Eugen Boavne se sad užurbano spremao da okupira najprije Vis, a zatim sve vanjske dalmatinske otoke. On pozove u Milano kapetana bojnog broda Dibordjea da mu dade potanje instrukcije za ovu ekspediciju.

Jedanaestog marta u 21 sat otplovi francusko-talijanska flota pod komandom Dibordjea, sa ukrcanom desantnom vojskom koja je imala zaposjednuti otok Vis. Ova se talijansko-francuska eskadra sastojala od 4 fregate sa po 44 topa (komandni brod „Favorite", „Flore", „Danae" i „Corona"); 2 korvete sa po 32 topa („Bellona" i „Carolina"); brik „Principessa Augusta" sa 16 topova, jedna goleta sa 10 i jedan šambek sa 5 topova.

Cijela je, dakle, ova eskadra imala 271 top, dok je na njoj bilo 2.655 ljudi, od kojih dobar dio nisu bili mornari. već vojnici bataljona ukrcanog na šest prvih brodova.

Prije otplovljenja iz Ankone dao je Dibordje potrebna uputstva, a među ostalim i ugovoreni signal za prelaz u borbeni poredak u koloni, koji je trebalo da bude slijedeći: na čelu „Flore", za njom „Carolina", zatim „Favorite", iza nje „Danae", i napokon „Bellona". Osim toga, izdao je naređenje da se ne smije gađati u jarbole, već u brodski trup — da se unište baterije, a zatim da se pristane uz brod i zametne borba momčadi.

Pred veče 12. marta već je eskadra bila na vidiku otoka Visa, na udaljenosti od nekih 30 milja. Pojedini su brodovi jedrili prema Visu ne držeći se spomenutog reda, nego svaki za sebe, jer komandant nije bio digao signal. Za vrijeme noći zaustavila se eskadra na udaljenosti od tri ili četiri milje od Visa. Malo poslije ponoći naredi Dibordje korveti „Carolina" da, kad za dana eskadra uđe u Vis patrolira izvan luke i pazi na pojavu neprijatelja. Istovremeno on naredi goleti „Principessa di Bologna" da pođe odmah u Vis, da izvidi nema li tamo koji engleski ratni brod u luci.

U zoru 13. marta Dibordje podignu komandnu zastavu i javi eskadri da se postavlja na čelo, i da se cijela formira u jednoj koloni. Ali kako je još bio sumrak nisu

svi brodovi ovaj signal opazili, a pošto je uz to duvao lagan vjetar u krmu, smetao je signalu da se razvije. Taj je signal vidjela i prepoznala samo korveta „Bellona", kad je mimo nje prošla „Favorite", jedreći punim jedrima, da zauzme mjesto na čelu. Uto je „Favorite" ispalila dva topovska hica i time javila cijeloj eskadri da je neprijatelj na vidiku. Međutim se razdanilo i pred Paklenim otocima ispred Hvara vidjeli su se engleski brodovi. Bilo ih je četiri, i to: fregata „Amphion" sa 60 topova, pod komandom komodora Viljema Hostea, fregata „Cerberus" sa 60 topova, fregata „Active" sa 44 topa i korveta „Volage" sa 22 topa.

Svega zajedno imali su Englezi 186 topova i posadu od 879 ljudi.

Francusko-talijanska eskadra bila je daleko nadmoćnija u pogledu brodova i ljudstva, ali ne i u kvalitetu momčadi i njenoj izvježbanosti, povezanosti i disciplini.

Kad je, dakle, Dibordje opazio neprijateljsku eskadru, promijenio je prvašnju namjeru da uđe u višku luku i naredio da u nju uđe samo „Principessa di Bologna", a ostali brodovi da zauzmu borbeni poredak i napadnu Engleze. Signale, koje je davala komandna fregata „Favorite", opetovao je šambek „Eugenio", koji je imao dužnost ponavljača, ali ih ipak nisu ostali brodovi tačno razumjeli, sigurno što je vjetar, koji je duvao s krme, onemogućavao da se signalne zastave tačno raspoznaju. Jedino su svi razumjeli da treba da jedre punim jedrima prema neprijatelju. Međutim su svi ti brodovi jedrili bez reda.

S druge strane, engleska eskadra se brzo snašla i u zatvorenoj koloni plovila u WSW kursu prema neprijatelju: na čelu „Amphion", za njim „Active", pa „Cerberus" i posljednji „Volage".

„Favorite", koja je bila brža od ostalih francusko-talijanskih brodova, jedreći punim jedrima bila se dosta udaljila od ostalih i sama prva došla do engleske eskadre, i to do „Volagea". To je bila i najteža pogreška Dibordjea, što nije sačekao ostale svoje brodove i u zatvorenom stroju napao. Na taj je način „Favorite", koja je bila brža od ostalih, stigla sama do engleske eskadre, dok su ostali bili još daleko. Tako su francuski brodovi ulazili u borbu je-

dan za drugim, i to u znatnom razmaku, što je najviše odlučilo pobjedu u korist Engleza.

Kad se „Favorite" našla do „Volagea" nije ga napala, jer je Dibordje namjeravao da prije napadne čelni brod „Amphion". Prošla je mimo engleskih brodova, koji su na nju ispalili svoje topove, a da ona uopće nije ni zrna ispalila. Kad se zatim „Favorite" približila na domet pištolja „Amphionu", baci na nj svoje kvake, koje međutim nisu zakvačile. Na to je „Amphion" ispalio na „Favorite" sve svoje topove s desnog boka, i onda naglim zaokretom ispalio sve topove svog lijevog boka. Djelovanje baterija „Amphiona" bilo je razorno i „Favorite", čija je lijeva strana bila sva izrešetana topovskim mecima, jarboli polomljeni i jedra uništena, ostavi bojište i krenu prema Visu. Njena je paluba bila puna poginulih boraca, a među njima je bio i Dibordje. U tom je sukobu i na „Amphionu" bila nastala eksplozija, ali nije imala većih posljedica.

Mora se priznati da se Dibordje junački borio, ali je njegova taktika bila sasvim pogrešna. On je išao sa svojim brodom u očitu propast, uvjeren da će se, kad navali na najjači engleski brod i kad ga zakvači, razviti borba između „Favorite" i „Amphiona", pa će tako „Amphion" ostati izvan ostale borbe. Tako bi onda cijela francusko-talijanska eskadra imala da se bori samo sa tri preostala engleska broda. Ali on u toj namjeri nije uspio, i sa svojim brodovima je stradao, dok je engleska eskadra postala jača.

Upravo kad su Englezi tako brzo svršili sa „Favoritom" prispjela je „Flore", koja je također htjela da abordira „Active", ali joj ovaj izmakne. Kada se „Flore" našla između „Amphiona" i „Active", koji su ispalili svoje topove na nju, bila su njena jedra izrešetana, jarboli oštećeni i mnogo boraca je poginulo. Sam komandant je izgubio jednu ruku, a njegov zamjenik je poginuo. Uslijed toga morala se „Flore" predati neprijatelju.

Uto uđe ponovno u borbu „Favorite", kad je upravo prispjela „Bellona", koja napadne „Cerberus" tako žestoko da se ovaj morao povući iz borbe, dok su se „Amphion" i „Active" borili sa „Favoritom". Sada je „Bellona" napala „Volage" svojom artiljerijom, tako da je ovaj, onesposobljen za daljnu borbu, morao spustiti zastavu i predati se.

Uto se dogodila jedna neprilika koja je također doprinijela mnogo engleskoj pobjedi. Tek je tada prispjela na bojište „Danae", sa ostalim francusko-talijanskim brodovima, a kako je „Bellona" bila sva zakrivena dimom nije ju „Danae" prepoznala, te ispali na nju sve svoje baterije i time je toliko oštetí da se morala predati neprijatelju. Bilo je to u 10 sati ujutro. Na „Belloni" je komandni most bio sasvim uništen, njena cijela artiljerija onesposobljena, njenom komandantu obje noge posječene, i njegov zamjenik ubijen.

Još je „Favorite", sve do 11 sati, hrabro odolijevala „Amphionu" i „Activeu", ali je tada njezin komandant ubijen; „Favorite" je prekinula borbu i krenula u višku luku.

U 11 sati preostali su u borbi: sa francuske strane „Danae", „Corona" i „Carolina", a s engleske „Amphion", „Active" i „Cerberus", koji je, međutim, popravio svoj razbijeni jarbol. Premoć je bila na strani Engleza.

Kako su, međutim, i vjetar i struja nosili brodove prema Visu, Englezi, da izbjegnu grebene Visa, okrenuše se, a s njima i francuski brodovi, ali tako da su engleski bili u privjetrini, a francuski u zavjetrini. Ali se borba nastavila svom žestinom i trajala je još puna četiri sata. Neprijateljski meci slomiše na „Coroni" najprije prednji, a zatim srednji jarbol. Uto je „Carolina" opazila da na „Coroni" gori donji dio desnog boka, našto ona krene k njoj da je o tome obavijesti i tako dođe između nje i „Activea", te preuze borbu i sa „Cerberusom" i „Activeom", dok nije „Corona" obustavila vatru. Kad je „Corona" opet ušla u borbu bila je uskoro toliko oštećena da je imala samo jedan valjan top; pa je morala da na „Active" gađa iz pušaka. Ali kad joj je slomljen i zadnji jarbol, i onemogućeno svako manevriranje, ona se morala predati.

Oko 16 sati komandu je preuzeo komandant „Danae" Vijon (Villions), ali je on odmah uvidio da je uzaludna svaka daljna borba, pa „Carolini" dade signal za povlačenje. Kako se „Flore" još nalazila na otvorenom moru, a da se Englezi nisu nje domogli jer nisu imali brodova za to, „Danae" uze „Floru" sobom i svi zajedno krenuše u Hvar.

Kad je „Favorite“ htjela da obiđe rt Smokove, nasuka se na grebene. Oko stotinu ranjenih vojnika prenijeto je na „Eugenia“ i na „Principessu di Bologna“, koji su ih odvezli u Split, a oni koji su bili sposobni iskrcali su se na kopno, krenuli na Vis, ukrcali se na neke brodove i noću bili prebačeni na Hvar. Poručnik bojnog broda Fabris, koji je komandovao brodom, izvrši sve pripreme da se „Favorite“ digne u zrak, a onda, kad su se vojnici iskrcali, potpali vatru, i u 16,30 sati nasta eksplozija koja se čula ne samo do Hvara i Korčule, nego i do Makarske i Splita, a kako neki kažu — i do Dubrovnika.

Brik „Principessa Augusta“ bio je odmah, pošto je dvaput ispalio iz svojih topova, oštećen na kormilu. On krenu put Splita, a uskoro za njim krene istim pravcem i „Principe Eugenio“.

Englezi nisu išli za Vijonom jer su i njihovi brodovi bili jako oštećeni, a imali su i mnogo gubitaka, već su krenuli u Vis vodeći sobom „Bellonu“, dok su „Coronu“ ostavili u kanalu jer nisu imali čime da je vuku. Po noći je izbila vatra na jarbolu „Corone“, mnogi su poskakali u more, ali to nisu mogli da učine mnogobrojni ranjenici. Ipak su se neki sjetili što treba da učine: sjekirama posjekoše jarbol i srušiše ga u more. Ujutro su prispjele engleske brodice, koje povezoše „Coronu“ u Vis.

Kad je „Corona“ prispjela u Vis, htio je njen ranjeni komandant Paskvaligo (Pasqualigo), kojeg je Bajron nazvao posljednjim sinom republike, da lično preda Hosteu svoju sablju. Hoste odbi da mu je oduzme, rekavši da je onaj koji se znade mačem služiti dostojan da ga i čuva. Zapovjednika „Bellone“ Duoda, koga je jedan topovski metak ranio između rebara, primio je kanonik Dojmi, koji nam je sve ove događaje i opisao, u svoju kuću na njegu. Duodo nije prebolio i dva dana poslije bitke umre. Bio je pokopan sa svim vojnim počastima u župnoj crkvi u Visu.

Gubici Francuza u ovoj bici bili su veliki: oko 200 mrtvih i 500 ranjenih. Poginuo je sam komandant francuske eskadre Dibordije, komandant „Favorite“ Mejeri (Meillerie) i tri zamjenika, zapovjednik „Flore“ Peridije (Peridier) izgubio je jednu ruku, Duodu su bile amputirane obje ruke i noge, i zatim je umro, a Paskvaligo je bio ranjen.

I na engleskoj strani su gubici bili veliki. Sam Hoste bio je ranjen. Ostali nam podaci nisu dovoljno sigurni i izvjestioci se u tome ne slažu. Prema podacima jednog austrijskog oficira, koji je u ovoj bici učestvovao kao poručnik talijanskog ratnog broda, poznato nam je samo kako je bilo na „Cerberusu". Na njemu je od 254 člana posade ostalo neozlijeđenih svega 26. Prema jednom izvještaju, koji je vršilac dužnosti vicedelegata u Hvaru uputio u Zadar, na osnovu pripovijedanja nekih koji su bili u Visu poslije bitke, imali su Englezi 400 što mrtvih što ranjenih, između kojih jednog mrtvog oficira i jednog ranjenog. Nema sumnje da se u engleskim službenim izvještajima nalaze tačni podaci, i šteta je što ih ne znamo.

Petnaestog marta došla je u hvarsku luku pod parlamentarnom zastavom engleska korveta „Aichorn", koja je za vrijeme bitke bila u Komiži, tražeći da joj se izruči „Flora", jer se ona, navodno, predala. Ali, Francuzi je nisu predali, izjavivši da „Flora" nije bila spustila zastavu u znak predaje, nego da ju je jedan metak otrgnuo. U istom položaju kao i „Flore" bila je i „Volage", pa bi onda nju morali Englezi da predadu Francuzima.

Ovaj posjet engleske korvete uznemirio je Francuze i oni su, pošto su popravili koliko su mogli „Danae", „Floru" i „Carolinu", otplovili iz Hvara put Gruža. Prvi put im to nije uspjelo, ali kasnije su jedne noći izbjegli i prispjeli u Gruž, gdje su brodovi bili potpuno popravljeni.

Neuspjeh koji je imao Dibordje nije odvratio Napoleona od zamisli da zaposjedne Vis. U tom je smislu pisao 15. jula 1811. godine potkralju Eugenu Boavneu: „Sinko moj pišite generalu Bertranu (Bertrand), da bi bilo od velike koristi zaposjesti Vis i za tu bi mu svrhu bilo potrebno nekoliko brodova ili nekoliko topovnjača; trebat će da mu se daju. Sporazumite se s njime; zlo je ako tu pustimo Engleze, koji će brzo podignuti utvrde, eda sebi osiguraju tako važnu tačku... Možete u tu svrhu da raspolažete sa topovnjačama koje čuvaju mletačku luku... „Rivoli", „San Bernardo" i „Rigeneratore" već su porinuti..." Trebalo je, prema carevoj volji, stvoriti eskadru koja će ponovno pokušati da zaposjedne Vis.

Međutim se nova eskadra teško sastavljala. „Flore" se nasukala i propala uslijed nevremena pred samom Ve-

necijom, Englezi su bili blokirali Ankonu i nisu dali nekim ratnim brodovima da izađu, a „Rivoli", koji je tek bio porinut i uređen, bio je od Engleza uhvaćen. Međutim, došla je i 1812. godina i Napoleon je imao kudikamo prečih briga nego što je bio Vis.

Nakon nekoliko dana odmora poslije bitke, ostave engleski brodovi Vis i otplove na Maltu da poprave sve ono što je na njima bilo uništeno ili oštećeno. Na Visu je ostala samo korveta „Aichorn", da čuva luku. Ali već 1. maja osvanuše u Visu fregate „Active" i „Alceste".

Kanonik Dojmi pripovijeda nam u svom dnevniku kako je 26. februara 1812. godine nastala u Visu među stanovništvom, a naročito među raznim gusarima i krijumčarima, prava panika. Svi su se bojali da se ne ponovi ono što se 1810. godine dogodilo prilikom ekspedicije Dibordjea. U Vis je uplovljavala nova francuska fregata „Rivoli", i za njom drugi jedan ratni brod. Već se baterija na otočiću Hoste bila spremila da gađa, kad se vidjelo da „Rivoli" ne dolazi da napada, nego kao zarobljenik engleskog linijskog broda „Victorious". „Victorious", kojeg je pratio brik „Weasel" vrebao je „Rivolija", za kojeg je bio obaviješten da će isploviti na otvoreno more radi pokusa i uvježbavanja posade. S njime su bila i tri brika. U boju, koji se zametnuo kod Pirana 22. februara 1812. godine, „Weasel" je bacio u zrak jedan brik, a druga su dva pobjegla, dok se „Rivoli" predao kad je izgubio svoja tri jarbola i kad su mu pukla dva topa (od ukupno 36) i svi oficiri i podoficiri bili ubijeni ili ranjeni.

VIS KAO ENGLESKA POMORSKA BAZA. AKTIVNOST ENGLESKE MORNARICE NA JADRANU 1812–1813.

Sada pristupiše Englezi definitivnom uzimanju Visa. U višku luku su 24. aprila 1812. uplovili ratni brodovi „Eagle" i „Apollo", fregata „Havannah", četiri velika transportna jedrenjaka i šest topovnjača. U 3 sata iskrca se prvi guverner otoka Visa ser Džordž Dankan (Georg Duncan) Robertson sa svojim štabom, a onda se iskrcala vojska: dvije čete 35. engleskog pješadijskog puka, svaka od po 220 vojnika, zatim četa Švicaraca od 260 vojnika,

korzikanska četa od 280 vojnika i četa Kalabreza od preko 300 vojnika.

Nakon svečanog dizanja engleske zastave pred župnom crkvom, kojom su prilikom na svim prisutnim brodovima bili postrojeni mornari na jarbolima i križevima i ispalili topovski salut sa ratnih brodova, vratiše se dvije čete 35. puka pod zastavom na brodove u zapadnom dijelu luke, a ostali na one koji su bili na njenoj istočnoj strani. Guverner Robertson ponudio je sucu i vladinom komesaru Vinku Luksijo (Luxio) predsjedništvo suda koji su Englezi namjeravali ustanoviti. Međutim Luksijo je odbio da dalje služi, a mjesto sebe ponudi jednog svog sina koji je bio svršio sve škole, a djelomično i pravo. Pred večer Englezi se oprostiše i vratiše na brodove, nakon što su našli i unajmili zgrade koje su im trebale za razne urede.

Pošto je proučio cijeli položaj viške luke, položi guverner temeljni kamen tvrđavi „Georg", na zapadnom ulazu u višku luku. Rad započe odmah. Istovremeno započeše Englezi graditi tri utvrđenja. Jedno, koje se nazva „Wellington", na brdu koje dominira na istočnoj strani ulaza u luku, nad rtom „Sv. Juraj". Nad uvalom Svitanja poče se graditi drugo, nazvano „Bentink", a između ova dva utvrđenje „Robertson". Radovi su brzo napredovali, pa je već za nekoliko mjeseci bio glavni posao završen, a nad vratima tvrđave „Georg", koju danas zovu „Engleska tvrđava", umetnut je kamen sa urezanim engleskim grbom i natpisom „George the third 1813".

Osim toga, Englezi postaviše po cijelom otoku osmatračnice — na najvišem vrhu otoka, Humu, visokom 585 m, na brdu Sv. Andrija, (298 m), u kuli u Komiži. Svi su ovi položaji bili jedan s drugim povezani optičkim telegrafom.

Vis je tada bio engleski u punom smislu te riječi. Kako poslije uklanjanja francuskih činovnika nije bilo na Visu nikakve civilne vlasti, uredi guverner Robertson, pošto se prije toga sporazumio sa najuglednijim Višanima, upravu otoka. Tada bjehu osnovani prvostepeni sud i prizivni sud, koji su se sastojali polovica od domaćih ljudi, a polovica od doseljenika. Predsjednik prizivnog suda bio je ujedno i šef policije. Sudilo se po mletačkim zakonima i hvarskom statutu za postupnik uzet je austrijski postupnik, a

za stvari maloljetnika, crkovinarstva i javne dobrotvornosti uzete su Dandolove uredbe.

Osim toga uspostavljen je lučki i zdravstveni ured, ured za aprovizaciju i uređeno je finansijsko stanje nove upravne jedinice „Vis". Tu su bili prihodi: prihodi komunalnih dobara; 6% od najma koji se dobivao od kuća unajmljenih strancima; porez na kafane i biljare; takse zdravstvene i lučke tonaže i sidrarine; izvozne i uvozne carine itd. Tih je prihoda bilo dosta, ako se uzme da je tada bilo u Visu do 7 000 stranaca, da su brodovi neprestano dolazili, tako da su se prihodima mogli ne samo pokrivati upravni troškovi, nego se sa viškovima moglo mnogo toga izgraditi.

Tek je tada Vis stvarno procvao. Sve do ovoga vremena bio je u prvom redu sklonište gusara i krijumčara, mjesto gdje su oni kupovali i prodavali robu, ali uvijek francuski grad u kojem se to sve činilo zloupotrebom. Otada je sasvim drugačije; Vis je mjesto osvojeno i potpuno vojnički okupirano od Engleza, u njemu su engleske utvrde, i na njegovom se zastavnom koplju vije engleska zastava. Toj moralnoj strani pridošla je druga velika prednost. Ranije je Vis bio otvoreno mjesto, i moglo se dogoditi da je, kao ono Dibordje, svakog časa mogao u njegovu luku uploviti neki francuski ratni brod (sl. 61) ili čitava jedna eskadra, popaliti ili odvesti brodove, zaplijeniti i odnijeti robu i zarobiti trgovce i mornare. Sada je Vis bio utvrđen, ulaz u njegovu luku štitili su engleski topovi, a sa visokoga Huma pazila je budna straža da izvijesti odmah, ako bi pogibao prijetila. U takvim prilikama bili su trgovci i kapetani, pa i gusari i krijumčari, sigurni za svoju robu i za svoje brodove, pa su se mogli bezbrižno predavati i zabavama i razonodi. Vis je tada imao do 11 000 stanovnika koji su živjeli udobno i jeftino, a roba se prodavala mnogo puta u bescjenje.

Dok je na dalmatinskom kopnu i otocima, koji su bili pod francuskom vlašću, vladala bijeda i nevolja, na Visu se nalazilo svega u izobilju i sva moguća trgovačka roba.

Ovom bogatom svijetu trebale su svakovrsne zanatlije, i došlo ih je sa svih strana. Pored onih običnih, kojih je i prije bilo, javili su se sada zlatari, rezbari, poslastičari, fini krojači, postolari, kovači itd.

Dok je na Visu nov život sada redovito tekao, engleski ratni brodovi su i dalje hvatali razne brodove, a u nekoliko slučajeva su napali i neka mjesta. Tako je u julu 1812. fregata „Active" ušla u luku Supetar na Braču, iskrcala 300 vojnika i odnijela iz magazina razne živežne namirnice i pomorsku opremu. U decembru zaplijenili su Englezi u luci Bosoljini, poslije žestoke borbe, šesnaest brodova i doveli ih u Vis. Istog je mjeseca uhvatila fregata „Havannah" u luci Peskara (Pescara) dva mala naoružana broda i petnaest pielega punih ulja, žita i dr. i sve to dovela u Vis. Daleko bi nas odvelo kad bismo nabrajali slične podvige engleskih brodova na Jadranu, koji su njime potpuno gospodarili. Francuskih ratnih brodova na Jadranu zapravo nije već ni bilo, poslije slučaja sa „Rivolijem" i poslije 5. septembra 1812. godine kada je u samoj luci Trsta odletjela u zrak „Danae".

U vođenju krstaričkog rata imali su katkada Englezi i neuspjeha, ali to je bilo rijetko. Tako su 20. januara 1813. bezuspješno napali neke brodove u luci Trapnja, a pretrpili su neuspjeh i kad su napali Biograd na moru.

Sve do 1813. godine morali su veći trgovački brodovi, kad su vozili robu, biti praćeni od tzv. „ilirske mornarice". Tada je, međutim, javljeno da ova neće više to činiti, i da oni koji hoće da prenose robu mogu to da urade na vlastiti rizik. „Ilirska mornarica" nije više to ni mogla.

Međutim, 13. januara 1813. godine otplovila je iz Visa jedna mala engleska eskadra pod komandom guvernera Robertsona. Sutradan su Englezi napali Lastovo i poslije 8 dana borbe ga osvojili. Poslije toga krenuše 3. februara na Korčulu, koju su također nakon blokade od nekoliko dana osvojili i tu uspostavili jednu provizornu upravu.

U maju 1813. godine doplovi jedna engleska fregata pred Karlobag koji su Englezi poslije bombardiranja osvojili, komandanta i još dvojicu zarobili, sa utvrda skinuli topove, a onda otplovili. Jedna druga engleska fregata opljačkala je Nin, Ugljan i Petrčane. Englezi su 25. juna pokušali da unište signalnu stanicu u Zlarinu, ali su bili odbijeni. Zatim su 7. avgusta napali Rogoznicu, porušili bateriju, a 4 topa i drugu opremu ponijeli na Vis.

Poslije Korčule Englezi zauzeše o. Mljet, gdje postaviše, kao i na Korčuli, upravu sa jednim dubrovačkim ple-

mićem na čelu. Poslije toga oni uzeše od Francuza otoke koji se nalaze pred Dubrovnikom: Šipan, Lopud, Koločep, Rudu i Olip, a na Šipanu i Lopudu postaviše upravu pod predsjedništvom konta Natalija.

I napokon 11. novembra 1813. godine Englezi osvojiše Hvar.

Dok se ovo događalo u srednjem Jadranu, jedan engleski odred brodova posjetio je razna mjesta u sjevernom Jadranu: Rijeku, Fažan, Rovinj, Dinjan, ali uvijek samo toliko da kao u Karlobagu opljačkaju blagajnu, uzmu topove i otplove.

Uto su i Austrijanci počeli dolaziti u Dalmaciju i odmah stupati u vezu sa Englezima.

Na Visu su Englezi ostali sve do 19. jula 1815. Toga su dana predali Austriji Vis, Korčulu, Lastovo, Mljet i Lopud.

GLAVA III

OPĆI RAZVOJ BRODARSTVA NA JADRANU U XIX STOLJEĆU

Od 1669. pa sve do 1797. godine na jadranskim obalama nije bilo stvarno nikakvih teritorijalnih promjena. Još od rimskih vremena tih 128 godina bilo je jedino mirno stoljeće na Jadranskom moru. Naprotiv, XIX stoljeće donijelo je puno i političkih i teritorijalnih promjena. Tako godine 1797. pada Venecija i nestaje mletačke države, a 1805. dolaze Francuzi na Jadran, u Veneciju i u Dalmaciju. Oni zahvataju i Apeninski poluotok od Venecije na jug do Apulije koji dolazi pod novoga vladara, Francuza Murata, Napoleonova vazala. Malo iza toga, 1809. godine, Francuzi dobijaju i ostali dio sjevernog jadranskog primorja, ali su 1813. izbačeni sa Jadrana. Nekadanji posjed Habzburgovaca i cijeli posjed bivše republike Venecije pripao je Austriji, velik dio zapadne jadranske obale (gotovo od Pada pa sve do Apulije) papinskoj državi, a apulijska obala napuljskim Burboncima. S druge strane, turško carstvo zahvata obalu od Bara pa dalje na jug u Albaniju. Nova Italija pod Pijemontskom dinastijom okuplja se i zauzima dijelove zapadne obale Jadranskoga mora, sve do nekadanje mletačke granice, a godine 1866. zahvaljujući pobjedi njenih saveznika Prusa kod Kenigsgreca (Königsgraetz), dobija i venetsku oblast na Jadranu, sve do Soče.

Ove velike teritorijalne promjene na Jadranu uvjetovale su i razvoj njegova pomorstva uopće, a ratnog na-

pose. Jadransko more trebalo je trgovački iskorišćavati, ali i braniti kad su to prilike iziskivale.

Pored ovog teritorijalnog stanja nastale su i druge promjene koje su imale ogromnog upliva na razvoj pomorstva uopće, a napose ratnih mornarica. Pronalaskom parnog stroja i konačnim Fultonovim uspjehom 1807. godine sa parobrodom „D. Clermon", koji je prešao Hudson od Njujorka (New-Yorka) do Albanija brzinom od 4 čvora na sat, sa parnim strójem od 20 konjskih snaga, svanula je nova era u povijesti brodarstva koje će se kroz XIX stoljeće razvijati džinovskim koracima. Godine 1812. bilo je u Americi već 50 parobroda, a u Evropi, u Engleskoj, 1815. godine 18, a 1823. već 60.

Velik je napredak učinjen kad se 1836. godine počeo upotrebljavati vijak, koji je 1829. izumio u Trstu Josip Resl (Ressel). Vijak je brzo na moru istisnuo kotače na parobrodima.

Upotreba gvožđa i čelika mjesto drveta za gradnju brodova, postepeno pronalaženje raznih tehničkih instrumenata koji su brzo našli primjenu na brodovima, upotreba električne snage, osvjetljenja, telegrafa, telefona i sličnog, izmijenili su ne samo brod kao takav, nego i njegovu upotrebu i način plovidbe. Napredak nautičke znanosti i usavršavanje instrumenata za mjerenja i snalaženja na moru, primjenjenih na parobrodu, učinili su plovidbu i sigurnijom i bržom.

Ukorak sa razvojem trgovačkih brodova išao je i razvoj ratnih brodova. Bitka kod Trafalgara, 21. oktobra 1805, bila je posljednja velika pomorska bitka u kojoj su sudjelovali isključivo brodovi na jedra. I ta je bitka, pored one kod Abukira, 1. avgusta 1798. godine, ne samo osigurala Engleskoj kontrolu na svim morima, nego je presudno uticala i na dalju sudbinu Evrope i svijeta. Poslije ove velike bitke bilo je drugih, manjih, još uvijek sa brodovima na jedra, ali je uskoro, uporedo sa razvitkom trgovačkih parobroda, započela i gradnja ratnih brodova na paru, koji će se sve više i više usavršavati.

Uto se počelo primjenjivati željezo i za gradnju ratnih brodova. Prvu oklopljenu fregatu „Gloire" sagradio je godine 1858. Dipui de Lom (Dupuy de Lome). To je bio drven brod na vijak, sa bočnim oklopom povrh i ispod vode

debljine 120 mm. Topovi su kao i ranije bili na bokovima. Odmah slijedeće godine sagradili su Englezi prvi svoj oklopljeni brod „Warrior". Iste godine stavili su Francuzi oklop na svoje ratne brodove „Magenta" i „Solferino", i na pramcu čelični kljun. Sjeverne američke države sagradiše 1861. svoj prvi oklopljeni ratni brod „Monitor", ali su mu dodali jednu novinu — oklopljenu kulu sa topovima. Onda su slijedile odmah druge države, koje su gradile svoje „monitore" sa 1 do 3 tornja. Počeli su se graditi brodovi sve većeg deplasmana sa sve debljim oklopom i teškom artiljerijom u pokretnim kulama na pramcu i krmi i artiljerijom srednjeg kalibra u bočnim kazamatima. Kasnije su se izumom torpeda pojavile torpiljarke, ratni brodovi malog deplasmana. Njihova pojava uslovila je konstruktivne izmjene na oklopljenim brodovima u pogledu njihove zaštite i odbrane od tog novog oružja, itd. Ratne mornarice primjenjivale su sve tekovine moderne tehnike, u mnogo većoj mjeri od trgovačke, već zbog toga što je ratni brod daleko kompleksniji od trgovačkog, a u prvom redu zbog povećanja njegove ofanzivne vrijednosti i borbene otpornosti.

GLAVA IV

AUSTRIJSKA RATNA MORNARICA OD 1814—1866.

Francuzi su 1813. bili stvarno izbačeni sa Jadranskog mora, ali je to i formalno obavljeno na Bečkom kongresu 1814. godine. Austrija je dobila ponovo Veneciju i cijelu sjevernu obalu Jadrana, a onda dalje od Soče pa sve do Bara, tako da je ponovo bila najjača sila na ovome moru. Turska mornarica nije uopće dolazila ovdje u obzir, a papina, nekoć čuvena u Tirenskom moru, nije zapravo ni ranije nikada došla do jačeg izražaja, osim prilikom osvajanja Herceg-Novog godine 1687. Napuljski Burbonci nisu se ni sada, kao ni njihovi predšasnici, pa ni davni Anžujci, mnogo brinuli za Jadran.

Austrija je dobila i cijelu francusku flotu na Jadranskom moru, zajedno sa arsenalom u Veneciji, koji je preuzela 20. aprila 1814. godine.

Za vrijeme francuskog vladanja u Veneciji i nekadanjim njenim krajevima, bilo je nestalo gotovo svakog pomorskog života na Jadranu. Francuska je zatekla lijepo razvijenu trgovačku mornaricu u našim lukama, a neka su mjesta za vrijeme prve austrijske vladavine (1797—1805) svoju trgovačku mornaricu uveliko pojačala. To im je bilo tim lakše, što im u tome nije ni najmanje više smetala Venecija koja je mnogo puta spriječavala njihovo brodarstvo i njihovu trgovinu. Bokeljsko brodarstvo, koje je već u XVIII stoljeću doživjelo velik procvat, nastavilo je svojim lijepim razvojem, a plovili su i drugi, između kojih su se isticali Lošinjani.

Sve je to bilo uništeno za vrijeme francuske vladavine, ponajviše uslijed kontinentalne blokade i protumjera koje su bile poduzete, a onda i zbog gusarskih ekspedicija čak i službene ratne engleske mornarice. Golemi kapitali naših pomorskih mjesta, uloženi u brodove, propali su za vrijeme francuskog vladanja u ovim krajevima, a nije bilo novih da se brodarstvo nanovo podigne.

Nije nikakvo čudo što se brodarstvo na Jadranu nije podizalo i što je početkom XIX stoljeća vladala u tom pogledu velika apatija. Nije to bila samo apatija, nego u prvom redu neimaština, a onda nepovjerenje i nesigurnost kojom su duhovi bili zahvaćeni za vrijeme francuskog vladanja.

Ni ratna mornarica se nije nikako isticala. Ono malo brodova što je ostalo poslije odlaska Francuza nije mnogo vrijedilo, pogotovo za neku jaču akciju, a po mišljenju vlade, nisu ni bili potrebni, jer ratna opasnost nije za sada postojala.

Jedina opasnost koja je u to vrijeme prijetila bila je od pirata na Sredozemnom moru. Trebalo je čuvati Jadransko more, da se ti gusari u nj ne uvuku, i to je bila jedina dužnost tadanje male austrijske ratne mornarice.

Opasnost od pirata postojala je naročito na Jonskom moru, i zasluga je austrijske ratne mornarice što je ona 1820. godine uvela redovitu liniju za robu i poštu iz Trsta u Krf. Kroz nekoliko godina ovu službu su vršili brikovi i golete.

Iako polagano, austrijska mornarica se sve bolje razvijala, pa je 1823. imala dvije samostalne flotile, jednu u napuljsko-sicilskim vodama, a drugu u Levantu. Prva, pod komandom kapetana bojnog broda Dandola, imala je zadatak da štiti ove krajeve od pirata, a druga, pod komandom kapetana bojnog broda Armenija, trgovačke brodove koji su iz Trsta i Venecije plovili u Levant. Prvu su flotilu sačinjavali: fregata „Austria", brik „Ussaro" i goleta „Fenice", a drugu: fregata „Bellona", linijski brod „Severo", fregate „Lipsia", „Hebe", brikovi „Veloce", „Montecuccoli", „Orione", „Veneto", golete „Aretusa", „Vigilante", „Arianna" i nekoliko manjih jedrenjaka. Godine 1826. imala je levantska flota 22 broda, ali je onda brzo smanjena, pa je 1830. imala svega šest.

Imena komandanata i svih brodova su isključivo talijanska. Možda je momčad bila iz Istre i Dalmacije, ali to nam nije moguće sa sigurnošću kazati, jer njihovog popisa nemamo. Već iz tog je jasno da centralna vlada monarhije u Beču nije mnogo polagala na mornaricu i njen razvoj, a nisu se za nju još interesirali ni visoki oficiri iz krugova aristokracije. Još je razumljivo što nije bilo komandanata iz unutrašnjosti monarhije, ali su imena brodova isključivo talijanska, iz čega je očito i to da je u mornarici vladao još venecijanski duh, i da se nije bio saživio sa novom državom u kojoj su Talijani bili. jedna od manjina.

Međutim se pokazala vrijednost redovite linije iz Trsta u Krf, pa je ona godine 1834. produžena do Patrasa, i to tako da je dvaput svakoga mjeseca polazio brod iz Trsta.

Godine 1836. porinut je u more prvi brod na paru austrijske ratne mornarice „Maria Anna".

Potpuno prepuštanje ratne mornarice talijanskom elementu osvetilo se Austriji. Talijanska revolucija godine 1848. rasplamtila se po cijelom poluotoku, pa je zahvatila i Veneciju, u kojoj su 1848. revolucionari preuzeli vlast i istjerali Austrijance. Kako su u tadanjoj austrijskoj floti bili komandanti talijanske narodnosti, a njoj je pripadala i većina mornara, otpali su oni od Austrije i priključili se revolucionarima.

Austrija je uspjela slomiti mletačku revoluciju, i 25. augusta 1849. bila je Venecija ponovo u njenoj vlasti. Tada je gorko iskustvo poučilo austrijsku vladu da ne smije onako neoprezno pustiti svoju mornaricu u ruke oficira i mornara talijanske narodnosti, i da joj ne smije dalje ratnom lukom biti Venecija, puna stare pomorske tradicije i u neposrednom susjedstvu sa glavnim centrima talijanskog risordjimenta (risorgimento). Ona izabra sada Trst za svoju glavnu ratnu luku.

Godina 1848. pokazala je i austrijskoj vladi, koja kao da je bila slijepa za događaje u Italiji, da njeni posjedi na Jadranskom moru nisu baš onako sigurni kako se to u Beču mislilo, i ona je počela shvatati da je potrebno mnogo više pažnje posvetiti i sastavu oficirskog kadra, i momčadi, i tehničkom napretku ratnih brodova.

Pod vodstvom odličnog viceadmirala Danca Dahlerupa, počela je reorganizacija austrijske ratne mornarice. Tada se stvara takav opsežan program za jačanje ratne mornarice koji će joj osigurati supremaciju na Jadranskom moru.

Godine 1838. ušli su u sastav austrijske ratne mornarice prvi parobrodi na kotačima „Maria Anna" i „Vulcan". Godine 1848. ušli su u flotu parni brodovi „Messaggero", „Custozza" i „Curtalone", a godine 1850. „Lucia" i „Volta". Time se nastavilo — u flotu su ulazili uvijek novi brodovi na paru i sa propelerima, koji su zamjenjivali dotadanje jedrenjake.

Godine 1854. naslijedio je Dahlerupa u komandi ratne mornarice nadvojvoda Ferdinand Maks, čovjek kojemu je bila najveća želja da austrijsku mornaricu podigne što se tehničke strane tiče na nivo ostalih naprednih svjetskih flota, a što se broja tiče svakako do te mjere da može odoljeti svakom napadu na Jadranu (sl. 62). Njegovim nastojanjem nabavljena je u Engleskoj 1855. godine fregata „Radetzky", na parni pogon i vijak. Iza toga nastavilo se popunjavanje flote. Sagrađene su fregate na vijak „Adria" i „Donau", korveta na vijak „Erzherzog Friedrich", zatim „Dandolo" i linijski brod „Kaiser". Gradnja novog velikog arsenala za ratnu mornaricu u Puli nastavila se svom snagom, i Pula postade nova glavna ratna luka Austrije. Protiv eventualnih iznenađenja, koja su se s pravom očekivala, utvrđivala se i Venecija.

Ovako pripravna dočekala je Austrija rat 1859. godine. Francuska flota je tada ušla u Jadransko more i uzela Mali Lošinj, kao svoju operacionu bazu, ali nije mogla ništa znatnije da uradi.

Iskustvo iz 1859. uputilo je austrijsku vladu da svoju mornaricu što više podigne i ojača, da je u prvom redu popuni sa što više jedinica na paru i što boljom momčadi.

U to vrijeme Francuska je porinula prvi oklopljeni ratni brod „Gloire" (godine 1859). Za njom su se odmah poveli drugi, pa i Austrija, gdje su se 1862. počele graditi oklopljene fregate „Don Juan", „Kaiser Max", „Prinz Eugen" i nekoliko topovnjača: „Velebit", „Dalmat", „Hum", „Rijeka" i dr. Tada su „Novara" i „Schwarzenberg" pretvorene iz jedrenjaka u parne brodove na vijak. Slijedeće

godine, 1863, grade se oklopljene fregate „Ferdinand Max" i „Habsburg", koje su redom ulazile u sastav flote i do 1866. bile sve gotove.

Na ratnim brodovima izmijenio se potpuno sastav oficirskog kadra. Oficira talijanske narodnosti bilo je vrlo malo; mjesto njih komandirali su pojedinim jedinicama pripadnici raznih austrijskih naroda, a mornari su bili gotovo isključivo Hrvati iz Dalmacije i Istre, a i iz Hrvatskog primorja. Bilo je i nešto Srba.

S druge je strane nova Italija spremala svoju mornaricu, očito se pripremajući za obračun na Jadranskom moru. Ona je, međutim, imala da brani i Tirensko more i zavisilo je od političke situacije i saveza kako će i gdje će tu svoju mornaricu upotrijebiti. Zbog dvaju mora trebalo je da ima i jaču mornaricu od Austrije. Ali je ona u povoljnim političkim odnosima mogla i cijelu koncentrirati u jednom operacijskom području. Austrija je prema tome trebalo da ima u vidu i tu mogućnost, za koju ona 1866. nije još bila dovoljno spremna.

GLAVA V

BITKA POD VISOM 1866.

PRUSKO-TALIJANSKI SAVEZ. KUSTOCA I KENIGSGREC

Godine 1865. dostavio je kancelar Bizmark Austriji prijedlog da ona uz izvjesnu novčanu odštetu ustupi Prusiji Šlezvig i Holštajn (Schleswig i Holstein). U isto vrijeme Italija ponudi Austriji za Veneciju tisuću miliona lira. Austrija odbi i jednu i drugu ponudu. Poslije ovoga sklopiše Italija i Prusija savez i ugovoriše da će u slučaju ako kralj Vilim napadne Austriju, to isto učiniti i Italija. Mir će se sklopiti samo tako da Italija dobije Veneciju, a Prusija izvjesni teritorij od Austrije.

Videći da će biti napadnuta sa dvije strane, pokuša Austrija odvratiti Italiju od Prusije i ponudi Veneciju francuskom caru Napoleonu III koji bi je onda predao Italiji. Ali Italija, koja nije htjela da na taj način dobije Veneciju, odbi takvu ponudu i 23. juna pređoše njene trupe Minčo (Mincio).

Još prije početka rata dao je talijanski ministar mornarice Anđoleti (Angioletti) admiralu Persanu, koji je bio imenovan za glavnog komandanta operativne flote, uputstvo da se, čim počne rat, Jadransko more očisti od neprijateljske mornarice.

Dvadeset petog juna bila je cijela talijanska ratna mornarica skupljena u Ankoni. Dva dana kasnije, 27. juna, javi talijanska izvidnica da je neprijatelj u blizini.

Na to je talijanska flota isplovila na more, ali nije pošla za austrijskom, koja se onda udaljila.

Ovakvo oklijevajuće držanje talijanske flote izazvalo je u Italiji veliko nezadovoljstvo. Cijela je Italija gledala u svoju flotu kao u svoj ponos i smatrala je ovo moralnim udarcem.

Uto je 24. juna došlo do poraza Italije kod Kustoce (Custozze) i strahovitog poraza austrijske vojske kod Kenigsgreca 3. jula. Već 5. jula ponudila je Austrija Francuskoj Veneciju, da bi odvratila Italiju od Prusije. Ovu ponudu saopćio je novi talijanski ministar mornarice Depretis admiralu Persanu, izjavivši da Italija ne može takvu ponudu nikada prihvatiti i da je ona dovoljno jaka da sama Veneciju osvoji. U tu svrhu ona ima 200.000 vojnika u Padskoj nizini i 600 topova na Jadranu. Ministar je pozvao admirala da pripremi flotu za što skorija ratna dejstva.

CILJEVI TALIJANSKE RATNE MORNARICE

Kakve je namjere imala talijanska flota, i koje je ciljeve imala da postigne, najbolje se vidi iz instrukcija koje je 5. jula vlada dala admiralu Persanu. Od tih su najvažnije ove:

1) Kad primite ove instrukcije — imate sa flotom, kojom Vi komandujete, krenuti na otvoreno more, da potražite neprijateljsku flotu i da ju, u slučaju da ju sretnete, bez daljnjega napadnete. Borba se ima voditi do skrajnosti, eda se postigne pun i odlučan uspjeh.

2) Ako neprijateljska flota ili jedan njezin dio učine sličan pokušaj kao 27. prošlog mjeseca, treba napasti austrijsko brodovlje, i tući ga, a u slučaju da se neprijatelj povuče, treba ga bez oklijevanja progoniti, bilo da ga se odsiječe od njegovih baza i prisili na borbu, bilo da ga se blokira u luci, u koju se sklonio.

3) U slučaju da se austrijska eskadra nalazi u pulskoj luci, ili da je ona umaknuvši progonu od strane naših brodova, imala vremena uploviti u spomenutu luku, Vaša će Ekselencija blokirati Pulu sa dovoljnim snagama, eda blokada bude uspješna.

4) Ako se neprijateljska flota nalazi u Veneciji ili nekom drugom mjestu, treba ju tamo blokirati.

5) Ako se austrijska flota podijelila i sklonila u raznim mjestima, onda treba sa odgovarajućim snagama ta mjesta blokirati.

Dalje je ministarstvo preporučivalo naročito osmatračku službu koja je u Jadranskom moru, punom kanala i otočića, od velike važnosti, a onda je isticalo:

9) Bitna svrha našega ratovanja u Jadranskom Moru ima biti, prije svega, da postanemo njegovi gospodari, da oslobodimo ovo more od austrijske eskadre. Kad se neprijatelj sretne, treba ga progoniti, napasti i potući, ili u najmanju ruku potjerati natrag u luke i tamo na takav način blokirati, da on ne može da izađe na otvoreno more.

10) Kad bude austrijska eskadra blokirana u Puli, Vaša će Ekselencija zauzeti Cres, odakle ćete podržavati stalnu vezu sa onim brodovima, koji će blokirati pulsku luku. Sa ovog položaja može se ne samo osigurati divizija, koja održava blokadu, nego se odavde može nadzirati Rijeka i Kvarner, kao i ulazi u kanale sjeverne Dalmacije. Posljednji će cilj tražiti možda da se zauzme i otok Molat, koji dominira unutrašnjim kanalima i pograničnim morem.

Ako ustreba, onda iskrcati i čete, koje će braniti te uzete luke. Osim toga treba organizirati osmatračnice na visovima.

...

12) Treba pretražiti Tršćanski zaliv, i austrijske ratne brodove, koji bi tamo bili usidreni, treba zarobiti.

13) I južnije dalmatinske otoke treba pretražiti. Ako se u tamošnjim lukama nalaze neprijateljski brodovi, to će Vaša Ekselencija zauzeti otok Lastovo, da na njih pazi, i na tom otoku... načiniti provizorna utvrđenja.

...

16) Treba razoriti svjetionike na neprijateljskoj obali, kao i telegrafske spojeve nad morem i u moru...

17) Sve operacije, o kojima se govori u posljednjih sedam tačaka (10—16) treba bez oklijevanja odmah izvesti, bilo da neprijateljska eskadra bude uništena ili zatvorena i u svojim lukama blokirana...

...

19) ...Treba da Vašoj Ekselenciji svratim pažnju na to, da nije isključena ideja kombinirane akcije (vojske i mornarice), ili ona iskrcanja na obalama Istre ili u Tršćanskom zalivu.

Uz ove instrukcije pisao je ministar Depretis Persanu: „Sjeti se, da Italija gleda na svoju flotu kao na snagu svoje budućnosti! Na moru se nalaze najljepši talijanski gradovi; pokaži da je njeno more stvarno njeno."

Iz gornjega se vidi jasno da je talijanska vlada bila uvjerena da će doista svojom boljom flotom poraziti austrijsku ili joj onemogućiti svaku akciju na Jadranu. Italija nije tada namjeravala osvojiti cijelu Dalmaciju, ali je htjela postati gospodaricom Jadrana.

Iako je Persano imao četiri oklopnjače više nego neprijateljska flota, iako su one bile modernije, brže i sa boljom artiljerijom, on se nije još smatrao dovoljno jakim i čekao je novu oklopnjaču „Affondatore", koja je trebalo da bude spremna 12. jula.

Međutim, talijanskoj vladi je bilo mnogo stalo do toga da dođe do pobjede na Jadranu, da tako popravi svoj prestiž koji je bio poslije poraza kod Kustoce spao. Zbog toga je ministar mornarice lično pošao u Ankonu i tamo vijećao sa Persanom i drugim admiralima.

Petnaestog jula došao je Depretis ponovo u Ankonu i održao sjednicu sa admiralima Persanom, Albinijem i Vakom (Vacca). Na tim se vijećanjima utvrdilo da se austrijska flota nalazi u Fažanskom kanalu i da se tamo ne može napasti. Zbog toga je zaključeno da se zauzme otok Vis. Albini se tome odlučno protivio, ističući da je „Vis Gibraltar Jadrana". Persano je pristao na to, ali je tražio 6.000 vojnika za iskrcavanje.

Tako je došlo do odluke da se zauzme Vis.

VIŠKA UTVRĐENJA

Kad je Austrija dobila Vis i preuzela ga od Engleza, našla ga je dobro utvrđenog. Međutim, ta utvrđenja nisu branila cijeli otok, nego samo luku varoši Vis.

Austrija je te utvrde zadržala, bolje ih dotjerala i pristupila utvrđivanju cijelog otoka, pa je Vis 1866. godine bio na svim stranama naoružan, iako te utvrde nisu bile toliko savršene da bi mogle duže odolijevati tadašnjim najmodernijim i najtežim topovskim zrnima.

Viške utvrde su 1866. godine, tj. u doba kad je zaključeno da se izvrši napad na Vis, branile višku luku, luku Komiže i luke Rukavac i Rudu.

Višku luku su branila utvrđenja:

— Na zapadnoj strani ulaza u luku: tvrđava Georg (15 topova), koja se nalazila 55 m nad morskom površinom; baterija Mamula (6 topova), 33 m nad morem; kula Robertson (1 top), 50 m nad morem; baterija Šupurina (4 topa), 28 m nad morem i kula Bentink (7 topova), 75 m nad morem.

— Na istočnoj strani viške luke nalazila su se dva utvrđenja: baterija Šmid (Schmid), 16 m nad morem, sa 4 topa na poluotočiću Sućurju, zatim kula Velington na Jurjevu brdu, 190 m nad morem, sa 2 topa i 4 mužara.

— U unutrašnjosti viške luke, upravo na njenoj južnoj strani, usred varoši, nalazila se Gospina baterija, 13 m nad morem, sa 8 topova.

Komišku luku su branila tri utvrđenja, i to: baterija Manjaremi, na sjevernoj strani komiške luke, 165 m nad morem, sa 8 topova; baterija na brdu Perlić, 253 m nad morem, sa 6 topova; utvrda Maks (Max), u pozadini nad lukom, na bilu Sv. Mihovila, sa 4 topa, koja je branila pristup iz Komiže u Vis.

Baterija Nadpostranje, 170 m nad morem, sa 6 topova branila je pristup u luke Rukavac i Rudu.

Na bilu Sv. Kuzma — Sv. Andrija bilo je uređeno 7 vatrenih položaja, u kojima se nalazilo 8 topova. Trebalo je da ovi topovi služe za rezervu i da čuvaju pristup u unutrašnjost otoka.

Na Visu su još bila dva topa i 12 bacača raketa, koji su se mogli prebacivati na mjesta gdje je trebalo spriječiti iskrcavanje.

Na otoku Visu nalazilo se tada 1.833 vojnika posade. Na vrhu Huma, na kuli Velington i na bilu Sv. Kuzma — Sv. Andrija bile su optičke telegrafske stanice. Telegrafski kabel išao je sa Visa na otok Hvar, odatle na Brač, i sa Brača na kopno, spajajući tako Vis sa ostalim dijelovima države.

Takvo je bilo stanje otoka Visa kad je talijanska flota odlučila da ga zauzme.

TALIJANSKA FLOTA KREĆE NA VIS

Šesnaestog jula u 3 sata poslije podne isplovila je talijanska flota od 28 ratnih brodova iz Ankone na otvoreno more. Ovom flotom, koja se sastojala iz 11 oklopnjača, 4 fregate na vijak, 1 korvete na vijak, 2 korvete na točkove, 4 izviđačka broda, 5 topnjača, 1 broda-bolnice i 1 transportnog broda, komandovao je admiral Persano, a komandanti pojedinih sastava su bili kontraadmiral Vaka i viceadmiral Albini.

Admiral Persano je cjelokupnoj floti prije nego je otplovila iz Ankone, uputio dnevnu zapovjest. Iz nje je proizlazio cilj koji je trebalo ova flota da postigne. U toj se zapovjesti, između ostalog, kaže:

„Mi krećemo na otvoreno more, da bez obzira na neprijateljsko oružje, steknemo Italiji zemlje, koje joj pripadaju".

Pošto je ova zapovjest pročitana, krenula je flota na otvoreno more prema sjeveroistoku, da tom diverzijom prikrije svoj pravi cilj.

U međuvremenu otplovio je izviđač „Messaggero" (Mesađero) prema Visu, sa načelnikom štaba D' Amikom (D' Amico), da tačno ispita vojne prilike na Visu.

Vrlo je čudno bilo to što je talijanska flota poduzela akciju na Vis s namjerom da na njemu iskrca svoje trupe i da ga zauzme, a da nije imala specijalnu kartu Visa, koju nije imalo čak ni talijansko ministarstvo mornarice.

„Messaggero" je pod engleskom zastavom došao pod Vis u zoru 17. jula, obišao istočnu obalu otoka, bilježeći sve što ga je interesiralo, naročito vojne objekte, krenuo mimo svjetionika pred višku luku, gdje se skoro jedan sat zadržao, zatim prema Rogačiću i dalje uz obalu prema Komiži. Tu se zadržao oko jedan sat, a onda je zaplovio prema istoku, uz obalu, pa pošto je tako obišao cijeli otok vratio se natrag. Prilikom tog izviđanja d' Amiko je ustanovio da bi se iskrcavanje četa dalo sprovesti kod Rukavca i kod Komiže.

Kad se vratio floti, izvijestio je Persana o svojim zapažanjima i podnio mu svoj plan napada na otok. Persano je to odobrio i odlučio da sutradan započne sa napadom. U tom smislu Persano je izdao ova naređenja:

Flotila, kojom zapovijeda Sandri krenut će između Paklenih otoka pred Hvarom, i tamo presjeći telegrafski spoj Visa sa Hvarom, ako taj postoji; ona će dalje razoriti sve tamošnje svjetionike;

Prva grupa oklopnjača „Principe di Carignano", „Castelfidardo" i „Ancona" pod komandom kontraadmirala Vake napasti će luku Komiže;

Druga grupa („Re d' Italia", „Formidabile", „S. Martino", „Palestro") pod komandom Persana napasti će luku Sv. Jurja (Vis) sa zapadne strane;

Treća grupa („Re di Portogallo", „Maria Pia", „Terribile", „Varese") pod komandom kapetana bojnog broda Ribotija (Riboty) napasti će luku Sv. Jurja sa istočne strane;

Drvene će fregate bombardirati luku Rukavac, i pošto ušutkaju tamošnje baterije, iskrcati će trupe.

Ako prvoj grupi oklopnjača uspije da ušutka bateriju na sjeveru Komiže i onu u Luci prije nego to uspije onima u Rukavcu, ona će poći u Rukavac i napasti tamošnju bateriju, a drvene će fregate iskrcati čete u Komiži.

Kapetan fregate Sandri stigao je sa četiri broda pred Paklene otoke 18. jula oko 10,45 sati. Kad je saznao da tu telegrafski kabel ne izlazi na kopno, nego na Hvaru, pođe u Hvar i zaprijeti da će bombardirati grad ako mu se ne pokaže gdje se nalazi kabel koji spaja Hvar sa Visom. Tek je oko 18 sati uspio da presiječe kabel. Međutim, već ujutro bilo je javljeno iz Hvara u Trst da je talijanska flota napala Vis.

Sandri je učinio još jednu pogrešku. On nije uništio telegrafski aparat, koji je onda telegrafista prenio na jedno brdo kod sela Grablja, odakle je javljao sve što se zbivalo, jer Talijani nisu bili prekinuli spoj Hvara sa Bračem i kopnom.

Ujutro 18. jula javila je, pomoću optičkog telegrafa, osmatračnica sa Huma da dolaze neprijateljski brodovi. Na taj znak počne opće pripremanje za borbu. Sva utvrđenja bila su spremna, a trupe raspoređene tako da je bio branjen svaki prilaz otoku.

NAPAD NA UTVRĐENJA KOMIŽE I VISA

Prolazeći pored Sveca plovila je talijanska flota prema Visu. U 9,30 sati stigoše prvi brodovi (grupe Riboti i Albini) do blizu Komiže i poslije kratke izmjenične paljbe sa baterijama na kopnu proslijediše dalje. Uto je stigao i odred Vake, koji napadne sa „Principe di Carignano" i „Castelfidardo" bateriju Manjaremi, a sa „Anconom" bateriju Dragomirkamik na brdu Perliću, kad prispješe nadohvat topova, u 11,30. Gađanje nije urodilo nekim naročitim uspjehom jer su se komiška utvrđenja nalazila visoko nad morem, te im brodska artiljerija spočetka nije mogla da naškodi. Bolje su sreće bile komiške baterije.

koje su pogodile „Principe di Carignano". Međutim, ti meci nisu mnogo škodili talijanskoj oklopnjači.

Videći da neće toga dana uspjeti da savlada komiška utvrđenja, otplovi Vaka put Rukavca da pomogne Albiniju. Međutim je i Albini bio odustao od daljnjeg bombardiranja jer njegovi topovi nisu mogli da dobace do utvrđenja. Vaka krenu prema viškoj luci, gdje se nalazio Persano sa svojom grupom.

Istovremeno kao i ostala dvojica, započeše Persano i Riboti da kontrabatiraju utvrđenja na ulazu u višku luku. Naročito je žestoko napao Riboti bateriju Šmid, koja je u 13.30 odletjela u zrak. Sada je vatra prebačena na utvrđenja na zapadnoj strani ulaza u luku.

Kad su nastale pojedine eksplozije u tvrđavi Georg i baterijama Mamula i Šuperina, naredio je Persano oko 4 sata po podne da oklopnjače „Maria Pia" i „San Martino" napadnu unutrašnja utvrđenja više luke. Sred žestoke vatre iz Gospine baterije i Velington kule dođoše one na ulaz u luku, ali kad se poslije ¾ sata borbe pojavila vatra u ambulanti na „Maria Pia", povuče se ona na pola sata iz borbe, da se opet, pošto je pogasila požar, vrati u borbu.

Uto je prispio i Vaka sa svojim odredom i pridružio se odmah bombardiranju. Borba je bila žestoka. Oko 17 sati obustavi vatru tvrđava Georg, koja je bila strahovito razrovana od talijanske artiljerije. Polovina njenih topova i petina njene posade onesposobljeni su za borbu, a velik dio njenih bedema porušen. Za njom obustavi borbu i baterija Mamula, koja je također strahovito stradala. Gađanje su nastavile kula Velington, Bentink i baterija Šuperine.

Tek u 18 sati obustaviše talijanski brodovi paljbu i povukoše se na pučinu. Iste večeri posla Persano jedan brod u Ankonu da javi da je „Jadranski Gibraltar" savladan, ali da se zbog nedovoljnog broja vojske nije mogao uzeti otok.

Persano je upotrebio noć da mu se vojska odmori, mjesto da je nastavio gađanje i po noći pokušao iskrcavanje, što mu nikako nije bilo teško jer je tvrđava Georg bila gotovo sasvim nesposobna da mu to spriječi. Utvr-

đenja su iskoristila taj noćni mir da oštećenja donekle poprave.

Sutradan, 19. jula, tek u 6 sati naredi Persano kontra-admiralu Vaki da napadne vanjska viška utvrđenja, a viceadmiralu Albiniju — tvrđavu Georg. Napadnuta utvrđenja su, prema Persanovom dnevniku „slabo odgovarala, a oko 9 sati umuknuše, osim kule Velington".

Oko 10 sati priključi se talijanskoj eskadri još nekoliko brodova, i to „Affondatore", „Principe Umberto", „Carlo Alberto", „Governolo" i parobrod „Partenon". Ovi su brodovi doveli još 600 vojnika za iskrcavanje. Desantne trupe su time porasle na 2 200 ljudi.

Oko 11 sati bombardiranje bješe obustavljeno, a u 15 sati započeše nova dejstva talijanske flote.

„Terribile" i „Varese" otploviše prema Komiži, da bombardiraju tamošnja utvrđenja. „Re di Portogallo" i „Palestro" napadoše kulu Velington, a „San Martino" i „Maria Pia" utvrđenja na zapadnoj strani ulaza u luku.

Dok su tako bile angažirane utvrde na ulazu, dobio je „Formidabile" naređenje da uplovi u višku luku i da ušutka baterije u njoj. Za vrijeme žestoke artiljerijske borbe sa baterijom Šuperina, utvrđenjem Velington i Gospinom baterijom, uploviše u višku luku oklopnjače „Principe di Carignano", „Castelfidardo" i „Ancona". Ali kako je sada bilo premalo prostora za slobodno manevriranje, to je Vaka naredio da ova tri broda izađu iz luke.

Pod sumrak obustavio je „Formidabile" paljbu, slipovao sidro i izašao iz luke uveliko oštećen, sa požarom na brodu, 3 mrtva i 41 ranjenikom. On je ispalio toga poslijepodneva 603 granate, 45 zrna i 40 kartuša.

Gospina baterija je pretrpjela vrlo malo štete, tako da je još bila potpuno sposobna za borbu.

Dok se tako u samoj viškoj luci žestoko borilo, pokušao je viceadmiral Albini da iskrca svojih 2.200 vojnika. Trebalo je da se iskrca u Rogačiću uz vatrenu podršku oklopnjača i da onda jurišem zauzme tvrđavu Georg. Kako je Georg oštro odgovarao, Albini se nije usudio da izvrši desant u Rogačiću, nego krene prema zapadu, u Okljućnu. Ali, kad su austrijske čete na tom položaju otvorile vatru na topovnjaču „Montebello", koja je teglila čamce krcate vojnicima, ona se vrati natrag. Albini se ispričavao Per-

sanu da more nije dopustilo da se čamci približe kraju i iskrcaju vojnike. Odlučeno je da se iskrcavanje izvrši sutradan.

Oklopnjače „Varese" i „Terribile" koje su pošle prema Komiži, napadnuše tamo bateriju Manjaremi i utvrdu Maks. Njima su se kasnije na kratko vrijeme pridružile dvije druge oklopnjače i šest drvenih brodova. „Varese" i „Terribile" bombardirali su uspješno spomenuta utvrđenja oko 2 sata.

Talijani su pokušali iskrcavanje i u Stupišću kod Komiže, ali su bili odbijeni od baterije na Perliću. Isto je tako odbijen i jedan pokušaj iskrcavanja u Stončici. Ali ova dva pokušaja nisu imala veću svrhu, nego samo da zaposle neprijatelja.

Drugi dan bombardiranja Visa bio je za njegovo stanovništvo isto onako užasan kao i prvi.

Mada Talijani nisu namjerice htjeli da oštete privatne kuće i crkve, svejedno je po koje zrno, ili komad gvožđa, odletjelo i do nekih kuća i crkava i oštetilo ih. Stradali su i bili potopljeni brodovi nekih privatnika koji su se nalazili u luci.

Navečer se, kao i prve noći, ponovo javio onaj veličanstveno — strahoviti prizor: gorjele su šume.

Međutim, vrijeme se pogoršavalo i admiral Vaka savjetovao je Persanu da se vrate u Ankonu i spreme za drugi napad na Vis, a D' Amiko je predložio da pođu u luku Staroga Grada, da tu čekaju na austrijsku flotu, na nova pojačanja za iskrcavanje i na ugalj, kojeg nisu imali u dovoljnoj količini. Međutim je Persano odlučio da nastavi sa osvajanjem Visa.

Dvadeseti jul osvanuo je vrlo tmuran. Duvao je južnjak, praćen maglom i kišom.

Kako je Persanu prispjelo toga jutra još 500 vojnika, mislio je da je dovoljno jak da sprovede iskrcavanje.

„Terribile" i „Varese" otploviše pred Komižu da tuku tamošnje baterije. Ostala flota stajala je odmah do Visa, a Albini je već poduzeo prve mjere za iskrcavanje, kad je u 7,50 sati „Esploratore", koji je krstario između rta Ploča (Planke) i otoka Sveca, hitao floti signalizirajući da je opazio sumnjivo brodovlje koje dolazi sa sjeverozapada. Na taj znak Persano pozove „Terribile" i „Varese" da se

priključe ostaloj eskadri i naredi da se obustavi svako iskrcavanje. Trebalo se spremiti za borbu sa neprijateljskom flotom koja je nadolazila.

Oko deset sati razvedri se, i u sunčanom sjaju obje su se flote dobro raspoznavale.

BITKA POD VISOM 20. JULA 1866.

Talijanska flota, formirana u poretku dviju vrsta, čekala je neprijatelja. U stroju prve vrste bile su oklopnjače, a u drugoj drveni brodovi. Kad je neprijateljska flota bila 6 milja daleko, naredi Persano prestrojavanje u kolonu i sjeveroistočni kurs, prema neprijatelju, u slijedećem redu:

I grupa (prethodnica): „Principe di Carignano", na kojemu se nalazio kontraadmiral Vaka, „Castelfidardo", „Ancona";

II grupa (centar): „Re d'Italia", na kojemu je bio Persano, „Palestro", „S. Martino";

III grupa (začelje): „Re di Portogallo", na kojemu je bio kapetan bojnog broda Riboti kao komandant ove grupe, „Maria Pia".

Malo kasnije „Varese" se pridružio posljednjoj grupi, a „Terribile" drvenim brodovima.

Iza „Re d' Italia" ušao je oko 10,30 sati u stroj „Affondatore", na koji se sa „Re d' Italia" prekrcao Persano i istakao na njemu komandni znak.

Na lijevom boku Ribotijeve grupe bili su poređani drveni brodovi pod komandom Albinija (fregate „Duca di Genova", „Carlo Alberto", „Vittorio Emanuele", „Garibaldi", „Principe Umberto", „Maria Adelaide", „San Giovanni"). Uz ove bilo je još nekoliko topovnjača i parobroda.

Austrijsko brodovlje se približavalo u onakvom poretku, u kojem je plovilo, spremno od početka za borbu. Budući da je austrijskom štabu bilo dobro poznato da je talijansko brodovlje kudikamo jače što se tiče artiljerije i brzine, to je austrijsko brodovlje moralo, ako je htjelo pobijediti, izbjeći artiljerijsku borbu sa velikih odstojanja i nastojati da odmah dođe do gužve („melée") u kojoj će i njihovi

topovi moći da gađaju, a u prvom redu da se neprijateljski brodovi napadnu kljunom i probuše. Napadaj kljunom imao je da donese pobjedu austrijskoj floti.

Upravo zbog toga bilo je i austrijsko brodovlje već na maršu tako raspoređeno da napad najprije izvrše oklopnjače, da oduzmu neprijatelju inicijativu, razbiju njegov poredak i omoguće drvenim brodovima akciju. Zato je i odabran stroj klina. Na taj se način formirala austrijska flota u tri klina po sedam brodova.

U prvom klinu bilo je svih 7 austrijskih oklopljenih brodova: „Erzherzog Ferdinand Max" (sl. 64), „Habsburg", „Don Juan d' Austria", „Drache", „Kaiser Max", „Prinz Eugen" i „Salamander". Toj prvoj diviziji pripadao je i brod-aviso „Kaiserin Elisabeth".

Drugi klin su sačinjavali neoklopljeni brodovi na vijak: „Kaiser", „Novara", „Fürst Felix Schwarzenberg", „Graf Radetzky", „Adria", „Donau", „Erz. Friedrich", sa izviđačkim brodovima „Greif", i „Stadium".

Treći klin su sačinjavale topovnjače na vijak: „Hum", „Dalmat", „Wall", „Velebit", „Reka", „Seehund", „Streiter", sa avisom „Andreas Hofer" i dvije škune na vijak: „Narenta" i „Kerka".

Austrijskoj floti pripadali su još parobrodi „Santa Lucia", „Vulcan" i „Triest", koji su imali dužnost da vrše službu javljanja i izvještavanja između flote i ratne luke Pule.

Odnos snaga bio je slijedeći:

Austrijanci: 27 brodova, 57 344 t deplasmana, 532 topa i 7 871 čovjek.

Talijani: 34 broda sa 86 000 t deplasmana, 645 topa i 10 886 ljudi.

Sudeći po jačini, talijanska flota je daleko nadmašivala austrijsku: i brojem oklopljenih brodova, i još više brojem vrsti topova i njihovim dometom, brzinom i brojem momčadi. Radilo se samo o tome kako će komandant flote iskoristiti ovu premoć.

Austrijski admiral Tegethof (Thegetthoff) je dao signal: „Punom parom naprijed", i onda drugi: „Nasrnuti na neprijatelja, da ga se potopi!"

Kad je prva talijanska divizija prolazila mimo prve austrijske, otvori u 10,45 „Principe di Carignano" vatru

na austrijsko brodovlje, a iza njega i ostali brodovi, na što im je odgovorio prvi „Kaiser Max", a za njim ostali.

Međutim je Tegethof, mjesto da se upusti u artiljerijski dvoboj, jurnuo naprijed, a za njim ostali brodovi. Na taj je način postigao ono što je želio, tj. metež (melée). Nasta opća borba, svi su topovi stupili u dejstvo, a brodovi su nastojali da jedan drugoga probiju kljunom. Kad bi se približili gađalo se i iz pušaka. Sam Tegethof, na „Erzherzogu Ferdinand Maxu", gledao je u prvom redu da izvrši svoju namjeru. Njegov je brod dvaput nasrnuo na bok dvaju neprijateljskih brodova, ali koso. Uto je u 11,30 sati „Erzherzog Ferdinand Max" svom snagom naletio usred boka „Re d' Italia". Njegov se kljun duboko zabio u trup talijanske oklopnjače, a onda svom snagom zavozio krmom, i oslobodio se. „Re d' Italia" je za 3 minuta potonuo, a s njim i 400 ljudi posade.

Utisak tog događaja bio je silan, i na Talijane i na Austrijance, ali se odmah nastavila borba. „Palestro" je gorio, „Kaiser", jako oštećen i onesposobljen za dajnju borbu, udaljio se sa bojnog polja i krenuo prema viškoj luci, brodovi su vozili u raznim strojevima i samostalno napadali. Oko 14,30 odleti „Palestro" u zrak, kad Persano naredi povlačenje. Oko 15.00 sati prestade borba. Persano je imao još 8 oklopnjača i bio je još jači od austrijske flote, ali je izgubio vjeru u pobjedu. Izgleda da su toj njegovoj odluci najviše doprinijela dva razloga: što ga ni Albini, a ni neki drugi komandanti pojedinih brodova nisu slušali kako je trebalo i što više nije imao dovoljno municije ni uglja.

Na talijanskoj strani je bilo 38 mrtvih i 4 ranjena oficira, 574 mrtva i 32 ranjena mornara; od toga je bilo sa „Re d' Italia" 27 oficira, 364 mornara i još 3 civilna lica, a sa „Palestro" 11 oficira i 193 mornara.

Na austrijskoj strani je bilo: 3 mrtva i 15 ranjenih oficira, 35 mrtvih i 35 ranjenih mornara.

Dvije talijanske oklopnjače su sasvim propale („Palestro" i „Re d' Italia"), a druge su bile oštećene sve osim „Terribile-a".

Na austrijskoj strani je najteže stradao neoklopljeni brod „Kaiser": njemu je bio slomljen prednji jarbol, dim-

njak, kosnik i pramac i uništena gotovo čitava paluba. I drugi su brodovi bili oštećeni, neki više a neki manje.

Sada se pobjedonosna flota uputi sa podignutom zastavnom galom u višku luku, uz gromke poklike cjelokupne momčadi. Sa svih utvrđenja pucali su topovi u čast pobjednicima, zvonila zvona, narod se vraćao iz polja i oduševljeno klicao pobjednicima. Ne samo Vis, nego nijedna naša luka nije nikada vidjela takav prizor.

Pred večer istoga dana, 21. jula, pokopani su poginuli mornari i oficiri na groblju na poluotočiću Prirovu, uz najsvečanije vojničke počasti i uz gruvanje topova sa svih 27 ratnih brodova, koji su se nalazili u viškoj luci.

Kako se neprijatelj nije pojavljivao, ostavi u 20,30 sati cijela flota Vis i krenu u bojnom klinastom stroju put sjevera. U Visu su ostale samo škune na vijak „Kerka" i „Narenta".

Austrijska pobjeda je bila dvostruka: talijanska flota nije uspjela da osvoji Vis i izgubila je bitku na moru, te je morala da se vrati u svoje baze neobavljena posla.

Uzroci talijanskom neuspjehu i austrijskom uspjehu istraženi su u detaljima i sa austrijske, i sa talijanske, i sa internacionalne strane. Glavni uzroci talijanskom neuspjehu u osvajanju Visa bili su slijedeći: Talijani su došli da osvajaju Vis, a da ga nisu prije ne samo do u sitnice proučili, nego ga uopće nisu poznavali. Zbog toga je izviđanje koje je vršio „Messaggero" bilo odmah zapaženo. Trebalo je da Talijani, ako su htjeli da osvoje Vis, doplove neočekivano noću i da u ranu zoru započnu iznenadno napad na utvrđenja koji je imao da bude neprekidan, i po danu i po noći, tako da se onemogući braniocima popravak porušenih objekata. Gađanje viških utvrđenja s mora, koja su bila većinom visoko nad morskom površinom, trebalo je da bude sređeno i sistematsko. Na taj bi način Talijani mogli da postignu uspjeh, jer su njihova zrna premašivala čak i kulu Velington, koja se nalazila 190 m nad morem. Brodovi, koji su bombardirali komiške utvrde i one kod Rukavca, trebalo je tamo da ostanu i da nastave sa gađanjem. Talijani su precjenjivali viška utvrđenja, jer ih nisu poznavali.

Viška utvrđenja nisu mogla dugo da izdrže artiljerijsku vatru sa brodova, a i viška posada nije nikako bila

dovoljna da zaštiti sve tačke na kojima se neprijatelj mogao iskrcati.

S druge strane, treba priznati da se viška posada junački i odvažno branila, tako da je doista neprijatelj stekao uvjerenje da ima posla sa daleko jačim protivnikom.

Ne ulazeći u potonje taktičko razmatranje razvoja bitke, spomenut ćemo samo ono što naročito upada u oči i što je doprinijelo talijanskom porazu. Talijanska flota je bila jača od austrijske svojom artiljerijom i brzinom, i ona je morala da tu svoju prednost iskoristi i da otvori vatru na odstojanju većem od dometa artiljerije protivnika, koristeći pri tome svoju veću brzinu. Persano se nikako nije smio iskrcati sa „Re d' Italia" u kritičnom času, kad je njegova flota već ulazila u bitku. To je bila teška pogreška, jer cijela flota nije znala da je on to učinio, a sam je u prvom sukobu možda izgubio koji pogodan momenat. Na taj se način i nije znalo gdje je komandant. Ovo se prekrcavanje naročito prebacivalo Persanu u talijanskoj javnosti, a i u procesu koji se protiv njega poveo. Bilo je mnogo pogrešaka, osim spomenutih, ali se kao glavna ističe „da je uzrok neuspjeha talijanskih oklopnjača bio poglavito taj, što je njihovim komandantima nedostajalo samostalnog odlučivanja i što su se čvrsto držali taktičkog formalizma", tj. oni nisu znali da samostalno istupaju, a opet u interesu postizanja cjelokupnog uspjeha.

Sa austrijske strane najviše je doprinijelo pobjedi bezobzirno jurišanje, a u prvom redu što je brod na kojemu je bio glavni komandant cjelokupne flote najsmionije nastupao. Nema sumnje da je i na austrijskoj strani bila po koja pogreška, ali je pobjeda odobrila onakvo nastupanje, kakvo je izvedeno.

Jedno još treba istaknuti: da je mnogo junaštva bilo na austrijskoj strani, ali da ga je isto tako vrlo mnogo bilo i na talijanskoj. Mnogo je hrabrih komandanata, oficira i vojnika doista pokazalo i svoje junaštvo i ljubav prema novoj Italiji.

GLAVA VI

POMORSTVO DALMATINSKIH KRAJEVA U XIX STOLJEĆU

U doba propasti Mletačke republike, 1797, brodarstvo Boke Kotorske je bilo u svom velikom cvatu. Ono je tada brojilo preko 300 brodova duge plovidbe od dvije do sedam tisuća stara, i preko 300 manjih, koji su mogli ploviti po Jadranskom i Jonskom moru. Bila je to doista velika i sjajna mornarica, a što je ona značila za ovaj kraj, koji nije nipošto bogat ni poljoprivredom ni ribarstvom, to možemo znati tek kada uočimo da su svi ti brodovi bili vlasništvo Bokelja i da su na njima svi kapetani i svi mornari bili Bokelji. Godišnja zarada, koju je pomorstvo donosilo Boki Kotorskoj, iznosila je oko 13 000 mletačkih zlatnih dukata. U ovu svotu nije uračunata korist od trgovine, koja je donosila Boki godišnju dobit od drugih 100 000 zlatnih dukata.

Sva je ta lijepa mornarica i sva trgovina propala kada su Francuzi ušli u Dalmaciju i osvojili Boku Kotorsku. Engleska blokada cjelokupne jadranske obale koja je bila u rukama Francuza, onemogućila je svaku plovidbu između dalmatinskih, pa i bokeljskih luka i Mediterana, a svaki bokeljski brod, koji se pojavio na moru, smatran je francuskim i kao takav zaplijenjen. Bokeljske lađe su redom padale u engleski plijen, ili su propadale u lukama. Za osam godina francuskog vladanja u Dalmaciji nestalo je tako jedne velike i sjajne mornarice, propali su kapitali ulagani kroz stoljeća, brodovlasnici osiromašeni, kapetani su

bili bez zaposlenja, mornari isto tako. Golema su bogatstva bila uništena, i samo su ostale ponosne palače, krasne kuće i crkve, sagrađene u doba cvata, koje poređane uz obalu Boke još i danas stoje tu kao nijemi svjedoci nekadanjeg rascvjetalog pomorskog života.

Dugo je Boka osjećala taj težak udarac, a da se nikako nije mogla oporaviti. Ali se polagano počeo vraćati stari duh, i ponovo je počela da se rađa bokeljska mornarica. Obnovljena, ta je mornarica imala godine 1852. već 60, a 1873. godine 59 brodova duge plovidbe (nava, barki, brikova, škuna). Ponovo su bokeljski brodovi zaplovili u daleka mora, praćeni velikim nadama u novo blagostanje. Krasni bokeljski jedrenjaci opravdali su nade svojih kapetana i mornara, ponovo se počelo bolje živjeti, Boka je opet procvala. Ali je parobroda bilo sve više i više, i Bokelji su uvidjeli da im je nemoguće konkurirati te vlasnici prodadoše svoje jedrenjake. Blagostanju bokeljskih pomoraca bio je kraj. Tada su i kapetani i mornari nekad ponosne bokeljske mornarice prelazili na parobrode koji, istina, nisu bili vlasništvo Bokelja, ali su plovili našim morem i prevozili i našu robu, da na njima i dalje zadrže glas svojih velikih pomorskih sposobnosti koje nisu zaostajale za onima njihovih predaka.

Drugi naš kraj koji je bio kolijevka tolikih kapetana i mornara bio je poluotok Pelješac. Na Pelješcu su se ljudi dali na more za vrijeme dok su pripadali Dubrovačkoj republici, i u dubrovačkoj su se trgovačkoj floti istakli kao najbolji kapetani i mornari.

Za vrijeme francuskog vladanja propala je i dubrovačka trgovačka mornarica, kao i sve ostale po cijelom našem primorju, a tako i oni pelješki brodovi koji su bili vlasništvo Pelješčana. Tako su i pelješki kapetani i mornari morali za neko vrijeme napustiti more. Ali, kada se austrijska mornarica počela podizati pelješki kapetani i mornari su polazili u Trst, gdje su ih rado primali, poznavajući dobro njihove pomorske sposobnosti. Stara pomorska mjesta pelješke općine Orebići, Kučišće i Viganj rađali su i dalje hrabre kapetane i mornare, koji su znali teškim mornarskim životom steći lijepe imetke. I oni su, kada su se osjetili dovoljno jaki kapitalom, godine 1865. osnovali svoje „Pelješko brodarsko dioničko društvo“ (As-

sociazione marittima di Sabioncello), sa dioničkim kapitalom od 2 300 000 zlatnih forinti. Ali se Pelješčani nisu ograničili samo na svoj poluotok, nego su pozvali u članstvo i ostalu Dalmaciju. Dalmatinci su poznavali dobro pelješku pomorsku sposobnost i vjerovali da takva akcija mora uspjeti. Mnogi su upisivali dionice novoga društva. U Dubrovniku, Hvaru, Kotoru, Šibeniku, Splitu, Zadru i Rijeci, Makarskoj, Trogiru, Korčuli, Cavtatu i Trstu bilo je dioničara, a bilo ih je i drugdje u svijetu.

I doista, društvo se naglo podizalo i ono je u naponu svoje snage imalo 33 broda duge plovidbe, i to 29 barkova i 4 brika. Tada je pored tih brodova duge plovidbe bilo u pelješkoj općini 20 trabakula (manjih jedrenjaka na dva jarbola) za obalnu plovidbu (kabotažu).

Pelješčani se tada nisu ograničili samo na ovo društvo i na domaće brodarstvo. Oni su daleko u svijetu imali svojih brodova, kapetana i mornara. Pelješčani braća Mimbeli imali su na Azovskom moru svoju trgovačku flotu od 18 brodova, a braća Kovačević od 8. Na tim su brodovima bili i kapetani i mornari gotovo isključivo Pelješčani.

U ovo su vrijeme, mada su već odavna postojali parobrodi, jedrenjaci bili najsavršeniji i najrentabilniji. To je tzv. zlatno doba jedrenjaka. Oni su morali biti veliki i savršeno opremljeni jedrima koja su mogla iskorišćavati svaki vjetar, ako su njihovi komandanti to znali. Ali uza sve to nisu jedrenjaci mogli izdržati borbu sa parobrodima koji su se, sa svoje strane, sve više usavršavali i za koje vjetrovi nisu uopće imali gotovo nikakve važnosti. U toj borbi jedrenjaci su stradali posvuda, pa i u našim stranama. Tako je i „Pelješko brodarsko društvo" bilo prisiljeno na likvidaciju. Divni pelješki jedrenjaci bili su tada prodani, i dionice, koje su bile uplaćene po 250 forinti, isplaćene su tada po 62 forinte. Istina je da su mnogi društveni jedrenjaci bili kupljeni od samih Pelješčana, gotovo iz neke sentimentalnosti, ali ti su samo životarili. Jedrenjaci su izgubili velike linije svoje trgovine, koje su preuzeli parobrodi, i uzimali bilo kakav posao, samo da mogu preživjeti. I malo-pomalo nestalo ih je sasvim.

Ali, iako je propala pelješka trgovačka mornarica, nije se ugasio pomorski duh Pelješčana. Oni ne mogu ostati kod

kuće, nego ponovo idu na more, na parobrode, gdje ih traže i rado primaju, a stari armaturi upisuju akcije parobrodskih društava onoliko koliko mogu, i ponosno gledaju kako kanalom između Korčule i Pelješca, i Hvara i Pelješca, prolaze parobrodi u kojima ima bar nešto njihovoga. Probuđen pomorski duh nije umro, on je ostao živ i dalje, do danas.

Pored Boke Kotorske i Pelješca bilo je i drugih dalmatinskih mjesta koja su imala po neki brod ne samo za obalnu, nego i za dugu plovidbu, kao Dubrovnik, Hvar, Starigrad, Split, Trogir i toliki drugi, ali oni nisu uspjeli da se u ovo vrijeme jače afirmiraju, i nisu bili plod jednog jačeg pomorskog napona, nego pojedinih porodica koje su iz toga znale da crpu skromne koristi, više puta dovoljne za njihove male i sitne potrebe. Ali će se uskoro javiti pojedinci, u malim dalmatinskim mjestima, kojima će uspjeti da stvore malu trgovačku flotu iz koje će kasnije izrasti veća.

GLAVA VII

AUSTROUGARSKA MORNARICA 1867—1914

RATNA MORNARICA

Godina 1866. bila je slavna za austrijsku mornaricu. i tada više nije bilo u vladajućim krugovima onoga koji nije shvatio da Austrija, ako hoće da sačuva svoje more, mora imati i mornaricu sposobnu za to. Ona je planski izgrađivala svoju ratnu mornaricu, u čijoj je tehničkoj izgradnji išla uporedo sa tekovinama u ostalom svijetu. Kao i ostale ratne mornarice, gradila je i Austrija: bojne brodove, krstaše, topovnjače, razarače i torpiljarke. Pored ovih borbenih brodova, imala je svaka moderna ratna flota, pa i austrijska, razne pomoćne brodove za materijalno-tehničko obezbjeđenje flote, kao brodove-radione, cisterne, depo-brodove, za ugalj, za transport vojske, itd.

Nacionalistička Italija, koja je u ratu 1866. godine, zaslugom svoje saveznice Prusije, postigla potpuno ujedinjenje cjelokupnog svog nacionalnog teritorija, pa čak i zahvatila neke dijelove naseljene vjekovima slovenačkim našim elementom, nije još bila zadovoljna, s jedne strane neupućena, a s druge potpirivana od onih koji su u nekolicini Talijana na istočnoj obali Jadranskoga mora vidjeli hiljade, i postavili sebi zadatak da uvjere sve Talijane da treba osloboditi još neoslobođenu braću koja su se nalazila pod austrijskim gospodstvom. Ta je nacionalistička struja bila vrlo aktivna, pojavljivala se u piesmama i prozi, u pjevanju, i čak u operi. Međutim, političkih

Poslije pada Napoleona Bonaparta saveznici su doznačili Austriji ponovo sve ono što je ranije, godine 1797, uslijed propasti Venecije bila dobila i povrh toga teritorij Dubrovačke republike, koji je 1797. godine ostao i dalje slobodan. Ova činjenica nije važna samo za Austriju, nego je kudikamo bila važnija za naše narode. Ovo je prvi put u našoj historiji da se cijela obala od Trsta do Bara našla u sklopu jedne države, iako je i ranije bilo slučajeva kad se znao naći velik dio našega primorja u jednoj državi, kao ono za vremena hrvatskih narodnih vladara, ili za vremena Ludovika Anžujca. Od kolike je to velike političke važnosti bilo za nas, pokazat će kasniji događaji kroz cijelo XIX stoljeće i u prvoj polovini XX, kad je jedan dio toga teritorija bio odvojen od ostaloga i dat Italiji (1918). Isto je tako ovaj fakat bio od velike važnosti za ekonomski razvoj naših naroda, a najviše za njihovo nacionalno i kulturno ujedinjenje i uzdizanje. Samo je po sebi razumljivo da je još daleko bilo od potpune slobode, ali je svakako za ovo razdoblje, zahvaljujući i spomenutoj okolnosti, učinjeno mnogo.

Vladajući krugovi u Austriji u prvoj polovini XIX stoljeća — a to je bila u prvom redu aristokracija i dvorska kamarila — nisu imali nikakvog smisla za more i nisu nimalo shvatili kakvo je blago stekla Austrija kad je dobila tako veliku obalu i tako sjajan izlaz na more, i preko njega u svijet. Tadašnja Austrija, kroz stoljeća nagomilani konglomerat naroda, još potpuno feudalna, čuvana od ideja francuske revolucije najrigoroznijim Meternihovim policijskim sistemom, bila je država čisto kontinentalnog karaktera i kontinentalnih interesa. Gotovo sasvim autarhična, žitorodna u izobilju, vinorodna u dovoljnoj mjeri, sa vrlo razvijenim stočarstvom, sa vrlo skromnim počecima industrije, a razvijenim zanatstvom, živjela je umnogome ograničena na unutrašnju trgovačku razmjenu i nije ni osjećala potrebu za širokim trgovačkim pothvatima i vezama sa inostranstvom pomorskim putem. Zbog toga ona nije imala nikakve potrebe za trgovačkom flotom, a ni želje za nekom kolonijalnom ekspanzijom koja bi samo smetala njenoj uhodanoj stoljetnoj domaćoj trgovini, za-

natstvu i poljoprivredi. Sve što je austrijska vlada učinila u pogledu pomorskog saobraćaja bila je redovna poštanska služba između Trsta i Krfa, i između Trsta i Patrasa. Ali to nije obavljala trgovačka ili državna mornarica, nego ratna mornarica, sve do 1837. kada ju je preuzelo parobrodarsko društvo „Austrijski Lojd, (Lloyd) koje je bilo osnovano 1836. godine.

Ali to parobrodarsko društvo nije pokazivalo u početku nimalo nekog jačeg zamaha. Bilo je tu svega nekoliko parobroda, koji su obavljali obalnu plovidbu.

Sve do prvih godina druge polovine XIX stoljeća nema u austrijskom pomorstvu nikakvog jačeg zamaha. Tek se od ovog vremena opaža jači pokret i želja da se austrijskoj trgovini morem otvore putevi u široki svijet. Tada dolazi do ekspedicije fregate „Novara" koja je 1857. krenula na put oko svijeta sa zadatkom „da dostojno pokaže i zastupa carsku zastavu po raznim morima svijeta i da nauku proširi... a istovremeno da uoči trgovačko-političke interese". Vođe ove ekspedicije imali su pored već spomenutog, i da „riješe pitanja, koja se odnose na trgovinu i promet tih zemalja i na koji bi način sve to koristilo austrijskoj industriji". Fregata „Novara" bila je ratni brod austrijske mornarice, ali je ona sva spomenuta pitanja sjajno riješila. Poslije njena povratka i referata koje su podnijeli vođe ekspedicije, nastalo je veliko interesiranje u cijeloj državi za Daleki istok (sl. 66). Naročito su se za sve to zainteresirali tršćanski trgovci, a najviše od svih istaknutih Paskvale Rivoltela (Pasquale Rivoltella). On je godine 1863. zatražio od austrijske vlade da pošalje u Kinu i Japan jednu posebnu ekspediciju, sa isključivo komercijalnim ciljem. To je i učinjeno godine 1868. Tada su sklopljeni trgovački ugovori sa Kinom, Japanom i Sijamom, postavljeni austrougarski diplomatski i konzularni zastupnici, kojima je bila dužnost da sprovode spomenute ugovore i da pri tom štite austrijske građane i austrijske interese. Ova je ekspedicija proučila prilike u spomenutim zemljama i sve ono što je potrebno da se trgovačka razmjena učvrsti i proširi. Ona je razradila i prikazala prilike u kojima treba da radi trgovac koji kreće na Orijent i iznijela sve ono što je takvom čovjeku potrebno znati, ako želi da uspije.

Austrijska trgovačka mornarica je dobila ovim svoj djelokrug, njena je svjetska trgovina upućena u istočnu Aziju, i tome je trebalo da odgovara i njena trgovačka flota.

U takvim prilikama bilo je za austrougarsku trgovinu od najveće važnosti otvaranje Sueskog kanala 1869. godine. Ali ni Austrija, kao takva, a ni naše primorje napose, nisu bili još spremni za tu blagodat koja im je za hiljade milja skratila put do njihovih novih i glavnih tržišta.

To se vidi iz statistike prolaza brodova Sueskim kanalom. Od otvaranja kanala 1869. godine do 1876. prošla su kroz taj kanal svega 394 austrougarska broda prema 5371 engleskom.

Austrijska trgovačka mornarica se vrlo polagano razvijala i rasla. Godine 1877. imala je svega 74 parobroda i 652 jedrenjaka, a 1890. ima samo 61 parobrod duge plovidbe sa 74 524 tone i 109 jedrenjaka sa 62 453 tone. Ali tada počinje ona mnogo brže da napreduje, tako da 1900. godine ima 103 parobroda duge plovidbe sa 178 649 tona, i samo 20 jedrenjaka duge plovidbe. U slijedećem deceniju ova tonaža se utrostručila, i godine 1910. postoje u Austriji 152 parobroda duge plovidbe sa 547 731 tonom. I broj parobroda male i velike obalne plovidbe raste stalno, tako da je Austrija tada imala svih brodova skupa 1 778 sa 619 495 tona, bez ribarskih brodica i čamaca (sl. 65).

Kad su Mađari poslije Austro-ugarske i Ugarsko-hrvatske nagodbe 1867. godine dobili Rijeku, oni su pregnuli da od nje stvore veliku luku i u njoj brojnu i dobru mornaricu. U tu svrhu bila je sagrađena željeznička pruga koja je spajala Budimpeštu sa Rijekom, dizali se gatovi, lukobrani i magazini, i svi oni lučki uređaji koji su za razvoj i funkcioniranje takve luke bili neophodni. Podignuto je i brodogradilište, i sve potrebne zgrade, tako da je Rijeka vrlo brzo mogla da razvije pomorski saobraćaj o kojem prije nije mogla ni sanjati.

Ugarsko-hrvatska flota razvijala se stalno, pa je 1900. godine imala 78 parobroda sa 69 065 t, 1910. godine 95 parobroda sa 111 226 t, a 1917. godine 114 parobroda sa 145 635 tona.

Sudeći na prvi pogled postojao je lijep napredak i u austrijskom i u ugarskom dijelu Austro-Ugarske Monarhije. Godine 1900. iznosila je cjelokupna austrougarska tonaža 387 000 t, a 1910. godine 778 000 tona, da 1914. postigne tonažu od 1 055 700 BRT. Ali u poređenju sa tonažom ostalih velikih pomorskih sila svijeta, ova tonaža je još uvijek bila mala. U to vrijeme je austrijska trgovačka flota bila tek na 11 mjestu.

Ovaj razvoj austrougarske trgovačke flote nije nipošto bio malen ako ga uporedimo sa napretkom talijanske trgovačke mornarice, i bio je razmjerno daleko veći ako uzmemo u obzir da je u to vrijeme tršćanska luka još bila u razvitku, a riječka tek zapravo proradila, dok je Italija u to vrijeme imala nekoliko luka osposobljenih za veliki svjetski parobrodski saobraćaj.

Austrija je usmjerila, po mogućnosti, čitav svoj pomorski promet s inostranstvom na Trst, prema njemu je ona gradila svoje željezničke puteve, nastojeći tako vezati svoje zemlje s Trstom i stvoriti mu veliko zaleđe. To je isto činila i Ugarska. Tako je Trst postao najveća, i zapravo jedina velika luka Austrije, a Rijeka Ugarske. Ostale luke na Jadranskom moru imale su samo lokalno značenje, sa vrlo malim zaleđem. Tek poslije okupacije Bosne i Hercegovine (1878), podigle su se dvije luke na izlazu uskotračne bosansko-hercegovačke željeznice, Metković i Gruž, ali je to bilo neznatno prema Trstu i Rijeci.

Krajem XIX i početkom XX stoljeća Trst se razvio u golemu luku koja je potpuno vladala svim eksportom i importom iz Austrije, a i svim pomorskim saobraćajem na cijeloj našoj obali u njenom austrijskom dijelu. Ta je obala bila spojena s Trstom parobrodskim linijama i od njega potpuno trgovački zavisna. Pored toga, Trst je privlačio sve primorce na toj obali, bili oni Istrani ili Dalmatinci. Svaki onaj, koji je želio da se posveti moru i da od njega živi, bilo kao kapetan, mornar ili strojar, pa i lučki radnik, išao je u prvom redu u Trst. Trst je zapravo bio glavni grad i Istre i Dalmacije, a ne Zadar. Od konca do konopca, od žita do kave, od štofova i koža do svile, sve se to nabavljalo iz Trsta. Mornari i kapetani, radnici i činovnici, koji su iz Dalmacije išli u Trst, mnogo su puta ostajali u njemu trajno, tu se poženili, dovodili svoje obitelji, pa je krvna veza

GLAVA VIII

RATNA MORNARICA ITALIJE POČETKOM XX STOLJEĆA

Istovremeno, dok je Austro-Ugarska jačala i razvijala svoju ratnu mornaricu, jačala ju je i Italija, obje uvijek kao članice trojnog saveza. Od 1900. do 1914. godine porinula je Italija u more 18 bojnih brodova, kojih je 1914, zajedno sa dva starija, imala 20. Dakle, 4 više od Austro-Ugarske. Najjači su bili oni koji su porinuti od 1910 do 1913: „Dante Alighieri", od 19 500 tona deplasmana, sa brzinom 23 čvora na sat i naoružanjem od 12 topova 305 mm (20 od 120 mm, 16 od 70 mm). Iza njega su 1911. godine porinuti bojni brodovi „Cavour", „Leonardo da Vinci" i „Giulio Cesare", deplasmana 22 700 tona i brzine 22—23 čvora na sat, sa sličnim naoružanjem kao njihov prethodnik.

Iza ovih su 1913. slijedili „Andrea Doria" i „Duilio", deplasmana 22 700 tona i brzine 22 čvora na sat. Bili su naoružani sa 13 topova od 305 mm, 16 od 150 mm, 18 od 76 mm i dr.

Na početku rata 1914. godine imala je Italija 10 oklopnih krstaša, koji su svi porinuti između 1892—1908. Četiri krstaša imala su preko 10 000 tona deplasmana i razvijala su brzinu od 23 do 24 čvora na sat i sa glavninom artiljerije

254 mm. Lake, zaštićene krstarice, koje je Italija sagradila, imale su deplasman manji od 4 000 t. To su bile: „Quarto", „Marsalla", „Nino Bixio" (sl. 72). Imale su turbinski pogon i brzinu od 28 čvorova na sat. Bile su oružane sa po 6 topova od 125 mm i nadbrodskim torpednim aparatima.

Italija je na početku rata 1915. godine imala 49 razarača, deplasmana od 250 do 1 500 tona i brzine 30 do 35 čvorova. Ona je u isto vrijeme imala oko 90 torpiljarki, sve većinom izgrađene poslije 1900. godine.

GLAVA IX

POLITIČKE PRILIKE NA SREDOZEMNOM MORU I JADRANU OD 1870. do 1914. GODINE

Kad se u političkom svijetu Mediterana pojavila nova, tek ujedinjena (1870) Italija, gospodarile su ovim morem Engleska i Francuska. Engleska sa svojim jakim bazama u Gibraltaru i Malti, Francuska — utvrđena u Alžiru.

Dolazak nove sile u sredozemni svijet zbio se u vanredno sudbonosno vrijeme, kada je Sredozemno more — koje je otkrićem puta oko Afrike u XV stoljeću i otkrićem Amerike malo-pomalo gubilo sve više u svojoj važnosti kao centralno svjetsko more — dobilo najedanput ogromnu važnost, neprocjenjivo veću od one koju je do tada imalo. Godine 1869. bio je prokopan Sueski kanal koji je spojio sva mora Azije sa svim lukama Evrope. Pitanje prevlasti na Mediteranu postalo je daleko važnije nego do sada, jer su dvije glavne vlasti na Mediteranu, Engleska i Francuska, imale vrlo mnogo interesa na Orijentu, kome ih je ovaj kanal znatno približio.

Engleska je, međutim, uspjela da Francuzima, zauzetim teškim brigama zbog rata s Njemačkom 1870. godine, oduzme prevlast nad novim svjetskim kanalom.

Međutim se spremala nova borba za Mediteran. Rusija je, poslije hercegovačkog ustanka i srpsko-turskog rata, pokrenula svoje armije, koje su pobjedonosno kročile i doprle do samog Carigrada. Mirom u San-Stefanu rješavala je Rusija 19. ožujka 1878. toliko svojih i tuđih problema prema

Turskoj. Grčka, Srbija i Crna Gora imale su dobiti nove teritorije, stvarala se velika Bugarska. Rusija je preko ovih balkanskih država dolazila na Sredozemno more. Engleska je, zajedno sa ostalim zapadnim silama, uspjela da sruši ovaj ogromni uspjeh Rusije, i to je učinila na kongresu u Berlinu 1879. godine, gdje su ruske ambicije smanjene, a Austriji data uprava nad Bosnom i Hercegovinom, i vojna okupacija Sandžaka. Istovremeno, uspjela je Engleska da joj Turska ustupi Kipar.

Dobivši Kipar, Engleska je dobila novu bazu na Mediteranu. Gibraltar, Malta i Kipar bili su uporišta engleske vlasti na ovom moru i zaštita njihove glavne pomorske komunikacije za Indiju i Daleki istok.

Vrijeme koje je iza ovoga slijedilo je doba kada su sve velike evropske države nastojale da stvore što veća kolonijalna carstva.

Italija je osjećala također potrebu za ekspanzijom, ona je željela Tunis. To joj je sugerirao i sam Bizmark, upućujući je na to da uzme Tunis i da zavlada Mediteranom. Kada Bizmark nije uspio da ovim pridobije Italiju za sebe, on je, da odvrati Francusku od Rajne, još 1875. godine upućivao Francusku na Tunis. I Engleska je pokazivala Francuskoj put u Tunis. Osim drugih, jedan od razloga te njene politike bio je i taj što Engleska nije mogla dopustiti da Tunis dođe u talijanske ruke i da Italija postane gospodarica vrata iz istočnog u zapadni Mediteran. Država koja je imala u svojim rukama Siciliju nije smjela, po engleskom shvatanju, da ima i Tunis.

Francuska je sada, osigurana sa svih strana, 1881. godine uzela Tunis kao protektorat dobivši time ne samo lijep i velik teritorij, nego i vanredan strateški položaj sa uporištem u Bizerti.

Ne uspjevši u svojim nastojanjima da dođe do kolonija. Italija je 1882. godine pristupila Trojnom savezu (Njemačka, Austrija i Italija).

Uto je Engleska 1882, poslije nekoliko vrlo vještih poteza prema Egiptu, uzela Port-Said i Sueski kanal, a na bazi sporazuma od 1884. između Italije i Engleske, Italija 1885. godine započe ekspediciju u Eritreji.

Političke prilike, stvorene u Evropi i na Mediteranu poslije prvog potpisa Trojnog saveza 1882. godine, omo-

gućile su Italiji da pri obnovljenju Trojnog saveza 1887. godine sklopi s Njemačkom i Austrijom još dva tajna ugovora koji su joj garantirali pomoć saveznika na Sredozemnom moru i na Jadranu. Njemačka, Austrija i Italija obavezale su se da će čuvati teritorijalni „status quo" na Orijentu, na Jadranskom i na Egejskom moru. Osim toga, Njemačka i Italija su se obavezale da će zajednički raditi protiv daljeg širenja francuske vlasti u sjevernoj Africi, a u slučaju uspješnog rata Njemačka je garantirala Italiji proširenje na račun Francuske.

Još prije produženja Trojnog saveza, Engleska je pristala na talijanski predlog za ugovor s njom. Na osnovu toga ugovora obe ugovorne sile su se obavezivale da će se, ukoliko to bude moguće, zadržati, „status quo" u Sredozemnom moru, na Jadranu, Egejskom i Crnom moru, i da će se spriječiti bilo koje proširenje ma čije vlasti i pod bilo kojom formom (aneksije, okupacije, protektorata). Italija će podupirati nastojanje Engleske u Egiptu, Engleska će pomoći nastojanje Italije na obalama sjeverne Afrike, a u prvom redu u Tripolisu i Kirenaiki.

Tri mjeseca poslije ovoga, 4. maja 1887. godine, sklopila je talijanska vlada ugovor sa španjolskom vladom, koji je Španiju obavezivao da neće sklopiti sa Francuskom nikakav politički ugovor koji bi se ticao i sjevernoafričkih teritorija, a bio bi direktno ili indirektno uperen protiv Italije, Njemačke ili Austrije.

Istog dana potpisala je Austrija isti ugovor sa Španijom. U junu 1888. pristupila je i Italija Austro-rumunsko-njemačkom ugovoru protiv eventualnog prodiranja Rusije.

Ovako su sada stajale u čvrstom lancu povezane: Njemačka, Engleska, Španija, Italija i Rumunija, riješene da spriječe prodiranje Rusije prema Sredozemnom moru i jačanje Francuske na njemu. Engleska je već postigla maksimum svojih nastojanja na Mediteranu: Gibraltar, Malta, Kipar, Port-Said, Suecki kanal i Egipat postale su njene sigurne tačke za dominaciju na Mediteranu, i ona je uspjela da okupi oko sebe savez za čuvanje ovakvog stvarnog stanja.

Godine 1891. produžio se ponovo Trojni savez. Italija je sada još jače osigurala u njemu svoje interese. Nje-

mačka se obavezivala Italiji ne samo da će se protiviti širenju francuske vlasti u sjevernoj Africi, nego i to da će poduprijeti akciju Italije, ako bi se ukazala potreba da okupira Tripolis.

Godine 1890. došlo je do srdačnog zbliženja Engleske i Njemačke, iza čega je slijedilo jače zbliženje između Francuske i Rusije, a godine 1893. i formalni rusko-francuski savez.

Kroz cijelo XIX stoljeće izbijaju opreke između Engleske i Francuske, ali kad je Francuska, izbjegavši sukob u Fašodi u ljeto 1898. godine izbjegla rat, došlo je 21. marta 1899. do sporazuma u pogledu afričkih kolonija i do popuštanja napetosti između Engleske i Francuske.

Na istočnoj obali Afrike Italija je uzela Eritreju, gdje nije imala mnogo sreće. Poraz kod Adue 1896. godine zaustavio je njeno prodiranje. Francusko-engleski sporazum 1899. upućivao je Italiju na sasvim drukčiji stav u Sredozemnom moru. Ona je, uvidjevši da je Francuska vrlo čvrsto osigurala sebi Tunis, došla do uvjerenja da je najbolje da dođe do sporazuma s Francuskom u tuniskom pitanju, osiguravši neka prava za Talijane u Tunisu i svoju trgovinu sa ovom zemljom u posebnom trgovačkom ugovoru (1898).

Kad se ublažila napetost između Francuske i Italije, došlo je između njih i do bližih i srdačnijih odnosa. To zbliženje dovelo je do sporazuma 1900. godine, kojim je Italija puštala Francuskoj slobodne ruke u Maroku, a Francuska Italiji u Tripolisu i Kirenaiki.

I tako je sada situacija na Sredozemnom moru bila sasvim izmijenjena, i sjevernoafrički teritoriji podijeljeni između Francuske, Italije i Engleske, u punom njihovom sporazumu.

Osmog aprila 1904. godine bio je potpisan ugovor između Engleske i Francuske, u kojem se Francuska obavezivala da se neće protiviti engleskom osvajanju Egipta, a Engleska se odricala svakog političkog zahtjeva za Maroko. Ali Engleska nije htjela dopustiti da vlast nad Gibraltarskim vratima dijeli sa Francuskom i da onaj kraj Maroka koji je prekoputa engleskog Gibraltara dođe u

francuske ruke. Sporazumno je taj dio Maroka dobila Španija.

Francusko-španski ugovor je garantirao Španiji sjevernu marokansku obalu, osim grada Tangera, koji je imao da dobije poseban internacionalni status sa diplomatskim predstavništvom velesila i sa municipalnom i unutarnjom internacionalnom upravom.

Godine 1897. bio je sklopljen usmeni sporazum između Italije i Austrije u pogledu Albanije, koji je 1900. godine bio i pismeno utvrđen. Taj je ugovor garantirao da će se, ako bi se bilo koje promjene na Balkanu dogodile, dati Albaniji autonomija, tj. da je neće uzeti ni Italija ni Austrija i da neće dozvoliti da je ko drugi uzme.

Došla je i godina 1908. sa aneksijom Bosne i Hercegovine od strane Austrije i očitim nastojanjem Austrije da prodire prema Solunu. Italija je vidjela kuda vodi austrijska politika i zbog toga se približila Rusiji. Poslije sastanka ruskog cara Nikole II sa talijanskim kraljem Viktorom Emanuelom III u Rakoniđi (Racconigi) 1909. godine, došlo je i do rusko-talijanskog tajnog sporazuma 14. oktobra 1909, koji je isključivao svaku stranu dominaciju na Balkanu. Italija se obavezala da će pomagati ruske interese odnosno „tjesnaca", a Rusija talijanske interese u Tripolisu i Kirenaiki.

U aprilu 1912. godine priznao je marokanski sultan protektorat Francuske. Dvadeset osmog oktobra 1912. godine došlo je do sporazuma između Francuske i Italije, u kojem su se obavezivale da jedna drugu neće ometati u sprovođenju svojih ciljeva u Maroku, odnosno u Tripolisu i Kirenaiki. Dvadeset sedmog novembra 1912. godine sklopljen je španjolsko-francuski ugovor kojim su se definitivno određivale granice španjolskih i francuskih teritorijalnih prava u Maroku.

Italija je, kako rekosmo, osigurala sebi pristanak sviju velikih sila na okupaciju Tripolisa i Kirenaike. Krajem septembra 1911. godine ona je tu okupaciju i izvršila. Za vrijeme rata koji je zbog toga vodila s Turskom, Italija je okupirala i otoke Dodekanez i Rodos. Mirom u Lozani (Lausanne) 18. oktobra 1912, ustupila je Turska Italiji Tripolis i Kirenaiku. Balkanski rat u jesen 1912. godine svršio se

slomom Turske u Evropi i stvaranjem velikih balkanskih država. One su htjele za sebe Albaniju, ali su se tome odlučno oprle i Italija i Austrija, koje uspješe da stvore novu samostalnu državu — Albaniju.

Kad je Italija okupirala Libiju, i time stekla daleko veću važnost na Mediteranu nego što je do tada imala, javljaju se izvjesne bojazni da ona, kao član Trojnog saveza, neće zastupati njegove interese na Mediteranu. Ta je bojazan bila tim veća što su se već javljali jasni obrisi nastajanja Trojnog sporazuma Engleske, Francuske i Rusije. Engleska je u sporazumu s Francuskom i Rusijom bazu svojih snaga na Mediteranu prenijela sa Malte u Gibraltar, a najveći dio svoje flote povukla u Sjeverno more, prepuštajući čuvanje Mediterana Francuskoj. Dakle, Engleska i Rusija su imale da paze na njemačku flotu, a Francuska na talijansku i austrijsku. Engleska, Francuska i Rusija gledale su tada u Italiji saveznika Njemačke i Austrije, a za to im je davalo povoda držanje Italije uz centralne sile na Londonskoj konferenciji i produženje ugovora Trojnog saveza u decembru 1912. godine. Zbog toga počinju njihove sumnje bivati sve jače, što je dovelo do izjave ser Edvarda Greja (Grey), 12. avgusta 1913. godine, da neće dozvoliti da bilo koja sila drži turske otoke u istočnom Mediteranu, i da je Italija dužna ove otoke evakuirati kad Turska izvrši obaveze. Godine 1912. stajala su tako jedan prema drugome dva velika saveza. Osim toga, Engleska i Francuska su nastojale da za sebe pridobiju i Španiju i Grčku. Protiv toga bloka stajao je blok Trojnog saveza, koji se sada spremao na što jači istup i na Mediteranu. Berlin, Beč i Rim su sklopili 1913. godine pomorske konvencije sa svrhom da što više pojačaju svoje snage na moru. Trebalo je doći do tolike moći na Mediteranu da se postigne prevlast na njemu i da se u eventualnom sukobu uzmogne neprijatelja slomiti. Konvencije su određivale sve pojedinosti koje su se odnosile na luke, na operacijske baze, na način okupljanja sila, na plan operacija itd., štaviše bio je određen i vrhovni komandant udružene talijansko-njemačko-austrijske flote, i to austrijski admiral Antun Haus.

Ali ovaj čvrst plan nije bio ostvaren onda kada je trebalo da funkcionira. Na početku prvog svjetskog rata

1914. godine pokazalo se odmah da su Engleska i Francuska sa svojim silnim pomorskim bazama u Gibraltaru, Malti, Tulonu, Ajaču (Ajaccio) i Bizerti potpuni gospodari Mediterana. Osim toga, Italija nije ni stupila odmah u rat i plan je bio sasvim bespredmetan. Italija, koja je okupacijom Libije dobila lijep strateški položaj na Mediteranu, nije mnogo poboljšala ovom okupacijom svoje ekonomsko stanje. Libija je donijela Italiji premalo koristi, njoj je trebalo daleko više da bi udovoljila svoje potrebe.

GLAVA X

POLITIČKI DOGAĐAJI I RAT NA JADRANU 1914—1918.

1 — ITALIJA I AUSTRO-UGARSKA 1914—1915.

Prvi svjetski rat nije odmah povukao u svoj vrtlog i Italiju. Ona je imala sada prilike da nastoji da se on svrši korisno za nju i da joj osigura onakvu ekspanziju kakvu je željela postići. Italija je zbog toga vodila pregovore i sa Austro-Ugarskom i Njemačkom, kao i sa njihovim neprijateljima. Treba istaknuti da Italija 1914. godine, a i u početku 1915, nije bila dovoljno svjesna sudbonosnih događaja. Bojeći se da stavi na kocku mnogo, ona je tražila malo. Njen je pogled 1914. godine bio uperen na Jadransko more i na Trentino; mjesto da se okrene i da velikim gestom traži mjesta u kolonijama, ona je bila zadovoljna malim mrvicama na Jadranu.

Italija je odmah 25. jula 1914. proglasila svoju neutralnost i istovremeno izjavila preko svog poslanika u Beču da, ako dođe do rata i Austrija zaposjedne srpski teritorij, ona traži kompenzaciju na osnovu čl. 7 ugovora o Trojnom savezu.

Austrijskoj vladi je bilo gotovo nevjerovatno da Italija ne misli da joj pomaže u ratu, i da čak za svoju neutralnost traži kompenzacije, ali je ipak ona morala 25. avgusta 1914. obećati Italiji da će, u slučaju da ona osvoji neke krajeve na Balkanskom poluotoku, povesti razgovor s Italijom o kompenzacijama.

Ne čekajući dalji razvoj događaja, Italija je riješila da pređe preko Jadrana i da se učvrsti na njegovoj istočnoj obali, pa je odmah osvojila Valonu. Istovremeno se u Italiji razbuktala velika agitacija protiv Austrije s težnjom za osvajanjem onih krajeva koje je već tako dugo talijanska „iredenta" tražila. Bili su to u prvom redu Trento i Trst, koje je trebalo da Italija oduzme Austriji. Nacionalističke mase su tražile da Italija stupi u rat protiv Austrije.

Međutim, talijanska vlada je nastojala da bez rata dođe do jednog dijela austrijskih teritorija na Jadranu i u Alpima. Ona je 11. decembra 1914. godine dala Austriji jasno razumjeti da ima izvjesnih nacionalnih aspiracija. Ali austrijska vlada, koja je bila eventualno spremna da Italiji da neke kompenzacije u Albaniji, nije nipošto namjeravala da bilo što otkida od svoga stoljetnog teritorija. S druge strane, talijanska vlada je sve jače iznosila svoje teritorijalne zahtjeve, dok joj 9. marta 1915. nije uspjelo da austrougarsko ministarstvo privoli na to da se može razgovarati o ustupanju starih teritorija monarhije, a 27. marta je ministar Burian predložio talijanskom poslaniku da Austro-Ugarska, kao nagradu za njenu neutralnost do kraja rata, ustupi Italiji južni Tirol sa gradom Trentom.

Italiji je to bilo premalo, i ona je 10. aprila 1915. postavila svoje zahtjeve Austro-Ugarskoj, tražeći od nje da ih u cijelosti primi ako želi da Italija s njom i dalje živi u miru i savezu. Ti su zahtjevi bili:

1) Austro-Ugarska ustupa Italiji Trentino sa granicama koje je imao Regno Italico 1811 godine, tj. poslije Pariskog mira 28 februara 1810 godine.

2) Popravit će se istočna granica italo-austrijska, tako da ostanu Italiji Gorica i Gradiška. Soča će biti granica do Tolmina, a onda će ići granica na more između Tržiča (Monfalcona) i Trsta u okolici Nabrežine.

3) Grad Trst sa sudskim kotarima Koprom i Porečom sačinjavat će slobodnu državu, politički, internacionalno, vojnički, legislativno, finansijski i administrativno. Austro-Ugarska ima da se odreče svakog suvereniteta nad ovom državom, koja će ostati slobodna luka. U nju neće smjeti da uđe ni austrougarska ni talijanska vojska.

4) Austrija će ustupiti Italiji grupu korčulanskih otoka, koju sačinjavaju Vis (sa obližnjim otočićima — Sv. Andrija i Biševo), Hvar (sa Paklenim otocima i Šćedrom), Sušac, Mljet i Palagružu.

5) Italija će odmah zauzeti krajeve koje će joj ustupiti Austro-Ugarska.

6) Austro-Ugarska priznaje potpuni suverenitet Italije nad Valonom i njenim zalivom zajedno sa Sasenom, sa toliko teritorija u zaleđu, koliko treba za odbranu.

7) Austro-Ugarska se sasvim dezinteresira u Albaniji kako je ona omeđena na sastanku u Londonu.

8) Italija se obavezuje da će do kraja rata biti potpuno neutralna (u koliko se to odnosi na Austro-Ugarsku i Njemačku).

Kad su u Beču primili ovu Soninovu notu, ostali su potpuno zaprepašćeni. Italija, saveznik Austro-Ugarske, mjesto da je stupila u rat na njenoj strani, tražila je sada za svoju neutralnost toliko ključnih pozicija na Jadranu, koje bi Austro-Ugarsku prosto zatvorile. Bez krvi imala je ona oduzeti Austro-Ugarskoj njenu glavnu životnu arteriju na Sredozemnom moru — Trst, a zauzimanjem srednjedalmatinskih otoka zatvoriti austrougarskoj ratnoj i trgovačkoj mornarici svako slobodno kretanje po Jadranu.

Talijanski ministar vanjskih poslova Sonino priznao je otvoreno njemačkom poslaniku u Rimu da Italija hoće iskoristiti povoljnu situaciju i popraviti svoj podređen položaj na Jadranskom moru. Ona nije imala na ovome moru nijedne zgodne luke od Venecije sve do Taranta, i to je htjela nadoknaditi dobijanjem srednjedalmatinskih otoka i Valone.

Odbiti zahtjeve Italije a limine, značilo je baciti je odmah u zagrljaj neprijatelja. Zbog toga je austrougarska vlada nastojala da dođe do sporazuma s Italijom, koji bi je donekle zadovoljio, a ne bi u tolikoj mjeri dirao najvitalnije interese Austro-Ugarske na Jadranu. Ona je posredovanjem njemačkog poslanika u Rimu, kneza Bilova (Bülov), ponešto popuštala Italiji, ali još uvijek premalo da bi nju mogla zadovoljiti.

2. — LONDONSKI PAKT

Videći da od Austro-Ugarske neće postići ispunjenje svojih zahtjeva, a podjarivana javnim mišljenjem po Italiji, talijanska vlada je još od početka marta 1915. započela u Londonu formalne pregovore sa Engleskom, Francuskom i Rusijom. Poznajući dobro raspoloženje kod njih, Italija je nastupila sa daleko većim zahtjevima, tim prije što je u slučaju sporazuma s njima trebalo da i sama

uđe u rat. Ona je prema njima istupila tako, da je trebalo da dobije potpunu prevlast na Jadranskom moru, koje je imalo postati njeno jezero.

Rusko ministarstvo spoljnih poslova je nerado gledalo na pristupanje Italije Antanti, jer je znalo za njene zahtjeve na Jadranu, koji su išli na štetu interesa Srbije. S druge strane su antantini vojni komandanti gledali u pristupanju Italije rasterećenje svojih frontova i vršili presiju na svoje diplomate da popuste Italiji u njenim traženjima. Pod tim je pritiskom popustila i Rusija i sredinom aprila 1915. pristala na to da se omogući pristupanje Italije Antanti. Na taj je način došlo do potpisivanja Londonskog pakta, 26. aprila 1915.

Engleska, Francuska i Rusija garantirale su Italiji da će dobiti: Trentino, cisalpinski Tirol s njegovom geografskom i prirodnom granicom (Brener), Trst, grofoviju Goricu i Gradišku, čitavu Istru do Kvarnera, uključivši i Volosko i istarske otoke Cres i Lošinj, kao i male otoke, Plavnik, Unije, Srakane, Palacuol, Sv. Petar Ilovik, Tovarić, Gruicu i obližnje otočiće.

Talijanska granica je trebalo da ide od planine Trbiža vododjelnicom Julijskih Alpa, preko brda Predila, Mangarta i Triglava, vododjelnicom glavica Podbrdo, Podlasnica i Idrija. Od ove tačke granica je trebalo da ide k jugoistoku prema Sniježniku, ostavljajući izvan talijanskog teritorija čitavu kotlinu Save i njezinih pritoka. Od Sniježnika granica se imala spuštala na Kastav, Matulje i Volosko (čl. 4).

U Dalmaciji je trebalo da Italija dobije cijeli teritorij do rta Ploče kod Rogoznice i sve otoke na sjeveru i zapadu Dalmacije od Premude, Silbe, Oliba, Skarde, Mauna i Paga na sjeveru, sve do Mljeta na jugu, uključujući Svetac (Sv. Andrija), Biševo, Vis, Hvar, Šćedro, Korčulu, Sušac i Lastovo, kao i grebene i otočiće oko njih, te Palagruž, izuzev jedino otoke Veliki i Mali Drvenik, Čiovo, Šoltu i Brač (čl. 5)

Primorje od rta Planke na sjeveru do južnog korijena poluotoka Pelješca (Rata) i ono južno od rta Cavtata do Drača imalo je biti neutralizirano. Primorje od Voloskoga zaliva na istarskoj granici do sjeverne dalmatinske granice, uključujući ugarsko primorje i čitavu hrvatsku

obalu s pristaništem Rijekom i manjim pristaništima Novi i Karlobag, kao i otoci Krk, Prvić, Sv. Grgur, Goli i Rab, a u donjem Jadranu obala od rta Ploče do rijeke Drima sa pristaništima Split, Dubrovnik, Kotor, Bar, Ulcinj i Sv. Ivan Meduanski, i otoci Veliki Drvenik, Mali Drvenik, Čiovo, Šolta, Brač, Jakljan, Koločep, imali su se dodijeliti Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori. Drač je trebalo da pripadne nezavisnoj državi Albaniji (čl. 5).

Italija je imala dobiti u potpuno vlasništvo Valonu, otok Saseno i još dosta prostrani teritorij za njihovu odbranu (čl. 6).

Osim toga, Italija je imala dobiti pravo da upravlja spoljnim poslovima Albanije.

Italija je, kako vidimo, na osnovu Londonskog pakta imala postati potpuni gospodar Jadranskog mora, a Srbija, Hrvatska i Crna Gora tek su dobivale toliko, da su mogle na ovom moru imati svoje izlazne luke koje bi, u slučaju sukoba, bile potpuno opkoljene talijanskim, odnosno neutraliziranim teritorijem koji bi bez svake sumnje došao pod kontrolu talijanske mornarice.

Član 8 Londonskog pakta daje Italiji u puno vlasništvo sve otoke Dodekaneza. Položaj Italije na Sredozemnom moru garantira član 9 ovog pakta. On glasi: „Francuska, Vel. Britanija i Rusija priznaju da je Italija zainteresirana za održanje ravnoteže u Sredozemnom moru, kao i njezino pravo da za slučaj diobe Turske, ona dobije takav dio kao i one u području Sredozemnog mora, a naročito u onom dijelu, koji graniči s provincijom Adalijom... Za slučaj pak, ako bi se Francuska, Velika Britanija i Rusija tokom ovoga rata domogle provincija turske Azije, svi krajevi što graniče s Adalijom bit će prepušteni Italiji, koja sebi uzima pravo da ih uzme u posjed." Isto tako je od kapitalne važnosti i član 13 Londonskog pakta: „Za slučaj, ako bi Francuska i Velika Britanija proširile svoj kolonijalni posjed na račun Njemačke, Francuska i Velika Britanija priznaju u principu Italiji pravo zatražiti kompenzacije proširenjem njezina posjeda u Eritreji, Somaliji, Libiji i u kolonijalnim krajevima, koji graniče s francuskim i engleskim kolonijama."

Rat se svršio uništenjem Austro-Ugarske i donekle Rusije, Njemačke i Turske. Poznato je kako i koliko je bio

promijenjen Londonski pakt na konferenciji mira u Parizu, a onda u Talijansko-jugoslavenskom ugovoru u Rapalu. Italija, zauzeta isuviše jadranskim pitanjem, nije mogla da razvije onu energiju koja joj je bila potrebna u kolonijalnim pitanjima. Francuska i Engleska, koje su imale interesa da Italiji ne dadu da se na njihov račun proširi, znale su da vješto izrabe teški položaj Italije u jadranskom pitanju.

3. – KRFSKA DEKLARACIJA I RIMSKI PAKT

Londonski pakt je bio vrlo težak udarac jugoslavenskim nacionalnim aspiracijama. Svi krajevi koje je Italija imala dobiti na jadranskoj istočnoj obali bili su gotovo isključivo naseljeni jugoslavenskim življem, osim nekih malih talijanskih enklava. I upravo zbog tako osjetljive povrede, koja se time nanosila jugoslavenskim narodima, Londonski pakt je trebalo da ostane tajan sve do kraja rata. Ali je ipak uspjelo jugoslavenskim državnicima doznati za postojanje toga pakta i za njegov sadržaj. Reakcija je kod Jugoslavena bila velika i snažna, i oni su bili riješeni da učine sve što im je bilo moguće da prisile Italiju da ga se ona odrekne. Poslije raznih nastojanja i pregovaranja 20. juna 1917. godine bila je potpisana na Krfu tzv. Krfska deklaracija od strane ministra predsjednika Kraljevine Srbije Nikole Pašića i predsjednika Jugoslavenskog odbora dr Ante Trumbića. U toj su deklaraciji oni istakli „da je ovaj naš troimeni narod jedan i isti, po krvi, po jeziku, govornom i pisanom, po osjećajima svoga narodnog jedinstva, po kontinuitetu u cjelini teritorija, na kojem nepodvojeno živi ...“ Poslije ove konstatacije iznijeli su oni svoje teritorijalne zahtjeve ovako: „... Autorizovani pretstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca, konstatujući da je jedini i nedostupni zahtjev našeg naroda, zahtjev, koji on postavlja na osnovu načela slobodnog samoopredeljenja naroda, da bude potpuno oslobođen svakog tuđinskog ropstva i ujedinjen u jednoj slobodnoj nacionalnoj i nezavisnoj državi, složili su se: 9) Teritorija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvata svu onu teritoriju, na kojoj živi naš troimeni narod u kompaktnoj i

neprekidnoj masi, i ona se bez povrede životnih interesa cjeline ne bi imala krnjiti."

Postavivši gornje načelo, jugoslavenski državnici su nastojali da i sami i preko saveznika uvjere Italiju da je potrebno da se ona odrekne Londonskog pakta, ako neće da učini nepravdu Jugoslavenima. Ali njihova nastojanja nisu naišla ni na kakvo razumijevanje kod Talijana, koji su uporno ostajali pri stečenom pravu. Jedino onda, kada je Italija došla u rđavu situaciju na talijanskom ratištu, stupili su Talijani u kontakt sa Jugoslavenskim odborom. Ovaj je kontakt doveo do tzv. Rimskog pakta, koji je bio publiciran od mnogobrojnih talijanskih i jugoslavenskih političara u Rimu 10. aprila 1918. godine. U ovom se paktu ističe da je glavna težnja da se sruši Austro-Ugarska Monarhija. Zbog toga će se Talijani i Jugoslaveni međusobno pomagati u borbi za oslobođenje, a kasnije nastojati da svaka nacija za sebe postigne puno ujedinjenje.

„Proglašuju" — kaže se tu u tački 5 — „da je oslobođenje Jadranskoga mora i njegova odbrana od svakog sadašnjeg i budućeg neprijatelja životan interes njihovih naroda."

Ovaj pakt nije, međutim, bio nikakav službeni pakt i nije ni u čemu vezao službenu Italiju, i talijanska vlada se nije nimalo njega držala niti se odrekla ni za jednu sitnicu Londonskog pakta. Taj je pakt bio sklopljen između Jugoslavenskog odbora i Odbora za sporazum između naroda podloženih Austro-Ugarskoj.

4. — AUSTROUGARSKA RATNA MORNARICA U PRVOJ GODINI RATA

Nacionalni sastav u ratnoj mornarici. — Na početku rata 1914—1918. austrougarska mornarica bila je odlično spremna, mada ona sama nije mogla ništa naročito poduzeti. Austrija je samo kao član Trojnog saveza mogla računati na efikasnu djelatnost svoje ratne mornarice na Sredozemnom moru. Kad je pak Italija odmah na početku rata otpala, a 1915. istupila protiv svojih dotadanjih saveznika, dugogodišnji račun bio je sasvim precrtan. Rijetko se kada u historiji dogodilo nešto slično, ali je i rijetko bilo tako kratkovidnih diplomata kakve je imala Austro-Ugarska Monarhija.

Brižno razvijana, austrougarska mornarica je bila u svom nacionalnom sastavu konglomerat svih naroda Austro-Ugarske. Kod momčadi su Hrvati sačinjavali najveći postotak (31,3%), za njima su dolazili Madžari (20,4%), Nijemci (16,3%), Talijani (14,4%), Česi (10,6%), Slovenci (2,8%), Poljaci (1,84%), Rumuni (1,2%), Ruteni (0,8%) i Slovaci (0,4%). Srbi su, bez sumnje, uračunavani zajedno s Hrvatima. Dok je momčad na taj način ipak gotovo u polovini bila sa Istarskog, Hrvatskog i Dalmatinskog primorja (45,7%), u oficirskom kadru gotovo i nije bilo Primoraca, jer su većina bili Nijemci, a manjina Madžari i Hrvati (i Srbi). Kad se uzme u obzir i to, da su Hrvati bili upotrebljavani najviše za najtežu službu ložača, minera i posluživača mitraljeza, dok su Nijemci, Madžari i Česi rukovodili teškom i srednjom artiljerijom i mašinskim pogonom, ne možemo kazati da je našim Primorcima bilo naročito lijepo u austrougarskoj mornarici.

Ali, uza sve to naš je svijet, navikao na težak i naporan rad, radije išao u mornaricu, gdje mu je služba trajala 4 godine, nego u kopnenu vojsku, gdje je ona trajala redovito tri godine. Našavši se u mješavini mornara raznih narodnosti, naši su se mornari u njoj gubili, tim prije što su oni vršili najniže, najteže službe i vrlo teško napredovali, dok su, naprotiv, Nijemci i ostali, koji su vršili tehničke službe, brže napredovali, dobivali bolje plaće i ostalo što je bilo s unapređivanjem spojeno. Priviknuti na drugarstvo, naši bi se mornari brzo snašli i pomorski bi im život, uz dobru plaću i prehranu, i na ratnim brodovima omilio. To su znali iskoristiti oficiri, koji su nastojali da ulivaju u njihove duhove austrofilski duh, što im je mnogo puta i uspijevalo.

Francuski ratni brodovi ulaze u Jadran. — Dva dana prije početka rata (26. VII 1914) austrijska ratna mornarica je bila mobilizirana. Istovremeno su i austrijske ratne luke (Pula, Šibenik i Boka) stavljene u ratno stanje. Glavnina flote trebalo je da stalno bude u Puli. Desetog avgusta blokirana je crnogorska obala od austrijskih flotnih jedinica.

Sedamnaestog avgusta uplovila je u Jadran francuska eskadra od 17 teških jedinica i napala austrijsku staru krstaricu „Zentu", koja je vršila blokadu crnogorske obale

iz Boke Kotorske. „Zenta" je pokušala umaći u Boku Kotorsku, ali su je francuski dalekometni brodski topovi potopili. Razarač „Ulan" koji je bio u njenoj pratnji uspio je, mada i on obasipan neprijateljskim mecima, da umakne u Boku. Komanda austrougarske mornarice shvatila je da neće moći podržavati blokadu crnogorske obale i da bi uzaludno izlagala svoje jedinice, te je odustala od te blokade.

Iza toga razvila se artiljerijska borba između crnogorskih artiljerijskih položaja (Kuk, Krstac, Peštingrad i Solar) i austrijskih utvrda (Vermać, Goražda, Škaljari) i ratnih brodova koji su se nalazili u Boki (oklopni krstaš „Kaiser Karl VI", stari obalski bojni brodovi „Monarch", „Wien", „Budapest", „Kaiser Franz Joseph I", te stara krstarica „Szigetvár", a kasnije i b.b. „Radetzky"). Kad su i Francuzi iskrcali nešto artiljerije u pomoć Crnogorcima, borba se pojačala, a svršila je odlaskom Francuza. Mada su Crnogorci odustali od namjeravanog osvajanja Boke, međusobna artiljerijska borba se nastavila, pomognuta i od austrijske hidroavijacije.

Francuska flota imala je zadaću da spriječi izlaz austrijske flote ili pojedinih njenih dijelova iz Jadrana, i da ih napadne ako joj se prilika pruži. Francuski ministar mornarice je naredio viceadmiralu Lapeyrér-u da uđe u Jadransko more i tamo napadne austrijsku obalu, prema svome nahođenju.

Poslije neznatnog napada na „Zentu" i „Ulan" uplovila je jedna francuska eskadra u Jadransko more i 1. septembra došla je u visinu Boke Kotorske. Eskadra koja se sastojala od 12 bojnih brodova, 4 oklopna krstaša, 2 razarača i 17 torpiljarki, bombardirala je sa udaljenosti od 8 morskih milja ulaz u Boku Kotorsku i Oštri rt, a zatim krenula prema sjeveru, da bi najzad otplovila na jug da drži blokadu Otranta. Poslije ovoga francuski ratni brodovi su u nekoliko navrata napali pojedina mjesta na obali i otocima, ili su pratili transportne brodove. Drugog novembra uploviše 3 francuska razarača u luku Komiže, a zatim 8 razarača u luku Visa, dok je 15 jedinica vršilo osiguranje van luke. Sa razarača „Lansquemet", komandnog broda II diviziona, poslan je čamac sa jednim oficirom i 10 mornara, sa zahtjevom da im odadu snagu au-

strijske posade i da im se predadu signalne stanice Hum i Stončica, inače će bombardirati varoš. Međutim je jedan razarač bombardirao stare magazine u Engleskoj luci, a drugi — toranj i glavnu zgradu u Stončici. Stanovništvo, preplašeno, bijaše pobjeglo iz mjesta, a ono malo stražara na Humu i u Stončici nije se htjelo predati. Međutim su Francuzi, nakon što su zapalili neke magazine i ubrali kontribuciju od 21 000 kruna, otplovili uzevši sobom kao taoce načelnika Topića i još nekoliko građana. Iz Šibenika je dolazila prema Visu I torpedna flotila, ali ne s namjerom da se tuče na otvorenom moru, nego da privuče neprijatelja u minsko polje oko Šibenika. Poslije toga otplovili su Francuzi put Otrantskih vrata. Francuski komandant je shvatio da su ovakvi napadi ne samo neefikasni, nego i vrlo opasni za njegovu flotu, i predložio je svojoj vladi da od njih odustane, ili ih smanji na najmanju mjeru. Uza sve to uplovila je francuska podmornica „Curie" 20. decembra u pulski obrambeni prostor, među mine, s ciljem da se provuče do usidrenih bojnih brodova u luci ali se zaplela među barikade i mreže. Opažena je i potopljena, uz junačko držanje cjelokupne svoje posade.

Sutradan, 21. decembra torpedirala je austrijska podmornica „U 12" francuski bojni brod „Jean Bart" u blizini Otranta i oštetila ga tako da je morao ići na popravak. Podstaknuta ovim uspjehom, krenula je druga austrijska podmornica „U 5" prema Otrantu, gdje joj 27. aprila 1915. uspje torpedirati i potopiti oklopljeni krstaš „Leon Gambetta." Ovi uspjesi austrijskih podmornica bili su znatni, u prvom redu zbog toga, što su Francuzi uvidjeli da je vrlo riskantno ne samo ulaziti sa velikim jedinicama u Jadransko more, već da i u Otrantu treba da budu na velikom oprezu. Francuski teški brodovi se više nisu pojavljivali na Jadranu.

5. — RATNE OPERACIJE NA JADRANU 1915—1918.

Bombardiranje Ankone. — U maju 1915. ušla je u rat protiv Austro-Ugarske i Italija. U paktu, sklopljenom između Velike Britanije, Francuske, Rusije i Italije, prve tri su garantirale Italiji da će joj dati efikasnu pomoć kako

bi porazila austrougarsku flotu, sve do njenog uništenja ili do sklapanja mira.

Austro-Ugarska je tada dobila, pored dotadanjih neprijatelja na Jadranu, najopasnijega i najbližega — Italiju. Ona se odmah ispoljila kao njen najveći protivnik koji je težio da oduzme njene teritorije.

Moglo se očekivati da će Italija sa daleko više oštrine nastupiti na Jadranu nego što su to činili Francuzi i Englezi. I sam kralj Italije Viktor Emanuel, u svom proglasu talijanskom narodu prilikom ulaska u rat, govorio je kako ulazi u rat sa zakletim neprijateljem, da ostvari nacionalne težnje talijanskoga naroda.

Italija je 23. maja prekinula diplomatske odnose sa Austro-Ugarskom Monarhijom. Istoga dana u 19 sati isplovila je jedna izviđačka flotila lakih jedinica iz ratne luke Pule, a sat kasnije i glavnina flote, sa ciljem da bombardira istočnu obalu Italije od Porto-Corsini-a kod Ravene do Potence (Potenza), i da rekognoscira Jadran od Palagruže i Lastova do rta Gargana. Dvadeset četvrtog maja u 4 sata započe bombardiranje Ankone od strane I, III i IV divizije bojnih brodova. Prva divizija „Thegetthoff", „Viribus Unitis", „Prinz Eugen" i „Erzherzog Franz Ferdinand" napala je Ankonu sa sjevera. Istovremeno su napala Ankonu 3 hidroaviona. Šteta, počinjena na raznim objektima u Ankoni, bila je velika, a 68 ljudi je poginulo, od kojih 30 vojnika.

Pored toga napadnuti su Rimini, Sinigalija (Sinigallia) i Potenca.

Spremna još par dana prije objave rata, jedna grupa lakih jedinica nalazila se između otoka Lastova i Korčule. Ona je 24. maja od 4 sata bombardirala Termoli i željezničku prugu i otoke Tremiti. Izviđačka grupa pod vodstvom lake krstarice „Helgoland" otvorila je vatru na semafor i radio-stanicu Vieste, Manfredoniju, Barletu i željezničku prugu. Dok je „Helgoland" bombardirao Barletu, pojavila su se dva talijanska razarača — „Aquilone" i „Turbine". Prvom je uspjelo pobjeći, dok je drugi, opkoljen od austrijskih jedinica, u toku borbe spustio zastavu i bio potopljen.

Istovremeno sa napadom ratne mornarice, tri hidroaviona su napala vojnički važne objekte Venecije. Pri tom su stradali i neki objekti koji nisu bili vojnički.

Oko podneva 24. maja vratile su se sve jedinice austrougarske flote u svoje luke, iz kojih su bile isplovile.

Talijanska mornarička komanda, kad je doznala za napad na Ankonu, naredila je da se cjelokupno ratno brodovlje, koje se nalazilo u Tarantu i Brindiziju, spremi za borbu. Dok se to događalo, komanda mornarice je saznala da je austrijska flota ostavila Ankonu i obustavila pokret. U pokretu su ostale manje jedinice, od kojih su „Libia" i „Città di Siracusa" napale Palagružu i uništile svjetioničke uređaje, a kasnije došle u artiljerijski dvoboj sa „Helgolandom", dok su druge poduzele neke neznatnije zadatke. Do velikog sukoba koji je austrijska mornarica očekivala nije došlo.

Austrijska navala na talijansku obalu načinila je velik utisak u Italiji. Taj utisak bio je moralne prirode, što je mnogo djelovalo na ratno raspoloženje širokih narodnih masa, kojima je držanje talijanske mornarice u tom prvom trenutku bilo isuviše neodlučno.

Poslije ovih događaja prvoga dana rata, i austrijska i talijanska mornarica su uzele kao pravilo da čuvaju svoje velike ratne jedinice za odlučan obračun, a da u akciju šalju manje. Male flotile torpiljarki, minopolagača i minolovaca, podmornica i hidroaviona bile su od vremena do vremena na objema stranama u dejstvu. Takve talijanske flotile izvršile su nekoliko manjih napada u sjevernom Jadranu na austrijski teritorij, bombardirajući pojedine objekte u Tršćanskom zalivu (30. maja, 7. i 8. juna, 8. decembra). S druge strane je austrougarska ratna mornarica radila slično. Tako je 17. juna isplovila jedna flotila (krstarice „Novara", „Admiral Spaun", razarači „Wildfang", „Ulan", „Uskoke", „Scharfschütze" i 4 torpiljarke) prema sjeverozapadu, a slijedećeg je dana ta flotila vršila izviđanje prema sjeveru, odredu koji je bio poslat da bombardira Rimini i Pesaro (oklopni krstaš „Sankt Georg" sa krstaricom „Szigetvar" u pratnji torpiljarki). Prema jugu osiguravale su ovaj odred lake krstarice „Helgoland" i „Saida" sa 3 razarača. Sve austrijske jedinice vratile su se u svoju bazu bez ikakvih gubitaka i bez sukoba

sa talijanskim flotnim jedinicama. Austrijska podmornica „U 10" potopila je 27. juna talijansku torpiljarku „5 PN".

Još prije početka rata bila su položena minska polja na najvažnije tačke Jadranskoga mora. U junu 1915, polažu se mine i od strane Talijana i od strane austrijskih jedinica u Tršćanskom zalivu. Istovremeno se poduzimaju akcije za čišćenje mora od mina.

Dejstva Antantinih pomorskih snaga. — Dvadeset šestog maja talijanska vlada je objavila blokadu austrijske i albanske obale. U vezi s time nije ni trebalo paziti na austrijsku obalu, nego samo na Otrantska vrata, ali je ipak talijanska mornarica nastojala da pokaže i svoju budnost i spremnost za borbu. U takvu vrstu akcije treba računati i akciju jednog većeg združenog sastava talijanskih, francuskih i engleskih jedinica, koje su 1. juna prokrstarile južnim Jadranom. Bile su to krstarice „Quarto", „Bixio", „Dublin", „Dartmouth" i 12 talijanskih i francuskih razarača, pod komandom talijanskog kontraadmirala Mila (Millo). Za osiguranje ove akcije poslana je iz Taranta IV divizija, sa 4 oklopna krstaša tipa „Pisa" koji su imali služiti kao prihvat lakim jedinicama. Šest podmornica upućeno je na sjever prema Lošinju, a 5 ih je imalo paziti na područje od Dugog otoka do rta Ploče, sve izvan otoka. Ove krstarice su gađale svjetionike i mjesta na kojima su mislili da se nalaze vojne stanice: na Visu, Lastovu, Mljetu, Korčuli i Hvaru (Sućuraj). Sličan su pothvat poduzeli saveznici 5. juna, pod vodstvom istog kontraadmirala Mila, kad su napali pojedine položaje na Visu, a dva francuska razarača čak i ušla u višku luku i odmah se i vratila, zatim na neke položaje oko otoka Mljeta, na svjetionike otoka SV. Andrije, Olipa, Palagruže, Sušca, Lastova i Glavata. Tada je V divizija (4 oklopna krstaša — „Garibaldi", „Varese", „Ferruccio" i „Pisani") gađala željezničku prugu povrh Cavtata. Gotovo isti sastav napao je 8. juna albansku obalu (svjetionik Rodoni, svjetionik u Medovi). Pri povratku je britanska krstarica „Dublin" bila pogođena od jednog torpeda koji je lansirala austrougarska podmornica „U 4", ali, iako je teško oštećena u kotlovskom prostoru, ipak je uspjela da oštećenje popravi i da uplovi u Brindizi zajedno sa ostalim jedinicama. Austrij-

ska podmornica „U 11" sa njemačkom posadom potopila je 10. juna talijansku podmornicu „Medusa" nedaleko od Venecije.

Komanda talijanske mornarice smatrala je da je potrebno da se za operacijske baze na Jadranu zauzmu Korčula, Lastovo i Palagružu, ali je odlučeno da se zauzme samo Palagruža, kao najvažnija tačka na Jadranskom moru.

Palagruža je malen otočić, dug 1.300, širok najviše 300 metara, a najveća mu je visina 100 m. Prave luke nema, nego male zalive, a obala mu je strma.

Talijanska mornarička komanda je smatrala da je potrebno da zauzme Palagružu, kao važnu tačku za osmatranje. To je ona i učinila 11. jula, sa čitavim jednim združenim odredom pod komandom admirala Mila, protiv otočića na kojemu uopće nije bilo posade, nego svega 5 svjetioničara. Na Palagruži ostavili su Talijani jedan odred od 90 mornara sa nešto malo topova i radio-stanicom.

Već sutradan je austrijski razarač „Tatra" bombardirao Palagružu.

Sedamnaestog jula podvečer isplovila je jedna talijansko-francuska flotila da bombardira željezničku prugu kod Cavtata i Gruža. Bile su krstarice „Quarto" i „Marsala" sa razaračima „Intrepido", „Animoso", „Irrequieto" i 6 francuskih razarača. Uz to je isplovila i V divizija oklopnih krstaša („Garibaldi", „Varese", „Ferruccio", „Pisani", tri talijanska razarača i 8 torpiljarki). Pred Bokom su ih čekale i 2 francuske podmornice.

Akcija na Šipanu, gdje je trebalo uništiti radio-stanicu i izvidnicu, nije privedena kraju zbog opoziva usljed događaja kod Cavtata. Tamo je V divizija gađala željezničku prugu, ali kad je potonuo oklopni krstaš „Garibaldi", pogođen od torpeda podmornice „U 4", talijanska flota se povukla i vratila u Brindizi. „Marsala" sa 6 razarača bombardirala je kolodvor i željezničku prugu Gruža.

Nova dejstva austrougarskih lakih jedinica. — Gubitak „Garibaldija" i raniji gubitak oklopnog krstaša „Amalfija" nije samo izazvao razočaranje u talijanskoj javnosti, nego je utjecao i na daljnje vođenje pomorskih operacija na Jadranu. Tada je vodstvo talijanske ratne mornarice istaklo potrebu da se ne smije biti nestrpljiv, nego tre-

ba dobro pripremiti sve akcije i usmjeriti ih na odlučan udarac. Dvadeset trećeg jula je austrijska laka flotila pod vodstvom „Helgolanda" napala talijansku obalu. To isto učinila je jedna druga flotila 27. jula pod vodstvom „Novare" i „Admirala Spauna" na području Ankona-Pesaro. Sutradan 28. jula, napala je jedna flotila pod vodstvom „Helgolanda" Palagružu, iskrcala nešto vojske i stupila u okršaj sa talijanskom posadom, ali, kako je ova bila jača, povukla se. Pred Palagružom potopila je austrijska podmornica „U—5". 4. avgusta, talijansku podmornicu „Nereide." Poslije toga pojačana je odbrana Palagruže od strane Talijana. Međutim, 17. avgusta su „Helgoland" i razarači bombardirali Palagružu, bez namjere da iskrcaju desant.

Poslije ovoga napada, koji je načinio velike štete na Palagruži, talijanski admiralitet je naredio napuštanje otočića, što je, učinjeno uz zaštitu pomorskih jedinica.

Austrougarska mornarica je 12. i 13. avgusta izgubila dvije podmornice, od kojih jednu pred Venecijom („U 12"), a drugu nedaleko od Brindizija („U 3").

Dejstva talijanskih i francuskih podmornica u slijedećim mjesecima bila su jača od austrijskih, a kad se talijanskoj mornarici priključilo i 6 engleskih, austrougarske podmorničke snage bile su daleko slabije od protivničkih.

Istovremeno je sve više jačalo austrougarsko pomorsko vazduhoplovstvo koje je u nekoliko navrata sadejstvovalo floti, a i poduzimalo samostalne akcije. S druge strane, talijansko vazduhoplovstvo je daleko za njim zaostajalo.

Usljed razvoja prilika na balkanskom ratištu, Italija je uputila u Valonu čitav jedan korpus od 28.000 ljudi, koji je u novembru i decembru bio prevezen preko Jadrana, uz jaku zaštitu mornarice. Tom prilikom izgubljen je jedan parobrod i jedan razarač koji su naišli na mine položene od njemačke podmornice. Tada je Italija utvrdila i otok Saseno. Istovremeno vršilo se opskrbljivanje srpsko-crnogorskog ratišta preko Jadranskog mora, koje je bilo osjetljivo uslijed napada austrijskih flotila 5. i 6. decembra na Medovu i Drač.

Uto su počele stizati i civilne izbjeglice iz Srbije na albansku obalu, i sve više se radilo o evakuaciji srpske

vojske. Mnoge izbjeglice su ukrcane na talijanske parobrode koji su se vraćali iz Valone, a i mnogi zarobljenici koje je zarobila srpska vojska.

Napad „Helgolanda" i razarača na Drač. Propast „Like" i „Triglava". — Uto je 29. decembra isplovila austrougarska flotila pod komandom kapetana bojnog broda Seitza, s naređenjem da napadne talijanske razarače u Draču (dva), odnosno trgovačke brodove koje u luci zatekne. Laka krstarica „Helgoland" i tada moderni razarači „Czepel", „Lika", „Triglav", „Tatra" i „Balaton" izvršili su napad, ali nisu kod Drača zatekli talijanske razarače. Putem je potopljena francuska podmornica „Monge" koja se nalazila u patroliranju izvan albanske obale. Uslijed nailaska na minu potopljena je „Lika", a oštećen „Triglav", koji je kasnije potonuo. U oštrom sukobu sa talijanskim, francuskim i engleskim brodovima, koji su joj izašli u susret, austrijska flotila se jedva izmakla i vratila se u svoje baze oštećena, uz gubitak „Like" i „Triglava", uveliko oslabljena.

I u toku 1915. godine rat na Jadranu ograničio se na pojedinačna dejstva uglavnom lakih pomorskih snaga i podmornica, jer je austrougarska mornarica bila isuviše slaba da bi mogla tražiti odlučnu bitku sa ujedinjenim savezničkim flotama, kojima opet, sa njihove strane, nije nalagala nikakva strategijska potreba da iznude ovakvu bitku, jer im je sprečavanje izlaska austrougarske flote iz Jadrana bio, u stvari, osnovni cilj koji su i postigli.

Međutim, pojačanjem austrougarske podmorničke flotile sa nekoliko nabavljenih novih njemačkih podmornica, u jesen 1915. godine, čije su se polazne baze nalazile u Puli i Boki Kotorskoj, proširio se podmornički rat i u Sredozemno more.

Evakuacija srpske vojske preko Jadrana. — Ukrcavanje srpskih vojnika otpočelo je 4. januara 1916. godine u Medovi, a 6. januara u Draču. Trebalo je da oni u Brindiziju budu prekrcani na francuske krstaše, odnosno na transportne parobrode, i prebačeni u Bizertu. Prvih 700 vojnika, koji su stigli iz Drača u Brindizi, primio je 7. januara prvi francuski brod, oklopni krstaš „Jules Miche-

let." Ukrcavanje se vršilo polagano, a za zaštitu prevoženja je trebalo angažirati odgovarajuće pomorske snage, pa je stoga francuska vlada promijenila mišljenje i odlučila da se zaposjedne otok Krf i da se srpska vojska iz Albanije preveze na taj otok, na kojemu će se onda reorganizirati.

Devetog januara zaposjednut je Krf od strane francuske mornarice, koja je iskrcala i nešto kopnene vojske. Dok se ne uredi sve za prihvat srpske vojske na Krfu, trebalo je nastaviti prevoz u Bizertu.

Upravo tada, kad je započela velika akcija oko transporta srpske vojske, izbjeglica i zarobljenika, otpočela je 7. januara i nastavljena slijedećih dana austrijska ofanziva na Crnu Goru, uz podršku obalne artiljerije i artiljerije sa ratnih brodova „Budapest", „Karl VI", „Kaiser"-„Franz Joseph I", „Aspern" i drugih. Desetog januara zauzet je Kuk na Lovćenu, a 11. januara su Crnogorci zatražili primirje.

Tada je austrijska vojska bila spremna da nastupa prema jugu. Ukrcavanje u Medovi bilo je ugroženo. U to je vrijeme bilo na albanskoj obali gotovo 20 000 ljudi — što vojnika, što izbjeglica — koje je trebalo sve prebaciti preko mora.

Saveznička komanda je radila mnogo na tome da taj zadatak izvede. Trebalo je u prvom redu zaštititi transporte od podmornica. U tu svrhu je od Sazena do Krfa bilo u akciji 47 „driftera[11], sa protupodmorničkim mrežama. Pored toga su do njih patrolirale i manje jedinice. Veliki razarači i krstarice stalno su krstarili po južnom dijelu Jadrana, osiguravajući na taj način transportne brodove. Isto tako su razarači patrolirali uz obalsku komunikaciju Drač—Valona. Broj upotrijebljenih transportnih brodova bio je znatan, a ukupna tonaža iznosila je 23 000 t talijanskih, 13 000 t francuskih i 4 400 t bolničkih brodova. Pored toga su dva francuska krstaša prevozila vojsku.

Uslijed približavanja austrijske vojske, 24. januara napuštena je Medova koja je do tada služila za ukrcavanje. U njoj se ukrcala srpska vlada (15. januara), crnogorski

[11] Naoružani ribarski brodovi

kralj Nikola I (21. januara) i njegova porodica, a svega 8.338 ljudi, što je vrlo malo prema 80.000, koliko ih je bilo u okolici Medove, i koji su bili određeni da se tu ukrcaju. Sada su ostali morali da krenu put Drača i da se iz Drača prebace morem u Valonu. Neki su prebačeni ravno iz Drača na Krf, dok je glavnina srpske vojske išla pješke do Valone. Ljudi, izmoreni marševima, gladni i slabo odjeveni, vrlo su teško podnosili napore marša uz obalu, nakon što su prešli albanske gore. Savezнички transportni brodovi, a i njihove ratne mornarice, koje su ih štitile, činili su velike napore da se prebacivanje ubrza, jer se austrijska vojska približavala Draču. Do 10. februara prevezeno je 10 000 ljudi na Krf, a do početka aprila prebačeno je na Krf 149 470 ljudi, preko 10 000 u Bizertu, a više od 5 000 u Francusku i na Korziku.

Zaštita prevoženja srpske vojske i izbjeglica funkcionirala je dobro, ali su od vremena do vremena austrijske podmornice i hidroplani nastojali ometati taj prijevoz, iako sa vrlo malo uspjeha. Čak su 27. januara i 6. februara poduzete iz Boke i nešto jače akcije, ali bez uspjeha. Treba zabilježiti bombardiranje talijanske pruge uz istočnu obalu Jadrana od strane oklopnog krstaša „Sankt Georg", koji je bio upućen u Boku, i „Helgolanda", koji se u Boki nalazio. Tom je prilikom oštećen kolodvor San Vito Kjetino (Chietino), Ortona i željeznički most između Ortone i Tolokanoze (Tollocanosa).

Kako se austrougarska vojska približavala Draču i vršila sve veći pritisak, spremala se talijanska posada na evakuaciju toga grada, a kad je austrougarska vojska 23. februara napala Drač, počela je evakuacija talijanske vojske uz velike poteškoće, u prvom redu zbog ogromnih valova uzburkanoga mora. Dvadeset šestog februara uveče ukrcane su posljednje čete uz velike napore, a 27. je u Valonu stigla bez gubitaka flotila koja je pratila i štitila evakuaciju. Austrijska ratna mornarica nije ometala evakuaciju Drača, navodno zbog nevremena. Tek kad je ona izvršena, stigla je iz Boke Kotorske austrijska flotila pod vodstvom „Helgolanda", ali prekasno, te se vratila u Boku.

Operacija prijevoza srpskih trupa, izbjeglica i zarobljenika bila je pomorsko-vojno djelo prvoga reda. Ona služi na čast francuskoj vojnoj komandi, koja ga je zami-

slila i njime rukovodila. Pri tom se najviše angažirala talijanska ratna i civilna mornarica, koja je pored toga imala i svoju brigu — prevoz talijanskih trupa u Albaniju i iz nje. I engleska mornarica je doprinijela svoj dio.

Prevezeno je ukupno 260 895 ljudi što srpske vojske, što civilnih lica, a što zarobljenika koje je srpska vojska zarobila, 10 153 konja i 68 topova. To se izvršilo u 248 prebacivanja, od kojih su Talijani izvršili 151, Francuzi 81, a Englezi 16. Pored toga su prijevoz u Bizertu obavljali na početku operacija i francuski oklopni krstaši, što nije ovdje uračunato. Ovdje nije uračunat ni prijevoz talijanske vojske u Albaniju i iz nje. Ukupno je upotrijebljeno 89 parobroda (45 talijanskih, 25 francuskih i 19 engleskih) sa 224 736 BRT (130 732 talijanskih, 43 072 francuskih, i 50 932 engleskih), a izvršilo se 322 prevoženja.

Za čuvanje ovoga prijevoza i operacije upotrijebljena su krstarenja 4 bojna broda (talijanska), 183 krstarice i velika razarača (106 talijanskih, 77 engleskih), 438 razarača (240 talijanskih, 168 francuskih), 63 torpiljarke (talijanske), 471 isplovljenja podmornica (141 talijanska, 172 francuske, 158 engleskih). Ukupan broj krstarenja od novembra 1915. do aprila 1916. iznosio je 1 159. Pritom je bilo i gubitaka: 1 talijanska pomoćna krstarica, 1 talijanski i 1 francuski razarač, 2 francuske podmornice, 1 talijanski i 5 engleskih driftera. Nema nikakve sumnje da je prijevoz srpske vojske i izbjeglica preko Jadrana sjajna pomorsko-vojna operacija i pobjeda francusko-talijansko-engleske mornarice nad austrougarskom. Pri tom se ne obaziremo na velike propuste koji su tom prilikom učinjeni. Ali kako god stvar uzeli, ostaje činjenica da se taj prijevoz, pored čitave austrougarske mornarice koja je bila i te kako sposobna da ga spriječi, u cijelosti izvršio. Izgovori da je bilo olujno vrijeme na moru, da nisu, bili o svemu obavješteni, i toliki drugi, ne mogu da prikriju spomenuti fakat. Austrougarska mornarica, pored svih svojih prednosti, nije ni pokušala nešto ozbiljnije protiv toga prijevoza. Njegov uspjeh znači za nju najveći poraz za čitavo vrijeme rata.

S druge strane, ma koliko se talijanska ratna mornarica pokazala prilikom samoga prijevoza, talijansko rat-

no vodstvo nije bilo u stanju spriječiti napuštanje Medove i Drača, što je svakako bio uspjeh austrougarske vojske.

Osvojivši Medovu i Drač, Austrija je istovremeno zauzela i njihovo zaleđe, pa je prodrla sve do Ohridskog jezera i zaposjela cijelu njegovu albansku i srpsku obalu. Valonu Austrija nije zauzela, a nije je ni namjeravala zauzeti, jer je protiv toga bio njen zapovjednik mornarice admiral Haus, koji je to smatrao nepotrebnim i suvišnim. Međutim su zauzeti teritorij i zauzeta obala produžili uveliko austrijsku obalnu liniju i austrijskoj mornarici nametnuti su novi zadaci. Boka Kotorska postala je sada ratna luka i za taj teritorij, pa je zbog toga i pojačan njezin mornarički status okopljenim krstašem „Sankt Georg", i obrazovana flotila krstarica pod komandom viceadmirala Paula Fiedlera. Usljed povećane obalne linije austrijska mornarica je stvarno oslabila, dok je s druge strane talijanska postala jača. U vezi s tim je i cijela taktika austro-ugarske flotile ostala i dalje defanzivne prirode, a ofanziva je ograničena na poneki ispad na talijansku obalu, i na nekoliko manjih akcija na Jadranu.

Podmornički rat i Otrantska vrata. — Podmornički rat se sve više razvijao, a Jadransko more imalo je u njemu veliku važnost, jer su njegove ratne luke Pula i Boka Kotorska služile i austrijskim i njemačkim podmornicama kao baze, gdje su se one snabdijevale i gorivom i hranom. Kad je, pak, od februara 1917. godine objavljen „neograničeni podmornički rat", u kojem su i njemačke, a i austrijske podmornice bez obzira potapale i ratne i trgovačke brodove, važnost ulaza u Jadransko more postala je velika. Do toga vremena austrougarska mornarica nije raspolagala podmornicama visokog mora, i služila se njemačkim podmornicama koje su sve do oktobra 1916. vijale austrijsku zastavu, a i posada je bila njemačka. Austrijske podmornice su bile malene i nisu mogle operirati izvan Jadranskog i Jonskog mora, ali je već 1917. i austrougarska flota imala podmornice sposobne za daljna dejstva.

U takvim prilikama postalo je vrlo značajno pitanje zatvaranja Otrantskih vrata od strane Antantine mornarice. To se pitanje raspravljalo na nekoliko konferencija i stvarali su se razni zaključci. Dotadanja odbrana pomoću

minskih prepreka, koje su vukli „drifteri", i dotadanja patroliranja pojedinih flotila, nisu se pokazali dovoljno efikasni, i njemačke su podmornice ulazile u Jadransko more i iz njega izlazile bez velike opasnosti.

Boj na Otrantskim vratima 15. maja 1917. godine. — Pored toga su austrijske flotile lakih jedinica prodrle nekoliko puta u Otrantska vrata (1. juna 1916, 3. jula 1916, 9. jula 1916, 26. septembra 1916, 4/5. oktobra 1916, 28/29. novembra 1916, 22/23. aprila 1917, 26. aprila 1917). U noći 22/23. decembra 1916. došlo je do oštrog sukoba između jedne flotile austrijskih razarača i jedne Antantinih, uz manja oštećenja jedinica i nekoliko mrtvih. Mnogo većih razmjera bila je bitka u Otrantskim vratima 15. maja 1917. Tada je pod komandom kapetana bojnog broda Hortija (Horthy) isplovila grupa krstarica, koja se sastojala od lakih krstarica „Saida", „Novara" i „Helgoland", od nekoliko razačara i 3 podmornice („U 4", „U 27" i „U 89"), a za prihvat su služili oklopljeni krstaši „Sankt Georg", razarač „Warasdiner" i nekoliko torpiljarki. Protiv njih je isplovila grupa koja se sastojala od britanskih i talijanskih ratnih brodova (krstarice „Dartmouth" i „Bristol", talijanski vođa flotile „Aquila" i 4 razarača). Austrijska flotila je napala najprije nekoliko driftera, zapalila ih, a neke potopila. Uto je prispjela i saveznička grupa i započela sa gađanjem, (7 sati i 17 minuta), na koje je austrijska flotila odgovorila. Pogođeni su bili: „Novara" teže i „Saida" nešto lakše, s jedne strane, a „Dartmouth" i „Aquila" teže, s druge strane; dva su Antantina parobroda potopljena i 14 ribarskih brodova uništeno.

Ovaj podvig austrougarske flotile na otrantskoj pregradi pokazao je da Otrantska vrata nisu dovoljno zaštićena i da je zaštita drifterima neefikasna.

Minsko oružje, torpedni čamci (MAS) i hidroavijacija. — Polaganje mina i akcije razminiranja neprijateljskih minskih polja nastavili su se dalje nesmanjenom intenzivnošću, što je i na jednoj i na drugoj strani zadavalo velike brige i uposlilo mnogo ljudi i brodova. Isto su tako od vremena na vrijeme pojedine austrougarske jedinice vršile prepade na talijansku obalu i bombardirale prugu i neka uporišta. S druge strane su i Antantine lake snage, a napose podmornice, krstarile Jadranom ugrožavajući

pomorske komunikacije. To je izazvalo, protumjere i potrebu da se što jače organizira konvojna služba.

U to se vrijeme pojavila nova vrsta brzih, malih motornih čamaca naoružanih torpedima. Bili su to MAS-ovi (motoscafi antisommergibili), koji su bili naročito pogodni za napad i na ratne i na trgovačke brodove. Oni su uspješno ojačali do tada postojeća ubojna sredstva u ratovanju na Jadranu. Nakon prvih pokusa (bezuspješan prodor MAS-a 20 u Fažanski kanal 1. novembra 1916) postigli su svoj prvi veliki uspjeh torpediranjem i potapanjem starog bojnog broda „Wien" u zalivu Milje kod Trsta u noći 9/10. decembra 1916. godine, da bi potkraj samog rata uništili najmoderniji austrougarski bojni brod „Szent Istvan", o čemu će biti kasnije riječi.

Od početka rata pa dalje stalno se povećavao broj hidroaviona, tako da je na austrougarskoj strani ušlo u sastav mornarice do maja 1917. godine 300 hidroaviona Međutim, nisu oni bili svi sposobni za akcije, jer su mnogi bili zastarjeli, a nekoliko ih je bilo uništeno. Hidroavioni su vršili razne dužnosti na moru i na obali: izviđanje, bombardiranje primorskih položaja i onih u neposrednom zaleđu, pratnju flotilama, službu obavještavanja, a i sadejstvovali su kopnenoj vojsci uz obalu napadajući neprijateljske položaje, a naročito vojne objekte u primorju i neposrednom zaleđu Apeninskog i Balkanskog poluotoka, ukoliko su bili u neprijateljskim rukama.

Talijanska hidroavionska služba, gotovo nikakva na početku rata, rasla je stalno, potpomagana od svojih saveznika.

Pomorska bitka kod Otranta 15. maja 1917. bila je ujedno i posljednji veći sukob u ovome ratu između neprijateljskih mornarica na Jadranu. Austrijska mornarica je uvidjela da su takvi ispadi stvarno uzaludni, jer se njima ne može postići nikakav veliki ratni cilj kad je protiv austrougarske flote stajala daleko nadmoćnija neprijateljska. Od strane Italije i njenih saveznika nisu se poduzimala nikakva veća dejstva na Jadranskom moru, jer je na toj strani prevladalo uvjerenje da je dovoljno da se što jače zatvori ulaz u to more i spriječi svaka trgovina s inostranstvom, pa da će i bez takvih akcija Centralne sile konačno kapitulirati, prisiljene nestašicom životnih namir-

nica i drugog materijala. A kad su na stranu Italije i njenih saveznika ušle u rat i Sjedinjene Američke Države, nije više moglo biti mnogo nade da bi bilo kakav jači pomorski pothvat na Jadranu mogao bilo kako pomoći. Trebalo se, dakle, zadovoljiti odbranom svoje obale i davati podršku kopnenoj vojsci.

Otkad su podmornice razvile bezobzirne napade po svim morima, u Sredozemnom moru su glavnu snagu sačinjavale njemačke podmornice. U oktobru 1917. bile su u dejstvu 32 njemačke, 14 austrijskih, kao i 4 njemačke podmornice u Carigradu. Protiv njih organizirala je Antanta efikasnu odbranu na Sredozemnom moru, ali da bi mogla što više zaštititi svoje, a i neutralne trgovačke brodove koji su plovili Sredozemnim morem, morala je naći uspješan način da bi spriječila podmornicama, koje su imale svoje baze u Boki Kotorskoj i Puli, prolaz kroz Otrantska vrata. Mada je većina austrijskih podmornica bila malog akcionog radijusa i ograničila svoje djelovanje na Jadranu, bilo je i onih koje su vršile napade daleko od afričke obale.

Zatvaranje Otrantskih vrata. — Zatvaranje Otrantskih vrata išlo je teško i sporo. Ono se vuklo od konferencije do konferencije. Trebalo je jedan dio tog tjesnaca zatvoriti stalnom mrežom, a drugi pomičnim mrežama, koje su vukli drifteri, i položiti američke mine na mjestima gdje je to dubina dozvoljavala. Trebalo je postaviti i druge mreže u dubini od 50 do 100 m, položiti 40 000 mina od jedne obale Jadrana na drugu i ostaviti samo uzak prolaz. Na taj način bi Jadransko more bilo doista potpuno zatvoreno. Taj američki plan, koji je prihvaćen na međusavezničkom savjetovanju u Parizu (13. do 14. septembra 1918), nije bio izveden, jer je uto došlo do primirja.

Engleski komodor, koji je komandovao engleskim jedinicama na Jadranu (40 britanskih i 12 francuskih razarača, 8 slupa, 48 trolera, 76 ribarskih parobroda, 36 britanskih MAS-ova i jedna amerikanska flotila lovaca-podmornica) imao je da zaštiti sav taj glomazni odbrambeni sistem i onemogući podmornicama da plove po površini. Na sjevernom kraju ove baraže patroliralo je 20 podmornica. Na talijanskom kopnu u Brindiziju, Otrantu, zatim u Varanu i Valoni, bile su talijanske vazduhoplovne sta-

nice, u Otrantu engleska, u Krfu francuska, koje je trebalo da vrše službu izviđanja.

Torpediranje bojnog broda „Szent Istvan". — Sve jače zatvaranje Otrantskih vrata i gotovo nemogućnost da se podmornice povuku, naveli su austrougarsku mornaričku komandu da se odluči provesti jedan napad velikog razmjera na Otrantsku baražu. Trebalo je da napadnu „Novara", „Helgoland", „Admiral Spaun" i „Saida", uz pratnju razarača i torpiljerki, a kao podrška trebalo je da budu sve najjače i najmodernije jedinice austrougarske flote („Viribus Unitis", „Prinz Eugen", „Thegetthoff", „Szent Istvan", „Erzherzog Ferdinand Max", „Erzherzog Karl", „Erzherzog Friedrich"), uz pratnju razarača i torpiljarki. Pored toga trebalo je da sudjeluju podmornice i hidroavioni.

Napadačka grupa skupila se u Boki Kotorskoj, a zaštita se uputila iz Pule prema jugu 10. jula 1918. Uveče su isplovili iz Pule: „Szent Istvan", „Thegetthoff", u pratnji razarača „Velebita" i šest torpiljarki prema jugu. Kad su se veliki bojni brodovi „Szent Istvan" i „Thegetthoff" nalazili oko 9 Mm SW od o. Premude, napala su ih dva talijanska MAS-a (MAS 15 i MAS 21), i izbacila na njih po dva torpeda, „Thegetthoff" nije bio pogođen, dok je „Szent Istvan" pogođen u 3.30 sati od dva torpeda i potonuo u 6.05 sati na 44^0 i 16' sjeverne širine i 14^0 i 13' istočne dužine (sl. 76 i 77).

Uslijed gubitka jednog od najvećih i najmodernijih brodova, a u prvom redu zbog toga što je neprijatelj otkrio ovu veliku akciju, ona je bila obustavljena. S druge strane likovala je cijela Italija zbog jednog doista junačkog podviga svojih mornara.

Napad Antantinog flotnog odreda na Drač 2. oktobra 1918. — U nastavku rata bilo je još pojedinačnih dejstava, u prvom redu protivpodmorničkih borbi, djelovanja hidroavijacije, napose u sadejstvu sa kopnenom vojskom, ali je bila samo jedna operacija većega stila: napad jednog Antantinog flotnog odreda na Drač 2. oktobra 1918. godine sa svrhom da se potope neprijateljski brodovi i unište gatovi i magazini. Taj se flotni odred sastojao od oklopnih krstaša „San Giorgio", „Pisa", „San Marco" i engleskih lakih krstarica „Lowestott", „Darthmouth" i „Wey-

mouth", sa zaštitom od 8 engleskih razarača i nekoliko torpiljarki. Pored ovih jedinica bila je izviđačka grupa: talijanski izviđači „Nibbio", „Sparviero" i „Aquila" (sl. 73), bojni brod „Dante Alighieri" sa 15 izviđača i 2 razarača, i engleske krstarice „Gloucester" i „Glasgow" sa nekoliko razarača. Odred je pratilo 8 podmornica, 4 talijanska i 30 engleskih hidroaviona koji je trebalo da izviđaju do visine Boke Kotorske i uz to bombardiraju neke objekte.

Drugog oktobra ujutro 1918. otplovio je Antantin odred put Drača, pred kojim su se tada nalazili austrougarski razarači: „Dinara", „Scharfschütze" i 1 torpiljarka, zatim parobrodi „Graz", „Herzegovina" i „Stambul". Napad je počeo bombardiranjem savezničkih hidroaviona u 7 sati ujutro, a u 10.20 sati prispjeli su Antantini brodovi pred Drač i otvorili artiljerijsku vatru. Kasnije stupiše u dejstvo i 4 MAS-a. Na bombardiranje s mora odgovorile su kopnene baterije i pomorske ratne jedinice. U 11.48 sati pojavila se austrijska podmornica „U 31", koja je izbacila torpedo na krstaricu „Weymouth", i znatno je oštetila. Bitka je potrajala sve do 12.15 sati, kad su Antantini brodovi prekinuli borbu i vratili se u svoje baze.

Od austrijskih brodova bio je oštećen razarač „Scharfschütze", potopljen parobrod „Stambul", oštećeni „Graz" i „Herzegovina", a u Draču je porušeno mnogo kuća i poginulo nešto ljudi i mornara.

Bio je to posljednji pomorski sukob neprijateljskih snaga na Jadranu.

6. – UČESTVOVANJE JUGOSLAVENA U AUSTROUGARSKOJ MORNARICI GODINE 1914–1918.

Raspoloženje prema Austro-Ugarskoj Monarhiji. – U dvadesetom stoljeću austrougarska ratna mornarica postajala je sve više i više, što se ljudstva tiče, veliko poliglotsko središte u kojemu je tek mali dio bio sa primorja. Austrijska politika je nastojala na tome da mornaricu što više germanizira, pa je, pored toga što je službeni i komandni jezik bio njemački, pretežni broj oficira bio njemačke narodnosti. Mornarica, koja je u XIX stoljeću bila usko vezana ne samo za more, nego i za narod na moru, udaljavala se od toga naroda sve više.

Međutim su se na Jadranskom primorju odigravali važni događaji, koje službena monarhija jedva da je i primjećivala. Narodni preporod, započet četrdesetih godina XIX stoljeća, učinio je, malo-pomalo, da je cijelo primorje bilo nacionalno svjesno, a u XX stoljeću sve više i više su rasle simpatije za slobodne krajeve, gdje su bili nastanjeni Jugoslaveni, za Crnu Goru i Srbiju. Mornari, koji su još u XIX stoljeću bili odani monarhiji, sada se sve više od nje duhovno udaljuju i zanose svojim širokim nacionalnim koncepcijama. Jugoslavenski mornari koji su naučili da je ovo more bilo njihovo, da je na njemu nekad postojala hrvatska država sa svojom mornaricom, da je nekada na njemu cvjetao Dubrovnik sa svojom mornaricom, oduševljavali su se pjesmama kao što je bila ona: „Buči, buči morje Adrijansko — negdaj, negdaj bilo si slovansko . . .“ Takvi mornari nisu više bili sigurna odbrana carstva. Pored toga ne samo kod Jugoslavena, nego i kod drugih mornara prodirale su sve više socijalističke ideje, između kojih je i pacifizam bio jedna od vodilica. Sve je to bilo pritajeno, ali ne baš suviše, i razgovori su se o tom vodili, čitale se knjige i novine, raslo je jedno raspoloženje koje nije bilo u skladu sa onim što su željeli mornarički komandanti i bečka ministarstva.

Ovakvo raspoloženje, koje je postojalo prije početka rata 1914. godine, pojačalo se kad su i u mornaricu došli rezervisti, stariji ljudi sa izgrađenim nacionalnim i socijalnim naziranjima. U floti ih je bilo malo, ali ih je, bilo mnogo u bazama, u kojima je mornarica boravila, gdje su se sastajali s mornarima koji su izlazili na kopno, i gdje su u razgovorima, pa i bez ikakve namjere, sijali sve više i više nove nacionalne i socijalističke ideje.

Upravo iščezavajuća jugoslavenska manjina nižeg oficirskog kadra u mornarici nije se većinom ni usuđivala izraziti svoju nacionalnu opredjeljenost i nije imala nikakve, pa ni najmanje veze sa svojim sunarodnicima, prostim mornarima. Bilo je, istina, nekih oficira na visokim komandnim položajima, koji su bili rodom iz naših krajeva i sa našim prezimenima, pa i jedan od komandanata ratne mornarice admiral Njegovan, ali oni su bili odnarođeni i zadojeni germanskim duhom. Tek je poneki Slovenac ili Hrvat uspio da postigne neki viši rang unutar

podoficirskog kadra, ili je bio pridodat raznim tehničkim službama. Svi su ostali Jugoslaveni bili odreda prosti mornari, određeni za najteže poslove, u prvom redu za ložače. I dok su oni, koji su odslužili redoviti rok to nekako podnosili, kod rezervista nije bilo tako. Oni su i te kako shvatali svoju podređenost i njihov ponos se bunio protiv toga da na ovom moru, koje je bilo naše, svi oni odreda budu samo sluge gospodarima koji more ni poznavali nisu.

Kad je rat započeo, i kad su se nasuprot Austrije i Njemačke uz Srbiju i Crnu Goru postavile velike sile — Francuska, Engleska i Rusija — brzo je u mornaričke redove prodrlo uvjerenje o neizbježnosti poraza i Austrije i Njemačke, i o uzaludnom pothvatu Centralnih sila. Kasnije, kad su Austrija i Njemačka uspjele da prisile Srbe na uzmak, kad su Francuzi morali uzmicati, i kad je Rusija bila izbačena iz borbe, mnogi su naši mornari u austro-ugarskoj mornarici klonuli, ali nisu prestajali da se nadaju konačnoj pobjedi.

Prve godine rata su prolazile u mornarici bez ikakvih znakova nezadovoljstva, jer su se, pored ostaloga, svi bojali da u takvom narodnosnom konglomeratu na bilo koji način izraze svoje mišljenje. Nije uopće bilo nijednog, pa ni najmanjeg ratnog broda na kojem su svi bili pripadnici jedne narodnosti, a bilo je brodova i sa pripadnicima 10 narodnosti, koji jedan drugoga nisu razumjeli i koji u većini nisu razumjeli ni njemački, službeni i komandni jezik. Svak se bojao svakoga.

Dalmacija je cijela bila duboko prožeta nacionalnim duhom i težnjama za oslobođenje od Austrije, a isto tako i dio Istre. U Dalmaciji su te težnje bile suviše glasne, isuviše javne, a da ne bi djelovale na omladinu. Sokolska društva, čitaonice, novine, pjevačka društva i cijeli javni život uopće, ne samo u gradovima nego i u gotovo svim varošicama, a i u mnogim selima, sve je bilo zadahnuto mržnjom prema Austriji i težnjom za oslobođenje od nje.

Mornari naše narodnosti sve su to osjetili ili prije ili za vrijeme svoga odsluživanja roka, i sve su to stalno pratili i za vrijeme rata. Uspjesi srpske vojske na početku rata 1914. podigli su još više nadu i vjeru.

Bijeg torpiljarke broj 11, 4. oktobra 1917. — Protuaustrijski raspoloženi mornari okupljali su se u Šibeniku,

koji je bio ratna luka, i tamo ih je bilo više, s ciljem da na poziv ustanu. Međutim, mada je među njima bilo razgovora, nisu oni tada nipošto bili međusobno čvrsto povezani. Ali je ipak postojalo nekoliko grupica koje su sebi postavile određen cilj protiv Austro-Ugarske. Takva je jedna grupica bila na torpiljarki broj 11. Na njoj je bio mornar I klase Petar Gvozdić, koji je sa svojim istomišljenicima, Vaclavom Petrla i torpednim podoficirom Franjom Dukatom, obrazovao grupu zavjerenika, Slavena, koji su odlučili da kad njihov brod isplovi sprovedu udar i pobjegnu. Kad je u zoru 4. oktobra 1917. torpiljarka br. 11 isplovila iz šibenske luke, zavjerenici su zatvorili oficire, podoficire i druge koji im nisu bili pouzdani, i otplovili put Italije, gdje su predali brod Talijanima.

Tajna organizacija mornara u Šibeniku. — Bilježi torpiljarke br. 11 djelovao je uveliko na raspoloženje mornara. Uto je u Rusiji došlo do oktobarske revolucije, i glas je o njoj dopro ne samo do civilnog stanovništva na našem primorju, nego i do vojske i mornarice. I Majska deklaracija u Carevinskom vijeću u Beču od 30. maja 1917, i druge deklaracije hrvatskih, srpskih i slovenskih političara, koje su za njom slijedile, a sve imale za cilj veću ili punu slobodu slavenskih naroda u Austriji, djelovale su na naše mornare. Do njih je dopro i Dekret o miru ruske revolucionarne vlade, i snažno djelovao. Sve je to jačalo protivratno raspoloženje u redovima mornara u Šibeniku, koji su međusobno organizirali tajnu organizaciju čija je svrha bila ustanak protiv austrougarskih vlastodržaca.

Potkraj 1917. godine počela se stvarati organizirana protuaustrijska akcija na ratnom brodu „Schwarzenberg", koji se nalazio u šibenskoj luci kao matični brod, uz brodove „Karl VI" i „Vulkan", i na nekoliko minopolagača i torpiljarki. Sa „Schwarzenberga" se širio pokret na ostale brodove, a prodirao je i u kopnenu vojsku. Glavni organizator na „Schwarzenbergu" je bio podoficir Franjo Petretić.

Pobuna u pulskom arsenalu. — Dok se polagano stvarala organizacija protuaustrijski raspoloženih mornara na brodovima i na kopnu u Šibeniku, 22. januara 1918. izbila je u pulskom arsenalu ozbiljna pobuna prouzrokovana teškim ekonomskim prilikama arsenalskih radnika i njiho-

vom težnjom za nacionalnim oslobođenjem i prednostima socijalističkog društva. Ruska revolucija je imala na njih daleko veći uticaj nego na mornare, a teške prilike, u kojima su u Puli živjeli, sve su to pojačavale. Međutim, bez velikih poteškoća uspjelo je komandi mornarice pobunjenike umiriti.

Pobuna mornara u Boki Kotorskoj 1918. — Međutim se stanje u ratnoj luci u Boki Kotorskoj iz dana u dan sve više usmjeravalo na pobunu i ustanak. Loša prehrana, nestašica hrane i njena neravnomjerna podjela između oficira i vojnika, bahato ponašanje oficira i toliko sličnoga, stvaralo je kod mornara, bez obzira na narodnost, povoljan teren za ustanak, sa težnjom da se rat dokrajči. Među mornarima bilo je socijalistički odgojenih i nastrojenih ljudi, koji su uočili priliku da djeluju na mornare i da ih podstaknu na ustanak. To je dovelo do toga da su krajem 1917. na oklopnom krstašu „Sankt Georg" (sl. 74), na kojemu je bilo 629 mornara posade i sam komandant bokokotorskog brodovlja kontraadmiral Hansa, izašle konspirativne novine u kojima se tražio istup svih mornara u svrhu završetka rata. Te su tajne novine predavane onda od broda na brod preko sigurnih istomišljenika.

Vijesti iz Rusije, kao i one iz pojedinih dijelova Austrije, teško stanje na ratištima, uspjesi saveznika i ulazak SAD u rat sve više su jačali spremnost među bokeljskim mornarima da se dignu na ustanak. Ciljevi pojedinih mornara bili su razni, jer su jedni željeli da se Austro-Ugarska monarhija sruši i da na njenim ruševinama nastanu nacionalne države, a drugi su htjeli revoluciju poput one u Rusiji, gdje bi poslije srušene dotadanje vlasti nju preuzelo u svoje ruke radništvo i seljaštvo. Ali se tada nije diskutiralo o ciljevima, nego se išlo za ustankom i svršetkom rata.

Tada se obrazovalo rukovodstvo pobune, u kojem su bili: Franz Raš (Rasch), Josip Krajbić (Kreibich), Mate Brničević, Jerko Šižgorić, Šimun Ujdur, Anton Grabar, Marčelo Kaligaris (Marcello Caligaris) i dr. Tu je bilo, kako se iz sastava odbora vidi, pripadnika raznih narodnosti, ali su većina bili Hrvati. Odbor je ozbiljno započeo sa pokretom, pazeći pri tom na tajnost i uzimajući samo pouzdane drugove. Uskoro se agitacija proširila na svim

većim ratnim brodovima, a napose na „Sankt Georgu" i na matičnom brodu „Gäa", kao i na oklopnom krstašu „Karlu VI".

Odbor je pripravio definitivnu akciju i 1. februara u podne bio je sa admiralskog broda „Sankt Georg" ispaljen topovski hitac, a poslije toga je skinuta s glavnog jarbola austrijska zastava i podignuta crvena zastava revolucije. Odmah je to učinjeno i na brodu „Gäa", a zatim i na nekim drugim ratnim brodovima. Tek pred sumrak podigli su crvenu zastavu i ostali ratni brodovi u Boki Kotorskoj, tako da je izgledalo da je sva mornarica, usidrena u Boki, prešla pod komandu pobunjenika.

Kad je na oklopnom krstašu „Sankt Georg" odjeknuo topovski hitac i podignuta crvena zastava, kad su dograbljene puške i otpočelo se sa pripucavanjem, u općoj gužvi ustao je Grabar Anton i progovorio kako je mornarima dosta rata koji donosi koristi samo izrabljivačima, kako hoće mir i demobilizaciju. Poslije njegova govora mornarička glazba je zasvirala Marseljezu. Oficiri su se nalazili u menaži, a admiral u svojoj kabini. Svi pokušaji i pojedinih oficira i samoga kontraadmirala da mornare odvrate od pobune ostali su bezuspješni, i oni su ostali zatočenici mornara u svojim kabinama.

Slično se događalo na oklopnom krstašu „Kaiser Karl VI", na kojemu je bilo 548 mornara. I na njemu su mornari preuzeli komandu. Nešto je zapinjalo sa krstaricom „Helgoland" (340 mornara), koja je tek pod prijetnjom topova sa „Sankt Georga" potpuno pristala uz pobunjenike. Matični brod „Gäa" (345 ljudi posade) pristao je odmah uz pobunjenike. Na „Novari" (340 mornara) se tek prividno izvjesila crvena zastava, a mornari, koji su bili potpuno uz pobunjenike, iskrcali su se. Krstarica „Kaiser Franz Joseph I" (427 mornara) istakla je crvenu zastavu tek pod paljbom sa „Sankt Georga", i poslije sukoba između oficira i mornara. Na starom bojnom brodu „Monarch" (439 mornara) mornari su tek poslije opiranja od strane komandanta i oficira razoružali i pozatvarali oficire i istakli crvenu zastavu. Na razaračima, torpiljarkama i ostalim manjim brodovima posada je bila podijeljena i mnoge su se jedinice samo prividno priključile pobunjenicima time što su istakle crvenu zastavu. Naprotiv su

radnici u arsenalskim radionicama u Tivtu i Đenoviću pristali odmah uz pokret.

Dok se tako razvijala pobuna na brodovima i u mornaričkim radionicama, kopnena vojna snaga Boke Kotorske, obaviještena o tome, pristupila je odmah spremanju da napadne pobunjene brodove. Sve baterije bokeljskih utvrđenja bile su stavljene u ruke potpuno lojalnih vojnika.

Pobunom je upravljao Centralni komitet na „Sankt Georgu", u koji je svaki brod trebalo da uputi po dva svoja predstavnika. Vodstvo pokreta preuzeo je Franz Raš.

Međutim, brzo se vidjelo da pobunjenici nisu složni u svojim traženjima, jer su jedni bili za mir po svaku cijenu, drugi za poboljšanje ishrane, treći za dopuste, četvrti za bolje uniforme, a oni koji su bili socijalistički raspoloženi ustajali su protiv tadanjeg socijalnog stanja u državi i tražili promjenu toga stanja, težeći punoj revoluciji.

Poslije vijećanja na brodu „Sankt Georg" Centralni komitet je donio svoje zaključke koje je predao kontraadmiralu Hansu pod naslovom „Što mi tražimo". Istovremeno je i jedan radnik predao predstavku radnika, pod naslovom „Što mi zahtijevamo".

Glavna traženja mornara su bila:

I

1) Mjere za pripremanje općeg i hitnog mira.

2) Potpuna politička nezavisnost od drugih sila.

3) Mir na temelju ruskog demokratskog prijedloga „bez aneksija" itd.

4) Potpuno razoružanje (demobilizacija) i osnutak dobrovoljne milicije.

5) Pravo na samoopredjeljenje naroda.

6) Lojalni odgovor na Vilsonovu notu.

7) Za članove porodica onih koji su pozvani u vojsku veću potporu i dovoljnu opskrbu živežnim namirnicama i odjećom.

8) Demokratizacija vlade.

1) Zbog nedovoljne ishrane napuštanje svakog nepotrebnog rada i vojničkog vježbanja.

2) Više izlaženja na kopno i duljega trajanja.

3) Svakih šest mjeseci unutar toga vremena bezuslovan dopust vojnika od 21 dana, ne uračunavajući u to putovanje. To vrijedi i za štab.

4) Uvođenje bržeg transporta na dopust, dostojno čovjeka, povišenje hranarine za vrijeme dopusta i eventualno davanje hrane u naturi.

5) Pravedna razdioba brodske hrane. Jedna kuhinja za štab i ljudstvo.

6) Bolja opskrba duhanom, jednaka za momčad i štab.

7) Ukidanje cenzure pisama.

8) Uzimanje u obzir posebnih zahtjeva pojedinih brodova i čamaca.

9) Nikakve posljedice od demonstracija.

Radnički zahtjevi su bili:

1) Opći mir.

2) Demilitarizacija, koju nam je obećalo ministarstvo.

3) Povišenje plaća.

4) Više slobode.

5) Bolja hrana i hranarina, kao na kopnu (5 kruna i 10 filira).

6) Naš novac za dopust kao prije i hranarina u novcu.

7) Prostorija za jedenje dostojna čovjeka.

8) Ukidanje cenzure pisama.

9) Da porodice izbjeglica dođu kući.

10) Nikakve kazne za učesnike ove demonstracije.

Kako se na prvi pogled vidi, jedan je dio iznesenih zahtjeva bio čisto političke prirode, a drugi se odnosio na ono što je mornare neposredno tištilo. Sasvim je prirodno bilo da se komandant flotnog odreda, ma koliko bi on to htio, nije mogao nikako obavezati da će ispuniti bilo koji od političkih zahtjeva, a mogao je samo donekle udovoljiti onim drugim, i to samo ukoliko se to nije kosilo sa propisima i uputstvima koje je on u tom pogledu imao.

Tako je on i postupio i rekao mornarima da će njihove političke zahtjeve dostaviti dalje, a onda im je odgovorio na pojedine njihove zahtjeve u pogledu ishrane, duhana,

izlaženja na kopno, dopusta, cenzure pisama, više-manje evazivno (uvijeno). Što se tiče kažnjavanja zbog demonstracije, komandant je ostao pri tome da će one koji su gađali ručnim oružjem i topovima, i koji su bili začetnici pobune, najstrože kazniti.

Vođe pobunjenih mornara nisu bile nipošto zadovoljne ovakvim kontraadmiralovim odgovorom. Njih nisu zadovoljavala njegova obećanja da će im se nešto više pripaziti na hranu i dopuste. Oni su u prvom redu tražili sklapanje mira i to su htjeli ubrzati svojom demonstracijom, a na to im kontraadmiral nije ništa odgovorio.

Zbog svega toga zaključili su mornari da se pobuna nastavi dok njihovi zahtjevi ne budu ispunjeni.

Tako se svršio prvi dan pobune mornara.

Kad se ta pobuna posmatra iz historijske perspektive mora joj se priznati da je ona na prvi mah uspjela i da je njen uspjeh trajao tačno do završetka. Trebalo je da mornari još istog dana znaju da su sve utvrde u Boki Kotorskoj, koje su potpuno dominirale zalivom, u rukama oficira lojalnih vladi, i da će one otvoriti vatru na brodove ako za to dobiju naređenje. Trebalo je bez obzira na sve svakako isploviti iz dometa topova bokeljskih utvrda, da bi se moglo slobodno dalje djelovati. Mjesto toga oni su ostali sa svim brodovima u zalivu, a dotle je Komanda ratne luke opkolila cijeli zaliv kopnenom vojskom, a izlaz iz Boke zatvorila minama.

Kad je osvanuo 2. februar, a raspoloženje vođa pobunjenih mornara sve se više usmjeravalo u cilju socijalističke revolucije, bilo je jasno Komandi ratne luke, a i kontraadmiralu Hansi, da između vođa pobunjenih mornara nema zajedničkog cilja, a ni plana, a pogotovo je to bilo kod ostalih mornara. Dragocjen je dan izmakao, a za vrijeme noći već su kopnene baterije bile spremne da topovskom paljbom uguše bunu na brodovima koji više iz luke nisu mogli isploviti. I tada, u 2 sata po ponoći, javila je Komanda ratne luke pobunjenim mornarima na „Sankt Georgu" da će tokom prijepodneva poslati pobunjenicima jednog svog izaslanika koji će im dostaviti poziv da se u određenom roku od oko šest sati vrate na dužnost. Ukoliko se u tom roku to ne dogodi, otvoriti će kopnene baterije vatru na pobunjeničke brodove.

U 10 sati doplovio je do „Sankt Georga“ motorni čamac sa jednim poručnikom koji je saopćio Centralnom komitetu da ga šalje komandant kopnene vojske u Boki Kotorskoj, s porukom da s njime dođu dva zastupnika mornara na pregovore. Tamo im je saopćeno da će on narediti da kopnene baterije započnu sa bombardmanom pobunjeničkih brodova ako u roku od 3 sata, tj. do 13 sati ne budu skinute crvene zastave.

Međutim, u 11,30 sati pošli su delegati Centralnog komiteta kontraadmiralu Hansi, kojemu su predali nova svoja traženja, pod naslovom „Što mi hoćemo!“ Glavne su tačke novih zahtjeva bile uglavnom iste kao i one prve, ali se više vodilo računa o stvarnom položaju. One su bile: priznanje delegata od strane svih komandi i sporazum sa faktorima oba zastupnička doma. U tu svrhu treba da zastupnici ili njihovi pouzdanici dođu u Boku Kotorsku i tamo se sporazumiju s mornarima. Napose su pobunjenici tražili da nitko ne smije ni na kakav način odgovarati za „demonstraciju za mir“. U svrhu što boljeg sporazumijevanja između sebe, delegati pojedinih jedinica sastajat će se svake sedmice i donositi zaključke, koje će saopćiti komandi, a ova ih po mogućnosti sprovesti.

Posljednja tačka je glasila: ako se njihovim traženjima ni u najmanjoj mjeri neće udovoljiti, to delegati otklanjaju svaku odgovornost za ponovne demonstracije.

„Delegacija ponovo naglašuje, da je ono što se dogodilo bila samo demonstracija, koja je usljed premašivanja nepravilnosti raznih komandanata, nedovoljnog obavještavanja momčadi odnosno mirovnih ciljeva i izgleda za mir u izvjesnoj mjeri bila improvizirana. Delegacija može preuzeti odgovornost za održanje reda samo uz gore navedene uslove“ (tj. da se bar nešto udovolji traženju pobunjenika). „Svaki je demonstrant imao i ima volju da u svako doba svoje snage žrtvuje za zaštitu domovine protiv vanjskih neprijatelja“.

U ovim novoformuliranim zahtjevima pobunjenih mornara bilo je izbačeno gotovo sve ono što je u prvom traženju u vezi s političkim prilikama bilo izneseno. Prvi su zahtjevi bili sastavljeni pod jakim uticajem ruske revolucije i tako samosvjesno kao da bokeljski mornari imaju u svojim rukama cjelokupnu ratnu mornaricu, ili da

su bar u sporazumu sa onom u Puli i Šibeniku. I zahtjevi drugoga dana nadmašivali su snage pobunjenih mornara, tim prije što ni toga dana, kao ni prvoga, nisu oni nikako namjeravali isploviti iz Boke.

Ove zahtjeve uručio je drugoga dana pobune Franz Raš kontraadmiralu Hansi. Kad ih je ovaj pročitao — a znao je situaciju i kod pobunjenih mornara i u Boki — nije se više ponašao kao njihov zarobljenik, nego kao komandant flotile krstarica. S druge strane su se mornari ponašali prema Rašu kao prema svom komandantu. Tako se desilo da je upravo za vrijeme dok je Raš bio kod Hanse, došao jedan mornar i Rašu podnio raport da je ratni brod „Kronprinz Erzherzog Rudolf" potpuno spreman za borbu i stoji na strani pobunjenika, a ovaj (Raš) je na to naredio mornaru da čeka. Na to je kontraadmiral upitao Raša tko je on, našto mu je Raš nakon izvjesnog oklijevanja kazao svoje službene podatke. Hansa ga je zatim upitao što on zamišlja da će postići. Raš je odgovorio: „Mi imamo sada vlast u rukama i nećemo je više pustiti." Kontraadmiral mu je predočio da je to samo besmisleno uobraženje, i da su svi oni u vlasti Komande ratne luke, koja se sigurno neće šaliti. Raš je odgovorio: „Rudolf će stanicu u Zeleniki pretvoriti svojim topovima u ruševine, tako da nikakve čete neće moći prispjeti."

Hansa je tada završio razgovor sa Rašom i ostalim delegatima i kazao im da odmah treba da saopće svim mornarima poruku Komande ratne luke. On, kontraadmiral, neće nikoga pozivati na odgovornost zbog demonstracije ako se smjesta vrate na staru dužnost.

Kad je mornarima sve to saopćeno, oni su odbili da skinu crvenu zastavu.

Istoga dana su mornari izabrali rezervnog zastavnika Antuna Sesana za komandanta na brodu „Sankt Georg", s tim da bude podvrgnut Centralnom komitetu.

Međutim je na brod „Erzherzog Rudolf" (sl. 75), kad se uputio prema ostalim jedinicama, otvorena vatra iz jedne utvrde, koja je načinila štete i od koje je poginuo jedan mornar, a drugi smrtno ranjen. Ni „Rudolf", kao ni ostali brodovi, nije na vatru odgovorio, što je uveliko djelovalo na raspoloženje pobunjenih mornara, čija je borbenost opadala.

Kad su oficiri, kojima je bilo dozvoljeno kretanje, počeli da siju neslogu među momčad, ponovo su vraćeni u svoje kabine, ali ne na svim brodovima, i dok je brod „Sankt Georg" vršio pripreme da isplovi iz luke, krstarica „Novara" prevarno je pod crvenom zastavom krenula prema Verigama, skinula onda crvenu zastavu i u dosluhu sa njemačkim podmornicama počela dogovor na koji će način ugušiti pobunu. Najuži prolaz u Boki — Verige — bio je tada u kontroli „Novare" i njemačkih podmornica. „Novaru" je slijedio „Helgoland", koji je također pod crvenom zastavom već bio u rukama oficira, i tako nesmetan od „Sankt Georga" otplovio do Veriga. Ove dvije krstarice slijedile su flotile razarača uvijek pod crvenom zastavom, da bi je onda skinule. Svi su oni prispjeli do Veriga, koje su došle u punu kontrolu oficira. Izaći iz Boke nije bilo više moguće ni „Sankt Georgu" ni drugim pobunjeničkim jedinicama. Drugoga dana pobune situacija je išla sve više u prilog staroj komandi, a pojedine jedinice su redom otpadale od vodstva pobunjenika.

Znajući kako stoje prilike, Komanda ratne luke je uputila depešu Komandi flotile krstarica i Mornarskom komitetu, u kojoj je saopćavala da neće otvarati vatru na pobunjeničke brodove ako oni ostanu usidreni. Toj je depeši udovoljeno i Komitet mornara je o tom izvijestio Komandu ratne luke.

Videći kako pokret slabi i shvatajući da mornari ne mogu sami uspjeti u svojim težnjama, Komitet mornara obratio se depešama na opozicione narodne zastupnike u Beču i Pešti, i to u Beču na dr Adlera, vođu socijaldemokratske stranke, i u Pešti na grofa Karolyi-ja. U tim depešama Komitet javlja o pobuni mornara, navodi njene glavne ciljeve i traži da dođu u Boku delegati parlamenta. Depeše su primljene i Jugoslavenski poslanički klub u Carevinskom vijeću odredio je kao svog delegata dr Božu Vukotića.

Međutim je Komanda ratne luke produžila svoj ultimatum do 10 sati 3. februara, kada će da otvori vatru na pobunjeničke brodove ukoliko se ne pokore.

Slom pobune. — Noću 2/3. februara sukobile su se dvije struje među pobunjenicima: ona koju je zastupao Sesan — da se isplovi po svaku cijenu, i ona koju je za-

stupao Raš — da treba ostati i boriti se, jer će pomoći drugi istomišljenici, a i stoga što treba provesti socijalističku revoluciju u samoj zemlji, a ne uletjeti u zarobljeništvo Antante. Kad je Sesan vidio da ga drugovi ne namjeravaju slijediti, a shvatio je nemogućnost uspjeha ako se ostane na sidrištu, pobjegao je avionom. Raš to nije htio, i vjerovao je još u uspjeh.

Pobunjenici su odmah prvog dana pobune uputili pozive na ustanak drugovima u Puli i Šibeniku, vjerujući da će im ovi pohitati u pomoć. Međutim, te depeše nisu ni doprle do njihovih istomišljenika u Puli i Šibeniku.

Uto je 3. februara u 7.30 sati doplovila u Boku iz Pule III divizija bojnih brodova pod komandom viceadmirala Karla Zajdenzahera (Seidensacher), koju je tamo uputio admiral Njegovan, komandant cjelokupne mornarice.

Međutim je Centralni komitet odredio da se u 7.00 sati na svim brodovima glasa hoće li se s demonstracijom nastaviti ili je prekinuti. Glasanje je ispalo u prilog prekidanja. Do 10 sati na svim brodovima je skinuta crvena zastava.

Tada je slijedilo hapšenje. Zatvoreno je oko 800 mornara u tvrđavske zatvore i u neke barake. Šestog februara izdvojena su četrdesetorica, koji su određeni za ratni sud zbog zločina pobune.

Pred prijekim ratnim sudom u Kotoru započela je 7. februara rasprava o optuženoj četrdesetorici mornara, i bila je završena 10. februara. Jedanaestog u zoru saopćena je optuženicima presuda kojom su se Franz Raš, Anton Grabar, Jerko Šižgorić i Mate Brničević osuđivali na smrt strijeljanjem, Franz Bajzel na deset godina, i Ludvik Čekaš (Szekacs) na pet godina robije, a ostali optuženici upućeni su na redovni vojni sud. Dva sata poslije toga, nešto poslije 7 sati, osuđenici na smrt bili su streljani u Škaljarima.

U tamnicama je preostalo još gotovo 800 mornara, koji su skapavali od gladi i surovosti stražara. Tada je, krajem maja, vjerovatno pod pritiskom parlamentarnih krugova, pušteno njih 300 iz zatvora, zatim je djelovanjem advokata i narodnih poslanika još nešto pušteno, tako da ih je 15. septembra bilo još 379, protiv kojih je počela

glavna rasprava 16. septembra. Dok je još rasprava trajala objavljena je naredba cara Karla, kojom se protiv 348 optuženika obustavlja krivični postupak, a nastavlja protiv 31.

Ovi preostali mornari ostali su u brodskom zatvoru sve do 31. oktobra, tj. do sloma.

Značaj ustanka mornara u Boki Kotorskoj. — Ustanak mornara u Boki godine 1918. je jedan od najvažnijih događaja u austrougarskoj ratnoj mornarici, ne samo za vrijeme prvog svjetskog rata, nego i uopće. Iako je među mornarima bilo mnogo njih koji su, oštro nacionalistički slavenski usmjereni, htjeli da tom pobunom doprinesu slomu Austro-Ugarske monarhije, u cilju stvaranja slavenskih država ili priključivanja dotadanjim slavenskim državama, kako su to težili neki Jugoslaveni, pobuna mornara u Boki nosi čisto revolucionarni karakter u smjeru preuzimanja vlasti od strane socijalistički orijentiranih stranaka. Vođa pobune Raš je bio potpuno u tom smislu orijentiran, a tako su orijentirani i ostali rukovodioci pobune njemačke i mađarske narodnosti. Kad su mornari shvatili da sami neće moći ostvariti postavljene ciljeve, Raš upućuje telegram socijalističkom vođi dr Adleru. On i njegovi sumišljenici neće da isplove i da se eventualno pridruže Antantinoj floti, nego hoće da se bore u domovini i stvore novu Austriju. Raš je pred smrt sam priznao da je socijalist, da se borio i bori za prava radnika, za bolje društveno uređenje. On je izjavio dalje da mu je podstrek dala pobuna mornara u Rusiji.

Nema sumnje da je većina mornara pristala uz pobunjenike zbog nesnosnih prilika, slabe ishrane, lošeg odijevanja, slabog postupka i sl., ali je vodstvo bilo u rukama onih koji su imali daleko veće i više ciljeve.

Vrijenje među mornarima u Puli. — Nema sumnje da je među mornarima Pule bilo mnogo onih koji su bili prožeti socijalističkim, odnosno nacionalističkim idejama, ali do neke organizacije takvih mornara nije dolazilo. I oni su, poput svojih drugova u Šibeniku i Boki Kotorskoj, saznali za oktobarsku revoluciju i za ulogu koju su mornari u toj revoluciji odigrali, ali nekog jačeg efekta nisu ti krupni događaji na njih imali.

Štrajk 11 000 pulskih radnika, 22. januara 1918. godine, koji je sproveden prema direktivama socijalističkog partijskog rukovodstva iz Beča u svrhu da se rat što prije završi, svršio je tako da je Komanda mornarice ispunila neke zahtjeve radnika, i oni su se vratili na posao.

Komanda mornarice, podučena događajima u Boki Kotorskoj, budno je pazila da se ne bi nešto slično dogodilo i u Puli. A da je imala i razloga da na to pazi pokazuje nam slučaj sa torpiljarkom br. 80. Ova je torpiljarka pod vodstvom Čeha Františeka Kautzkog i Hrvata Ljubomira Krausa prilikom jednog patroliranja trebalo da pobjegne. Izdani, Kraus i Kautzki su izvedeni pred ratni sud i 11. maja strijeljani.

Proces raspadanja Austro-Ugarske Monarhije, koji je već 1917. godine bio jak, jačao je u toku 1918. iz dana u dan, da bi u drugoj polovini te godine dostigao svoju kulminaciju i doprinio svoj golem dio u slomu na frontovima. Sve je to djelovalo na mornare na ratnim brodovima u Puli. Vilsonovih 14 tačaka od 8. januara 1918. imalo je velik odjek među mornarima, a poruka Centralnih sila za primirje, kao odgovor na te tačke, još više. Naročito je djelovalo na Južne Slavene osnivanje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 6. oktobra, koje je tražilo narodnu, slobodnu, nezavisnu i demokratsku državu. A kad su mornari saznali za Vilsonov odgovor od 18. oktobra Centralnim silama na njihovu mirovnu poruku, vrijenje među njima bivalo je svakog dana sve jače. Uto je 23. oktobra došlo do istupa jelačićevaca na Sušaku i Rijeci i pridruživanja građanstva njihovoj pobuni. Pulski mornari, pripadnici raznih narodnosti, siti rata, a mnogi od njih pod uticajem socijalističkih ideja, a isto tako mnogi Slaveni, a napose Hrvati, Slovenci i Česi sa nacionalističkim idejama, bili su potpuno spremni na ustanak najvećih razmjera, što je i Komanda mornarice vrlo dobro znala. Ali je toj velikoj snazi revolucionarno raspoloženih duhova nedostajala bilo kakva organizacija i vodstvo.

Dvadeset sedmog oktobra sama je Komanda mornarice smatrala da će doći do pobune, pljačke i odlaženja kućama. Tako su se 28. oktobra formirali komiteti na pojedinim ratnim brodovima, koji su preuzeli stvarnu vlast u svoje ruke. Toga su se dana sastali pouzdanici sa svih

brodova i održali sjednicu, na kojoj su donijeli zaključke da treba da budu 1. novembra bezuvjetno pušteni kućama, da imaju zajedničko snabdijevanje s oficirima, da se razdijele uniforme i živežne namirnice i dr.

Kakva je bila situacija 29. oktobra uveče vidi se najbolje iz izvještaja koji je uputio Vrhovnoj komandi oficir za vezu kod admiraliteta:

Na svim brodovima već su osnovana vijeća mornara, koja na nekima, kao na „Viribusu", vrše prava komandanta. Općenita karakteristika: tiha pobuna, zasad bez nasilja na ličnosti. Oficirski kadar na brodovima je bez moći i zasad izručen mornarima u pogledu zaključaka i budućnosti. Discipline je nestalo. Nikakvog pozdravljanja. Odbijaju da izvrše naređenje... Smatram da je isključena uspostava prijašnjeg stanja. Jugoslavenski mornari već su obrazovali centralni komitet mornara... Vlast na brodovima prelazi nesuzdržljivo u ruke mornara... Komanda mornarice je prema mome sudu izgubila svaki vojnički i lični utjecaj.

Predaja austrougarske ratne mornarice Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba 31. oktobra 1918. godine. — Uto je 29. oktobra 1918. godine obrazovano u Puli Narodno vijeće, u kojemu je pored intelektualaca bilo i predstavnika radnika i mornara. To je Narodno vijeće vodilo brigu o preuzimanju ratne mornarice i luke, a i o tome da se u gradu održi mir i red. Brigu za mornaricu povjerilo je Narodno vijeće kapetanu fregate Metodu Kohu.

Međutim su se događaji u monarhiji redali vratolomnom brzinom: 20. oktobra zaključen je u pučkoj skupštini u Beču osnutak države „Njemačka Austrija", Praško narodno vijeće traži nezavisnu državu Čehoslovaka, Narodno vijeće SHS u Zagrebu 29. oktobra raskida s Bečom i Peštom. U Beču se još nadaju očuvanju monarhije u federalističkom obliku i 30. oktobra potpisao je car Karlo riješenje da se austrougarska ratna mornarica preda Narodnom vijeću u Zagrebu.

Toga istog dana, 30. oktobra, održana je skupština mornara na bojnom brodu „Viribus Unitis", koja je donijela razne zaključke, a među ostalima izričito naglasila: „Mi korporativno izjavljujemo da stojimo na stanovištu socijal-demokracije."

Ovakva načela nisu bila prijatna ni admiralu Hortiju i njegovim oficirima, a ni većini u pulskom Narodnom odboru.

Narodno vijeće u Puli je tada raspolagalo već i vojnom snagom, jer su se njemu stavili na raspolaganje „jelačićevci, koji su se nalazili u zatvoru na ratnom brodu „Radetzky", zatim oko 8 000 Čehoslovaka, i još neki odredi vojske.

Tada je, 30. oktobra u 16 sati, kapetan fregate Koh pozvao na dogovor predstavnike mornaričkih i radničkih vijeća i pošto im je objasnio novo stanje koje je nastalo formiranjem nove države SHS, predložio je, a oni su prihvatili slijedeće zaključke: neslavenske se narodnosti smatraju gostima Jugoslavena sve do svog odlaska; onima koji odlaze, dat će Jugoslaveni svaku pomoć, a dok se nalaze u Puli pokoravat će se odredbama Jugoslavena: Česi i Poljaci solidariziraju se s Jugoslavenima.

Kontraadmiral Horti predao je 31. oktobra austrougarsku ratnu mornaricu delegatima zagrebačkog Narodnog vijeća dr Anti Tresić-Pavičiću, Vilimu Bukšegu i dr Čopu, te članovima mjesnog odbora Narodnog vijeća u Puli. Iza toga spuštena je sa bojnog broda „Viribus Unitis" austrijska i podignuta hrvatska zastava. To su isto učinili i svi brodovi u luci Pule. Komandu mornarice preuzeo je kapetan bojnog broda Janko Vuković Potkapelski. Mornari i vojnici, osim neslavena, položili su zakletvu Narodnom vijeću SHS.

Možda ne poznajući prilike, uspio je tada jedan talijanski MAS, usred previranja i nedovoljnog nadzora, prodrijeti u pulsku ratnu luku i potopiti bojni brod „Viribus Unitis", zajedno sa 250 jugoslavenskih mornara i komandantom Jankom Vukovićem.

Ali ni Italija ni ostale sile Antante nisu priznavali darivanje cara Karla od 30. oktobra, i za njih je mornarica bila još uvijek samo austrougarska mornarica, na koju su oni, kao pobjednici, polagali svoje pravo. Štaviše, dan prije 29. oktobra Vrhovna austrougarska vojna komanda prihvatila je uslove za primirje sa Antantom, koji su određivali predaju cjelokupne austrougarske flote saveznicima.

To je i izvršeno.

GLAVA XI

ITALIJA PREMA SREDOZEMNOM I JADRANSKOM MORU 1920—1940.

Londonski pakt je garantirao Italiji mnogo toga, i ona se nadala da će, kada dođe do mira, ako njeni saveznici pobijede, doći do ostvarenja onoga što je njoj taj pakt garantirao. Ali do toga nije došlo, u prvom redu zbog interesa Francuske i Engleske. I prema našoj zemlji nije, istina, Italija dobila sve onako kako joj je u tom paktu bilo obećano, ali je zato dobila drugo, što joj je to kompenziralo: samovlasno je prisvojila Rijeku. Razočarana, Italija je ostala u onim garancijama ugovora koje su se odnosile na Malu Aziju i kolonije. Pobjedonosna Kemalova Turska, pošto je istrijebila strance, nije mislila da ikada bez krvave borbe dozvoli bilo kakvu okupaciju maloazijske obale, Francuska i Engleska čuvale su ljubomorno mandate koje su dobile. Talijanski imperijalizam se nije mogao s ovim pomiriti. Pored imperijalizma bila je tu i prenapučenost talijanskog evropskog teritorija, slaba i nikakva plodnost Libije, koji su silili Italiju da traži na svaki mogući način oduška svom prenapučenom poluotoku, da nađe povoljna tržišta za svoju industriju i krajeve koji će joj dati sirovine. Italija je imala tada krasan položaj na Mediteranu, bila je most srednje Evrope k Suecu i Orijentu, u njenim je rukama bila Libija, Dodekanez i Rodos, ali vlast na Sredozemnom moru nije bila u njenim

rukama, nego u rukama Engleske i Francuske. Bizerta, Tulon, Gibraltar, Malta i Kipar su silne baze odakle su ove dvije velesile dominirale Mediteranom. Ali je Italiji trebalo oduška, ona je htjela da ga ima. Mnogi su talijanski pisci pokazivali na Levant, na onaj Levant kojim su gospodarile i talijanske republike srednjega vijeka. Ali je i taj Levant bio u rukama Engleske i Francuske.

U miru koji je slijedio poslije velikog rata i u utanačenjima sa Jugoslavijom nije, istina, Italija dobila sve ono što joj je bilo zagarantirano Londonskim paktom, ali je dobila osnovnu stvar: cijeli sjeverni Jadran, u srednjem Jadranu otoke Lastovo i Sušac, na kopnu Zadar i u Albaniji protektorat i otok Saseno.

Stari Rim je učinio stanovnike na današnjoj albanskoj obali svojim „saveznicima", a i Italiji je uspjelo da učini od Albanije saveznika u rimskom smislu te riječi, tj. samo fiktivno suverenu državu, koja je u svemu bila ovisna o njoj.

Albanija, raskidana unutrašnjim borbama, ne samo da je primila talijanski protektorat, nego se potpuno podvrgla Italiji. Albanski kralj Ahmed-beg Zogu dobio je 1924. godine od Italije zajam, a za to joj je dao potpuno u njenu vlast emisionu banku, otok Saseno, koncesije petroleuma i izgradnju svih, pa i vojničkih cesta. Iz Italije su se otada uvozili ne samo fabrikati talijanske industrije, nego i oružje sviju vrsta, kao i municija, a došli su i talijanski oficiri kao instruktori nove albanske vojske. Protjeravši ili poubijavši one koji nisu bili skloni ovakvoj politici, predao je kralj Zogu zemlju Italiji, da u njoj radi ono što ona bude smatrala da joj je potrebno. I tako se desilo da su u zemlji, gdje su do tada bile samo kozje staze, počeli da se grade savršeni automobilski putevi, od kojih su glavni počimali u pogodnim lukama i vodili ka jugoslavenskoj granici.

GLAVA XII

JUGOSLAVENSKA MORNARICA 1920—1941.

Dvadesetog novembra 1920. došlo je do konačnog sporazuma između Italije i Jugoslavije. Tog dana je taj sporazum potpisan u Rapalu (St. Margherita Ligure). Prema glavnim odredbama Rapalskog ugovora talijanska granica se protegla sve do visa Triglava, Italiji je pripala Istra, Snježnik, Idrija. Od sjevernih otoka pripali su Italiji Cres i Lošinj i mali otoci oko njih, dok su svi ostali otoci bili priznati Jugoslaviji. Rijeka je proglašena slobodnom državom, i to u granicama tzv. corpus separatum, tj. u granicama grada i kotara Rijeke, komu se dodao mali dio bivše Istre na zapadu Rijeke. Cijela obala od Rijeke do Ulcinja, osim Zadra, bješe priznata Jugoslaviji. Na taj je način Italija dobila neprekinutu morsku obalu Istre sve do Rijeke, sa najvećom austrijskom bivšom trgovačkom lukom Trstom i najvećom ratnom austrijskom lukom, Pulom. Sa otocima Cresom i Lošinjem zatvarala je ona Kvarner, sa Sušcem i Lastovom kontrolirala je cijeli srednji dio Jadranskoga mora. Dobivši Zadar, uvukla se ona u jugoslavenske teritorijalne vode, a sa Valonom i Sasenom, koje je također dobila, imala je u svojoj ruci vrata Jadranskoga mora.

Rapalski ugovor nije bio za Jugoslaviju ostvarenje njenih nacionalnih težnji, jer je dobar dio Slovenaca i Hrvata došao pod Italiju i izvan svojih nacionalnih granica. 400 000 Jugoslavena ostalo je izvan Jugoslavije, u

Italiji. Ali, uza sve te goleme žrtve, prvi je to put u historiji jugoslavenskih naroda da su sa cijelim svojim teritorijem usmjereni na more. U prošlosti se događalo da je jedan ili drugi dio došao do mora, neki je stalno bio na njemu, ali da je cijeli teritorij današnje Jugoslavije, dakle gotovo cijeli naš nacionalni teritorij došao na more, u jednoj zajedničkoj državnoj tvorevini, nikada prije toga nije bilo. Ostvarene su težnje Hrvatske, Srbije, Crne Gore, koje su sve jednim mahom povezane sa Jadranskim morem, Srbija je mogla koristiti slobodnu luku u Solunu, koji je postao najbliža luka za naše makedonske krajeve.

Dvadeset sedmog januara 1924. potpisan je u Rimu sporazum između Jugoslavije i Italije, kojim je Italiji nakon nasilne okupacije dana Rijeka, a Jugoslaviji luka Baroš i Delta u puni suverenitet.

Nova država SHS, koja se kasnije i službeno prozvala Jugoslavija, dobila je gotovo neprekinutu obalu od Rijeke do Ulcinja, ali nije dobila velike i izgrađene luke, kao što su bile Trst i Rijeka, gdje je Austro-Ugarska centralizirala gotovo potpuno veliku prekomorsku plovidbu.

NASLJEĐE AUSTROUGARSKE MORNARICE

Kao baštinica Austro-Ugarske i nakon sporazuma s Italijom 1919. godine dobila je Jugoslavija ova parobrodska društva:

Oceania (14 parobroda sa 32 142 BRT), Dubrovačko parobrodarsko društvo (13 parobroda sa 29 835 BRT), G. Račić i dr. u Trstu (6 parobroda sa 26 339 BRT), Ugarsko-hrvatsko dioničko parobrodsko društvo za slobodnu plovidbu na Rijeci (3 parobroda sa 15 758 BRT), Ugarsko-hrvatsko parobrod. dioničko društvo za obalnu plovidbu na Rijeci (42 parobroda sa 16 620 BRT), Dalmatia — parobrodarsko dioničko društvo u Zadru (30 parobroda sa 9 183 BRT). Pored toga dobila je Jugoslavija i parobrode ostalih manjih društava, koji su pripadali njenim građanima. Svega je dobila 135 parobroda sa 114 388 BRT.

Od austrougarske ratne mornarice dobila je Jugoslavija vrlo malo: 12 torpiljarki, od kojih 4 po 200 tona tipa „Kaiman", a 8 po 250 tona tipa „F i T" na turbinski pogon. Jugoslaviji je predan arsenal u Tivtu, brod-radionica

„Ciklop", dva stara neupotrebljiva broda i nekoliko remorkera. Pored toga dobila je Jugoslavija i 4 dunavska monitora.

Prvog marta 1921. prvi put je podignuta međunarodno priznata jugoslavenska zastava na ratnim brodovima.

Jugoslavija je, poslije velikog rata, dobila premalo i trgovačkih i ratnih brodova. Trgovački brodovi zadovoljavali su u prvi mah za domaći promet, ali ih je bilo premalo za promet sa inozemstvom. Trebalo je učiniti da se uputi inostranstvo u nove prilike, jer je bilo naučeno samo na Trst i Rijeku. Tu su postojale ne samo centralne direkcije velikih linija, nego i trgovci, koji su radili na veliko sa inostranstvom, i onda opskrbljivali naše tržište. S druge strane nije Srbija bila upućena na Jadransko more, nego je prije 1914. njezin prekomorski promet išao preko Soluna i dunavskim putem preko Crnog mora. Trebalo je, dakle, da se i u našoj unutrašnjosti izvrši u tom pogledu duhovni preobražaj, i da se shvati da je Jugoslavija dobila svoje more.

ŽELJEZNIČKI SPOJ MORA SA ZALEĐEM

Austrija i Ugarska uputile su željezničke puteve u svoje velike luke, Trst i Rijeku, a sasvim su zapustile sve dalmatinske luke odreda. Godine 1918. nije još naše primorje od Velebita na jug bilo spojeno željezničkom prugom sa zemljama ostale Evrope, a Bosna je imala samo uskotračnu prugu koja se završavala u Gružu i Herceg-Novom (Zeleniki) i na ušću Neretve, u Metkoviću. Bilo je, dakle, potrebno pristupiti preorijentiranju željezničkih izlaza na more, ukoliko su oni bili djelomično u Jugoslaviji, i gradnji novih željezničkih pruga koje bi se, spajajući unutrašnjost sa primorjem, završavale u najpogodnijim domaćim lukama. A te je luke trebalo osposobiti za veliki prekomorski promet, gradnjom pristaništa, magazina, lukobrana, dizalica, sanitarnih uređaja itd. Međutim, sve je to išlo vrlo polagano, jer u unutrašnjosti nije bilo dovoljno razumijevanja za sasvim nov način prekomorskog, pa i obalnog prometa. Da bi se široki krugovi u unutrašnjosti pridobili za pomorstvo i njegove probleme osnovan je

1920. godine propagandni odbor društva Jadranska straža, a 1922. započelo je društvo svoj propagandni rad.

Uza sve početno nerazumijevanje, vremenom je sve više prodirala i u unutrašnjost i u parlamentarne i vladine krugove svijest o važnosti mora i pomorstva za nacionalnu ekonomiju i potreba da se pristupi pomorstvu na većoj i široj osnovi. Godine 1925. dovršena je željeznička pruga koja je preko Like spajala Zagreb i Beograd sa Splitom. Ova željeznička pruga, koju je Austro-Ugarska počela graditi u strateške svrhe, zadovoljila je gotovo samo putnički saobraćaj, jer nije bila građena da spoji one naše krajeve s morem, koji su ga trebali za eksport svoje robe i za import potrebnih produkata ili sirovina. I bosanska uskotračna pruga je građena u strateške svrhe i ni ona nije odgovarala potrebama Bosne i Hercegovine, kao njen spoj s morem. Pri gradnji željezničke pruge koja je spajala Beograd i Zagreb sa Rijekom i Sušakom, nije se vodilo dovoljno računa o njenom ekonomičnom iskorišćavanju, a sama luka Baroš nije bila dovoljna za potrebe jugoslavenskog teritorija, kojemu je ona bila najbliži i najekonomičniji izlaz na more. Skraćivanje spoja Zagreb—Split i Beograd—Split „unskom prugom", koja se započela graditi 1936. godine, nije rješavalo mnogo, jer je i ta pruga namijenjena u prvom redu osobnom, a ne robnom prometu, kojemu je Rijeka—Sušak mnogo bliži izlaz u svijet. Spajanje Splita i Šibenika jednom kraćom prugom sa Sarajevom i Beogradom, i podizanje ovih luka na velike izvozne luke za Bosnu i Srbiju, nije nikada dobilo ozbiljne podrške, a kamoli da bi se počelo sa izgradnjom takve pruge.

LUKE I NJIHOV PROMET (UVOZ I IZVOZ)

U vezi s izlaskom na more postavljalo se pitanje izgradnje naših luka, koje su malo sporo napredovale, iako su za neke od njih postojale odlične mogućnosti da budu izgrađene za velik prekomorski promet. Velika splitska sjeverna luka, jedna od najboljih luka na Sredozemnom moru, izgrađivala se vrlo polako i gotovo nehajno, a i čemu, kad se nije nikako namjeravalo stvoriti od te luke ono što je ona nekada predstavljala, kad su u Šaloni počinjali

SLIKE
UZ PETI DIO

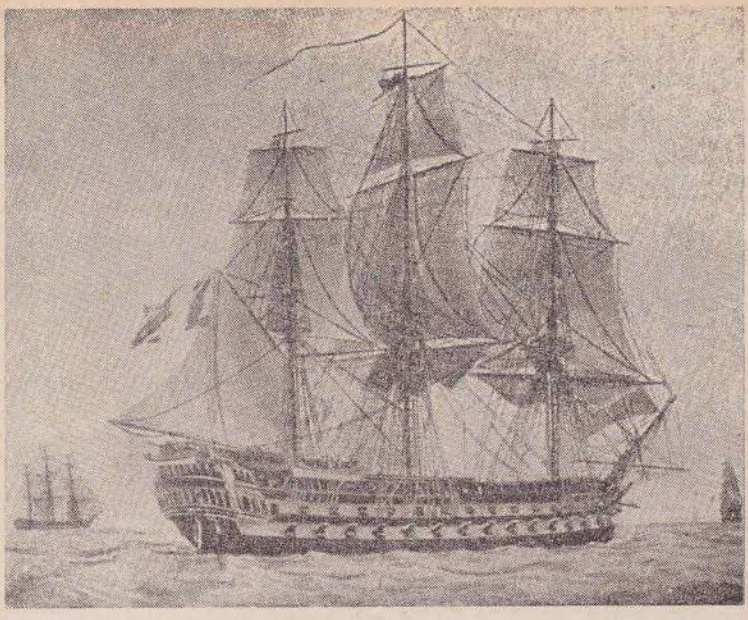

Sl. 61. – Bojni brod „La ville de Marseille" (1812. godine)

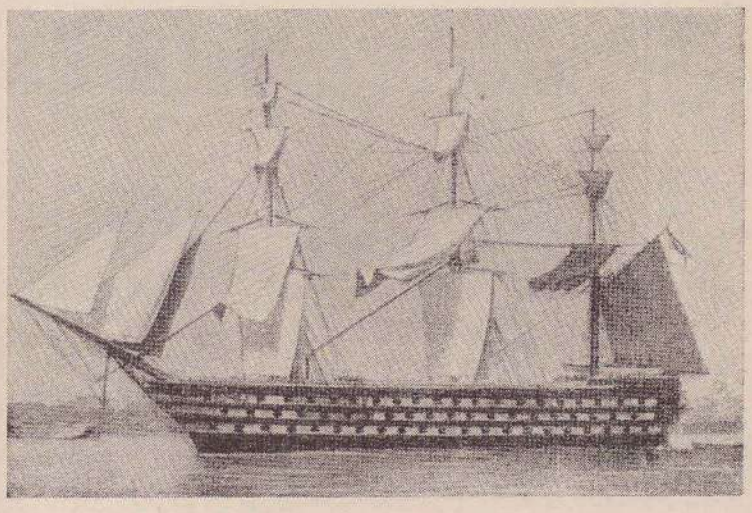

Sl. 62. – Bojni brod na vijak „Duke of Wellington" (120 topova, 1854. godine)

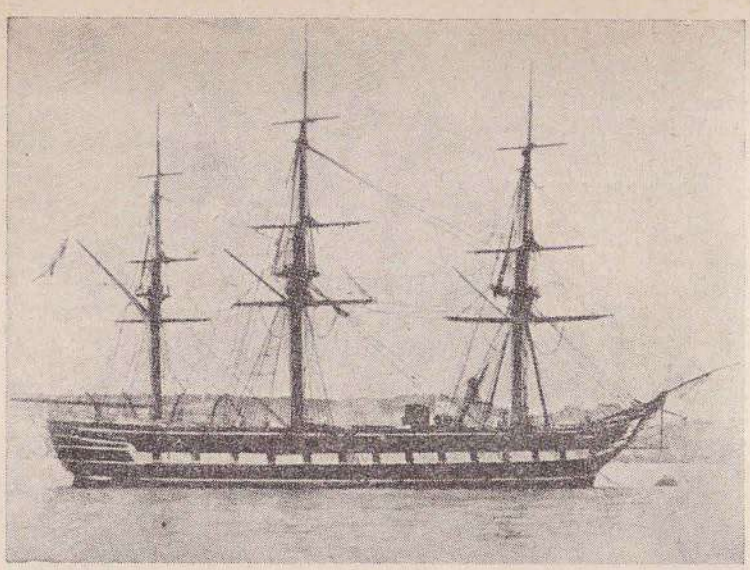

Sl. 63. — Fregata na vijak „Elisabeth“

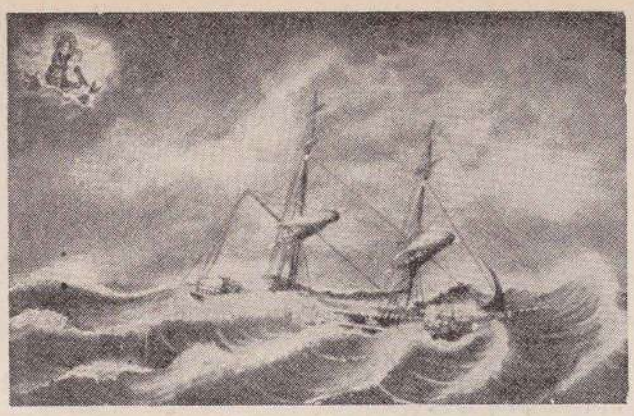

Sl. 64. – Lađa pelješke mornarice u oluji (Zavjetna slika peljeških pomoraca u franjevačkoj crkvi u Orebićima)

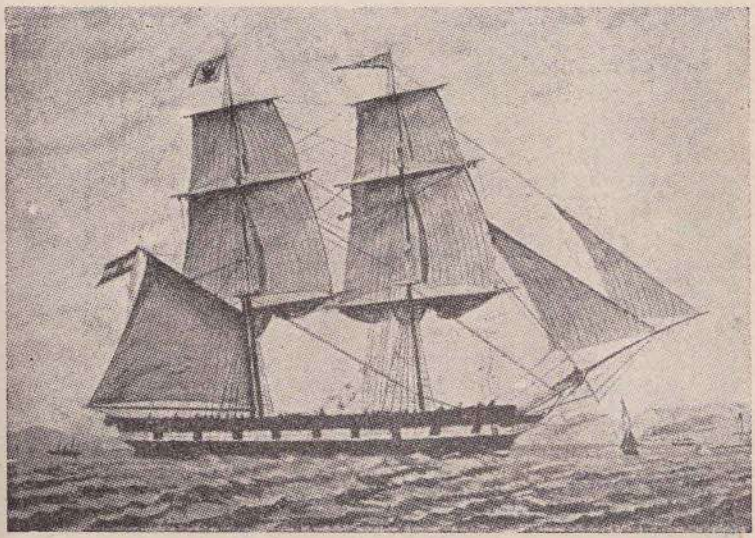

Sl. 65. – Brik „Splendido“

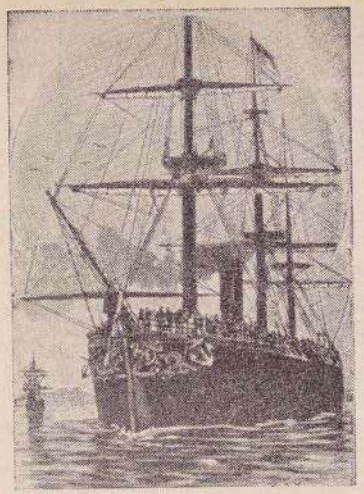

Sl. 66. – Loydov parobrod za putovanja u Indiju 1883. godine (Schweiger – Lerchenfeld „Adria")

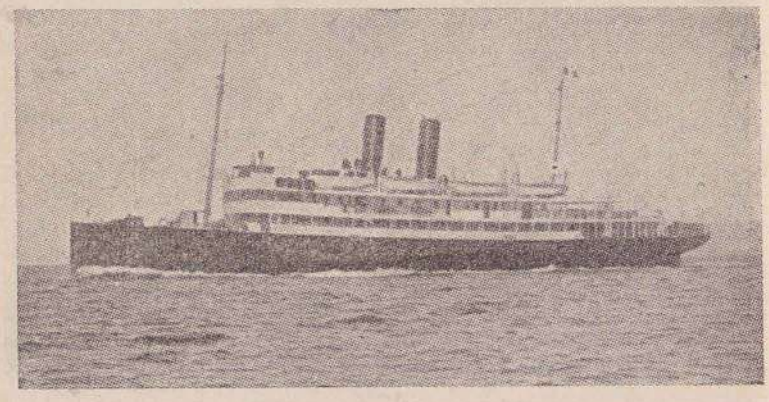

Sl. 67. – Baron Bruck (Austrijski Loyd)

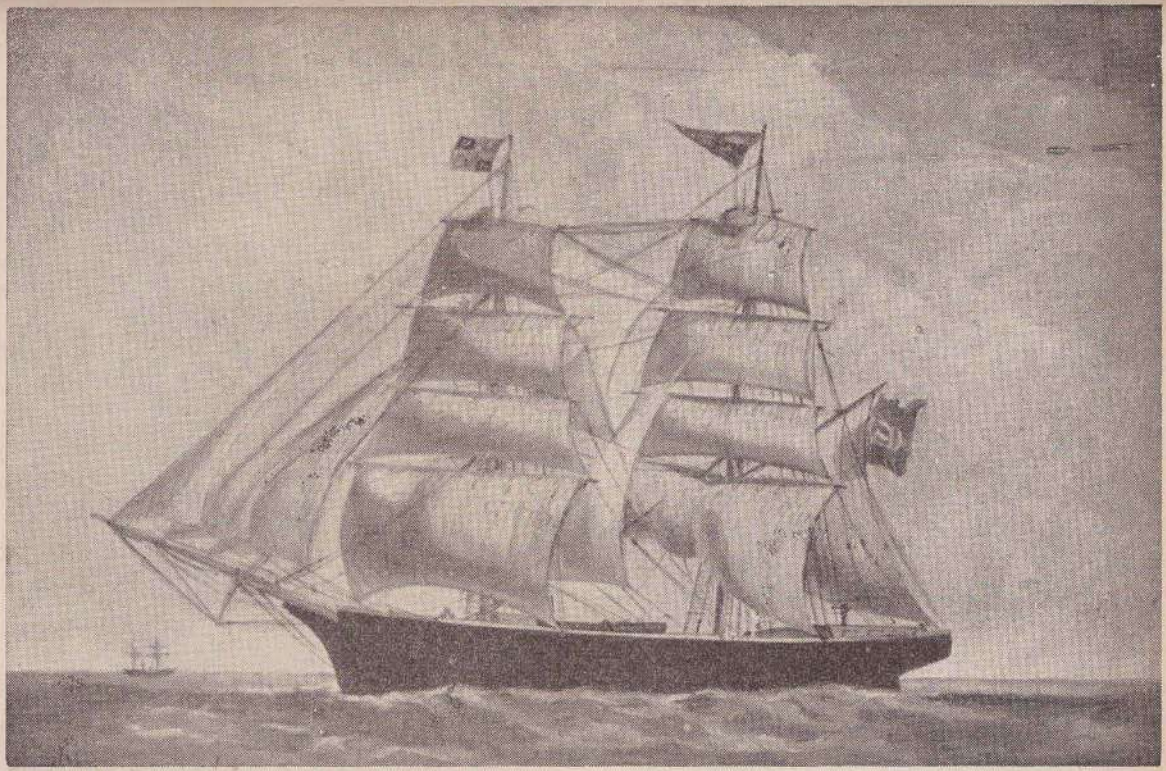

Sl. 68. – Jelšanski brik duge plovidbe „Genitor Mosè“ od 370 Brt, kupljen u Engleskoj 1865.

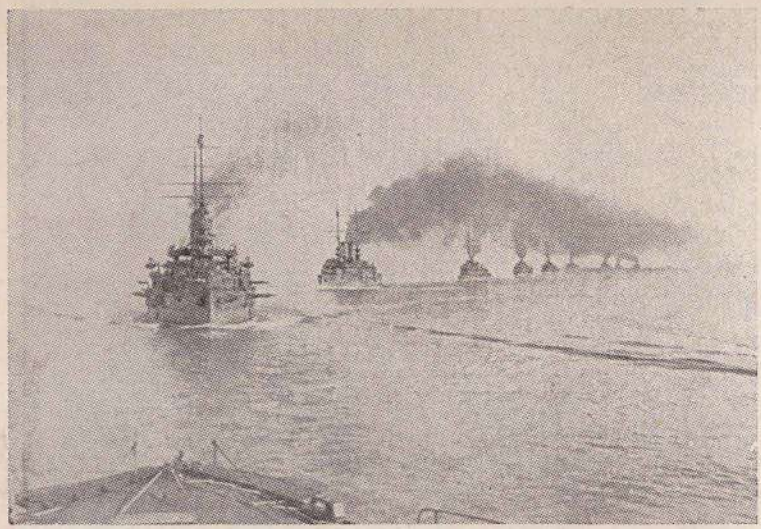

Sl. 69. – Austrougarski bojni brodovi u koloni

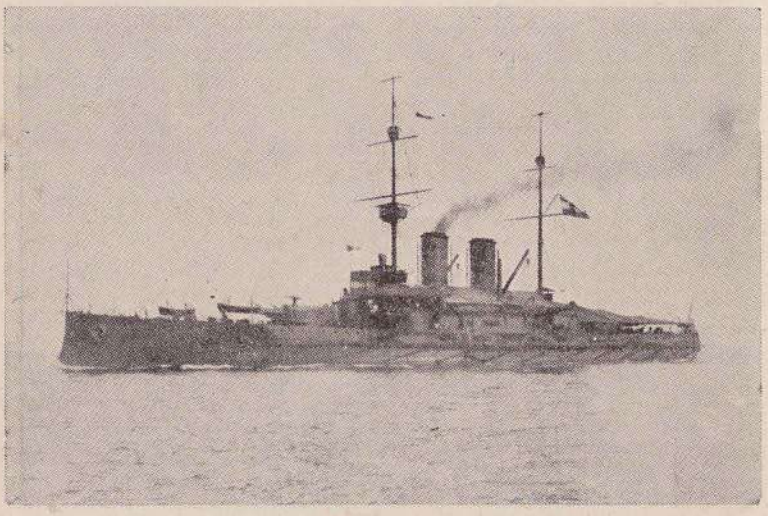

Sl. 70. – Bojni brod „Radetzky“

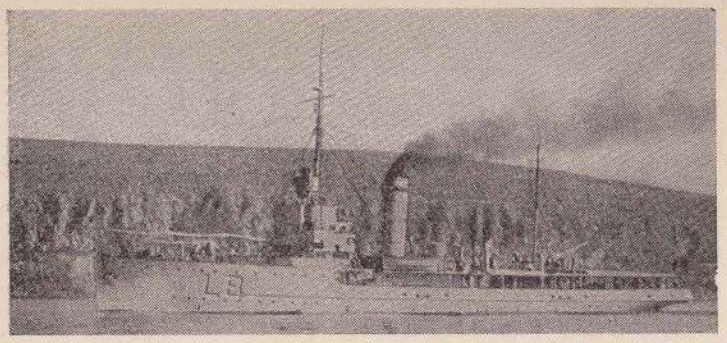

Sl. 86. – Minopolagač „Labud"

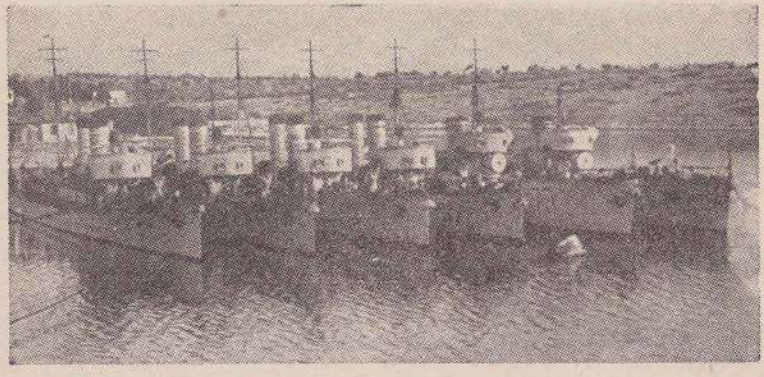

Sl. 87. – Divizija torpiljarki u Šibeniku (sv. Petar)

INDEKSI,
IZVORI I LITERATURA

I INDEX RERUM

A

abordaža 263, 264
adiuctor (adjuktor) 70
agora 74
akacija 152
amfiteatar 79
amfora 19, 21
arboratik 335
architectus (arhitektus) 71
arhajska plastika 20
arhajska umjetnost 20
arhajski stil 21
arhitekti 71
arhitrav 347
arhon polemarhos 34
aribalos (aryballos) 21
armaturi 435
armentarija 74
armorum custos 71
arsenal 227–228, 230–231, 236, 239, 246, 305, 309, 316–319, 345–346, 348, 412, 415, 481, 498
asatus 68
aser 67

B

baliste 67
baluard 321, 322
baril 393
bark 434
barka 292, 294, 298, 301, 302, 433
bellicosae naves (belikoze naves) 111
bičevalac (bratovština) 328
birema 29
biscotto 228
bojni brod 436–438, 445, 462–464, 472, 475, 477–478, 483, 490, 494, 516, 520
bombardijer (kumburaš) 344
borbeni čamac 505
bracera 288, 295, 296
brigantin 259, 312, 386, 394
brik 387, 390, 394, 396–398, 402, 404, 413, 433–434, 513, 515
brod aviso 428
brod cisterna 436
brod radiona 436, 498
brod za spasavanje 507
brod bolnica 421,
brodograditelji 71
brončano doba (kultura) 13, 15
bucio (bučo) 313
bula 338

C

capitaneus culphi (kapitaneus kulfi) 217–220, 247, 248, 285, 290, 320
capitaneus galearum (kapitaneus) 219, 299, 302
capitaneus (kapitaneus maris) 220
caracca (karaka) 313, 343–344
caravella (karavela) 313
cargo (kargo) 343
carro (karo) 343
castrum (kastrum) 160
celoks 68
centurio classicus (klasikus) 70
centurion 57, 69, 70, 93
classiarii (klasiariji) 70, 71
comes (komes) 82, 141, 212
comites (komites) 210
conventus (konventus) 55, 78

Č

četveroveslica 30, 42, 58, 70

Ć

ćilibar (jantar) 15, 16, 22

D

dakkars 146
deblenjak 33, 34, 310, 311
dijera 30, 31, 65, 144
dikrota 29, 59
drifter 470, 472, 474, 476
dromona 85, 138, 141, 143–146, 148
drungar 113, 114, 141
drungarij flote 141
dvoveslica 31
dužd 101–102, 104, 107–109, 111, 113, 118–119, 121–128, 132–137, 159–164, 166, 167, 181, 189, 199, 216, 225, 277, 326
dux (duks) 101, 103, 106, 107, 135, 164

E

ekloga 61
elektron (jantar) 16
emporium (emporion, emporia) 74, 77
entegar 344
eparh 24–26
epotida 32
eshareos 35
etruščanska metalurgija 20

F

fabrii 71
faros (pharos) 75
fazelus (phazelus) 68
feluka 386
forum 74, 78–79
fregadon 327
fregata 288, 303, 312, 328, 387, 390, 394–399, 404, 407, 410, 413, 415–416, 421, 423, 427, 512
fusta 255, 259, 312, 346
fustibale 70

G

galeaca 259, 265–266, 278, 306–307, 312, 381
galeon 261, 263–264, 306–307, 312, 340, 343
galeota 246–248, 255, 259, 271–272, 312
galija 108, 111, 121, 141, 148, 159, 160, 166, 171, 174–175, 179, 182, 192, 195–202, 210, 212, 214–216, 218–219, 221–231, 237–238, 245, 248–249, 251–253, 255–256, 258–259, 261–273, 278, 280–285, 288–290, 292–294, 296–297, 299, 302, 304–307, 310–316, 318–319, 323, 326, 329, 338, 346, 381
galijoti 278, 294, 313, 315–316
galion 265
gastald 328
gatta (gata) 313
general galija 386
generalni kapetan kulfa 219, 248
generalni kapetan mora 220, 249, 251, 258, 261, 271, 275
generalni providur Dalmacije 299, 303, 321–322, 392
generalni providur na Jadranu protiv uskoka 282, 288, 295, 302, 305
geometrijski stil 20
goleta 398, 413
gonfalonieri 326
grameteus 35
grčka vatra 135, 140–143
grippo (gripo) 327
gubernator 70
gumbaria 121, 122, 313

H

helandija 108, 113, 141, 143–146, 148
helandija panphyla (panfila) 144
helandija uziaka 144
heleust 31, 32
hidroavion 464–465, 471, 475, 477–478, 505, 507
hiperper 175
hortator 70
hvarski neolitski brod 12, 28, 34
hvarska obojena keramika 28

J

janjičar 255, 263
jantar (ćilibar) 15, 16, 22
jantarski put 15
jedrari 71
jedrenjak 29, 32, 63, 68, 413, 415, 433–434

I

imperator 69, 105
imperij 24, 72, 78, 310
ippogono (ipogono) 313
izviđački brod 421–422, 428, 478

K

kalafat 319, 346
kalif 102
kameno doba 8, 15, 21, 28
kapetan galija 219
kapetan kulfa (capitaneus culphi) 217–220, 247–248, 285, 290, 320
kapetan straže protiv uskoka 280, 282
kapitaneus galearum (capitaneus) 219, 299, 302
kapitaneus maris (capitaneus) 220
kapudan paša 252, 262, 264
karaka (caracca) 313, 343–344
karavela (caravella) 313
kargo (cargo) 343
karo (carro) 343
kartuša 425
kastrum (castrum) 160
katapult 166, 168
kavaljer 253
kerkurus 68
kljun 32, 57, 58, 310, 411, 428–429
klasiariji (classiarii) 70, 71
kolonija 18, 19, 23, 28, 36, 77, 78
komes (comes) 82, 141, 212

komites (comites) 210
kondura 120, 144
konventus (conventus) 55, 78
konzul 46, 53
korintska kaciga 21
korintski stil 21, 22
korveta 387, 394–396, 398, 399, 403, 404, 415, 421
kosnik 33
krstarica 438, 446, 461, 462, 464–467, 469, 472–474, 477, 483, 489, 506, 517, 523
krstaš 436, 438, 445, 462, 463, 466, 467, 469–471, 473, 474, 477, 482, 483, 505, 519
ksylokastron (ksilokastron) 142
kubernet 35
kvadrirema (kvadrijera) 33, 42

L

latinska jedra 312, 313, 386, 388, 396
laudes 126
lazaret 345, 347
lega 396
legat 51, 56, 76, 102, 131, 132
lekytos (lekitos) 21
lembus (lemba) 49, 68
leteći mostovi 134
libar 61, 193, 204, 221, 222, 230
libanonski cedar 8
librarii 70
liburna 13, 23, 66–70, 91, 173, 177, 316
linijski brodovi 387, 390, 395, 404, 413, 415

M

magister 70
marcilliana (marčilijana) 327
marka 165, 166
martigan 327
metalna kultura 14
miara 343, 345
minolovac 465
minonosac 505
minopolagač 465, 481, 506, 523–525
mioparo 68
monera 144
monitor 411, 499, 507
monoreis 141
motorni čamac 487
municipium (municipij) 78, 79

N

nauclerius (nauklerijus) 345
nauta 70
nava 307, 343, 433
navalia (neoria) 74, 80
navarh 70
naves actuariae (naves aktuarije) 68
navicularii (navikulariji) 72
neolit (rani, srednji, kasni) 7, 10, 15
neolitska vremena 13, 21
neolitski brod 12
neoria (navalia) 74, 80
notar 393
nuncije 297, 304, 306

O

oblenjak 310, 311
oklopnjača (oklopni brod) 411, 415, 420–429, 519
onagra 70
oniks 61
optio 68
oružar 71

P

palandra 271, 313
paleolitski čovjek 7
panfila (panphyla) 145, 146
pentekontoros 68
papirus 33
paro 68
patricij 101, 313, 314
patrolni brod 507
pausarius 70
pelagolimen 134, 142
pentera 31, 58, 66
penteriki 31
perper 335, 336
peteroveslica 30, 57, 70
phazelus (fazelus) 68
pielega 394, 396
pink 396
pharos (faros) 75
podmornica 438, 463, 465–469, 471–474, 476, 478, 489, 505–507, 524
podzemni svijet 8
poglavar 70
polacca (polaka) 327
polis 27, 28, 36, 73, 76
pomorski tribun 82
portik 60
portisculus (portiskulus) 70
potkapetan kulfa 219
potprefekt 70
potestat 171, 172, 177, 182, 212, 219
prefekt 104
prefekti klasis (praefecti classis) 69
pretor 51
pretoria (praetoria) 69
principes 70
prior 125, 161, 247, 271, 289, 344
pristav 388
prokonzul 55, 77, 129
prokurator 328
proreta 35, 70
prota 319
protonotar 211
protophedar 133
protosevast 135
providur 186, 200, 243, 269, 271, 293, 298, 299, 302–304, 305, 323
providur kulfa 270
provincija 55, 60, 72
purpurella 322
puzzolane (pucolane) 73

R

ratonales 70
razarač 436, 438, 446, 462–470, 472, 474, 476–478, 483, 489, 506, 508
remorker 499, 507
rektor 271
romanati 121
roscona (roskona) 151
rostrum 57, 67

S

saettia (setija) 171, 313
sagina 120, 121, 144
sagitta 209
sandžak 255
scapha exploratoria (skafa eksploratorija) 68
scribanus (skribanus) 345
scorpione (skorpijone) 70
senat 51, 53, 62, 296, 317, 321, 347
secutor (sekutor) 70
sestercij 64
setija (saettia) 171, 313
sindik 318, 319, 323, 328
sifon (syphon) 141
sifonator 141
simpfonijakus (symphoniacus) 70
situla 20
skafa eksploratorija (scapha exploratoria) 68
skifos (skyfos) 21
skribanus (scribanus) 345
skorpijone (scorpione) 70
slup 476
solid 230, 328
spatar 104
stanak 209
star 317, 318, 343, 432
stela 18, 22, 29
strateg 34, 102, 141
subpraefectus (subprefektus) 69
suprakomit 214 249, 266, 326
suprakomit kulfa 248
symphoniacus (simpfonijakus) 70
syphon (sifon) 141

Š

šambek 388, 389, 394, 399
šesteroveslica 30
škver 80, 103, 111, 235, 316–319
školski brod jedrenjak 507
škuda 305
škuna 394, 428, 430, 433

T

talamiti 31
talasokratija 15, 16, 197
talenat 31
tanker 507
tartana 327
teatar 79
tegljač 507
temat 106, 124, 129, 141, 148
tetreriki 31
tiharh 35
topovnjača (topnjača) 415, 421, 425, 427, 436
torpedo 411, 466, 478
torpedni čamac 475, 507
torpiljarka 411, 436, 438, 446, 462, 465–467, 472, 474, 477, 478, 480, 481, 483, 492, 498, 505–507, 523, 525
trabakul 327, 434
traniti 31
transportni brod 164, 257, 258, 421, 436, 462, 471
trenica 34
tribun 57, 82, 161
trijera 25–27, 29–35, 65, 66, 68, 70, 90, 177
trijerarh 35, 70
trijeraul 32
trirema 29, 31, 33, 58, 65, 67, 316
troler 476
troveslica 31, 148
trozub 32, 311

U

unca 315
usciera (ušjera) 313

V

vascello (vašelo) 327, 328
vaza 10, 20–22, 41
velarii 71
vestiarius 71
vikar 244

Z

zigiti 31
zlatno runo 8

Ž

željezno doba 14
željezne kulture 12, 59

II INDEX NOMINUM

A

Achen, vidi Ahen
Abidos (Abydos), grad u Maloj Aziji na Helespontu, 50
Abruci (Abruzzi), kraj u Srednjoj Italiji, 344
Abu-Hafs, saracenski vojskovođa, 110
Abukir, egipatska luka, sjeveroistočno od Aleksandrije, 410
Achilles, engleski linijski brod, 390
Active, engleska fregata, 390, 395, 399–401, 404, 407
Adalija, provincija u jugozapadnoj Turskoj, 458
Adler dr Viktor vođa Socijal-demokratske stranke u Beču, 489, 491
Admiral Spaun, austro-ugarska krstarica, 438, 465, 468, 477
Adria (Hadria) grad u Italiji, između rijeka Adige i Po, 18, 24
Adria, austrijska fregata 415, 428
Adrijansko morje 479
Adua, mjesto u Eritreji, 450
Affondatore, talijanska oklopnjača, 420, 425, 427
Afrika, 58, 60, 110, 138–140, 252, 257, 278, 338, 447, 449, 450, 504
Agenor, mitski kralj, sin Posejdona, 8
Agron, sin Pleurata, ilirski kralj, 36, 38, 44, 51
Ahaja, sjeverna oblast Peleponeza, 57
Ahejci, 20, 41, 44, 49
Ahejski savez, 36
Ahen (Achen), grad u Zap. Njemačkoj, drugi prijestoni grad franačke države 105
Ahilej, grčki junak iz Trojanskog rata, 8, 19
Aichhorn, engleska korveta 390, 404, 404
Ajačo (Ajaccio), luka na otoku Korzici, 453
Ajo, beneventanski vojvoda, 98
Akarnanci, stanovnici Akarnanije 36, 41
Akarnanija, u staroj Grčkoj predio između Ambrakijskog i Korintskog zaljeva, Jonskog mora i rijeke Aheloja, 19, 25
Akcij (Actium), rt na južnoj strani Ambrakijskog zaljeva 67, 263
Akkon, grad i luka na obali Izraela 179
Akonitanska marka 196
Akvileja (Aquileia), grad u neposrednoj blizini Jadranskog mora na sjeveru Italije, 55, 69, 75, 79, 80
Alaman, osmanlijski komandant, 255
Albania, brod parobrodarskog društva „Ragusea“ iz Dubrovnika 443
Albanci, 273, 288
Albany, grad u Sjevernoj Americi, na rijeci Hudson, 410
Albert, ban i vranski prior, 247
Albertis Ivan, splitski plemić, 286–288
Albertis Nikola, splitski arhiđakon 286
Albini, talijanski viceadmiral 420, 421, 423–427, 429
Albrecht III, austrijski vojvoda, 187, 202
Alceste, engleska fregata, 390, 404
Alcmene, engleska fregata 390
Aleksije I Komnen bizantinski car (1081–1118) 135, 159, 160
Aleksandar Veliki, makedonski kraj (356–323 pr. n. e.) 17, 30
Aleksandrija, grad i luka u Egiptu, 75, 138
Alger (Alghero), grad i luka na sjeverozapadu otoka Sardinije, 189
Alkman, grčki pjesnik u VII st. prije naše ere, 18
Almoro Tiepolo, mletački kapetan protiv uskoka 280–285, 291
Alpe 195, 455
Alvaro de Santa Cruz, španjolski admiral, 261, 262, 264
Alžir 252, 263, 340, 447
Amalfi, talijanski grad u Salernskom zaljevu, 309, 310
Amalfi, talijanski oklopni krstaš, 467

Ambrakija 19
Amerika 278, 410, 447
Amiko II, normanski vojskovođa 131
Ammon, ime rimskog ratnog broda 68
Amphion, engleska fregata 390, 395, 399–401
Anaktorion, u zaljevu Arta u Grčkoj 19
Anastazije II, bizantinski car (713–716) 140
Ancona (Ankona) talijanska oklopnjača 422, 423, 425, 427
Andetrium, današnji Muć, 63
Anđelo Trogiranin 286
Andrija II, ugarsko-hrvatski kralj (1205–1235) 169, 170, 181, 207
Andrija, humski knez 178, 334
Angioletti, talijanski ministar mornarice 417
Anicije Lucije 52
Animoso, talijanski razarač 467
Ankona (Ancona) luka i grad na Jadranskom moru, 17, 24, 69, 75, 111, 139, 170, 179, 180, 193, 215, 229, 251, 333–336, 341, 344, 345, 395–398, 404, 417, 420–422, 424, 426, 463, 465, 468
Ankonci 175
Ankonitanska marka 196
Antalkidin mir, između Perzije, Atene i Sparte, 25
Antanta 457, 466, 473, 474, 467–478, 480, 491, 494
Antigon, otac Demetrija, makedonski kralj 30
Antigon Dozon, makedonski kralj (263–220 pr. n. e.) 40, 44, 45, 47
Antikern, dubrovački kapetan 343
Antioh III Sirijski Veliki (oko 242 do 187/86 pr. n. e.) sirijski kralj 50
Antonije Marko (Antonius Marcus), trijumvir 67, 263
Antonije C, komandant u Cezarovoj floti 56
Anzio, rt na talijanskoj obali Tirenskog mora 199
Anžuvinci, francuski feudalci, 412
Apenini 18
Apeninski poluotok 13, 14, 24, 25, 35, 59, 76, 100, 180, 181, 409, 475
Apeninsko primorje 339
Apollo, engleska fregata 390, 404.
Apollo, ime rimskog ratnog broda 68
Apolodor 16
Apolonija (Apollonia), nedaleko od današnje Valone u Albaniji, 19, 21, 23, 36, 38, 41, 43, 44
Apolonije Rodijski, grčki epski pjesnik 9
Apulija 27, 108, 126, 127, 173, 175, 179, 192, 194, 199–201, 206, 207, 210, 243, 306, 307, 333, 409
Aquila (Akvila) ime rimskog ratnog broda 68
Aquilla, talijanski brod, vođa flotile, izviđački brod 474, 478, 518
Aquilone (Akvilone) talijanski razarač 464
Arahtos, današnja Arta (Južni Epir) u Grčkoj 19
Arapi 102, 113, 139, 140, 143
Arareva gomila kod Čavarina 21
Arbanasi 291–294, 296, 299, 304
Arcia, otočić blizu Molata, 285
Ardijejci, ilirsko pleme 12, 36, 52, 53, 59, 81
Arduba, današnji Vranduk 63
Aretusa, austrijska goleta 413
Argentina 503
Argonauti, mitski moreplovci 8, 9
Argo, lađa kojom su plovili Argonauti u Kolhidu 8
Argos (Argo), grad na Peloponezu 25, 35, 326
Arhimed 30
Arianna, austrijska goleta 413
Ariminium (Rimini) 18
Aristenos, ahejski govornik 49
Armenije, kapetan bojnog broda 413
Arpad, austro-ugarski bojni brod 437
Arpadovci, ugarska kraljevska dinastija 159, 160, 170, 191, 276
Arsafije 104
Arsia, ime za rijeku Rašu u Istri 71
Arta, zaljev 19, 327
Asen II, bugarski car (1218–1241) 334
Asinarije, gotski vojskovođa 83, 84
Aspern, austro-ugarski bojni brod 470
Asseria, rimski grad, danas Podgrađe kod Benkovca 78
Atatürk Mustafa Kemal paša, turski državnik 495
Atena 25, 30, 35, 74, 275, 326
Atenjani 17, 25, 30
Atika, poluotok 49
Atintanci 43
Atlantik 71, 137, 147, 310, 339
Atlantski ocean 147, 258
Atlantska plovidba Ivo Račić 504
August i Roma, hram u Puli 79
August Oktavian, v. Oktavian
Aulo Postumije rimski konzul 42
Aurio Mastropietro, mletački dužd 163
Austrija 296, 300, 301, 305, 348, 386, 387, 389, 391, 408, 409, 412, 414–418, 420, 436, 437, 439, 441, 442, 448, 449, 451, 452, 454, 460, 473, 480, 481, 491, 493, 499
Austria, fregata 413
Austrijanci 408, 414, 428, 429, 502
Austrijski Lloyd, parobrodarsko društvo, 440, 443, 444, 514
Austro-rumunsko-njemački ugovor 449
Austro-Ugarska 437, 442, 443, 445, 454–456, 458, 460, 461, 463, 464, 478, 481, 482, 491, 492, 498, 500, 502
Austro-Ugarska nagodba 437, 441
Autarije, sin Ilirija 8
Avari, mongolski narod 97, 98, 112
Azija 25, 139, 441, 447, 458
Azovsko more 434

B

Babarović, Milna, parobrodarsko društvo 504
Babenberg, austro-ugarski bojni brod 437
Bacchaite, engleska fregata 390
Badovarije Bragadin, komandant mletačkog brodovlja 123

Badovarije Urso, komandant mletačkog brodovlja 122
Bag (Karlobag, Scrissa) 284
Baica Visarion, cetinjski mitropolit 270
Bajron, engleski pjesnik, 402
Bajzel Franz, mornar, učesnik pobune u Boki Kotorskoj 490
Bakar, luka i grad u Hrvatskom primorju 284, 385, 501
Bakarac, selo u Bakarskom zaljevu 284
Balaton, austro-ugarski razarač 438, 468
Balbo Antun, mletački knez u Korčuli 259
Balci (Balči, Balčić) Ivan, komandant hvarske galije 261, 262, 266, 267
Balduin od Flandrije, grof, na čelu križara 165
Balislavov Petar, dubrovački potknez 209
Balistarij Petar, mletački izaslanik 231
Balkan 19, 40, 42, 45, 47, 49, 169, 229, 337, 340, 347, 451
Balkanci 48
Balkanski poluotok 10, 11, 19, 22, 36, 44, 51, 58–60, 66, 75, 76, 82, 97, 98, 102, 133, 258, 332, 333, 336, 338, 340, 454, 475
Balkanski rat 451
Bališa, knez 219
Baltičko more 22, 195
Banić Nikola, hrvatsko-slavonski ban, 186
Bar, luka i grad u Crnogorskom Primorju, 207, 258, 264, 269, 320, 323, 325, 377, 409, 412, 439, 458
Barbaro Bernardo, poturčeni mletački plemić, 272
Barbarigo Agostino, mletački zapovjednik 261–263
Bardus, ilirsko ime 71
Bari, grad i luka na Jadranskoj obali Italije, 112–115, 129, 145, 229, 334, 345
Barletta, luka i grad na Jadranu, jugoistočna Italija, 288, 341, 345, 464
Baron Bruck, parobrod Austrijskog Lloyda 514
Barone Pino, parobrod parobrodarskog društva braće Rismondi iz Makarske 443
Baroš, luka Sušaka 498, 500, 501
Bart Žan francuski bojni brod 463
Baton Breuk, vođa ilirskog plemena Breuka 62, 63
Baton Desidijat, vođa ilirskog plemena Desidijata 62–64
Bazilije, barski protonotar 211
Bayron, v. Bajron
Beatus, mletački dužd 101, 102, 104
Beauharnais Eugen, v. Boarne Eugen
Beč 386, 424, 452, 454, 456, 481, 489, 492, 493
Bečki kongres 1814. godine, 412
Beilleria, ime turske galije, 266
Bela II Slijepi, hrvatsko-ugarski kralj (1131–1141), 161
Bela III, hrvatsko-ugarski kralj (1172–1196) 163, 169
Bela IV, hrvatsko-ugarski kralj (1235–1270) 172, 177, 182, 316
Beletin, dubrovački građanin, 209
Belizar, bizantinski vojskovođa 83, 138, 139
Belle Poule, engleska fregata 390
Belgija, 339
Bellona, austrijska fregata 413
Bellona, talijanska korveta, 394, 398–402
Bembo Franjo, mletački kapetan kulfa 247
Bembo Giovanni, mletački dužd (1543–1618), 291–294
Bembo Marko, kapetan kulfa 248
Bembo Matej Ivan, mletački knez u Kotoru 256
Beneventanska kneževina (vojvodina) 98, 110
Bentink, utvrđenje (kula) na Visu 405, 420, 424
Beograd 254, 336, 500, 503
Beograd, predratni jugoslovenski razarač 506
Beotija, provincija u Grčkoj 25
Berengar, lombardijski car (888–924), 119
Berlin 448, 452
Berina, dubrovački sudac, 209
Bernard, splitski potestat 177
Bertrand (Bertran) francuski general, 403
Bertučević Franjo, hvarski vitez 286, 287
Bestica, luka 345
Bihač 245
Biankini, vođa uskoka 286
Bijela Hrvatska 97, 106
Bijeli Orao, predratni jugoslavenski patrolni brod 507
Bilov, njemački poslanik u Rimu 456
Biograd na moru 126, 131, 159, 160, 168, 407
Biograđani 126
Biokovo, parobrod parobrodarskog društva braće Rismondi iz Makarske 443
Bisceglia v. Bišelja
Biskajski zaljev 317, 339
Bismarck Otto von v. Bizmark
Bišelja grad u Južnoj Italiji 334
Biševo, otočić 455, 457
Bizant, 77, 82, 100–103, 105, 107, 109, 115, 117–119, 122, 124, 125, 129, 133–136, 138–141, 145, 147, 148, 159, 332, 339
Bizanti Jerolim, zapovjednik kotorske galije, 261, 262, 326
Bizantinci 106, 114, 116, 140, 142, 143, 162
Bizantinsko carstvo 100, 102, 138, 139, 144, 179, 277
Bizerta, luka na sjevernoj obali Tunisa, 326, 448, 453, 469–472, 496
Bizmark Oto, njemački državnik (1849–1094) 417, 448
Bixio Nino, talijanska krstarica, 446, 466, 517
Blato, mjesto na otoku Korčuli, 21
Blaž Andrijin, kapetan Trogira, 250
Boarne Eugen, potkralj Italije 393, 395, 397, 398, 403
Boccanegra, mletački kapetan, 253
Bogdan, omiški knez 213
Bojana, rijeka, 82
Bojana, parobrod, parobrodarskog društva Ragusea iz Dubrovnika, 443
Boka Kotorska (Boka) 43, 112, 205, 206, 217, 253–256, 267–271, 274, 325, 327, 329–331, 387, 389, 432, 433, 435, 461, 462, 467,

469, 471, 473, 476–478, 482–484, 486–493, 508, 519
Bokelji 326, 327, 330, 331, 432, 433
Bokeljska mornarica, bratovština mornara, 329
Bokeška plovidba, parobrodarsko društvo u Kotoru, 443
Bolonja (Bologna) 193
Bonifacije od Montferata, francuski markiz, zapovjednik križara, 165
Bosoljina, luka 407
Bosna 20, 21, 59, 77, 80, 161, 189, 190, 226, 243, 279, 339, 341, 442, 448, 451, 499–502
Brač (Brattia) 12, 22, 44, 106–108, 115, 130, 172, 173, 174, 175, 176, 196, 207, 214, 215, 217, 248, 250, 285, 291, 300, 323, 388, 407, 421, 423, 424, 457, 458
Bračani 173, 174, 176, 217
Brački kanal 53
Braili Kalisto &Co, parobrodarsko društvo u Orebiću, 444
Brajdenbah, 236
Branimir, hrvatski knez (879–892) 117–119, 147
Brativoj, saveznik Splita, 178
Breidenbach v. Brajdenbah
Bréner, alpski prijevoj u Tirolu, 457
Brenta, rijeka u sjevernoj Italiji, 194
Breuci, ilirsko pleme 62
Breza, selo u Bosni, 21
Bribir, selo u Dalmaciji, 78
Bribirski knezovi, hrvatski feudalci iz Srednjeg vijeka, 186
Brindizi v. Brunduzij
Brinje, mjesto u Lici, 297
Brioni, 290
Bris 338
Bristol, engleska krstarica 474
Britanija 137
Britanski otok 81
Brlog, selo u Lici, 297
Brodarsko akciono društvo „Boka“ Kotor, 504
Bronca Ivan, Peraštanin, komandant broda, 326
Brodarsko akciono društvo „Oceania“ Beograd–Sušak, 503
Brunduzij (Brundusium), Brindizi, grad i luka na jugoistočnoj obali Italije 13, 43, 51, 57, 58, 69, 75, 110, 111, 135, 224, 251, 336, 465–469, 476
Bucintoro, ime venecijanske državne lađe, 277
Budapest, austro-ugarski bojni brod 462, 470
Budim 254, 340
Budimpešta 441, 507
Budva, 106, 111, 264, 269, 274, 291, 320, 323, 374
Buenos Aires, glavni grad Argentine 504
Bufalo Dujmov, trogirski plemić i kapetan Trogira 247, 250
Bugari 102, 143, 198
Bugarska 144, 195, 339, 448
Bukšeg Vilim, predstavnik Narodnog Vijeća pri predaji austro-ugarske mornarice 494
Bulini, ilirsko pleme 12
Buratović, pomorski zapovjednik 394
Burbonci (Napuljski), francuska dinastija 409, 412
Burian, austro-ugarski ministar 455
Burnum, rimsko naselje zap. od Knina (Ivoševci) 84
Burović, Peraštanin, komandant broda 327
Bülov v. Bilov
Byron v. Bajron

C

C. Antonije, komandant u Cezarevoj floti 56
C. Censorinus, optio u ravenatskoj floti 68
C. Livije, komandant pomoćnih isejskih četa 50
Caligaris Marcello, v. Kaligaris Marčelo
Camotio, v. Kamocio
Canpoformio, v. Kampoformij
Canale Petar, v. Kanale Petar
Cane di Verona v. Kane di Verona
Candiano I Petar v. Kandiano I Petar
Candiano III Petar v. Kandiano III Petar
Caorle v. Kaorle
Capello Antonio III, v. Kapelo Antonijo
Capello Vincenzo v. Kapelo Vinčenco
Car Karlo VI, austrijski brod 386
Carevinsko vijeće 481, 489
Carica Milica, parobrod Jugoslovenskog Lloyda 521
Carigrad 77, 82, 101, 103, 104, 107, 114, 124, 129, 137, 138, 140, 141, 144, 159, 169, 179, 180, 188, 189, 221, 256, 265, 284, 339–341, 447, 476
Carlo Alberto v. Karlo Alberto
Carolina v. Karolina
Carpaccio v. Karpačo
Carrara Francesco v. Karara Franjo
Castelfidardo v. Kastelfidardo
Castel Tornese v. Kastel Torneze
Catena Girolamo v. Katena Gjirolamo
Cattaro v. Kataro
Cauda de Ragno v. Kauda de Ranjo
Cavour v. Kavur
Cavtat 139, 338, 345, 346, 434, 466, 467, Cavtat rt 457
Cazin, mjesto u Bosanskoj Krajini, 21
Cecina Sever, namjesnik Mezije 28
Celesirija 50
Cena Domini, papinska bula 338
Censorinus Caius, v. C. Censorinus
Centralne vlasti (sile) 475, 480, 492
Centralni komitet mornara u Boki Kotorskoj 1918 godine 484, 487–490
Cerberus, engleska fregata 390, 395, 399–401, 403
Cer, predratni jugoslavenski tegljač 507
Cesano de Jakov, trogirski plemić 195
Cetina, rijeka 26, 81, 106, 170, 205
Cezar v. Gaj Julije Cezar
Champagnet v. Sampanja
Chioggia v. Kjodja
Ciclop v. Kiklop

Cidilović, dubrovački brodovlasnici 344
Cigale, luka na Braču 300
Cindro Nikola, splitski plemić 286
Cipar v. Kipar
Citta di Siracusa v. Čita di Sirakuza
Civitavecchia v. Civitavekija
Civrano Petar mletački kapetan 250
Civrano Petar, komandant mletačkog brodovlja 186
Classis alexandrina v. Klasis aleksandrina
Classis africana v. Klasis afrikana
Classis britanica v. Klasis britanika
Classis missenensis v. Klasis mizenenzis
Classis Missenas v. Klasis Mizenas
Classis Ravenatium v. Klasis Ravenacijum
Classis Ravenas v. Klasis Ravenas
Classis pontiaca v. Klasis pontika
Classis syriaca v. Klasis Sirijaka
Clermon D. v. Klermon D.
Coena Domini v. Cena Domini
Conci Pavle v. Konči Pavle
Colonia Pietas Julia Pola v. Kolonija Pijetas Julija Pola
Colonna Marcantonio, v. Kolona Markantun
Concordia v. Konkordija
Consolatio ad Claudium Etruscum v. Konzolacio ad Klaudijum Etruskum
Contarini v. Kontarini
Corcyra v. Korkira (Krf)
Corcyra Nigra v. Korkira Nigra
Cornificius Q. v. Kornoficije Kv.
Cornelius Nasicus v Kornelije Nazika
Corona v. Korona
Coronelli v. Koroneli
Cornaro Girolamo v. Kornaro Jerolim
Costanza Guerreirra v. Kostanca Gvereira
Cres, grad i otok, 68, 93, 111, 129, 145, 228, 244, 248, 262, 291, 320, 323, 369, 419, 457, 497
Crna Gora 43, 97, 99, 106, 269, 448, 449, 458, 470, 479, 480, 498
Crneha, Hrvat, zadarski tribun 161
Crnogorci 270, 272, 462, 470
Crno More 8, 71, 137–139, 144, 180, 188, 251, 310, 499
Crvena Hrvatska 97
Curie v. Kiri
Curtalone v. Kurtalone
Custozza v. Kustoca, grad
Custozza v. Kustoca, parobrod
Czekacs Ludvig v. Čekaš Ludvig
Czepel, austro-ugarski razarač 438, 469

Č

Čakovac kraj Ogulina 60
Čavarin 21
Čekaš Ludvig, mornar učesnik pobune u Boki Kotorskoj 490
Čehoslovaci 493, 494
Čeh 492
Čekaš Ludvik, mornar, učesnik pobune u Boki Kotorskoj 1918 godine 490
Česi 461, 492, 494
Četnik, predratni jugoslavenski mali torpedni čamac 507
Čiga, (Cega, Čega), trogirski plemić 247
Čikuta (Cikuta) Ivan, zapovjednik galije iz Krka 253
Čikuta Ludovik zapovjednik galije 261, 262
Čiovo, otok pred Trogirom 199, 200, 217, 457, 458
Čipiko Alviž, zapovjednik trogirske galije 261, 262
Čipiko Mihovil zapovjednik trogirske galije 253
Čipiko palača 266
Čita di Sirakuza, talijanski ratni brod 465
Čitluk, mjesto 21, 341
Čivitavekija, grad na zapadnoj obali Apeninskog poluotoka 181
Čop dr. predstavnik Narodnog Vijeća pri predaji austro-ugarske mornarice 494
Čungar, gradina kraj Cazina 21
Čuz Ivan, hrvatski ban 191

D

D'Amiko, načelnik štaba u bici pod Visom 1866. godine, 422, 426
Dabalus, ilirsko ime 71
Dabro Hrvat zadarski tribun iz 918. godine 161
Dabro, Hrvat, zadarski tribun iz 986. godine, 161
Dabro, sin Bolice, zadarski prior Hrvat iz 1066. godine, 161
Dabro, Hrvat, zadarski tribun iz 1035. godine, 161
Dahlerup, austrijski viceadmiral 415
Daleki istok 440, 448
Dalmacija 10, 21, 60, 61, 63, 71, 78, 79, 82–85, 99–104, 107, 124, 127, 129, 131–133, 135, 136, 147, 159–163, 175, 187–192, 195, 196, 202, 207, 217, 220, 221, 226, 229, 230, 243, 246, 249, 258, 270, 276, 279, 281, 282, 284, 289, 295, 299, 303, 317–319, 328–330, 338, 341, 342, 348, 386–392, 408, 409, 414, 416, 419, 432, 434, 442, 443, 457, 489, 502
Dalmacija, predratna jugoslavenska laka krstarica, 506, 523
Dalmacija, parobrod par. društva braća Rismondo, iz Makarske 443
Dalmacija, parobrodarsko dioničko društvo Zadar 444, 498
Dalmapije, vlasnik brodova 230
Dalmat, austrijska topovnjača 415, 428
Dalmati (Delmati), ilirsko pleme 52, 53, 57, 59–63, 66, 71, 77
Dalmatia, rimska provincija 71
Dalmatinci, 71, 102, 129, 160, 203, 207, 243, 270, 285, 286, 292, 392, 434, 442
Dalmatinsko Primorje 82, 117, 245, 461
Damyette, grad u Egiptu, 144
Danac 415
Danče, predio u Dubrovniku 347
Danae, francuska fregata 398, 401, 403, 407
Dandolo Andrija, mletački dužd (oko 1307–1354) 128

Dandolo Enrico, mletački dužd (oko 1107–1205) 163, 164, 166, 168, 179, 181, 275
Dandolo Giovanni (Djovani), omiški kapetan 214
Dandolo Rajner, sin Enrica 181
Dandolo, kapetan bojnog broda 413
Dandolo, austrijska korveta 415
Dandolove uredbe 406
Dandolo Vincenzo (Vinčenco), generalni providur Dalmacije (1758–1819) 392
Daničić braća, uskočke vojvode 283
Daničić Juraj, uskočki vojvoda (1521–1599) 286
Danilo, selo kraj Šibenika 10, 78
Dante Alighieri, talijanski pjesnik 316
Dante Alighieri, talijanski bojnji brod 445, 478
Daorsi, ilirsko pleme 52, 53
Dardan, sin Ilirijev 8
Dardanci, ilirsko pleme 36
Dardaneli 180, 255, 265
Darmouth, engleska laka krstarica 466, 474, 477
Datko, splitski poslanik 211
De Diversis, humanist 345
Dekret o miru 481
Delmati v. Dalmati
Delminij (Delminium), glavni grad Dalmata, 53
Delta, luka 498
Demetrije I Poliokret, makedonski kralj (337/6–283) 30
Demetrije II, makedonski kralj (276–229) 36 40
Demetrije Hvaranin, vazal Teute, ilirske kraljice, poslije samostalan vladar (260–213) 42–49, 66, 76, 81
Depretis, talijanski ministar mornarice 417, 419, 420
Desijati, ilirsko pleme 62
Desinja Damjan, hrvatski knez u Zadru 163
Develt 144
Diana, hram 81
Dibordje, francuski kapetan 394–396, 398–400, 402–404, 406
Diedenhofen (Thionville) v. Tijonvij
Diklo, selo kraj Zadra 162
Dimal, ilirska tvrđava, uporište Demetrija Hvaranina 46, 48
Diminijci, grčko pleme 19
Dimos, vjerojatno na mjestu današnjeg grada Hvara 28, 70
Dinara, parobrod društva braća Rismondo iz Makarske 443
Dinara, austro-ugarski razarač 478
Dinara, predratna jugoslavenska torpiljarka 507
Dinjan, mjesto u Istri 408
Diodor Sikulski, grčki historičar (I st. pr. n. e.) 16, 27, 30
Dioklecijan, rimski car (284–305) 70, 137
Dioklecijanova palača 320
Dionizije, hrvatski ban 181
Dionizije Mlađi, sin Dionizija Starijeg 25, 75
Dionizije Stariji Sirakuški, tiranin (430–367 pr. n. e.) 24, 25, 26, 27, 34, 38, 74, 75
Dipui d Lom, brodograditelj 410
Dirahij, današnji Drač u Albaniji 43, 56, 69
Djuk of Velington, engleski bojni brod 511
Dmitar Zvonimir, hrvatski ban i kralj (1074–1089)
Dobra smrt, bratovština u Kotoru 327
Dobrena, šibenski građanin 211
Dobrota, mjesto u Kotorskom zaljevu 443
Dodekanez, otoci u Egejskom moru 451, 458, 495
Dojmi Ivan, pristav na Visu 388
Dojmi, kanonik na Visu 402, 404
Dolabella Publije Kornelije rimski vojskovođa i državnik 76
Domagoj, hrvatski knez (oko 864–876) 113–117
Domald, hrvatski knez 181
Domazetić Marko, uskočki vođa 290
Dominik Mauroceno, mletački knez u Zadru 162, 163
Dominik Michieli, mletački dužd 161
Dominik Silvije, mletački dužd 131, 133–135
Dominis (De) Ivan, komandant rabske galije 261, 262
Dominis Antun, senjski biskup 287
Dominis Kristofor, komandant galije iz Raba 253
Don Juan de Austrija v. Juan de Austria, Don
Donado Nikola, generalni providur Jadranskog mora 295, 296
Donau, austrijska fregata 415, 428
Donat, zadarski biskup 101, 103
Donji Kotor 111
Dorani, grčko pleme 16
Doria Andrea, talijanski bojni brod 445
Doria Andrija, genoveški admiral (1466–1560)
Doria Antun, mletački kapetan 253
Doria Filipo, genoveški admiral 188
Doria Giandrea (Djanandreja) admiral u floti Svete lige, 260–265
Doria Lamba, genoveški veliki admiral (1298) 180
Doria Luciano (Lučano) genoveški admiral 199–211
Doria Pagano, genoveški admiral (1354) 189
Doria Petar, genoveški admiral (1379–1380) 202
Doria Šimun, genoveški admiral 200
Dorsana, komuna 335
Drache, austrijska oklopnjača 428
Drač (Epidamnos, Dyrrahion), luka i grad u Albaniji 19, 21, 23, 36, 38, 41, 43, 44, 47, 51, 56, 86, 134, 135, 138, 139, 171, 191, 198, 217, 224, 253, 264, 336, 357, 457, 458, 468–471, 473, 477, 478
Drago, Hrvat zadarski prior iz 1069 godine 161

Dragomirkamik, obalna baterija na Visu 423
Drak (Dracus) Luka, zapovljednik kotorske galije 253
Drava, rijeka 60, 62–64
Drava, predratni jugoslavenski riječni monitor 507
Drim, rijeka 97, 333, 458
Drina rijeka 62, 82
Drinopolje, grad u evropskom dijelu Turske 340
Drniš, gradić u dalmatinskoj Zagori 60
Držislav Stjepan, hrvatski kralj (969–995) 121, 123, 124, 129
Drugi makedonski rat 48, 49
Drugi punski rat 48, 49
Družak, neretljanski knez 108
Dubašnica, mjesto na otoku Krku 294
Dublin, engleska krstarica 466
Dubrovčani 196, 204, 206, 208, 209, 210, 215, 216, 224, 229, 268, 269, 302, 306, 332–338, 340, 345, 346, 503
Dubrovačka republika 246, 433, 439
Dubrovnik 25, 26, 43, 106, 111, 113, 114, 127–129, 133, 145, 169, 170, 180, 185, 186, 193, 195, 196, 198, 206–210, 214, 215, 220, 224, 228–230, 232, 250, 256, 265, 268, 274, 277, 301, 302, 306–308, 316–318, 320, 323, 332–347, 361, 362, 379, 402, 408, 434, 435, 443, 444, 458, 501–504
Dubrovnik, parobrod parobrodarskog društva „Ragusea“ iz Dubrovnika 443
Dubrovnik, predratni jugoslovenski razarač 506
Dubordieu v. Dibordje
Dubrovačko parobrodarsko društvo 498
Dubrovačka par. plov. Dubrovnik 503, 521
Duca di Genova (Duka di Djenova) talijanska fregata 427
Dugi Otok 466
Dugi Rat, mjesto i luka kraj Omiša 501
Duilije Gaj Marko (Gaius Marcus Duilius) rimski admiral 65, 134
Duilio, talijanski bojni brod 445
Dukat Franjo, mornar na torpiljarki 11, 481
Duke of Wellington v. Djuk of Velington
Dukljani 109
Dunav, rijeka 8, 62, 97, 138
Duncan Georg Robertson v. Robertson Džordž Danken
Duodo, komandant Bellone talijanske korvete 402
Duodo Francesco (Frančesko) mletački kapetan 261
Duodo Petar, mletački komandant 273, 274
Dupuy de Lome v. Dipui d Lom
Durmitor, predratna jugoslavenska torpiljarka 507
Duronius L. rimski pretor 51
Dušan Silni, srpski car (oko 1308–1355) 187, 189, 335, 338, 339
Dyrrahion v. Dirahij

Đ

Đenova 164, 179–181, 184, 185, 189, 199, 212, 309, 310, 313, 338, 343
Đenovežani 179, 180, 188, 199, 200–202, 204, 231, 245
Đenovići, selo u zaljevu Boke Kotorske 484
Đerba, otok u zaljevu Gabes 257
Đeremia Franjo, splitski plemić 287
Đove Fulminante, mletačka galija 326
Đuljo Čezare, talijanski bojni brod 445
Đurišin Nikola, komandant gonfaloniera 326
Đustinjan, Partecijak mletački dužd (827–829) 107
Đustinjan Andrija, mletački sindik 323
Đustinjan Antonijo, kapetan straže protiv Uskoka 282, 295
Đustinjan Ivan, mletački dužd 107
Đustinjan Marko, knez i kapetan Zadra 187

DŽ

Džordž, 405
Džordž, rt na visu 405
Džordž, tvrđava na Visu 420, 424, 425

E

Eagle v. Igl
Efezos, grad u Maloj Aziji 50
Egejsko more 10, 11, 16, 22, 25, 28, 29, 44, 45, 109, 110, 140, 179, 199, 221, 252, 257, 258, 261, 264, 449
Egeokretijci 16, 23, 34, 73
Egipat 8, 10, 16, 30, 33, 74, 144, 164, 338, 448–450, 503, 504
Egipćani 17, 29, 33, 34, 142
Eginjani, stanovnici otoka Egine u Eginskom zaljevu 17
Eknom (Ecnomus), sicilski rt 66
Eko, parobrod parobrodarskog društva braća Rismondo iz Makarske 443
Elektrides, Kvarnerski otoci 15
Elisabeth (Elizabet), engleska fregata 512
Emilije Lucije Paulo rimski konzul, pobjednik nad Demetrijom Hvaraninom 219. god. 46
Eneti, sjeverni susjedi Grka 18
Engleska 339, 389, 391, 410, 415, 437, 447–450, 452, 453, 456, 457, 459, 480
Engleska tvrđava na Visu 405
Engleska luka na Visu 463
Englezi 389–397, 399–408, 411, 420, 464, 472
Enrico Dandolo v. Dandolo Enriko
Epetion (Epetij) današnji Stobreč kod Splita, 52, 53, 76
Ephesos v. Efezos
Epidamnos v. Drač
Epidamničani 41
Epidaur (Epidaurus) današnji Cavtat 57, 75, 76, 83, 97, 139
Epidauro, parobrod parobrodarskog društva „Ragusea“ iz Dubrovnika 443

Epir, pokrajina u sjeverozapadnoj Grčkoj 13, 19, 36, 37, 60
Epithalamion in Stellam et Violentillam, ekloga rimskog pjesnika Stacija 61
Eretrijci, stanovnici starog grčkog grada Eretrije na Eubeji 17
Erih, furlanski vojvoda 101
Eritreja, zemlja u Istočnoj Africi 448, 450, 458
Erzherzog Franz Ferdinand, austrougarski bojni brod 437, 464
Erzherzog Ferdinand Max, austrijska oklopnjača 428, 429, 477
Erzherzog Friedrich, austro-ugarski bojni brod 437, 477
Erzherzog Friedrich austrijska korveta 415, 428
Erzherzog Karl, austro-ugarski bojni brod 437, 477
Erzherzog Max, austrougarski bojni brod 437
Eshil, grčki pjesnik (525–456) 18
Esploratore, talijanski ratni brod 426
Etolija, pokrajina u zapadnom dijelu srednje Grčke 19
Etolci, 36, 41, 44, 47, 48, 50
Etolski savez, savez etolskih gradova 36
Etruščani, stari italski narod (današnja Toskana u Italiji) 18, 65
Eubeja, grčki otok u zapadnom dijelu Egejskog mora, 19, 25, 48
Eubejci 19
Eugenio, talijanski šambek (jedrenjak) 399, 402
Eusebije biskup u Cesareji, pisac Kronike (oko 260–340)
Europa, u grčkoj mitologiji kćerka Agenora, tirskog kralja ili po Homeru kćerka Feniksa 8
Evropa, kontinent 110, 138, 263, 286, 339, 341, 346, 410, 447, 452, 495, 499

F

Fabris, poručnik bojnog broda 402
Falier Marino, mletački dužd (1274–1355) 189
Falier (Faledro) Ordelafo, mletački dužd (? –1118) 159, 160, 316
Falier Vitalis, mletački dužd 135, 136
Famagusta, grad i luka na istočnoj obali Cipra 257, 258, 261
Fanije Gaj, rimski legat 53
Fano, grad na obali Jadranskog mora Italije 193, 333–335
Farani 26, 28
Faros (Pharos) antičko ime otoka Hvara 9, 26, 35, 42, 43, 46–48, 76
Faros, otočić na ulazu u Aleksandriju 75
Fašoda, mjesto u Egiptu, blizu Nila 450
Farzal, mjesto u Grčkoj (Tesalija) 56
Favorite, francuska fregata 394, 398–402
Fažan, mjesto u Istri 290, 408
Fažanski kanal 420, 475
Federiko, sin Ferantea, komandant flote Napuljske kraljevine 251
Fenice, austrijska goleta 413
Feničani, stanovnici Fenicije na sjeveroistočnom dijelu Sredozemnog mora 16, 17, 29, 33, 34, 73, 74
Fenička kolonizacija 16
Fenikunt, grad nedaleko Patare u Maloj Aziji 50
Ferante, napuljski kralj 251
Ferara, grad u Italiji, provincija Emilija 194, 251, 277, 334
Ferat aga, oficir kod Hajredina Barbareske 256, 257
Ferdinand nadvojvoda 300, 305–307
Ferdinand Maks (Max) komandant austrijske ratne mornarice 415
Ferdinad Max (Maks) austrijska oklopljena fregata 416
Fereti Kamilo, komandant papinskih galija 271
Ferekid, grčki pjesnik V. stoljeće 18
Ferić Marin, parobrodarsko poduzeće Split 504
Ferruccio (Feručo) talijanski oklopni krstaš 466, 467
Fiedler Paul, austrougarski viceadmiral 473
Fiesco Lodovico, genoveški kapetan 190
Filip V, makedonski kralj (238–179 pr. n. e.) 40, 45, 47–50
Filip II, španjolski kralj (1527–1598) 257
Filip IV, španjolski kralj (1605–1665) 307
Filip Zadranin 196
Filistos, admiral Dionizija Mlađeg 27
Filostefanos, grčki pisac iz III vijeka pr. n. e. 30
Firenca 336, 341
Firentinci 273
First Feliks Svarcenberg, austrijski ratni brod 428
Flak Fulvije, rimski konzul 53
Flore, francuska fregata 398, 400–403
Fojnike, glavni grad Epira 37, 49
Fokejci, stanovnici Fokeje, grčke kolonije u Maloj Aziji 17, 18
Fontenblo (Fontainebleau) gradić u Francuskoj 393
Formidabile, talijanska topovnjača 422, 425
Fortuna, ime rimskog ratnog broda
Fortunat, patrijarh u Gradu 104
Foscarini Giacomo (Foskarini Đakomo), mletački generalni providur 321–323
Fosco Paladije (Fosko) 339
Foscolo (Foskolo) Leonardo, generalni providur Dalmacije 269
Fotije (Focije), carigradski patrijarh (820–891) 116
Franačka 138
Franci 100, 101, 103, 104, 107
Francuska 169, 170, 252, 332, 388, 389, 412, 415, 418, 457, 447–453, 456–459, 463, 471, 480, 495, 496
Francuzi 167, 168, 329, 386–389, 392, 394, 395, 402, 403, 408, 409, 411–413, 432, 447, 462–464, 472, 480
Frankol Danilo, senjski kapetan 298, 300
Frankopan Nikola, hrvatski ban 244
Franjo I, austrijski car (1768–1835) 387
Franjo Jurjev v. Jurjev Franjo

Fridrik II Hohenstaufovac (1211–1250) njemački car 178, 179, 181, 193
Frigija, pokrajina u Maloj Aziji 110
Frigijci 17
Friks i Hela, mitološki likovi 8
Fulvije Flak v. Flak Fulvije
Fulvije Gnejm, rimski konzul 42, 43
Furlanija, pokrajina u sjeveroistočnoj Italiji 190, 246, 306
Fulton Robert (1765–1815) američki inženjer izumitelj parobroda 410
Fulminante Giove v. Đove Fulminante
Furije Gaj, rimski legat 51
Fürst Felix Schwarzenberg v. First Feliks Švarcenberg

G

Gaa, austro-ugarski matični brod 483
Gabes, zaljev u jugoistočnom Tunisu 257
Gabinije Aulo, rimski vojskovođa 56, 57, 60
Gabriel Andrija, generalni providur Dalmacije 299, 300, 302
Gaj Fanije v. Fanije Gaj
Gaj Furije v. Furije Gaj
Gaj Julije Cezar, rimski imperator 16, 55–58, 60, 66
Gaj Marcije v. Marcije Gaj
Galateja, majka Ilirija 8
Galeb, predratni jugoslavenski minopolagač 506
Gali 28, 44
Galija 37, 55
Galiola, otočić 316
Gambetta Leon, francuski oklopni krstaš 463
Garganski poluotok na talijanskoj obali Jadranskog mora 13
Gargano, rt 464
Garganus, splitski potestat 171–175
Garibaldi, talijanski oklopni krstaš 466, 467
Garibaldi, talijanska fregata 427
Gazarović Aleksandar, pisac povijesti Hvara 266
Gebizon, papinski legat 132
Gejza II, ugarsko-hrvatski kralj (1141–1162) 161
Geno Petar, mletački kapetan kulfa 219
Genova v, Đenova
Genovežani v. Đenovežani
Genitor Mose, jelšanski brik duge plovidbe 515
Gentije (Gencije) ilirski kralj 50–52, 59, 66, 81
Geoffroi de Villehardougein v. Vilarduen de Žofroa
George v. Džordž
George v. Džordž tvrđava na Visu
George v. Džordž rt na Visu
Geremia Franjo v. Đeremia Franjo
Gerić, dubrovački brodovlasnici 344
Gerhard, papinski legat 131
Germanik, posinak rimskog cara Tiberija 63
Gibraltar 258, 447–450, 452, 453, 496
Gibraltar Jadrana, otok Vis 420
Gibraltarski tjesnac 138
Gibraltarska vrata 165, 490
Gini Marko, kapetan Arbanasa 291
Giulio Cezare v. Đuljo Cezare
Giustinian Parteciah v. Đustinjan Partecijah
Giustinian Antonio v. Đustinjan Antonijo
Giustinian Andrea v. Đustinjan Andrija
Giustinian Giovanni (Ivan) v. Đustinjan Ivan
Giustinian Marko v. Đustinjan Marko
Glasgow ,grad u Škotskoj 506
Glasgow, engleska krstarica 478
Glasinac, visoravan na području Romanije 59
Glavat, otok 466
Gloucester (Gločester), engleska krstarica 478
Gloire, prva francuska oklopljena fregata iz 1858. godine 410, 415
Gnej Fulvije v. Fulvije Gnej
Gojslav, sin Stjepana Držislava 124, 126
Goli otok 458
Gomelnica, luka na albanskoj obali 260
Goražda, austro-ugarska utvrda na crnogorskoj obali 461
Gorica, grad u dolini Soče 455, 457
Gorski kotar 14
Gospa od Karmina, dubrovačka karaka 343
Gospa od Ružarja, dubrovačka karaka 343
Gospina baterija na Visu 421, 424, 425
Goti 82–85, 138, 139
Governolo, talijanski ratni brod 425
Grabar Antun, mornar, učesnik pobune u Boki Kotorskoj 482, 483, 490
Grablje, selo na otoku Hvaru 423
Graciodio Vivian, mletački konzul u Senju 231
Grac (Graz) 297, 300, 303, 306
Grac austro-ugarski parobrod 478
Gradenigo Ivan, mletački dužd 189
Gradenigo Petar, mletački dužd (1251–1311) 216
Gradiška, grad u Julijskoj krajini 455, 457
Grado (Gradež), mjesto između Venecije i Trsta 104, 125, 162, 163, 181, 202
Grajf, austrijski izviđački brod 428
Grapčeva špilja, na južnom dijelu otoka Hvara 9, 10, 22, 28, 29
Graf Radetzky, austrijski ratni brod 428
Graz v. Grac
Grci, 8, 9, 11, 17–20, 22–24, 26–30, 32–35, 37, 38, 42–44, 47, 48, 50, 52, 54, 65, 74, 75, 77, 78, 114, 135, 316
Grci Italski 38
Grčka 8, 9, 19, 22, 23, 37, 44, 50, 58, 64, 74, 448, 452, 502, 503
Grebaština, mjesto u trogirskom kotaru 298
Greif v. Grajf
Grey Edvard 452
Grenland 146
Grgur I, papa (540–604) 98
Grgur XII, papa (1502–1585) 267

Grgur VII, papa (1020–1085) 130, 132, 133, 136
Grillo Simon, genoveški komandant 179
Grimani, akvijelski patrijarh 253
Grimani, kapetan protiv uskoka 302
Grimoald, langobardski kralj, brat Aje 98
Grippo (Gripo) gotski vojskovođa 83, 84
Gruica, otočić na Kvarneru 457
Grubeša, Hrvat, zadarski prior iz 1056. godine 161
Gruž 338, 346, 403, 442, 444, 467, 499, 501, 502
Guncel, splitski nadbiskup 208
Guidon, mletački knez 225
Gvozd, brdo na Hvaru 260
Gvozdić Petar, mornar na Torpiljarki br. 11, 481

H

Habsburg, austrougarski bojni brod 437
Habsburg, austrijska oklopljena fregata 416, 428
Habsburgovci, njemačka i austrijska vladarska dinastija 385, 409
Hadrija v. Adria
Hadrijan, rimski car (76–138. god) 72
Hadrijan, papa (876–872. god) 114
Hadzon, rijeka u Americi, država Nju Jork (New York)
Hajredin Barbaresko (Barbarossa) kapudan paša (admiral) turske mornarice 252, 254–258, 263, 326
Halkedon, mjesto na ulazu u tračći Bospor, 30
Halkidani 25
Halkis, mjesto u Patraskom zaljevu 19
Halstatt, selo u gornjoj Austriji 59
Hanibal, kartaški vojskovođa (247–183 pr. n. e.) 45, 47, 48, 66, 139
Hansa Antun, austro-ugarski kontraadmiral, komandant flotile krstarica u Boki Kotorskoj za vrijeme pobune mornara 482, 484, 486–488
Harmonija, mitsko lice, žena Kadmova 8
Harun al Rašid, bagdadski kalif (786–809) 102, 110
Haus Anton, (1851–1917) admiral, komandant austrougarske mornarice 452, 473
Havannah, engleska fregata 390, 404, 407
Hebe, austrijska fregata, 413
Hekatej, grčki pisac iz VI stoljeća 18
Hela i Friks, mitološki likovi 8
Heleni (Grci) 18, 50
Helespont, antičko ime za Dardanele 8, 50
Helgoland, austrougarska krstarica 438, 464, 465, 468, 469, 471, 474, 477, 483, 489
Henrik V, njemački car (1081–1125 god.) 160
Herakleia grčka naseobina na dalmatinskom kopnu između Trogira i Šibenika 9, 23, 28, 76
Heraklije, bizantinski car (575–641 god)
Herberštajn Josipa Ivan, veliki prior Ugarske 271
Herceg Novi, parobrod par. društva Randić Josip iz Dobrote 443
Herceg Novi 252–256, 265, 267–271, 273, 274, 286, 325, 327, 329, 330, 342, 363, 413, 499, 501
Hercegovina 10, 21, 43, 53, 77, 274, 278, 279, 302, 339, 442, 448, 451, 500, 502
Hercegovački ustanak 447
Herodot, grčki historičar (oko 484–425 pr. n.e.) 13, 18
Herzegovina (Hercegovina) austrougarski parobrod 478
Hiero II, sirakuški tiranin (268–215 pr. n.e.) 30, 512
Hilijci, ilirsko pleme 12
Hispanija, antičko ime za pirinejski poluotok 60, 66, 110
Hodimirović Nikola, omiški knez 209, 210
Hofer Andreas, austrijski aviso-brod 428
Holandija 339, 503
Holstein (Holštajn), njemačka pokrajina 417
Homer, grčki pjesnik 9, 29, 33
Honorije III, papa (1216–1227 god.) 207
Horthy Nikola, kontraadmiral i komandant austro-ugarske flote (1868–1957) 474, 493, 494
Horuk, brat kapudan paše Hajredina Barbareske 251
Host, otočić kraj Visa 404
Hoste Wiliam (Host Viljam), komodor, komandant engleskog ratnog brodovlja na Jadranu (1780–1828) 389, 390, 399, 402, 403
Hrabri, predratna jugoslavenska podomrnica 506
Hrisogono sveti, samostan u Zadru 130
Hrvati (Hrvat) 97, 98, 100, 101, 103, 107–109, 112–119, 122–126, 128–131, 135, 144–147, 160, 161, 163, 178, 182, 185, 207, 223, 276, 289, 291, 323, 394, 416, 459, 461, 479, 482, 492, 497, 498
Hrvatica 182
Hrvatska 14, 80, 101, 106–108, 117, 119–121, 124–127, 130, 132, 135, 136, 144, 147, 154, 159, 175, 182–185, 188, 190, 202, 207, 243, 258, 458
Hrvatsko Primorje 79, 84, 250, 278, 279, 284, 285, 303, 306, 385, 386, 389, 416, 443, 461
Hrvatsko-Ugarska nagodba iz 1868 god. 441
Hrvoje Vukčić Hrvatinić, bosanski vojvoda 243, 245
Hudson v. Hadzon
Hum, austrijska topovnjača 415, 428
Hum, brdo na Visu 25, 405, 406, 421, 423, 462
Huni 138
Husein, bosanski paša 272
Huszar, tip austrougarskog razarača 438
Hvar, mjesto i otok, 9, 10, 15, 19, 22, 26–29, 43, 44, 46, 57, 58, 89, 106–108, 127, 130, 172, 185, 186, 189, 201, 207, 214, 215, 217, 219, 228, 232, 239, 248, 250, 259, 260, 262, 266, 268, 285, 291, 300, 304, 306, 307, 316, 318–320, 323, 359, 388, 399, 401, 403, 408, 421–423, 434, 435, 455, 457, 466, 501

Hvar, matični brod za podmornice 507
Hvarani 127, 217, 259, 287
Hvarska obojena keramika 28
Hvarski kanal 53

I

Iberija 61
Idiofantus, mornar na liburni „Murena" 68
Idrija, mjesto u Sloveniji 457, 497
Igl, engleski linijski brod 390, 404
Ikus otok 49
Il leone, ime galije iz Kopra 262
Il Regio Dalmata (Il Redjo Dalmata) službeni list francuske uprave u Dalmaciji 392
Ilija, šibenski poslanik 211
Ilijada, starogrčki ep o Trojanskom ratu 11, 29
Iliri 13, 14, 19, 22, 24–28, 36, 37, 39–43, 48, 49, 52, 53, 56–64, 66, 71, 76, 78, 81, 106, 205, 276, 295
Ilirija, parobrodarsko društvo Zagreb 504
Ilirije (Illyrios), praotac Ilira 8
Ilirik, antički naziv za područje gdje su živjeli Iliri 8, 52, 55–57, 62–64, 83, 345
Iliro-Kelti 59, 61
Ilirsko more 14
Ilijak, selo u Bosni 21
Indija 448, 514
Indoevropski narodi 22
Indulf, gotski vojskovođa 85
Iniziatore (Inicijatore) parobrod, par. društva Pio Negri iz Šibenika 443
Inocentije III, papa (1198–1216) 164
Intrepido, talijanski razarač 467
Irrequieto, talijanski razarač 467
Irska 137
Isa (Issa) grčka kolonija na otoku Visu 9, 24, 25, 28, 35–39, 41, 43, 48–56, 58, 75, 76
Isea, parobrod, par. društva „Braća Rismondo" iz Makarske 443
Isejci, stanovnici Ise 37, 39, 40, 49, 51–53, 55, 56, 58, 66
Island 146
Istarski poluotok 13
Istarsko primorje 461
Istmijske igre, svečanosti antičkih Grka u Korintu, održavale su se svake druge godine u čast boga Posejdona 44, 50
Istočno carstvo 137, 139
Istra 9, 10, 12, 13, 18, 20, 71, 84, 98, 100, 101, 103–106, 125, 191, 207, 244, 271, 289, 290, 296, 305, 306, 314, 348, 386, 387, 388, 414, 416, 419, 442, 443, 457, 480, 497
Istrani 442
Istri, ilirsko pleme 12, 13, 18
Isus Krist (Kristov grob) 166, 207, 287
Itaka, otok u Jonskom moru 19
Italija 9–11, 16, 20–22, 37, 38, 47, 48, 56, 59, 62, 65, 66, 72, 77–79, 82–85, 99, 100, 103, 176, 179, 190, 192, 211, 216, 229, 244, 263, 318, 322, 341, 345, 387, 391, 393, 397, 409, 414, 416–419, 422, 436, 437, 439, 442, 445–460, 463–465, 468, 475–477, 481, 494–499, 503
Ivan VIII, papa (872–882) 115
Ivan iz Cresa, zapovjednik galije 253
Ivan II Dobri, francuski kralj (1319–1364 god.) 190
Ivan Đakon, mletački kroničar 108, 109, 111, 127
Ivan planina, 77
Izak II Angel, bizantinski car 169
Iž, otok 299

J

Jadassa, ilirsko ime za današnji Zadar 28
Jadasinci, ilirsko pleme 28
Jader, antičko ime za Zadar 28, 75, 76, 78, 80
Jadran, 7–10, 12, 13, 17, 18, 21–28, 36, 39–42, 97, 98, 100, 104–108 i kasnije skoro na svakoj strani
Jadran, predratni jugoslavenski školski brod-jedrenjak 507
Jadranska plovidba Sušak 503, 504, 522
Jadranski Gibraltar (otok Vis) 424
Jadranska straža, predratni časopis 500
Jadransko more 7–15, 17–21, 23–29, 34, 36–39, 43, 95, 97, 99, 100, 102–105 i dalje skoro na svakoj strani
Jadransko Primorje 22, 391
Jadro, rijeka, utiče u more kod Solina 28
Jaki, predratni jugoslovenski remorker 507
Jakijan, otok 458
Jakov de Cesano v. Cezano de Jakov
Japan 440
Japodi, ilirsko pleme 12, 14, 50, 78
Japodija 60
Japigi, ilirsko pleme 13, 14
Japigijski rt (Santa Maria di Leuca) 20
Jason (Jazon) vođa Argonauta 8
Jason, parobrod par. društva S. Topić sa Visa 443
Jastreb, predratni jugoslavenski minopolagač 506
Jean Bart v. Bart Žan
Jedrene (Drinopolje) grad u evropskom dijelu Turske 340
Jelena, srpska kraljica (1245–1276) 334
Jelić, dubrovački brodovlasnici 344
Jelsa, mjesto na otoku Hvaru 26
Jonije, ilirski vladar 24
Jonsko more 9, 11, 16, 18, 19, 22, 24, 25, 39, 41, 42, 48, 170, 218, 221, 251, 258
Jonski otoci 387, 393
Josip II, njemačko-rimski car, austrijski nadvojvoda, sin Marije Terezije 386
Jovenci, grad u Italiji 162
Jozetin Mate, komandant kotorske galije 338
Juan de Austria, Don, španjolski vojskovođa (1547–1578), 258, 260–262, 264–266, 326
Juan de Austrija, Don austrijska oklopna fregata 415, 428

Jugoslaveni 459, 460, 478–480, 491, 494, 497
Jugoslavija 496–499, 503–506
Jugoslavenska-amerikanska plovidba 504
Jugoslavenska ratna mornarica 508
Jugoslavenski odbor, organizacija hrvatskih, srpskih i slovenskih političara emigranata iz Austro-Ugarske 459, 460
Jugoslavenski Lloyd, parobrodarsko društvo 503, 504, 521, 522
Jugoslavenski poslanički klub u Carevinskom Vijeću u Beču 489
Jules Michelet v. Mišele Žil
Julijske alpe 457
Juno, ime rimskog ratnog broda 68
Jupiter, ime rimskog ratnog broda 68
Juraj, skradinski kaštelan 189
Juraj I Bribirski, brat bana Pavla 212, 215, 216
Jure (Juraj) omiški knez 210, 216
Juriša Senjanin, uskočki vođa 297
Jurjev Franjo, trogirski knez 192
Jurjev Pavao, sin Franje, trogirski knez 192
Jurjevo, brdo na Visu 421
Justinijan I Veliki, bizantiski car (oko 483–565) 82–85, 138–140
Južna Amerika 304
Južni Slaveni 492

K

Kačići, hrvatsko pleme na području između Cetine i Neretve, 130, 205–209, 216, 276, 333
Kadmeja, tvrđava u Beotiji 8
Kadmo, sin feničkog kralja Agenora, osnivač Tebe 8
Kaiser (Kajzer), austrijski linijski brod 415, 428, 429
Kaiman, tip austrougarske torpiljarke 498
Kaiser Franz Joseph I, austrougarski bojni brod 462, 470, 483
Kaiser Karl VI, austrougarski oklopni krstaš 438, 462, 483
Kaiser Max (Maks) austrijska oklopna fregata 415, 428, 429
Kaiserin Elisabeth (Elizabet) austrijski aviso-brod 428
Kajmakčalan, predratna jugoslavenska torpiljarka 507
Kalaborić Luka, hrvatski kapetan 323
Kalabrezi, stanovnici Kalabrije pokrajine u južnoj Italiji 405
Kalabrija 102
Kalenus Kvintus, rimski konzul 57
Kalfun, saracenski vojskovođa 111, 112
Kaligaris Marčelo, mornar učesnik pobune u Boki Kotorskoj 482
Kaliksenes, grčki pisac iz III stoljeća pr. n.e. 30
Kalimah, grčki pjesnik (oko 310–240 god. pr.n.e.) 8
Kalnik Egipćanin, bizantinski komandant 138, 142
Kalisto Braili v. Braili Kalisto
Kamocio: Isole famose, porti, fortezze i t.d. zbirka geografskih karata 353–356, 360, 363–369, 371–375, 377–380
Kampoformij, mjesto u Italiji 348, 383
Kampoformijski mir 386
Kana, anticko mjesto u Apuliji (Italija) 47
Kanarski otoci 504
Kandija, otok Kreta 326
Kandijska kula u Ninu 323
Kandijski rat (1645–1669) 326, 331, 341, 349
Kanale Petar, komandant mletačke flote 185, 220
Kane di Verona, gospodar Verone 191
Kandiano I Petar, mletački dužd 118, 119
Kandiano III Petar, mletački dužd (942–959) 121, 122
Kantakuzen Ivan, bizantiski car (1292–1383) 188
Kaorle, grad u Italiji 113, 202
Karijci, stanovnici Karije, antičke pokrajine u jugozap. Maloj Aziji 17
Kapelo Antonijo III, mletački komandant 326
Kapelo Vinčenco, mletački generalni kapetan 253, 254
Karara Franjo, padovanski gospodar 190, 191, 196, 199, 202
Karistus, mjesto na otoku Eubeji 49
Karlo I, austrijski car, hrvatski-ugarski kralj (1887–1922) 491, 493, 494
Karlo VI, austrijski car (1711–1740) 385, 386
Karl VI, austrougarski bojni brod 470, 481
Karlo I Robert, Anžujski, napuljski kralj (1301–1342) 182, 184, 185, 192, 194, 216
Karlo II, Đrački kralj (1385–1386) 192, 210–213, 216
Karlo IV, (Luksemburgovac) njemačko-češki vladar (1316–1378) 189
Karlo V, španjolsko-njemački car 252, 339, 340
Karlo, nadvojvoda 286
Karlo Debeli, rimsko-njemački car (839–888) 118
Karlo Martel, rimsko-njemački car 110
Karlo Veliki, rimsko-njemački car (742–814) 100–105
Karoly Mihaly, madžarski političar (1875–1954) 489
Karlo Alberto, talijanska fregata 425, 427
Karlobag 284, 285, 291, 305, 306, 385, 407, 408, 458
Karolina, talijanska korveta 394, 398, 401, 403
Karolinzi, franačka vladarska dinastija
Karpačo, slikar 237
Karpati 191
Kartaga, antički grad na sjevernoj obali Afrike (Tunis) 37, 38, 45, 48, 64–66, 74
Kartažani 42, 45, 48, 65, 73
Kastav, gradić u Istri 457
Kastelfidardo, talijanska oklopnjača 422, 423, 425, 427
Kastel Torneze 327
Kastor, historiograf 16

Kastor i Poluks, blizanci 64
Kastrati, dubrovački brodovlasnici 344
Kaštela 288, 388
Kaštelani 286
Kaštelanski zaljev 23, 324
Kataro (Kotor) 329
Katena Giirolamo mletački pisac 262
Kauda de Ranjo, zadarski građanin 230
Kautzky (Kautcki) František, mornar 492
Kefalo 327
Kefalonija, otok u Jonskom arhipelagu 136, 251
Kelti, indoevropski narod 59
Kemal paša v. Atatürk, Mustafa Kemal paša
Kenigsgrec ili Hradec Kralove, gradić na Labi 409, 417, 418
Kenkrea, korintska luka 44
Kerka, austrijska škuna 428, 430
Kikladi, otoci u južnom dijelu Egejskog mora 140
Kiklop, brod radionica 499
Kina 440
Kingsfisher, engleska korveta 390, 395
Kinoskefalaj, gorski lanac u Tesaliji 50
Kipar, 16, 30, 102, 110, 140, 199, 252, 257, 258, 261, 262, 265, 448, 449, 496
Kiprijci 17
Kiri, francuska podmornica 463
Kirenaika 449–451
Kisel (Kisl), hrvatski general 301, 303
Kjodja, mjesto i luka na jadranskoj obali Italije 202, 268
Klapsa Jakov kapetan galeote 246
Klaudijan, rimski komandant Salone 85
Klemen VII papa (1478–1534) 286
Klement VIII, papa (1536–1605.) 292, 294
Klasis aleksandrina, egipatska mornarica 69
Klasis afrikana, afrička mornarica 69
Klasis britanika, britanska mornarica 69
Klasis Mizenenzis, mornarica stacionirana u Mizenu 69
Klasis Mizenas, 69
Klasis Ravenacijum, rimska mornarica koja je bila na Jadranskom moru 69
Klasis Ravenas 69
Klasis pontika, mornarica na Crnom moru 69
Klasis sirijaka, sirijska mornarica 69
Klermon D. američki parobrod 410
Klis, selo u blizini Splita 178, 189, 190, 278, 285–289, 341, 367
Kliški prolaz 76
Klokovič Nikola, knez u Ninu 323
Knez od Osune 306
Knidijci, stanovnici Knidosa, antičkog grada u Kariji (jugozapadna Mala Azija) 23
Knight-Smith 92
Knin, gradić u Dalmaciji 341, 502
Kobac, predratni jugoslavenski minopolagač 506
Koh Metod, kapetan fregate 493, 494
Kolhida, u antičko vrijeme zemlja na Crnom moru 8
Kolman, omiški knez 335
Koločep, otok pred Dubrovnikom 306, 408, 458
Koloman Arpadovac, ugarsko-hrvatski kralj (1095–1116) 159–161, 170
Kolona Markantun, papinski admiral 258, 261, 262
Kolonija Pijetas Julija Pola 79
Komanda mornarice 492, 493
Komanda ratne luke 486–489
Komanda flotile krstarica 489
Komitet mornara 489
Komiža, mjesto na zapadnoj obali otoka Visa 324, 388, 403, 405, 420–423, 425, 426, 462
Komnen Aleksije, bizantinski car (1081–1118) 146
Konavljani 109, 113
Končl Pavle 288
Königsgraetz v. Kenigsgrec
Konkordija, hram u Rimu 64
Konrad, njemački car, sin Fridrika II 178, 179
Konstantin Veliki, rimski car (280–337) 137
Konstancijan, bizantinski oficir 83, 84
Konstantin V, bizantinski car (719–775) 143
Konstantin Porfirogenet, bizantinski car i pisac (905–959) 106, 109, 119, 120, 145, 146
Kontarini Andrija, mletački dužd 199
Konzolacio ad Klaudijum Etruskum, ekloga rimskog pjesnika Stacija 61
Kopar 193, 262, 303, 304, 455
Korčula, grad i otok 10, 12, 15, 21, 23, 28, 44, 51, 53, 106–108, 127, 128, 130, 179, 180, 185, 189, 196, 201, 217, 232, 248–251, 259, 292, 304, 306, 316–318, 320, 323, 358, 388, 397, 402, 407, 408, 434, 435, 457, 464, 466, 467, 501
Korčulani 127, 250
Korčulanski kanal 53
Korint, luka i grad u sjeveroistočnom Peleponezu 19, 23, 25, 35, 74, 326
Korintski zaljev 260
Korinćani 19, 29, 30
Korintska prevlaka 44
Korkyra (Krf) 18, 19–21, 23, 30, 35, 41–43, 48, 74, 135, 252, 253, 258, 260, 261, 267, 387, 389, 397, 413, 414, 440, 459, 470, 471, 477
Korkira Nigra (Melaina), antičko ime za Korčulu, 9, 23, 28, 33, 76
Korkirejci 41, 42
Kornaro Jerolim, generalni providur Dalmacije i Albanije 270, 271, 273, 274, 327
Kornelije Nazika, rimski konzul 53
Kornificije Kv. rimski propretor 57, 58
Kosovo polje 339
Kostanca Cvereira, ime mletačke galije 326
Kotor 106, 114, 145, 192, 196, 199, 202, 203, 206, 247, 254, 256, 262, 267–269, 281, 289–291, 303, 304, 316, 318, 320, 324–326, 328–330, 334, 338, 342, 378, 434, 443, 458, 490, 501, 504

Kotor, parobrod par. društva Randić Josip iz Dobrote 443
Kotorani 196, 206, 256, 326, 330
Kotromanić Stjepan, bosanski ban 186, 338
Kovačević braća, brodovlasnici na Pelješcu 434
Krajina (Poljička) kraj od Žrnovnice do Omiša 250
Kraglski Dalmatin (Kraljski) službene novine francuske uprave 392
Krajbić Josip, mornar, učesnik pobune u Boki Kotorskoj 1918 godine 482
Krajnik, saveznik Trogira 178
Kralj Aleksandar I, parobrod Dubrovačke plovidbe 521
Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 459
Kraljica Marija, parobrod Jug. Lloyda 522
Kraljevica, gradić i luka u Hrvatskom Primorju 385, 506
Kranjska 190
Krapanj, selo u Šibenskom kotaru 302, 307
Kras, mjesto u Frigiji 110
Kraus Ljubomir, mornar u Puli 492
Krbava, kraj u Hrvatskoj (Lika) 14, 60, 279
Krešimir I, hrvatski kralj (oko 935–945) 119, 120, 144
Krešimir II Mihajlo, hrvatski kralj (949–969) 162
Krešimir III, hrvatski kralj (oko 1000–1030)
Krešimir Petar IV, hrvatski kralj (1058–1074) 129–132, 147, 160, 162
Kreta, otok u istočnom dijelu Sredozemnog mora 10, 110, 146, 248, 257, 258
Kreibich Josip v. Krajbić Josip
Krešimin, dubrovački brodovlasnici 344
Krf v. Korkira
Krfska deklaracija, zajednička izjava srpske vlade i Jugoslavenskog odbora 459
Kristofor, saveznik Trogira 178
Krivonosić, dubrovački brodovlasnici 343, 344
Krk, grad i otok 56, 106, 125, 128, 129, 145, 185, 225, 231, 250, 262, 290–292, 294, 298, 304, 323, 458
Krka, rijeka u Dalmaciji, utječe u more kod Šibenika 36, 78
Krka, parobrod par. društva Pio Negri iz Šibenika 443
Krilo, selo između Splita i Omiša 501
Krim, poluotok između Crnog i Azovskog mora 138
Kronprinz Erzherzog Rudolf, austrougarska oklopnjača 488, 519
Krstac, crnogorski artiljerijski položaj 462
Krševan v. Sveti Krševan
Krupa (Bosanska), mjesto kraj Bihaća 21
Kružić Petar, branitelj Klisa 278, 279
Kučišće, selo na otoku Pelješcu 433
Kuk, crnogorski artiljerijski položaj 462, 470
Kulin, bosanski ban (1180–1204) 333, 334
Kurtalone, austrijski ratni brod 415
Kustoca, (Custozza), mjesto blizu Verone 417, 418, 420
Kustoca, austrijski ratni brod 415
Kvadi, germansko pleme 62
Kvarantoto, mletački suprakomit 249
Kvarner, 131, 191, 198, 214, 217, 283, 285, 336, 419, 457, 497
Kvarnerski otoci (Cres, Lošinj, Krk, Rab i Pag) 16, 277
Kvarto, talijanska krstarica 446, 466, 467
Kynoskephalai v. Kinoskefalaj

L

La Pigna (Pinja) mletačka lađa 290
La Donna, trogirska galija 262
La Tene, lokalitet na jezeru Neuenburg u Švicarskoj 59
La ville de Marseille, francuski bojni brod 511
Lacusta (Lakusta), ime liburne 69
Labin, grad u jugoistočnoj Istri 22, 108
Labud, predratni jugoslavenski minopolagač 506, 525
Ladislav III ugarsko-hrvatski kralj (1262–1290) 211, 213
Ladislav Napuljac, ugarsko-hrvatski kralj (1386–1409) 217, 243, 244, 276, 338
Lajazzo (Lajaco) 180
Lakedemonci, stanovnici Lakedemonije grčke pokrajine na Peloponezu 17
Lampridije, splitski plemić 173
Langobardi, germansko pleme 100, 111
Langobardska kraljevina, nekad u gornjoj Italiji, glavni grad Ticinum (Pavia) 104
Lastovo, otok 10, 128, 130, 301, 338, 407, 408, 419, 457, 464, 466, 467, 496, 497
Lansquemet, francuski razarač 462
Lapad, parobrod, parobrodarskog društva „Ragusea" iz Dubrovnika 443
Lapeyrer, francuski viceadmiral 462
Lasinović Nikola, kapetan uskoka 286
Laureata 85
Lauredano Petar, mletački generalni kapetan kulfa 248–250
Laussane v. Lozanski mir
Lav II Izaurijski, bizantinski car (680–741) 140
Lav VI, bizantinski car (866–912), 140, 141, 143, 145
Lemnos, otok u sjevernom dijelu Egejskog mora 251
Lenković Juraj, hrvatski general, komesar Senja 287, 292
Leon Gambetta, francuski oklopni krstaš 463
Leonardo da Vinci (Vinči) talijanski bojni brod 445
Leonidas, engleski linijski brod 390
Leono Nikola, mletački vijećnik 194
Leopold I, hrvatsko-ugarski kralj (1640–1705) 342

Lepanto, talijanski naziv za grčki grad Navpaktos na ulazu u Korintski zaljev 260–262, 264–268, 312, 326–327
Lepantski zaljev 360
Leros, grčki otok u Dodekanezu 18
Lesbijci, stanovnici otoka Lezbosa u Egejskom moru 17
Leukade, grčka kolonija u Akarnaniji 19
Levant, istočne zemlje 109, 123, 164, 169, 179–181, 221, 252, 264, 317, 336, 338–341, 347, 413, 496
Levant, parobrodarsko društvo Sibenik 504
Leva de Petar, komandant španjolske flote 306, 307
Libia, talijanski ratni brod 465, 495
Libija, zemlja na sjevernoj obali Afrike 452, 453, 458
Libertas, ime rimskog ratnog broda 68
Libo L. Skribonije, Pompejev legat 56
Liburni, ilirsko pleme 12, 13, 36, 57, 66, 68, 78
Liburnija 68, 82, 84, 104
Licaeus, pomorski centurio 69
Lidijci, stanovnici Lidije (zap. dio Male Azije) 16
Lika, austrougarski razarač 438, 469
Lika, pokrajina u Hrvatskoj 14, 60, 500
Lipsia, austrijska fregata 413
Lisičići, selo u Hercegovini 21, 77
Lisias, (Lisija) grčki govornik (oko 445–oko 378) 18
Lissos (Lisos) antičko ime za Lješ u Albaniji 43, 44
Livius Titus (Livije Tit) rimski historičar (59–17) 295
Lloyd (Lojd) 514
Lloyd (Lojd), austrijsko parobrodarsko društvo 440, 443, 444, 514
Lokrida, pokrajina u srednjoj Grčkoj 25
London 336, 341, 456
Londonska konferencija 452
Londonski pakt (26. IV 1915) 456–460, 495, 496
Lopud, otok 346, 408
Loredano Lodovico, mletački providur 200
Loredano Marko, mletački providur Jadranskog mora 269
Lozana, grad u Švicarskoj 451
Lošinj, otok u skupini Kvarnerskog otočja 111, 369, 457, 466, 497
Lošinjani 412
Lotar I, rimsko-njemački car (795–855) 109
Lovćen, planina jugoistočno od Boke Kotorske 470
Lovran, gradić u Istri (istočna obala) 305
Lovro, nadbiskup 132, 133
Lowestoft, engleska laka krstarica 477
Lucia, austrijski ratni brod 415
Lucije Anicije v. Anicije Lucije
Lučić Kristofor, komandant šibenske galije 261, 262
Ludovik Pobožni, franački car (814–840) 107
Ludovik II, franački car (817–876) 113–115
Ludovik I Anžujac, ugarsko-hrvatski kralj (1342–1382) 184–199, 202, 203, 217, 243, 245, 336–338, 352, 439
Lumbarda, selo i luka na otoku Korčuli 28
Lusin parobrod, par. društva S. Topić sa Visa 443
Luxio (Luksijo Vinko) pomirdbeni sudac i vladin komesar na Visu 388, 405

Lj

Lješ v. Lissos
Ljubač na Pagu, kula 296
Ljubljana 10
Ljubljana, predratni jugoslavenski razarač 506
Ljubljansko Barje najjužniji dio Ljubljanske kotline 10, 15
Ljudit, komandant neretljanske mornarice u bici sa mletačkim duždem Tradenikom 840 godine 108, 109

M

Macarović Ivan, Peraštanin, komandant broda 327
Macarović Vinko, Peraštanin, komandant broda 326
Madžari, 170, 441, 461, 502
Magenta, francuski ratni brod 411
Magnificent, engleski linijski brod 390
Majska deklaracija u Carevinskom vijeću u Beču (30. V 1917) 481
Majsan, otočić istočno od Korčule 127
Makar v. Muicurum
Makarska 85, 118, 119, 285, 316, 321, 402, 434, 443, 444, 501
Makarsko primorje 53, 81, 265
Makedonija 36, 37, 40, 44, 45, 48, 50, 52, 56, 57
Makedonski rat 50
Maks, utvrda u Komiži (otok Vis) 421, 426
Maksimilijan, brat nadvojvode Ferdinanda 305
Mala Azija 16, 50, 102, 110, 169, 252, 495
Malamocco (Malamoko) grad mletačke lagune, nekad sjedište duxa (dužda) 104, 180
Malduk, omiški knez 207
Mali Drvenik, otok nedaleko od Splita 457, 458
Mali Lošinj 415
Malinska, gradić i luka na sjeverozapadnoj obali otoka Krka 284, 285
Malinska, predratni jugoslavenski manji minopolagač 506
Maloazijski poluotok 35
Malta, otok u Sredozemnom moru 257, 394, 404, 447–449, 452, 453, 496, 504
Mamula, austrijska baterija na Visu 420, 424

Mandolfo i dr. parobrodarsko društvo u Dubrovniku 444
Manfred, kralj Sicilije i Napulja (1232–1266 godine) 193
Manfredonija, grad i luka u istoimenom zaljevu Jadranskog mora (Italija) 250, 251, 464
Manijci, ilirsko pleme 12
Mangart, brdo u Julijskim Alpima 457
Manjaremi, austrijska baterija u Komiži (Vis) 421, 423, 426
Mansueti, slikar 238
Marbod, markomanski kralj (oko 18–41) 62
Marcello, krčki providur 304
Marcello Giacomo, generalni kapetan mora 251
Marciana, biblioteka u Veneciji 153
Marcije Gaj, rimski konzul 53
Mardaiti, stanovnici Male Azije 146
Mare nostrum (naše more) 128
Margetić Marko, uskočki vođa 290, 297
Maria Adelaide, talijanska fregata 427
Maria Anna, prvi austrijski ratni brod na paru 414, 415
Maria Pia, talijanska oklopnjača 423–425, 427
Marija Terezija, hrvatsko-ugarska carica (1717–1780) 386
Marija sv., katedrala u Dubrovniku 345
Marinović Mat. i dr. parobrodarsko društvo u Dubrovniku 444
Marjan, brdo kod Splita 81
Marjan, predratni jugoslavenski manji minopolagač 507
Marjanski poluotok 75
Marko Antonije v. Antonije Marko
Markomani, germansko pleme 62
Marke provincija papinske države na Jadranu 341
Markova špilja, na zapadnom dijelu otoka Hvara 10, 15
Marljivi, predratni jugoslavenski remorker 507
Marmont Auguste, francuski maršal, generalni guverner Ilirskih provincija (1774–1852) 389, 392, 396
Maroko, zemlja u sjeverozapadnoj Africi 252, 258, 450, 451, 503, 504
Marsalla, talijanska krstarica 446, 467
Marsiglia, Marseille (Marsilja, Marselj) grad i luka u jugoistočnoj Francuskoj 189, 504
Marseljeza, francuska revolucionarna pjesma i himna 483
Martinengo Sciarro (Sjaro) mletački general 267, 268
Martinis Franjo, splitski plemić 286
Marulić Nikola, splitski nadbiskup 286
Marulo, dubrovački brodovlasnik 343
Massalia, grčka kolonija 74
MAS (Motoscafi antisommergibili) talijanski brzi čamci 474–478, 494
MAS 17 477
MAS 20 475
MAS 21 477
Mašera, poručnik na razaraču „Zagreb" 508
Mat, rijeka u Albaniji 63, 64, 71
Matasović Juraj, mletački providur u Novigradu 323
Matija, njemački car (1557–1619) 307
Matković Eugen, parobrodarsko društvo Split 504
Matulje, gradić u Istri, nedaleko od Opatije 457
Maun, otok zapadno od otoka Paga 130, 162, 457
Mauricije, bizantinski oficir 83
Mauroceno Albertino, zadarski knez 213
Mauroceno Barbon, mletački kapetan kulfa 219
Mažibradić, dubrovački brodovlasnici 344
Med, sin Ilirijev 8
Medeja, u mitologiji kći kolhidskog kralja Eeta 53
Mediteran 37, 39, 71, 72, 109, 135, 139, 140, 147, 164, 180, 221, 245, 257, 260, 263, 275, 310, 331, 339, 389, 432, 447–449, 452, 453, 495, 496
Medova, grad u Albaniji 466, 468–471, 473
Medulin, gradić u Istri 284
Medusa, talijanska podmornica 467
Megara, grad i luka na obali Egejskog mora 25
Mehmed Sokolović, osmanlijski veliki vezir 257
Mejeri (Meillerie), komandant francuske fregate „Favorite" 402
Melfi, grad u Južnoj Italiji 211
Meljine, predratni jugoslavenski manji minopolagač 506
Meonci 16
Mercurio (Merkurijo) talijanski brik 394
Mercurius, ime rimskog ratnog broda 68
Mesapijci, ilirsko pleme 13, 14
Mesenija (Mesena), antička zemlja u jugozapadnom dijelu Peleponeza 44, 74
Meslarde Juraj, uskočki vođa 290
Messina, luka i grad u sjeveroistočnoj Siciliji 232, 258, 260
Metković 442, 444, 499, 501, 502
Messaggero (Mesađero), austrijski ratni brod 415
Messaggero (Mesađero), talijanski izviđački brod 422, 430
Metternich (Meternih) austrijski političar (1773–1859) 439
Metulum, još neutvrđeno sjedište Japoda 60, 78
Mezija, rimska provincija na Balkanskom poluotoku 62
Mianije Marije, mletački potkapetan kulfa 219
Mišele Žil, francuski oklopni krstaš 469, 470
Michieli Franjo, mletački providur Krka 297, 298
Michieli Vitale, mletački dužd 121, 162
Mihajlo II Angelo Dukas, epirski despot 334
Mihajlo Paleolog, bizantinski car (1259–1281) 179
Mihajlo I, bizantinski car (811–840) 104
Mihajlo II, bizantinski car (820–829) 110
Milano, grad u sjevernoj Italiji 180, 181, 199, 392, 398

Mile (Mylae), grad i luka na sjeveroistočnoj obali otoka Sicilije 65
Milesijci 17
Milna, gradić na otoku Braču 504
Milošević, parobrodarsko društvo u Kotoru 504
Millo, talijanski admiral 466, 467
Milja (Muggia) zaljev kod Trsta, 385, 475
Mimbelli braća, brodovlasnici sa Pelješca 434
Mincio (Minčo) lijevi pritok rijeka Pada u sjevernoj Italiji 417
Minerva, ime rimskog ratnog broda 68
Minos, mitski kralj na Kreti 16
Minoto Marko, kapetan galije 219
Minuccio Minucci (Minučo Minući), zadarski nadbiskup, pisac uskočke historije 291
Mira Joakim, francuski maršal, kralj Napulja (1767–1815) 469
Miroslav, hrvatski kralj (945–949) 120, 121
Miroslav, zahumski knez (oko 1171–1197 godine) 333
Misene (Missenum), rimska luka u Napuljskom zaljevu 69
Mislav, hrvatski knez 108
Mitilina, otok u Egejskom moru 144
Mitrovica (Srijemska) 62
Mladen, sin Pavla Bribirskog, bosanski ban (1312–1322) 183, 190
Mladen, splitski knez i bosanski ban, brat Pavla Bribirskog (1301–1304) 215
Mladen III Bribirski 189
Mleci 112, 202
Mlečani 101, 104, 107, 109, 110, 115–120, 122–124, 132–135, 145, 159, 162–170, 175, 181, 182, 185, 186, 188, 192, 194–198, 202, 203, 208, 213–217, 224, 227 243–247, 253–255, 261, 263, 266, 268–270, 272, 274 275, 280, 285–290, 292–294, 297. 299, 300, 302–307, 314, 323, 332, 336–338, 341, 351, 352
Mlečići 324
Mletačka republika 432, 437
Mletački zaljev 194
Mljet, otok 338, 343, 346, 397, 407, 408, 455, 457, 466
Mljet, predratni jugoslavenski manji minopolagač 506
Modon 189, 327
Mohač, grad u južnoj Madžarskoj 254
Molat, otok u Zadarskom arhipelagu 285, 419
Molfetta, grad i luka na Jadranskom moru (Italija) 333, 334, 345
Molikreion, grčka kolonija u Etoliji 19
Molo, tvrđava u Dubrovniku 346
Molunat 206, 210, 346
Monarch, austrougarski bojni brod 438, 462, 483
Monfalcone, talijanske ime za Tržić 455
Monge (Monž) francuska podmornica 469
Monitor, oklopni ratni brod Sjeverne Amerike iz 1861. god. 411
Montecucculi, austrijski brik 413
Montebello, talijanska oklopnjača 425
Morava, rijeka 61, 333
Morava, predratni jugoslavenski monitor 507
Morejanus Iulius (Morejanus Julijus), rimski mornar 68
Moreja, srednjevjekovni naziv za Peleponez 251, 275, 326, 341
Morlaki 295
Morlački kanal 283
Moro, mletački generalni providur 288, 289
Morosini Francesco (Morozini Franjo) mletački generalni kapetan mora (1618–1696) 275
Morosini Andrea (Morozini Andrija) mletački historičar i državnik (1558–1618) 259
Morosini G. mletački dužd 381
Mosor, predratni jugoslavenski minopolagač 506
Mostar 340
Mrkan, otočić pred Cavtatom 338
Muensisade Alija, osmanlijski admiral (kapudan paša) komandant turske flote u bici kod Lepanta 262–264
Muć, selo u Dalmaciji 63
Muicurum, antički naziv za Makar kraj Makarske 85
Muhamed, prorok 139
Muhamed Šaulak (Silocco) aleksandrijski paša 263
Mundo, zapovjednik bizantinskih četa 83
Murat I, turski sultan (1319–1389) 338, 339
Murat Joachim v. Mira Joakim
Murena, rimska liburna 68
Mussato Albertino, mletački pisac XIII stoljeća 193
Mutimir, hrvatski knez (oko 892–910) 119

N

Nabrežina 435
Nadpostranje, austrijska baterija na Visu 421
Nant (Nantes) grad i luka na sjeverozapadu Francuske 506
Napoleon Bonaparte, francuski vojskovođa državnik i car (1769–1821) 387, 389, 390, 392, 393, 395–398, 403, 404, 409, 439
Napoleon III, francuski car (1808–1873) 417
Napulj 102. 110, 192, 210, 341
Napuljci 231
Napuljska kraljevina 184, 187, 192, 198, 251
Narenta, austrijska škuna 428, 430
Narijci 17
Narodno Vijeće SHS u Zagrebu 492–494
Narodno Vijeće u Puli 493, 494
Narona, antički grad, današnji Vid kod Metkovića 24, 75–77, 97
Natali, konte 408
Naturalis Historia, djelo Plinija, 61
Naupaktos (Lepanto), grčka luka u Korintskom zaljevu 260
Navarin, gradić u Grčkoj, jugozapadni Peleponez 326, 327
Navigazione a vapore zarattina, parobrodarsko društvo u Zadru 443
Neapolis, antičko ime za Napulj 326

Nebojša, predratna jugoslavenska podmornica 506, 508
Negri Pio, parobrodarsko društvo u Šibeniku 444
Negroponte (Eubeja) 188, 251, 326
Nelipić, hrvatski knez 178
Nelson, engleski admiral (1758—1805) 390
Nemanja Stefan veliki župan (1114—1200) 333
Nemanjići, srpska vladarska dinastija 196, 320, 325
Neptunus, ime rimskog ratnog broda 68
Nereide, talijanska podmornica 468
Neretljani, 107—109, 112—114, 117—128, 130, 144, 145, 205, 206, 276, 508
Neretljanska oblast 106, 108
Neretljanski otok 107
Neretva, rijeka 10, 21, 24, 26, 52, 53, 77, 81, 97, 129, 130, 205, 206, 285, 300, 302—304, 321, 342, 499
Neron, rimski car (37—68) 61
Nervese na Pijavi 191
Nesakcij (Nesactium), antički lokalitet, danas Vizače kod Pule 20
Newcastle v. Njukastl
New York v. Nju Jork
Nibbio, talijanski izviđački brod 478
Nijemci 259, 461
Niketas Orif, patricij 101, 103, 104
Niketas Orif, bizantinski drungar (admiral) 113—115, 145
Nikefor I, bizantinski car od 802—811, 103—105, 110
Nikefor Fokas, bizantinski car (oko 913—969) 146
Nikola, hrvatski ban 190
Nikola, omiški knez 209
Nikola II, ruski car (1868—1918) 451
Nikola I, crnogorski knez i kralj (1841—1921) 471
Nikozija, grad na Cipru 257
Nin, gradić u Dalmaciji, sjeverozapadno od Zadra 12, 21, 130, 131, 244, 323, 407
Nino Bixio (Biksio) talijanska krstarica 446
Ninoslav Matej, bosanski ban (1232—1250) 178, 334
Niobe, njemačka krstarica, kasnije jugoslavenska predratna „Dalmacija" 506
Nürnberg (Nirnberg) 376
Niš 336
Nizza (Nica) grad u južnoj Francuskoj 181, 198
Normani, germanski narod 130—132, 134—136, 146—148, 193, 332
Novara, austrougarska krstarica 438, 435, 468, 474, 477, 483, 489
Novara, austrijski brod 415, 428
Novara, austrijska fregata 440
Novi, luka i gradić kraj Senja 305, 458
Novi, prvobitno ime za Herceg-Novi 325
Novigrad, gradić u Istri 116, 193, 271
Novigrad, gradić i luka u sjevernoj Dalmaciji 243, 244, 285, 323
Novi Zadar 168
Novi Pazar, grad na rijeci Raškoj u Srbiji 21
Novilara, antički grad kod Pesara 12, 13, 29, 90
Novilarska stela 18, 22, 28
Numana 17, 24

NJ

Njegovan, austrougarski admiral, komandant mornarice 479, 490
Njemačka 391, 437, 447—450, 452, 454, 458, 480, 493, 503, 507
Njemačko carstvo 196
Njemačko-rimsko carstvo 123
Njukastl, grad i luka u Velikoj Britaniji 506
Nju Jork 410

O

Obelierije, mletački dužd 101—104
Obrovac, grad u sjevernoj Dalmaciji 303
Oceania, parobrodarsko društvo 498, 504
Odisej, u mitologiji kralj na otoku Itaci, 9, 29
Odiseja, starogrčki ep 8, 9, 23, 29
Odoakar, germanski vojskovođa (oko 434—493) 82
Ogulin 60
Ohmučević, dubrovački kapetan 343
Ohor, omiški knez 210
Ohrid 49
Ohridsko jezero 473
Uključan na Visu 425
Oksije, otok 261
Oktavijan (Octavianus) rimski car (63 pr. n. e. — 14 n. e) 55, 59—63, 66, 67, 71, 76—78, 81, 263
Oktaviana, biblioteka 60, 61
Oktavije M. Pompejev legat 56—58
Oktobarska revolucija 481
Olib, otok u zadarskom arhipelagu 457
Olip, otočić pred Dubrovnikom 408, 466
Olivolo, otočić u mletačkoj laguni 105
Omiš, gradić na ušću Cetine u more 173, 190, 206, 208—211, 214, 216, 217, 219, 250, 287, 316, 320, 321, 501
Omišalj, gradić na otoku Krku 294
Omišani 172—176, 205—217, 230, 276, 326, 335, 370, 508
Oprah, kula na Klisu 286
Orao, predratni jugoslavenski minopolagač 506
Orebić, mjesto na poluotoku Pelješcu 433, 443, 444, 513
Orijent 188, 338, 440, 447, 449, 495
Orikos, grčka kolonija sjeverno od Krfa 19
Orione, austrijski brik 413
Orjen, predratna jugoslavenska torpiljarka 507
Orjen, austrougarski razarač 438
Orlando, engleska fregata 390
Orseolo Petar II, mletački dužd 123—128, 131
Orseolo Oto, mletački dužd 128, 129
Ortona, gradić i luka u Italiji 345, 471

Osor, omiški knez 173, 174
Osor, selo na otoku Cresu 106, 111, 125, 126, 128, 129, 145, 185, 228, 244, 248, 320, 369
Ostia, rimska luka na Tirenskom moru 72, 74, 79, 112
Otrogoti, germansko pleme 82, 103, 138, 139
Ostrogotsko kraljevstvo 82
Osuna, knez, napuljski podkralj 306
Osvetnik, predratna jugoslavenska podmornica 506
Oštri rt u zaljevu Boke Kotorske 462
Otočac, grad u Lici 297
Oton I, njemačko-rimski car (936–973) 146
Otrant 134, 135, 231, 232, 252, 462, 463, 475–477
Otrantska baraža 477
Otrantska vrata 13–15, 19, 20, 24, 27, 39, 220, 231, 232, 463, 466, 473, 474, 476, 477
Otrantski tjesnac 232

P

Pad (Po) rijeka u Italiji 8, 13, 14, 409
Padova 154, 190, 194
Padska dolina (nizina) 28, 37, 38, 418
Padus, ime rimskog ratnog broda 68
Pag, otok 186, 195, 243, 244, 248, 285, 305, 323, 457
Pagani v. Neretljani
Pakleni otoci, skupina otoka pred Hvarom 398, 399, 422, 423, 455
Paksos, otok 41
Palacuol otočić u Kvarneru 457
Palada, grčka boginja 32
Paladini Franjo, komandant hvarske galije 253
Palagruža, otok 455, 457, 464–468
Palavičini (Palavicini) general galija 386
Palestina 16, 165, 169, 181, 207, 217
Palermo, grad i luka na Siciliji 110
Palestro, talijanska oklopnjača 422, 425, 427, 429
Palman, komandant Klisa 189
Pannonia Savia, središte u Sisciji (Sisak) 82
Panonci 60
Panonija 60, 62–64, 71, 104
Paradajzer Juraj, senjski kapetan 287
Parani, stanovnici Parosa 26
Parentium (Parencij) antički naziv za Poreč 69, 72, 75
Pariski mir 28. II 1810. 455
Pariz 246, 459, 476
Parobrodarsko akciono društvo „Progres" Sušak 503
Paros, otok u Cikladima (Egejsko more) 26
Partenon, grčki hram na Akropoli u Ateni
Partenon, talijanski parobrod 425
Partini (ilirsko pleme) 43, 48
Particijak Agnelo, mletački dužd 104
Particijak Urso, mletački dužd (864–881) 113
Paruta Paolo, mletački diplomat i historičar 267
Paskvaligo (Pasqualigo), komandant talijanske fregate „Corona" 402
Paskvaligo, mletački providur protiv uskoka 298, 305
Paskvaligo Pavle, suprakomit kulfa 248
Paskvareli, dubrovački prodovlasnici 344
Pašić Nikola, srpski političar (1845–1926) 459
Pašman, otok u sjevernoj Dalmaciji 126
Patara, grad u Maloj Aziji 50
Patras, grad u Ahaji na Peloponezu 102, 103, 326, 414, 440
Patraski zaljev 19, 260
Paulo L. Emilije v. Emilije Lucije Paulo
Pavao Bribirski, hrvatski ban (1273–1312) 182, 212, 213, 215, 216
Pavao Đakon, langobardski historičar (oko 720–oko 800)
Pavao, kefalenijski prefekt 104
Pavle, dux (duks) Dalmacije 101, 103
Pavle I, papa 144
Pažani 186
Pelazgi, drevni stanovnici Mediterana, Grčke, Krete, Karije itd.
Peleš, zaton južno od Primoštena 293
Peloponez, poluotok u južnoj Grčkoj 10, 16, 44, 49, 275
Peloponeski rat 25
Pelješac 106, 217, 335, 338, 345, 433, 435, 457
Pelješćani 433, 434
Pelješko brodarsko dioničko društvo 433
Pera, đenovski kvart u Carigradu 188
Perast, gradić i luka u Boki Kotorskoj 269, 325–327, 330, 364
Peraštani 273, 325–327
Peraštanin 326, 327
Pereb, sin Ilirijev 8
Peridije, komandant francuske fregate „Flore" 402
Perlić, brdo na Visu 421, 423, 426
Perlini & Consorti, parobrodarsko društvo u Zadru 443
Persano, talijanski admiral 417–422, 424–427, 429, 431
Perun, predratni jugoslavenski tanker 507
Perzej, makedonski kralj (178–167 pr. n. e) 51, 52, 59
Perzija 25
Perzijanci 17
Pesaro, grad u Italiji 12, 13, 18, 90, 465, 468
Pesaro da Konstancije, mletački providur Kotora 269
Pescara (Peskara) 407
Pešta 489, 493
Peštingrad, crnogorski artiljerijski položaj 462
Pet PN torpiljarka, talijanska 466
Petar, krčki knez 211
Petar IV, aragonski kralj 188, 199
Petar IV Krešimir v. Krešimir Petar IV
Petar II Orsoelo v. Orsoelo II Petar
Petar de Leva, komandant španjolske flote 306, 307

Petka, parobrod parob. društva „Ragusea“ iz Dubrovnika 443
Petrčane, selo na moru, u blizini Zadra 407
Petrečić Franjo, podoficir na „Schwarzenbergu“ 481
Petrla Vaclav, mornar na torpiljarki br. 11 481
Pharani v. Farani
Pharos v. Faros
Phoenikunt v. Fenikunt
Phoinike v. Fojnike
Philistos v. Filistos
Piali paša, turski admiral 257
Piava (Pijava) rijeka u sjev. Italiji 191
Piceni, još neutvrđeno porijeklo ovog plemena 13
Pidna (Pydna), na zapadnoj obali Solunskog zaljeva
Pierino, parobrod parob. društva Perlini & consorti u Zadru 443
Pijemontska dinastija 409
Pilos u Meseniji 16, 44
Pindar, grčki pjesnik (518–442 pr. n. e.) 18
Pio Negri v. Negri Pio
Pio V. papa 257, 267
Pines, sin ilir. kralja Agrona 44, 45, 49
Pipin, sin Karla Velikog, kralj Italije (781–810) 102–104
Pipin Mali, franački kralj (751–768) 100, 144
Pir, epirski kralj (oko 307–272) 37
Piran, gradić u Slovenskom primorju 115, 304, 398, 404
Pirej 74
Pirinejski poluotok 35, 37, 138
Pirineji 110
Pisa (Piza) grad u Italiji 163, 164, 179, 189, 309, 310, 313, 333, 338
Pisa (Piza), tip talijanskog krstaša 466
Pisa, talijanski oklopni krstaš 477
Pisani, talijanski oklopni krstaš 466, 467
Pisani Nikola, mletački admiral 189
Pisani Vettore, komandant mletačke flote 100, 202, 204
Pisaurum v. Pesaro
Pojtingerijana tabula, rimska karta puteva, prozvana po Konradu Pojtingeru, njemačkom humanisti (1465–1547) 79, 81
Piza v. Pisa
Pizani v. Pisani
Pizanci 164, 231
Planinski kanal, između kopna i otoka Krka, Raba i Paga 279, 282, 293, 300
Planka, v. Ploče
Plavnik, otočić u Kvarneru 457
Plerejci, ilirsko pleme 53, 59
Pleurat I, ilirski kralj 36
Plinje (Sekund), rimski pisac (23–79) 20, 30, 61
Ploče (Planka) rt kod Rogoznice 426, 457, 458, 466
Ploče, predjel u Dubrovniku 347
Poatje, grad u Francuskoj 110
Podbrdo, glavica u Sloveniji 457
Podgorica 273
Podgrađe, selo kod Benkovca 78
Podlasnica, glavica u Sloveniji 457
Poitiers v. Poatje
Pokonjidol, uvala na Hvaru 259
Pokrivenik, špilja na južnoj strani Hvara 19
Pola v. Pula
Polibije, grčki historičar (oko 201–120 pr. n. e.) 40, 41
Polifem, jednooki Kiklop 8
Poluks i Kastor v. Kastor i Poluks
Poljaci 461, 494
Poljica, predio u Dalmaciji, nedaleko od Omiša 250, 388
Poljičani 178
Poljska 189
Pomorski muzej Historijskog instituta Jug. akad. znan. i umjet. u Dubrovniku 361
Pompej Gnej, rimski vojskovođa i državnik (106–48 pr. n. e.) 55, 56
Ponzada Ferdinand, potkralj napuljski 253
Popovo 341
Poreč, luka i grad u Istri 75, 128, 189, 193, 323, 455
Port Said, luka na sjevernom ulazu u Sueski kanal 448, 449
Porta, čest naziv za Tursku 279, 303, 339
Porto Corsini (Korzini), gradić u Italiji, kod Ravene 464
Portolongo, luka 189
Portugal 317
Posedarski Martin, uskočki knez 290, 297, 298
Postojna 10, 15
Postumije Aulo, rimski konzul 42, 43
Potenza (Potenca), grad na Jadranskoj obali Italije 464
Požarevac, grad u Srbiji 320
Požarevački mir 21. VII 1718. između Austrije i Turske 327, 348
Požun, grad u Čehoslovačkoj (danas Bratislava) 387
Pracat Miho 344
Pracat, dubrovački brodovlasnici 344
Prag 297, 300, 303, 306
Prailiri 22
Prasija u Atici 49
Prčanj, gradić u zaljevu Boke Kotorske 330
Prekomorska plovidba Sušak 503
Premuda, otočić jugozapadno od otoka Silbe 457, 477, 520
Predil, brdo u Sloveniji 457
Prestolonasljednik Petar, parobrod Jadranske plovidbe 522
Presveta Krunica, ime dubrovačke karake 343
Presveto Navještenje, ime dubrovačke karake 343
Preveza 327
Pribislav Malduški, omiški knez 209
Pribislav Omiški, omiški knez 209, 210
Pribunja, hrvatski ban 120
Primor. parobrod. parob. društva Pio Negri iz Šibenika 443
Primorci 461
Primorje 157, 283, 457

Primošten, luka i gradić u šibenskom kotaru 285, 293, 393
Primoštenski zaljev 293
Principe di Carignano (Prinčipe di Karinjano) talijanska oklopnjača 422–425, 427, 428
Principe Umberto, talijanska fregata 425, 427
Principessa Augusta (Prinčipesa Augusta), talijanski brik 398, 402
Principessa di Bologna (Prinčipesa di Bolonja), talijajnska goleta 398, 399, 402
Prinz Eugen, austrijska oklopna fregata 415, 428
Prinz Eugen, austrougarski bojni brod 438, 464, 477
Prirovo, poluotočić na Visu 430
Prodan, omiški knez 210
Prokopije, bizantinski pisac iz VI stoljeća 83, 85
Promona, grad ilirskog plemena Liburna, danas Teplju u blizini Drniša 60. 66
Promontura, južni rt Istre 203, 213, 281, 290
Prorokova zastava 340
Provance (Provans) francuska pokrajina 197, 198
Provat 336
Prozor, mjesto u Bosni 297
Prusija 417, 418, 436
Prusi 409
Prva križarska ratna vojna 164
Prvić, otok u Kvarneru 458
Prvi punski rat 38, 40, 65, 66
Prvi i drugi makedonski rat 48
Prvi ilirski rat 47
Prvi rimsko-ilirski rat 50
Prvi svjetski rat 453, 454, 503
Prvo dalmatinsko trg. društvo Dubrovnik 504
Pseudoskilaks, grčki pisac iz IV stoljeća pre n. e. 8, 24, 28
Ptolomej Filadelf egipatski faraon (285–247 pr. n. e.) 30
Ptolomej Filopator, egipatski faraon (222–205 pr. n. e.) 30
Ptolomej Soter, egipatski faraon (323–283 pr. n. e.) 30
Ptolomejeva karta (Ptolomej Klaudije, aleksandrijski astronom i geograf II. stoljeće n. e.) 92
Puzzoli (Pucoli), gradić na Tirenskom moru
Pukcije Antun, tajnik kotorske komune 247
Pula (Pola) 8, 69, 72, 79, 80, 128, 167, 193, 199, 201, 284, 304, 338, 366, 415, 418, 419, 428, 461, 463, 469, 473, 476, 477, 482, 488, 490–492, 494, 497
Puntamika, rt kraj Zadra 161, 163

Q

Quarantotto v. Kvarantoto
Quarto v. Kvarto

R

Rab, grad i otok 106, 125, 128, 129, 131, 145, 185, 200, 204, 244, 248, 262, 316, 320, 323, 458
Rabata Josip, komesar Senja 297, 298, 300, 303
Raci Serafin, prior dominikanskog samostana u Vastu (Abruci) 344
Racconigi v. Raconidi
Račić Ivan, parobrodarsko društvo u Dubrovniku 444
Račić & Comp. parobrodarsko društvo u Trstu 498
Rad, parobrodarsko društvo Dubrovnik 504
Radelhis, beneventanski vojvoda 112
Radetzky (Radetcki) austrijska fregata 415, 428
Radetzky (Radetcki) austrougarski bojni brod 437, 462, 494, 516
Radoš, omiški knez 210, 213
Radulović, dubrovački brodovlasnici 344
Rajna, rijeka 137, 448
Rajner v. Dandolo Rajner
Ragusea (Raguzea), parobrodarsko društvo za obalnu plovidbu u Dubrovniku 443, 444
Rakonići, grad 451
Randić Josip i dr., parobrodarsko društvo u Dobroti 443
Rapalo (Rapallo) (St. Margherita Ligura) kraj Đenove na Tirenskom moru 459
Rapalski ugovor 12. II 1920, 497
Rasohatica špilja na Hvaru 15
Raš Franc (Rasch Franz) mornar, učesnik pobune u Boki Kotorskoj 1918 godine 482, 484, 488, 490, 491
Raša, rijeka u Istri 106, 129
Rat v. Pelješac
Ravena, 18, 63, 69, 75, 84, 151, 193, 333–335, 464
Razzi Serafin v. Raci Serafin
Re d'Italia, talijanska oklopnjača 422, 427, 429, 431
Re di Portogallo, talijanska oklopnjača 423, 425, 427
Recanati v. Rekanati
Regno Italico v. Renjo Italiko
Rekanati, grad 334, 335
Rekvezens (Requesens), savjetnik don Huana d'Austria 260, 265
Renjo Italiko 455
Resl Josip (Ressel Josip) izumitelj vijka 410
Rhenus, ime rimskog ratnog broda 68
Rialto, otočić na kojem je danas centar Venecije 105
Ribera Franjo, španjolski admiral 306
Riboty, talijanski kapetan bojnog broda 423, 424, 427
Rigenaratere, francuska topovnjača 403
Riječani 283, 284
Rijeka 284, 294, 306, 385, 408, 419, 434, 441–443, 458, 492, 495, 497–500
Rijeka, austrijska topovnjača 415, 428
Rikard, šurjak bosanskog bana Ninoslava 178

Rimini, grad i luka na jadranskoj obali Italije 203, 214, 277, 334, 464, 465
Rim 36–38, 39, 40, 42–54, 59–66, 72, 74–76, 452, 456, 460, 496, 498
Rimljani 38, 40–55, 58, 60–63, 65–67, 71, 74, 79, 81, 85, 112, 137, 139, 144, 151, 168, 286 77, 82, 83, 84, 266, 316
Rimski pakt 10. IV 1918. 459, 460
Rimski imperij (carstvo) 137, 138
Rimsko-delmatski rat 52
Rimsko-gentijski rat 69
Rir paša, komandant turskog Ulcinja 273
Risan mjesto na sjeveroistočnom kraju Kotorskog zaljeva 8, 43, 252, 254–256, 269, 270, 326, 365
Risanci 326
Rismondo braća, parobrodarsko društvo u Makarskoj 443, 444
Rivoli, francuska fregata 403, 407
Rivoltella Pasquale, tršćanski trgovac 440
Rhison, Rizon v. Risan
Robert od Bovesa, francuski vitez 167
Robert de Clari francuski plemić i pisac 164, 166, 167
Robert Guiskard (Gviskar) normanski vojskovođa, vojvoda Apulije i Kalabrije (1051–1085) 133–136, 146, 332
Robert Napuljski v. Karlo I Robert Anžujski
Robertson Džordž Danken, engleski guverner Visa 390, 404, 405, 407
Robertson, utvrđenje na Visu 405
Robertson, kula na Visu 420
Rod (Rodos), otok u Egejskom moru 102, 140, 451, 495
Rodijci 17
Rođani 44
Rođer, normanski vojskovođa, sin Roberta Gviskara 136
Rodoaldo, langobardski vojvoda 98
Rodoni, svijetionik pred albanskom obalom 466
Rogačić, mjesto na Visu 422, 425
Roger, splitski nadbiskup 179
Rogoznica, selo 302, 407, 457
Rogoznički zaljev 293
Romani 98, 106, 107
Romanija (Romania, Bizantija) 335
Rosa 106, 111, 387
Rosolo Petar, komandant mletačke flote 122
Rovinj, grad u Istri 116, 193, 197, 202, 290, 291, 333, 368, 408
Rubino, cetinjski mitropolit 270
Ruda, luka na Visu 420, 421
Rudo, otočić pred Dubrovnikom 408
Rudnik, predratna jugoslavenska torpiljarka 507
Rudolf II, njemački car (1576–1612) 286, 294
Rukavac, luka na Visu 420–424, 430
Rumelija, kaštel 326
Rumunji 461
Rumunjska 449, 502
Rusi 146, 387–390
Rusija 388, 437, 447–452, 456–458, 463, 480–482, 491
Ruteni, ime slavenskog naroda 461

S

Sagunt (Sagunto), grad u Španjolskoj 45
Saida, austrougarska krstarica 438, 465, 474, 477
Saksonci 170
Salamander, austrijska oklopnjača 428
Salamina, otok u Egejskom moru 17, 30
Salamina, ime rimskog ratnog broda 68
Salek, osmanlijski komandant 256
Salimbene, dubrovački brodovlasnici 344
Salinator M. Livije, rimski konzul 46
Salona, latinsko ime za današnji Solin 12, 28, 53, 55–57, 62, 68, 69, 75, 76, 80, 82–85, 97, 98, 139, 286, 500
Salonski zaljev 56, 80
Samijci, stanovnici otoka Samosa 17
Samos, otok u Egejskom moru 30, 146
San Bernardo, francuska topovnjača 403
San Giovanni di Duino (San Đovani di Dujino) v. Sv. Ivan Dovinski
San Giovanni (Đovani), talijanska fregata 427
San Giorgio (Đorđo), talijanski oklopni krstaš 477
San Lorenzo (Lorenco), mletačka galeaca 312
San Marco (Marko) talijanski oklopni krstaš 477
San Martino, talijanska oklopnjača 422, 424, 425, 427
San Stefan, (sanstefanski mir 3. III 1878), gradić na Mramornom moru 447
San Vito Chietino (Kjetino), 471
Sandžak 448
Sandri, talijanski kapetan fregate 422, 423
Sankt Georg, austrougarski oklopni krstaš 438, 465, 471, 473, 474, 482–484, 486–489, 519
Santa Lucia, austrijski parobrod 428
Santa Maura (Leukas), otok 252, 263, 327
Santa Margherita Liguro v. Rapallo
Sapienza (Sapijenca), otok u Jadranskom moru 189
Saracen, engleski brik 390
Saraceni, opći naziv za Arape u Srednjem vijeku 102, 109–115, 121, 123, 139, 140, 146, 346
Sarajevo 59, 340, 500
Sardi, stanovnici Sardinije 110
Sardinija 37, 66, 102, 110, 189
Sarmento Francisko, komandant Herceg-Novog 256
Sarpi fra Paolo, mletački državnik i historičar (1552–1623 god.) 270, 277
Saseno, otok pred albanskom obalom (Valonski zaljev) 136, 180, 456, 458, 468, 470, 496, 497
Sava, rijeka 8, 60, 63, 333, 457
Sava, predratni jugoslavenski riječni monitor 507
Savia 82, 85
Scalla, gospodari Verone 190, 199
Scardona v. Skardona
Scevo, sin Batona Dezitijata 63
Scharfschütze v. Šarfšice
Schwarzenberg v. Švarcenberg parobrod

Schwarzenberg v. Svarcenberg oklopnjača
Schleswig v. Slezvig
Schlumberger v. Šlumberger
Schönbrun v. Šenbrun
Schmid v. Šmid
Schweiger-Lerchefeld v. Švajger-Lerefeld
Sclavonia v. Sklavonija
Scrissa v. Bag
Seč Nikola, slavonsko-hrvatski ban 187, 196
Secondo (Sekondo), parobrod par. društva Pio Negri iz Šibenika 443
Sechund v. Zehund
Seidensacher Carl v. Zajdenzaher Karl
Seitvz, v. Zajc
Selim II, turski sultan (1566—1574 god.) 257, 264
Senia, antičko ime za Senj 75, 78, 79
Seniavin Dimitrije, ruski admiral 387—389
Senj 75, 79, 170, 231, 278—280, 283, 284, 286, 288, 292—307, 335, 376, 385
Senjani 294
Sent Ištvan, austrougarski bojni brod 438, 475, 476, 520
Šesan Antun, rezervni zastavnik austrougarske mornarice 488—490
Severo, austrijski linijski brod iz 1823. godine 413
SHS, kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 494, 498
Sicenzis Juraj, komandant galije 253
Sicilci, 24
Sicilija 10, 15, 16, 22, 27, 30, 37, 38, 47, 48, 58, 66, 74, 83, 102, 110, 138, 140, 146, 210, 212, 218, 232, 341, 448
Sicilijanci 231
Sigelgaita, žena Roberta Gviskara 134
Siget, gradić u Madžarskoj 257
Sigetvar, austrougarska krstarica 462, 465
Sijam 440
Sikenolf, salernski vojvoda 112
Sikion, antičko mjesto na Peleponezu 49
Silba, otok jugoistočno od Lošinja 457
Silni, predratni jugoslavenski remorker 507
Silvio, parobrod, par. društva Perlini & consorti iz Zadra 443
Sinigalia, gradić na Jadranskoj obali Italije 334, 464
Sinodij, mjesto u rimskoj provinciji Dalmaciji (kraj Sinja) 60, 64
Sinkelos, grčki historiograf 16
Sinj 271, 286, 341
Sinjorija, mletačka vlada 244
Sipar, gradić u Istri 116
S pont, gradić u Italiji 98, 345
Sirakuza, grčka kolonija, sada grad i luka na otoku Siciliji 17, 24, 27, 30, 34, 35, 47, 74, 75, 110, 144
Sirakužani 24, 48
Sirija 8, 10, 16, 102, 164, 165, 169, 504
Sirmijum (Sirmij), rimsko ime za Sremsku Mitrovicu 62
Sisak, predratni jugoslavenski tegljač 507
Siscia, rimski naziv za današnji Sisak 60, 62, 78, 79
Sitnica, predratni jugoslavenski matični brod za podmornice 507
Sjedinjene Američke Države (SAD) 476, 482
Sjeverno more 22, 137, 452
Skadar 52, 264, 286
Skadarsko jezero 46
Skarda, otok u sjevernom Jadranu 457
Skardona, antičko ime za današnji Skradin 75, 76, 78, 84
Skerdilaida, ilirski kralj 44, 49
Skinela, knez 235
Skiros (Skyros) otok 49
Sklavonija latinsko ime za Slavoniju 222
Skočibuba, dubrovački brodovlasnici 343, 344
Skotusa, mjesto u Tesaliji 50
Skoplje 336
Skradin 75, 78, 189, 190, 302, 371
Skradinjani 303
Slano, mjesto 301, 302, 343, 346
Slaveni 95, 97—100, 106—109, 119, 346, 481, 492
Slavonija 63
Slavčić Miloš, uskočki vođa 290
Slobodna Bokeška plovidba Tivat 504
Slobodna plovidba Dubrovnik 504
Slobodna plovidba Topić Sušak 503
Slomir, omiški knez 210
Slovaci 461
Slovenac 479
Slovenci 459, 481, 492, 497
Slovenija 20
Smeli, predratna jugoslavenska podmornica 506
Smirna, grad i luka u Turskoj na Egejskom moru 50, 504
Smokove, rt 402
Snažni, predratni jugoslavenski remorker 507
Snježnik, brdo 457, 497
Soča, rijeka u Sloveniji 13, 409, 412, 455
Sofija, glavni grad Bugarske 336
Sofokle, grčki pjesnik (497—406 pr.n.e.) 18
Sokol, predratni jugoslavenski minopolagač 506
Sol, ime rimskog ratnog broda 68
Solar, crnogorski artiljerijski položaj 462
Solferino, francuski ratni brod 411
Solin v. Salona
Solinski zaljev 288
Solon (Sollion), grčka kolonija u Akarnaniji 19
Solun 451, 498, 499, 504
Somalija, zemlja u sjeveroistočnoj Africi 458
Sonino, talijanski ministar (1847—1922) 456
Sorbo, admiral kralja Ludovika I 200
Spad-Split, parobrodarsko društvo 505
Sparta, grad u staroj Grčkoj 25, 35, 47, 74
Spartanci 25, 44
Spasić, poručnik na razaraču „Zagreb" 508
Spasilac, predratni jugoslavenski brod za spasavanje 507
Spasovo, crkveni praznik 277

Sparviero, talijanski izviđački brod 478
Spes, ime rimskog ratnog broda 68
Spina, etrušćanski grad 18
Splendido, brik 513
Split 21, 106, 107, 112, 114, 121, 125, 127–129, 131, 145, 147, 160, 161, 169–172, 174–179, 185, 186, 190–192, 196, 198, 200, 204, 206–208, 210–213, 215–217, 219, 244, 245, 247–250, 260, 286–289, 304, 307, 316, 318, 320, 328, 334, 335, 340, 355, 392, 402, 434, 435, 443, 458, 500–504, 506
Splićani 121, 161, 170–178, 186, 192, 207, 210, 211, 217, 248, 250, 285, 288
Splitsko polje 170, 173
Srakane, otočić u Kvarneru 457
Srbija 59, 61, 64, 189, 339, 448, 457, 458, 468, 479, 480, 498–501
Srbi 109, 198, 416, 459, 461, 480
Sredozemlje 7
Sredozemno more 7, 9, 11, 15, 16, 18, 21, 22, 27, 37, 39, 64, 77, 102, 109, 110, 137, 139, 140, 146, 147, 170, 179, 207, 220, 225, 232, 252, 264, 278, 309, 337–339, 342, 413, 447–450, 456, 458, 460, 469, 476, 495, 500
Sremski Karlovci 320, 339
Srpsko-turski rat 447
Stacije, rimski pjesnik (40–96) 61
Stadium, austrijski izviđački brod 428
Stambul, austrougarski parobrod 478
Stari-Grad, gradić i luka na sjeverozapadnom dijelu otoka Hvara 26, 89, 260, 426, 435
Stevan Nemanja, srpski župan (1169–1196) 333
Stevan Prvovjenčani, srpski kralj (1196–1228) 334
Stevan Uroš II Milutin, srpski kralj (1282–1321) 333
Stevan Radoslav, srpski kralj (1228–1324) 334
Stevan Uroš, srpski kralj (1243–1276) 334
Stevan Vladislav, srpski kralj (1234–1243) 334
Stevan Dragutin, srpski kralj (1276–1282) 335
Stjepan II, hrvatsko-ugarski kralj (1116–1131) 160, 161
Stjepan, III, hrvatsko-ugarski kralj (1162–1172) 162
Stjepan Držislav v. Držislav Stjepan
Stjepan Kotromanić v. Kotromanić Stjepan
Stjepan, splitski građanin 173
Stjepan vojvoda, brat Ludovika I Anžujca, herceg Slavonije, Hrvatske i Dalmacije 188
Stjepan I, hrvatski kralj (1030–1058) 127
Stjepan, bosanski vojvoda 219
Stjepan Vukčić, bosanski herceg (1435–1466) 325
Stjepko Subić, hrvatski ban 178
Stijepković Marković Petar, pilot na galiji komandanta flote Svete lige 326
Ston, gradić i luka na Jadranu 209, 210, 302, 304, 335, 338, 345, 346
Stobreč, mjesto nedaleko od Splita 52, 76
Stončica na Visu 426, 463
Strabon, grčki geograf (oko 63 pr.n.e.–19 n.e.) 8, 53
Strašimir, srpski župan 333
Stratico G. B., predstavnik Dalmacije kod vlade u Milanu 392
Streiter v. Štrajter
Stupišće kod Komiže 426
Sud, zaljev na Kreti 257
Sućuraj, poluotočić na Visu 421
Sućuraj, mjesto na istočnoj obali otoka Hvara 466
Sueski kanal 441, 447–449
Suevi, germansko pleme 495
Suez 495
Sukanović, Peraštanin komandant galije 327
Sulejman I Sjajni, turski sultan (1520–1566) 252, 254, 257, 279, 340
Supetar, mjesto i luka na sjevernoj obali otoka Brača 407
Susak, otok u Kvarneru 111, 112
Sušac, otočić zapadno od Lastova 126, 127, 455, 457, 466, 496, 497
Sušak 492, 500–504
Suvobor, predratna jugoslavenska torpiljarka 507
Sv. Anđel, otočić kraj Primoštena 285
Sv. Andrija, otočić kraj Visa 455, 457, 466
Sv. Andrija, brdo na Visu 405
Sv. Elpidije u Romaniji 335
Sv. Dominik, samostan u Splitu 289
Sv. Grgur, otočić između otoka Raba i Prvića 458
Sv. Grgur, mjesto na Rabu 284, 285
Sv. Ivan, samostan u Biogradu 155
Sv. Ivan Devinski, mjesto i luka na jadranskoj obali Italije 385
Sv. Ivan, ime galije sa Raba 262
Sv. Ivan Međuanski, pristanište na južnom Jadranu (Albanija) 458
Sv. Juraj, luka grada Ferma (Italija) 335
Sv. Juraj, luka na Visu 251, 324, 396, 397, 422, 423
Sv. Juraj, ime šibenske galije 262
Sv. Juraj, rt na Visu 405
Sv. Jeronim, dubrovačka lađa 343
Sv. Jeronim, ime hvarske galije 262
Sv. Krševan, samostan u Zadru 161
Sv. Kuzma – sv. Andrija, bilo na Visu 421
Sv. Marija, samostan u Zadru 162
Sv. Marko, zastava 243, 247, 250
Sv. Marko, republika 293
Sv. Marko, luka na Krku 290
Sv. Marko, kula na Krku 296
Sv. Marko, bazilika 152, 199
Sv. Martin Poljički, mjesto u Dalmaciji 108
Sv. Mihovil, tvrđava na otoku Ugljanu 181
Sv. Mihovil, bilo na Visu 421
Sv. Nikola (na Lidu) otok 166
Sv. Nikola, ime galije sa Cresa 262
Sv. Nikola Farezinski, mjesto na otoku Cresu 284, 285
Sv. Nikola, tvrđava u Šibeniku 322

Sv. Nikola, pomorska bratovština u Kotoru 328–330
Sv. Petar, crkva u Padovi 154
Sv. Petar Ilovik, otočić u blizini Lošinja 284, 285, 457
Sv. Petar Ilovik, luka 296
Sv. Stjepan, prvo ime za Herceg-Novi 325
Sv. Stjepan, crkva u Starom-Gradu na Hvaru
Sv. Stjepan, crkva na Šolti 174
Sv. Stošija, katedrala u Zadru 187
Sv. Tripun, crkveni blagdan u Kotoru 328–330
Sv. Tripun, ime kotorske galije 262
Svetac, otočić kraj Visa 423, 426, 457
Sveta Liga, savez između pape, Španije i Venecije protiv Turske 252, 253, 258, 270, 341
Sveta Zemlja, naziv za Palestinu 161, 207, 287, 338
Svitanja, uvala na Visu 405
Szekasc Ludvik v. Čekaš Ludvik
Szent Istvan, v. Sent Ištvan
Szigetvar v. Sigetvar
Synodium, v. Sinodij

Š

Šabac, predratni jugoslavenski riječni tegljač 507
Šampanja, pokrajina u Francuskoj 164
Šarfšice, austrougarski razarač 465, 478
Šaulak Muhamed, aleksandrijski paša 263
Šćedro, otok na jugu Hvara 57, 58, 455, 457
Šenbrun, carski dvorac u Beču 389
Šepurina, mjesto u sjevernoj Dalmaciji 285
Šibenik 10, 25, 160, 170, 185, 186, 190, 192, 196, 200, 204, 210–213, 215, 216, 220, 243, 244, 245, 248, 249, 260, 262, 285, 293, 298, 303, 320, 334, 3[illegible], 434, 443, 444, 461, 463, 480, 481, 488, 490, 491, 500, 502, 504, 523
Šibenčani 186, 204, 211, 217, 303
Šibenski zaljev 23, 24
Šibensko okružje 393
Šipan, otočić u južnom Jadranu, sjeverozapadno od Dubrovnika 301, 302, 338, 343, 408, 467
Šižgorić Jerko, mornar učesnik pobune u Boki Kotorskoj 1918. godine 482, 490
Škaljari, austrougarska utvrda 462, 490
Šlezvig, njemačka pokrajina 417
Šlumberger 153
Šmid, austrijska baterija na Visu 421, 424
Šolta, otok 22, 174, 201, 217, 259, 457, 458
Španjolska (Španija) 45, 252, 258, 269, 301, 317, 339, 449, 451, 452, 504
Španjolci (Španci) 254–256, 271, 301, 306, 307
Štrajter, austrijska topovnjača 428
Šupurina, austrijska baterija na Visu 420, 424, 425
Švajger-Lerefeld 514
Svarcenberg, austrijski ratni brod iz 1862. godine 415
Švarcenberg, austrougarska oklopnjača 481
Švicarci 404

T

Tabula Poutingeriana v. Poutingerijana tabula
Tacit, rimski historičar (55–120) 71
Tacco del Domenico v. Tako del Domeniko
Tajensis Juraj, komandant galije sa Cresa 253
Tajget, poluotok na Moreji 251
Tako del Domeniko, komandant galije
Taktika, spis o ratnoj vještini Lava VI, bizantinskog cara 141, 143, 145
Talijani 258, 291, 292, 323, 394, 414, 423, 426, 428–430, 436, 450, 460, 461, 466–468, 472, 481, 508
Talijansko-jugoslavenski ugovor 459
Tana, današnji Azov 189
Tanger 451
Tarent, grčka kolonija u južnoj Italiji, danas Taranto 13, 20, 37, 69, 111, 112, 260, 288, 456, 465, 466
Tarsatica (Tarzatika), antičko ime za Trsat kod Rijeke — Sušak 79
Tartaglia Nikola (Tartalja) splitski plemić
Tasca (Taska) ime mletačke galije
Tatra, tip austrougarskog razarača 438
Tatra, austrougarski razarač 438, 467, 469
Taulant, sin Ilirijev 8
Tauris, antičko ime za Šćedro, otočić južno od Hvara 57
Teba, grad u staroj Grčkoj 8
Tegethof, austrijski admiral (1827–1871) 428, 429
Tegethof, austrougarski bojni brod 438, 464, 477
Tempe, grad u Tesaliji 49
Tenodos (Teneda), otok u Egejskom moru 188, 199
Teodorik I, ostrogotski kralj (490–526) 82, 138
Teofil, bisantinski car (829–842) 111
Teplju, selo kod Drniša 60
Tergeste, antičko ime za Trst 54, 60, 69, 72
Termoli, grad na jadranskoj obali Italije 345, 464
Terribile, talijanska oklopnjača 423, 425–427, 429
Tesalija, pokrajina u Grčkoj, između Olimpa, Pinda, Otrisa i Egejskog mora 49, 50
Tes nautikes dynameos strategos, bizantinski vojskovođa pomorske sile 141
Teuta, ilirska kraljica iz 3. vijeka prije naše ere 37, 38, 40, 41, 43, 51, 66
Thegetthoff, v. Tegethof admiral
Thegetthoff, v. bojni brod
Thietmar 144
Tiberis, ime rimskog ratnog broda 68
Tiberije, rimski car (42 pr.n.e.–37 n.e.) 63, 64, 76, 92

Tijonvil, grad u Francuskoj carski francuski dvor 101
Tilzit, grad u bivšoj istočnoj Prusiji 388
Tiefenbach (Tifenbah), komesar Senja 305
Tiepolo Almoro, v. Almoro Tiepolo
Tiniski vladari 8
Tintoreto, talijanski slikar (1518–1594) 352
Tirensko more 8, 9, 18, 23, 24, 42, 65, 69, 109, 110, 199, 338, 412, 416
Tirol 455, 457
Tivat, mjesto u zaljevu Boke Kotorske 484, 498
Tolmin, mjesto u zapadnoj Sloveniji 455
Tollocanosa (Tolokanoza), mjesto u Italiji 471
Toljen, omiški knez 173
Toma Arhiđakon, pisac djela Historia Salonitana (1201–1268) 170, 175, 176, 179
Tommaseo (Tomazeo), parobrod par. društva Pio Negri iz Šibenika 443
Toma Slaven 110
Tomislav, hrvatski kralj (910–928) 119, 129, 147
Tonisko Nikola, dubrovački knez 209
To bazilikon ploimon, bizantinska carska mornarica 140
To thematikon ploimon, bizantinska provincijska mornarica 140
Topaze, engleska fregata 390
Topić Serafino & comp., par. društvo u Visu 443, 444
Topić, načelnik u Visu 463
Torgut-Dragut, admiral Turske 257
Torpiljarka br. 11, austrougarska, 480, 481
Torpiljarka br. 80, austrougarska, 492
Totila, ostrogorski kralj (541–552) 85
Tovarić, otočić kraj Krka 457
Tovarnele na Pagu 284
Tračani, indoevropski narod na Balkanskom Poluotoku 62
Trandenik Petar, mletački dužd (836–864) 108, 109, 111, 144, 145
Tragurion, antički grad, kod današnjeg Trogira 52, 53, 76
Trajan, rimski car (98–117) 69, 75, 79, 80
Trapanj, luka 407
Trapani, grad i luka na Siciliji 180
Trast 207
Travunija, oblast južnije od Neretljanske 106
Travunjani 109, 113
Trafalgar, rt u Španjolskoj, sjeverozapadno od Gibraltara 390, 410
Trebinje 301, 302, 341
Tremiti, grupa manjih otoka na talijanskoj strani Jadrana 464
Trento, grad u sjeveroistočnoj Italiji 455
Trentino, predio u dolini rijeke Adige (s.i. Italija) 454, 456, 457
Tresić-Pavičić dr. Ante, pjesnik i političar (1867–1949)
Trevisanska marka 191
Treviso (Trevizo), grad u Italiji 190, 191, 202
Trbiž, planina 457
Triest, parobrod u sastavu austrijske mornarice iz 1866 godine . 428
Trieste, austrijski parobrod 386
Trifun iz Bara, komandant galije 253
Triglav, planina 457, 497
Triglav, predratna jugoslavenska torpiljarka 507
Triglav, austrougarski razarač 438, 469
Tripolis 340, 449–451, 504
Triteuta, majka Pinesa 44
Trogir 52, 76, 106, 107, 112, 114, 125–129, 131, 145, 160, 161, 170–172, 176–178, 185, 186, 190–192, 196, 198–201, 204, 210, 213, 215–217, 219, 244–250, 260, 262, 266, 287, 316, 318, 320, 321, 335, 372, 397, 434, 435
Trogirani 161, 171, 172, 173, 177, 178, 186, 192, 200, 204, 217, 245–250
Trogirsko polje 178
Troja, drevni grad u Maloj Aziji, na ulazu u Dardanele 9, 16, 17, 29
Trojni savez 448, 449, 452, 454, 460
Trpimir II, hrvatski kralj (929–935) 119, 144
Trst 15, 54, 204, 284, 294, 306, 380, 385, 386, 389, 407, 410, 413, 414, 423, 433, 434, 439, 440, 442–444, 455–457, 497–499, 507
Trsat, srednjevjekovni grad nedaleko od Rijeke 101, 170, 192, 206
Trsteno, selo i pristanište kod Dubrovnika 346
Tršćanski zaljev 11, 97, 419, 465, 466
Trumbić dr. Ante, političar (1864–1938) 459
Tržič v. Monfalkone
Tulon, francuski grad i luka na Sredozemnom moru 453, 496
Tukidid, grčki historičar (455–396 pr.n.e.) 29
Tukljača, selo kraj Zadra 162
Tunis 252, 326, 340, 448, 450, 504
Turbine, talijanski razarač 464
Turci 189, 198, 220, 222, 251–256, 258–260, 288, 293, 297, 300, 302–304, 317, 320, 321, 288, 293, 297, 300, 302–304, 317, 320, 321, 323–326, 330, 331, 338–340, 342, 385
Turino (Torino) 202
Turska 252, 254, 256–258, 264, 265, 269, 274, 279, 280, 283, 287, 291, 293, 298, 300–304, 320, 321, 327, 339, 341, 342, 346, 348, 391, 448, 451, 452, 458, 495
Tvrtko I, bosanski kralj (1338–1391) 191, 325

U

U 3, austrougarska podmornica 468
U 4, austrougarska podmornica 466, 467, 474
U 5, austrougarska podmornica 463, 468
U 10, austrougarska podmornica 466
U 11, austrougarska podmornica 467
U 12, austrougarska podmornica 463, 468
U 27, austrougarska podmornica 474
U 31, austrougarska podmornica
U 89, austrougarska podmornica 474
Ugarska 157, 161, 183, 184, 187, 190, 212, 216, 243, 271, 340, 442, 499

Ugarsko-hrvatska nagodba 441
Ugarsko-hrvatsko par. društvo za slobodnu plovidbu na Rijeci 498
Ugarsko-hrvatsko par. dioničko društvo za obalnu plovidbu na Rijeci 498
Ugarsko-hrvatsko par. društvo 443, 444
Ugljan, otok u zadarskom arhipelagu 181, 299, 407
Ugolino de Aurio, admiral kralja Žigmunda 245
Ugri (Madžari) 160
Udruženje vlasnika brodova Jadranskog mora 72
Ujdur Šimun, mornar učesnik pobune u Boki Kotorskoj 1918. godine 482
Ulan, austrougarski razarač 462, 465
Ulcinj, gradić i luka u Crnogorskom primorju 11, 258, 259, 264, 271, 273, 274, 286, 304, 320, 323, 325, 335, 375, 458, 497, 498
Ulcinjani 327
Uligisal, gotski vojskovođa 83, 84
Ulug Alija, potkralj Alžira, turski admiral (1571.) i kapudan paša (vrhovni komandant turske mornarice 1572. godine) 257–260, 263–265
Umag, gradić u Istri 116, 193, 202, 214
Unije, otok u Kvarneru 215, 457
Unity, engleska fregata 390
Uranie, francuska fregata 394
Urban, papa 197
Uroš, IV, srpski car (1355–1371) 196, 337
Uroš I, v. Stevan Uroš
Uskok, predratni jugoslavenski manji torpedni čamac 507
Uskoci 276, 278, 279, 280–308, 385, 508
Uskoke, austrougarski razarač 465
Uskrs, crkveni blagdan 277
Uskrsnuli Krist (Cristo risorto), ime galije sa Krka 262
Ussaro, austrijski brik 413
Ustrajni, predratni jugoslavenski remorker 507
Utika, grad u sjevernoj Africi, nedaleko od Kartage 74

V

Vacca (Vaka) talijanski kontraadmiral 420–427
Vače, mjesto u Sloveniji, kotar Litija 20
Val, austrijska topovnjača 428
Valerije Mesaline, rimski carski namjesnik u Iliriku 62
Valencija, grad u Španjolskoj 45
Valier Kristofor, mletački sindik 318, 319
Valier Otaviano, mletački sindik 323
Valona, grad i luka u Albaniji 19, 43, 62, 136, 180, 252, 326, 356, 455, 456, 458, 468–471, 473, 476, 497
Valonski zaljev 19
Valvasor, historičar (1641–1693) 376
Vandali, germansko pleme 138, 139
Varano, mjesto 476
Varazdiner, austrougarski razarač 474
Vardar, predratni jugoslavenski riječni monitor 507
Varese (Vareze), talijanski oklopni krstaš 466, 467
Varese (Vareze), talijanska oklopnjača 423, 425–427
Varna, grad i luka na Crnom Moru (Bugarska) 339
Varvarija, rimsko naselje, današnje Podgrađe kod Benkovca u Dalmaciji 78
Vasilije I Makedonac, bizantinski car 867–886) 113, 114, 117, 125, 140
Vasilije II, bizantinski car (976–1025) 117, 118, 124, 129, 146
Vasto, grad u Italiji, provincija Abruci 344
Vatinije (Vatinius Publius) Cezarov vojskovođa 57, 58
Vegetije (Vagecije) rimski pisac djela „Di epitome rei militaris" 67
Vejmut, engleska laka krstarica 477–478
Veius, otac Liccaeusa 69
Vela Garška, zaton na otoku Hvaru 259
Velebit, planina 14, 499
Velebit, austrijska topovnjača 415, 428
Velebit, predratna jugoslavenska torpiljarka 507
Velebit, austrougarski razarač 477
Velika Britanija 458, 463
Veliki Drvenik, otok u Jadranskom moru, jugoistočno od Trogira 457, 458
Veliki Hvar 396, 397
Veliki Lošinj 300
Velington, utvrđenje (kula) na Visu 405, 421, 424, 425, 430
Veloselo na Visu 251
Venecija 100–102, 104–111, 113, 117–129, 131–133, 135, 136, 143, 144, 153, 157, 159, 160, 162–168, 179–195, 197–204, 206–209, 213–231, 236, 241, 243–252, 255–258, 260, 264, 265, 267–271, 274–292, 294, 295, 297, 298, 300–306, 308–310, 314, 316–323, 325–327, 330, 331, 333, 336–338, 340–342, 348, 351–353, 385–387, 389, 394, 397, 403, 404, 409, 412–415, 417, 418, 439, 456, 465, 467
Veneti, ilirsko pleme 13, 18
Veneto, austrijski brik 413
Venier (Venijer) Kristofor, komandant mletačke galije 304
Venier Lorenzo, komandant mletačke flote 307
Venier Sebastian, generalni kapetan mora 258, 260–262, 268, 269, 326
Venturini, mletački podanici koji su prebjegli uskocima 279, 292, 303
Verige, tjesnac u Boki Kotorskoj 267, 268, 329, 489
Verior, prvi engleski oklopljeni ratni brod iz 1859. godine 411
Vermać, austrougarska utvrda 462
Veruda 290
Verona 199
Vesna, parobrodarsko društvo Sušak 504
Vezić, parobrodarsko društvo Split 504
Viaro, komandant obrane na Korčuli 251
Vibije, rimski namjesnik Dalmacije 60
Vicentino 351
Victorius, engleski linijski brod 390, 395, 404

Vučja Luka, selo na otoku Braču 22
Vid, selo kod Metkovića 24, 77
Vieste, grad u Italiji na jadranskoj obali 464
Viganj, mjesto na Pelješcu 433
Vigilante (Vidjilante) austrijska goleta 413
Vijon, komandant francuske fregate Danae 401, 402
Vikinzi 152, 155
Viktor Emanuel III, talijanski kralj 451, 564
Vila, parobrod par. društva Serafino Topić sa Visa 443
Vilarduen de Žofroa, francuski kroničar (1150–1212) 164–166, 169
Vildfang, austrougarski razarač 465
Vilim I, normanski kralj 193
Vilim I, pruski kralj i njemački car (1861–1888) 417
Villions, v. Vijon
Vilson Vudro, američki državnik (1856–1924) 484, 492
Vin, austrougarski bojni brod 462, 475
Vinišće kraj Trogira 287
Vinodol 283, 294, 305
Viribus Unitis, admiralski brod austro-ugarske mornarice 438, 464, 477, 493, 494
Vis, otok i grad 12, 21, 24, 27, 37, 39, 84, 123, 126, 130, 139, 201, 248, 250, 251, 259, 388, 391–399, 401–403, 417, 420–423, 426, 427, 430, 443, 444, 455, 457, 462, 463, 466
Vis, parobrod par. društva S. Topić sa Visa 443
Vis Gibraltar Jadrana 420
Visconti (Viskonti), obitelj iz Milana 180
Visconti Giovanni (Djovani) milanski nadbiskup 189
Visconti Bornabo, gospodar Milana 199
Višani 391, 405
Vitaljić Antun, komandant hvarske galije 253
Vitelije, rimski car 71
Vitez, parobrod par. društva S. Topić sa Visa 443
Vitigis, ostrogotski kralj (536–540) 139
Vittorio Emanuele, talijanska fregata 427
Vittorio Emanuele III, v. Viktor Emanuel III
Vituri Nikola Mihacije, trogirski plemić 245, 247
Vituri Mihovil Andrija, trogirski plemić 250
Vizače, selo kraj Pule 12, 18, 20, 21
Vizl, engleski brik 390, 395, 404
Vlatković Vukan, uskočki vođa 290
Vlatković Ivan, uskočki vođa 286
Vlkan Hranenić, dubrovački građanin 209
Volage, engleska korveta 390, 399, 400, 403
Volosko, grad na istočnoj obali Istre 457
Voloski zaljev 457
Volta, austrijski ratni brod 415
Vrana, mjesto u Dalmaciji 243, 244
Vranjanin Juraj, uskočki vođa 290
Vrankamen kod Krupe (Bosna) 21
Vratnik 206
Vrbas, rijeka 63
Vrgada, otok u Jadranskom moru 126, 128
Vrgorac, gradić u makarskom kotaru 11, 341
Vrhbosna, stara bosanska župa 260
Vrlika, mjesto u Dalmaciji 341
Vuka, rijeka, pritok Dunava 63
Vukotić dr Božo, narodni zastupnik u Carevinskom vijeću 489
Vuković-Potkapelski Janko, kapetan bojnog broda 494
Vukšan, splitski saveznik 178
Vulčina Strezo, splitski građanin 211
Vulkan, austrijski brod u sastavu ratne mornarice 415, 428
Vulkan (Vulcan) austrijski ratni brod 481

W

Wall v. Val
Warasdiner v. Varazdiner
Warrior v. Verior
Weasel v. Vizl
Wellington v. Velington
Weymouth v. Vejmut
Wien v. Vin
Wildfang v. Vildfang
Wilson Woodrow v. Vilson Vudro

Z

Zadar 25, 28, 75, 106, 112, 114, 124–126, 128–131, 145, 159–164, 166–170, 181–183, 185–187, 191–193, 195–197, 199–201, 204, 207, 213, 217, 220, 222–224, 232, 243, 244, 246, 248, 249, 251, 260, 268, 277, 299, 304, 307, 316, 318, 320, 322, 336, 351, 352, 354, 403, 434, 442–444, 496–498
Zadarski rat 231
Zadrani 124, 162, 163, 167–169, 181, 182, 185, 186, 190, 203, 204, 228, 230
Zadranke 182, 243
Zagrađe 21
Zagreb 216, 500, 503
Zagreb, predratni jugoslavenski razarač 506, 508
Zajc, austrougarski kapetan bojnog broda 469
Zahumljani, stanovnici Zahumlja, stare oblasti Humske države 109, 113
Zajdenzaher, Karl, austrougarski vice-admiral 490
Zane Jakov, komandant mletačke flote 307
Zante, otok 251
Zapad 347
Zapadno carstvo 133, 137
Zapuntelo 285
Zarattina, parobrodarsko društvo u Zadru 444

Zarotus Ivan, komandant jedne dalmatinske galije 253
Zdeslav, hrvatski knez (878–879) 117, 118, 122
Zehund, austrijska topovnjača 428
Zelenika, selo i luka u zaljevu Boke Kotorske 488, 499, 501
Zemunik, selo kraj Zadra 187
Zeno Antonija, kotorski providur 270
Zenta, austrougarska krstarica 461, 462
Zeta, (zetska država) 106
Zeus, vrhovni grčki bog 8
Zlarin, otok jugozapadno od Šibenika 407
Zlatni rog, zaton Bospora kod Carigrada 180
Zmaj, predratni jugoslavenski brod matica za hidroavione 507
Zmajević Matija, admiral ruske ratne flote 325, 327
Zrinyi, austrougarski bojni brod 438
Zrmanja, rijeka 279
Zogu Ahmed, albanski kralj 496
Zvonimir, hrvatski kralj (1076–1089) 121, 132, 133, 135, 136, 148

Ž

Židovi 270
Žigmund, ugarsko-hrvatski kralj (1443–1437) 243–247, 250, 316
Žmin, 308
Žrnovica, kula 284
Župa, kraj Dubrovnika 338

IZVORI I LITERATURA

Arhivi:

Za sva zbivanja na Jadranskom moru najvažnija se građa nalazi u arhivima:

Archivio di Stato, Venecija. Izveštaji mletačkih poslanika u Carigradu, Rimu, Beču, Madridu i dr., generalnih providura Dalmacije, generalnih kapetana mora, izvanrednih providura, providura, knezova, kapetana i dr. (conte, conte proveditore, capitanio, conte-capitanio, provveditore) dalmatinskih komuna.

Staatsbibliotek (Hofbibliotek) u Beču. Stari mletački kodeksi.

Arhiv biblioteke Paravia (današnje Narodne biblioteke u Zadru).

Općinski arhiv u Splitu (izgorio 1943)

Arhiv biskupski (prije nadbiskupski) u Splitu.

Arhiv Machiedo u Hvaru, razni spisi.

Arhiv općine Hvara, zapisi vijeća.

Arhiv Boglić u Hvaru, spisi raznih porodica otoka Hvara i Visa.

Biblioteka arheološkog muzeja u Splitu, Dandolo Vicenzo, La Dalmazia ai 31 dicembre 1806, 1807, 1808, 1809 (rukopis).

Državni arhiv u Zadru. Izveštaji i spisi generalnih providura Dalmacije. Arhivi komuna Korčule, Kotora, Trogira, Šibenika, Splita, Zadra i dr.

Državni arhiv u Grazu (Štajerska).

Državni arhiv u Beogradu.

Dubrovački arhiv. Lettere e commissioni di Levante. Lettere e commissioni di Ponente, i dr.

Gradski arhiv u Kotoru.

Haus-Hof und Staatsarchiv u Beču. Staatkanzlei Provinzen, Dalmatien, Staatsregister Rep. Nr. 57, 58. Izvještaji raznih diplomatskih predstavnika.

Kriegsarchiv u Beču: Ratni izvještaji.

Općinski arhiv u Visu (izgorio za vrijeme rata 1941—44).

ZBIRKE PUBLICIRANIH DOKUMENATA:

Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i mletačke republike, skupio S. Ljubić, knj. I–X. JAZU, Mon. sp. hist. Slav. Mer. 1, 5, 9, 12, 17, 21, 22, 24, Zagreb 1868, 1872, 1874, 1875, 1878, 1882, 1890, 1891.

Codex Diplomaticus sv. II–XV. Zagreb JAZU 1904–1934.

Dokumenta historiae croaticae periodum antiquam ilustrantia collegit, digessit Rački, JAZU Zagreb, 1877.

Ljubić, Commissiones et relationes venetae I, II, III, MHSHSM, Zagreb 1876, 1877, 1880.

Monumenta Ragusina, Libri Reformationum, I JAZU Zagreb 1879, 1882, 1890, 1896, 1897.

Monumenta Uscocorum, I, II, coll. C. Horvat, Zagreb. JAZU 1910, 1913.

Dubrovačka akta i povelje I–V, publ. J. Radonjić, SAN, Beograd 1935–1952.

Statuta et leges Curzulae, ed. Hannel, JAZU, MHJSM 1, Zagreb 1887.

Statuta et leges Spalati ed. Hannel JAZU MHJSM 2, Zagreb 1878.

Statuta et leges Buduae, Scardonae, Lesinae, ed. Ljubić. JAZU, MHJSM 3, Zagreb, 1882–1883.

Liber Statutorum civ. Ragusii, Zagreb 1904.

Statut i reformacije Trogira, prir. Strohal, JAZU, MHJSM 10, Zagreb 1915.

Statuta Jadertina, ed. Brunelli u „Programma dell' i. r. ginnasio di Zara 1905–1906" Zadar 1906.

Novak G., Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskog mora, JAZU, Zagreb 195?

Tadić J., Pisma i uputstva dubrovačke republike, Beograd 1935.

NAJSTARIJI PISCI

Apollonius Rhodius, Argonautica, Lipsiae, Teubner 1913.

Appianus, Historia romana, Lipsiae, Teubner 1901.

Caesar, De bello civili (commentarii), Lipsiae, Teubner 1901.

Caesar (Hirtius), Bellum alexandrinum, Lipsiae, Teubner 1910.

Dionisius Halicarnensis, Antiquitates romanae, vol. I–IV. Lipsiae, Teubner 1885–1905.

Diodori bibliotheca hist. vol. I–VI, Lipsiae, Teubner 1888–1906.

Eutropius, Breviarium ab urbe condita, rec. Droysen, Berlin 1879 (MG. Auct.. Ant. 2).

Fragmenta Historicorum Graecorum, Parisiis 1855—1861.

Geographi graeci minores, ed. C. Müller, Parisiis 1855–1861.

Homer, Ilijada.

Homer, Ilijada, preveo Maretić.

Homer, Odiseja.

Homer, Odiseja, preveo Maretić.
Herodot, Historiae, Berlin, Weidman 1901.
Kaliksenes, u Athen. Deipnosophistae, rec. Meinecke, VI, Lipsiae 1858.
Lysias, Govor protiv Diogeitona, u Orationes XXX, rec. Scheibe, Lipsiae, Teubner 1876.
Livius Titus, ab urbe condita, Lipsiae Teubner 1905.
Notitia Dignitatum, ed Seeck, Berlin 1876.
Orosius, Historiarum adversus paganos libri VIII, Lipsiae Teubner 1889.
Pausanias, Periegesis ed. Hitzig, 3 sv., Leipzig 1896–1910.
Philostephanos, Περὶ παραδόξων παραμῶν. FHG III.
Plinius Secundus, Naturalis Historiae libri I–II, Lipsiae, Teubner 1906. i 1909.
Polybius, Historiae, Teubner, Lipsiae 1905.
Procopius, Historicon, ed. Haury, Leipzig 1905.
Procopio di Cesarea, La guerra gotica, izd. Comparetti, u Fonti, per la storia d'Italia, Roma 1895–1898 (grčki tekst i talijanski prijevod).
Procopii, De bello gothico, rec. Haury, Teubner 1905.
Ptolemaeus Claudius, Geographia ed. C. Müller, Parisiis 1901.
Res gestae Divi Augusti, ed. Mommsen, Berlin, Weidmann 1883.
Scriptores Historiae Augustae, rec. H. Petter, Lipsae, 1884.
Scylacus Cariandensis, Periplus ed. C. Müller, GGM, Parisiis 1855.
Strabo, Geographica, Lipsiae, Teubner 1909.
Suetonius Tranquillus, Vitae caesarum, Lipsiae, Teubner 1908.
Tabula Peutingeriana, Weltkarte des Castorius, ed. K. Miller, Ravensburg 1888.
Tacitus, Historiae, Lipsiae, Teubner 1883.
Tacitus, Ab excessu Divi Augusti, Lipsiae, Teubner 1883.
Tactica, napisao ili Leon VI ili Leon Izaurijski, ed. H. Köchly und W. Ristow, Griechische Kriegsschriftsteller. Leipzig 1853–1855, sv. III.
Theopomp, Fragmenta, coll. Wickers, Lipsiae 1884.
Thucidides, Historiae, Lipsiae, Teubner 1905.
Velleius Paterculus, Historia romana, ed. Halm, Lipsiae 1876.
Zonaras, Opera omnia historica, ed. Migne Patrologia graeca T 134, 135, Parisiis 1864–1887.

STARIJI PISCI

Annales Ragusini, Annonymi item Nicolai de Ragnina, ed. Nodilo, JAZU Scr. I, Zagreb 1883.
Andreis P., Storia della città di Traù, Split 1909.
Brusoni, Historia dell'ultima guerra tra Veneziani e Turchi, Bologna, Lunghi 1676.
Callego Juan, Izvještaj velikom komendatoru Leona dd 10. nov. 1538, pisan na „galijama u Boki Kotorskoj", Bull. Dalm. 1887, Split 1887, str. 97–104.

Camutio, Isole famose, porti, fortezze, terre marittime, sottoposte alla Serenissima, Venecija 1571 ili 1572. Ova je zbirka geografskih karata načinjena od Camatia god. 1571 ili 1572, a kasnije nekoliko puta preštampavana, ponekad i sa dodacima.

Cervarii Tuberonis Lud., Commentariolus de origine et incremento urbis Rhagusanae.., izd. M. Sorgo, Dubrovnik 1790.

Contarini, Historia della guerra di Leopoldo Primo etc., Venezia, Herz. 1707.

Catena Girolamo, Vita del gloriosissimo Papa Pio Quinto, Mantova 1587.

Clari de Robert, La conquette de Constantinople, ed. Skok, Tri starofrancuske hronike, JAZU, Zagreb 1951.

Coronelli, Mari, golfi, isole, spiaggie, porti, città, fortezze, et altri loughi dell'Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiroe Livadia dalineati e descritti, Venecija 1689.

Coronelli, Isolario. Venecija 1696.

Coronelli, Memorie istorico-geografiche della Morea. Venecija 1697.

Cyrnaei Petri clerici Aleriensis Commentarius de bello ferrariensi ab a. 1472. usque ad a. 1474 (Muratori Scriptores rerum italicarum XXI), Mediolani 1732.

Constantinus Porphyrogenitus, De administando impesio, Bonn 1840.

Constantinus Porphyrogenitus, De Thematibus, Bonn 1840.

Dandolo Andrea, Chronicon Venetum, Muratori, Scriptores rerum italicarum XII, Mediolani 1728.

De Diversis Philippus, Situs aedificiorum etc. civitatis Ragusii ed. V. Brunelli, Jaderae, Programma dell i. r. ginnasio 1880, 1881, 1882.

Die neueröffnete ottomanische Pforte, Augsburg 1694.

Farlatti, Illyricum Sacrum T. I—VII, Venezia 1751—1819.

Fortis, Viaggio in Dalmazia sv. 1 i 2, Venezia 1774.

Freschot Casimiro, Memorie historiche e geografiche della Dalmazia, Napulj, Patricio 1687.

Grisogono Pietro, Riflessioni sopra 10 stato presente della Dalmazia, Firenca 1775.

Johannes Diaconus, Chronicon Venetum ed. Monticolo, Cronache Veneziane antichissime I, Rim 1890.

Kyriaci Anconitani, Itinerarium, Firenca 1772.

Luccari, Copioso ristretto degli annali di Ragusa, Venezia 1605.

Lucius J., De regno Croatiae et Dalmatiae, libri sex, Amstelodami 1666.

Lucio G., Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù, Venecija 1673.

Minucci Minuccio, Storia (la) degli Uscocchi, u Opere del P. M. Paolo Sarpi, Helmstat, Müller, s.a.

Nani Battista, Historia della Republica di Venezia, u „Degli Istorici delle cose veneziane", T. VIII. Venecija, Lovosa 1720.

Niccolini Giorgio, Spalato sostenuta contro l'ottomana potenza, 1657, Venecija 1665.

Orbini, Il regno degli Slavi, Pesaro 1601.

Parodi Antonio, Relazione della peste di Spalato, Venecija 1774.
Pray Georg, Ius caesareo-regio-hungaricum in Dalmatiam et mare Adriaticum, 1775—1786, rukopis u Haus Hof und Staatsarchiv u Beču.
Priboevus Vicentius, De origine successibusque Slavorum, Venetiis 1532, izd. G. Novak, Zagreb JAZU 1954.
Razzi, La storia di Raugia, Lucca 1595.
Restii item Johannis Junij Gundulae, Chronica Ragusina ed. S. Nodilo JAZU Scr. II.
Rostagno, Viaggi dell'Ill. et Ecc. Sign. Marchese Ghiron Villa in Dalmatia et Levante. Turin 1668.
Sanudo Marino, I diarii, Venecija 1879—1903.
Sarpi fra Paolo, Il dominio del mar Adriatico della Serenissima Republica di Venetia, Venecija, Meietti 1685.
Sarpi fra Paolo, La storia degli Uscocchi (nastavak Municijeve) continuata sino all anno 1616, Helmstat s.a.
Sarpi fra Paolo, Dominio del mar Adriatico e sue ragioni per il ius belli, Venecija, Meietti 1685.
Sertonaco Anticano, Frammenti istorici della guerra in Dalmazia, Venecija 1649.
Spon Jakob, Voyage d'Italie et du Levant fait aux années 1675—1676, Lyon, Celter le fils 1678.
Thiepolo Almoro, Relatione del N. H. s. Almoro Thiepolo ritornato de capitanio contro Uscocchi — Drž. arhiv u Veneciji.
Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, ed. Rački, JAZU Script. III, Zagreb 1894.
Valier Cristoforo, Relatione di Dalmatia del cl. sign. Cristoforo Valier fatta l'anno 1596, — Državni arhiv u Veneciji.
Venier Sebastiano, Relacija ad 29. dic. 1572, u Archivio di Stato u Veneciji, Relazioni. Capitan General da Mar, F. 75.
Vernino, Della historia delle guerre in Dalmazia sotto il generalato di Leonardo Foscolo, Venecija, Herz 1648.
Villehardouin de Geoffroy, Osvojenje Carigrada, ed. Skok, JAZU, Zagreb 1951.
Wheller George, Journey into Greece, London 1689.
Wheller George, Voyage de Dalmatie, de Grêce et du Levant, Anvers, Dunewald 1698.

NOVIJA LITERATURA

Abramić Mihovil, Naše more u staro doba, Almanah Jadranske Straže, Beograd 1925.
Abramić M., Grčki natpisi iz Solina, Vijesnik za arheologiju i istoriju dalmatinsku XLVII—XLVIII, Split 1924—1925.
Adamović, O trešnjama grada Dubrovnika, 1863.
Almanacco delle marine mercantili Trieste, od 1883. dalje.
Almanah Jadranske Straže, Beograd 1925, 1926, 1927.
Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien, Nürnberg, Conrad 1718.

Altlmayr F., Der Krieg Osterreichs in der Adria im Jahre 1866, Pola 1896.

Annuario Marittimo, Trieste 1853–1914.

Annuario Dalmatico I, Split 1859.

Appendini, Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura dei Ragusei, I, II, Dubrovnik, Martecchini, 1802, 3.

Arenhold, Di historische Entwickelung der Schiffstypen, Kiel, 1896.

Bačić V. A., Dubrovački brodovi u doba procvata dubrovačkog pomorstva, u XV vijeku, Zagreb, s. a.

Bajamonti, Storia della peste che regno in Dalmazia negli anni 1783–1784. Venecija, Fornulconi 1786.

Bauer A. Die Anfange österreichischer Geschichte, Arch, ep. Mitteill. VIII.

Bauer A., Zum dalmatisch-pannonischem Krieg 6–9, Arch. – epigr. Mittheilungen aus Ö–U. XVII, Beč 1894.

Benussi, Istria sino ad Augusto, Trst 1883.

Besnier Maurice, Navalia, u Daremberg-Saglio, Dictionaire, Paris, Hachette.

Besnier Maurice, Portus, u Daremberg-Saglio, Dictionaire, Paris, Hachette.

Bettera, Sul governo politico e civile della republica di Ragusa, Biblioteka za pov. dalmatinsku, Dubrovnik 1832.

Betz A., Untersuchungen zur Militärgechichte der römischen Provinz Dalmatien, Baden kod Beča 1939.

Bianchi, Fasti di Zara, Zadar, Woditzka 1888.

Blaubuch, Das serbische Blaubuch, Diplomatische Aktenstücke, Wien, Pertes 1915.

Boeck, CIG II.

Boeck, Urkunden, Über das Seewesen des Attischen Staates.

Bonolis, Il diritto marittimo medievale nell' Adriatico, Pisa 1921.

Boglić, Studi storici sull'isola di Lesina, Zadar 1873.

Brajković V., Etude historique sur le droit maritime privé du littoral Yougoslave, Marseille 1933.

Breusing, Die Nautik der Alten, Bremen, Schünemann 1886.

Breusing, Altertum und Mittelalter, Berlin, Blondi 1901.

British Encyclopaedia s. v.

Brizio, La necropoli di Novilara.

Bromy-Littrow, Die Marine, Wien 1877.

Brunelli, Storia della città di Zara I, Bergamo, Arti Grafiche, Venecija 1913.

Brunelli, Forma matriculae marinariorum et piscatorum Jadrae, Dubrovnik, Flori, 1882.

Brunšmid, Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, Wien, Abh. des arch. epigr. Sem. XIII, Beč 1898.

Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, Vijesnik arheološkog društva NS I, IV, V.

Brunšmid, Nov ulomak grčkog natpisa iz Lumbarde, Vijesnik hrv. arh. dr. V, Zagreb 1901.

Brückner, Dalmatien und das österreichische Küstenland, Wien und Leipzig, Deutike 1911.

Bucchich G., Ricerche preistoriche sull'isola di Lesina, Bull. Dal. VIII.

Bulletino di archeologia e storia dalmata, Split 1878—1922.

Butorac P., Boka Kotorska nakon pada mletačke republike do Bečkog kongresa (1797—1815). Rad JAZU 264, 265, Zagreb 1938.

Carrara, Le Caravane di Spalato, u „La Dalmazia" 1846.

Cadeo Rinaldo, Storia marittima dell'Italia, Milano 1942 Cartault, La triere athenienne.

Canale C., Della milizia marittima, Roma VIII.

Cassas, Voyage pittoresque de l'Istrie et de la Dalmatie, Paris, Vilain 1802.

Casotti Marco, Le coste e le isole dell'Istria e della Dalmazia, Zadar 1820.

Cattalinich, Storia della Dalmazia I, II, III, Zara 1835.

Cattalinich, Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia dopo la caduta della Serenissima, Split, Piperata 1841.

Cavotti S., Battaglie navali della republica di Genova, Roma 1900.

Chaplin L., Venetien ships and shipbuilders of the Renaissance, Baltimore 1934.

Chapot V., La flotte de Misene, Pariz 1896.

Ciccarelli, Osservazioni sull'isola della Brazza, Venezia, Basseggio 1802.

Cichorius Konrad, Die reliefs der Trajansäule, Berlin 1896, 1900.

Concina, Viaggio nella Dalmazia littorale, Udine, Vendrene 1809.

Cons, La province romaine de la Dalmatie, Paris 1882.

Contarini O., Istoria della guerra di Leopoldo Primo etc., Venezia, Herz. 1707.

Čulinović F., 1918 na Jadranu, Zagreb 1951.

Dabinović A., Kotor pod mletačkom republikom (1420—1797), Zagreb 1934.

Daremberg-Saglio, Dictionaire des antiquiteés grecques et romaines, Paris, Hachette 1877 ss.

Di Demetrio J. A., Vergleichs-Studien über den österreichisch-ungarischen Lloyd, Triest 1886.

Dinić, Dubrovačka srednjevjekovna karavanska trgovina, Jug. Istor. čas. III, Ljubljana—Zagreb—Beograd 1937.

Diplomatishce Aktenstücke bettrefend die Beziehungen Österreich-Ungarn und Italien zur Zeit vom 20 Juli 1914 bis 23 Mai 1915, Wien Ministerium des Äussern, 1915.

Dechelette, Manuel d'Archeologie prehistorique I, Paris.

Dorn Aleksander, Kriegsmarine und Volkswirtschaft in Österreich-Ungarn, Wien, Hölder 1885.

Driesmans, Der Mensch der Urzeit, Stuttgart, Ströcker & Schröder, 1907.

Engel J. L., Die Geschichte des Freistaates Ragusa, Beč 1806.

Erber Tulio, Storia della Dalmazia, Program gimnazije, 1885/6 ss. Zadar 1886—1891.

Fenzi A., Caravane, u „La Dalmazia" 1846.
Fiebiger, De classium italicorum historia et institutis, Leipzig 1894 Fincati, Le triremi.
Flotten-Kalender, Offizielles Jahrbuch des österreichischen Flotten-Vereins, Wien, Eberle, 1912.
Folin (de), Bateaux et navires, Paris 1892.
Forrer R., Reallexikon der prähistorischen, klassischen und frühchristlichen Alterthümer s. v. Schiff, Novilara.
Foss, Marinekunde, Stuttgart, Berlin. Leipzig 1890.
Fronthigam, Roman cities in Italy and Dalmatia, London 1910.
Garagnin Giovanni Luca, Rifflesioni economico-politiche sopra la Dalmazia, Zara 1806.
Gasperini, Relazione sugli scavi fatti nella Spelonca di Grabak sull'isola di Lesina, Bull. Dal. XI.
Gazarović (Gazzari) Aleksandar, Avvenimenti storici di Lesina compendiati in tre libri da Alessandro Gazzari, rkp.
Gazzetta di Zara, Zadar 1832.
Gelcich E., Studien über die Entwicklungsgeschichte der Schiffart, Ljubljana, Kleinmayer 1882.
Gelcich Giuseppe, Le confraternite laiche in Dalmazia e specialmente quelle dei marinari, IV. programma dell i. r. scuola nautica di Ragusa 1884/5. Dubrovnik 1885.
Gelcich-Thallocszy, Diplomatarium ragusanum — Ragusa es Magyarorszag, Budapest 1887.
Gelcich Giuseppe, Delle istruzioni marittime e sanitarie della republica di Ragusa, Trst 1882.
Gelcich G., Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro, Zadar 1880.
Gelcich G., I conti di Truhelj, Dubrovnik 1890.
Gelcich G., Storia documentata della marinarezza bocchese, Dubrovnik 1889.
Gelcich G., La marinarezza di Cattaro, Trst 1872.
Gelcich G., Navi perastine naufragate e prese dai corsari, Zadar 1901.
Gelcich G., Madregola dei marineri di Cattaro, La marinarezza di Cattaro, Trst 1872.
Gförer, Byzantinische Geschichten, I—III, Graz, Vereins-Buchdruckerei 1872, 1873, 1877.
Graser, Die Gemmen des königl. Museums zu Berlin mit Darstellung antiker Schiffe, 1867.
Graser, Die älteste Schiffsdarstellungen auf antiken Münzen.
Guglielmotti A., Storia della marina pontificia, Roma 10 sv. 1886—1893.
Gutscher, Vor und Frühgeschichtliche Bezeihungen Istriens und Griecheland, Graz, Program des II Staatsgymn, 1903.
Gutscher, Istrien und Dalmatien im klassischen Unterricht, Graz, Program II Staats-Gymn, 1904.
Gvozdić Petar, Bijeg austrougarske torpiljarke u Italiju. Jadr. Str. 1938, br. 12, Split 1938.

Hannay David, Navy and Navies, u „The Enciclop. Brit." Cambridge 1911.
Hoernes, Urgeschichte des Menschen, Leipzig, Hartleben, I, II.
Holmes, Ancient and Modern Ships.
Itinerario marittimo della navigazione a vapore del Lloyd austriaco, Trieste 1857 ss.
Yriarte, La Dalmazia, Milano, Treves 1878.
Jadransko pitanje, Beograd 1925.
Jadranska straža, Split 1923–1941.
Jedina-Palombini L., Für Österreichs-Ungarns Seegeltung, Wien, Seidel 1911.
Jelić L, Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji, Glasnik B. H. muzeja u Sarajevu X, 227, 531.
Jireček, Geschichte der Serben, I, II Gotha. Perthes, 1911.
Jireček-Radonić, Istorija Srba, Beograd, Geca Kon, I–IV.
Jireček, Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, Prag, 1879.
Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelelters, Beč 1902.
Johannes Diaconus (Ivan Đakon); Chronicon Venetum, ct. Monticolo, Cronache venexiane antichissime, I, Rim 1890.
Kako i kada je propala antička Issa, Radovi filozofskog fakulteta Historijska grupa I, Zagreb 1959.
Kiepert, Lehrbuch der alten Geographie.
Kimakowicz–Winicicki M., Spinn – und Webewerkzeuge in vorgeschichtlicher Zeit Europas, Würzburg 1901.
Kirchoff, Das Meer im Leben der Völker, Leipzig 1901.
Klaić, Povijest Hrvata, I–V, Zagreb 1899 ss.
Klaić, Bribirski knezovi od plemena Šubić, Zagreb, Mat. Hrv. 1897.
Kobler G., Memorie per la storia della liburnica città di Fiume, Rijeka, Mohovich 1896.
Kossina, Die Indogermanen, I Das indogermanische Urvolk, Leipzig, Kabitzsch 1921.
Köster A., Das antike Seewesen, Berlin 1923.
Koudelka A., Unsere Kriegsmarine, Wien, Hölder 1899.
Kretschmayer, Geschichte von Venedig, Gotha, Perthes I, II i III 1905, 1920.
Khuepach A., Schiffe und Fahrzeuge unserer Kriegsmarine seit ihrem Bestande bis Pola 1908.
Kromayer J.–Weith G., Heerwesen und Kreigsführung der Griechen und Römer, München 1928.
Kuničić Petar, Viški Boj, Zagreb 1907.
Kurzgefasste geographisch statistiche Beschreibung des kk. Herzogtums Venedigs und des damit verbundenen Dalmatien, Beč 1798.
Lago, Memorie sulla Dalmazia, Venecija 1869.
Lefebvre des Noette, De la Marine antique a la Marine moderne, Pariz 1935.
Lenel W., Die Entstehung der Vorherschafts Venedigs an der Adria, Strassburg, Trübner 1897.
Lengnick–Klimburg, Unsere Wehrmacht zur See, Beč 1904.

Liburnicus (Bačić), Die Adriafrage, Zagreb 1944.
Lindsay, History of Merchant Shipping and Ancient Commerce.
Luković Niko, Put oko svijeta kapetana Ivana Visina, Jadr. str. 1928, str. 77—80.
Ljubić S., O odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do god. 1358. Rad JAZU 5.
Ljubić Š., O Markantunu Dominisu Rabljaninu, Rad 10.
Manfroni A., Storia della marina italiana dalla caduta di Constantinopoli alla battaglia di Lepanto, Roma 1897.
Ljubić Š., Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i mletačke republike, v. Listine.
Ljubić Š., O odnošajih među Dubrovčani i Mlečani za ugarsko-hrvatskoga vladanja u Dubrovniku, Rad JAZU 17.
Lloyd austriaco, jubilarno izdanje.
Lübke—Semrau, Kunstgeschichte, I.
Lukas F., Jadran u geomorf., klimat. i trgov.-gosp. pogledu.
Madirazza Dr. Francesco, Storia e constituzione dei communi dalmati. Spalato, Nar. Tis. 1911.
Manfroni, Storia della marina italiana dalle invasioni barbariche al trattato di Nimfeo, Livorno 1899.
Makušev—Sufflay, Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji, JAZU Starine 30, 31.
Manojlović G., Jadransko more IX stoljeća, Rad JAZU.
Markova špilja na otoku Hvaru, JAZU, Arheološki radovi i rasprave, I, Zagreb 1959.
Marine Kalender 1900, 1914.
Maspero, Histoire ancienne des peuples de l'orient classique, Paris, Hachette I, II, III.
Mayer E., Die Dalmatinisch-istrische Munizipalverfassung, Weimar 1903.
Memoriale della camera di commercio e industria di Spalato, Split, Zanoni 1889.
Micheli Vitturi R. A., Storia delle cose successe in Dalmazia dalla distruzione del veneto governo aristocratico fino all'ingresso delle armi di S. M. Francesco II, Split 1883.
Miller Konrad, Itineraria romana, Stuttgart 1916.
Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina, Wien.
Molmenti, Storia di Venezia nella vita privata, Bergamo arti grafiche I, II, III 1905, 1906, 1907.
Montelius, Kultur Schwedens in vorchristlicher Zeit, Berlin 1885.
Montelius O., La civilisation primitive en Italie (1895).
Montelius O., Sur les tombeaux et la topographie de la Suède pendant l' lâge de la pierre (1876).
Moro Benedetto, Relatione del prov. gen. Benedetto Moro — Drž. arhiv u Veneciji.
Movimento della navigazione e commercio in Trieste nel' anno solare 1867 ss., Trst 1868 ss.
Morosini Andrea—Andreas Mauroceni Historia.

Mortillet, Origines de la navigation et de la pêche, Revue archeologique 1886.
Nansen Fridtjof, Nebelheim I., Leipzig, Brockhaus 1912.
Naše brodarstvo, Ljubljana 1925.
Naše željezničko pitanje, Spomenica, Split 1893.
Navigazione e commercio di Trieste, Trieste 1900—1914.
Nazionale, il, 1866 Nr. 39, 40, 60, Zadar, 1866.
Nepoznati dokumenti za povijest „Pučkog prevrata na Hvaru 1510—1514", JAZU, Starine, knj. 48, Zagreb 1958.
Nicholic E., Documenti che si riferiscono alle saline dalmatiche, Dubrovnik, Flori 1883.
Niccolini Giorgio, Spalato sostenuto contro l'ottomana potenza 1657, Venezia 1665.
Niese, Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten.
Nielson, Das Steinalter oder die Uhreinwohner des skandinavischen Nordens, Hamburg 1868.
Nobilli, de Hieronimo, Relazione mandata dal principe Doria sulla ripresa di Castelnuovo Barbarossa, dd 3 sett. 1439 — Bull. Dalm. 1887, Split 1887, str. 127.
Novak Grga, Slaveni i Venecija I, II Split, Narodna tisk. 1913, 1915.
Novak Grga, Otok Hvar u starom vijeku, Split, Narodna tisk. 1914.
Novak Grga, Veliko vijeće grada Hvara uz njegov postanak i razvitak, Nast. Vijesnik, Zagreb 1914, str. 183—195.
Novak Grga, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije, Zagreb, Nastavni Vijesnik 1918, Bull. Dalm. XXXVIII, Split 1915.
Novak G., Pučki prevrat na Hvaru, Split, Hrvat. št. 1918.
Novak Grga, Židovi u Splitu, Split, Morpurgo 1920.
Novak Grga, Dubrovnik u mirovnim pregovorima u Campoformiju. Lozanićeva spomenica, Beograd 1923.
Novak G., Skoplje—Split, „Južna Srbija" 1922.
Novak G., Split u svjetskom prometu, Split, Jurić 1923.
Novak G., Hvar, Beograd, Gregorić 1925.
Novak G., Kada je osnovana bratovština sv. Nikole u Splitu, Starohrvatska Prosvjeta, Zagreb 1927.
Novak G., Bratovština mornara Sv. Nikole, Split, Novo Doba, Božićni prilog 1926.
Novak G., Dimos i Heraklea, Strenna Buliciana, Zagreb 1924.
Novak G., Ljekari i zdravstvo u srednjovjekovnoj komuni Hvara, Glasnik Min. Nar. Zdr. 1924, str. 1—4.
Novak G., Italija prema stvaranju Jugoslavije, Zagreb 1925.
Novak G., L'alleanza veneto-serba nel secolo XIV, Venezia, R. Deputazione 1925.
Novak G., Split (pregled hist. razvitka), Splitski almanah 1925—26, str. 5—17.
Novak G., Korupcija u Dalmaciji za mletačkog vladanja, Novosti 1926. Novo Doba 1926, br. 120, 121.
Novak G., Potres u Dubrovniku 1667. god., Novosti 1926.

Novak G., Kaštela, Almanah JS 1926, str. 145–160.
Novak G., Dušanova politika i Jadransko More, JS 1927, str. 370–371.
Novak G., Spomenici stare hrvatske snage i kulture, JS 1928, str. 36–39.
Novak G., Car Dušan, Venecija i Srednja Dalmacija, JS 1928, str. 196–198.
Novak G., Grgur Ninski, Nova Evropa, 1929.
Novak G., Zapadna Jugoslavija u rimsko doba, JS 1929, str. 340–344.
Novak G., Quaternus izvoza iz Splita 1475–1476. g., Starohrvatska Prosvjeta NS I, sv. 1, 2.
Novak G., Nekoja pitanja iz historije srednjovjekovnog Splita, Starohrvatska Prosvjeta NS II, sv. 1–2.
Novak G., Ujedinjena Italija i Ujedinjeni Balkan, Narodna Odbrana 1928, br. 13, 14.
Novak G., Italijanske aspiracije na Sredozemnom moru, Narodna Odbrana 1928, br. 32, 33, 34.
Novak G., Die Ziele und Aspirationen der italienischen Politik am Mittelmeer, Zagreb, Morgenblatt, 1928, nr. 103, 104, 105.
Novak G., Naši otočani, „Pravda", 1928.
Novak G., Budžet grada Splita 1345–1346, Novo Doba 1928, Uskrs.
Novak G., La nazionalità dei Dardani, Arhiv za arbansku starinu, knjiga IV, 1929.
Novak G., Dubrovačka mornarica, Narod. Odbr. 1929, br. 29, 30, 33–40, 42, 43, 44 i 45.
Novak G., Klis, Novosti, 1929, Uskrs.
Novak G., Ustanak Splita protiv Venecije 8. srpnja 1357, „Novosti" 1929, Božić.
Novak G., Metode dubrovačke diplomacije, Novosti 1927, 11 i 12 III.
Novak G., Jedan anonimni rukopis o dalmatinskim zagorcima i otočanima, Zagreb 1930.
Novak G., Dubrovačka diplomacija na mirovnom kongresu u Požarevcu, Šišićev Zbornik, Zagreb 1930.
Novak G., Vunena industrija u Dubrovniku, Rešetareva spomenica, Dubrovnik 1931.
Novak G., Hrvatski Primorski banovi, JS 1931.
Novak G., Obnova i naseljavanje otoka Visa poslije haranja Katalonaca 1483. g., Anali HID I, Dubrovnik 1952.
Novak G., Šta su nazivali Jadranskim morem Herodot i Hekataios, Zbornik u spomen Petra Nikova, Izvjestija XVI–XVII, Sofija 1939.
Novak G., Najveći hrvatski diplomata Juraj Šubić, „Pravda", 1931, Božić.
Novak G., Ban Pavao Bribirski, JS 1932, br. 2, 3, 4.
Novak G., Isejska i rimska Salona, Rad JAZU 270, Zagreb 1948.
Novak G., Das griechische Element in Dalmatiens Städten. Carnuntina, Graz–Köln 1956.

Novak G., Uprava i podjela stanovništva u kasnorimskim i ranoromanskim gradovima Dalmacije, Zbornik radova Fil. fak. I, Zagreb 1951.

Novak G., Židovi u Splitu, Split 1920.

Novak G., Borba za Jadran kroz vjekove, Jadr. str., Split 1940.

Novak G., Naše More, Split 1928, II izd. Zagreb 1932.

Novak G., Prošlost Dalmacije I—II, Zagreb 1944.

Novak G., Otok Vis u srednjem vijeku Starohrv. Prosv. III ser. 3, Zagreb.

Novak G., Pogled na prilike radnih slojeva u rimskoj provinciji Dalmaciji, Hist. Zbor. I, Zagreb 1948.

Novak G., Dalmacija i Hvar u Pribojevićevo doba, Zagreb 1952.

Novak G., Dioklecijan, Gaj Valerije, Hrv. Enc. V, Zagreb 1945.

Novak G., Split u Marulićevo doba, Zbornik Marka Marulića, Zagreb, JAZU, 1950.

Novak G., Nobiles, populus i cives — komuna i universitas u Splitu 1525—1797. Rad JAZU 286, Zagreb 1952.

Novak G., Mletački generalni providur Jadranskoga mora i Dalmacije o Uskocima (g. 1599). Mornarički Glasnik.

Novak G., Borba vlasnika velikih mreža na otoku Visu od XVI do potkraj XVIII stoljeća, Historijski časopis SAN, Beograd, 1934.

Novak G., Hrvati, Venecija i Bizant u prvoj pol. XI st. Program c. k. Vel. Real. Split 1915.

Novak G., Dalmacija (Povijest 1420—1797). Hrvat. enciklopedija IV. Zagreb 1943.

Novak G., Posljednji ostaci trgovačke flote autonomnog Splita. Novo Doba 24. XII 1927.

Novak G., Prilike na otoku Visu od XVI—XVIII stoljeća, Anali Historijskog Instituta JAZU II, Dubrovnik 1953.

Novak G., Bratovštine u srednjovjekovnom Splitu, Novo Doba, Split 24. XII 1930.

Novak G., Matij Ivanić, jedan od prvih boraca za socijalnu pravdu, Narodni list, Zagreb 24. XII 1945.

Novak G., Ragusas Kampf um Freiheit, Bull. Int. classes d'histoire et de philologie, Zagreb 1936.

Novak G., È stata Issa distrutta dei goti, Studi Bizantini, Roma 193?

Novak G., Utvrde na otoku Visu iz vremena mletačkog gospodstva, Geografski Glasnik, Zagreb.

Novak G., Zadar, Hrvatska Revija XV, Zagreb 1943.

Novak G., Predgrčka Issa, Časopis za hrvatsku povijest 3, Zagreb 1943.

Novak G., Izvještaj o prethistorijskim istraživanjima otoka Hvara, JAZU, Zagreb 1949.

Novak G., Arheološka istraživanja na otocima Korčuli i Hvaru u 1951. i 1952. godini, Ljetopis JAZU.

Novak G., Arheološka istraživanja na otocima Lastovu i Korčuli, u 1953. godini, Ljetopis JAZU 60, Zagreb 1956.

Novak G., Caverna con ceramica dipinta dell'età della pietra nell' isola di Lesina nell' Adriatico, Bull. di paletnologia italiana NS IV, Roma 1940.

Markova spilja na otoku Hvaru, novo nalazište neolitske obojene keramike JAZU, Arheološki radovi i rasprave, I., Zagreb 1959.

Novak G., Istraživanje špilja Ormanice i gradine Gračišće na otoku Hvaru, Ljetopis, JAZU 63 Zagreb 1959.

Novak G., Issa i isejska država, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LIII i LIV, Split 1956 i 1957.

Novak G., Nepoznati dokumenti za povijest „Pučkog prevrata na Hvaru 1510—1514," JAZU Starine knj. 48, Zagreb 1958.

Novak G., Kolonizacija Grka na Jadranu, Rad JAZU 322, Zagreb 1960

Novak G., Hvar kroz stoljeća, Zagreb 1960.

Novak G., Hvar im Verlaufe der Jahrhunderte, Zagreb 1960.

Novak G., Vis I— od VI stoljeća do god. 1941, Zagreb 1961.

Novak G., Maninova vlada, Historijski Zbornik, 3, Zagreb 1960.

Novak G., Dalmacija godine 1775/6 gledana očima jednog suvremenika, JAZU, Starine 49, Zagreb 1959.

Novak G., Kada i kako je propala antička Issa, Sveučilište u Zagrebu, Radovi Fil. Fakulteta, Hist. gr. I., Zagreb 1959.

Novak G., Kolonizatorsko djelovanje Dionizija Starijega na Jadranu, Vijesnik Hrv. Arh. Društva NS., Zagreb 1940.

Novak G., Nuovi ritrovamenti di ceramica dipinta nell'isola Hvar (Lesina) nell' Adriatico, Atti dell I⁰ Congresso internazionale di preistoria e protostoria mediterranea, Firenze—Roma—Napoli, Firenze 1950.

Novak G., Prethistorijski Hvar, JAZU, Zagreb 1956.

Novak G., Povijest Splita I, (od prethistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. godine.) Matica Hrvatska, Split 1957; II (Od 1420. god. do 1779. god.) Matica Hrvatska, Split 1961.

Novak G., Političke prilike u Dalmaciji 1862—1865, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. IV—V, Zagreb 1959.

Novak G., Prethistorijske gomile na Paklenim otocima, JAZU, Arheološki radovi i rasprave I. Zagreb 1959.

Oesterreichische Monarchie im Wort und Bild, Dalmatien, Wien, Hölder 1892.

Paruta Paolo, Historia vinetiana, Venezia 1605. Parte seconda.

Paton, Highlands and Islands of the Adriatic.

Patsch, Der Narenta — See des Pseudo-Skylax, BH, Mitt. XII.

Patsch C., Historische Wanderungen im Karst und an der Adria I, Wien 1922.

Pauly—Wissova, Realencyklopädie der klassischen Altertums — Wissenschaft, Stuttgart, Metzler 1894, ss., pod raznim imenima primorskih mjesta.

Petter Franz, Dalmatien, Gotha, Perthes 1857.

Pettermann Reinhard, Führer durch Dalmatien, Wien Hölder 1889.

Pisani P., La Dalmatie de 1797 a 1815, Paris, Picard 1893.

Pomorska statistika Kraljevine Jugoslavije za 1930 god., izdala Trgovačka i obrtn. komora u Splitu, Split 1931.

Poparić, Pomorska sila Hrvata, Zagreb, Matica hrvatska 1889.
Porr, Ancient Ships, Cambridge 1894.
Primorski Godišnjak za 1927. ss., Split, Narodna tiskara. Izdala direkcija Pomorskog saobraćaja u Splitu, Split 1928. ss.
Radonić Jovan, Dubrovačka akta i povelje sv. I–V SAN, Beograd 1935–1952.
R. von H., Reise durch das öst. Illyrien, Dalmatien und Albanien im Jahre 1818, Meissen 1882.
Rački, Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća Rad JAZU 2–4.
Rački, Borba Južnih Slavena za državnu neodvisnost u XI vijeku, Rad JAZU 24, 25, 27, 28, 30 i 31.
Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća, Rad JAZU 24, 25, 27, 28, 30, 31.
Rački, Prilog za povijest hrvatskih uskoka, JAZU, Starine 9.
Radimsky, Prehistorička nalazišta.
Rados Antonio Michelli–Vitturi, Opuscoli, Dubrovnik 1811.
Regio, il, Dalmata–Kraglski Dalmatin, Zadar 1808.
Relazione della camera di commercio e d'industria di Trieste nell Raporto sul commercio e la navigazione di Trieste nell'anno 1915. Trieste, Morterra 1906.
Rešetar M., Dubrovački brod XVI vijeka, „Dubrovnik", God. XVII br. 13.
Rešetar M. Slike starog Dubrovnika, Narodna Starina 8, Zagreb 1924.
Revolucionarac, jedan bivši, Revolucionarni pokret Jugoslovenskih mornara u Šibeniku god. 1917–18, Split 1919.
Rieger, Panorama delle costa e delle isole di Dalmazia nei viaggi di piroscafi del Lloyd austriaco, Trieste, Linassi 1853.
Rismondo Vladimir, Pomorski Split II pol. XIV st. (not. imbr.), Split 1954.
Bühlmann, Allgemeine Marinenlehre, B 15. Schiffe.
Rittmeyer Rudolf, Seekriege und Seekriegswesen in ihrer geschichtlichen Entwicklung. I, Berlin 1907.
Romanin, Storia documentata di Venezia, I–X, Venecija 1853–1861.
Rotbuch, Oesterreichs-ungarisches Rotbuch, Diplomatische Aktenstücke, Wien 1915.
Rubić dr Ivo, Naši otoci na Jadranu, Split, JS 1927.
Rubić dr Ivo, Split i okolica.
Sabalich, La Dalmazia nei commerci della Serenissima, Zadar, Vitaliani, 1907.
Scheffer, De militia navali veterum.
Schöne, Le antichità del museo Bocchi di Adria, Roma 1878.
Schubert Rikard, Geologija Dalmacije, Zadar 1909.
Schweiger–Lerchefeld, Die Adria, Wien–Pest–Leipzig, Hartleben 1883.
Schweiger–Lerchenfeld, Kulturgeschichte, I, II Wien u. Leipzig Hartl. 1907.
Shobert Frederic, The World in Miniature, Illyria and Dalmatia, London 1821.

Sirišćević Slavko, Naše morske luke, Beograd, 1927.
Smith—Thiersch, Ueber die Schiffbau der Griechen und Römer, Marburg 1851.
Sokol, H. H., Östereich-Unagarns Seekrieg 1914—18, Zürich-Leipzig—Wien, 1933.
Statistički izvještaj o gospodarstvenim prilikama u Splitu u godinama 1890—1893, Zagreb, Albrecht 1895.
Stenzel Alfred, Seekriegsgeschichte, Hannover und Leipzig 1909.
Stockert, Le monete del comune di Spalato. Bull. Dal. 1917.
Stockhanmmer, Relazione sulle condizioni economiche della Dalmazia, Zara, Artale 1878.
Strohal, Pravna povijest dalmatinskih gradova, Zagreb 1913.
Šišić, Hrvatska Povijest I—III, Zagreb, Matica hrvatska, 1906, 1908, 1913.
Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb, 1916.
Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, I. Zagreb 1925.
Šišić, Geschichte der Kroaten, Zagreb 1917, Matica Hrvatska.
Šišić, Priručnik izvora, I, Zagreb 1914.
Šišić, Zadar i Venecija, od god. 1159—1247. Rad. JAZU 142.
Šišić, Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu, Zagreb, Matica Hrvatska 1920.
Tadić J., Dubrovačka akta i povelje I, SAN, Beograd 1935.
Tadić J., Uskoci i Dubrovnik, JS 1928. str. 268—271.
Tadić J., Prilozi istoriji dubrovačkog pomorstva, JS 1929, str. 250—253.
Tadić J., Španija i Dubrovnik u XVI v. SAN, Beograd 1932.
Tafel und Thomas, Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig.
Tomić Jovan, Iz istorije senjskih uskoka, Letopis Matice Srpske 237, 238, 240, 241.
Tomić Jovan, Crtice iz istorije senjskih uskoka, Letopis Matice Srpske 209, 210.
Tomić Jovan, Grad Klis u 1596 godini, Beograd, SAN, 1908.
Torn Cecil, Navis u Daremberg—Saglio, Dictionnaire, Paris, Hachette.
Torn C., Ancient Skips, Cambridge 1894.
Truhelka Ćiro, Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prethističko doba.
Truhelka Ćiro, Vođa kroz prethističku zbirku Bos. Herc. muzeja, Sarajevo 1914.
Valvasor, Die Ehre des Herzogtums Krain, Laibach—Nürnberg 1689.
Vecchi A. V., Storia generale della marina militare, Livorno 1895.
Vekarić Živko, Pelješko pomorstvo „Dubrovnik" br. 6, 1929.
Venetae, u Degl' istorici delle cose veneziane, T. V., Venezia MDCCXVIII.
Vernino, Della historia delle guerre in Dalmazia sotto il generalato di Leonardo Foscolo, Venezia, Herz 1648.

Vijesnik hrvatskog arheološkog društva, Zagreb 1879—1892; NS 1895—1941.

Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. XLV—LV, Split 1922—1957. (Ovaj je časopis nastavak Bullettino di archeologia e storia dalmata).

Viscovich Fr., Storia di Perasto dalla caduta della republica veneta al ritorno degli Austriaci, Trst 1898.

Vojnović Constantino, Cenni statistico economici sul circolo di Spalato (1857—60, 1861—63), Split.

Vojnović Kosta, Bratovštine i obrtne korporacije u republici Dubrovačkoj, Zagreb 1899.

Vojnović Lujo, La Dalmatie, l'Italie et l'unité yougoslave, Génève—Bale—Lyon 1917.

Vojnović L., Dalmacija u pomorskom boju kod Lepanta, Narodna Starina 11, Zagreb 1940.

Vojnović Lujo, Dubrovnik i osmansko carstvo, Beograd, Kr. srpska akademija nauka 1898.

Vojnović Lujo, Dubrovnik, Beograd, 1907.

Vorgeschichte (zur) des Krieges mit Italien, Wien, Ministerium des Aussern 1915.

Watts Philip, Ship, History since the Invention of Steamship, u "The Enc. Britannica" Cambridge 1911.

Watts Philip, Shipbuilding, u "The Enciclopedia Brit.", Cambridge 1911.

Weyer, Taschenbuch der Kriegsflotten München, Lehmann, 1926.

Weyer, Taschenbuch der Kriegsflotten XXVII, Jahrgang 1932, München, Lehmann 1932.

Weyer, Taschenbuch der Kriegsflotten XXXIV, München 1940.

Wilke Georg, Kulturbeziehungen zwischen Indien, Orient und Europa, Leipzig, Kabitzsch 1923.

Wilkison Gardner, Dalmatia and Montenegro, London 1848.

William Robert Martin, Navigation, u "The Enciclopedia Britannica" Cambridge 1911.

Wörmann, Geschichte der Kunst I Leipzig und Wien 1915.

Zapisnici trgovačke i obrtničke komore u Splitu.

Zarbarini G., Paralipomeni del centenario di Castelnuovo, Zadar 1887.

Zavoreo Francesco, Memoria statistica sulla Dalmazia, Venezia, Molinari, 1821.

Zeitschrift für das Seewesen, Pola 1870 ss.

Zippel, Die römische Herrschaft in Illyrien bis Augustus, Leipzig 1877.

SADRŽAJ

DIO PRVI

OD PRETHISTORIJSKIH VREMENA DO RUŠENJA SALONE

GLAVA I — Najstariji stanovnici obala Jadranskog mora i njihovi odnosi sa stanovnicima obala Sredozemlja — 7

Prva dokumentarno utvrđena pomorska bitka na Jadranu — — — — — — — — — — — — — 12

GLAVA II — Starogrčko moreplovstvo i kolonizacija — — 15

Talasokratije — — — — — — — — — — — — — 15
Grčki moreplovci ulaze u Jadran — — — — — — 17
Prve grčke kolonije na Jadranu — — — — — — — 18
Stvaranje Sirakuškog imperija na Jadranu — — — 24
Prva tačno datirana pomorska bitka na današnjoj našoj obali 383. godine — — — — — — — — — 26
Rat između Grka sa o. Hvara i Jadasinaca — — — 26
Brodarstvo starih Grka — — — — — — — — — — 28

GLAVA III — Ilirska država i njeni gusari. Odnosi Rima prema Jadranskom moru — — — — — — — — — 36

Rat Rima protiv Ilira — — — — — — — — — — 40
Napad ilirskih brodova na Epidamnos. Pomorska bitka kod o. Paksosa — — — — — — — — — — — 41
Demetrije Hvaranin — — — — — — — — — — — 42
Demetrije Hvaranin u sukobu s Rimom — — — — 44
Jadran za vrijeme I i II makedonskog rata — — — 48
Ponovno ilirsko gusarenje na Jadranu. Propast ilirskog kraljevstva — — — — — — — — — — — — 50
Rimsko-delmatski rat 156. godine pr. n. e. Gusarenje Ardiejaca — — — — — — — — — — — — 52

GLAVA IV — Mornarice Cezara i Pompeja u sukobima na Jadranu godine 49—47 pr. n. e. Oktavijanovi ratovi u Iliriku i Panoniji — — — — — — — — — — — — 55

GLAVA V — Rimska ratna mornarica — — — — — — — 65

GLAVA VI — Ratne i trgovačke luke u rimsko doba na Jadranskom moru — — — — — — — — — — — — — 73

GLAVA VII — Pomorske bitke i sukobi Bizanta sa Gotima na Jadranu — — — — — — — — — — — — — — 82

DIO DRUGI

OD DOLASKA SLAVENA NA JADRANSKO MORE DO 1102. GODINE

GLAVA I — Prva mornarica Južnih Slavena na Jadranu — 97

GLAVA II — Sukob Bizanta sa Francima — — — — — 100

GLAVA III — Pomorski sukobi na Jadranu do 876. godine — 106

Prva pomorska bitka između Slavena i Venecije — — 106
Saraceni u Jadranskom moru (841—846) — — — — 109
Dejstva na Jadranu od 846—876. godine — — — — 112

GLAVA IV — Doba prevlasti Hrvata i Neretljana na Jadranu 117

Mletački osvajački pohod na istočnu obalu Jadrana — 123
Mare nostrum-naše more — — — — — — — — — 123
Normani osvajaju dalmatinske gradove (1074.) — — 130

GLAVA V — Hrvatska mornarica za vrijeme kralja Zvonimira — — — — — — — — — — — — — — — 132

GLAVA VI — Ratne mornarice u Sredozemnom i Jadranskom moru od VII—XI stoljeća — — — — — — — 137

DIO TREĆI

OD ZAJEDNICE SA UGARSKOM DO PADA NAJVEĆEG DIJELA NAŠEG PRIMORJA POD VENECIJU

GLAVA I — Ratovi na Jadranu u XII i XIII stoljeću — — 159

Mletačka pomorska dejstva u Dalmaciji. Boj kod Zadra 1116. godine. Mletačka ekspedicija na Dalmaciju 1117. i 1125. godine — — — — — — — — — — 159
Osam napada mletačkog brodovlja na Zadar. Pobjeda zadarske mornarice kod Puntamike 1190. godine — 161
Velika pomorska ekspedicija krstaša i Mlečana na Zadar 1202. godine — — — — — — — — — — 164

Ukrcavanje krstaške vojske kralja Andrije II u Splitu 1217. godine — — — — — — — — — — — — — 169
Odbrambeni savez između Splita i Trogira 1239. godine 171
Rat Splita sa Omišanima 1240. godine — — — — — 172
Napad splitskog oružanog brodovlja na Trogir 1243. godine — — — — — — — — — — — — — — 176
Dolazak kralja Konrada u Split 1252. godine — — — 178
Suparništvo Venecije i Đenove. Bitka pred Korčulom 7. septembra 1298. godine — — — — — — — — 179
Mlečani ponovo napadaju Zadar (1243—1245. i 1311—1313) 181

GLAVA II — Doba velike vojne aktivnosti na Jadranu u drugoj polovini XIV stoljeća — — — — — — — — 184
Napad mletačkog brodovlja i vojske na Zadar 1345. i 1346. godine — — — — — — — — — — — — 185
Borbe na Jadranu i za Jadran 1353—1358. godine — — 188
Ponovni sukob kralja Ludovika s Venecijom 1373. godine — — — — — — — — — — — — — — 191
Odnos snaga na Jadranskom moru — — — — — — 192
Borbe najvećih svjetskih pomorskih sila XIV stoljeća na Jadranu — — — — — — — — — — — — 199

GLAVA III — Pomorsko djelovanje Omišana (Kačića) — — 205
Omiški gusari gospodare na srednjem Jadranu — — 206
Sukobi Dubrovnika sa Omišanima — — — — — — 208
Savez Splita i Šibenika sa Karlom, kraljem Napulja i Sicilije protiv Omišana — — — — — — — 210
Borbe Venecije protiv Omišana — — — — — — 213

GLAVA IV — Organizacija mletačke mornarice u Srednjem vijeku — — — — — — — — — — — — — — 218
Kapetan kulfa (Capetaneus culphi) — — — — — — 218
Luke za koncentraciju pomorskih snaga — — — — 220
Mornari plaćenici i pomorske čete — — — — — 222
Vojni odbor za organizaciju i vođenje rata na moru — 223
Arsenali — — — — — — — — — — — — — — 227
Gradnja brodova na istočnoj obali Jadrana — — — 228
Kontrola Jadrana — — — — — — — — — — — 231

DIO ČETVRTI

OD PREVLASTI VENECIJE NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA DO NJENOG PADA 1797. GODINE

GLAVA I — Dejstva na Jadranu do pojave turskih pomorskih snaga — — — — — — — — — — — — — 243
Prodaja Dalmacije Veneciji godine 1409. Venecija uzima Zadar sa okolicom (1409) i Šibenik (1412) — — 243

Operacije mletačke ratne mornarice protiv Trogira i Splita 1420. godine — — — — — — — — — — 245
Napuljsko-aragonska flota ulazi u Jadransko more 1483. godine. Haranje Visa i napad na Korčulu — 251
Flota Svete lige osvaja Herceg-Novi i Risan (1538) — 252

GLAVA II — Borbe s Turcima za prevlast na moru — — — 255

Prodor Hajredinove flote u Jadransko more. Osvajanje Herceg-Novog 1539. godine — — — — — — — 255
Bitka kod Lepanta 1571. godine — — — — — — — 257
Neuspjeli napad mletačke mornarice i desanta na Herceg-Novi 1572. godine — — — — — — — — 267
Mletačka flota osvaja Herceg-Novi 1687. godine — — 270

GLAVA III — Uskoci — — — — — — — — — — — 276
Mletačka teorija o dominaciji na Jadranu — — — — 276
Pojava uskoka na Jadranu — — — — — — — — 278
Uskoci i Splićani oduzimaju Turcima Klis (1596) — 285
Pooštreni sukobi sa Venecijom — — — — — — — 289
Senjski komesar Rabata — — — — — — — — — 297
Nepokoreni — — — — — — — — — — — — 298
Uskočko pitanje postaje međunarodno — — — — — 300
Provala uskoka do Trebinja i poraz kod o. Šipana — 301
Napad na Skradin — — — — — — — — — — — 302
Uskočka dejstva od Kopra do Kotora — — — — — 303
Nova blokada Senja i primorja — — — — — — — 304
Zaoštravanje odnosa cara i Venecije — — — — — 305

GLAVA IV — Vrste brodova, brodogradilišta, arsenali i utvrđeni primorski gradovi od XIII do XVI stoljeća — — 309

Vrste brodova — — — — — — — — — — — — 309
Veslači (galijoti) — — — — — — — — — — — — 313
Brodogradnja i arsenali na našoj obali — — — — — 316
Primorski utvrđeni gradovi — — — — — — — — 319

GLAVA V — Bokeljska mornarica — — — — — — — — 325

GLAVA VI — Dubrovnik — — — — — — — — — — — 332

Dubrovačko pomorstvo i trgovina od IX do XIII stoljeća 332
Dubrovnik priznaje tursku vrhovnu vlast (1526) — — 340
Sukobi Dubrovnika sa Venecijom zbog splitskog trgovačkog stovarišta — — — — — — — — — — 340
Dubrovački brodovi — — — — — — — — — — — 342
Brodovlasnici i mornari — — — — — — — — — — 344
Dubrovačka luka, arsenali i lazaret — — — — — 345

GLAVA VII — Posljednje doba mletačkog vladanja na Jadranu — — — — — — — — — — — — — — 348

DIO PETI

OD MIRA U KAMPOFORMIJU (1797) DO RATA 1941. GODINE

GLAVA I — Austrijska ratna mornarica u XVIII i početkom XIX stoljeća — — — — — — — — — — — — — 385

GLAVA II — Dejstva na Jadranu za vrijeme francuske vladavine — — — — — — — — — — — — — — — 387

Ruska flota pod admiralom Sinjavinom na Jadranu — 387
Engleska blokada na Jadranu — — — — — — — — 389
Gusarenje i krijumčarenje — — — — — — — — — 390
Francuska eskadra ulazi u višku luku 22. oktobra 1810. 393
Ponovna akcija na Vis — — — — — — — — — — 396
Bitka u kanalu između o. Visa i Paklenih otoka (13. mar, ta 1811). Boj kod Pirana (22. februara 1812) — — 398
Vis kao engleska pomorska baza. Aktivnost engleske mornarice na Jadranu 1812—1813 — — — — — 404

GLAVA III — Opći razvoj brodarstva na Jadranu u XIX stoljeću — — — — — — — — — — — — — — — 409

GLAVA IV — Austrijska ratna mornarica od 1814—1866. — 412

GLAVA V — Bitka pod Visom 1866. — — — — — — — 417

Prusko-talijanski savez. Kustoca i Kenigsgrec — — — 417
Ciljevi talijanske ratne mornarice — — — — — — 418
Viška utvrđenja — — — — — — — — — — — 420
Talijanska flota kreće na Vis — — — — — — — 421
Napad na utvrđenja Komiže i Visa — — — — — — 423
Bitka pod Visom 20. jula 1866. — — — — — — — 427

GLAVA VI — Pomorstvo dalmatinskih krajeva u XIX stoljeću — — — — — — — — — — — — — — — 432

GLAVA VII — Austrougarska mornarica 1867—1914. — — 436

Ratna mornarica — — — — — — — — — — — — 436
Trgovačka mornarica — — — — — — — — — — 439

GLAVA VIII — Ratna mornarica Italije početkom XX stoljeća — — — — — — — — — — — — — — — 445

GLAVA IX — Političke prilike na Sredozemnom moru i Jadranu od 1870—1914. — — — — — — — — — — — 447

GLAVA X — Politički događaji i rat na Jadranu 1914—1918. 454

1. Italija i Austrougarska 1914—1915. — — — — — 454
2. Londonski pakt — — — — — — — — — — — 456
3. Krfska deklaracija i Rimski pakt — — — — — 459

4. Austrougarska ratna mornarica u prvoj godini rata 460
Nacionalni sastav u ratnoj mornarici — — — — 460
Francuski ratni brodovi ulaze u Jadran — — — 461
5. Ratne operacije na Jadranu 1915–1918. — — — — 463
Bombardiranje Ankone — — — — — — — — — 463
Dejstva Antantinih pomorskih snaga — — — — 466
Nova dejstva austrougarskih lakih jedinica — — 467
Napad „Helgolanda" i razarača na Drač. Propast „Like" i „Triglava" — — — — — — — — — — 469
Evakuacija srpske vojske preko Jadrana — — — 469
Podmornički rat i Otrantska vrata — — — — — 473
Boj na Otrantskim vratima 15. maja 1917. — — 474
Minsko oružje, torpedni čamci (MAS) i hidroavijacija — — — — — — — — — — — — — 474
Zatvaranje Otrantskih vrata — — — — — — — 476
Torpediranje bojnog broda „Szent Istvan" — — 477
Napad Antantinog flotnog odreda na Drač 2. oktobra 1918. — — — — — — — — — — — — — 477
6. Učestvovanje Jugoslavena u austrougarskoj ratnoj mornarici 1914–1918. — — — — — — — — — — 478
Raspoloženje prema Austro-Ugarskoj Monarhiji — 478
Bijeg torpiljarke br. 11 4. oktobra 1917. — — — 480
Tajna organizacija mornara u Šibeniku — — — 481
Pobuna u pulskom arsenalu — — — — — — — 481
Pobuna mornara u Boki Kotorskoj 1918. — — — 482
Slom pobune — — — — — — — — — — — 489
Značaj ustanka mornara u Boki Kotorskoj — — 491
Vrenje među mornarima u Puli — — — — — 491
Predaja austrougarske ratne mornarice Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba 31. oktobra 1918. 495

GLAVA XI — Italija prema Sredozemnom i Jadranskom moru 1918–1940. — — — — — — — — — — — — 495

GLAVA XII — Jugoslavenska mornarica 1920–1941. — — 497
Nasleđe austrougarske mornarice — — — — — — 498
Željeznički spoj mora sa zaleđem — — — — — — 499
Luke i njihov promet (uvoz i izvoz) — — — — — 500
Jugoslavenska ratna mornarica 1920–1941. — — — 504

Indeksi, izvori i literatura — — — — — — — — 563

Dr GRGA NOVAK

JADRANSKO MORE
U SUKOBIMA I BORBAMA
KROZ STOLJEĆA

*

Lektor
NEVENA ĐUROVIĆ

*

Tehnički urednik
SLOB. M. MITIĆ

Korektor
VERA RADULOVIĆ

*

Dato u štampu februara 1962. god.
Štampanje završeno avgusta 1962. god.
Tiraž: 3000

Štampa: „Kultura", Beograd, Makedonska 4